ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ

ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΤΟΜΟΣ 7.

1921-22

ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΜΙΚΡΑΙ ΑΣΙΑΙ

ΤΕΥΧΟΣ 1-3

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1924

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ

ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΤΟΜΟΣ ΄7.

1921-22

ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΜΙΚΡΑι ΑΣΙΑι

ΤΕΥΧΟΣ 1-3

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1924

Πᾶσα ἀποστολὴ πρὸς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον γίνεται ***πρὸς τὸν τμηματάρχην τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τμήματος τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας.***

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 7ου ΤΟΜΟΥ

Σελὶς

Κ. Κουρουνιώτη. Ἀνασκαφαὶ ἐν Νύσῃ τῇ ἐπὶ Μαιάνδρῳ . . . . . 1 - 88

Γ. Σωτηρίου. Ἀνασκαφαὶ τοῦ Βυζαντινοῦ Ναοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ . . . . . 89 - 226

Κ. Κουρουνιώτη. Ἀνασκαφὴ ἐν Νύσῃ τῇ ἐπὶ Μαιάνδρῳ 1922 . . . . . 227 - 246

Κ. Κουρουνιώτη. Μάσταυρα . . . . . 247 - 257

Γ. Οἰκονόμου. Ναοποιοὶ καὶ Ἐσσῆνες . . . . . 258 - 346

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ 1921 - 22

Κ. Κουρουνιώτη. Τὸ ἔργον τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ . . . . . 1 - 6

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΝΥΣΗι ΤΗι ΕΠΙ ΜΑΙΑΝΔΡΩι

Νῦσα - Νυσαῖς. Νῦσα[1] ἦτο ὄνομα κοινὸν εἰς πλείστας Ἑλληνικὰς πόλεις. Πανταχοῦ σχεδόν, καὶ εἰς τὰς πλέον μεμακρυσμένας χώρας, ἔνθα ἐπεκράτησεν ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμός, συναντᾷ τις πόλιν φέρουσαν τὸ ὄνομα τοῦτο. Αἰτία ἦτο ἡ σχέσις τοῦ ὀνόματος πρὸς τὸν λαοφίλητον θεὸν Διόνυσον, τοῦ ὀνόματος τοῦ ὁποίου τὸ δεύτερον συνθετικὸν καὶ ἀποτελεῖ ἡ λέξις. ***Νῦσαι*** ἄλλως τε ἐλέγοντο καὶ αἱ νύμφαι, εἰς ἃς παρεδόθη ὅπως ἀνατραφῇ μετὰ τὴν γέννησίν του ὁ Διόνυσος. Ἐν τόπῳ δὲ Νύσῃ καλουμένῳ, ἢ ἐν ὄρει Νύσῳ λέγεται, ὅτι ἔγεινεν ἡ γέννησίς του.

Νῦσα ἡ ἐπὶ Μαιάνδρῳ κεῖται ἐπὶ τοῦ βορείου τμήματος τῆς πεδιάδος τοῦ Μαιάνδρου ἐν τῷ μέσῳ περίπου τοῦ ἀνατολικοδυτικοῦ μήκους ταύτης ἐπὶ χαμηλῆς παραφυάδος τῶν νοτίων προπόδων τῆς μακρᾶς Μεσωγίδος. Πλησιεστέρα ἀρχαία πόλις ἦσαν πρὸς Δυσμὰς αἱ Τράλλεις, τὸ δὲ πλησιέστερον σημεῖον τοῦ νοτίως τῆς Νύσης διερχομένου ρεύματος τοῦ Μαιάνδρου ἀπέχει ἀπὸ τῆς πόλεως περὶ τὰ 4 - 5 χιλιόμετρα. Νοτίως καὶ παρ' αὐτὴν διείρχετο πρὸς τούτοις ἡ κυριωτέρα συγκοινωνιακὴ ἀρτηρία τοῦ νοτιωτέρου τμήματος τῆς δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἡ ἀρχαία ὁδός, ἥτις ἀπὸ τῆς Ἐφέσου διὰ τῆς Μαγνησίας καὶ τῶν Τράλλεων ἔφερεν εἰς Ἀντιόχειαν καὶ τὰ ἐνδότερα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Στράβ. 663, 29).

Χώρα ἀρκούντως ἐκτεταμένη καὶ περιλαμβάνουσα τὰ χωρία (***κατοικίας,*** Στράβ. 650, 47) Ἀχάρακα πρὸς Δυσμάς, Μάσταυρα καὶ Βρίουλα[2] πρὸς Ἀνατολάς, Ὀρθωσίαν καὶ Κοσκινίαν πέραν τοῦ Μαιάνδρου πρὸς Νότον, καὶ τὰ

---

[1] Οἱ ἀρχαῖοι ἔγραφον ***Νῦσα,*** οἱ δὲ Βυζαντινοὶ συνήθως ***Νύσσα.*** Ἡ μᾶλλον γνωστὴ εἰς ἡμᾶς σήμερον ὁμώνυμος ἀρχαία πόλις εἶνε ἡ ἐπισκοπὴ τοῦ μεγάλου διδασκάλου τῆς ἐκκλησίας Γρηγορίου τοῦ Νύσσης, ἡ ὁποία ἔκειτο παρὰ τὸν Ἅλυν ποταμὸν ἐν Καππαδοκίᾳ ἐπὶ τῆς ἀπ' Ἀγκύρας εἰς Καισάρειαν ὁδοῦ. Ὁ χαρακτηρισμὸς ἐπὶ ***Μαιάνδρῳ*** διὰ τὴν Νῦσαν τῆς πραγματείας ἡμῶν δὲν εἶνε παλαιός· ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῶν νεωτέρων καὶ ὑφ' ἡμῶν πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν ἄλλων ὁμωνύμων πόλεων (πρβλ. Μαγνησία ἐπὶ Μαιάνδρῳ Στράβ. 14, 647 κἀ.).

[2] Τὰ Μάσταυρα καὶ τὰ Βρίουλα ηὐξήθησαν, φαίνεται ποτε ἀποτελέσασαί τι πλέον ἢ κατοικίαν (διὰ τὴν σημασίαν τῆς λέξεως ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ πβλ. Chapot, la province d'Asie σελ. 97 ἑ.). Τὰ Μάσταυρα εἶχον καὶ ἴδιον νόμισμα ὅπως καὶ τὰ Βρίουλα (πβλ. Head Hist. num.[2] Lyd. σελ. 649 καὶ 653. B.M.C. Lydia). Ὁ Πλίνιος (N.H. V. 120) μεταξὺ τῶν πόλεων, αἱ ὁποῖαι ὑπήγοντο εἰς τὴν διοίκησιν (conventus) τῆς Ἐφέσου ἀναφέρει τοὺς Mastaurenses καὶ Briulitas, ἐνῶ παραδόξως λησμονεῖ τοὺς Νυσαεῖς. Ἀμφότεραι κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἦσαν ἐπισκοπαί. Καὶ οἱ Ὀρθωσιεῖς εἶχόν ποτε ἴδιον νόμισμα (Head Hist. num.[2] Caria σελ. 624). Διὰ κατοικίας πβλ. τελευταῖον Pauly W. RE, XI, 1 ἐν λ. κάτοικοι.

χωρία Ἄρομα καὶ Λειμῶνα [1] πρὸς Βορρᾶν ἐπὶ τῆς Μεσωγίδος ἐκαλεῖτο Νυσαῖς (Στράβ. 579, 17 καὶ 629, 14). Ὁ v. Diest (Nysa ad Maeandrum σελ. 18) ἐκφράζει ἀπορίαν περὶ τῆς ἐκτάσεως καὶ τῶν ὁρίων τῆς Νυσαΐδος ἔχων ὑπ' ὄψει τὸ ἀκόλουθον χωρίον τοῦ Στράβωνος (629, 14). «***Ὑπερβαλοῦσι δὲ τὴν Μεσωγίδα τὴν μεταξὺ Καρῶν τε καὶ τῆς Νυσαΐδος, ἥ ἐστι χώρα κατὰ τὰ τοῦ Μαιάνδρου πέραν μέχρι τῆς Κιβυράτιδος καὶ τῆς Καβαλίδος, πόλεις εἰσὶ πρὸς μὲν τῇ Μεσωγίδι καταντικρὺ Λαοδικείας Ἱερὰ πόλις...***

Ἀλλὰ τὸ χωρίον τοῦτο εἶνε πιθανῶς κακῶς παραδεδομένον, ἢ τοὐλάχιστον εἶνε περιπεπλεγμένη καὶ ἀσυνήθης ἡ σύνταξις αὐτοῦ. Τὸ ***ἥ ἐστι χώρα*** δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ ***Νυσαΐδος***· ἐξάγεται τοῦτο ἐκ τῆς ὅλης ἐννοίας τοῦ κεφαλαίου 629, 14 καὶ τῶν ἀκολούθων κεφαλαίων 630 καὶ 631, τὰ ὁποῖα λογικῶς συνδέονται μετ' ἐκείνου. Ἡ λογικὴ θέσις τῶν λέξεων τοῦ μνημονευθέντος χωρίου ἔπρεπε νὰ εἶνε ***Ὑπερβαλοῦσι δὲ τὴν Μεσωγίδα τὴν χώραν*** (ἢ ὀρθῶς ***ἐν τῇ χώρᾳ***), ***ἥ ἐστι μεταξὺ Καρῶν καὶ τῆς Νυσαΐδος κατὰ τὰ τοῦ Μαιάνδρου πέραν μέχρι τῆς Κιβυράτιδος καὶ τῆς Καβαλίδος πόλεις εἰσὶ πρὸς μὲν τῇ Μεσωγίδι καταντικρὺ Λαοδικείας Ἱερὰ πόλις...***

Ὁ Στράβων μετὰ τὴν Λυδικὴν καὶ Μυσικὴν τοπογραφίαν (Σάρδεις, Φιλαδέλφεια) καὶ τὰ ὀλίγα περὶ Κατακεκαυμένης (628, 11) δικαιολογῶν ἐν κεφαλ. 629, 12 τὴν ἐπιπολαίαν ***χωρομέτρησιν*** τῶν νοτίως τῶν τόπων τούτων μέχρι τοῦ Ταύρου κειμένων μερῶν ὁμιλεῖ δι' ὀλίγων (629, 13) περὶ τοῦ συνεχομένου πρὸς τὸ μεταξὺ τῆς Μεσωγίδος καὶ τοῦ Τμώλου κείμενον Καϋστριανὸν Κιλβιανοῦ καὶ λοιπῶν πεδίων, καὶ ὑπερβαίνων εἶτα τὴν Μεσωγίδα, ἔχων ὑπ' ὄψει τὴν ὁδὸν ἥτις ἔφερεν ἐκ τῶν βορείως τῆς Μεσωγίδος μερῶν διὰ Νικαίας (Paliambobi) καὶ Μασταύρων εἰς τὸ Μαιάνδριον πεδίον παρὰ τὰ ἀνατολικώτερα μέρη τῆς Νυσαΐδος, ἱστορεῖ (629, 14 - 631) τὴν χώραν, ἥτις πρὸς βορρᾶν μὲν ἔχει κατὰ τὸ πλεῖστον τὴν Μεσωγίδα, πρὸς δυσμὰς τὴν Νυσαΐδα καὶ τοὺς Κάρας, πρὸς νότον δὲ τὴν Κίβυραν καὶ τὴν Καβαλίδα μέχρι τοῦ Ταύρου [2].

---

[1] Στράβ. 650, 45. Εἶνε βεβαίως κακῶς παραδεδομένον τὸ χωρίον τοῦτο (πβλ. v. Diest, Nysa ad Maeandrum σελ. 29). Ὁπωσδήποτε νομίζω, ὅτι συμφώνως πρὸς τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀσφαλῶς ὀφείλει νὰ ἐξαχθῇ ὅτι ὁ Λειμὼν ἔκειτο ὄχι μακρὰν τοῦ ροῦ τοῦ Καϋστρου, ἀλλαχοῦ πρέπει νὰ ζητηθῇ οὗτος καὶ ὄχι ὅπου τοποθετεῖ αὐτὸν ὁ v. Diest, (ἔ. ἀ. σελ. 28). Δυστυχῶς ἡ ἀνώμαλος κατάστασις ἐν τῷ τόπῳ κατὰ τὸ 1921 δὲν ἐπέτρεπε μεμακρυσμένας ἐκδρομὰς ἐπὶ τοῦ ὄρους, δὲν ἔγινε δ' οὕτω δυνατὸν ἡ ὑποδεικνυομένη ὑπὸ τοῦ v. Diest θέσις νὰ ἐξετασθῇ, οὔτε ἄλλη ἔρευνα ἐπὶ τῶν ἐρημοτέρων μερῶν τῆς νοτίας ἢ τῆς βορείας πλευρᾶς τῆς Μεσωγίδος νὰ ἐπιχειρηθῇ.

[2] Πβλ. καὶ Στράβ. 630, 15. ***Μετὰ δὲ τὴν Ἱερὰν πόλιν τὰ πέραν τοῦ Μαιάνδρου. Τὰ μὲν οὖν πρὸς Λαοδίκειαν καὶ Ἀφροδισιάδα καὶ τὰ μέχρι Καρούρων εἴρηται*** (ἀνατολικὸν τμῆμα τῆς περιγραφομένης χώρας). ***Τὰ δ' ἑξῆς ἐστι τὰ μὲν πρὸς δύσιν ἡ τῶν Ἀντιοχέων πόλις τῶν ἐπὶ Μαιάνδρῳ τῆς Καρίας ἤδη· τὰ δὲ πρὸς νότον ἡ Κίβυρά ἐστιν ἡ μεγάλη, καὶ ἡ Σίνδα καὶ ἡ Καβαλὶς μέχρι τοῦ Ταύρου καὶ τῆς Λυκίας...***

Πηγαί. Πηγαὶ πρὸς γνῶσιν τῆς πόλεως Νύσης καὶ τῆς ἱστορίας αὐτῆς εἶνε α΄) τὰ κατωτέρω παρατιθέμενα ὀλίγα ***χωρία ἀρχαίων συγγραφέων*** καὶ ἰδίως τοῦ Στράβωνος (δεύτερον ἥμισυ 1 π. Χ. καὶ ἀρχὰς 1 μ. Χ. αἰῶνος), τοῦ ὁποίου ἡ μαρτυρία ἔχει ὅλως ἰδιάζουσαν σημασίαν, ἐπειδὴ ὁ Μικρασιάτης γεωγράφος ἐσπούδασε κατὰ τὴν ἰδίαν ὁμολογίαν ἐν Νύσῃ, καὶ εἰς αὐτοψίαν καὶ τὴν ἰδίαν πεῖραν στηρίζονται αἱ πληροφορίαι του, β΄) ***αἱ ἐπιγραφαὶ Νύσης,*** τῶν ὁποίων πλήρη συλλογὴν δημοσιεύομεν κατωτέρω, καὶ εἰδήσεις περὶ Νύσης περιεχόμεναι ἐν ἐπιγραφαῖς ἄλλων πόλεων, γ΄) ***τὰ νομίσματα τῆς πόλεως,*** περὶ τῶν ὁποίων λαμπρὰν μελέτην ἔχει ὁ Regling (ἐν τῷ συγγράμματι Nysa ad Maeandrum τοῦ v. Diest σελ. 70 ἑ.), καὶ οὐχ ἧττον, δ΄) ***τὰ ἐρείπια*** τῶν οἰκοδομημάτων ταύτης, εἰς τὴν πληρεστέραν ἀποκάλυψιν καὶ μελέτην τῶν ὁποίων ἀποβλέπουσι καὶ αἱ ἀνασκαφαὶ ἡμῶν.

1) Στράβωνος 648, 42. ***Μετὰ δὲ Μαγνησίαν ἡ ἐπὶ Τράλλεις ἐστὶν ὁδὸς ἐν ἀριστερᾷ μὲν τὴν Μεσωγίδα ἔχουσιν, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ὁδῷ καὶ ἐν δεξιᾷ τὸ Μαιάνδρου πεδίον, Λυδῶν ἅμα καὶ Καρῶν νεμομένων*** [1] ***καὶ Ἰώνων Μιλησίων τε καὶ Μυησίων, ἔτι δὲ Αἰολέων τῶν ἐν Μαγνησίᾳ· ὁ δ' αὐτὸς τρόπος τῆς τοποθεσίας καὶ μέχρι Νύσης καὶ Ἀντιοχείας.***

2) 663, 29. ***Ἐπὶ μὲν τὰ Κάρουρα τῆς Καρίας ὅριον διὰ Μαγνησίας καὶ Τραλλέων Νύσης Ἀντιοχείας ὁδὸς ἑπτακοσίων καὶ τετταράκοντα σταδίων.***

3) Στράβ. 649, 43. ***Νῦσα δὲ ἵδρυται πρὸς τῇ Μεσωγίδι τὸ πλέον τῷ ὄρει προσανακεκλιμένη, ἔστι δ' ὥσπερ δίπολις. διαρρεῖ γὰρ αὐτὴν χαράδρα τις ποιοῦσα φάραγγα, ἧς τὸ μὲν γέφυραν ἐπικειμένην ἔχει συνάπτουσαν τὰς δύο πόλεις, τὸ δὲ ἀμφιθεάτρῳ κεκόσμηται κρυπτὴν ἔχοντι τὴν ὑπόρρυσιν τῶν χαραδρωδῶν ὑδάτων· τῷ δὲ θεάτρῳ δύο ἄκραι, ὧν τῇ μὲν ὑπόκειται τὸ γυμνάσιον τῶν νέων, τῇ δ' ἀγορᾷ καὶ τὸ γεροντικόν· πρὸς δὲ νότον ὑποπέπτωκε τῇ πόλει τὸ πεδίον, καθάπερ καὶ ταῖς Τράλλεσιν.***

Εἰκ. 1. Νόμισμα Νυσαέων ἔχον τὴν εἰκόνα Ἀθύμβρου τοῦ ἡρωϊκοῦ κτίστου τῆς πόλεως.

4) 650, 46. ***Ἱστοροῦσι δὲ τρεῖς ἀδελφούς, Ἄθυμβρόν τε καὶ Ἀθύμβραδον καὶ Ὕδρηλον, ἐλθόντας ἐκ Λακεδαίμονος τὰς ἐπωνύμους ἑαυτῶν κτίσαι πόλεις, λειπανδρῆσαι δ' ὕστερον, ἐξ ἐκείνων δὲ συνοικισθῆναι τὴν Νῦσαν· καὶ νῦν Ἄθυμβρον ἀρχηγέτην νομίζουσιν οἱ Νυσαεῖς*** (ἴδ. εἰκ. 1).

---

[1] Στράβ. 577, 15. ***Ἐντεῦθεν δ'*** (ἐξ Ἀπαμείας) ***ἤδη γενόμενος Μαίανδρος τέως μὲν διὰ τῆς Φρυγίας φέρεται, ἔπειτα διορίζει τὴν Καρίαν καὶ τὴν Λυδίαν κατὰ τὸ Μαιάνδριον καλούμενον πεδίον*** (κατὰ ταῦτα καὶ ἡ Νῦσα Λυδική, Regling ἔ. ἀ. σελ. 71, 3) ... ***τελευτῶν δὲ καὶ τὴν Καρίαν αὐτὴν διαρρεῖ τὴν ὑπὸ τῶν Ἰώνων νῦν κατεχομένην.***

5) Στεφ. Βυζ. ἐν λ. *Ἀντιόχεια. Ἀντιόχῳ γὰρ τῷ Σελεύκου τρεῖς γυναῖκες ἐπέστησαν ὄναρ, κτίσαι πόλεις ἐν Καρίᾳ ἑκάστη λέγουσα· ὁ δὲ ὑπολαβὼν τὴν μητέρα καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὴν ἀδελφὴν κτίζει [τρεῖς πόλεις] ἀπὸ μὲν τῆς ἀδελφῆς Λαοδίκης Λαοδίκειαν, ἀπὸ δὲ τῆς γυναικὸς Νύσης Νῦσαν ...*

6) Στράβ. 649, 44. *Ἐν δὲ τῇ ὁδῷ τῇ μεταξὺ τῶν Τράλλεων καὶ τῆς Νύσης κώμη τῶν Νυσαέων ἐστιν οὐκ ἄπωθεν τῆς πόλεως Ἀχάρακα, ἐν ᾗ τὸ Πλουτώνιον ἔχον καὶ ἄλσος πολυτελὲς καὶ νεὼν Πλούτωνός τε καὶ Κόρης, καὶ τὸ Χαρώνιον ἄντρον ὑπερκείμενον τοῦ ἄλσους θαυμαστὸν τῇ φύσει· λέγουσι γὰρ δὴ τοὺς νοσώδεις καὶ προσέχοντας ταῖς τῶν θεῶν τούτων θεραπείαις φοιτᾶν ἐκεῖσε καὶ διαιτᾶσθαι ἐν τῇ κώμῃ πλησίον τοῦ ἄντρου παρὰ τοῖς ἐμπείροις τῶν ἱερέων, οἳ ἐγκοιμῶνταί τε ὑπὲρ αὐτῶν καὶ διατάττουσιν ἐκ τῶν ὀνείρων τὰς θεραπείας. Οὗτοι δ' εἰσὶ καὶ οἱ ἐπικαλοῦντες τὴν τῶν θεῶν ἰατρείαν· ἄγουσι δὲ πολλάκις εἰς τὸ ἄντρον καὶ ἱδρύουσι μένοντας καθ' ἡσυχίαν ἐκεῖ καθάπερ ἐν φωλεῷ σιτίων χωρὶς ἐπὶ πλείους ἡμέρας. Ἔστι δ' ὅτε καὶ ἰδίοις ἐνυπνίοις οἱ νοσηλευόμενοι προσέχουσι, μυσταγωγοῖς δ' ὅμως καὶ συμβούλοις ἐκείνοις χρῶνται ὡς ἂν ἱερεῦσι· τοῖς δ' ἄλλοις ἄδυτός ἐστιν ὁ τόπος καὶ ὀλέθριος. Πανήγυρις δ' ἐν τοῖς Ἀχαράκοις συντελεῖται κατ' ἔτος, καὶ τότε μάλιστα ὁρᾶν ἐστι καὶ ἀκούειν περὶ τῶν νοσούντων τοὺς πανηγυρίζοντας· τότε δὲ καὶ περὶ τὴν μεσημβρίαν ὑπολαβόντες ταῦρον οἱ ἐκ τοῦ γυμνασίου νέοι καὶ ἔφηβοι γυμνοὶ λίπ' ἀληλιμμένοι μετὰ σπουδῆς ἀνακομίζουσιν εἰς τὸ ἄντρον· ἀφεθεὶς δὲ μικρὸν προελθὼν πίπτει καὶ ἔκπνους γίνεται* (Εἰκ. 2).

Εἰκ. 2. Νόμισμα Νυσαέων ἔχον τὴν εἰκόνα τῆς ἀνακομιδῆς ταύρου εἰς τὸ Πλουτώνιον.

7) 578-579. *Σχεδὸν δέ τι καὶ πᾶσα εὔσειστός ἐστιν ἡ περὶ τὸν Μαίανδρον χώρα καὶ ὑπόνομος πυρί τε καὶ ὕδατι μέχρι τῆς μεσογαίας. Διατέτακε γὰρ ἀπὸ τῶν πεδίων ἀρξαμένη πᾶσα ἡ τοιαύτη κατασκευὴ τῆς χώρας εἰς τὰ Χαρώνια, τό τε ἐν Ἱεραπόλει καὶ τὸ ἐν Ἀχαράκοις τῆς Νυσαΐδος καὶ τὸ περὶ Μαγνησίαν καὶ Μυοῦντα· εὔθρυπτός τε γάρ ἐστιν ἡ γῆ καὶ ψαθυρὰ πλήρης τε ἁλμυρίδων καὶ εὐεκπύρωτός ἐστιν.*

8) 650, 45. *Ἀπὸ δὲ τριάκοντα σταδίων τῆς Νύσης ὑπερβᾶσι Τμῶλον τὸ ὄρος τὴν Μεσωγίδα ἐπὶ τὰ πρὸς νότον μέρη καλεῖται τόπος Λειμών* [1], *εἰς ὃν ἐξοδεύουσι πανηγυριοῦντες Νυσαεῖς τε καὶ οἱ κύκλῳ πάντες, οὐ*

[1] Ἰδὲ ἀνωτέρω σελ. 2.

πόρρω δὲ τούτου στόμιόν ἐστιν ἱερὸν τῶν αὐτῶν θεῶν, ὅ φασι καθήκειν μέχρι τῶν Ἀχαράκων. Τοῦτον δὲ τὸν λειμῶνα ὀνομάζειν τὸν ποιητήν φασιν ὅταν φῇ «Ἀσίῳ ἐν λειμῶνι», δεικνύντες Καϋστρίου καὶ Ἀσίου τινὸς ἡρῷον καὶ τὸν Κάϋστρον πλησίον ἀπορρέοντα.

9) 650, 47. *Περίκεινται δὲ ἀξιόλογοι κατοικίαι πέραν τοῦ Μαιάνδρου, Κοσκίνια καὶ Ὀρθωσία· ἐντὸς δὲ Βρίουλα, Μάσταυρα, Ἀχάρακα καὶ ὑπὲρ τῆς πόλεως ἐν τῷ ὄρει τὰ Ἄρομα, ὅθεν ἄριστος οἶνος ὁ Ἀρομεύς.*

10) Στράβ. 629, 14. Ἰδὲ προηγ. σελίδα 2.

11) 650, 48. *Ἄνδρες δὲ γεγόνασιν ἔνδοξοι Νυσαεῖς Ἀπολλώνιός τε ὁ στωικὸς φιλόσοφος τῶν Παναιτίου γνωρίμων ἄριστος, καὶ Μενεκράτης Ἀριστάρχου μαθητής, καὶ Ἀριστόδημος ἐκείνου υἱός, οὗ διηκούσαμεν ἡμεῖς ἐσχατόγηρω νέοι παντελῶς ἐν τῇ Νύσῃ· καὶ Σώστρατος δὲ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἀριστοδήμου καὶ ἄλλος Ἀριστόδημος ἀνεψιὸς αὐτοῦ ὁ παιδεύσας Μάγνον Πομπήϊον ἀξιόλογοι γεγόνασι γραμματικοί· ὁ δ' ἡμέτερος καὶ ἐρρητόρευε καὶ ἐν τῇ Ῥόδῳ καὶ ἐν τῇ πατρίδι δύο σχολὰς συνεῖχε, πρωῒ μὲν τὴν ρητορικὴν δείλης δὲ τὴν γραμματικὴν σχολήν· ἐν δὲ τῇ Ῥώμῃ τῶν Μάγνου παίδων ἐπιστατῶν ἠρκεῖτο τῇ γραμματικῇ σχολῇ.*

12) 649, 42 ... *καὶ ἀεί τινες ἐξ αὐτῆς* (Τράλλεων) *εἰσιν, οἱ πρωτεύοντες κατὰ τὴν ἐπαρχίαν, οὓς Ἀσιάρχας καλοῦσιν· ὧν Πυθόδωρός τε ἦν, ἀνὴρ Νυσαεὺς τὸ ἐξ ἀρχῆς, ἐκεῖσε δὲ μεταβεβηκὼς διὰ τὴν ἐπιφάνειαν καὶ ἐν τῇ πρὸς Πομπήϊον φιλίᾳ διαπρέπων μετ' ὀλίγων· περιεβέβλητο δὲ καὶ οὐσίαν βασιλικὴν πλειόνων ἢ δισχιλίων ταλάντων, ἣν ὑπὸ Καίσαρος τοῦ θεοῦ πραθεῖσαν διὰ τὴν πρὸς Πομπήϊον φιλίαν ἐξωνησάμενος οὐχ ἧττω τοῖς παισὶ κατέλιπε· τούτου δ' ἐστὶ θυγάτηρ Πυθοδωρὶς ἡ νῦν βασιλεύουσα ἐν τῷ Πόντῳ περὶ ἧς εἰρήκαμεν* [1]*. Οὗτός τε δὴ καθ' ἡμᾶς ἤκμασεν.*

13) Ἱεροκλέους Συνέκδημος. *Ἐπαρχία Ἀσίας ὑπὸ ἀνθύπατον, πόλεις μγ΄... Νύσσα .. Πρίουλλα .. Μάσταυρα ..*

14) Notitiae Episcop (ἔκδ. Purthey) 1. Ἐπαρχία Ἀσίας .. ὁ Μασταύρων, ὁ Βριούλων, ὁ Νύσης ..

Notit. 3. *Τῷ Ἐφέσου Ἀσίας .. ὁ Μασταύρων .. ὁ Βυριούλλων* (sic) .. *ὁ Νύσσης τῆς ἑτέρας.*

Notit. 7. *Ἐπαρχία Ἀσίας, μητρόπολις Ἐφέσου, ἔχει πόλεις λς΄ .. τὸν Μασταύρου, τὸν Βριούλων, τὸν Νύσσης ..*

Notit. 8. *β΄ ἐπαρχία Ἀσίας μητρόπολις Ἔφεσος ... ὁ Μασταύρου, ὁ Βριούλλων, ὁ Νήσης* (sic).

---

[1] Στράβ. 499, 555 ἑξ. καὶ ἀλλαχοῦ.

Notit. 9. ***β΄... Μητρόπολις Ἔφεσος... ὁ Νήσης..***

Notit. 10. ***β΄ τῷ Ἐφέσου τῆς Ἀσίας.. ὁ Μασταύρων.. ὁ Βριούλλων.. ὁ Νύσσης..***

Notit. 13. ***β΄ τῷ Ἐφέσου τῆς Ἀσίας.. ὁ Μασταύρας*** (sic), ***ὁ Βριούλλων, ὁ Νύσσης.***

15) Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, περὶ θεμάτων I, 24, 5, 13.

Εἰσὶ δὲ πόλεις περὶ τὴν Ἀσίαν κα΄. Α΄ μὲν Ἔφεσος... ιδ΄ Νύσσα... κα΄ Φιλαδέλφεια, καὶ ἄλλαι τινές...

16) Γεωργ. Παχυμέρη, Μιχαὴλ Παλαιολόγος σελ. 474.

Τοῦτο (δηλαδὴ ἡ ἅλωσις τῶν Τράλλεων) ***ξυμβὰν κατόρθωμα δεύτερον Πέρσας μετὰ τὸ πρῶτον τὸ κατὰ Νῦσσαν, ᾧ δὴ ὁ παρακοιμώμενος Νοστόγγος ἐλλελειμμένος μεγίστοις ἀνιαροῖς τοὺς ἀμφ᾽ αὐτὸν περιέβαλεν, ὥστε μετὰ τὴν σφῶν, ὧν μὲν σφαγὴν ὧν δ᾽ ἅλωσιν καὶ αὐτὸν ἁλῶναι, μεγάλως πρὸς θάρρος ἐπῆρε, καὶ τὰ τῆς ἀνατολῆς κατέθεον κραταιότερον.***

17) SIG^3 1066 (Ἐπιγραφὴ Κῶ τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου).. ***νικήσαντα ... Θεογάμια ἐν Νύσῃ παῖδας Ἰσθμικοὺς πένταθλον.***

18) Bull. Corr. Hell. 1885 σελ. 450. Ἐπιγραφὴ ἀσυλίας ναοῦ Ἑκάτης ἐν Στρατονικείᾳ.

19) Ath. Mitt. 1894. Ἐπιγραφὴ Ἀντιοχείας Μαιάνδρου.

Ἱστορία. Ἡ παρὰ Στεφάνῳ Βυζαντίῳ διατηρηθεῖσα παράδοσις φέρει τὸν βασιλέα Ἀντίοχον Σωτῆρα κτίστην τῆς πόλεως. Τὸ ὄνομα Νῦσα κατὰ ταῦτα δὲν εἶχεν ἡ πόλις, ὅπως αἱ λοιπαὶ ὁμώνυμοι, διὰ τὴν σχέσιν πρὸς τὸν θεὸν Διόνυσον, ἀλλ᾽ ἐκ τῆς βασιλικῆς συζύγου Νύσης. Εἶνε ἐν τούτοις ἀληθές, ὅτι καὶ ὁ Διόνυσος ἐτιμᾶτο ἐν Νύσῃ, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς συχνῆς παρουσίας αὐτοῦ ἐπὶ τῶν νομισμάτων (Εἰκ. 3. Regling ἔ. ἀ. σελ. 71 σημ. 2)· καὶ ἡ καλλιέργεια δὲ τῆς ἀμπέλου καὶ ἡ παραγωγὴ ἐξαιρέτου οἴνου ***(οἶνος Ἀρομεύς),*** ἅτινα θὰ ἐδικαιολόγουν καὶ ἄλλως τὸ ὄνομα τῆς πόλεως, εἶνε μεμαρτυρημένα. Καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Νυσαεῖς φαίνεται, ὅτι μᾶλλον ἤρεσκεν ἡ γνώμη, ὅτι τὸ ὄνομα ἀνῆκε παλαιόθεν εἰς τὴν χώραν καὶ ὅτι ἐκ τούτου ἐκλήθη οὕτω καὶ τὸ ***Νύσιον πεδίον*** [1], κείμενόν που πλησίον, ἐν ᾧ παίζουσα κατὰ τὸν Ὁμηρικὸν ὕμνον ἡρπάγη ὑπὸ τοῦ Πλούτωνος ἡ Περσεφόνη. Τοῦτο δύναται νὰ πιστεύσῃ τις τοὐλάχιστον ἐκ τοῦ συνηθεστάτου συμβόλου ἐπὶ τῶν νομισμάτων αὐτῶν (Regling ἔ. ἀ. σελ. 91) τῆς παραστάσεως τῆς ἁρπαγῆς τῆς Κόρης ὑπὸ τοῦ Πλούτω-

Εἰκ. 3. Νόμισμα Νυσαέων ἔχον τὴν εἰκόνα τοῦ Διονύσου.

[1] Περὶ τοῦ ζητήματος πβλ. Malten ἐν Archiv für Religiosnw. 1909.

νος, μολονότι δύναταί τις ἀφ' ἑτέρου νὰ δεχθῇ, ὅτι ἡ ἀπεικόνισις τοῦ μύθου τούτου ἐπὶ τῶν νομισμάτων ἐγίνετο μόνον χάριν διαφημίσεως τοῦ ἐν τοῖς Νυσαϊκοῖς Ἀχαράκοις Πλουτωνίου ἐξ οὗ πολλαχῶς ὠφελοῦντο οἱ Νυσαεῖς· ὅπως διὰ τὸν αὐτὸν βεβαίως σκοπὸν ἀπεικονίζετο ἐπὶ τῶν νομισμάτων (Εἰκ. 2) καὶ ἡ μεταφορὰ τοῦ ταύρου ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν ἐφήβων, ἥτις κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ Στράβωνος ἀπετέλει ἓν τῶν ἑλκυστικωτέρων θεαμάτων τῆς τελουμένης καθ' ἕκαστον ἔτος ἐν Ἀχαράκοις παρὰ τὸ Πλουτώνιον πανηγύρεως. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀγὼν τῶν ***Θεογαμίων*** [1], ὅστις ἐγίνετο πιθανῶς καθ' ἕκαστον ἔτος ἐν τῇ αὐτῇ πανηγύρει ἐν Νύσῃ εἰς τὴν ἰδίαν πίστιν τῶν Νυσαέων, ὅτι παρὰ τὴν πόλιν αὐτῶν ἔγινεν ἡ ἁρπαγὴ τῆς Κόρης καὶ οἱ γάμοι αὐτῆς μετὰ τοῦ Πλούτωνος, ὀφείλει τὴν γένεσίν του.

Συνῳκίσθη ἡ Νῦσα ἐκ τριῶν μικροτέρων πόλεων, αἵτινες ὠνομάζοντο Ἄθυμβρα, Ἀθύμβραδος καὶ Ὕδρηλα, εἰς ταύτας δ' ἴσως πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἡ Πυθόπολις.

Τὰ ὀνόματα τῶν τριῶν πρώτων πόλεων ἔχουσι Μικρασιατικὴν τὴν προέλευσιν [2], ἀλλ' ἡ παράδοσις φέρει ὡς κτίστας τρεῖς ἀδελφοὺς Λακεδαιμονίους, οἵτινες καὶ ἔδοσαν τὰ ἑαυτῶν ὀνόματα εἰς τὰς πόλεις [3], εἷς δ' ἐκ τούτων ὁ Ἄθυμβρος ἐτιμᾶτο ὑπὸ τῶν Νυσαέων ὡς ἀρχηγέτης, καὶ ἡ μορφὴ αὐτοῦ εἰκονίζεται ἐπὶ τῶν Νυσαϊκῶν νομισμάτων (ἀνωτ. εἰκ. 1. ν. Diest ἔ. ἀ. πίν. XIII, 78).

Ὅτι ἐπὶ τοῦ Ἀντιόχου Σωτῆρος μόνου, ἢ ὅτε συνεβασίλευε μετὰ τοῦ πατρός του συνῳκίσθη ἡ πόλις, πιστοῦται καὶ ἐκ τῶν παλαιῶν ὀνομάτων τῶν Νυσαϊκῶν φυλῶν Ἀντιοχίδος καὶ Σελευκίδος, ἀλλ' ὅμως Ἀθυμβριανοὶ ἐκαλοῦντο ἀκόμη οἱ κατοικοῦντες τὸν τόπον κατὰ τοὺς χρόνους τῶν δύο τούτων βασιλέων (ἴδε κατωτέρω ἐπιγρ. ἀριθ. 1), ὥστε τὸ ὄνομα τοὐλάχιστον ἔλαβεν ἡ πόλις μόνον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σελεύκου (281 π. Χ.), ἀφοῦ ἔμεινε μόνος βασιλεὺς ὁ Ἀντίοχος.

Κατὰ τῆς προϋπάρξεως τῶν τριῶν πόλεων, ἢ τοὐλάχιστον μιᾶς παλαιοτέρας πόλεως ἐν ᾗ θέσει ἐκτίσθη ἡ Νῦσα μαρτυρεῖ κατὰ τὸν Pringsheim (παρὰ ν. Diest ἔ. ἀ. σελ. 30 σημ. 2) ἡ ἐκεῖθεν ἔλλειψις οἱουδήποτε σημείου ἀρχαιοτέρου τῶν χρόνων τῶν Σελευκιδῶν· ἀλλὰ καὶ αἱ ἰδικαί του σκαφαὶ καὶ αἱ ὑφ' ἡμῶν γενόμεναι ἦσαν τόσον περιωρισμέναι, ὥστε δὲν δύναται διὰ τούτων νὰ βεβαιωθῇ, ὅτι δὲν ὑπάρχουσι τωόντι παλαιότερα λείψανα καὶ ὅτι δὲν θὰ εὑρεθῶσι τοιαῦτα, ἂν ἐκταθῶσιν αἱ ἀνασκαφαί. Ἀλλὰ καὶ ἂν δεχθῶμεν, ὅτι δὲν θὰ εὑρεθῶσι ἀρχαιότερα λείψανα ἐπὶ τῆς θέσεως, ἢ καὶ ἂν ἄλλως ἀποδειχθῇ, ὅπερ ἐγὼ δὲν πιστεύω, ὅτι δὲν ὑπῆρχε παλαιοτέρα πόλις ἐκεῖ, καὶ πάλιν ἡ παράδοσις περὶ συνοικισμοῦ

---

[1] Regling ἔ. ἀ. σελ. 91 ***Θεογάμια*** ἐπὶ νομισμάτων Νύσης. Ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Κῶ ἴδε ἀνωτ. σελ. 6, 16.

[2] Reigling ἔ. ἀ. σελ. 70 σημ. 1.

[3] Hiller ἐν τῷ μνημονευθέντι συγγράμματι ν. Diest, Nysa ad Maeandr. σελ. 60 σημ. 1.

τῆς Νύσης ἐξ ἀρχαιοτέρων πόλεων δὲν πρέπει νὰ ἀπορριφθῇ, διότι μετατοπίσεις πόλεων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μακρυναί, ἐπιβαλλόμεναι ἐκ διαφόρων λόγων δὲν ἦσαν ἀσυνήθεις ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν διαδόχων, ἀναφέρομεν δ' ὡς τὸ προχειρότερον καὶ τὸ γενικῶς γνωστὸν παράδειγμα τὴν μετατόπισιν τῆς Ἐφέσου.

Σπουδαιοτέρα τῶν συνοικισθεισῶν πόλεων ἦτο, ὡς φαίνεται, ἡ Ἄθυμβρα· εἰς αὐτὴν ἀνῆκεν, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης ἐπιγραφῆς, τὸ ἐν Ἀχαράκοις περὶ τὰ τρία χιλιόμετρα μακρὰν τῆς Νύσης κείμενον Πλουτώνιον, εἰς ὃ κατὰ μέγα μέρος ὀφείλει αὕτη τὴν φήμην καὶ τὴν εὐδαιμονίαν της. Τὴν διατήρησιν τῶν προνομιῶν τοῦ ἱεροῦ τούτου καθιεροῦσι δι' ἐπιστολῆς περιλαμβανομένης ἐν τῇ ἐπιγραφῇ οἱ δύο βασιλεῖς συνεπείᾳ αἰτήσεως διαβιβασθείσης εἰς αὐτοὺς διὰ πρεσβείας ὑπὸ τῶν ἀνησυχησάντων ἴσως περὶ τούτων μετὰ τὴν κτίσιν τῆς νέας πόλεως Ἀθυμβριανῶν.

Περὶ τῶν τυχῶν τῆς ἄρτι συνοικισθείσης πόλεως κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διαδόχων λείπουσι σχεδὸν τελείως αἱ μαρτυρίαι. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος Ἀντίοχος ὁ Μέγας ἐπικυροῖ καὶ αὐτὸς τὰ προνόμια (ἀτέλεια, ἀσυλία κλπ.) τοῦ ἱεροῦ δι' ἐπιστολῆς του, ἧς μέγα μέρος ἀποτελεῖ τὴν συνέχειαν τῆς αὐτῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης ἐπιγραφῆς.

Νυσαϊκὰ νομίσματα τῶν χρόνων τῶν Σελευκιδῶν δὲν εὑρέθησαν· φαίνεται δ' ἐν γένει, ὅτι μόνον μετὰ τὴν ὑπαγωγήν της εἰς τοὺς Ρωμαίους ἀπέκτησεν ἡ πόλις τὸ δικαίωμα νὰ κόπτῃ ἴδιον νόμισμα (Regling ἔ. ἀ. σελ. 71).

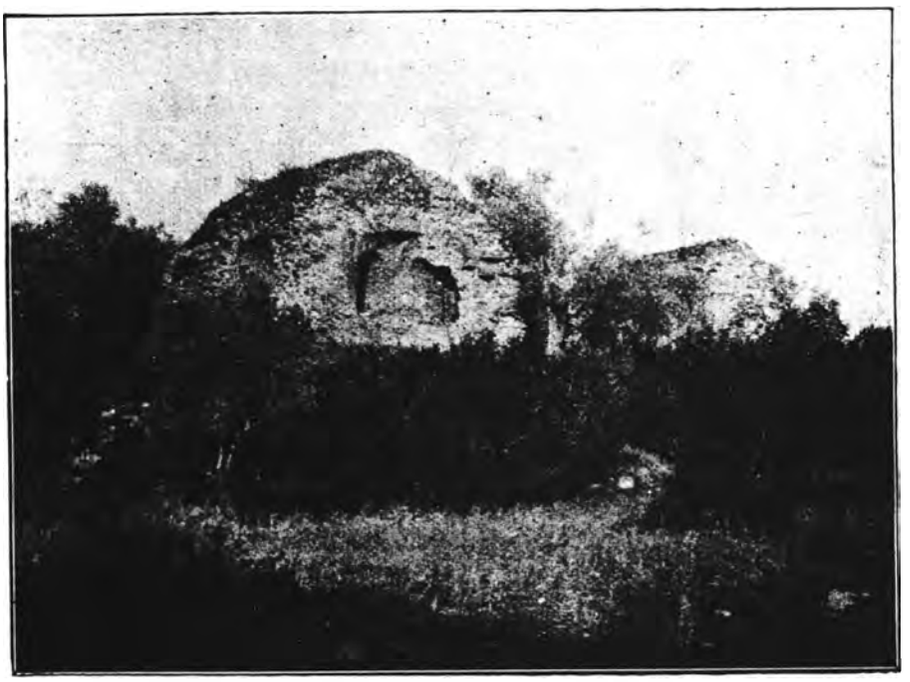
Ἐκ τῶν μνημείων, ὧν τὰ ἐρείπια σῴζονται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας, ἢ ἀπεκαλύφθησαν ἐν μέρει διὰ τῶν ἀνασκαφῶν, φαίνονται κατὰ τὴν τεχνοτροπίαν τῆς οἰκοδομῆς παλαιότερα τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων, μέρη τινὰ τῆς ἀγορᾶς καὶ αὐτοῦ τοῦ Γεροντικοῦ, ἴσως δὲ καὶ τοῦ θεάτρου τὸ πλεῖστον εἶνε ὡσαύτως προρρωμαϊκόν, ὡς δεικνύει ἡ κατ' ἰσοδομικὸν περίπου τρόπον δι' ἐπιμελῶς εἰργασμένων, διὰ σιδηρῶν συνδέσμων πρὸς ἀλλήλους ἡνωμένων μεγάλων τιτανολίθων οἰκοδομὴ τῆς ἐπενδύσεως τῶν ἐξωτερικῶν του τοίχων, ἀλλ' οὐδεμίαν ἔχομεν ἀπόδειξιν, ὅτι δύναται οἱονδήποτε ἐκ τούτων νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὴν πρώτην ἑκατονταετηρίδα τῆς ἱδρύσεως τῆς Νύσης.

Ὅτε τῷ 189 π. Χ. μετὰ τὴν ἧτταν παρὰ τὴν Μαγνησίαν ὁ Ἀντίοχος ἠναγκάσθη νὰ περιορίσῃ τὸ κράτος του νοτίως τοῦ Ταύρου περιῆλθε καὶ ἡ Νῦσα μετὰ τῆς Ἐφέσου, τῶν Τράλλεων καὶ ὅλης τῆς ἐντεῦθεν τοῦ Ταύρου χώρας τῆς δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἰς τὸ βασίλειον τῆς Περγάμου ἐπὶ Εὐμένους ΙΙ.

Δυστυχῶς καὶ τῆς ἀρχῆς τῶν Ἀτταλιδῶν οὐδὲν μέχρι τοῦδε ἀσφαλὲς λείψανον ἐφάνη ἐν Νύσῃ, οὐδ' ἄλλοθέν ποθεν γνωρίζομεν σπουδαῖόν τι περὶ τῆς τότε ἱστορίας ταύτης. Ἡ ρητορικὴ καὶ φιλοσοφικὴ σχολή, εἰς τὴν ὁποίαν ἐσπούδασε βραδύτερον ἐν Νύσῃ ὁ Στράβων, ἴσως ἔλαβε ὑπόστασιν ἤδη ἐπὶ τῶν χρό-

νων τῶν 'Ατταλιδῶν, καθ' οὓς ἤκμασε πρὸ πάντων ἡ σπουδὴ τῶν ἐπιστημῶν τούτων. Τὸ σῳζόμενον κτίριον τῆς βιβλιοθήκης (Εἰκ. 4), τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι ἐκ τῶν χρόνων τούτων, καθ' οὓς κυρίως ἤκμαζεν ἡ ἐπιστήμη τῶν γραμμάτων, προέρχεται φαίνεται διὰ τὸν τρόπον τῆς οἰκοδομῆς του, ὅτι εἶνε μᾶλλον ἔργον ὑστέρων Ρωμαϊκῶν χρόνων.

Αἱ εἰδήσεις περὶ Νύσης γίνονται ὀλίγον μόνον πυκνότεραι μετὰ τὴν ὑπαγωγὴν αὐτῆς εἰς τοὺς Ρωμαίους ὁμοῦ μεθ' ὅλου τοῦ Περγαμηνοῦ κράτους διὰ

Εἰκ. 4. 'Ερείπια βιβλιοθήκης. Ὄψις ἐξωτερική.

τῆς διαθήκης τοῦ τελευταίου βασιλέως τῆς Περγάμου 'Αττάλου III (134 π. Χ.). Ἡ Νῦσα ἦτο πλέον πόλις τῆς Ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας τῆς 'Ασίας περιληφθεῖσα βραδύτερον μετὰ τῶν Μασταύρων καὶ Βριούλων εἰς τὴν ***διοίκησιν*** τῆς Ἐφέσου (Ramsay Histor. Geogr. of Asia Minor σελ. 118), ἀφοῦ, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς κοπῆς ὑπὸ τῆς πόλεως ἰδίων ***Κιστοφόρων*** [1], διετέλεσε καὶ αὕτη ποτε ἕδρα ρωμαϊκῆς ***διοικήσεως*** (Pauly - Wissowa RE IV, 1179 ἐν λ. conventus).

'Εκ τοῦ Α΄ π. Χ. αἰῶνος ἔχομεν τὰ περισσότερα καὶ τὰ σπουδαιότερα σχετικῶς γραπτὰ μαρτύρια.

[1] Ἡ κοπὴ τῶν Νυσαϊκῶν ***Κιστοφόρων*** ὡς καὶ ἄλλων νομισμάτων, ἤρχισεν ἀμέσως μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ρωμαίων ἵδρυσιν τῆς ἐπαρχίας 'Ασίας. Τοῦτο μαρτυρεῖται διὰ τῶν ἐπὶ τῶν νομισμάτων χρονολογιῶν, δηλουμένων δι' ἀριθμῶν ὑπολογιζομένων ἀπὸ τοῦ ἔτους 134 τῆς ἱδρύσεως τῆς ἐπαρχίας 'Ασίας (Regling σελ. 74).

Ὅτε τῷ 88 π. Χ. οἱ Ἕλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐξηγέρθησαν συμμαχοῦντες μετὰ τοῦ Μιθριδάτου τοῦ Εὐπάτορος εἰς τρομερὰν ἐπανάστασιν κατὰ τῶν Ρωμαίων, ἐπίσημος τῆς Νύσης πολίτης, ὁ πλούσιος Χαιρήμων Πυθοδώρου (ἰδὲ κατωτέρω ἐπιγρ. ἀριθ. 3) δὲν ἠκολούθησε τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας, ἀλλ' ἐβοήθει τοὺς Ρωμαίους καὶ ἄλλως καὶ διὰ τῆς χορηγίας εἰς τὸν Ρωμαῖον ἡγεμόνα τῆς Ἀσίας Γάϊον Κάσσιον 60.000 μοδίων σίτου χάριν τῆς συντηρήσεως τοῦ Ρωμαϊκοῦ στρατοῦ. Ὁ Μιθριδάτης ἐπεκήρυξε τότε τὸν Χαιρήμονα καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ Πυθίωνα καὶ Πυθοκλῆ, οἵτινες εἶχον καταφύγει, ὁ μὲν Χαιρήμων εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος ἐμπιστευθεὶς εἰς τὴν ἀσυλίαν τοῦ ἱεροῦ, οἱ δὲ εἰς Ρόδον, τάξας διὰ μὲν τὴν σύλληψιν ἑκάστου αὐτῶν τεσσαράκοντα τάλαντα, διὰ δὲ τὸν φόνον εἴκοσι τάλαντα. Ὁ Χαιρήμων ἐφονεύθη τότε πιθανώτατα, πρὸς τιμὴν δὲ αὐτοῦ οἱ Ρωμαῖοι ἵδρυσαν μνημεῖον ἐν τῇ πατρίδι του, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀνέγραψαν καὶ τὸ κείμενον τῆς ἐπικηρύξεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Μιθριδάτου (Athen. Mitt. 1891, 95, 441).

Ἡ οἰκογένεια τοῦ Χαιρήμονος, ***οἱ Πυθόδωροι*** (Pythodori· Cic. pro Flacco 22, 52) διεκρίνετο καὶ μετὰ ταῦτα διὰ τὸν μέγαν πλοῦτον καὶ τὰς ἀπονεμομένας εἰς αὐτὴν τιμητικὰς διακρίσεις ὑπὸ τῶν Ρωμαίων. Ἔγγονος τούτου ἠδύνατο νὰ εἶνε ὁ περίφημος Πυθόδωρος (Στράβ. 649, 42 .. ***ἀνὴρ Νυσαεὺς τὸ ἐξ ἀρχῆς*** καὶ 555, 29 περὶ τοῦ αὐτοῦ .. ***Πυθοδώρου τοῦ Τραλλιανοῦ***), ὅστις μετῴκησεν εἰς Τράλλεις ***διὰ τὴν ἐπιφάνειαν,*** καὶ διεκρίνετο διὰ φιλίας ὑπὸ τοῦ Πομπηΐου ὅπως ὀλίγοι· οὗτος εἶχε μεγίστην περιουσίαν, περὶ τὰ δισχίλια τάλαντα, τὴν ὁποίαν ἀφαιρεθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Καίσαρος διὰ τὴν φιλίαν αὐτοῦ πρὸς τὸν Πομπήϊον, κατώρθωσεν ὅμως νὰ ἐπανακτήσῃ πάλιν καὶ νὰ καταλίπῃ ἀκεραίαν εἰς τὰ τέκνα του. Ὡς σύζυγον εἶχε τὴν θυγατέρα τοῦ Τριουμβίρου Ἀντωνίου, θυγάτηρ του δὲ ἦτο ἡ περίφημος σύζυγος τοῦ βασιλέως τοῦ Πόντου Πολέμωνος, μόνη βασίλισσα καὶ αὐτὴ μετὰ ταῦτα τῶν Κόλχων τῆς Τραπεζοῦντος κλπ. (Στράβ. 499, 555-6 κἀ.). Τῆς αὐτῆς οἰκογενείας μέλος εἶνε πάντως καὶ ὁ Πυθόδωρος, ὅστις, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἵδρυσεν ἐν τῷ Γεροντικῷ τῆς Νύσης ἀγάλματα τῆς οἰκογενείας τοῦ αὐτοκράτορος Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς.

Τῷ 87 π. Χ. φέρεται καὶ ἡ Νῦσα ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, ἐκ Λαγίνης τῆς Βιθυνίας (BCH 1885 σελ. 450) μεταξὺ τῶν πόλεων, αἵτινες ἀναγνωρίζουσι δικαίωμα ἀσυλίας εἰς τὸν ἐν Στρατονικείᾳ ναὸν τῆς Ἑκάτης. Περὶ τὰ μέσα δὲ τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος ὁ φίλος τοῦ Κικέρωνος καὶ Ρωμαῖος δήμαρχος τῷ 55 π. Χ. Πόπλιος Λικίνιος Κρᾶσσος Ἰουνιανὸς τιμᾶται ὡς σωτὴρ καὶ εὐεργέτης καὶ πάτρων τῆς πόλεως ὑπὸ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου (ἐπιγρ. κατωτ. ἀριθ. 5).

Τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ Α΄ π. Χ. αἰῶνος ἐσπούδαζεν ἐν Νύσῃ καὶ ὁ Στράβων. Ἡ παλαιόθεν ὑφισταμένη φιλοσοφικὴ καὶ ρητορικὴ σχολὴ προσείλκυε καὶ

ξένους μαθητὰς εἰς Νῦσαν, ὅπου ἐδίδασκον ἄνδρες διάσημοι ὡς ὁ Ἀριστόδημος ὁ χρηματίσας διδάσκαλος τῶν παίδων τοῦ Πομπηΐου Μάγνου.

Εἰς τοὺς χρόνους τούτους ἀνήκει καὶ ἡ περιγραφὴ τῆς πόλεως, ἣν διέσωσεν ὁ Στράβων. Τὸ θέατρον (Εἰκ. 5), τὸ γυμνάσιον, ἡ ἀγορά, τὸ γερόντικόν, τὸ ἀμφιθέατρον, τὰ πρὸς γεφύρωσιν τῆς διασχιζούσης τὴν πόλιν χαράδρας ἔργα (Εἰκ. 6), τῶν ὁποίων ἱκανὰ λείψανα ἐσώθησαν καὶ μέχρις ἡμῶν, μαρτυροῦσι πόλιν ὁπωσοῦν μεγάλην καὶ εὐδαίμονα. Εἰς τὴν εὐδαιμονίαν ταύτην συνέβαλε

Εἰκ. 5. Ἀνώτεραι σειραὶ ἑδωλίων θεάτρου Νύσης.

βεβαίως πολὺ τὸ περίφημον ἱερὸν τοῦ Πλούτωνος προκαλοῦν τὴν συρροὴν προσκυνητῶν καὶ τῶν ζητούντων θεραπείαν παρὰ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἰαματικῶν ὑδάτων· ἀλλὰ καὶ τὴν Νῦσαν κατέστησαν πρὸ πάντων εὐδαίμονα καὶ μεγάλην παρ' ὅλην τὴν μειονεκτικὴν δι' ἐξωτερικὸν ἐμπόριον θέσιν της (Regling ἔ. ἀ. σελ. 72) ***ἡ τῆς χώρας ἀρετὴ καὶ τῶν πολιτῶν τινες εὐτυχήσαντες*** (Στράβ. 578, 16 περὶ Λαοδικείας). Ἀλλ' ὅμως πρωτεύουσαν, θέσιν μεταξὺ τῶν Μικρασιατικῶν πόλεων δὲν εἶχε καὶ ἐπὶ Στράβωνος ἡ Νῦσα, ὑστέρει δὲ τῶν Τράλλεων, εἰς ἃς μετῴκησεν, ὡς εἴδομεν, ὁ εὐγενὴς Πυθόδωρος ***διὰ τὴν ἐπιφάνειαν.***

Περὶ τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος καὶ ἀκριβῶς τὸ τελευταῖον ἔτος π. Χ. ὁ ἐκ τῶν στρατηγῶν τῆς πόλεως Ἀρτεμίδωρος Δημητρίου Παπᾶς ἀποκατέστησεν εἰς τὸ γραμματεῖον (δηλ. τὸ ἀρχεῖον) τῆς πόλεως τὰ ***ἱερὰ γράμματα,*** δηλαδὴ τὰς ἐπι-

στολὰς τῶν βασιλέων καὶ ἄλλα μαρτύρια περὶ τῶν προνομίων τοῦ ἱεροῦ τοῦ Πλούτωνος, τὰ ὁποῖα εἶχον βλαβῆ καθ' οἱονδήποτε τρόπον, ἀφοῦ ἔλαβε πιθανῶς τὴν ἔγκρισιν πρὸς τοῦτο ὑπὸ τοῦ Ρωμαίου ἀνθυπάτου Λέντλου Αὔγουρος (CIG 2493, Hiller παρὰ Diest ἔ. ἀ. σελ. 64 ἑ. Κατωτέρω ἀριθ. 6)· τότε δ' ἴσως ἐχαράχθησαν ταῦτα καὶ ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ ἱεροῦ, ὁπόθεν προέρχονται αἱ ἀνωτέρω (σελ. 8) μνημονευθεῖσαι ἐπιγραφαί.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους, ἐπὶ Αὐγούστου πάντως, ἔγινε καὶ ἡ μετωνομασία τῶν ἀρχαίων Νυσαϊκῶν φυλῶν διὰ τῆς προσθήκης ὀνομασιῶν

Εἰκ. 6. Ὑπόνομος καὶ γέφυρα Νύσης. Ἀριστερὰ τὰ ἐρείπια τοῦ θεάτρου.

ληφθεισῶν ἐκ τῶν οἰκογενειακῶν ὀνομάτων τούτου. Αἱ φυλαὶ ἐκλήθησαν τότε ***Ὀκταβία*** Ἀπολλωνίς, ***Σεβαστὴ*** Ἀθηναΐς, ***Ἀγριππηΐς*** Ἀντιοχίς, ***Γερμανὶς*** Σελευκίς, προσετέθη δὲ καὶ ἡ ***Καισάρειος.*** Ἐν Νύσῃ ὑπῆρχε τότε καὶ ἱερεὺς τῆς Ρώμης καὶ τοῦ Αὐγούστου, ὅστις καὶ ὡς ἐπώνυμος πρὸς ὁρισμὸν τῆς χρονολογίας ἐχρησίμευε, τιθέμενος καὶ πρὸ τοῦ συνήθους ἐπωνύμου ἄρχοντος τῆς Νύσης τοῦ στεφανηφόρου.

Αἱ μεγάλαι αὗται τιμαὶ πρὸς τὸν Αὔγουστον καὶ ἰδίως ἡ μετωνομασία τῶν φυλῶν μαρτυρεῖ ἴσως, ὅτι ὅπως αἱ Τράλλεις μετὰ τὸν καταστρεπτικὸν σεισμὸν τοῦ 27 π. Χ. ἀνεκτίσθησαν τρόπον τινὰ ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου (Buresch zur Lydischen Epigr. und Geogr. ἐν Ath. Mitt. 1894, 107), οὕτω καὶ ἡ Νῦσα, ἥτις ὑπέστη πιθανώτατα τὴν αὐτὴν πρὸς τὰς γειτονικὰς πόλεις (Στράβ. 579, 18) τύχην συνεπείᾳ τοῦ σεισμοῦ, θὰ εὐηργετήθη ὁμοίως μεγάλως ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου, ὅστις

ἀνασυνέστησεν ἴσως καὶ τήν πολιτικὴν αὐτῆς σύνθεσιν. Εἰς ἀνάμνησιν τῶν εὐεργεσιῶν τούτων πρὸς ταῖς ἄλλαις πρὸς τὸν Αὔγουστον τιμαῖς ἐπροίκισαν οἱ Νυσαεῖς καὶ τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα τῶν φυλῶν των δι' ἐπιθέτων ἐκ τῆς οἰκογενείας τοῦ Αὐγούστου (πβλ. σημ. εἰς CIG 2947).

Ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου ἀρχίζει ἡ κοπὴ τῶν νομισμάτων μὲ τὴν αὐτοκρατορικὴν εἰκόνα, εἶνε δὲ κατὰ τὸν Α΄ μ. Χ. καὶ μέχρι τῶν μέσων περίπου τοῦ Β΄ αἰῶνος, μέχρι τοῦ Ἀδριανοῦ, τὰ νομίσματα τὰ μόνα σχεδὸν ἀσφαλῶς χρονολογημένα πενιχρὰ μαρτύρια περὶ Νύσης, ἐπὶ τῶν ὁποίων σῴζονται καὶ ἐλάχιστα ὀνόματα ἀρχόντων καὶ ἱερέων Νυσαέων [1]. Οὐδ' εἶνε κἂν συνεχὴς ἡ σειρὰ τῶν νομισμάτων, διότι λείπουσι τοιαῦτα ἐκ τῶν χρόνων πλειόνων αὐτοκρατόρων, ὡς τοῦ Τιβερίου, Τραϊανοῦ καὶ ἄλλων. Ἐξ ἐπιγραφῆς εὑρεθείσης ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ χρονολογουμένης εἰς τὸ δεύτερον τέταρτον τοῦ Α΄ μ. Χ. αἰῶνος πληροφορούμεθα, ὅτι οἱ Νυσαεῖς, χωριστὰ δὲ καὶ ἡ γερουσία τῶν Νυσαέων, ἀπέστειλαν κατὰ ἐπικρατοῦσαν πρὸ πάντων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ συνήθειαν ***ψήφισμα παραμυθητικὸν*** ἐπὶ τῷ θανάτῳ ἐπιφανοῦς πολίτου τῆς Ἀντιοχείας (Ath. Mitt. 1894, 129).

Ἐκ τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τῶν ἀμέσων διαδόχων αὐτοῦ διὰ τῶν ἐπιγραφῶν πάλιν ποριζόμεθα τὰς ἐξῆς νέας πληροφορίας. Πλούσιος Νυσαεὺς καὶ ἐκ τῶν παλαιοτέρων οἰκογενειῶν ὁ ***Τῖτος Αἴλιος Ἀλκιβιάδης*** ζῶν ἐπὶ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς παρέχει μεγίστας εὐεργεσίας εἰς τὴν πατρίδα του καὶ συνιστᾷ ***τὸ καλούμενον κολλήγιον*** [2] ***ἐν τῇ βασιλευούσῃ Ρωμαίων πόλει... ἵν' ὥσπερ ἀποικία τις ἡ δῆμος ἡμέτερος ἐν ξένῃ, οὐδὲ ἀλλότριος ἀλλὰ ἐγχώριος παρὰ Ρωμαίοις διατελῇ...***, δηλαδὴ εἶδος πατριωτικοῦ συλλόγου τῶν Νυσαέων, εἰς τὸν ὁποῖον νὰ συναντῶνται, καὶ νὰ ἀλληλοβοηθοῦνται οἱ δι' οἱονδήποτε λόγον παρεπιδημοῦντες ἐν Ρώμῃ Νυσαεῖς. Εἰς τὸν Ἀλκιβιάδην τοῦτον ἀπονέμουσι μεγίστας τιμὰς (ἐν Ρώμῃ ἑδρεύοντες) ***ἀπὸ τῆς οἰκουμένης περὶ τὸν Διόνυσον καὶ αὐτοκράτορα Καίσαρα Τ. Αἴλιον Ἀδριανόν, Ἀντωνεῖνον Σεβαστὸν τεχνεῖται... καὶ οἱ τούτων συναγωνισταὶ οἱ ἀποτελοῦντες ἐπὶ τῶν ἐν τῇ μεγίστῃ καὶ πρώτῃ μητροπόλει τῆς Ἀσίας καὶ δὶς νεωκόρῳ τῶν σεβαστῶν Ἐφεσίων πόλει τῶν μεγάλων Ἐφεσίων πεντετηρικὸν ἀγῶνα,*** καὶ δι' ἄλλας αὐτοῦ εὐεργεσίας πρὸς τοὺς ὡς ἄνω τιτλοφορουμένους δραματικοὺς τεχνίτας, καὶ διότι ἐδώρησεν εἰς αὐτοὺς αἰωνίως τὴν πρόσοδον ἐκ χωρίων ἐπιτηδείων πρὸς διατροφὴν ἵππων [3], οὗτοι ἀποφασίζουσι πρὸς τοῖς ἄλλοις

---

[1] Regling ἔ. ἀ. Φιλοκαῖσαρ γραμ(ματεὺς) τὸ Β΄. Χαιρήμων. Διομηδιανὸς ἱερεύς.

[2] Ἡ φράσις τῆς ἐπιγραφῆς ***τό τε καλούμενον κολλήγιον*** δεικνύει ὅτι τὸ διὰ τῆς λέξεως νοούμενον δὲν ἦτό τι σύνηθες ἐν Νύσῃ.

[3] ***Χωρίων ἱπποστασίων*** μήπως σταύλων, ἐν οἷς κατελείποντο πρὸς φύλαξιν ἐπὶ πληρωμῇ ἵπποι; (ἁρμπάνικα, χάνια σήμερον).

νὰ στήσωσιν ἀνδριάντας καὶ εἰκόνας ἐπιχρύσους καὶ ἐν τῇ φιλοσεβάστῳ Νύσῃ πατρίδι τοῦ Ἀλκιβιάδου, καὶ στήλην ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος, τὸν ὁποῖον, καθὰ δηλοῦται ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ἵδρυσεν ὁ ἴδιος ἐν Νύσῃ, καὶ νὰ στείλωσιν ἀντίγραφον τοῦ ψηφίσματος πρὸς τὴν λαμπροτάτην Νυσαέων πόλιν.

Ἀλλὰ καὶ πρότερον ἤδη ὁ πατὴρ τοῦ Ἀλκιβιάδου τούτου, ἢ ἄλλος στενὸςσυγγενής του ὁ ***Πόπλιος Αἴλιος Ἀλκιβιάδης, ἀπελεύθερος καὶ ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος*** [1] τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ εἶχεν ἀναδειχθῆ εὐεργέτης τῆς πόλεως ὑπὸ τῆς ὁποίας καὶ τιμᾶται δι' ὅλως ἐξαιρετικῶν τιμῶν. Ἑκάστη τῶν φυλῶν τῆς πόλεως ἱδρύει χωριστὰ ἀνδριάντα πρὸς τιμήν του· τὰ βάθρα τούτων διεσώθησαν ἐν Ναζλῆ καὶ Σουλτὰν Ἰσὰρ (πβλ. κατωτέρω ἐπιγρ. ἀριθ. 7 - 9)· ὅμοιον δ' ἐπίσης ἀνδριάντα ἱδρύει πρὸς τιμήν του καὶ ὁ Π. Αἴλιος Πλουταγόρου Ἑρμόδωρος ἄλλος ἴσως οὗτος πλούσιος Νυσαεύς. Ὁ ἴδιος Ἀλκιβιάδης ἱδρύει ἀνδριάντα τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ, εἰς ὃν ὡς ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας μετ' αὐτοῦ σχέσεως θὰ εἶχεν ἰσχυροὺς λόγους εὐγνωμοσύνης. Ἄξιον σημειώσεως εἶνε πῶς ἐν ἄλλῃ ἐπιγραφῇ (Le Bas Waddinglon 1666 = κατωτέρω ἀριθ. 11) ὁ υἱὸς πιθανώτατα τοῦ πρώτου μνημονευθέντος Τίτου Αἰλίου Ἀλκιβιάδου χαρακτηρίζει τοῦτον ὡς ***νεώτερον*** ἀντιδιαστέλλων βεβαίως ἀπὸ τοῦ δευτέρου μνημονευθέντος Ποπλίου Αἰλίου Ἀλκιβιάδου.

Ἡ πόλις εἶχε καὶ τότε καθαρῶς Ἑλληνικὸν πολίτευμα· κατὰ πρότασιν πολίτου τινὸς ἀποφασίζει ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος ἐν ἐκκλησίᾳ, ἀφοῦ ὅμως κατὰ τὴν κρατοῦσαν καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων καὶ ἐπὶ Ρωμαιοκρατείας συνήθειαν προηγεῖτο ἡ ἔγκρισις τῶν ἀρχόντων, οἵτινες ἐκαλοῦντο στρατηγοί. Ἐπώνυμος εἶνε ὁ γραμματεὺς τοῦ δήμου, ὅστις καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων συνήθως ἀναγράφεται (Regling ἔ. ἀ. σελ. 97). Τὰ συστήματα τῶν διαφόρων ὁμοειδῶν ἀρχόντων ἀποτελοῦσι ***σύλλογον.*** Οἱ πολῖται εἶνε διῃρημένοι εἰς φυλάς, ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ διαιρέσεις εἰς ***συνέδρια καὶ συμμορίας,*** πιθανῶς κατ' ἐπαγγέλματα καὶ τάξεις (πβλ. Chapot, province d'Asie 166 ἑ.).

Ἐνῶ δὲν ἔλειπον, ὡς βλέπομεν, ἐκτάκτως πλούσιοι πολῖται, ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τοῦ τόπου ἐν γένει φαίνεται, ὅτι δὲν ἦτο καὶ τόσον λαμπρά, ἀφοῦ ὁ Ἀλκιβιάδης προσέφερε τὸ ἀναγκαῖον χρῆμα διὰ νὰ μὴ μείνῃ ποτὲ ἡ πόλις ἄνευ ***στεφανηφόρου,*** ἑνὸς τῶν σπουδαιοτέρων ἀρχόντων, τοῦ ὁποίου ἡ διεξαγωγὴ τῆς ἀρχῆς ἀπῄτει, ὡς φαίνεται, μεγάλην δαπάνην, ἣν ἦτο ὡς γνωστὸν ὑπόχρεως νὰ καταβάλλῃ ἐξ ἰδίων ὁ ἀναλαμβάνων τὴν ἀρχήν.

Ἐπὶ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς ἔζη καὶ ὁ εὐγενὴς Νυσαεὺς ***Ἰούλιος Ἀντω-***

---

[1] Λατινιστὶ a cubiculo· ἀρχιθαλαμηπόλος ἐκτελῶν καὶ τὰ χρέη τοῦ σημερινοῦ αὐλάρχου. Πρβλ. Rostowzew ἐν Pauly Wissow R.E ἐν λ. a cubiculo, cubicularius.

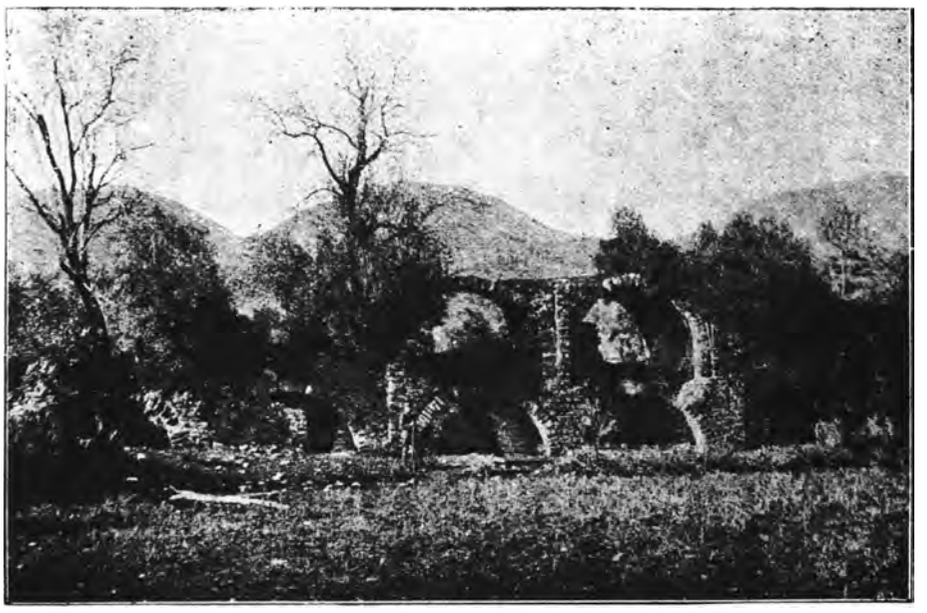
νῖνος Πυθόδωρος (τὸ πλῆρες ὄνομα Σέξτος Ἰούλιος Μαΐωρ Ἀντωνῖνος Πυθόδωρος), ὅστις ἵδρυσεν ἐν τῷ Γεροντικῷ τῆς Νύσης κατὰ τὴν διαθήκην τῆς μητρός του τὰ ἀγάλματα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου τοῦ Ἀντωνίνου καὶ ἐδαπάνησε πιθανώτατα διὰ τὴν νέαν οἰκοδομὴν καὶ τὴν πλουσίαν διακόσμησιν τοῦ κτιρίου τούτου. Ὁ Πυθόδωρος οὗτος εἶνε πάντως ἐκ τῆς παλαιᾶς εὐγενοῦς Νυσαϊκῆς οἰκογενείας τῶν Πυθοδώρων. Τὸ ὄνομα τῆς μητρὸς αὐτοῦ Ἀντωνίας ἐνθυμίζει τὴν μαρτυρίαν τοῦ Στράβωνος, ὅτι ὁ περίφημος πρόγονος τούτου εἶχε λάβει σύζυγον τὴν κόρην τοῦ Τριουμβίρου Ἀντωνίου, συγγένειαν δ' αὐτοῦ πρὸς ἄλλην οὐχὶ ἄσημον Ρωμαϊκὴν οἰκογένειαν τῶν Μαϊόρων (ἰδὲ Prosop. Lat. Sextus Julius Major κ. ἄ.) μαρτυρεῖ τὸ πρόσθετον προωνύμιον αὐτοῦ. Ὁ πατήρ του Ἰούλιος Μάϊωρ εἶχε τὸν τιμητικὸν τίτλον τοῦ Ρωμαίου ὑπάτου.

Μετὰ τὸν Ἀντωνῖνον καὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ Μᾶρκον Αὐρήλιον καὶ Οὐῆρον τὰ νομίσματα παραμένουσι πάλιν τὰ μόνα ἀσφαλῶς χρονολογημένα μαρτύρια τῆς ἱστορίας τῆς Νύσης. Τὰ τελευταῖα εἶνε τοῦ αὐτοκράτορος Γαλιηνοῦ (259-268 μ. Χ.), εἶνε δὲ περίεργος σύμπτωσις, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τούτου Π. Λικινίου Κορνηλίου Σαλωνείνου Οὐαλεριανοῦ φέρει ἡ νεωτάτη ἀσφαλῶς δι' αὐτοῦ χρονολογουμένη ἐκ Νύσης ἐπιγραφή. Ἐκ τῶν σῳζομένων ἐρειπίων τινὰ δυνατὸν εἶνε νὰ ἀνήκωσιν εἰς οἰκοδομήματα, ἅτινα ἐπανιδρύθησαν τοὐλάχιστον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἀλλ' ἀσφαλεῖς ἐνδείξεις περὶ τούτων δὲν ἔχομεν.

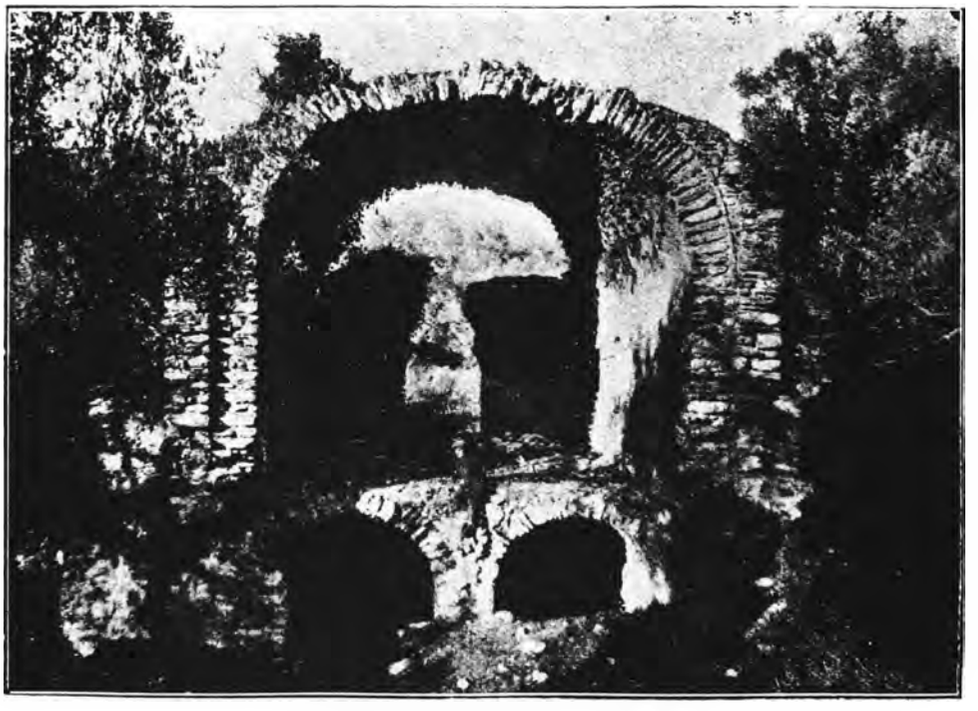
Τῶν χρόνων τούτων λείψανα θὰ εἶνε κατὰ τὸ πλεῖστον πιθανώτατα τὰ σῳζόμενα νεκρικὰ μνημεῖα τῆς Νύσης, ἀλλὰ δυστυχῶς μέχρι τοῦδε δὲν εὑρέθησαν ἀσφαλῆ μαρτύρια τῆς χρονολογίας καὶ τούτων. Ἀπὸ τῆς δυσμικῆς πύλης τῆς πόλεως παρὰ τὴν σημερινὴν γέφυραν Ἀσὰρ κιοπροῦ ἀρχομένη διήκει ἀδιάκοπος σχεδὸν μέχρι τοῦ Πλουτωνίου τῶν Ἀχαράκων σειρὰ τάφων μοναδικῆς μορφῆς [1], διὰ τὸν τρόπον τῆς ἐν συνεχείᾳ οἰκοδομῆς καὶ τοὺς ἐπαλλήλους ὀρόφους. Οἰκήματα, εὐμεγέθη ἐνίοτε, καμαρωτά, μονώροφα ἢ διώροφα συνεχόμενα πρὸς ἄλληλα, ἀπετέλουν τοὺς τάφους· οἱ νεκροὶ ἐθάπτοντο ἐντὸς σαρκοφάγων ἐκτισμένων ἐν τῷ δαπέδῳ ἢ παρὰ τοὺς τοίχους τοῦ τάφου, ἢ καὶ κινητῶν (Εἰκ. 7-9).

Κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς καὶ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἐκ τῶν ἀραιῶν μαρτυριῶν, τὰς ὁποίας ἔχομεν, μανθάνομεν μόνον, ὅτι ἡ Νῦσα, ὡς καὶ αἱ ἀπ' αὐτῆς ποτε ἐξαρτώμεναι Μάσταυρα καὶ Βρίουλα ἀπετέλουν ἰδίαν ἑκάστη ἐπισκοπήν, τῆς ὁποίας ὁ ἐπίσκοπος ὑπογράφεται εἰς τὰς διαφόρους συνόδους ὡς ἐξηρτημένος

[1] Ἡ ἔν τισιν μικρασιατικαῖς ἐπιγραφαῖς ἀπαντῶσα λέξις ***καμάρα ἢ ὑπὲρ τὸν τάφον*** εἰς τοιούτου εἴδους νεκρικὰ κτίσματα ἴσως ἀναφέρεται. Οἱ μεγίστην ἀναλογίαν ἔχοντες καμαρωτοὶ τάφοι τῆς Ἐρετρίας καὶ πρὸ πάντων τῆς Αἰγίνης εἶνε ὑπόγειοι.

Εἰκ. 7. Σειρὰ νεκρικῶν κτιρίων, καμαρῶν ἐν Νύσῃ.

Εἰκ. 8. Διώροφος τάφος ἐν Νύσῃ.

ἀπὸ τῆς μητροπόλεως Ἐφέσου, πολιτικῶς δ' ὑπήχθη ἡ Νῦσα εἰς τὸ θέμα τῶν Θρᾳκησίων [1].

Λείψανα τῶν χρόνων τούτων εἶνε τὰ ἐρείπια δύο ἐκκλησιῶν (Pringsheim ἐν v. Diest ἔ. ἀ. σελ. 46 καὶ 51), ἴσως δὲ καὶ ἡ διασωθεῖσα γέφυρα Ἀσὰρ κιο-

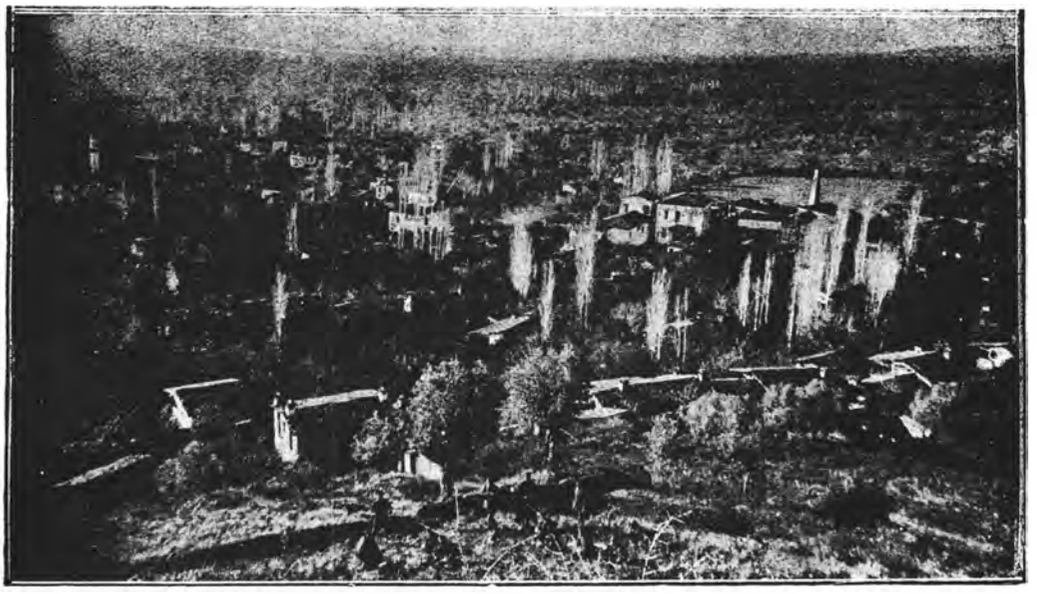
Εἰκ. 9. Ἐσωτερικὸν τάφου (καμάρας) μετὰ κτιστῶν σαρκοφάγων.

προὺ (Εἰκ. 10). Ἐν τῷ Γεροντικῷ ἐφάνησαν κατὰ τὴν γενομένην ἀνασκαφὴν σημεῖα χρησιμοποιήσεως αὐτοῦ ὑπὸ Χριστιανῶν, καὶ εὑρέθησαν ἐν αὐτῷ νομίσματα τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ. Βυζαντινῶν χρόνων εἶνε κατὰ τὸ νότιον μέρος τῆς πόλεως τμῆμα τείχους ὡς μαρτυρεῖ τοὐλάχιστον ἡ ὄψις

[1] Ὁ *Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος περὶ Θεμάτων* I 24, 5-13 ἀπαριθμεῖ τὴν Νῦσαν δεκάτην τετάρτην μεταξὺ τῶν πόλεων, αἵτινες ἀνῆκον εἰς τὴν Ἀσίαν, ὡς ὀνομάζει κατὰ τὴν κοινὴν τότε συνήθειαν τὸ θέμα τῶν Θρᾳκησίων (Gelzer, Pergamon unter Byzant. und Osm. σελ. 68), μετὰ τὴν Λαοδίκειαν. Αἱ Τράλλεις ἔχουσι τὴν δεκάτην θέσιν. Στρατονίκεια, Ἀλάβανδα, Ἄλινδα, Μύρινα, Τέως, Λέβεδος, Φιλαδέλφεια καὶ ἄλλαι τινὲς ἔρχονται μετὰ τὴν Νῦσαν.

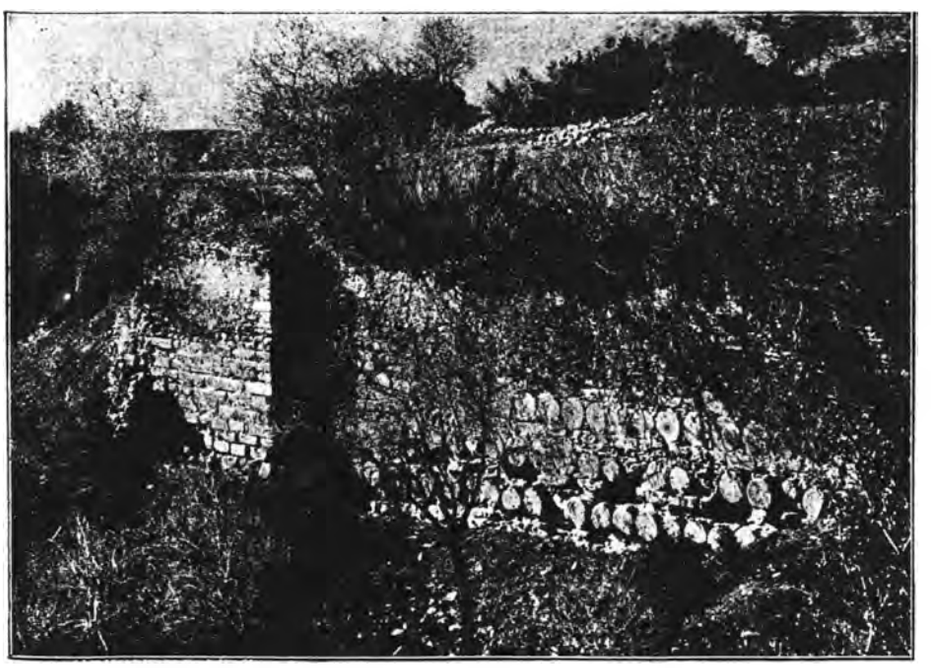
Εἰκ. 10. Βυζαντινὴ (;) γέφυρα Ἀσὰρ κιοπροὺ ἐν Νύσῃ.

Εἰκ. 13. Σουλτὰν Ἰσὰρ ἀπὸ Βορρᾶ, ἐν χειμῶνι.

αὐτοῦ (Εἰκ. 11 πβλ. καὶ v. Diest σελ. 1 εἰκ. 2 καὶ σελ. 52)[1] καὶ ἡ ἐνοικοδόμησις τοῦ πλήθους τῶν ἀρχαίων κιόνων καὶ γλυπτῶν ἀκόμη καὶ ἐπιγραφῶν.

'Αλλὰ καὶ ἡ ἀγορὰ ἐπεσκευάσθη καὶ ἐχρησιμοποιήθη πιθανώτατα κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, καὶ ἡ μεγάλη ὑπόνομος τῆς διασχιζούσης τὴν πόλιν χαρά-

Εἰκ. 11. Τμῆμα Βυζαντινοῦ τείχους Νύσης.

δρας ἐπεσκευάσθη ἢ ἀνεκτίσθη κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χριστιανικοὺς χρόνους, ὡς δεικνύει ἡ μορφὴ τῶν γραμμάτων τῆς σῳζομένης ἐπιγραφῆς τοῦ τεχνίτου ἢ ἐργολάβου ἑνὸς μέρους ταύτης (Εἰκ. 12).

---

[1] 'Ο v. Diest σελ. 10 πιστεύει, ὅτι τὸ τεῖχος ἐκτίσθη ἐπὶ 'Ανδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου· ἀλλ' ὁ 'Ανδρόνικος (ἰδὲ *Γεωργ. Παχυμέρη Μιχαὴλ Παλαιολόγος* 472 ἑ.) μόλις ἐπέτυχε τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν Τράλλεων, ἥτις ἄλλως τε καὶ αὐτὴ ὀλίγον μόνον διετηρήθη ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῶν 'Ελλήνων· ἡ Νῦσα εἶχεν περιέλθη ὑπὸ τοὺς Τούρκους ἴσως πρὸ τῆς καθόδου τοῦ 'Ανδρονίκου. Τὸ τεῖχος θεωρῶ καὶ ἐγὼ ὡς ἀνῆκον γενικῶς εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, διότι τότε ἐν τῇ ἱστορίᾳ παρουσιάζονται εὐκαιρίαι πρὸς οἰκοδομὴν αὐτοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν σκληρῶν ἀγώνων κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν ἐπιδρομέων, ἂν καὶ ἡ ἔλλειψις τῶν χαρακτηριστικῶν πλινθοδομῶν ἠδύνατο νὰ μᾶς κάμῃ νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι καὶ εἰς Ρωμαϊκοὺς ἀκόμη χρόνους ἠδύνατο νὰ ἐκτίσθῃ τὸ τεῖχος. Καὶ τῆς Περγάμου τὸ Ρωμαϊκὸν τεῖχος ἔχει ἐνεκτισμένα εἰς πολλὰ σημεῖα ἄφθονα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ ἐπιγραφάς. Τὰ δύο Βυζαντινὰ τείχη τῆς Περγάμου ἐκτίσθησαν κατὰ τὸν Conze τὸ μὲν ἐπὶ τῶν 'Ισαύρων τὸν Η' αἰῶνα, τὸ δ' ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν τὸν ΙΒ' αἰῶνα.

Ἡ Νῦσα ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ τὸ τέλος τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος, πρὸ τῶν Τράλλεων, ὡς δὲ διηγεῖται ὁ Παχυμέρης οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἐσφάγησαν ἢ ᾐχμαλωτίσθησαν. Μετὰ τῶν αἰχμαλωτισθέντων ἦτο καὶ περίφημός τις αὐλικὸς ὁ παρακοιμώμενος Νοστόγγος.

Ἡ Νῦσα μετὰ τὴν ἅλωσιν φαίνεται, ὅτι ταχέως ἐγκατελείφθη. Ὅσοι τῶν κατοίκων δὲν ἐσφάγησαν ἢ δὲν ἐξηφανίσθησαν ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ θὰ ἐξετουρκίσθησαν κατὰ τὴν Τουρκικὴν συνήθειαν βιαίως.

Ἐπὶ τῆς θέσεως, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶχεν ἱδρυθῇ ἡ Νῦσα στερουμένης πρὸ πάντων ὕδατος δὲν ἠδύνατο νὰ κρατηθῇ ἐπὶ μακρὸν ἡ παραμείνασα πιθανῶς πολὺ

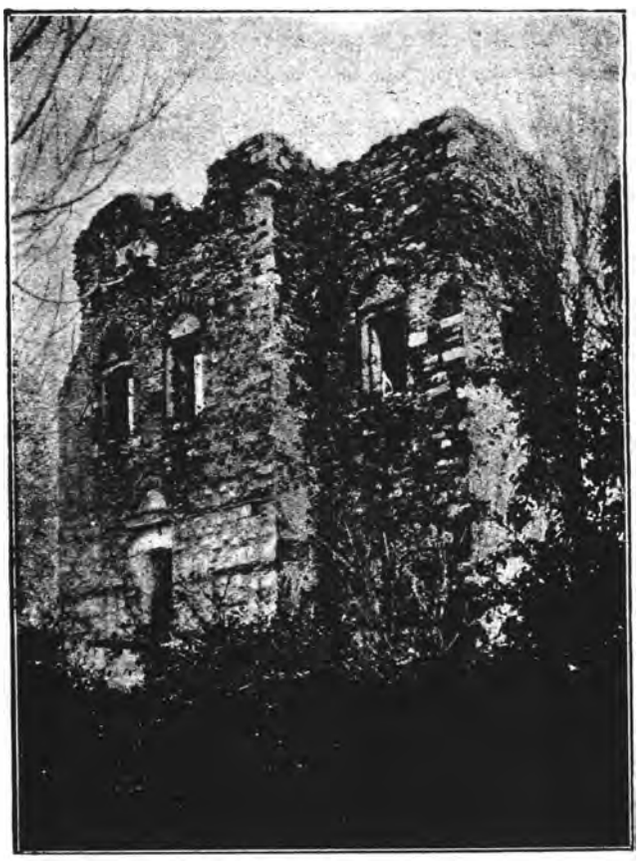
Εἰκ. 12. Ἐπιγραφὴ ἐργολάβου ἢ τεχνίτου ὑπονόμου ἀρχαίων χριστιανικῶν χρόνων.

μικρὰ καὶ πτωχὴ δεινοπαθήσασα ἐκ τῆς φρικτῆς καταστροφῆς κοινότης. Οἱ ἀρχαῖοι Νυσαεῖς τὸ ὕδωρ τῆς πόλεώς των ἔφερον μακρόθεν διὰ μεγαλοπρεποῦς ὑδραγωγείου ἐντὸς κολοσαίας δεξαμενῆς (ν. Diest σελ. 14) σῳζομένης εἰσέτι ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτέρου σημείου τῆς πόλεως βορειότερον τοῦ θεάτρου. Ἀλλὰ τὸ θαυμάσιον τοῦτο ὑδρευτικὸν ἔργον ἀπῄτει συντήρησιν, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ἦσαν ἱκανοὶ οἱ ἐναπολειφθέντες. Ἀπεσύρθησαν ἔκτοτε οὗτοι εἰς τὰ μικρὰ χωρία τὰ φέροντα σήμερον τὰ Τουρκικὰ ὀνόματα Ἰρετμές, Ἐσκῆ Ἰσάρ, Καβακλῆ ἀνάλογα τῆς καταστάσεώς των.

Ἡ κωμόπολις Σουλτὰν Ἰσὰρ (Εἰκ. 13) ἐν τῇ πεδιάδι καὶ πλησίον τῆς μεγάλης ὁδοῦ πιστεύω, ὅτι ἤρχισε νὰ συνοικίζεται βραδύτερον, ἀφοῦ ἐξωμαλίσθη

ὁπωσδήποτε ἡ κατάστασις μετὰ μακρὰν διαμονὴν τῶν Τούρκων ἐν τῇ χώρᾳ. Ὁ σῳζόμενος ἐν αὐτῇ πύργος (Εἰκ. 14) καὶ ἂν εἶνε τόσον παλαιὸς (Σελτζουκικός;), εἶνε μεμονωμένον κτίριον ἀποβλέπον εἰς στρατιωτικὴν ἀνάγκην χάριν τῆς ἀσφαλείας τῶν συγκοινωνιῶν.

Οἱ κάτοικοι καὶ ἡ εὐδαιμονία τῆς κωμοπόλεως ηὔξησαν εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους διὰ τῆς λειτουργίας τοῦ σιδηροδρόμου Ἀϊδινίου. Ὀλίγοι Ἕλληνες ἔφερον καὶ μικράν τινα ἐμπορικὴν κίνησιν, καὶ ὁ τόπος ἐδείκνυε τάσεις μεγαλειτέρας προόδου. Τοὺς Ἕλληνας κατοίκους ἐξηφάνισαν οἱ Τοῦρκοι κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον, ἀλλ' ἤρχισε πάλιν ἐσχάτως νὰ σχηματίζεται νέα Ἑλληνικὴ παροικία ἐκ τῶν διαφυγόντων τὴν καταδίωξιν τῶν Κεμαλικῶν Ἑλλήνων τῶν νοτίως τοῦ Μαιάνδρου χωρίων εἰς τὸ Σουλτὰν Ἰσάρ, ὅπερ θὰ ἐδικαιοῦτο καὶ θὰ ἠδύνατο ἀσφαλῶς νὰ γίνῃ πάλιν ἡ νέα Νῦσα ἐφάμιλλος τῆς παλαιᾶς προγονικῆς πόλεως.

Εἰκ. 14. Σελτζουκικὸς πύργος.

Ἀνασκαφή. Τῷ 1909 ὁ W. v. Diest μετὰ τοῦ ἀρχαιολόγου H. Pringsheim καὶ τῶν Γερμανῶν ἀξιωματικῶν Graefinghoff καὶ v. Coler εἰργάσθησαν ἐπί τινας μῆνας ἐν Νύσῃ εἰς τὴν χαρτογράφησιν τοῦ τόπου καὶ εἰς τὴν μελέτην καὶ μερικὴν ἀνασκαφὴν τῶν ἐρειπίων τῆς πόλεως. Ἐν τῷ βιβλίῳ Nysa ad Maeandrum (Ergänzungsheft des Jahrb. d. arch. Inst. 1913), τοῦ ὁποίου συχνὴ χρῆσις ἔγινε καὶ εἰς τὸ προηγηθὲν μέρος τῆς παρούσης πραγματείας ἡμῶν, ἐδημοσιεύθησαν τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐργασιῶν τούτων. Τρεῖς ἐξαίρετοι χάρται (Plan I - III), ὁ μὲν

Εἰκ. 15. Θέσις Νύσης. Ὄπίσω ἡ Μεσωγίς, ἐν τῷ μέσῳ τὸ ὀροπέδιον τῆς Νύσης, ἐμπρὸς οἰκίαι τοῦ Σουλτὰν Ἰσάρ.

(Pl. I) ὑπὸ κλίμακα 1:34.900 περιλαμβάνων τὴν Νυσαϊκὴν χώραν ἀνατολικῶς μὲν ἀπὸ Ἀχαράκων (Σαλαβατλῆ) καὶ πέραν μέχρι τοῦ ῥοῦ τοῦ Μαλγκὲτς σοῦ δυτικῶς, καὶ ἀπὸ τῆς γραμμῆς περίπου τοῦ σιδηροδρόμου νοτίως μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς Μεσωγίδος πρὸς βορρᾶν, οἱ δὲ (Pl. II ὑπὸ κλίμακα 1:7500 καὶ Pl. III ὑπὸ κλίμακα 1:10000) τοπογραφίαν τῶν ἐρειπίων τῆς Νύσης καὶ τῶν ἐρειπίων τῶν Ἀχαράκων μετὰ τῆς ἐκεῖ νεκροπόλεως, εἶνε τὸ πολύτιμον ἀποτέλεσμα τῶν χωρογραφικῶν ἐργασιῶν. Ἡ περιγραφὴ τῶν σῳζομένων ἐρειπίων καὶ ἡ ἀνασκαφὴ (σελ. 30 - 61) εἶνε ἔργον τοῦ Pringsheim.

Ἡ Νῦσα (Εἰκ. 15) εἶνε ἱδρυμένη [1] ἐπὶ τμήματος τοῦ ὀροπεδίου, τὸ ὁποῖον

[1] Πβλ. ἀκριβῆ περιγραφὴν τῆς θέσεως ἐν Nysa ad Maeandr σελ. 22.

ἁπλοῦται ἐπὶ μεγάλης ἐκτάσεως, ὡς πλατεῖα βαθμὶς προσηρεισμένη ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς Μεσωγίδος εἰς ὕψος μεταξὺ 200 καὶ 300 μέτρων.

Τὸ Σουλτὰν Ἰσὰρ κεῖται 120-150 μέτρα χαμηλότερον. Ὁ χῶρος τῆς ἀρχαίας πόλεως εἶχε μῆκος ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς περὶ τὰ 800-1000 μέτρα καὶ πλάτος ἐκ Νότου πρὸς Βορρᾶν τὸ αὐτὸ ἢ ὀλίγον περισσότερον. Τὸ νότιον ὅριον αὐτῆς σημειοῦται διὰ τοῦ σῳζομένου τμήματος τοῦ Βυζαντινοῦ τείχους μεταξὺ τῶν νεωτέρων ὁδῶν, αἱ ὁποῖαι φέρουσι σήμερον ἀπὸ Σουλτὰν Ἰσὰρ ἀφ' ἑνὸς καὶ Ἰρετμὲς [1] ἀφ' ἑτέρου διὰ τῶν ἐρειπίων τῆς Νύσης εἰς τὸ χωρίον Καβακλῆ, πρὸς δυσμὰς ὁρίζει ταύτην ὁ ἀριστερὸς βραχίων τῆς βαθείας κοίτης τοῦ ποταμίσκου Ἀσσὰρ τσάϊ, ἀπὸ τῆς βορειοτέρας γεφύρας τοῦ ὁποίου ἄρχεται ἡ σειρὰ τῶν τάφων, ἐπὶ τῆς πρὸς τὰ Ἀχάρακα ὁδοῦ. Πρὸς Βορρᾶν σῴζεται μικρὸν τμῆμα τοῦ τείχους, ἐξ οὗ δύναταί τις νὰ συμπληρώσῃ μετὰ πιθανότητος τὴν γραμμὴν ἥτις ἔκλειε τὴν πόλιν ἐκεῖθεν, καὶ πρὸς ἀνατολὰς ὅριον τῆς πόλεως ἦτο ἡ δεξιὰ δυτικὴ ὄχθη τῆς ἀποτόμου χαράδρας Μπεϊλίκντερε, ἐπὶ τῆς ὁποίας διετηρήθησαν ὁμοίως ἐλάχιστα σποραδικὰ ἴχνη τοῦ ὑστερωτέρου τείχους.

Ὁ οὕτω ὁριζόμενος χῶρος (1000 × 800 μέτρα περίπου) [2] διασχίζεται εἰς τὸ μέσον περίπου διὰ βαθείας χαράδρας, σχηματισθείσης ἐκ τοῦ λίαν ἀποτόμως κατὰ βορειονοτίαν διεύθυνσιν κατερχομένου ἐκ τῆς Μεσωγίδος χειμαρρώδους ῥεύματος τοῦ Τεκκετζίκντερε διαιρεῖται οὕτως ὁ χῶρος εἰς δύο τμήματα, ἰσομεγέθη περίπου (Εἰκ. 16), τὸ ἀνατολικὸν καὶ τὸ δυτικόν. Ἐκ τῶν σῳζομένων ἐρειπίων ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος σπουδαιότερα εἶνε ἡ ἀγορά, τὸ γεροντικὸν [3] καὶ αἱ λεγόμεναι θέρμαι, ἐπὶ δὲ τοῦ δυτικοῦ τὸ γυμνάσιον, ἡ βιβλιοθήκη καὶ τὸ θέατρον, τοῦ ὁποίου μικρὸν μέρος εἶνε τεθειμένον ἐπ' αὐτῆς τῆς χαράδρας, ἥτις ἔκπαλαι ἐκαλύφθη ἐπὶ τοῦ μεγαλειτέρου μέρους αὐτῆς διὰ θαυμασίας, μεγίστης ὑπονόμου, ἑνούσης τὰ δύο τμήματα τῆς πόλεως. Τὸ Ἀμφιθέατρον κεῖται κατὰ τὸ ἥμισυ καὶ ἐπὶ τῶν δύο τμημάτων, διότι ὁ στῖβος αὐτοῦ εἶνε ἱδρυμένος ἐπὶ καλυπτούσης τὴν χαράδραν ὑπονόμου. Τὸν στενώτερον σύνδεσμον τῶν δύο τμημάτων συνεπλήρου πρὸς τούτοις μεγάλη καὶ ὑψηλὴ γέφυρα ἐκτισμένη ἐπὶ τοῦ Τεκκετζίκντερε καὶ συνδέουσα τὰ ὑψηλότερα μέρη τοῦ θεάτρου πρὸς τὰ ὑψηλότερα σημεῖα τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς πόλεως (πβλ. ἀνωτ. σελ. 12 εἰκ. 6).

Ὁ Pringsheim ἔσκαψεν ὀλίγον ἐπὶ τῶν περισσοτέρων σῳζομένων ἐρειπίων. Σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο προφανῶς ἡ ἐξακρίβωσις τῶν διαγραμμάτων τῶν διαφόρων

---

[1] Κατὰ μέγα μέρος ἐπὶ τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, τῆς ὁποίας σῴζεται καὶ ἡ πλακόστρωσις.

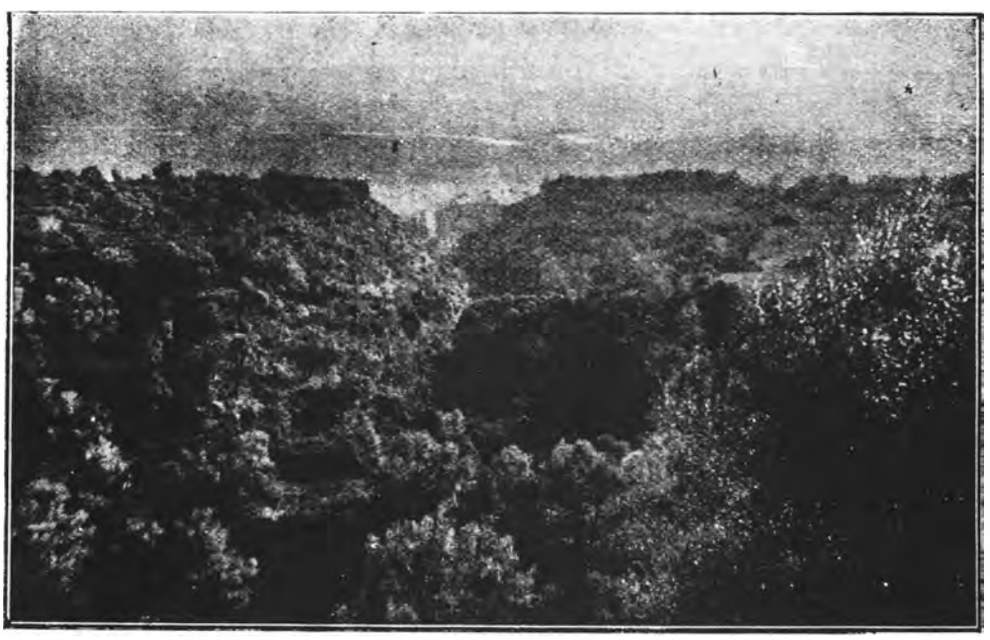
[2] Ἀναφέρομεν χάριν συγκρίσεως τὰ μεγέθη ἄλλων τινῶν Παραμαιανδρίων πόλεων. Πριήνη 1000×800 Μαγνησία 1200×1000.

[3] Nysa σελ. 32-33 Pringsheim.

κτιρίων, τοῦ βαθμοῦ τῆς διατηρήσεως, καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς ἢ ἄλλης σπουδαιότητος αὐτῶν, ἐξ ἧς θὰ ἐξηρτᾶτο ἡ περαιτέρω ἀνασκαφὴ τούτων.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μικρῶν τούτων σκαφῶν κατήρτισε πράγματι τὰ σχέδια τῶν διαφόρων κτιρίων (Nysa πίν. II-XI)· ἀλλ' ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἕνεκα τῆς ἀνεπαρκείας τῆς ἀνασκαφῆς πολλαὶ λεπτομέρειαι τῆς ἀναπαραστάσεως τῶν κτιρίων, καὶ αἱ κρίσεις περὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς διατηρήσεως καὶ τῆς σπουδαιότητος αὐτῶν δὲν εἶνε πάντοτε ὀρθαί.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἡμῶν ἔγινεν εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ τὸ γεροντικόν. Τὰ δύο ταῦτα κτίρια ὥρισεν ἀσφαλῶς βασιζόμενος ἐπὶ τῆς περιγραφῆς τοῦ Στράβωνος

Εἰκ. 16. Ἡ χωρίζουσα τὰ δύο τμήματα τῆς πόλεως Νύσης χαράδρα.

ὁ Pringsheim, ἄλλως τε καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀγορὰν τουλάχιστον τὰ σῳζόμενα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας καὶ πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν μέρη τοῦ ἐρειπίου δὲν ἄφινον ἀμφιβολίαν περὶ τοῦ ἀρχικοῦ προορισμοῦ του.

Ἡ ἀγορά. Καὶ ἡ ἀνασκαφὴ ἡμῶν περιωρίσθη ἐν τῇ ἀγορᾷ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπὶ τοῦ βορείου ἄκρου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ὅπου ἔγεινε καὶ ἡ μικρὰ σκαφὴ τοῦ Pringsheim, διότι ἐκεῖ ἦτο φανερόν, ὅτι διετηροῦντο, μετὰ τῶν κιόνων τῆς στοᾶς, ἐν μέρει καὶ τὰ ὄπισθεν τούτων δωμάτια. Ἀπεκαλύψαμεν δὲ εἰς ἱκανὴν ἔκτασιν τὸν στυλοβάτην ἐφ' οὗ διατηροῦνται ἐν τῇ ἀρχικῇ θέσει τὰ κατώτερα μέρη πάντων τῶν κιόνων καὶ τῆς γωνιαίας παραστάδος, καὶ τὰς βαθμίδας μετὰ μέρους τῆς πρὸ τούτων αὐλῆς, καὶ πρὸς τούτοις ἱκανὸν μέρος τοῦ ἐσωτε-

ρικοῦ τῆς στοᾶς καὶ τοῦ ὀπισθίου τοίχου ταύτης. Ἡ ἐπίχωσις, ἐνῶ κατὰ τὸ νοτιώτερον μέρος τῆς ἀγορᾶς, μόλις καλύπτει τὸν στυλοβάτην, ὑπερβαίνει τοῦτον μέχρις 1.50 καὶ 2 μ. πολλάκις παρὰ τὸ βόρειον ἄκρον, παρεκώλυσαν δ' ἐκεῖ τὴν ἀνασκαφὴν σωροὶ μεγάλων σφονδύλων κιόνων καὶ ἄλλων βαρέων λίθων (Εἰκ. 17), ὧν ἡ μετακίνησις, ἐπειδὴ δὲν εἴχομεν εἰδικὴν προπαρασκευήν, ἦτο καὶ δύσκολος καὶ ἐπικίνδυνος. Μολονότι δ' ὅμως καὶ ἡ ἀνασκαφὴ ἡμῶν ἦτο τόσον

Εἰκ. 17. Ἀνασκαφὴ παρὰ τὴν βορειανατολικὴν γωνίαν τῆς ἀγορᾶς.

περιωρισμένη, ἐν τούτοις συνεπληρώθησαν καὶ διωρθώθησαν διὰ ταύτης πολλαὶ οὐσιώδεις λεπτομέρειαι τοῦ σχεδίου τῆς ἀγορᾶς, ἰδίᾳ κατὰ τὴν θέσιν ταύτην.

Ἐσκάψαμεν πρὸς τούτοις καὶ ἐπὶ τῆς δυτικῆς στοᾶς καὶ ἀπεκαλύψαμεν καὶ ταύτης ἱκανὸν μέρος. Ἡ ἐπίχωσις ἐκεῖ ἦτο μικροτέρα· μόλις ὑπερέβαινε κατὰ 0.30 - 0.40 τὸν στυλοβάτην· τὰ βαρέα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ οἱ λοιποὶ λίθοι οἱ παρακωλύοντες τὴν ἀνασκαφὴν τῆς βορείου πλευρᾶς δὲν ὑπῆρχον ἐκεῖ. Καὶ ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς σῴζονται τὰ κατώτερα μέρη τῶν κιόνων κατὰ τὸ πλεῖστον ἐν τῇ ἀρχικῇ των θέσει. Ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς δὲν εἶχε σκάψει ποσῶς ὁ Pringsheim.

Διὰ δύο δοκιμαστικῶν λάκκων ἐντὸς τῆς ὑπαίθρου αὐλῆς τῆς ἀγορᾶς ἐζητήσαμεν νὰ ἐξακριβώσωμεν λεπτομερείας τινὰς καὶ ταύτης.

Ἡ Νῦσα δὲν κατῳκήθη, τοὐλάχιστον ἐπὶ μακρόν, κατὰ τοὺς μετὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, λείπουσιν ἑπομένως ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς ἀγορᾶς λείψανα νεωτέρων ἐρειπίων καὶ ἄλλων πραγμάτων.

Κατὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν μέχρι τοῦδε ἀνασκαφῶν ἡ ἀγορὰ ἀπετελεῖτο ἐξ ὑπαίθρου τετραγωνικῆς πλατείας μήκους ἐκ Βορρᾶ πρὸς Νότον 105 μ. καὶ πλάτους ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς 89 μέτρων. Πρὸς Ἀνατολὰς ἠνοίγετο ἐπὶ τῆς πλατείας διπλῆ Ἰωνικὴ στοά, ἀποτελουμένη δηλαδὴ ἐκ δύο παραλλήλων σει-

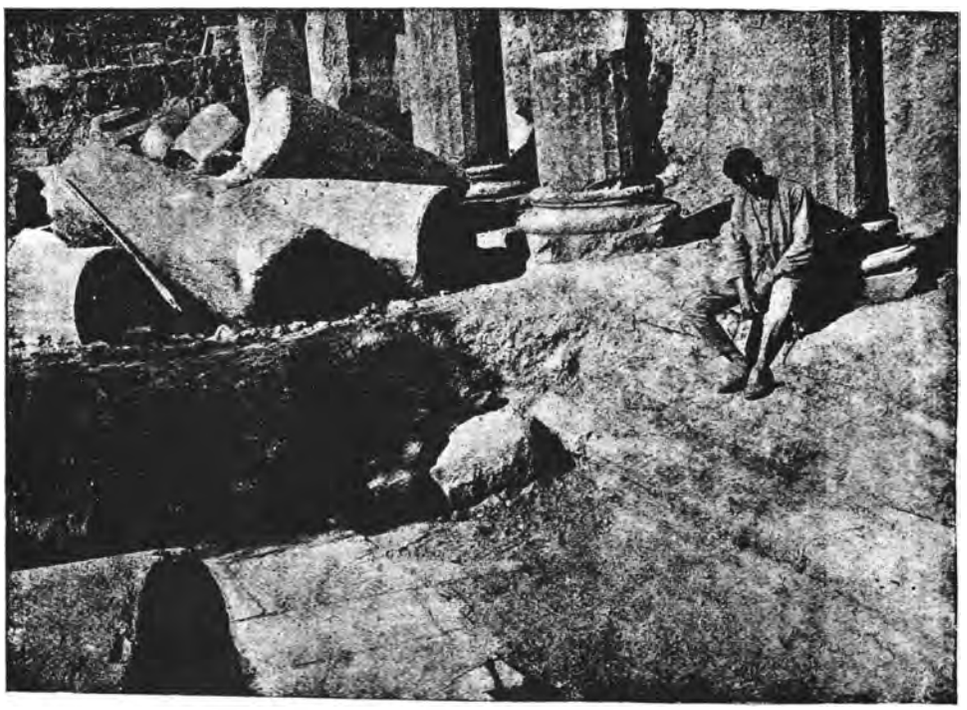

Εἰκ. 18. Ἀνατολικὴ πλευρὰ ἀγορᾶς. Δεξιὰ τοῖχος προσόψεως δωματίων, ἐν τῷ μέσῳ κίων ἐσωτερικῆς σειρᾶς, ἀριστερὰ ἡ ἐξωτερικὴ σειρὰ κιόνων.

ρῶν κιόνων, ἔχουσα βάθος ἐν ὅλῳ 15.60 καὶ προτεθειμένη σειρᾶς δωματίων (Εἰκ. 18) ἐχόντων θύραν καὶ παράθυρον πρὸς τὴν στοάν. Ὁμοία διπλῆ Ἰωνικὴ στοὰ μικροτέρων διαστάσεων, καὶ χαμηλοτέρα ἦτο προβεβλημένη σειρᾶς δωματίων καὶ ἐπὶ τῆς βορείας πλευρᾶς. Πρὸς δυσμὰς ἡ πρὸς τὴν ὕπαιθρον αὐλὴν ἀνοιγομένη στοὰ εἶχε δωρικοὺς κίονας, ἀλλ' ἡ καταστροφὴ καὶ ἡ μεταβολὴ τῆς μορφῆς τοῦ χώρου ἐπὶ τῆς πλευρᾶς ταύτης εἶνε τοσαύτη, ὥστε δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῶσιν αἱ λεπτομέρειαι τῆς διαμορφώσεως αὐτῆς ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Καὶ ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς ὑπῆρχε δωρικὴ στοά, ἀλλὰ καὶ ταύτης ἡ ἀρχαία μορφὴ δὲν ἐξηκριβώθη· πιθανώτατα εἶνε, ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρχεν ἐπὶ τοῦ νοτιώτερον πρὸς τὴν ἀγορὰν συνεχομένου χαμηλοτέρου χώρου καὶ ἄλλη στοὰ χαμηλοτέρα

ἀνοιγομένη πρὸς νότον, ἐπὶ ὁδοῦ ἴσως διερχομένης ἐκεῖθεν. Τοῦτο τοὐλάχιστον φαίνεται, ὅτι μαρτυρεῖ σειρὰ κιόνων παράλληλος πρὸς τὴν νοτίαν στοὰν τῆς ἀγορᾶς, ὑπάρχουσα ἐπὶ τοῦ χαμηλοτέρου ἀγροῦ εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων μέτρων ἀπὸ τοῦ ἄκρου τῆς ἀγορᾶς, τὴν ὁποίαν ὁ Pringsheim (ἔ. ἀ. σελ. 36), ἐσφαλμένως νομίζω, ὅτι ἐκλαμβάνει ὡς πρόπυλον.

Διὰ τριῶν βαθμίδων, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ στυλοβάτου ἀνήρχετό τις ἐκ τῆς αὐλῆς εἰς τὴν ἀνατολικὴν στοὰν (Εἰκ. 19). Τὸ ἔδαφος τῆς στοᾶς ὑπο-

Εἰκ. 19. Κρηπὶς ἀνατολικῆς πλευρᾶς.

λογιζόμενον ἐκ τῆς ἐπιφανείας τοῦ στυλοβάτου εὑρίσκεται 0.86 ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου τῆς αὐλῆς, τῶν βαθμίδων ἐχουσῶν τὰ ἀκόλουθα ὕψη: στυλοβάτου 0,30, μεσαίας βαθμίδος 0.27 καὶ κατωτάτης βαθμίδος 0.26. Αἱ βαθμίδες ἀποτελοῦνται ἐκ μεγάλων πλακῶν ἀνίσου μεγέθους (0.80 - 1.30) ἐκ μαρμαροειδοῦς τιτανολίθου. Ἡ ἐπιφάνεια αὐτῶν σήμερον δὲν εἶνε ὁμαλή, ἀλλὰ καὶ ἀρχῆθεν ἴσως δὲν ἦτο μεθ' ὑπερβολικῆς ἐπιμελείας λελεασμένη. Αἱ μεταξὺ τοῦ τρίτου καὶ πέμπτου κίονος ἐκ Βορρᾶ βαθμίδες εἶνε μᾶλλον τῶν ἄλλων τετριμμέναι καὶ ἔχουσι κατὰ μῆκος κεχαραγμένας ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τρεῖς γραμμὰς πρὸς ἀποτροπὴν ὀλισθήσεως κατὰ τὴν ἀνάβασιν. Τὸ κατώτερον ἥμισυ τῆς προσθίας ἐπιφανείας τῶν βαθμίδων εἶνε κατὰ 0.04 περίπου βαθύτερον. Καὶ αἱ πλάκες τοῦ στυλο-

βάτου ἔχουσι πολὺ διάφορα μεγέθη (1.64 - 1.28) εἶνε ἄνευ συνδέσμου τινος, καὶ ἄνευ πολλῆς ἐπιμελείας παρατεθειμέναι παρ' ἀλλήλας, καὶ δὲν ἔχουσι πᾶσαι τὸ αὐτὸ βάθος (1.43 - 1.20).

Ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῶν βάσεων τῶν κιόνων τῆς ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς σειρᾶς εἶνε 6.30, δὲν ἔχει δὲ ἡ ἐσωτερικὴ σειρὰ συνεχῆ στυλοβάτην, ἀλλ' ἕκαστος κίων στηρίζεται (Εἰκ. 20) ἐπὶ μεμονωμένου ὑποβάθρου ἀποτελουμένου ἐκ μιᾶς ἢ δύο μεγάλων πλακῶν διαστάσεων ὀλίγῳ μεγαλειτέρων τῆς βάσεως

Εἰκ. 20. Κίων καὶ ὑπόβαθρον ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἀγορᾶς.

τοῦ κίονος. Εἰς ἕκαστον δεύτερον κίονα τῆς προσθίας κιονοστοιχίας ἀντιστοιχεῖ εἷς κίων τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας, ἑπομένως ὁ ἀριθμὸς τῶν κιόνων ταύτης εἶνε κατὰ τὸ ἥμισυ μικρότερος. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ὑποβάθρων τῶν κιόνων τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας εὑρίσκεται εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ στυλοβάτου τῆς προσθίας στοᾶς, δὲν εἶνε δ' ὀρθόν, ὅτι ὑπάρχει μεταξὺ τούτων διαφορὰ ὕψους 0.70 (Pringsheim ἔ. ἀ. σελ. 35). Εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος εὑρίσκεται περίπου καὶ τὸ ἄνω ἄκρον τῆς εὐθυντηρίας τοῦ προσθίου τοίχου τῶν ἀνοιγομένων ἐπὶ τῆς στοᾶς δωματίων, ὥστε ἡ διπλῆ στοὰ εἶχε συνεχὲς ὁμοϋψὲς ἐπίκρουστον (;) ἔδαφος. Ὅτι δὲν εἶχε πλακόστρωτον δάπεδον ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι δὲν εὑρέθη οὔτε τούτου, οὔτε τοῦ χάριν τῆς τοποθετήσεως τῶν πλακῶν τούτου ὑποστρώματος ἴχνος κατὰ τὴν ἀνασκαφήν, αἱ εὑρεθεῖσαι σποραδι-

καὶ μεμονωμέναι ψηφίδες καὶ μικρὰ τεμάχια ἀπεσπασμένα ἐκ ψηφιδωτοῦ ἐδάφους προέρχονται πιθανώτατα ἄλλοθεν ἴσως ἐκ τῶν ἐδαφῶν τῶν δωματίων.

Οἱ κίονες εἶνε ἐκ τοῦ αὐτοῦ μαρμαροειδοῦς τιτανολίθου, ἐξ οὗ καὶ ὁ στυλοβάτης. Ἡ βάσις (ἴδε εἰκόνα 19) ἀττικοιωνικὴ μετὰ συμφυοῦς τετραγωνικῆς πλίνθου (ὕψ. 0.15, πλάτ. 1.16) ἔχει ἐν ὅλῳ ὕψος 0.40 περ. καὶ διάμετρον κατωτέρας τύλης 1.15 καὶ ἀνωτέρας τύλης 0.92. Ὁ κορμὸς ἀποτελεῖται ἐκ πλειόνων εὐμεγέθων σφονδύλων ἀνίσου ὕψους (2.10 + 1.93 + 1.85), ἀβαθῶς ηὐλακωμένων κατὰ τὸ κατώτερον μόνον μέρος τοῦ κίονος. Αἱ αὔλακες κλείουσι κάτω τοξοειδῶς, ἀπολήγει δ' ὁ κατώτατος σφόνδυλος εἰς ἱμάντα καὶ δακτυλιοειδῆ

Εἰκ. 21. Κιονόκρανον ἐξωτερικῆς κιονοστοιχίας ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἀγορᾶς.

ἀπόθεσιν, καθ' ὅμοιον δὲ τρόπον τερματίζεται καὶ πρὸς τὸ κιονόκρανον ὁ ἀρράβδωτος ἐκεῖ κορμὸς τοῦ κίονος.

Τὸ κιονόκρανον (Εἰκ. 21)[1] ἔχει ὕψος 0.41 (μετὰ μικροῦ συμφυοῦς ἀρραβδώτου μέρους τοῦ κίονος), πλάτος βάσεως 0.65 καὶ πλάτος τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν κορυφὴν ἄβακος 0.82 περίπου. Αἱ ἕλικες εἶνε ὁπωσδήποτε ἔντονοι· ἡ τύλη εἰκονίζει δέσμην ἀκανθωδῶν μετὰ λογχοειδῶν φύλλων συνδεδεμένων ἐν τῷ μέσῳ διὰ πλατείας λωρίδος ἐχούσης φολιδωτὴν τὴν ἐπιφάνειαν. Τὸ ἄνω μέρος τῆς κατακοσμήτου ταύτης τύλης, ὅπερ δὲν ἦτο ὁρατὸν κάτωθεν, εἶνε μόνον ἀτελῶς εἰργασμένον, ἐνῶ κατὰ τὰ λοιπὰ ἡ ἐργασία τοῦ κιονοκράνου δὲν εἶνε κακή. Τὰ ἄκρα τῆς ἄβακος τῆς κορυφῆς, τῶν ὁποίων ἡ τομὴ εἶνε ἐλαφρῶς κυματοειδὴς κοσμοῦνται δι' ἀναγλύπτου δωρικοῦ κυματίου, ἀτελῶς μόνον σῳζομένου ἐπὶ τοῦ ἐν ὄψει ἡμῶν κιονοκράνου. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῆς ἄβακος εἶνε μόνον ἀτελῶς λελεασμένη[2].

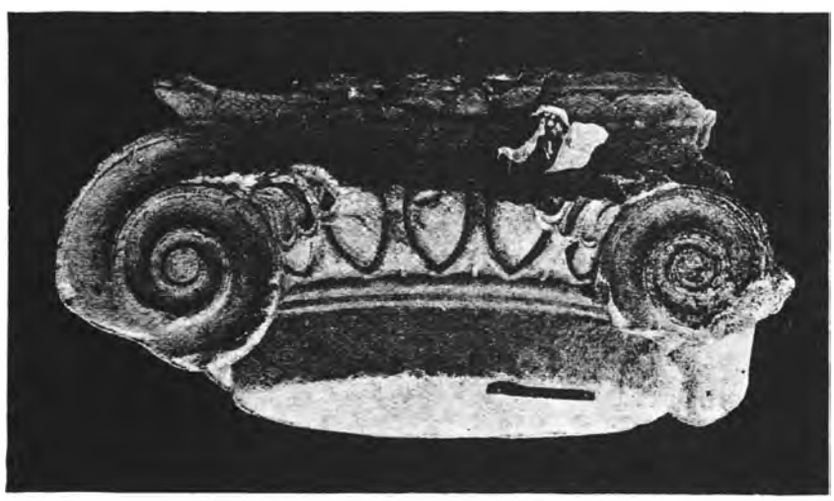
---

[1] Εὑρέθη ἐπὶ τοῦ βορειότερον τῆς ἀγορᾶς ἀγροῦ.

[2] Τὸ κιονόκρανον προωρίζετο, ὡς φαίνεται, νὰ μεταποιηθῇ εἰς στόμα φρέατος ἢ εἰς ἰγδίον, διότι ἔχει ἐπιχειρηθῇ ἐκκοίλανσις αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἄνω ἐπιφανείας.

Τεμάχια τῶν ὕπερθεν τῶν κιόνων μερῶν τῆς στοᾶς καὶ ἡμεῖς δὲν εὕρομεν. Αἱ μεταξόνιοι ἀποστάσεις τῶν κιόνων τῆς προσθίας στοᾶς εἶνε 2.73.

Οἱ κίονες τῆς ἐσωτερικῆς στοᾶς ἦσαν ἐντελῶς ὅμοιοι πρὸς τοὺς τῆς προσθίας στοᾶς, ἀλλὰ μεγαλειτέρων διαστάσεων (ἴδε εἰκ. 20). Ἡ βάσις ἔχει ὕψος 0.52, τὸ δὲ κιονόκρανον (Εἰκ. 21α) ὕψος 0.54 μετὰ τοῦ συμφυοῦς μέρους (0.13 ὕψος) τοῦ κίονος [1], καὶ διάμετρος κατὰ τὴν βάσιν αὐτοῦ 0.85 [2]. Αἱ μεταξόνιοι ἀποστάσεις τῆς ἐσωτερικῆς στοᾶς φθάνουσι τὸ διπλάσιον τῶν μεταξονίων τῆς

Εἰκ. 21α. Κιονόκρανον ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἀγορᾶς.

προσθίας στοᾶς, οὕτως ὥστε, ὡς εἴπομεν ἤδη, εἰς ἑκάστην δευτέραν κίονα ταύτης ἀντιστοιχεῖ ἕκαστος κίων τῆς ἐσωτερικῆς στοᾶς.

Ἡ προσθία στοὰ κατὰ τὸ ἀποκαλυφθὲν βόρειον ἄκρον αὐτῆς (Εἰκ. 22) καταλήγει εἰς τετραπλῆν παραστάδα σταυροειδοῦς τομῆς (Εἰκ. 23 καὶ 24), ἧς ἕκαστον σκέλος ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰς ἐκ τεσσάρων διευθύνσεων καταληγούσας ἐπ' αὐτῆς, ἢ ἀπέναντι αὐτῆς κιονοστοιχίας τῶν διπλῶν στοῶν τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς βορείας πλευρᾶς. Ἡ βάσις τῆς παραστάδος ὕψους 0.45 περίπου, μήκους (μετρηθέντος κατὰ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν) 1.92 καὶ πλάτους 1.75 ἔχει κατὰ τὰ πρὸς ἀνατολὰς καὶ βορρᾶν διευθυνόμενα σκέλη, καθ' ἃ μόνον ἔχει τελείως ἐξεργασθῆ (τὸ πρὸς Νότον καὶ δυσμὰς σκέλος εἶνε ἀνεπεξέργαστα καὶ ἀποτελοῦνται ἐξ ἰδιαιτέρων λίθων βραδύτερον ἴσως προστεθέντων, ἐνῶ τὸ πρὸς Βορρᾶν

[1] Ὁ Pringsheim λελανθασμένως ἀναφέρει ἐν σελίδι 35 ὕψος τοῦ κιονοκράνου 0.335.

[2] Κιονόκρανα τῆς ἐσωτερικῆς στοᾶς εὑρίσκονται τέσσαρα ἐπὶ τοῦ χώρου τῆς ἀγορᾶς, ὧν τὰ τρία ἦσαν ὁρατὰ καὶ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς μας.

καὶ ἀνατολὰς εἶνε ἐξ ἑνὸς λίθου καὶ τελειότερον εἰργασμένα) μορφὴν ὁμοίαν πρὸς τὰς βάσεις τῶν κιόνων. Πλάτος ἔχει ἡ βάσις καθ' ἕκαστον σκέλος 0.80-0.82, ἐξέχουσι δὲ τὸ μὲν νότιον καὶ βόρειον σκέλος κατὰ 0.48, τὸ δὲ ἀνατολικὸν καὶ δυτικὸν 0.56. Τὸ σῶμα τῆς παραστάδος ἀπετελεῖτο ἐξ ὀρθογωνικῶν ἐπιμήκων λίθων ὀρθίων ἀνὰ τέσσαρας ἐπιτιθεμένων ἐπ' ἀλλήλων· ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῶν θέσει σῴζονται οἱ δύο λίθοι, οἱ ἀποτελοῦντες τὰ κατώτατα μέρη τοῦ νοτίου (τέρμα τῆς προσθίας στοᾶς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς) καὶ τοῦ δυτικοῦ (τέρμα

Εἰκ. 22. Βόρειον τμῆμα ἀνατολικῆς στοᾶς ἀγορᾶς.

τῆς προσθίας στοᾶς τῆς βορείας πλευρᾶς) σκέλους· εἶνε οὗτοι κατὰ τὰς ἄκρας καθ' ἃς συμπίπτουσιν ἐσφηνωμένοι ἐντὸς ἀλλήλων ἀποκοπείσης κατὰ τριγωνικὴν τομὴν τῆς ἄκρας τοῦ ἑνὸς λίθου, ὥστε νὰ δύναται νὰ εἰσέρχεται εἰς τὴν ἐγκοπὴν ἡ ἄκρα τοῦ ἑτέρου λίθου. Ὁ τρίτος κατώτατος λίθος ὅστις ἀπετέλει τὸ πρὸς βορρᾶν σκέλος τῆς παραστάδος εἶχε καταπέση καὶ ἐσῴζετο πλησίον τῆς ἀρχικῆς του θέσεως [1]. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πρὸς Ἀνατολὰς σκέλους τῆς βάσεως τῆς παραστάδος ὑπάρχει κάθετος πλατεῖα (0.28 περ.) καὶ βαθεῖα (0.12 κατὰ τὸ κάτω ἄκρον τῆς βάσεως) ὀρθογωνικὴ ἐντομὴ (ἰδ. εἰκ. 24), ἥτις συνεχίζεται στενωτέρα καὶ πολὺ ὀλιγώτερον ἀβαθὴς (φαίνεται ὀλίγον ἐπὶ τῆς εἰκ. 24) ἐπὶ τῆς σειρᾶς

[1] Ὁ Pringsheim δὲν ἀναφέρει τι περὶ τῆς τετραπλῆς ταύτης παραστάδος, ὡς φαίνεται δ' ἐκ τοῦ σχεδίου τῆς ἀγορᾶς (Taf. II) δέχεται κίονα καὶ ἐπὶ τῆς γωνίας ταύτης.

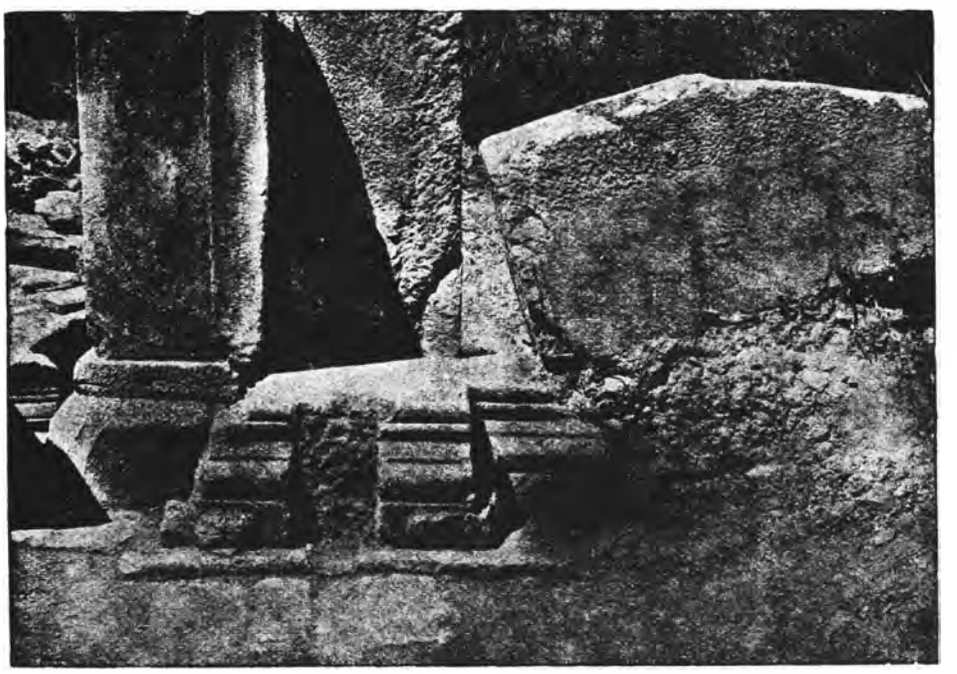
πλακῶν ἡ ὁποία, ὡς συνέχεια τοῦ στυλοβάτου πρὸς ἀνατολὰς ὑπάρχει μεταξὺ τούτου καὶ τῆς παραστάδος, εἰς ἣν καταλήγει πρὸς βορρᾶν ἡ ἐσωτερικὴ στοὰ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἀγορᾶς (ἡ παραστὰς διακρίνεται εἰς τὸ βάθος ἀριστερώτερον τῆς προσθίας παραστάδος ἐπὶ τῆς εἰκ. 23· τὸ ἀνώτερον ἥμισυ τοῦ σῳζομένου μέρους ταύτης φαίνεται καὶ ἐπὶ τῆς εἰκ. 22). Ἡ σειρὰ αὕτη τῶν πλακῶν εὑρηται ὀλίγῳ (0.05 περίπου) χαμηλότερον τῆς ἐπιφανείας τοῦ στυλοβάτου, διὰ τούτων δ' ἔχομεν ἴσως ἀκριβέστερον καὶ τὸ ὕψος τοῦ δαπέδου τῆς

Εἰκ. 23. Δυτικὴ ὄψις γωνιαίας παραστάδος ἀνατολικῆς στοᾶς ἀγορᾶς.

ὅλης στοᾶς ἐν σχέσει πρὸς τὸν στυλοβάτην. Ἡ παραστὰς τῆς ἐσωτερικῆς στοᾶς εἶνε ἁπλῆ, τετραγωνική· ἡ βάσις αὐτῆς εἶνε ὁμοίας μορφῆς πρὸς τὴν βάσιν τῆς προσθίας παραστάδος καὶ ἔχει πλάτος 1.15, φέρει δὲ καὶ αὕτη ἐντομὴν ὁμοίαν καὶ ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν περιγραφεῖσαν ἐντομὴν τῆς βάσεως τῆς προσθίας παραστάδος. Μόνον ὁ κατώτατος λίθος τῆς παραστάδος ταύτης (ὕψ. 1.65, πλάτ. 0.88) σῴζεται ὄρθιος ἐπὶ τῆς ἀρχικῆς του θέσεως, συνεχίζεται δὲ καὶ ἐπ' αὐτοῦ, οὐχὶ ὅμως ὁμοίως βαθεῖα ἡ ἐπὶ τῆς βάσεως ἐντομή. Εἶνε προφανές, ὅτι ἡ ἐντομὴ ἐχρησίμευε πρὸς τοποθέτησιν καὶ στερέωσιν λιθίνου δρυφάκτου ἀποχωρίζοντος τὸ πρόσθιον μέρος τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς ἀπὸ τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς ἀγορᾶς.

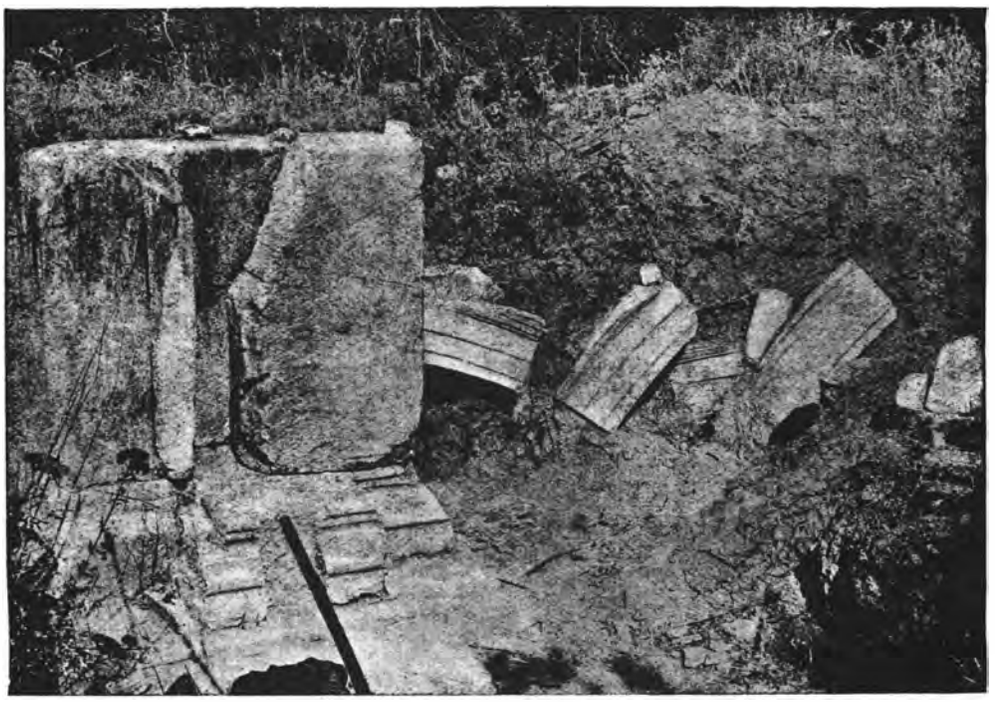
Τὸ δρύφακτον τοῦτο ἐσυνεχίζετο καὶ πρὸς ἀνατολὰς τῆς παραστάδος ταύτης, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς αὐτῆς ἐντομῆς· λοιπὸν ἀπεχωρίζετο καὶ τὸ ἐσωτέρω τῆς ὀπισθίας κιονοστοιχίας μέρος τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς ἀπὸ τῆς βορείας στοᾶς. Ἐπὶ τῆς τετραπλῆς ταύτης παραστάδος ἐστηρίζετο πρὸς Βορρᾶν καὶ πρὸς Ἀνατολὰς τόξον, τοῦ ὁποίου ὁ ἕτερος ποὺς ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν ἀντιστοίχων παραστάδων τῶν ἐσωτερικῶν στοῶν τῆς βορείου καὶ ἀνατολικῆς πλευρᾶς. Πιστοῦται τοῦτο ἐκ τῆς θέσεως, ἐν ᾗ εὑρέθησαν κατακείμενοι οἱ λίθοι τῶν τόξων τούτων μεταξὺ τῆς τετραπλῆς παραστάδος καὶ τῆς βορείου στοᾶς (Εἰκ. 24α).

Εἰκ. 24. Ἀνατολικὴ ὄψις γωνιαίας παραστάδος.

Ὁ στυλοβάτης τῆς προσθίας στοᾶς τῆς βορείου πλευρᾶς εὑρίσκεται εἰς τὸ ὕψος τῆς πρώτης βαθμίδος τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς· ἦτο δηλαδὴ ἡ βορεία στοὰ κατὰ δύο βαθμίδας χαμηλοτέρα (0.60 περίπου) τῆς ἀνατολικῆς καὶ ὑπερεῖχε κατὰ μίαν μόνον βαθμίδα τοῦ δαπέδου τῆς ὑπαίθρου αὐλῆς. Μόνον τὸ ἀνατολικώτερον ἄκρον τοῦ στυλοβάτου τούτου ἔχει ἀποκαλυφθῆ· ἐφάνησαν δ' ἐπ' αὐτοῦ αἱ βάσεις δύο ἰωνικῶν κιόνων ὅμοιαι πρὸς τὰς βάσεις τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς· ἡ ἄνω διάμετρος τούτων εἶνε 0.70 περίπου, ἡ δ' ἀπόστασις μεταξὺ τῶν δύο βάσεων περίπου 1.30. Τῶν κιόνων τῆς στοᾶς ταύτης εὑρίσκονται ἱκανοὶ σφόνδυλοὶ πλησίον ἐκεῖ· εἶνε αἰσθητῶς λεπτότεροι τῶν κιόνων τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς Εἰς τοὺς κίονας τῆς ἐσωτερικῆς στοᾶς τῆς βορείου πλευρᾶς ἀνήκει ἓν κιονό-

κρανον εὑρεθὲν πρὸ τῶν βαθμίδων τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς (Εἰκ. 25)· ἡ μορφὴ αὐτοῦ εἶνε καθ' ὅλα ὁμοία πρὸς τὰ κιονόκρανα τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς, ἡ διάμετρος τῆς βάσεως αὐτοῦ εἶνε 0.56, ὕψος δ' ἔχει 0.33 μετὰ τοῦ συμφυοῦς μέρους τοῦ κίονος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου συνεχίζονται ἐνταῦθα αἱ βαθεῖαι αὐλακώσεις, δηλοῦσαι, ὅτι οἱ κίονες οὗτοι ἦσαν μέχρι τῆς κορυφῆς ηὐλακωμένοι. Ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἐσωτερικὴ στοὰ καὶ κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν γίνεται φανερὸν ἐκ πολλῶν κιόνων, οἱ ὁποῖοι φαίνονται, ὅτι ἵστανται ἐπὶ τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν θέσεως διακρι-

Εἰκ. 24α. Θέσις καταπεσόντων λίθων τόξου μεταξὺ τετραπλῆς παραστάδος καὶ ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας βορείου πλευρᾶς ἀγορᾶς.

νομένης τῆς κορυφῆς των ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγροῦ (ἀνασκαφὴ δὲν ἔγινεν εἰσέτι ἐκεῖ).

Τοῦ ὀπισθίου τοίχου τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς ἀπεκαλύφθη τμῆμα ἀντιστοιχοῦν περίπου πρὸς τὴν πρόσοψιν δύο δωματίων αὐτῶν ἀνοιγομένων ἐπὶ τῆς στοᾶς (πβλ. εἰκ. 26). Τὸ μεταξὺ τῶν θυρῶν τῶν δωματίων διάστημα εἶνε 3.70 μ. Ὁ σῳζόμενος τοῖχος (Εἰκ. 27) ὕψος 2.20 ἀποτελεῖται ἐκ τῆς εὐθυντηρίας, σειρᾶς μεγάλων πλακῶν ἐκ τιτανολίθων ἐξεχούσης κατὰ 0.10 περίπου τῆς λοιπῆς ἐπιφανείας τοῦ τοίχου· τῶν λίθων ταύτης ἡ προσθία ὄψις εἶνε τραχεῖα, ἀλλ' ἡ ἄνω ἐπιφάνεια εἶνε ἐπιμελῶς λελεασμένη· ἐπὶ τῆς εὐθυντηρίας ἀκολουθοῦσι καθ' ὕψος τέσσαρες δόμοι ἰσοδομικὸν παρουσιάζοντες σχῆμα. Οἱ δύο μεσαῖοι ἐπιμε-

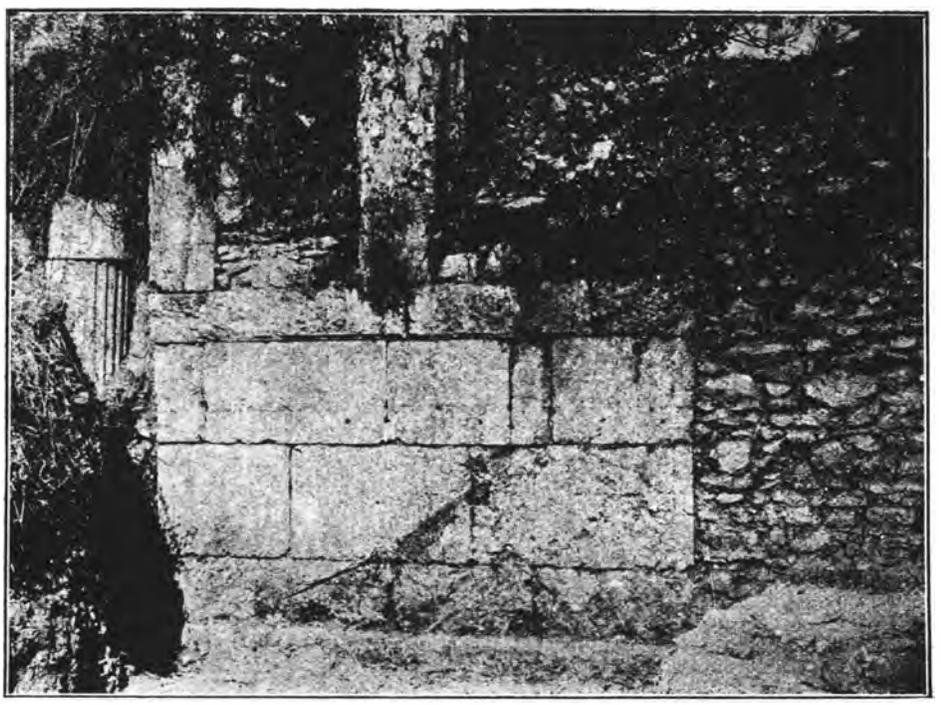
Εἰκ. 25. Βαθμίδες ἀνατολικῆς στοᾶς ἀγορᾶς καὶ κιονόκρανον ἐσωτερικῆς στοᾶς βορείου πλευρᾶς.

Εἰκ. 26. Ἀνατολικὴ στοά. Ἐξωτερικὴ κιονοστοιχία· κίων ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας. Τοῖχος δωματίων.

λέστεροι τῶν λοιπῶν ἐξειργασμένοι ἔχουσιν ἑκάτερος ὕψος 0.65 καὶ μέγεθος τῶν λίθων μέχρις 1.30· ὁ πρῶτος δόμος ἐκ τῶν κάτω εἶνε κατά τι χαμηλότερος, ὅπως καὶ ὁ τελευταῖος πρὸς τὰ ἄνω ἔχει ὕψος 0.33 μόνον.

Ἡ ἐπιφάνεια τῶν δύο τούτων τελευταίων δόμων δὲν εἶνε λελεασμένη ὅπως τῶν μεσαίων, ἐκ δὲ τοῦ ἀνωτάτου δόμου, ὅστις ἐπέστεφε τρόπον τινα τὸν τοῖχον, φαίνεται, ὅτι ἀπεκόπη ὑπάρχουσα ἄλλοτε ἐκεῖ κορωνίς, ἐν ὑστερωτέρᾳ μετασκευῇ, ὅτε ἴσως ὁ τοῖχος ἐκαλύφθη δι' ὀρθομαρμαρώσεως. Ἐπὶ τοῦ ἀνωτάτου

Εἰκ. 27. Τοῖχος δωματίων ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἀγορᾶς.

δόμου ἵστατο τὸ παράθυρον, κείμενον πάντοτε δεξιὰ (νοτίως) ὡς πρὸς τὴν θύραν· σῴζονται δ' ἐπὶ τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος τοίχου ἐν τῇ ἀρχικῇ των θέσει αἱ παραστάδες ἑνὸς τοιούτου ἐκ μεγάλων τιτανολίθων. Αἱ θύραι εἶχον ἄνοιγμα πλέον τῶν 1.80 (2.20 μετὰ τῶν παραστάδων ἐκ τιτανολίθων καὶ τούτων κατεσκευασμένων).

Ὁ ἐν λόγῳ τοῖχος δὲν διατηρεῖται καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἐν τῇ αὐτῇ, καλῇ σχετικῶς καταστάσει, ὅπως τὸ περιγραφὲν τμῆμα.

Εἰς νεωτέρους χρόνους, Βυζαντινοὺς πάντως, ἀλλὰ πολὺ ὑστερωτέρους, αἱ θύραι τῶν δωματίων ἀπεκλείσθησαν διὰ τοίχων ἐκτισμένων ποῦ μὲν μετά τινος ἐπιμελείας διὰ μικρῶν λίθων καὶ ἀσβέστου (πβλ. δεξιὰ ἐπὶ τῆς εἰκ. 27), ποὺ δὲ

μετὰ σπουδῆς μεγάλης χρησιμοποιηθέντος πρὸς ἀπόφραξίν των καὶ μεγάλων κιόνων καὶ ἄλλου παντοίου ἀρχιτεκτονικοῦ ὑλικοῦ (ἰδὲ ἀριστερὰ ἐπὶ τῆς εἰκ. 27). Εἶναι φανερόν, ὅτι ὁ ἐκεῖθεν τοῦ τοίχου χῶρος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προωρίζετο πλέον τότε πρὸς τὸν σκοπὸν δι' ὃν ἀρχῆθεν κατεσκευάσθη.

Τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς ἀγορᾶς σῴζονται πολλὰ δωμάτια, ὁρατὰ κατὰ τὸ πλεῖστον καίτοι μὴ γενομένης εἰσέτι ἀνασκαφῆς, δὲν διετήρησαν δ' ὅμως τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν μορφήν. Ἡ πλευρὰ αὕτη φαίνεται, ὅτι ἐπεσκευάσθη ριζικῶς κατὰ

Εἰκ. 28. Δυτικὴ στοά.

τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους, μετεσχηματίσθησαν δὲ τὰ δωμάτια, καὶ ἔλαβον στέγην καμαρωτήν.

Τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἀπεκαλύφθη μέγα μέρος τῆς κρηπίδος τῆς στοᾶς μετὰ τοῦ παρ' αὐτὴν ἑκατέρωθεν χώρου κατὰ τὸ νότιον τμῆμα, καὶ μικρότερον μέρος ἐπὶ τοῦ βορείου ἡμίσεως.

Ὁ στυλοβάτης καὶ τὰ κατώτερα μέρη τῶν κιόνων (Εἰκ. 28) πρὸ πάντων κατὰ τὸ νοτιώτερον τμῆμα σῴζονται καὶ ἐπὶ τῆς δυτικῆς στοᾶς σχετικῶς καλῶς, ἀλλὰ τελείως μετεσκευασμένα καὶ μόνον ἐπὶ ἑνὸς σημείου κατὰ τὸ νότιον τμῆμα κατωρθώσαμεν νὰ γνωρίσωμεν τὴν ἀρχικὴν μορφήν, ἥτις ὡς πρὸς τὴν κρηπίδα τουλάχιστον δὲν διέφερε τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς. Καὶ ἐνταῦθα ἀνείρχετό τις εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς στοᾶς διὰ τριῶν, μετὰ τοῦ στυλοβάτου, βαθμίδων (Εἰκ. 29)

(ὕψος 0.26 - 0.27), ὧν τὸ κατώτερον ἥμισυ τῆς ὄψεως, πλὴν τοῦ στυλοβάτου, εἶνε βαθύτερον (0.04 ἐπὶ ἐπιφανείας 0.16). Ἡ κατωτάτη βαθμὶς στηρίζεται ἐπὶ θεμελίου, τοῦ ὁποίου ὁ τοῖχος ἐξέχει ὀλίγον πρὸ ταύτης. Ἐκ μαρμαροειδῶν τιτανολίθων ἀνίσου μεγέθους, ἄνευ τινὸς συνδέσμου καὶ οὐχὶ λίαν ἐπιμελῶς πρὸς ἀλλήλους προσηρμοσμένων ἀπετελεῖτο καὶ ἐδῶ ὁ στυλοβάτης. Τοῦ στυλοβάτου καὶ τῶν βαθμίδων ἡ ἐπιφάνεια, ὡς σῴζεται τουλάχιστον, δὲν εἶνε λελεασμένη, ἀλλὰ φέρει σχετικῶς βαθέα σφυροκοπήματα. Οἱ δωρικοὶ κίονες (διάμ. 0.70) ἦσαν μόνον ἐπιπολαίως ηὐλακωμένοι. Ἡ ἀρχικὴ μορφὴ τοῦ ὄπισθεν τῶν κιόνων μέρους

Εἰκ. 29. Κρηπὶς δυτικῆς στοᾶς.

τῆς στοᾶς διὰ τὴν μετασκευὴν τοῦ δαπέδου ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν τελείαν, ὡς φαίνεται, καταστροφὴν τοῦ ἐσωτέρου τμήματος ταύτης δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ. Ἐν νεωτέρᾳ μετασκευῇ ὑψώθη τὸ ἔδαφος τῆς ἔμπροσθεν τῆς στοᾶς πλατείας καὶ ἐκαλύφθησαν αἱ βαθμίδες μέχρι περίπου τῆς ἐπιφανείας τοῦ στυλοβάτου δι' ἐπιχώσεως. Τὸ οὕτω σχηματισθέν, ἰσοϋψὲς περίπου πρὸς τὸν στυλοβάτην νέον ἔδαφος, ἐπεστρώθη (πβλ. εἰκ. 28) διὰ μεγάλων μαρμαρίνων πλακῶν ἐπιμελῶς λελειασμένων, οὐχὶ μὲν πάντοτε τετραγώνων, ἀλλὰ καλῶς πρὸς ἀλλήλας ἡρμοσμένων αἵτινες ἐλήφθησαν ἐκ παλαιοτέρου οἰκοδομήματος. Τινὲς τούτων ἔχουσιν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τὸ μονόγραμμα $\left[\frac{P}{B}\right.$ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπιμελῶς ἐγκεχαραγμένον. Κάτωθεν τῆς στρώσεως ταύτης ἀνεκαλύφθη

ὀχετοειδὲς κατασκεύασμα βαῖνον παραλλήλως προς τὴν στοὰν καὶ ἀπέχον 0.60 ἀπὸ τῆς κατωτάτης βαθμίδος (ὕψ. περ. 0.60 καὶ πλάτ. 0.35). Οἱ τοῖχοι του εἶνε ἐκτισμένοι ἐκ μικρῶν λίθων καὶ πηλοῦ, ὡς κάλυμμα δ' αὐτοῦ ἐχρησίμευον αἱ πλάκες τῆς μνημονευθείσης στρώσεως (πβλ. εἰκ. 29).

Τὸ δάπεδον τῆς στοᾶς ἔσω τῶν κιόνων ἐπεστρώθη ἐν ὑστεροτέροις ὁμοίως χρόνοις (συγχρόνως πρὸς τὴν μεταγενεστέραν μεταρρύθμισιν τοῦ ἔμπροσθεν τῆς στοᾶς χώρου;) διὰ πηλίνων ὀρθογωνικῶν κεραμίδων, ὧν αἱ σῳζόμεναι ἄρτιαι ἔχουσι μῆκος 0.42, πλάτος 0.31 καὶ πάχος 0.045. Καὶ ἡ στρῶσις αὕτη δὲν εἶνε μεθ' ὑπερβολικῆς ἐπιμελείας κατεσκευασμένη. Πρὸς κατασκευὴν ταύτης δὲν ἐχρησιμοποιήθησαν πάντοτε ἀκέραιαι κεραμίδες. Ἰδίως πρὸς σύνδεσιν τῆς στρώσεως μετὰ τοῦ στυλοβάτου ἐχρησιμοποιήθησαν ἀνίσου μεγέθους καὶ οὐχὶ πάντοτε ὁμαλοῦ σχήματος τμήματα τοιούτων κεραμίδων· εἴς τινα σημεῖα μάλιστα πρὸς πλήρωσιν ἀπομενόντων μικρῶν κενῶν μεταξὺ τῆς στρώσεως καὶ τοῦ στυλοβάτου ἐλήφθησαν μικροὶ λίθοι, ἢ πολὺ μικρὰ τεμάχια κεραμίδων μετ' ἀσβέστου.

Καὶ οἱ σῳζόμενοι κίονες ἐπανιδρύθησαν μεταγενεστέρως ἀλλ' οὐχὶ ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῶν θέσει πάντοτε, οὐδὲ κατὰ τὴν ἀρχικὴν τάξιν ὡς πρὸς τὴν σειρὰν τῶν σφονδύλων· οἱ σῳζόμενοι κατώτατοι σφόνδυλοι δὲν εἶνε πάντοτε καὶ οἱ ἀρχῆθεν τοιοῦτοι· κατὰ τὴν ἐπανίδρυσιν ἑνὸς ἐκ τῶν σῳζομένων κιόνων, ἐπειδὴ ἔλειπε μικρὸν μέρος κατὰ τὴν βάσιν ἑνὸς σφονδύλου συνεπληρώθη ἡ βλάβη διὰ μικρῶν λίθων καὶ ἀσβέστου. Ἡ ἀμελὴς καὶ ἐπιπολαία αὕτη ἐργασία μαρτυρεῖ, ὅτι μετασκευὴ τῆς στοᾶς ἔγεινε καὶ εἰς πολὺ μεταγενεστέρους (πάντοτε Βυζαντινοὺς) χρόνους, καὶ ὅτι ἡ ἀγορὰ ἦτο καὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐν χρήσει. Ἐπὶ τοῦ βορειοτέρου τμήματος τῆς στοᾶς ἡ μετασκευὴ ἦτο, ὡς φαίνεται, ῥιζικωτέρα· ἔγινεν ἀνάγκη ἐκεῖ νὰ ἀντικατασταθῶσι καὶ οἱ λίθοι τοῦ στυλοβάτου χρησιμοποιηθέντων πρὸς τοῦτο μεγάλων ἰωνικῶν γείσων μετ' ὀδόντων ἐκ τοῦ μαρμαρώδους τιτανολίθου τῶν κιόνων τῆς στοᾶς. Αἱ βαθμῖδες τοῦ ἀρχικοῦ κτιρίου δὲν σῴζονται ἐκεῖ, ἀλλ' ἀνευρέθη κατὰ τὸ σημεῖον τῆς ἀνασκαφῆς ἡμῶν (20 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ βορείου ἄκρου τῆς στοᾶς) πρὸ τοῦ κρηπιδώματος τῆς στοᾶς δεξαμενὴ κατεσκευασμένη ἐκ μεγάλων λίθων εἰλημμένων ἐξ ἀρχαιοτέρων κτιρίων συνδεδεμένων δι' ἀσβέστου· τὸ δάπεδον τῆς δεξαμενῆς ἀπετελεῖτο ἐκ στρώσεως κεραμίδων, αἵτινες ἔχουσιν ἀφαιρεθῇ διατηρηθέντος μόνον τοῦ ὑποστρώματος ἐκ σκληροῦ μίγματος ἀσβέστου καὶ μικρῶν λίθων, ἐν τῷ ὁποίῳ διακρίνονται αἱ κοῖται τῶν ἀφαιρεθεισῶν κεραμίδων. Καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου μεταξὺ τοῦ στυλοβάτου καὶ τῆς δεξαμενῆς ὑπάρχει μικρὸς κτιστὸς ὀχετὸς παράλληλος πρὸς τὸν στυλοβάτην, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἀπέχει περὶ τὰ 0.60 (πλάτ. ὀχετοῦ 0.40 καὶ βάθ. 0.60)· καὶ πρὸς κατασκευὴν τοῦ ὀχετοῦ ἐχρησιμοποιήθησαν ἀρχαιότεροι λίθοι, ὧν εἷς φέρει ὀπὴν συνδέσμου, αὐλάκιον πρὸς μολυβδοχόησιν καὶ τὰ γράμματα Β καὶ Γ ἐπὶ δύο πλευρῶν.

Παρὰ τὸν στυλοβάτην ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς στοᾶς ἀπέναντι τοῦ σῳζομένου λειψάνου τῆς μνημονευθείσης δεξαμενῆς, ἀνευρέθησαν τέσσαρες πήλινοι ὑδραγωγοὶ σωλῆνες (Εἰκ. 30) βαίνοντες παραλλήλως πρὸς τὸν στυλοβάτην (βορειονοτίως) πλὴν τοῦ ἑνός, τοῦ ὁποίου ἡ διεύθυνσις παρεκτρέπεται ὀλίγον πρὸς Ἀνατολάς· ὁ πρῶτος τούτων ἀπέχει τοῦ στυλοβάτου 0.60, ὁ δεύτερος 1.10 καὶ ὁ τελευταῖος 1.70· ὁ τρίτος εὑρίσκεται σχεδὸν κάτωθεν τοῦ τελευταίου. Τὸ πλησιέστερον πρὸς τὸν στυλοβάτην ὑδραγωγεῖον φαίνεται, ὅτι εἶνε τὸ νεώτερον πάν-

Εἰκ. 30. Στυλοβάτης δυτικῆς στοᾶς καὶ πήλινοι ὑδραγωγοὶ σωλῆνες.

των· ἀποτελεῖται ἐκ σωλήνων κυλινδρικῶν, οὐχὶ λίαν κανονικῶν πάντοτε, ἐχόντων παραλλήλους περιφερικάς, ἀβαθεῖς αὐλακώσεις, μήκους κατὰ μέσον ὅρον (δὲν ἔχουσι πάντες τὸ αὐτὸ μέγεθος) 0.35 καὶ διάμ. περίπου 0.18. Ὀλίγον παλαιότερον φαίνεται τὸ δεύτερον ὑδραγωγεῖον καὶ τούτου οἱ σωλῆνες εἶνε ηὐλακωμένοι περιφερικῶς καὶ ἔχουσι διάμ. 0.21 καὶ μῆκος 0.30. Τὰ δύο τελευταῖα ὑδραγωγεῖα εἶνε ἴσως σύγχρονα πρὸς τὴν πρώτην κατασκευὴν τῆς ἀγορᾶς. Οἱ κυλινδρικοὶ σωλῆνες εἶνε ἐπιμελῶς εἰργασμένοι, τοῦ αὐτοῦ μεγέθους (0.31, διάμ. 0.26) πάντες, καὶ ἔχουσι κατὰ τὸ ἓν ἄκρον τὸ χεῖλος ἔσωθεν ἀποκεκομμένον πρὸς σχηματισμὸν χώρου διὰ τὴν ἔνθεσιν τοῦ ἄκρου τοῦ ἀκολουθοῦντος σωλῆνος, ὅπερ εἶνε ἀντιθέτως κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν ἀποκεκομμένον. Πρὸς ἀλλήλους συνδέονται οἱ σωλῆνες διὰ στερεοῦ μίγματος ἀσβέστου καὶ λεπτῆς ἄμμου, τοῦ

ἑνὸς δ' ἐκ τῶν δύο ἀρχαιοτέρων ὑδραγωγείων οἱ σωλῆνες εἶνε περικεκαλυμμένοι ἐξ ὁλοκλήρου διὰ τοῦ μίγματος τούτου. Τὸ σχετικῶς μέγα πάχος τῶν σωλήνων καθιστᾷ πιθανόν, ὅτι τὸ ὑδραγωγεῖον δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο μόνον πρὸς ὕδρευσιν τῆς ἀγορᾶς, ἀλλ' ὅτι διὰ τούτων ὑδρεύοντο καὶ τὰ νοτιώτερα τῆς ἀγορᾶς κείμενα μέρη τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς πόλεως, ἀφοῦ, ὡς γνωστὸν (ν. Diest σελ. 14), τὸ ὕδωρ ἐλάμβανεν ἡ πόλις ἐκ τῆς πρὸς βορρᾶν κειμένης μεγάλης δεξαμενῆς, εἰς ἣν κατέληγε τὸ ἐκ τῆς Μεσωγίδος ἔχον τὴν ἀρχὴν ὑδραγωγεῖον.

Εἰκ. 31. Τετραγωνικὸς ὀχετὸς ὑπὸ τὴν πλακόστρωσιν πρὸ τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς.

Ἡ αὐλὴ τῆς ἀγορᾶς ἦτό ποτε πᾶσα πλακόστρωτος· ἐντὸς διαφόρων λάκκων σκαφέντων δοκιμαστικῶς ἐπὶ ταύτης εὑρέθη τὸ ὑπόστρωμα τῆς πλακοστρώσεως ἐκ σκληροῦ μίγματος μικρῶν λίθων καὶ ἀσβέστου· αἱ πλάκες εἶχον ἀφαιρεθῆ, μόνον δὲ ἔμπροσθεν τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς διατηρεῖται μέρος τῆς πλακοστρώσεως (ἰδὲ εἰκ. 25). Ἀποτελεῖται αὕτη ἐκεῖ ἐκ μεγάλων μαρμαρίνων πλακῶν, αἵτινες ἐλήφθησαν ἐκ θριγκοῦ παλαιοτέρου οἰκοδομήματος. Ἡ στρῶσις διακόπτεται κατ' ἐκείνην τὴν θέσιν ὑπὸ τετραγωνικοῦ ὑδραγωγοῦ ὀχετοῦ, ἐκτισμένου διὰ μικρῶν λίθων καὶ ἀσβέστου καὶ διευθυνομένου λοξῶς ἐκ τῆς βάσεως τῆς στοᾶς πρὸς τὰ νοτιοδυτικά (Εἰκ. 31).

Κινητὰ εὑρήματα ἔδωκεν ἡ ἀνασκαφὴ ἡμῶν ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐλάχιστα καὶ ὅλως

ἀσήμαντα. Πρὸ τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς εὑρέθη τὸ ἄνω μέρος βάθρου ἐκ τοῦ αὐτοῦ μαρμαρολίθου, ἐξ οὗ εἶνε κατεσκευασμένη καὶ ἡ στοά, ἀνήκοντος εἰς ἄγαλμα τοῦ αὐτοκράταρος ***Μάρκου Αὐρηλίου,*** τεμάχιον πηλίνης κεραμίδος (στρωτῆρος στέγης) ἐχούσης σφραγίδα ΑΥ καὶ πρὸ τῶν γραμμάτων τούτων φύλλον κισσοῦ, μικρὸν πήλινον τεμάχιον ὡς ἀπὸ χείλους πίθου μὲ ἔντυπον λείψανον ἐπιγραφῆς ΛΕΜΗΔΗ . ., πλινθὶς μικροῦ μαρμαρίνου ἀγαλματίου μετὰ δύο μικρῶν ποδῶν συμφυῶν, καὶ μικρὸν τεμάχιον ἀπὸ τοῦ στήθους μεγάλου ἀνδρικοῦ μαρμαρίνου ἀγάλματος. Πρὸ τῆς βορείας στοᾶς ὑπῆρχε κίων, ἐφ' οὗ ἦτο κεχαραγμένη ἐπιγραφή, τῆς ὁποίας μόνον μέρος τῶν δύο τελευταίων στίχων (ἡ λα)***πρ***(οτάτη) ***Νυσαέων πόλις*** ἐσώθη. Καὶ τέλος πρὸ τῆς δυτικῆς στοᾶς εὑρέθη τεμάχιον κεραμίδος ἔχον ἔντυπα τὰ γράμματα ΟΙΔ / ϥΤΥΟ καὶ ἓν ἐφθαρμένον μαρμάρινον γεῖσον ἐκ τῆς στέγης οἰκοδομήματος (τῆς ἀγορᾶς;) μήκους 1.50 καὶ πλάτους 1.15 ἔχον δύο τετριμμένας λεοντοκεφαλὰς πρὸς ἐκροὴν τοῦ ὕδατος καὶ ἐπὶ τῆς στεφάνης (ὕψος 0.21) ἀνάγλυπτα ἑλικτοὺς κλαδίσκους μετὰ φύλλων.

Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ἀγορᾶς πρέπει νὰ συνεχισθῇ ἰδίως ἐπὶ τοῦ βορειοτέρου τμήματος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ἵνα ἐξετασθῇ ἡ σύνδεσις τῆς βορείου στοᾶς (ἱκανῶς χαμηλοτέρας) μετὰ τῆς ἀνατολικῆς. Θὰ γίνῃ πρὸς τούτοις ἀνασκαφὴ πρὸς ἐξέτασιν καὶ τῆς νοτίου στοᾶς, καὶ ἂν παραλλήλως πρὸς ταύτην ὑπῆρχε χαμηλοτέρα ἐξωτερικὴ στοά, ὡς ἐν τῇ ἀγορᾷ Περγάμου καὶ ἀλλαχοῦ, ὅπως ἀφίνει νὰ πιστευθῇ ἡ φαινομένη παράλληλος εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς ἀπόστασιν σειρὰ κιόνων ἐπὶ τοῦ χαμηλοτέρου πρὸς νότον ἀγροῦ.

Κατὰ τὴν συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς δυνατὸν εἶνε νὰ εὑρεθῶσι καὶ ἐνδείξεις πρὸς ἀσφαλῆ χρονολόγησιν τῆς ἀγορᾶς, διότι τώρα μόνον ἐκ τοῦ τρόπου τῆς οἰκοδομῆς τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως τῶν δωματίων τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς καὶ ἐκ τῆς καλῆς ἐργασίας τῶν κιόνων δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν ἀορίστως εἰς Ἑλληνιστικοὺς ἀκόμη χρόνους τὴν πρώτην κατασκευὴν ταύτης. Τὸν πρῶτον αἰῶνα π. Χ. ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Στράβωνος ἦσαν πάντως ἐκτισμένα τὰ ἀρχαιότερα ταῦτα μέρη τῆς ἀγορᾶς.

Τὸ γεροντικόν. Τὸ ***γεροντικὸν*** μνημονεύει ὁ Στράβων ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς Νύσης (ἀνωτ. σελ. 3. 3), οὐδεμία δὲ χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι διὰ τούτου νοεῖται τὸ καθ' οἱονδήποτε τρόπον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν γερόντων, τῆς γερουσίας τῆς Νύσης προωρισμένον δημόσιον οἰκοδόμημα [1].

Καὶ ἄλλαι πόλεις ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὅπου ἡ γερουσία ἦτο ἐν πολὺ κοινοτέρᾳ

[1] Πλὴν τοῦ Στράβωνος ἁπαντᾷ ἡ λέξις καὶ παρὰ Πολυβίῳ (6-51, 2), ὅστις ὀνομάζει ***γεροντικὸν*** (ἐσφαλμένως ***γερόντιον***) τὴν γερουσίαν (ὡς πολιτικὸν σῶμα) τῆς Καρχηδόνος.

χρήσει ἢ ἀλλαχοῦ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, εἶχον δημόσιον οἰκοδόμημα χάριν τῶν γερόντων, τῆς γερουσίας, ἱδρυμένον. Ὁ Πλίνιος (H. N. XXXV, 14. 172 πβλ. Vitruv. II, 8. 10) ἀναφέρει, ὅτι οἱ Σαρδιανοὶ εἶχον μεταβάλει τὸ ἀρχαῖον ἀνάκτορον τοῦ Κροίσου εἰς γερουσίαν, οἴκημα ὅμως τοῦτο ὡρισμένον κατὰ τὸν Βιτρούβιον πρὸς ἀναψυχὴν τῶν γερόντων ἀπὸ τῶν ἐνοχλήσεων τῆς ἡλικίας (ad requiescendum aetatis otio)· ἐν Νικομηδείᾳ [1] δὲ ὑπῆρχεν ἐπίσης δημόσιον κτίριον ***γερουσία*** καλούμενον πυρποληθὲν ἐν μεγίστῃ πυρκαϊᾷ ἐπὶ Τραϊανοῦ.

Γερουσία καὶ γεροντικὸν ἐν τῇ ἐν λόγῳ χρήσει [2] εἶνε προφανὲς ὅτι εἶνε ὀνόματα ταυτόσημα ἀναφερόμενα ἀμφότερα εἰς κτίρια τὸν ἴδιον ἔχοντα προορισμόν, τὴν ἐξυπηρέτησιν δηλαδὴ τοῦ συνεδρίου τῶν γερόντων, εἴτε ὡς δημόσιον σῶμα ἀποτελοῦν μέρος τοῦ συστήματος τῆς διοικήσεως τῆς πολιτείας δεχθῶμεν τὴν γερουσίαν, εἴτε ὡς σύλλογον πρεσβυτέρων ἰδιωτῶν μὲ πολὺ ἴσως περιωρισμένα δικαιώματα ἀναμίξεως εἰς τὴν διοίκησιν δημοσίων τινων πραγμάτων. Εἶνε γνωστὴ ἡ διαφορὰ ἀντιλήψεων ἐπὶ τοῦ θέματος [3], καὶ μολονότι φαίνεται ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐπικρατεστέρα ἡ γνώμη, ὅτι ἡ γερουσία ἦτο δημόσιον σῶμα, ὅπως περίπου καὶ ἡ βουλή, τοῦ ὁποίου ἡ ἀπόφασις ἀπῃτεῖτο ἐπὶ διαφόρων ζητημάτων, εἴτε μόνου εἴτε μετὰ τοῦ δήμου καὶ τῆς βουλῆς, ὑπάρχουσιν ὅμως ἀκόμη οὐσιώδεις λόγοι ὡς εἶνε π. χ. πρὸ πάντων ἡ συμμετοχὴ γυναικῶν εἰς τὴν γερουσίαν (ἐπιγραφὴ Σεβαστῆς BCH. 1883 σελ. 452) δυσκολεύοντες ἵνα γίνῃ γενικῶς ἀποδεκτὴ ἡ γνώμη αὕτη. Πολὺ πιθανὸν εἶνε, ὅτι τὸ ἔργον καὶ ἡ θέσις τῆς γερουσίας ἦσαν διάφοροι κατὰ πόλεις, καὶ ἴσως ἐνιαχοῦ, ὅπως καὶ ἐν Σεβαστῇ, ἡ γερουσία ἦτο μόνον σύλλογος ἰδιωτῶν, ἀνάλογος πρὸς τὰ συνέδρια τῶν ***νέων,*** τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον ἐν ἑκάστῃ σχεδὸν Μικρασιατικῇ πόλει.

Τὴν γερουσίαν τῆς Νύσης μνημονεύουσι Νυσαϊκαί τινες ἐπιγραφαί, ἃς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω καὶ ἡ ἐξ Ἀντιοχείας ἐπὶ Μαιάνδρῳ ἐπιγραφὴ (Mitt. 1894 σελ. 102) δι' ἧς μανθάνομεν ὅτι ἡ γερουσία τῆς Νύσης ἀπέστειλεν ἐπὶ τῷ θανάτῳ πολίτου πιθανῶς τῆς ἐν λόγῳ πόλεως ψήφισμα παραμυθητικόν, χωριστὸν ἀπὸ τοῦ συνόλου τῶν Νυσαέων οἱ ὁποῖοι ἀπέστειλαν ὁμοίως ἄλλο παραμυθητικὸν ψήφισμα ἐπὶ τῇ αὐτῇ εὐκαιρίᾳ. Διὰ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων οὐδεμίαν ἰδιαιτέρως σπουδαίαν εἴδησιν ποριζόμεθα περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς Νυσαϊκῆς γερουσίας. Εἰς ψηφίσματα, δι' ὧν λαμβάνονται ἀποφάσεις πρὸς ἀπόδοσιν τιμῶν εἰς

---

[1] Plin. Ep. ad Traj. Nicomediae vastissimum incendium multas privatorum domos et duo publica opera quamquam via interjacente, Gerusian et Iseon, absumpsit.

[2] Ὁμοία χρῆσις ἐγένετο ἴσως σπανίως καὶ τῶν λέξεων βουλὴ καὶ βουλευτικόν· πβλ. καὶ τὴν σημερινὴν ***βουλήν,*** ἔνθα συνεδριάζουσιν οἱ βουλευταί, καὶ τὸ ἐν Ναυπλίῳ ***βουλευτικὸν*** οἴκημα πρὸς ὁμοίαν χρῆσιν ὡρισμένον πρότερον.

[3] Παρὰ Chapot, La province d'Asie σελ. 206 ἑ. ἐκτίθενται αἱ διάφοραι γνῶμαι καὶ ἀναφέρονται αἱ μνημονεύουσαι τὴν γερουσίαν ἐπιγραφαὶ τῶν Μικρασιατικῶν πόλεων.

διακεκριμένους ἄνδρας μετέχουσι πολλάκις καὶ οἱ νέοι, οἵτινες βεβαίως δὲν ἦσαν σύστημα πολιτικόν, ἑπομένως δὲν μαρτυροῦσιν ἰδιαιτέρως αἱ Νυσαϊκαὶ ἐπιγραφαὶ περὶ δημοσίου χαρακτῆρος τῆς γερουσίας τῆς πόλεως, οὐδὲ καὶ τὸ χωριστὸν παραμυθητικὸν ψήφισμα ὑπὲρ τοῦ θανόντος Ἀντιοχέως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μαρτυρία ὑπὲρ τοιαύτης ἐκδοχῆς. Ὅτι ἡ γερουσία τῆς Νύσης ἦτο δημόσιον σῶμα ἀνάλογον πρὸς τὴν βουλήν, δύναται μᾶλλον νὰ ἀποδειχθῇ διὰ τῆς μορφῆς τοῦ εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν αὐτῆς ὡρισμένου οἰκήματος, τοῦ γεροντικοῦ, τὸ ὁποῖον, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἦτο ἀπολύτως ὁμοίως πρὸς τὰ βουλευτήρια ἄλλων πόλεων κατηρτισμένον, καὶ κατὰ τοῦτο δὲ ἀκόμη εἶνε ὅλως ἐξαιρετικὴ ἡ σημασία τοῦ μοναδικοῦ τούτου εἰς τὸ εἶδος του κτιρίου.

Τὸ γεροντικὸν τῆς Νύσης κεῖται δυτικῶς τῆς ἀγορᾶς χωριζόμενον διὰ στενῆς πιθανώτατα ὁδοῦ ἀπὸ ταύτης. Τὸ κτίριον εὗρεν ὁ Pringsheim, (Nysa ad M. σελ. 36 ἑ.) ὅστις διὰ μικρᾶς ἀνασκαφῆς ἐν αὐτῷ ὥρισεν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὴν μορφήν του καὶ κατήρτισε τὸ αὐτόθι ἐν πίν. IV σχέδιον, ὅπερ ὅμως ἐν ταῖς λεπτομερείαις εἶνε αὐθαίρετον καὶ οὐσιωδῶς ἐσφαλμένον.

Καὶ ἡμεῖς δὲν ἀνεσκάψαμεν ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα· μένει εἰσέτι πλέον ἢ τὸ ἥμισυ ἄσκαπτον· ἐν τούτοις δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ὡς πρὸς τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τῆς διαμορφώσεώς του δὲν ὑπολείπονται οὐσιώδη κενὰ μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἡμῶν.

Τὸ ἐν Νύσῃ γεροντικόν, ὡς δύναται νὰ ὁρισθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μέχρι τοῦδε ἀνασκαφῶν, συνολικῶς περιγραφόμενον εἶνε μεγάλη τετραγωνικὴ αἴθουσα ἔχουσα ἐσωτερικῶς μῆκος ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς 26 μ. περίπου καὶ πλάτος ἐκ Βορρᾶ πρὸς Νότον 20.20 τῆς ὁποίας σχεδὸν τὰ ἐννέα δέκατα κατέχει ἡμικυκλικὸν περίπου ἱκανοῦ ὕψους θεατροειδὲς κατασκεύασμα ἐδωλίων ἔχον τὸ ἄνοιγμα πρὸς Νότον, τὸν δ' ὑπόλοιπον πρὸ τούτου χῶρον ἐπιμήκης δρόμος.

Τὰ ἐδώλια ἢ τὸ κοῖλον, ἵνα μεταχειρισθῶμεν ἀντίστοιχον ὅρον ἐκ τοῦ θεάτρου τοῦ ὁποίου ἀπομίμησις εἶνε κατὰ μέγιστον μέρος τὸ ὅλον κατασκεύασμα, εἶνε ἱδρυμένον κατὰ μὲν τὸ κατώτερον τμῆμα ἐπὶ ἐπιχώσεως, πρὸς ὑποδοχὴν δὲ τοῦ ἀνωτέρου τμήματος, καὶ δι' ἄλλην πιθανῶς χρείαν, κατεσκευάσθη καμαρωτὴ σήραγξ βαίνουσα κατὰ μῆκος τῶν τριῶν τοίχων τῆς αἰθούσης.

Ἡ εἴσοδος ἔξωθεν εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ γεροντικοῦ ἐγίνετο διὰ πέντε θυρῶν ἀνοιγμένων ἐπὶ τοῦ ἀπέναντι τοῦ κοίλου νοτίου τοίχου. Τοῦ τοίχου τούτου ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις ἦτο δι' ὀρθομαρμαρώσεως καὶ ποικίλων ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν πολυτελῶς διακεκοσμημένη, ηὐξάνετο δ' ὁ πλοῦτος τοῦ διακόσμου διὰ τῶν πρὸ τῶν μεταξὺ τῶν θυρῶν διαστημάτων προβεβλημένων ἐπὶ τοῦ τοίχου βάθρων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἦσαν ἱδρυμένα ἀγάλματα ἐντὸς κιονοκοσμήτων ναϊσκοειδῶν πλαισίων, τῶν ὁποίων ὁμοίως τὰ διάφορα μέρη ἐκαλύπτοντο ἀφθόνως

δι' ἀναγλύπτων κοσμημάτων. Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς παλαιᾶς εἰκόνος τοῦ γεροντικοῦ πρέπει νὰ μνημονεύσωμεν, ὅτι πλὴν τῆς μεγάλης αἰθούσης τῶν ἐδωλίων ὑπῆρχον πιθανώτατα καὶ ἄλλοι χῶροι συνεχόμενοι πρὸς ταύτην, τουλάχιστον πρὸς Νότον καὶ Ἀνατολάς, τῶν ὁποίων μόνον αἱ ἀρχαὶ τῶν τοίχων ἀπεκαλύφθησαν μέχρι τοῦδε.

Πρὸ πάσης ἀνασκαφῆς ἐφαίνοντο τὰ ἀνώτερα μέρη τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τῆς μεγάλης αἰθούσης τοῦ γεροντικοῦ καί τινα τῶν ἀνωτάτων καθισμάτων. Ὁ Pringsheim ἔσκαψεν ὀλίγον ἔσωθεν τῆς τελευταίας πρὸς Ἀνατολὰς θύρας τοῦ νοτίου τοίχου τῆς αἰθούσης, καὶ ὀλίγον ἐπὶ τοῦ νοτίου ἄκρου τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ κοίλου, δὲν ἔφθασεν ὅμως ἐκεῖ μέχρι τοῦ δαπέδου τῆς «ὀρχήστρας», μολονότι σημειοῖ ὅτι αὕτη εἶνε ἐστρωμένη διὰ πλακῶν ἐκ τιτανολίθου, διότι ἄλλως θὰ ἀντελαμβάνετο, ὅτι τὸ δάπεδον ταύτης ἦτο χαμηλότερον πολὺ τοῦ δαπέδου τοῦ πρὸ τοῦ κοίλου δρόμου, ἐφαίνετο δ' ἄλλως τε καὶ πρὶν ἐπιχειρήσωμεν ἡμεῖς ἀνασκαφὴν ἐν ἐκείνῃ τῇ θέσει, ὅτι δὲν εἶχε γίνῃ προηγουμένως ἐκεῖ ἀνασκαφή. Ἡμεῖς ἀνεσκάψαμεν τὸν ***δρόμον*** [1] πλὴν μικροῦ μέρους αὐτοῦ κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον καὶ τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ κοίλου· ἐσκάψαμεν πρὸς τούτοις καὶ ἔξωθεν ὀλίγον παρὰ τὸν βόρειον καὶ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἦτο πολλάκις λίαν δυσχερὴς καὶ ἐπικίνδυνος ἕνεκα μεγίστων λίθων, εὑρισκομένων ἐν τῇ ἐπιχώσει οἵτινες ἦτο ἀνάγκη νὰ μετακινῶνται καὶ μεταφέρωνται (Εἰκ. 32) ἔξω δι' ἐργατῶν ὅλως ἀπείρων καὶ ἄνευ εἰδικῶν ἐργαλείων, τὰ ὁποῖα δυστυχῶς δὲν ἐφροντίσαμεν νὰ προμηθευθῶμεν εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς ἀνασκαφῆς, τοῦτο δ' ἔγινεν αἰτία νὰ διακόψωμεν κάπως ἐνωρίτερα ἢ ὅσον ἐσκεπτόμεθα τὴν ἐργασίαν. Οἱ λίθοι οὗτοι τιτανόλιθοι τετράγωνοι, πολλάκις πολὺ πλέον τοῦ ἑνὸς μέτρου μεγάλοι, ἦ πλακοειδεῖς τοῦ αὐτοῦ μεγέθους καὶ πολὺ μεγάλου πάχους εὑρίσκοντο πρὸ πάντων ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ πρὸς τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ κοίλου, προφανῶς δὲ προήρχοντο ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ κτιρίου. Σημεῖα ἄλλα δυνάμενα νὰ ὁρίσωσιν ἀκριβέστερον τὴν χρῆσιν τῶν λίθων, πλὴν ἐπιπολαίας ἐργασίας πρὸς πρόχειρον ἐξομάλυνσιν τῶν πλευρῶν δὲν ὑπῆρχον ἐπὶ τούτων.

Ἡ καταστροφὴ τοῦ γεροντικοῦ ἔγινε ἄγνωστον πότε, διὰ μεγίστης πυρκαϊᾶς συνεπείᾳ τῆς ὁποίας κατέπεσεν ἡ στέγη συμπαρασύρασα καὶ ἱκανὰ τμήματα τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς ὀρχήστρας καὶ τῶν κατωτέρων ἰδίᾳ σειρῶν καθισμάτων ὑπῆρχε παχὺ στρῶμα τέφρας ἀνθράκων, καὶ οἱ λίθοι δὲ τῆς στρώσεως τῆς ὀρχήστρας, τῶν κατωτέρων καθισμάτων, καὶ τοῦ

[1] Δρόμον ὀνομάζομεν χάριν συντομίας τὸν πρὸ τοῦ κοίλου διαδρομοειδῆ χῶρον, ὅστις ἑνώνει ἐν ἑαυτῷ τὰς παρόδους καὶ τὸ λογεῖον, ὅπως θὰ ἐλέγομεν χρησιμοποιοῦντες τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸ θέατρον.

δαπέδου τοῦ δρόμου ἔφερον φανερὰ ἴχνη τῆς βλαβερᾶς ἐπιδράσεως ἐπ᾽ αὐτῶν τῆς μεγάλης πυρᾶς.

Τὴν ἱστορίαν τοῦ κτιρίου δὲν θὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἐκθέσωμεν λεπτομερῶς ἐν τῇ παρούσῃ προχείρῳ δημοσιεύσει τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ παρελθόντος ἔτους. Πρὸς ἀκριβῆ ἀναγνώρισιν ταύτης εἶνε ἀνάγκη νὰ ἀνασκάψωμεν ἀκόμη καὶ ἐξετάσωμεν καλῶς τὰς ὑπὸ τὸ κοῖλον καμαρωτὰς σήραγγας τὴν ἐν τῷ βορείῳ τοίχῳ ἐνεκτισμένην παλαιοτέραν στοὰν καὶ ἐν γένει περισ-

Εἰκ. 32. Ἐσωτερικὸν γεροντικοῦ διαρκούσης τῆς ἀνασκαφῆς.

σότερον τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ κτιρίου καὶ τοὺς συνεχομένους πιθανῶς πρὸς τὴν μεγάλην αἴθουσαν τῶν ἐδωλίων χώρους, καὶ νὰ καταρτίσωμεν τὰ ἀναγκαῖα σχέδια πρὸς σαφεστέραν κατανόησιν τῶν ἐκτιθεμένων. Ὅπως παρουσιάζεται εἰς ἡμᾶς τὸ σῳζόμενον εἰσέτι κτίριον προέρχεται ἐκ ῥιζικῆς μετασκευῆς γενομένης ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ αὐτοκράτορος Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς. Ἐν τῇ λεπτομερεστέρᾳ περιγραφῇ τοῦ κτιρίου θὰ ἴδωμεν τὴν ἀπόδειξιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ ἡμῶν τούτου. Ὅτι καὶ παλαιότερον τῶν χρόνων τούτων ὑπῆρχεν ἐν τῇ αὐτῇ θέσει τὸ γεροντικὸν ἀποδεικνύει ἡ ἐν τῷ βορείῳ τοίχῳ τοῦ νεωτέρου κτιρίου περιληφθεῖσα παλαιοτέρα στοά· ἐκ τοῦ παλαιοτέρου τούτου γεροντικοῦ προέρχεται καὶ ὁλόκληρον ἢ τουλάχιστον τὸ μεγαλείτερον μέρος τοῦ κοίλου. Ἀποδεικνύει τοῦτο πρὸ πάντων ὁ τρόπος τῆς οἰκοδομῆς τῶν καλυπτόντων τὰς πρὸς τὸν δρόμον

παρειὰς τοῦ κοίλου τοίχων (ἰδὲ κατωτ. εἰκ. 50), διάφορος ὅλως ἀπὸ τῆς οἰκοδομῆς τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων καὶ δυνάμενος κάλλιστα νὰ συμφωνῇ πρὸς τὴν ἐνεκτισμένην ἐν τῷ βορείῳ τοίχῳ στοάν. Ὅτι ἄλλως τε ὑπῆρχε τὸ γεροντικὸν παρὰ τὴν ἀγορὰν καὶ πρὸ τῶν χρόνων τοῦ αὐτοκράτορος Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς μαρτυρεῖ ἡ μνημόνευσις αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος.

Κατά τινα, ὑστερωτέραν ἐποχήν, ὅτε πλέον ἦτο κατὰ μέγα μέρος κατεστραμμένον τὸ γεροντικὸν ἀπεχωρίσθησαν ἀνὰ ἓν δωμάτιον κατὰ τὰ δύο πρὸς ἀνα-

Εἰκ. 33. Λείψανα τοίχου ὑστερωτέρου δωματίου ἐπὶ τοῦ δρόμου.

τολὰς καὶ δυσμὰς ἄκρα τοῦ δρόμου κατασκευασθέντος ἐγκαρσίως ἐπὶ τοῦ δρόμου τοίχου μετὰ θύρας ἐν τῷ μέσῳ, ἐρειδομένου ἀφ' ἑνὸς ἐπὶ τῆς παρειᾶς τοῦ κοίλου ὀλίγον ἐσωτέρω τῆς πρὸς τὴν ὀρχήστραν παραστάδος καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐπὶ τοῦ ἀντικρὺ τοῦ κοίλου τοίχου ὀλίγον ἐσωτέρω τῆς δευτέρας πρὸ ἑκατέρου ἄκρου θύρας. Τὸ ἐντὸς τοῦ χώρου ἑκατέρου τῶν δωματίων τούτων περικλειόμενον ἀκραῖον διακοσμητικὸν βάθρον τοῦ ἀντικρὺ τοῦ κοίλου τοίχου ἔμεινε καὶ μετὰ τὴν οἰκοδομὴν τῶν δωματίων. Ὅτι τὰ δωμάτια ἀπεχωρίσθησαν μετὰ τὴν μερικὴν καταστροφὴν τοῦ κτιρίου ἀποδεικνύεται διότι ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ τοίχου αὐτῶν καὶ τμήματα ἀνήκοντα εἰς τὴν μαρμαρίνην διακόσμησιν τοῦ ἀπέναντι τῆς προσόψεως τοῦ κοίλου τοίχου. Ἐπὶ τῆς εἰκ. 33 ὀλίγον δεξιὰ φαίνεται ἡ παραστὰς εἰς ἣν καταλήγει πρὸς τὴν ὀρχήστραν ὁ τοῖχος

τῆς παρειᾶς τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ κοίλου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δὲν ἔχει προχωρήσει ἐν ταύτῃ τῇ θέσει ἡ ἀνασκαφή· ὄπισθεν ταύτης φαίνεται ὀλίγον μέρος αὐτοῦ τοῦ τοίχου διακρινόμενον ἐκ τοῦ κοσμήματος τῆς βάσεως, εἶτα φαίνεται ἀριστερὰ τὸ σῳζόμενον μέρος τοῦ τοίχου, ὅστις ἀπεχώριζε τὸ δωμάτιον, περὶ τοῦ ὁποίου ὡμιλήσαμεν· εἰς τὴν οἰκοδομήν του πλὴν τοῦ μικροῦ μαρμαρίνου βάθρου, τὸ ὁποῖον φαίνεται κάτω, ἐχρησιμοποιήθη δεξιώτερον ὀλίγον καὶ ὁλόκληρον μέγα τεμάχιον ἐκ μαρμαρίνης παραστάδος τῶν θυρῶν τοῦ ἀπέναντι τοῦ

Εἰκ. 34. Κανονικαὶ σειραὶ πλίνθων ἐν τῇ ἐπιχώσει τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ γρεοντικοῦ, καὶ θέσις εὑρέσεως ἀγάλματος.

κοίλου τοίχου. Ὁ ἀποχωρίζων τὰ δωμάτια τοῖχος ἦτο κατὰ τὰ λοιπὰ ἐκτισμένος διὰ μικρῶν λίθων καὶ ἀσβέστου καὶ ἦτο ἐπιμελῶς δι᾽ ἀσβεστοκονιάματος ἐπικεχρισμένος.

Χρῆσις τοῦ χώρου τοῦ γεροντικοῦ μετὰ τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῶν ἑξῆς· ἡ δευτέρα καὶ τρίτη ἐξ ἀνατολῶν θύρα τοῦ νοτίου τοίχου ἐφράχθησάν ποτε δι᾽ ἐπιμελοῦς ὁπωσδήποτε τοιχαρίου ἐκ μικρῶν λίθων, ἀλλ᾽ ὅτε ἐκτίσθη τὸ φράγμα αὐτὸ.τὸ κατώτερον μέρος αὐτῆς τῆς θύρας καὶ ἴσως καὶ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ γεροντικοῦ ἦτο ἤδη πλῆρες ἐπιχώσεως, ὡς φαίνεται καλῶς καὶ ἐκ τῆς εἰκόνος 36 (κατωτ. σελ. 52), ἐν ᾗ διακρίνεται ἄνωθεν τῆς ἀνωμάλου ἐπιχώσεως μεταξὺ τοῦ κατωτέρου μέρους τῶν παραστάδων τῆς θύρας μικρὸν

τμῆμα τοῦ ἐκ μικρῶν πλακωδῶν λίθων κτισθέντος πρὸς ἀπόφραξιν τῆς θύρας τοιχίσκου. Τὸ αὐτὸ φαινόμενον παρατηρεῖται, ἔτι σαφέστερον, καὶ ἐπὶ τῆς ἑτέρας θύρας. Ἴσως δ' ἐπίτηδες εἶχέ ποτε, πιθανῶς συγχρόνως μετὰ τῶν φραγμάτων τῶν θυρῶν, κτισθῇ τοιχῖσκος ἐκ πλίνθων ἐπὶ τοῦ χώρου τῆς ὀρχήστρας, ὅπως καλύπτῃ καὶ βαστάζῃ τὴν ἐπίχωσιν κατ' ἐκείνην τὴν θέσιν καὶ γίνῃ δυνατὴ ἡ χρησιμοποίησις τοῦ κενοῦ χώρου ἐν τῷ μέσῳ τοῦ γεροντικοῦ, ἂν ἄλλως δὲν προέρχεται ἐκ τυχαίας συμπτώσεως ἡ εἰς κανονικὰς ἐπαλλήλους σειρὰς παράθεσις τῶν πλίνθων, ἥτις φαίνεται ἐπὶ τῆς εἰκ. 34. Τὰ ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου πολυτελῆ βάθρα μετὰ τῶν ἐπ' αὐτῶν ἀγαλμάτων ἐσῴζοντο καὶ ἦσαν ὁρατὰ ἐπὶ πολὺ ἴσως μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ κτιρίου καὶ τὴν κατάπτωσιν τῆς στέγης. Τὸ ἄγαλμα τοῦ δευτέρου ἐκ Δυσμῶν βάθρου εὑρέθη πρὸ τῆς βάσεως αὐτοῦ κατακείμενον ἐπὶ τῆς ἐπιχώσεως εἰς ὕψος ἑνὸς περίπου μέτρου ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου δαπέδου τοῦ κτιρίου (Εἰκ. 34). Σημεῖα ἐκ χριστιανικῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων ἐν τῷ γεροντικῷ ἔχομεν ἐπί τινος τῶν μαρμαρίνων πλακῶν τῆς στρώσεως τοῦ πρὸς τὴν ὀρχήστραν ἄκρου τοῦ δαπέδου τοῦ δρόμου διὰ λεπτοῦ ἐργαλείου ἐπιμελῶς κεχαραγμένους δύο μικροὺς σταυροὺς ἐπὶ διβάθμου βάσεως καὶ παρ' αὐτοὺς ὀνόματα πιθανῶς λεπτότατα ὁμοίως κεχαραγμένα, ἅτινα δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἀναγνώσωμεν ἀκόμη· εὑρέθησαν δὲ καὶ ἐν τῇ ἐπιχώσει τρία ἀργυρᾶ(;) νομίσματα Μανουὴλ τοῦ Α΄ τοῦ Κομνηνοῦ [1].

Μετὰ τὴν μικρὰν ἄγονον ἀνασκαφὴν αὐτοῦ ὁ Pringsheim συνήγαγε τὸ συμπέρασμα, ὅτι καὶ ὁ βαθμὸς τῆς διατηρήσεως καὶ ἡ καλλινεχνικὴ ἀξία τοῦ κτιρίου ἦσαν ἀσήμαντα, οὐχὶ ὀρθῶς εὐτυχῶς. Τοῦ γεροντικοῦ διατηροῦνται οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι, ἐξ ὧν ὁ νότιος, ὅστις ἀπεκαλύφθη, ἔσωθεν τουλάχιστον, ἐξ

[1] Ὁ Κ. Κωνσταντόπουλος, εἰς ὃν ἔστειλα φωτογραφίας τῶν νομισμάτων περιγράφει ταῦτα ὡς ἑξῆς:

1) Ἔμπροσθεν μὲν εἰκονίζεται ὁ γνωστὸς τύπος τοῦ ἐνθρονισμένου Χριστοῦ, καὶ ὄπισθεν ὁ αὐτοκράτωρ ἐν ἐπισήμῳ στολῇ φέρων λάβαρον καὶ σταυροφόρον σφαῖραν, στεφόμενος ὑπὸ τῆς Θεοτόκου Μ - ΘΥ, πέριξ ἡ ἐπιγραφὴ ΜΑΝΟΗΛ - ΔΕCΠΟΤ'.

2) Ἔμπροσθεν μὲν προτομὴ τοῦ Χριστοῦ παιδὸς μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς ΙC - ΧC

Ο

ЄΜ ΝΟ

ΜΑ ΗΛ

καὶ ὄπισθεν ὁ αὐτοκράτωρ στεφόμενος ὁμοίως ὑπὸ τῆς Θεοτόκου (ἄνω ΜΡ - ΘΟ).

3) Ἔμπροσθεν ὁ αὐτὸς τύπος τοῦ Χριστοῦ παιδὸς μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιγραφῆς καὶ ὄπισθεν ὁ αὐτοκράτωρ φέρων λάβαρον καὶ *εἰλιτήριον*, εὐλογούμενος ἢ στεφόμενος ὑπὸ θείας χειρὸς εὑρισκομένης ἄνω δεξιά. Ἐκατέρωθεν ἡ ἐπιγραφὴ

ΜΑ Ο

ΝΟVΗΛ ΠΟΡ

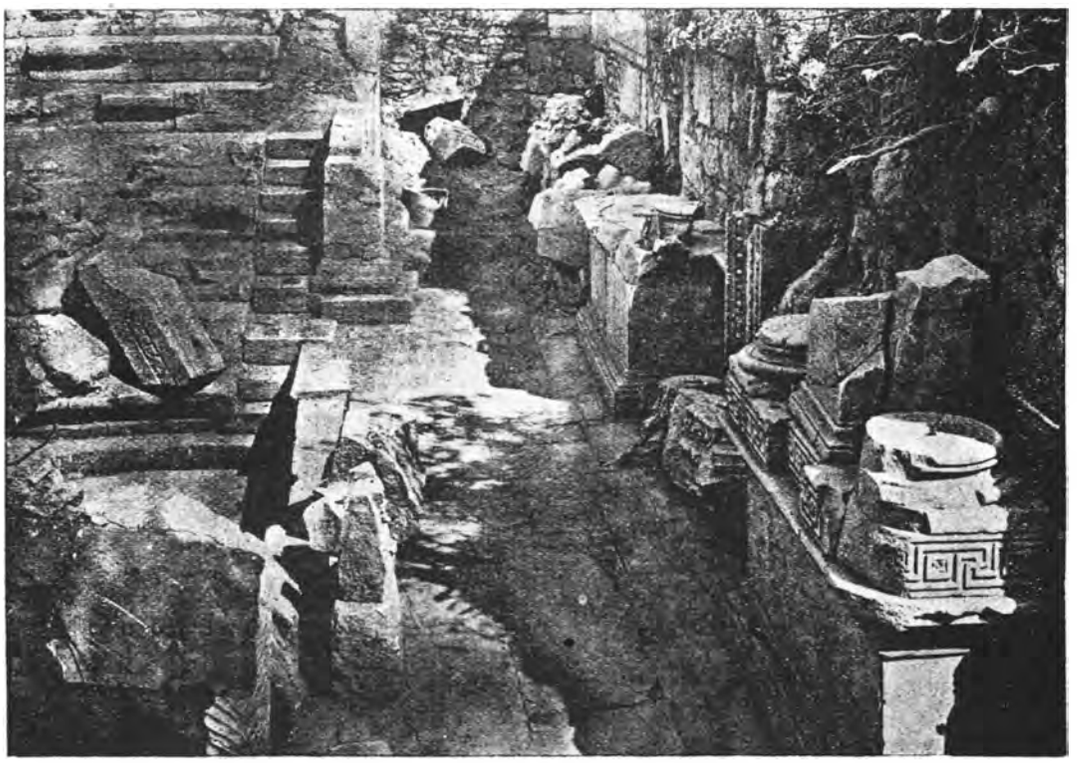
ΑЄC ΦVΡΟ

ΠΟ ΓЄΝ

ΤΗS ΝΗ

Τ

ὁλοκλήρου μέχρις ὕψους 3 μ. περίπου, ὁ πρὸ τοῦ κοίλου δρόμος μετὰ τοῦ μαρμαροστρώτου δαπέδου, ὁλόκληρον τὸ κοῖλον πλὴν ἐλαχίστων, μιᾶς ἢ δύο ἐκ τῶν ἀνωτάτων σειρῶν ἐδωλίων καὶ τῶν κορυφῶν τῶν τοίχων τῶν ἀποκλειόντων τὰς παρειὰς αὐτοῦ πρὸς τὸν δρόμον. Ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου εὑρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἐν καλῇ καταστάσει τὸ ἀποτελοῦν οἱονεὶ τὸ βάθρον τοῦ ὅλου συστήματος τῆς ὀρθομαρμαρώσεως μέρος, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ τεμάχια ἐκ τοῦ ὑψηλο-

Εἰκ. 35. Ὅτι ἀπεκαλύφθη ἐκ τοῦ σῳζομένου γεροντικοῦ.

τέρου μέρους τῆς ὀρθομαρμαρώσεως· εὑρέθησαν πρὸς τούτοις ἐν πολὺ καλῇ καταστάσει μετὰ τῆς καλυπτούσης αὐτὰ ὡραίας ἐπενδύσεως ἐκ μαρμάρων τὰ δύο ἐκ τῶν ἐπὶ τοῦ τοίχου τούτου τεσσάρων βάθρων, ἐπὶ τοῦ ἑνὸς δὲ ὑπάρχουσιν ἀκόμη καὶ αἱ βάσεις τῶν κιόνων τοῦ ναϊσκοειδοῦς πλαισίου τοῦ ἀγάλματος καὶ ἡ ἐνεπίγραφος βάσις αὐτοῦ τοῦ ἀγάλματος (Εἰκ. 35). Πλεῖστα τεμάχια τῶν μελῶν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διακοσμήσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ εὑρεθέντα ὁμοίως θὰ καταστήσωσι δυνατὴν τὴν ἀκριβῆ ἀναπαράστασιν τῆς μορφῆς τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς αἰθούσης.

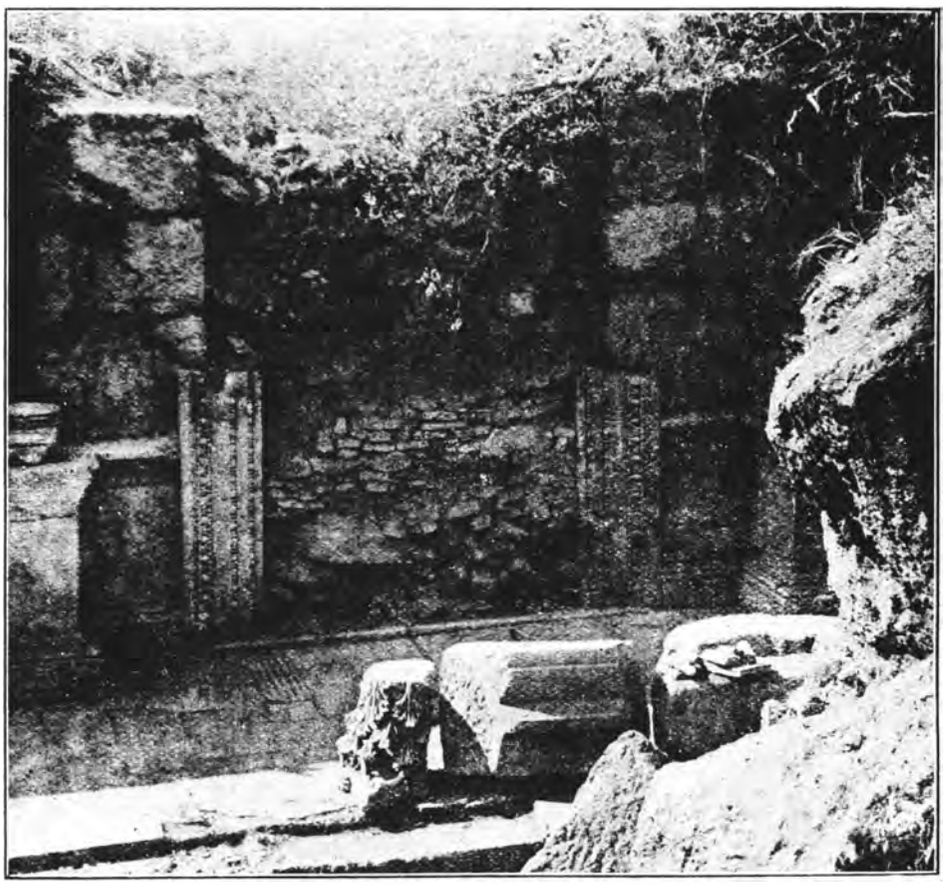
Περιγραφὴ τοῦ Γεροντικοῦ. Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τοῦ κτιρίου ἀποτελοῦνται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ λίθων ἀκατεργάστων ἀνίσου μεγέθους διὰ πηλοῦ

μετ' ἀσβέστου συνδεδεμένων καὶ μόνον κατὰ τὰς γωνίας καὶ παρὰ τὰς θύρας εἶνε ἐκτισμένοι ἐκ πολὺ μεγάλων μετ' ἐπιμελείας τινὸς τετραγωνισμένων λίθων (πβλ. εἰκ. 36), οἵτινες συνέχονται ὁμοίως διὰ πηλοῦ. Ὁ μᾶλλον τῶν ἄλλων ἀποκεκαλυμμένος νότιος τοῖχος διατηρεῖται μέχρις ὕψους 3 μ. καὶ ἔχει πάχος πλέον τοῦ 1 μέτρου. Πρὸς οἰκοδομὴν αὐτοῦ ἔχουσι χρησιμοποιηθῆ πολλαχῶς λίθοι ἐξ ἀρχαιοτέρου κτιρίου, ὁ δὲ Pringsheim (Nysa σελ. 38) ἐδημοσίευσε (αὐτ. εἰκ. 11) τὴν εἰκόνα μαρμαρίνης πλακὸς μετ' ἀναγλύπτου κεφαλῆς βοός, πλοχμῶν καρπῶν καὶ ἀνθέων καὶ ἄλλων κοσμημάτων, ἡ ὁποία εἶνε ἐντετειχισμένη εἰς τὸ ἀριστερὸν πλάγιον τῆς πρώτης παρὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ τοίχου θύρας, ἑτέρα δ' ὁμοία καθ' ὅλα πλὰξ εὑρέθη ὑφ' ἡμῶν ἐντετειχισμένη εἰς τὸν αὐτὸν τοῖχον ὀλίγον δυτικώτερον τῆς τετάρτης θύρας. Ἰδίᾳ τὸ στέγασμα τῶν θυρῶν (σῴζεται ἐπὶ τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας θύρας· πβλ. καὶ Nysa εἰκ. 10 σελ. 37) ἀποτελεῖται ἐξ ἐπιστυλίων, κιόνων καὶ ἄλλων ἐπιμήκων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν παλαιοτέρου κτιρίου. Πρὸς προστασίαν τοῦ στεγάσματος τῶν θυρῶν ἦτο ὕπερθεν τούτων κατεσκευασμένον ἀσφαλιστικὸν τόξον διὰ μικρῶν ἀνωμάλων πλακῶν, τοῦ κάτωθεν τούτου κενοῦ πληρωθέντος διὰ τοίχου ὁμοίου πρὸς τὸν λοιπόν.

Ὁ Pringsheim παραπέμπων εἰς τὴν εἰκόνα 10 (Nysa σελ. 37), ἐν ᾗ φαίνεται μέρος τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου μετὰ τῆς ἀνατολικωτάτης θύρας, τονίζει τὴν δυσάρεστον ἐντύπωσιν, ἣν προξενεῖ τὸ οἰκοδόμημα ἐν ᾗ καταστάσει σῴζεται· ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἡμῶν καὶ τὴν ἀποκάλυψιν ἰδίᾳ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ νοτίου τοίχου πᾶν ἄλλο ἢ δυσάρεστος εἶνε ἡ ἐντύπωσις ἐκ τοῦ σῳζομένου μέρους (πβλ. εἰκ. 35), μαρτυρεῖται δὲ τουναντίον ἐκ τούτου, ὅτι ἡ αἴθουσα ἦτο δι' ἐξαιρέτου, ἐπιμελοῦς ἐργασίας μετὰ πολλῆς καλαισθησίας διεσκευασμένη.

Ὡς εἴπομεν ἤδη, εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ γεροντικοῦ εἰσήρχετό τις ἐκ τῆς νοτίας πλευρᾶς διὰ πέντε εἰσόδων ἀνοιγμένων ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου. Αἱ δύο ἀκραῖαι ἄρχονται ἀμέσως ἀπὸ τῶν παρ' αὐταῖς πλαγίων τοίχων τῆς αἰθούσης, ἡ δ' ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασις τῶν εἰσόδων εἶνε μεταξὺ μὲν τῶν ἀκραίων καὶ τῆς ἀμέσως μετ' αὐτὰς ἀκολουθούσης 4.20 μέτρα, μεταξὺ δὲ τῆς μεσαίας καὶ τῶν ἑκατέρωθεν ταύτης 3.40 περίπου. Αἱ πλευραὶ τῶν εἰσόδων προβάλλονται πρὸς Νότον πρὸ τοῦ λοιποῦ τοίχου, οὕτως ὥστε αἱ εἴσοδοι ἔχουσι βάθος πλέον τῶν δύο μέτρων· οἱ τοῖχοι τούτων ἦσαν ἐπενδεδυμένοι διὰ μαρμαρίνων πλακῶν. Καὶ τὰ πλαίσια δὲ τῶν θυρῶν — εὑρέθησαν μέχρι τοῦδε μόνον τὰ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν σῳζόμενα ἐπὶ τριῶν θυρῶν μέχρις ὕψους 1.35 — ἀποτελοῦντα τρόπον τινὰ συνέχειαν τῆς διακοσμήσεως τοῦ τοίχου, ἦσαν καὶ ταῦτα ἐκ μαρμάρου. Ἡ ἐπιφάνεια αὐτῶν ἔχει πλάτος 0.40 περίπου (τῆς μεσαίας θύρας 0.45) καὶ ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν ταινιῶν ἀνίσου μεγέθους χωριζομένων ἀπ' ἀλλήλων δι' ἀναγλύπτου ἀστραγάλου καὶ ἐχουσῶν τὴν ἐπιφάνειαν κατὰ 0.015 ἡ μία ὑψηλοτέραν τῆς

ἄλλης καὶ ἐκ κυματοειδοῦς κορωνίδος μετ' ἀναγλύπτων ὠῶν καὶ λεσβίου κυματίου περιστεφούσης τὸ ὅλον πλαίσιον (Εἰκ. 36). Τὰ κατώφλια ἦσαν ὁμοίως μαρμάρινα, ἡ δ' ἐπιφάνεια αὐτῶν ὑπερέχει κατὰ 0.04 τῆς συνεχομένης ἐπιφανείας τοῦ δαπέδου τοῦ πρὸ τοῦ κοίλου δρόμου. Ἐκ τῆς ὕπερθεν τοῦ ἀνωφλίου διακοσμητικῆς ἐπιστέψεως τῆς θύρας εὑρέθησαν ὀλίγα τεμάχια· ἓν γωνιαῖον παρί-

Εἰκ. 36. Ἐσωτερικὴ ὄψις θύρας γεροντικοῦ.

σταται ἐπὶ τῆς εἰκόνος 37. Ἀποτελεῖται τρόπον τινὰ ἐκ δύο ἐπαλλήλων σιμοειδῶν μερῶν ὕψος 0.14 καὶ 0.10 χωριζομένων διὰ καθέτου ταινίας ὕψος 0.05 περίπου. Κανὼν ὠῶν καὶ ἄκανθαι κοσμοῦσι τὸ κατώτερον μέρος, τὸ δ' ἀνώτερον ἀστράγαλος καὶ λέσβιον κῦμα.

Ἐπὶ τῆς πλαγίας πλευρᾶς τὸ κόσμημα περατοῦται κάτω εἰς ἀπόστασιν 0.35 περίπου ἀπὸ τοῦ ἄκρου, ἀλλ' ἡ τελευταία ἄκανθα δηλοῦται μόνον διὰ χαράγματος, προστιθεμένων δὲ καὶ 0.20 προσέτι, ὅση εἶνε περίπου ἡ λοιπὴ ἐξοχὴ τοῦ κατακοσμήτου μέρους τῆς προσθίας πλευρᾶς ἔχομεν 0.50 περίπου ἐξοχὴν τῆς

ἐπιστέψεως πρὸ τοῦ τοίχου. Ἔμπροσθεν καὶ κατὰ τὰ πλάγια αἱ ἄκραι τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ σῳζομένου τεμαχίου εἶνε ἀποκεκρουμέναι, μόνον δὲ ὀπίσω μικρὸν μέρος κατὰ τὸ δεξιὸν (0.40 περίπου) δεικνύει τὸ τέρμα τῆς πλακός. Κατὰ τὸ μέρος τοῦτο ἡ πλὰξ εἶνε στενωτέρα καί, ὡς φαίνεται, δὲν εἰσεχώρει ὡς ἡ λοιπὴ πλὰξ εἰς τὸν τοῖχον, ἀλλὰ προσηρτᾶτό που διὰ στερεοῦ συνδέσμου, τοῦ ὁποίου σῴζεται ἡ ὀπὴ ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας· καὶ ἀριστερὰ ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας σῴζεται τὸ ἥμισυ περίπου τῆς βαθείας, ἐπιμήκους λοξῆς κατὰ τὰς στενὰς πλευ-

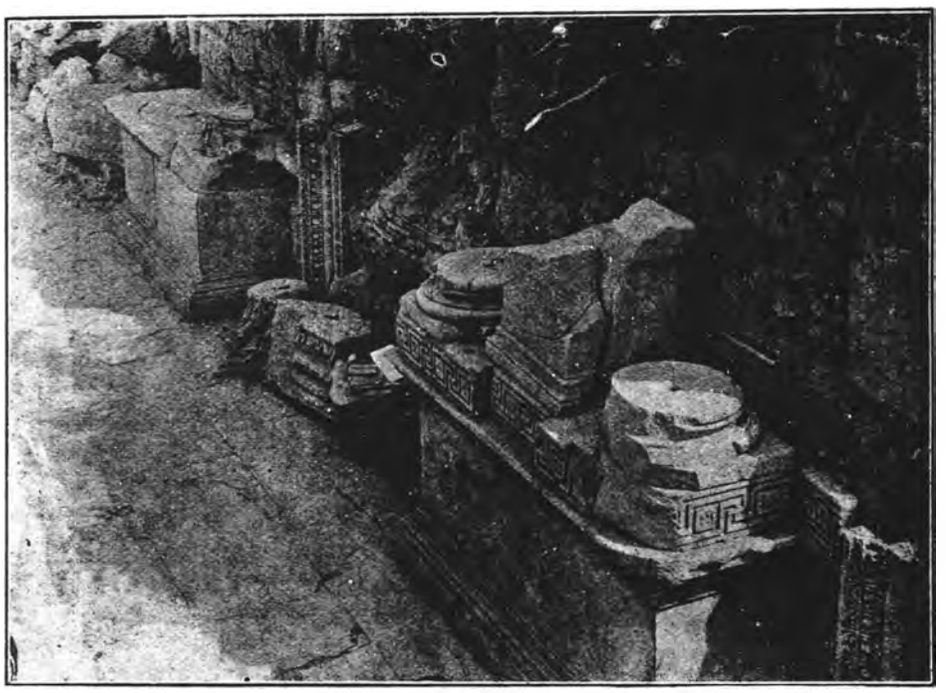

Εἰκ. 37. Γωνιαῖον τεμάχιον ἐπιστέψεως θύρας γεροντικοῦ.

ρᾶς ὀπῆς, ἥτις ἐχρησίμευε πρὸς ἄρσιν τοῦ τεμαχίου (***καμπάνα*** σήμερον ὀνομάζεται ὑπὸ τῶν εἰδικῶν τεχνιτῶν καὶ ἡ ὀπὴ καὶ τὸ εἰδικὸν ἐργαλεῖον).

Τὸ πλάτος καὶ τὸ ὕψος τῶν θυρῶν αὐξάνει ἀπὸ τῶν ἄκρων πρὸς τὸ μέσον, διακρίνεται δ' ἰδιαιτέρως ἡ μεσαία θύρα διὰ τοῦ μεγαλυτέρου πλάτους καὶ πιθανῶς καὶ τοῦ ὕψους της (πλάτ. ἀκραίων θυρῶν 1.50, ὕψος 2.70, πλάτ. δευτέρων θυρῶν 1.95, ὕψος 3.20, πλάτ. μεσαίας θύρας 2.25). Τῆς ὀρθομαρμαρώσεως τὸ κατώτερον τμῆμα, ὅπερ, ὡς εἴπομεν, σῴζεται, ἐφ' ὅλης σχεδὸν τῆς ἐκτάσεως τοῦ τοίχου ἀποτελεῖ εἶδος βάθρου ἢ ὀρθοστάτου (πβλ. καὶ εἰκ. 36), ἐφ' οὗ ὑψοῦτο τὸ λοιπὸν τῆς ὀρθομαρμαρώσεως, σύγκειται δὲ ἐκ πολυμεροῦς, ὑψηλῆς (0.315). ἱκανῶς προεχούσης (κατὰ 0.10) ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ τοίχου βάσεως, ἐφ' ἧς εἶνε ἱδρυμέναι μεγάλαι πλάκες ὕψος 0.625 στεφόμεναι ὑπὸ ἀναλόγου πρὸς τὴν βάσιν πολυμεροῦς κορυφῆς (ὕψος 0.22) ἐξεχούσης ὁμοίως κατὰ 0.125 πρὸ τοῦ

τοίχου· καὶ ἡ κορυφή, ὅπως καὶ ἡ βάσις τοῦ βάθρου τῆς ὀρθομαρμαρώσεως ἀποτελοῦσιν ἴδια ἐπίτηδες εἰργασμένα τεμάχια, ἅτινα ὅπως καὶ αἱ λοιπαὶ πλάκες τῆς ὀρθομαρμαρώσεως εἶνε ἐστερεωμένα ἐπὶ τοῦ τοίχου ἐπὶ παχυτάτου ὑποστρώματος ἐκ μίγματος ἀσβέστου μετὰ τετριμμένων κεραμίδων (κορασάνι). καὶ συνεκρατοῦντο κατὰ τὴν κορυφὴν διὰ δύο μικρῶν σιδηρῶν συνδέσμων [1]. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὀρθοστατοειδοῦς βάθρου τῆς ὀρθομαρμαρώσεως ἵσταται, μεσάζον τμῆμα μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ λοιποῦ τοίχου, ταινία ὕψος 0.23 κοσμου-

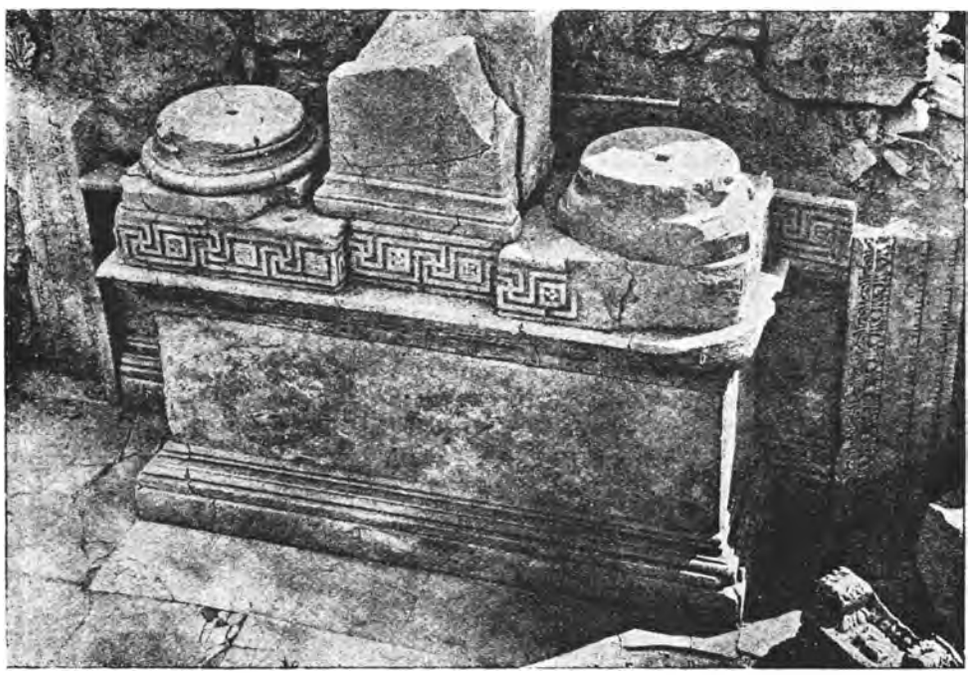
Εἰκ. 38. Βάθρα ναΐσκων πρὸ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ γεροντικοῦ.

μένη διὰ ἀναγλύπτου συνθέτου μαιάνδρου περικλείοντος τετράγωνα πληρούμενα ὑπὸ ρόδακος διαφόρων σχημάτων. Ἐπὶ τῆς ταινίας ταύτης ἠκολούθει εἰς ὕψος ἡ λοιπὴ ὀρθομαρμάρωσις διὰ πλακῶν, ὧν τὸ μέγεθος δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν. Πῶς ἦτο διεσκευασμένον τὸ ὑψηλότερον μέρος τῆς ὀρθομαρμαρώσεως θὰ ἴδωμεν ἀμέσως κατωτέρω.

Ἐπὶ τῶν μεταξὺ τῶν θυρῶν διαστημάτων τοῦ τοίχου τὸ κατώτερον μέρος τούτου τὸ ἔχον τὴν βάσιν τῆς ὀρθομαρμαρώσεως προωθούμενον τρόπον τινὰ σχηματίζει ἰδιαίτερα βάθρα μήκους 2.40 περίπου (Εἰκ. 38) ὧν τὰ ἄκρα ἀπέ-

[1] Φαίνονται μόνον εἰς τὰς θέσεις, ὅπου ἀπεσπάσθησαν αἱ πλάκες. Αἱ πρόσθιαι πλάκες τῶν *ναΐσκων* συγκρατοῦνται διὰ συνδέσμων καὶ κατὰ τὰ πλάγια.

χουσιν ἑκατέρωθεν ἀπὸ τοῦ ἀντιστοίχου πλαισίου τῆς θύρας 0.18 - 0.20 πλὴν πρὸς τὴν μεσαίαν θύραν, ἔνθα ἡ ἀπόστασις εἶνε 0.455. Ὁ πυρὴν τῶν βάθρων τούτων εἶνε ὅπως καὶ ὁ τοῖχος ἐκτισμένος δι' ἀκατεργάστων λίθων συνδεδεμένων διὰ πηλοῦ, ἡ δ' ἐπένδυσις αὐτῶν συνεχίζουσα καθ' ὅλα τὴν περιγραφεῖσαν ἀνωτέρω ἐπένδυσιν τῆς βάσεως τοῦ τοίχου ἀποτελεῖται ἐκ μεγάλων πλακῶν μαρμαρίνων, ὧν μία τῆς προσόψεως εἶνε μονόλιθος ἔχουσα μῆκος 2.15 καὶ πάχος 0.05, ὅπως ἔχουσιν καὶ ὅλαι αἱ λοιπαὶ πλάκες τῆς ἐπενδύσεως. Ἐπὶ τῶν βάθρων ὡς συνέχεια τῆς ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὀρθοστάτου τῆς ὀρθομαρμαρώσεως τοῦ

Εἰκ. 39. Βάθρον ναΐσκου γεροντικοῦ.

τοίχου μαιανδροκοσμήτου ταινίας ἦσαν ἱδρυμέναι μαρμάριναι πλίνθοι τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐν λόγῳ ταινίαν ὕψους ἔχουσαι καὶ αὐταὶ ἐπὶ τῶν πλευρῶν ἀνάγλυπτον ὅμοιον μαίανδρον (Εἰκ. 39). Ἡ μεσαία πλίνθος (πλάτ. 0.50) εἶνε ἐσωτέρω τῶν δύο πλαγίων τεθειμένη ἀπέχουσα κατὰ 0.08 περισσότερον τούτων ἀπὸ τοῦ ἄκρου τῆς κορυφῆς τοῦ βάθρου [1]. Ἐπὶ τοῦ ἀρτιώτερον σωζομένου τρίτου (ἐξ Ἀνατολ.) βάθρου (Εἰκ. 39) αἱ δύο πλάγιαι πλίνθοι φέρουσιν ἑκατέρα τὴν βάσιν

[1] Ὁλόκληρος ἡ ὀρθομαρμάρωσις καὶ τὰ λοιπὰ διακοσμητικὰ μέλη εἶνε ἐκ μαρμάρου λευκοτάτου μὲ λεπτοὺς ὑαλωδῶς λάμποντας πολλαχοῦ κόκκους. Ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς στερεώσεως τῆς ὀρθομαρμαρώσεως ἐπὶ τοῦ τοίχου σημειωτέον ὅτι καὶ ἐπὶ τούτου καὶ πρὸ πάντων ἐπὶ τῶν μεγάλων λίθων πλησίον τῶν θυρῶν σῴζονται μικραὶ ὀπαὶ πρὸς ἔνθεσιν τῶν συγκρατούντων τὰ μάρμαρα συνδέσμων.

κίονος, ἡ δὲ μεσαία τετραγωνικὸν μαρμάρινον βάθρον ἀγάλματος ἔχον εἰσέτι τὴν ἐπιγραφὴν ὀνομάζουσαν τὸν εἰκονιζόμενον διὰ τοῦ ἀγάλματος καίσαρα, ὅτε ἱδρύετο τοῦτο, καὶ κατόπιν αὐτοκράτορα Μᾶρκον Αὐρήλιον (ἰδὲ κατωτέρω τὴν ἐπιγραφήν).

Τὸ ὑψηλότερον μέρος τῆς ἐπενδύσεως τοῦ τοίχου ὡς καὶ τοῦ ἐπὶ τῶν βάθρων κατασκευάσματος δυνάμεθα ἐν γενικαῖς γραμμαῖς εὐκόλως νὰ ἀναπαραστήσωμεν διὰ τῶν εὑρεθέντων ἐπὶ τόπου ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς ἄλλα ὁμοειδῆ κτίσματα· δὲν θὰ εἶνε δὲ δύσκολος καὶ ἡ ἀκριβὴς καὶ λεπτομερὴς ἀναπαράστασις μετὰ εἰδικὴν μελέτην τῶν εὑρεθέντων μερῶν ὑπὸ ἀρχιτέκτονος.

Ὡς ἐκ τῆς ὅλης ὁμοιότητος τῆς διασκευῆς τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ γεροντικοῦ πρὸς θέατρον, εἶνε πολὺ φυσικὸν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ ὁ ἀπέναντι τοῦ κοίλου τοῖχος, ὅστις εἶχε τὴν θέσιν τῆς προσόψεως τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου, ἦτο ὁμοίως πρὸς ταύτην διεσκευασμένος. Ἀλλὰ γνωρίζομεν, ὅτι κυριώτερον κόσμημα τῶν προσόψεων τούτων κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς ἰδία χρόνους ἦσαν προβεβλημένα πρὸ τοῦ τοίχου βάθρα φέροντα ἀγάλματα ἐντὸς ***ναΐσκων,*** ἤτοι εἴδους πλαισίων ἀποτελουμένων ἐκ κιόνων φερόντων θριγκὸν καθ' ὁμοίωσιν προσόψεως ναοῦ. Ὅτι τοιαῦτα κατασκευάσματα ἔφερον καὶ τὰ βάθρα τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ γεροντικοῦ εἶνε ἀπολύτως ἀσφαλές, ὡς δεικνύεται ἐκ τῶν περιγραφέντων σῳζομένων ἐπὶ τοῦ τρίτου βάθρου μερῶν καὶ ἐκ τοῦ ἀγάλματος, ὅπερ ὡς εἴπομεν εὑρέθη πρὸ τούτου καὶ περὶ οὗ θὰ ὁμιλήσωμεν καὶ κατωτέρω ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν εὑρημάτων.

Εἰκ. 40. Κατώτερον τμῆμα κίονος ναΐσκου.

Αἱ σῳζόμεναι ἐπὶ τοῦ βάθρου βάσεις κιόνων (ὕψος συνολικὸν 0.26) ἀποτελοῦνται ἐκ τετραγωνικῆς πλινθίδος, ὕψος 0.015, τοῦ κατωτέρου τροχίλου ὕψους 0.055, τῆς ἱκανῶς στενωτέρας σκοτίας (ὕψος 0.075) καὶ τοῦ ἀνωτέρου τροχίλου πολὺ στενοῦ ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν κατώτερον (ὕψους 0.055 καὶ πλάτους 0.53). Εἶνε τὸ σχῆμα τῆς νεωτέρας μικρασιατικῆς ἰωνικῆς βάσεως, τὸ ὁποῖον εὑρίσκει τις τακτικῶς σχεδὸν εἰς μνημεῖα Κορινθιακοῦ ἰδίᾳ ῥυθμοῦ Ἑλληνιστικῶν καὶ Ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἐπὶ τῆς μιᾶς τῶν βάσεων τούτων τῆς ἀριστερᾶς ἐσῴζετο κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἐν τῇ ἀρχικῇ θέσει μικρὸν τεμάχιον τοῦ κατωτάτου τμήματος κίονος τοῦ εἴδους τῶν ὁποίων εὕρομεν πλείονα μέρη ἐν τῇ ἀνασκαφῇ (Εἰκ. 40). Τῶν κιόνων τούτων ηὐλακωμένων κατὰ τὰ λοιπά, ὅπως οἱ Ἰωνικοὶ καὶ Κορινθιακοὶ κίονες, τὸ κατώτερον ἓν τρίτον περίπου ἔχει μόνον σημειουμένην ἱκανῶς βαθέως τὴν περιγραφὴν τῶν αὐλακώσεων,

ἐνῶ ὁ χῶρος τούτων, ὅστις ἔδει νὰ κοιλανθῇ ἀπομένει πλήρης ἐκ σκυταλοειδῶν τμημάτων· τῶν τμημάτων δὲ τούτων ἐν ἐναλλαγῇ μετὰ τῶν ἀκμῶν τῶν αὐλακώσεων ἡ συνέχεια ἐπὶ τῆς περιφερείας τοῦ κίονος ἀποτελεῖ ἰδιότροπον, ὄχι ἄχαρι, κόσμημα σύνηθες ἀπὸ τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Καὶ τῶν κιονοκράνων δὲ εὑρέθησαν ὀλίγα μέχρι τοῦδε δείγματα (ὕψος 0.51), ὧν τὸ πληρέστερον δημοσιεύομεν ἐν εἰκ. 41. Καὶ τούτου τοῦ τύπου κιονοκράνων μὲ τὴν πληθώραν τῶν παχέων, χυμωδῶν καί πως βαρέων φύλλων ἀκανθῶν δύναταί τις καὶ εἰς ἄλλα μνημεῖα Ρωμαϊκῶν χρόνων τοῦ 2ου μ. Χ. αἰῶνος, ὡς εἶνε π. χ. καὶ ἡ πύλη τοῦ Ἀδριανοῦ ἐν Ἀθήναις νὰ ἀνεύρῃ δείγματα.

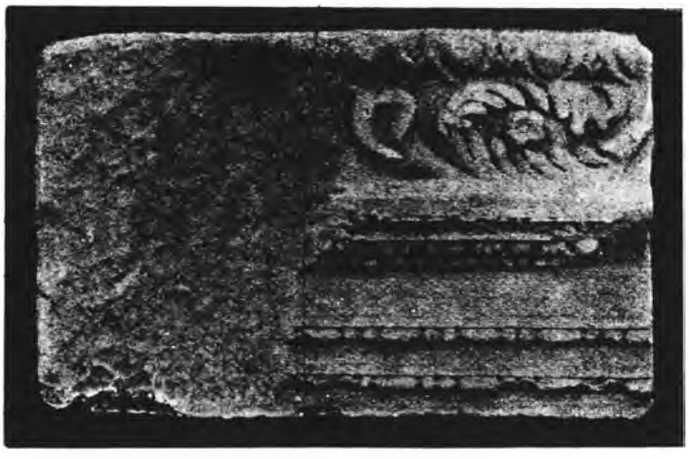
Εἰκ. 41. Κιονόκρανον ναΐσκου γεροντικοῦ.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν κιόνων τῆς περιγραφείσης ἀνωτέρω μορφῆς εὑρέθησαν ἐντὸς τοῦ γεροντικοῦ καὶ πολλὰ τμήματα κιόνων μετὰ στρεπτῶν αὐλακώσεων· ὥστε δὲν εἶχον πάντα τὰ βάθρα ὁμοίους κίονας, ἀλλ' ἐπί τινων ἐκ τούτων οἱ κίονες τῶν ναΐσκων εἶχον τὴν περιγραφεῖσαν ἀνωτέρω μορφήν, ἐνῶ ἐπὶ ἄλλων εἶχον οὗτοι στρεπτὰς αὐλακώσεις· κατὰ τὸν λοιπὸν ὅμως σχηματισμὸν δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ὑποθέσῃ τις, ὅτι διέφερον οὐσιωδῶς οἱ ναΐσκοι τῶν βάθρων ἀπ' ἀλλήλων.

Πλησίον τῶν βάθρων καὶ ἐν γένει ἐντὸς τοῦ γεροντικοῦ εὑρέθησαν πολλὰ τμήματα τοῦ θριγκοῦ τῶν ναΐσκων.

Εἶνε ταῦτα ἐν πρώτοις ἐπιστύλια εἰργασμένα ὁμοῦ μετὰ τῆς ζωφόρου ἐξ ἑνὸς τεμαχίου μαρμάρου. Τὸ μέγιστον εὑρεθὲν τεμάχιον, ἐλλιπὲς ἀπὸ τῆς μιᾶς πλευρᾶς, ἔχει μῆκος 1.20, ἕτερον δὲ ἄρτιον ἔχει μῆκος 0.90 περίπου. Ὕψος ἔχουσιν τὰ εὑρεθέντα τεμάχια μεταξὺ 0.54 καὶ 0,56, ὧν τὰ 0.37 περίπου ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὸ ἐπιστύλιον. Αἱ διαστάσεις, ὁ τόπος τῆς εὑρέσεως τῶν ἐπιστυλίων καὶ πρὸ πάντων ὁ ἰδιότροπος σχηματισμὸς τῶν ἄκρων αὐτῶν πρὸς ἀκριβῆ συναρμογὴν μετ' ἀλλήλων, ἵνα ἀποτελέσωσι τὸ γωνιῶδες σχῆμα τοῦ θριγκοῦ τῶν ναΐσκων, καθιστῶσιν ἀναμφισβήτητον τὴν ἐκ τούτων προέλευσιν αὐτῶν. Δὲν εἶνε εὔκολον ἄνευ καταλλήλων σχεδίων νὰ περιγράψωμεν σαφῶς, πῶς εἶνε κατὰ τὰ ἄκρα ἁρμοδίως τετμημένα τὰ διάφορα ἐπιστύλια, ὅπως συνδέονται μετ' ἀλλήλων ἀσφαλῶς χωρὶς νὰ διακόπτεται καὶ ἡ συνέχεια τῶν ἐπ' αὐτῶν κοσμημάτων· ἐπιφυλαττόμεθα δὲ μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἀνασκαφῆς νὰ δημοσιεύσωμεν σχέδια καὶ τελειοτέρας φωτογραφικὰς ἀπεικονίσεις τούτων. Ἐπὶ τοῦ παρόντος

ἀρκούμεθα νὰ παραπέμψωμεν εἰς τοὺς πίνακας 16-20 τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Νυμφαίου τῆς Μιλήτου (Milet, Ergebnisse der Ausgrabungen Heft V, das Nymphâum), ὅπου εἶνε ἀπεικονισμένα σχέδια τῶν ἐπιστυλίων τῶν ναΐσκων τοῦ Νυμφαίου πρὸς τὰ ὁποῖα εἶνε κατ' ἀπολύτως ὅμοιον τρόπον κατεσκευασμένα τὰ ἡμέτερα ἐπιστύλια.

Εἰκ. 42. Ἐπιστύλιον καὶ ζωφόρος θριγκοῦ ναΐσκου γεροντικοῦ.

Ἐπὶ τῆς εἰκόνος 42 δημοσιεύομεν ἓν δεῖγμα τοιούτου ἐπιστυλίου· εἶνε ἄρτιον, ἐκ τῆς πλαγίας πλευρᾶς τοῦ ναΐσκου μήκ. 0.85. Κατὰ τὸ ἄκρον καθ' ὃ προσηρμόζετο ἐμπρὸς πρὸς τὸ πρόσθιον ἐπιστύλιον τοῦ θριγκοῦ ἔχει ὀπὴν συνδέσμου, ἐν τῷ μέσῳ δὲ ἔχει τὴν συνήθη ὀπὴν διὰ τὴν ὕψωσιν· ἀριστερὰ εἶνε ἀμφοτέρωθεν ἀποκεκομμένον εἰς τρόπον ὥστε νὰ συνέχεται ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς τὴν ὁμοίαν δι' ἐπιστυλίου καὶ ζωφόρου διακόσμησιν τῆς ἐπενδύσεως τοῦ νοτίου τοίχου ἀριστερόθεν τοῦ βάθρου, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς τὴν διακόσμησιν τοῦ αὐτοῦ τοίχου, ἐφ' ὅσον ἀπετέλει τὸ βάθος τοῦ ναΐσκου· δεξιὰ λήγει κατὰ μὲν τὸ πρόσθιον ἥμισυ τοῦ πάχους του εἰς ὁμαλὴν ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν, ἥτις ἐκαλύπτετο ὑπὸ τοῦ προσθίου ἐπιστυλίου τοῦ θριγκοῦ, κατὰ δὲ τὸ ὀπίσθιον ἥμισυ εἰς λοξὴν τομήν, ὅπως προσαρμόζει εἰς ἀνάλογον κατασκευὴν τοῦ ἄκρου τοῦ αὐτοῦ ἐπιστυλίου τῆς προσόψεως τοῦ ναΐσκου. Τὸ κατώτερον τμῆμα, τὸ καθ' αὐτὸ ἐπιστύλιον, ἔχει τὴν ἐπιφάνειαν κλιμακοειδῶς διῃρημένην εἰς τρεῖς ἀνίσου μεγέθους ταινίας χωριζομένας ἀπ' ἀλλήλων δι' ἀστραγάλου, στέφεται δὲ ὑπὸ ἐξέχοντος κύματος ὠῶν φερομένου ἐπὶ ἀστραγάλου καὶ μικρᾶς στεφάνης κοσμουμένης δι' ἐκφυλισθέντος λεσβίου κυματίου (Εἰκ. 43).

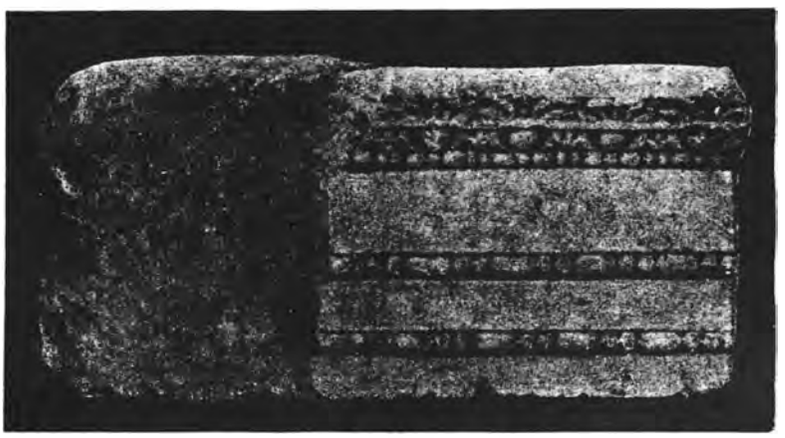
Εἰκ. 43. Κόσμημα κορυφῆς ἐπιστυλ. θριγκοῦ ναΐσκου.

Τὸ κόσμημα τοῦ ἀνωτέρου τμήματος, τῆς ζωφόρου, ἀποτελεῖται ὡς ἑξῆς·

ἀπὸ ὀρθίου φύλλου ἀκάνθης φύονται ἑκατέρωθεν πρὸς τὰ πλάγια οἱονεὶ δύο ἑκάστοτε κλάδοι κομψῶς συμπλεκόμενοι. Τὸ κέντρον τοῦ πρώτου κύκλου, ὅστις σχηματίζεται ἐκ τῆς συμπλοκῆς τῶν κλάδων παρὰ τὴν ὀρθίαν ἄκανθαν πληροῖ ἔντεχνον ροδακοειδὲς ἄνθος (Εἰκ. 44). Ὁ αὐτὸς παχὺς καὶ χυμώδης σχηματισμὸς τῆς ἀκάνθης παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ κόσμημα τῆς ζωφόρου ὅπως καὶ εἰς τὰ κιονόκρανα. Ἡ κορυφὴ τῆς ζωφόρου ἀποτελεῖται ἐκ κύματος ὠῶν. Τὸ κατώτερον τμῆμα τῆς ὀπισθίας ὄψεως τῶν τοιούτων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ἐφ' ὅσον ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἐπιστυλίου τῆς προσόψεως εἶνε καὶ τοῦτο ὡς ἐπιστύλιον εἰργασμένον μὲ διπλῆν ὅμως μόνον διαίρεσιν τῆς ἐπιφανείας καὶ τὴν αὐτὴν ἐξέχουσαν κορυφὴν ὅπως καὶ τὸ ἐπιστύλιον τῆς προσθίας ὄψεως. Ἡ ὀπισθία αὕτη ὄψις δὲν ἔχει γλυπτὴν διακόσμησιν· ἐπὶ τῆς ἐξεχούσης κορυφῆς τοῦ ἐπιστυλίου τούτου ἐστηρίζοντο αἱ πλάκες τῆς ὀροφῆς τοῦ ναΐσκου.

Εἰκ. 44. Ζωφόρος Θριγκοῦ ναΐσκου.

Εἰκ. 45. Ἁπλοῦν ἐπιστύλιον Θριγκοῦ ναΐσκου.

Πλὴν τῶν συνθέτων μετὰ ζωφόρου ἐπιστυλίων, εὑρέθησαν καὶ πολλὰ ὅμοια κατὰ τὰ λοιπὰ ἁπλᾶ ἐπιστύλια ἄνευ ζωφόρου (Εἰκ. 45) ὡς καὶ μόναι ζωφόροι

ἄνευ ἐπιστυλίου (πβλ. εἰκ. 44). Τὰ ἄνευ ζωφόρου ἐπιστύλια προέρχονται πιθανῶς ἐκ τοῦ τοίχου τοῦ βάθους τῶν ναΐσκων, διότι ἐκεῖ ἐστηρίζοντο ἐπὶ τῶν ἐπιστυλίων αἱ πλάκες τῆς ὀροφῆς, τῶν ὁποίων ἡ ὕπαρξις καὶ ἡ θέσις βεβαιοῦται ἐκ τῆς διαμορφώσεως τῆς ὀπισθίας ὄψεως τῶν συνθέτων ἐπιστυλίων, δὲν ἦτο δυνατὸν ἑπομένως νὰ ὑπάρχῃ καὶ ζωφόρος.

Εἰκ. 46. Κόσμημα κάτω ὄψεως ἐπιστυλίου.

Ὡς ἦτο συνήθεια κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς καὶ Ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὁσάκις τὰ ἐπιστύλια ἦσαν καὶ ἐκ τῶν κάτω ὁρατά, κοσμεῖται καὶ ἡ κάτω ἐπιφάνεια τῶν ἐπιστυλίων διὰ κλάδου μετ' ἀνθέων (Εἰκ. 46), ἢ ἄλλου σχήματος κοσμήματος ἐντὸς στενῆς βεβαθυσμένης ταινίας ἐν τῷ μέσῳ κατὰ μῆκος.

Ἐκ τοῦ ἐπὶ τῆς ζωφόρου ἀκολουθοῦντος μέρους τῆς διακοσμήσεως, τῶν γείσων, εὑρέθησαν ἱκανὰ τεμάχια. Εἶνε πλάκες 0.70 περίπου πλάτους καὶ πάχους 0.36, καὶ ἔχουσι τὴν συνήθη μορφὴν τῶν γείσων Ἰωνικοῦ καὶ Κορινθιακοῦ ρυθμοῦ (Εἰκ. 47 - 49). Ἡ σίμη κοσμουμένη διὰ λεσβίου κυματίου καὶ ἀστραγάλου ἔχει ἐξοχὴν 0.30 περίπου· φέρεται ἐπὶ κομψῶν γεισιπόδων, ὧν ἡ ἐπιφάνεια καλύπτεται δι' ἀναγλύπτου ἀκάνθης· τὸ μεταξὺ τῶν γεισιπόδων διάστημα τῆς κάτω ἐπιφανείας τῆς σίμης ἔχει κατὰ σειρὰν μικρὰ φατνωμάτια, πλαισιούμενα διὰ κύματος ὠῶν καὶ ἔχοντα ἐν τῷ μέσῳ ἀνάγλυπτα ποικίλα κοσμήματα, διαφόρων σχημάτων ἄνθη, ψυχήν, ἔρωτα κλπ. Ἡ ἐξωτερικὴ γραμμὴ τῆς σίμης ἐπὶ τῶν εὑρεθέντων τεμαχίων δὲν εἶνε συνεχῶς εὐθεῖα, ἀλλὰ κατὰ διαστήματα κάμπτεται γωνιωδῶς σχηματίζουσα ἐσοχὴν κατὰ 0.025 περίπου βαθυτέραν τῆς ἐξωτερικῆς γραμμῆς (Εἰκ. 47 καὶ 49). Ἡ ἐσοχὴ αὕτη κατεῖχε τὸ μέσον τοῦ γείσου τοῦ ναΐσκου ἀνταπεκρίνετο δὲ εἰς τὴν κατὰ τὴν βάσιν τοῦ ναΐσκου ἐσωτέρω τοποθετημένην μεσαίαν μαιανδροκόσμητον πλίνθον τὴν φέρουσαν τὸ βάθρον τοῦ ἀγάλματος (πβλ. σελ. 55 καὶ εἰκ. 39).

Εἰκ. 47. Τεμάχια γείσων ναΐσκου.

Εἶνε φανερόν, ὅτι ὁ ὡς ἀνωτέρω περιγραφεὶς θριγκὸς τῶν ναΐσκων ἐσυνεχίζετο μετὰ τῶν αὐτῶν κοσμημάτων καὶ ἐπὶ τῆς λοιπῆς ἐπιφανείας τοῦ νοτίου τοίχου. Τοιοῦτος θριγκὸς ἦτο σχεδὸν τυπικὸς εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν τοίχων τῆς προσόψεως σκηνῶν θεάτρου καὶ ἄλλων κτιρίων, ἰδίᾳ Νυμφαίων, ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ· τῆς μορφῆς δὲ τούτου ἀκριβῆ ἰδέαν δύναταί τις νὰ λάβῃ ἐκ τῆς ἀπεικονίσεως τοῦ θριγκοῦ τοῦ θεάτρου τῆς Πέργης (Lanckoronski Städte Pamphyliens σελ. 54), ὅστις ἦτο σχεδὸν ἐντελῶς ὅμοιος πρὸς τὸν θριγκὸν τοῦ γεροντικοῦ.

Εἰκ. 48. Τεμάχιον γείσου ναΐσκου.

Εἰκ. 49. Τεμάχιον γείσου ναΐσκου.

Ἵνα συμπληρώσωμεν τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν εὑρεθέντων μερῶν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διακοσμήσεως τῶν ναΐσκων καὶ τοῦ νοτίου τοίχου, ἀναφέρομεν, ὅτι εὑρέθησαν καί τινες πλάκες τῶν αὐτῶν περίπου διαστάσεων πρὸς τὰ γεῖσα ἔχουσαι ἐπὶ τοῦ ἄκρου τῆς κάτω ἐπιφανείας μετρίως βαθέα ἐπιμήκη φατνωματοειδῆ κοιλωμάτια, ἐντὸς τῶν ὁποίων εἶνε ἀνάγλυπτοι διάφοροι μικραὶ κεφαλαὶ (Εἰκ. 50). Εἶνε πολὺ φυσικὸν νὰ σκεφθῇ τις, ὅτι ἀπετέλουν αὗται τὴν ὀροφὴν τῶν ναΐσκων. Δι' ὁμοίων πλακῶν μετὰ φατνωματίων κοσμουμένων δι' ἀναγλύπτων μικρῶν κεφαλῶν εἶνε ἐσχηματισμένη καὶ ἡ ὀροφὴ τῶν ναΐσκων τῆς προσόψεως τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου τῆς Ἀσπένδου (Städte Pamphyliens und Pisidiens I σελ. 113). Ὅτι καὶ οἱ ναΐσκοι ἡμῶν εἶχον ἰδίαν μαρμαρίνην ὀροφὴν ἔπρεπέ τις φυσικὰ νὰ δεχθῇ,

ἀλλὰ βεβαιοῦται καὶ ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς ὀπισθίας ὄψεως τῶν συνθέτων ἐπιστυλίων, ἥτις εἶνε ἐπίτηδες κατεσκευασμένη, ἵνα δέχηται τὴν πλάκα τῆς ὀροφῆς.

Περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ὑψηλότερον τοῦ θριγκοῦ μέρους τοῦ νοτίου τοίχου δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμέν τι ἐπὶ τοῦ παρόντος. Ὅτι ὁ τοῖχος δὲν θὰ ἐτερματίζετο μέχρι τοῦ θριγκοῦ εἰς τὸ ὕψος τῆς στεγάσεως τῶν ναΐσκων δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὡς ἀσφαλές· ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς τὸ ὕψος τοῦ κοίλου καὶ ὁ νότιος τοῖχος ἔπρεπε νὰ εἶνε ἱκανῶς ὑψηλότερος τῶν ναΐσκων. Ἐν τῷ βουλευτηρίῳ τῆς Μιλήτου ὁ ἀντίστοιχος πρὸς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ γεροντικοῦ εἶχεν ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτέρου μέρους ὡραῖα παράθυρα· δυνάμεθα μετὰ πολλῆς πιθανότητος νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁμοίως ἦτο διεσκευασμένος καὶ τοῦ γεροντικοῦ ὁ τοῖχος.

Εἰκ. 50. Πλὰξ μετὰ φατνωματίων ὀροφῆς (;) ναΐσκου.

Διὰ τῆς συνεχίσεως τῶν ἀνασκαφῶν καὶ εἰδικωτέρας μελέτης τῶν εὑρεθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο θὰ λυθῇ ἀσφαλῶς.

Ὁ μεταξὺ τοῦ κοίλου καὶ τοῦ περιγραφέντος νοτίου τοίχου δρόμος, ὅστις, ἂν θέλωμεν νὰ συνεχίσωμεν τὴν πρὸς τὸ θέατρον σύγκρισιν, συνήνωνεν ἐν ἑαυτῷ τὰς παρόδους καὶ τὸ λογεῖον 2.48 πλάτους (τὸ πλάτος ἐλαττοῦται κατὰ 0.80 περίπου ὅπου προβάλλουσι τὰ πρὸς τὸν νότιον τοῖχον βάθρα) ἔχει τὰς πλευρὰς κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν καὶ παραλλήλους. Εἶνε ἐστρωμμένος διὰ μαρμαρίνων πλακῶν (πβλ. εἰκ. 35, 36 καὶ 39), ἀλλ' ἡ σωζομένη σήμερον στρῶσις δὲν φαίνεται νὰ εἶνε σύγχρονος πρὸς τὴν ὡραίαν διακόσμησιν τοῦ νοτίου τοίχου· εἶνε μᾶλλον ὑστερωτέρα ἐπισκευή. Αἱ πλάκες (πάχ. μόνον 0.025) δὲν εἶνε πᾶσαι μεθ' ἱκανῆς ἐπιμελείας εἰργασμέναι, τινὲς δ' ἔχουσι προφανῶς ληφθῆ εἰς δευτέραν χρῆσιν χωρὶς νὰ ληφθῇ φροντὶς νὰ ἐξαλειφθῶσιν ἀρκούντως τὰ σημεῖα τῆς πρώτης χρήσεως· παρὰ τὸ δεύτερον ἐξ Ἀνατολῶν βάθρον ἀπέναντι τῆς ἀνατολικῆς παραστάδος τῆς μεσαίας θύρας μία πλὰξ τῆς στρώσεως φέρει ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας λείψανον ἀρχαιοτέρας ἐπιγραφῆς ΕΩC διὰ γραμμάτων τῆς 3ης τουλάχιστον μ. Χ. ἑκατονταετη-

ρίδος. Ἀσφαλῶς σύγχρονοι πρὸς τὸν διάκοσμον τοῦ νοτίου τοίχου εἶνε μόνον αἱ σῳζόμεναι ὀλίγαι πλάκες, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν τὸ ἄκρον τοῦ δρόμου πρὸς τὴν ὀρχήστραν (μία φαίνεται ἐν τῇ ἀρχικῇ της θέσει παρὰ τὴν πρώτην κλίμακα τοῦ κοίλου ἐπὶ τῆς εἰκ. 35). Φαίνεται τοῦτο ἐκ τοῦ εἴδους τοῦ μαρμάρου καὶ ἐκ τοῦ ἐπιμεμελημένου τρόπου τῆς ἐργασίας αὐτῶν. Εἶνε ἐπιμήκεις, ἔχουσιν ὅλαι τὸ αὐτὸ πλάτος 0.43 καὶ πάχος 0.07. Τὸ πρὸς τὴν ὀρχήστραν ἄκρον αὐτῶν ἐξεῖχε πέραν τῆς γραμμῆς τοῦ καθέτου τοιχίσκου, ὅστις ἐχώριζε τὴν ὀρχήστραν ἀπὸ

Εἰκ. 51. Τοῖχος προσόψεως κοίλου.

τοῦ δρόμου, κατὰ 0.05 ἀποτελοῦν τὴν κορωνίδα τοῦ τοιχίσκου τούτου καὶ ἀναλόγως ἐσχηματισμένον.

Αἱ πλάγιαι, στεναὶ πλευραὶ τοῦ δρόμου κλείονται ὑπὸ τῶν ἀντιστοίχων τοίχων τοῦ γεροντικοῦ, περὶ τῆς κατασκευῆς ἐφ' ἑκατέρου τῶν ἄκρων τούτου μικροῦ δωματίου ἐν ὑστερωτέροις χρόνοις, μετὰ τὴν μερικὴν καταστροφὴν τοῦ γεροντικοῦ, ὡμιλήσαμεν ἤδη ἀνωτέρω ἐν σελ. 47.

Ὁ δρόμος πρὸς βορρᾶν ἦτο ἐν τῷ μέσῳ ἀνοικτὸς πρὸς τὴν ὀρχήστραν, κατὰ τὸ λοιπὸν δὲ ἀπετέλουν τὰς πλευρὰς αὐτοῦ οἱ τοῖχοι ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐτερματίζοντο τὰ ἑδώλια τοῦ κοίλου. Ὁ τρόπος τῆς οἰκοδομῆς τῶν τοίχων τούτων εἶνε οὐσιωδῶς διάφορος τοῦ νοτίου τοίχου· ἐνῶ ἐκεῖ ὁ πυρὴν εἶνε ἐξ ἀκατεργάστων λίθων καὶ ἡ ὄψις εἶνε ἐπενδεδυμένη διὰ ὀρθομαρμαρώσεως, ἀποτελεῖ-

ται ἐνταῦθα ἡ ὄψις τοῦ τοίχου ἐκ μεγάλων μαρμαροειδῶν ἐπιμελῶς πως εἰργασμένων τιτανολίθων κατὰ ἰσοδομικόν τι σύστημα ἐκτισμένων (Εἰκ. 51) καὶ συνδεδεμένων (οὐχὶ πάντοτε) διὰ σιδηρῶν συνδέσμων πρὸς ἀλλήλους. Οἱ τοῖχοι εἶνε ἱδρυμένοι ἐπὶ βάσεως ὑψηλοτέρας τῆς βάσεως τῆς ὀρθομαρμαρώσεως τοῦ νοτίου τοίχου, ἥτις ἐξαίρεται ἔτι μᾶλλον, ὡς ἐπικειμένη ἐπὶ σειρᾶς ὑψηλῶν (0.22) πλίνθων ἐξεχουσῶν ἱκανῶς (0.21) πρὸ τοῦ ἄκρου τῆς βάσεως ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ δρόμου. Καὶ ἡ διάπλασις τῆς βάσεως τῶν τοίχων τούτων (ὕψος 0.30) εἶνε διάφορος τῆς τοῦ νοτίου τοίχου. Ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης εἶνε ἐν εἴδει ὀρθοστατῶν ἱδρυμένοι μεγάλοι τετραγωνικοὶ λίθοι ἰσοϋψεῖς (0.75) σχεδὸν πάντες· ὁ τελευταῖος λίθος δεξιὰ ἐπὶ τῆς εἰκ. 51 εἶνε κατά τι ὑψηλότερος τῶν λοιπῶν, ἀποκόπτεται δ' ἕνεκα τούτου τὸ ἀριστερὸν ἄκρον αὐτοῦ ἵνα ἐφαρμοσθῇ ὁ λίθος τῆς ἄνω σειρᾶς, ἀτόπως καὶ κατὰ τρόπον ἀπροσδόκητον λαμβανομένης ὑπ' ὄψει τῆς λοιπῆς καλῆς ἐργασίας τοῦ τοίχου· ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς βάσεως κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον τοῦ τοίχου παρατηρεῖται ἀνεξήγητος ἐπὶ τοῦ παρόντος παραμέλησις (ἰδὲ εἰκ. 51 κάτω δεξιά). Ἐπὶ τῶν ὀρθοστατῶν τούτων ἀκολουθοῦσι σειραὶ πλαγίων ἐπιμήκων, ὁμοίως ἐπιμελῶς εἰργασμένων λίθων (ὕψους 0.29, πάχ. 0.29 καὶ μήκους ἀπὸ 0.55 μέχρι 1.20), ἀκολουθεῖ δ' εἶτα σειρὰ ἔτι μικροτέρου ὕψους πλακῶν (0.20), καὶ ἐπὶ ταύτης ἄλλη σειρὰ ὕψους 0.60. Δυστυχῶς τὸ ἀνώτερον μέρος τῶν τοίχων ἔχει καταρρεύσει, καὶ δὲν δυνάμεθα οὔτε περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τούτου, οὔτε καὶ περὶ τοῦ ὕψους του ἄνευ εἰδικοῦ ὑπολογισμοῦ νὰ εἴπωμέν τι ἀσφαλές.

Εἰκ. 52.
Παραστὰς τοίχου προσόψεως κοίλου.

Οἱ τοῖχοι οὗτοι δὲν ἔφθανον κατὰ τὸ χαμηλότερον μέρος μέχρι τῶν πλαγίων τοίχων τοῦ γεροντικοῦ, διότι ὑπῆρχεν ἐκεῖ ἀνοικτὴ ἡ εἴσοδος πρὸς τὴν κάτωθεν τῶν ἑδωλίων τοῦ κοίλου καμαρωτὴν σήραγγα. Πρὸς τὴν ὀρχήστραν οἱ τοῖχοι κατέληγον κατηφορικῶς ἐτερματίζοντο δὲ διὰ τετραγωνικῆς παραστάδος (πάχ. 0.49. Εἰκ. 52 πβλ. καὶ εἰκ. 33 καὶ 35), ἱσταμένης ἐπὶ βάσεως ὁμοίας πρὸς τὴν λοιπὴν βάσιν τοῦ τοίχου· πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ δρόμου ἐξέχει ἡ παρα-

στὰς κατὰ 0.17 πρὸ τοῦ λοιποῦ τοίχου, ἀναλόγως δ' ἐξέχουσι καὶ ἡ βάσις καὶ ἡ πλινθίς. Ἐπὶ τῆς προσόψεως τῆς βάσεως τῆς παραστάδος ἡ κάθετος ἀπόθεσις ἔχει κοιλανθῆ ὀλίγον κατὰ τὸ μέσον ἀποχωριζομένων τρόπον τινὰ δύο ἰδιαιτέρων ποδῶν τῆς παραστάδος. Ἡ παραστὰς δὲν ἦτο πολὺ ὑψηλή· ἐπὶ τοῦ σωζομένου ἐν τῇ ἀρχικῇ θέσει ὀρθίου λίθου (ὕψους 0.81) φαίνεται, ὅτι ἦτο ἀμέσως ἱδρυμένη ἡ κορυφή, ἥτις δυστυχῶς δὲν εὑρέθη ἀκόμη, ἀλλ' ἦτο πιθανώτατα ἀναλόγως πρὸς τὴν βάσιν ὡς κορυφὴ βάθρου κατεσκευασμένη. Ἐπὶ τῆς προσόψεως ἀμφοτέρων τῶν παραστάδων εἶνε χαραγμέναι ἐπιγραφαί, δι' ὧν δηλοῦται, ὅτι ἐπὶ τούτων ἦσαν ἱδρυμένα ἀγάλματα ἐπὶ τῆς μιᾶς μέν, τῆς δυσμικῆς, τοῦ Σέξτου Ἰουλίου Μαΐωρος Ἀντωνίνου Πυθοδώρου, ὅστις, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ἵδρυσε καὶ τὰ ἀγάλματα ἐπὶ τῶν πρὸς τὸν νότιον τοῖχον βάθρων, ἐπὶ δὲ τῆς ἑτέρας τοῦ αὐτοῦ Πυθοδώρου ἢ ἄλλου συγγενοῦς του.

Τὸ δάπεδον τῆς ὀρχήστρας εὑρίσκεται κατὰ 0.85 χαμηλότερον τοῦ δαπέδου τοῦ δρόμου, οὗτινος οὕτω τὸ πρὸ τῆς ὀρχήστρας μέρος ἐπέχον τόπον ἐξυψωμένου λογείου παρεῖχε θέσιν κατάλληλον εἰς τὸν ἀγορεύοντα ῥήτορα (πβλ. εἰκ. 35). Ἡ πρόσοψις πρὸς τὴν ὀρχήστραν τοῦ ὑψηλοτέρου τούτου μέρους τοῦ δρόμου ἐκαλύπτετο δι' ὀρθομαρμαρώσεως μὲ ἰδιαιτέραν βάσιν, καὶ κορωνίδα σχηματιζομένην, ὡς εἴπομεν ἤδη, ἐκ τῶν τελευταίων πρὸς τὴν ὀρχήστραν πλακῶν τοῦ δαπέδου τοῦ δρόμου.

Καθ' ὅμοιον τρόπον βαθύτερον τοῦ λοιποῦ ἐδάφους τοῦ οἰκοδομήματος εἶνε διατεταγμένη ἡ ὀρχήστρα καὶ εἰς πλείονα θέατρα· ἀλλὰ τὴν καλλιτέραν ἀναλογίαν ὡς πρὸς τοῦτο ἔχομεν ἐν τῷ μικρῷ λεγομένῳ ***Ὠδείῳ*** τῆς Ἐφέσου, τοῦ ὁποίου ἡ διάταξις εἰς τὰ κυριώτερα ὁμοιάζει καταπληκτικῶς πρὸς τὸ γεροντικόν· καὶ ἐκεῖ ἡ ὀρχήστρα εἶνε ὅσον περίπου καὶ ἐν τῷ γεροντικῷ βαθύτερον τοῦ δαπέδου τοῦ πρὸ ταύτης δρόμου, ὅστις καὶ ἐκεῖ ἐχρησιμοποιεῖτο πάντως ὡς λογεῖον καὶ βῆμα. Ἐν τῷ ***Ὠδείῳ*** τῆς Ἐφέσου ἡ κατάβασις ἀπὸ τοῦ δρόμου εἰς τὴν ὀρχήστραν γίνεται διὰ μικρῶν κλιμάκων ἑκατέρωθεν τῶν ἄκρων ταύτης (Keil - Führer σελ. 75 εἰκ. 37). Τοιαῦται κλίμακες δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῷ γεροντικῷ, ἀλλ' ἡ κατάβασις εἰς τὴν ὀρχήστραν καὶ ἡ ἄνοδος εἰς τὰ ἐδώλια ἐγίνετο διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ ἄκρου τοῦ κοίλου κλιμακίδος, τῆς ὁποίας μία βαθμὶς εὑρισκομένη εἰς τὸ ὕψος περίπου τοῦ δαπέδου τοῦ δρόμου προυβάλλετο ὡς φλιὰ ἐπὶ τούτου (ἰδὲ εἰκ. 35 πρὸ τῆς πλινθίδος τῆς παραστάδος τοῦ τοίχου τοῦ κοίλου) διακόπτουσα ὀλίγον πρὸ τῆς παραστάδος τὴν συνέχισιν τῶν ἐπὶ τῆς ὀρχήστρας ἀκραίων πλακῶν τοῦ δρόμου, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιφάνεια εἶνε κατὰ 0.04 χαμηλότερον αὐτῆς. Ἡ ἄνοδος πολλῶν προσώπων διὰ τῶν δύο στενῶν τούτων διόδων μόνον δὲν ἦτο πολὺ εὔκολος, ἀλλὰ τὸ μεγαλείτερον μέρος θὰ μετέβαινεν εἰς τὰ ἐδώλια ἄνωθεν, ὅπου ἀνήρχοντο διὰ κλιμάκων, αἱ ὁποῖαι βεβαίως

ὑπῆρχον ἐκ τῆς ὑπὸ τὸ κοῖλον σήραγγος. Τὸ δάπεδον τῆς ὀρχήστρας εἶνε ἐστρωμένον διὰ πλακῶν, δὲν δυνάμεθα δ' εἰσέτι νὰ εἴπωμεν, ἂν ἐπὶ ταύτης ὑπῆρχε βωμός, ὡς ἐν τῷ ἐκκλησιαστηρίῳ τῆς Πριήνης ἢ ἄλλο τι, διότι μόνον ἓν τρίτον περίπου τοῦ ὅλου χώρου ἔχει ἀποκαλυφθῆ.

Τὰ ἑδώλια (Εἰκ. 53) φθάνουσι μέχρι σχεδὸν τοῦ δαπέδου τῆς ὀρχήστρας (ἰδὲ ἐπὶ εἰκ. 35), μόνον δὲ μία συνεχὴς σειρὰ πλακῶν ὕψους 0.19 ὑπάρχει πρὸ τοῦ κατωτάτου ἑδωλίου, ἥτις ἐχρησίμευε πρὸς πλαισίωσιν τοῦ χώρου τῆς ὀρχή-

Εἰκ. 53. Ἑδώλια γεροντικοῦ.

στρας καὶ ὅπως πατῶσιν οἱ ἐπὶ τοῦ κατωτάτου ἑδωλίου καθήμενοι. Τὸ ὑλικὸν ἐξ οὗ κατεσκευάσθησαν τὰ ἑδώλια εἶνε ὁ αὐτὸς μαρμαροειδὴς τιτανόλιθος, ὅστις ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῶν περιγραφέντων τοίχων τῆς πρὸς τὸν δρόμον ὄψεως τοῦ κοίλου. Ἑκάστη σειρὰ ἀποτελεῖται ἐκ πολλῶν παρατεθειμένων παρ' ἄλληλα ἑδωλίων, ὧν τὸ μῆκος ποικίλλει μεταξὺ 1.80, 1.20 καὶ 0.55. Τὸ ὕψος εἶνε 0.38· ἡ ἐπιφάνεια τῆς ἕδρας ἔχει πλάτος 0.75, ὧν τὰ 0.40 ἐμπρὸς διὰ τὴν κυρίως ἕδραν, καὶ τὸ λοιπὸν κατὰ 0.015 βαθύτερον διὰ τὴν θέσιν τῶν ποδῶν τῶν ὑψηλότερον καθημένων.

Τὸ κατώτερον ἥμισυ τῆς προσθίας ὄψεως τῶν ἑδωλίων εἶνε ἱκανῶς βαθύτερον, εἰς δὲ τὸ ἀνώτερον ἥμισυ διαφαίνεται ἡ προσπάθεια ὅπως δοθῇ ἡ ὡραία κυματοειδὴς μορφὴ τῶν ἑδωλίων τῶν Ἑλληνικῶν θεάτρων· εἰς τὴν σημερινὴν

κακὴν ἐμφάνισιν τούτων (Εἰκ. 53) συντελεῖ πολὺ ἡ μεγάλη βλάβη τῆς προσθίας ὄψεως αὐτῶν ἐκ τῆς πτώσεως ἐπ᾽ αὐτῶν βαρέων λίθων καὶ ἐν μέρει καὶ ἐκ τῆς πυρᾶς. Πολὺ καλλίτερον διατηροῦνται τὰ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κοίλου ἐδώλια. Μόνον κατὰ τὰ ἄκρα τῶν θρανίων παρὰ τὰς τεμνούσας καθέτως τὰς σειρὰς τῶν ἐδωλίων κλιμακίδας εἶνε γεγλυμμένον ὄχι μετὰ πολλῆς ἐπιτηδειότητος εἶδος ποδὸς λέοντος, δι᾽ οὗ ἐξαίρεται ἡ βάσις τούτων.

Τὰ ἐδώλια στηρίζονται ἐπὶ ἐσχηματισμένου καθ᾽ ὅσον φαίνεται ἐκ μικρῶν λίθων καὶ ἀσβέστου ὑποστρώματος, καὶ μόνον αἱ ἀνώτεραι σειραὶ ἐβαστάζοντο πιθανώτατα ὑπὸ τῆς καμαρωτῆς σήραγγος, ἡ ὁποία, ὡς εἴπομεν ἤδη, περιθέει

Εἰκ. 54. Κιονόκρανον ἐλλειψοειδοῦς σχήματος ἐκ παλαιοτέρας στοᾶς γεροντικοῦ.

ἔσωθεν τοὺς τοίχους ἐπὶ τῶν τριῶν πλευρῶν κάτωθεν τοῦ κοίλου. Σῴζονται ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῶν θέσει δώδεκα σειραὶ ἐδωλίων, ἀλλ᾽ ὡρισμένως λείπουσι καὶ ἄλλαι (δύο ἴσως) σειραὶ ἄνωθεν. Εἰς ἀπόστασιν μέτρων τινῶν ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ γεροντικοῦ κεῖται ἐπὶ τοῦ ἀγροῦ ἐδώλιον ὅμοιον ἀπολύτως κατὰ τὰ ἄλλα πρὸς τὰ εὑρισκόμενα ἐν τῇ ἀρχικῇ των θέσει ἔχον μόνον κατὰ τὸ ἐσώτερον ἄκρον τῆς ἄνω ἐπιφανείας αὐλακοειδῆ κοιλότητα (βάθ. 0.08, πλάτ. 0.15). Ὁ Pringsheim ἔ. ἀ. σελ. 36 ἰδὼν ὁμοίως τὰ ἐδώλια ταῦτα ἐν τῇ ἀρχικῇ των θέσει, ὡς λέγει, ὑποθέτει, ὅτι εἶνε τὰ τῆς ἀνωτάτης σειρᾶς, καὶ ὅτι ἡ κοιλότης ἐχρησίμευεν πρὸς ἔνθεσιν ὀρθίων πλακῶν θωρακίου, τὸ ὁποῖον ἐχώριζε τὴν ἀνωτάτην σειρὰν ἐδωλίων ἀπὸ διαδρόμου, ὅστις ὑπῆρχε πέριξ παρὰ ταύτην.

Περισσότερα οὐσιώδη περὶ τοῦ κτιρίου τοῦ γεροντικοῦ δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος. Ὅτι εἶχε ξυλίνην στέγην δύναται μετ᾽ ἀσφαλείας νὰ λεχθῇ. Πλὴν τῶν μεγάλων ὑπολειμμάτων πυρᾶς, τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον ἐπὶ τοῦ κοί-

λου ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ καὶ ἐπὶ τοῦ δρόμου, καὶ τὰ ὁποῖα πιθανώτατα προήρχοντο ἐκ τῆς καείσης στέγης, εὑρέθησαν πρὸς τούτοις ἐν τῇ ἐπιχώσει τῆς ὀρχήστρας δύο μεγάλα τετραγωνικὰ σιδηρᾶ περιζώματα μὲ ὀπὰς καὶ ὑπολείμματα ἥλων, πλάτους περίπου 0.05, καὶ ἱκανοῦ πάχους τῶν ὁποίων ἡ μορφὴ ἐδείκνυεν, ὅτι ἠδύναντο κάλλιστα νὰ περιζωννύωσι καὶ προσηλῶσι που ἀσφαλῶς τὰ ἄκρα τῶν δοκῶν τῆς στέγης.

Μικρὰ ἔρευνα γενομένη παρὰ τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἔδειξεν, ὅτι ὑπῆρχον ἐκεῖ δωμάτια, ἀλλ' εἶνε ἄγνωστον ἂν ἀνήκωσιν εἰς τὸ γεροντικὸν ἢ προσετέθησαν πρὸς ἄλλην χρῆσιν ἐν ὑστερωτέροις χρόνοις. Ἐπίσης ἡ μικρὰ ἔρευνα παρὰ τὴν ἐν τῷ τοίχῳ τῆς βορείας πλευρᾶς ἐνῳκοδομημένην παλαιοτέραν στοὰν δὲν προσέθεσέ τι οὐσιῶδες εἰς ὅσα λέγει περὶ ταύτης ὁ Pringsheim ἔ. ἀ. σελ. 37. Ἀξιόλογον κέρδος εἶνε ἡ εὕρεσις τοῦ κιονοκράνου, τοῦ ὁποίου ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκούμεθα νὰ παραθέσωμεν τὴν εἰκόνα ἕνεκα τῆς σπανίας καὶ ἰδιορρύθμου μορφῆς (Εἰκ. 54).

Εὑρήματα.

Ἐπιγραφαί. Αἱ ἐν τῷ γεροντικῷ εὑρεθεῖσαι ἐπιγραφαὶ εἶνε πᾶσαι ἐπὶ βάθρων ἀγαλμάτων ἱδρυθέντων, ὡς διδάσκουσιν αὐταὶ αἱ ἐπιγραφαὶ ὑπὸ τοῦ Ἰουλίου Ἀντωνίνου Πυθοδώρου εἰς μέλη τῆς οἰκογενείας τοῦ αὐτοκράτορος Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς, καὶ τοῦ ἰδίου Πυθοδώρου. Καὶ αἱ μὲν ἀναφερόμεναι εἰς τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας τοῦ Πυθοδώρου, δύο πιθανῶς μέχρι τοῦδε, εὑρηνται ἐπὶ τῶν παραστάδων, εἰς ἃς καταλήγουσιν πρὸς τὴν ὀρχήστραν οἱ ἀνέχοντες τὸ κοῖλον πρὸς τὸν ***δρόμον*** τοίχοι, αἱ δὲ αὐτοκρατορικαὶ ἦσαν ἱδρυμέναι ἐπὶ τῶν ***ναΐσκων,*** οἱ ὁποῖοι προὐβάλλοντο πρὸ τῶν μεταξὺ τῶν θυρῶν διαστημάτων ἐπὶ τοῦ ἀπέναντι τοῦ κοίλου νοτίου τοίχου τοῦ γεροντικοῦ.

Ὡς εἴπομεν ἤδη ἀνωτέρω (σελ. 15) ὁ Ἰούλιος Πυθόδωρος, οὗτινος τὸ πλῆρες ὄνομα ἦτο Σέξτος Ἰούλιος Μαΐωρ Ἀντωνῖνος Πυθόδωρος, ἀνῆκεν εἰς τὴν παλαιὰν πλουσίαν καὶ εὐγενῆ Νυσαϊκὴν οἰκογένειαν τῶν Πυθοδώρων, ἧς τὸ ἀρχαιότερον γνωστὸν μέλος εἶνε ὁ Χαιρήμων Πυθοδώρου (ἰδὲ ἀνωτ. σελ. 10), ὅστις κατέστη περίφημος διὰ τὴν δίωξιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ βασιλέως Μιθραδάτου τοῦ Εὐπάτορος (ἰδὲ Νυσαϊκὴν ἐπιγραφὴν ἐν Ath. Mitt. 1891 σελ. 95, Hiller v. Gärtringen καὶ Th. Mommsen, καὶ τελευταίως ἐν Dittenberger Sylloge[3]). Μέλη τῆς οἰκογενείας ἔφερον, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ χωρίου (649. 42, ἀνωτέρω σελ. 5. 12) τοῦ Στράβωνος τὸν τίτλον τοῦ Ἀσιάρχου (πβλ. P.W. RE σελ. 1567). Ὁ Κικέρων ὀνομάζει τοὺς Πυθοδώρους μεταξὺ τῶν γνωστῶν καὶ ἐν Ρώμῃ εὐγενῶν Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν τῶν Τραλλέων.

Ὅτι ἡ οἰκογένεια διετήρει τὸν παλαιὸν πλοῦτον μαρτυρεῖ ἡ ὑπὲρ τοῦ γε-

ροντικοῦ μεγαλειώδης δαπάνη τοῦ Ἰουλίου Ἀντωνίνου Πυθοδώρου, ζήσαντος δύο περίπου ἑκατονταετηρίδας μετὰ τὸν πρῶτον γνωστὸν τῆς οἰκογενείας Χαιρήμονα Πυθοδώρου.

Τὰ βάθρα τῶν αὐτοκρατορικῶν ἀγαλμάτων εἶνε ἐκ μαρμάρου λευκοῦ, τετραγωνικά, ὕψους 0.75 περίπου, πλάτους 0.65 καὶ πάχους 0.45 καὶ ἔχουσι ὀλίγῳ μόνον διαφερούσας ἀλλήλων ἱκανῶς ἐξεχούσας κοσμηματικὴν βάσιν καὶ κορυφήν. Αἱ ἐπιγραφαὶ εἶνε ἐπιμελῶς ἐπὶ τῆς προσθίας ἐπιφανείας κεχαραγμέναι διὰ

Εἰκ. 55. Βάθρον καὶ ἄγαλμα τοῦ Καίσαρος Μάρκου Αἰλίου Αὐρηλίου Οὐήρου.

τῶν χαρακτηριστικῶν ἐν τῇ χώρᾳ ἰδιοτρόπως, κατὰ τὰ ἄκρα πρὸ πάντων, ἐσχηματισμένων γραμμάτων τῶν χρόνων τῶν Ἀντωνίνων.

Ἀριθ. 1. Εἰκ. 55 (πβλ. καὶ εἰκόνας 38 καὶ 39). Εὕρηται εἰσέτι ἐν τῇ ἀρχικῇ θέσει ἐπὶ τοῦ τρίτου ἐξ Ἀνατολῶν ***ναΐσκου*** ἱδρυμένον. Ὡς φαίνεται καὶ ἐπὶ τῆς εἰκόνος 38 τὸ βάθρον ἔχει πολλαχῶς διαρραγῆ καὶ ἔχουσιν ἀποσπασθῆ διάφορα τεμάχια τῆς ἐνεπιγράφου ἐπιφανείας ἐκ τῆς κορυφῆς καὶ τοῦ δεξιοῦ πλαγίου. Τῶν τεμαχίων τῆς κορυφῆς τινα ἐπανευρέθησαν καὶ κατετέθησαν ἐν τῇ συλλογῇ Σμύρνης.

Μᾶρκον Αἴλιον [Αὐρή
λι]ον Οὐῆρον Καίσ[αρα
αὐτοκράτορος Ἀ[ντω
νίνου Εὐσεβοῦς [υἱὸν
θεοῦ Ἀδριανοῦ ·ὑ·ω[νὸν

Ἰ·ούλιος Ἀντωνῖνο[ς
Πυθόδωρος ἐκ διαθή
κης Ἰ·ουλίας Ἀντωνίας
Εὐρυδίκης τῆς αὐτοῦ
μητρὸς ℰ

Ὁ Καῖσαρ Μᾶρκος Αἴλιος Αὐρήλιος Οὐῆρος (P. W. RE ἐν λ. Annius σελ. 2279) εἷς τῶν δύο θετῶν υἱῶν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσε-

Εἰκ. 56. Βάθρον ἀγάλματος Καίσαρος Λευκίου Αἰλίου Αὐρηλίου Κομμόδου.

βοῦς εἶνε ὁ μετὰ ταῦτα (ἀπὸ τοῦ 161 μ. Χ.) αὐτοκράτωρ Μᾶρκος Αὐρήλιος Ἀντωνῖνος ὁ φιλόσοφος. Τὸ ὅτι ἐν τῇ ἐπιγραφῇ χαρακτηρίζεται εἰσέτι μόνον ὡς Καῖσαρ παρέχει τὸ ἐνδόσιμον, ὅτι αὕτη ἐχαράχθη πρὸ τοῦ 161 μ. Χ., ὅτε ἔγινεν οὗτος αὐτοκράτωρ θανόντος τοῦ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς. Πρὸ τοῦ βάθρου τούτου εὑρέθη καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου (ἰδὲ κατωτέρω καὶ ἀνωτέρω σελ. 48).

Ἀριθ. 2. Εἰκ. 56. Εὑρέθη εἰς δύο τεθραυσμένον πρὸ τοῦ δευτέρου ἐξ ἀνατολῶν ***ναΐσκου*** ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ***δρόμου.*** Ἔχει τὰς αὐτὰς πρὸς τὸ προη-

γούμενον βάθρον διαστάσεις καὶ σῴζεται μέχρι ὕψους 0.59. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπιγραφῆς λείπει, ἀλλ' ἡ συμπλήρωσις διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Λευκίου Οὐήρου, ἐνόσω ἦτο ἔτι καῖσαρ εἶνε ἀσφαλής, διότι ἐν τῷ προηγουμένῳ βάθρῳ ἔχομεν ἤδη τὸν ἕτερον θετὸν υἱὸν τοῦ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς.

[Λεύκιον Αἴλιον Αὐρή
λιον Κόμμοδον Καίσαρα
αὐτ]οκράτ[ορος
Καίσαρο]ς Τίτου Αἰλ[ίου
Ἀδριαν]οῦ Ἀντωνί[νου
Σεβα]στοῦ Εὐσεβοῦς
υἱ]ὸν θεοῦ Ἀδριανοῦ
ἔκγονον
Ἰ(ούλιος) Ἀντωνῖνος Πυθόδωρος
ἐκ διαθήκης Ἰ(ουλίας) Ἀντωνίας Εὐρυδίκης τῆς αὐτοῦ μητρός.

Εἰκ. 57. Βάθρον ἀγάλματος Φαυστείνης τῆς νεωτέρας.

Ὡς αὐτοκράτωρ ὁ Λεύκιος Αἴλιος Αὐρήλιος Κόμμοδος ὠνομάζετο Λεύκιος Αὐρήλιος Οὐῆρος. Καὶ τούτου τὸ ἄγαλμα εὑρέθη (ἰδὲ κατωτέρω) ἐν τῷ γεροντικῷ.

Ἀριθ. 3. Εἰκ. 57. Εὑρέθη εἰς πολλὰ τεμάχια τεθραυσμένον ἐν τῇ ἐπιχώσει καὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ***δρόμου,*** καὶ συνεκολλήθη ἐν τῇ συλλογῇ Σμύρνης.

Φαυστεῖναν αὐτοκράτο
ρος Καίσαρος Τίτου Αἰλίου
Ἀδριανοῦ Ἀντωνίνου Σε-
βαστοῦ Εὐσεβοῦς καὶ θεᾶς
Φαυστείνης θυγατέρα
Ἰ.ούλιος Ἀντωνῖνος Πυθό-
δωρος ἐκ διαθήκης Ἰ.ουλί-
ας Ἀντωνίας Εὐρυδίκης
τῆς αὐτοῦ μητρός.

Εἶνε ἡ γνωστὴ ὡς Ἀννία Φαυστεῖνα σεβαστή, αὐτοκρατορικὴ σύζυγος τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου Ἀντωνίνου, ἡ ἄλλως Φαυστεῖνα ἡ νεωτέρα.

Ἀριθ. 4. Εἰκ. 58. Εὑρέθη ἄρτιον ἐν τῇ ἐπιχώσει πλησίον τῆς δυτικῆς παραστάδος τοῦ κοίλου.

Φαυστῖναν Μ. Αὐρ. Οὐήρου
Καίσαρος θυγατέρα καὶ
Φαυστίνης αὐτοκράτο-
ρος Καίσαρος Τ. Αἰλίου Ἀδρια-
νοῦ Ἀντωνίνου σεβασ-
τοῦ Εὐσεβοῦς θυγα-
τρὸς
Ἰ. Ἀντωνῖνος Πυθόδω-
ρος ἐκ διαθήκης Ἰ. Ἀν-
τωνίας Εὐρυδίκης
τῆς αὐτοῦ μητρός.

Ἡ Φαυστῖνα τῆς ἐπιγραφῆς εἶνε ἡ πρώτη κόρη τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου καὶ τῆς Φαυστείνης τοῦ προηγουμένου βάθρου, ἡ γεννηθεῖσα τῷ 147. Τὸ πλεῖρες ὄνομα αὐτῆς εἶνε Ἀννία, Γαλερία, Αὐρηλία, Φαυστεῖνα (πβλ. ἐπιγρ. Olympia Inschr. N° 616, 1).

Εἰκ. 58. Βάθρον ἀγάλματος τῆς θυγατρὸς τοῦ Μ. Αὐρηλίου Φαυστίνης.

Ἀριθ. 5 (πβλ. εἰκ. 33 σελ. 47). Ἐπὶ τῆς πρὸς τὴν ὀρχήστραν πλευρᾶς τῆς παραστάδος εἰς ἣν καταλήγει ἡ πρὸς τὸν ***δρόμον*** δυτικὴ παρειὰ τοῦ κοίλου τοῦ γεροντικοῦ. Τεθραυσμένα τινὰ τεμάχια τῆς δεξιᾶς ἄνω γωνίας κατετέθησαν εἰς τὴν συλλογὴν Σμύρνης.

Σ]έξτον Ἰ.ούλιον
Μαῖορα Ἀντωνῖνον
Πυθόδωρον υἱὸν
Ἰ.ουλίου Μαΐορος ὑ-
πάτου ἐκ διαθήκης
Ἰ.ουλίας Ἀντωνίας
Εὐρυδίκης τῆς
μητρός.

Διὰ τῆς ἐπιγραφῆς μανθάνομεν τὸ πλῆρες ὄνομα τοῦ χορηγοῦ, καὶ διδασκόμεθα, ὡς εἴπομεν ἤδη ἀνωτέρω, τὸν σύνδεσμον τῶν Πυθοδώρων πρὸς ἑτέραν ὄχι ἄσημον Ρωμαϊκὴν οἰκογένειαν τῶν Μαϊόρων [1].

Δὲν εὑρέθη δυστυχῶς ἡ κορυφὴ τῆς παραστάδος, ἀλλ' εἶνε πιθανώτατον, ὅτι ἐπ' αὐτῆς ἦτο ἱδρυμένον τὸ ἄγαλμα τοῦ Πυθοδώρου, ἡ μεγάλη δ' αὕτη τιμὴ

[1] Sextus Julius Major (Prosop. Lat.) ἦτο consul suffectus (ἀναπληρωματικὸς ὕπατος ἢ ***σμικρότερος ὕπατος*** P.W. RE σελ. 1130) ἐπὶ Ἀδριανοῦ πρὸ τοῦ ἔτους 134. Ἡ συμφωνία τῶν ὀνομάτων πρὸς τὰ τοῦ ἡμετέρου Πυθοδώρου καὶ τὸ ὑπατικὸν ἀξίωμα τοῦ Ἰουλίου Μαΐορος πατρὸς τοῦ Πυθοδώρου καὶ τοῦ Sexti Juli Majoris δικαιολογοῦσιν ἴσως τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι ὁ Ἀντωνῖνος Πυθόδωρος πρὸς τοῦτον τὸν Μαΐορα ἐσχετίζετο, ἦτο υἱός του (;). Ἡ χρονολογία τούτου (134 μ. Χ.) πρὸς τὴν τῆς ἐπιγραφῆς ἡμῶν πρὸ τοῦ 161 δὲν ἀντίκειται εἰς τὴν ὑπόθεσιν.

δικαιολογεῖται μόνον ἂν δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Ἰούλιος Πυθόδωρος ἦτο ὁ κτίστης, ἢ ὁ καταβαλὼν τὴν δαπάνην εἰς τὴν νεωτέραν μετασκευὴν τοῦ γεροντικοῦ.

Ἀριθ. 6 (πβλ. εἰκ. 52). Ἐπὶ τῆς παραστάδος εἰς ἣν καταλήγει ἡ ἀνατολικὴ παρειὰ τοῦ κοίλου τοῦ γεροντικοῦ ἐσώθη μόνον τὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς.

ἐπιμε]ληθέ[ντος
Σωτᾶ τοῦ ἐπιγόνου.

Εἶνε πιθανώτατον, ὅτι καὶ ἐπὶ τῆς παραστάδος ταύτης ἦτο ἱδρυμένον ἄγαλμα μέλους τινὸς τῆς οἰκογενείας τοῦ Πυθοδώρου ἱδρυθὲν μετὰ τὸν θάνατον ἴσως τούτου ὑπὸ τοῦ ἀπογόνου αὐτῶν Σωτᾶ [1]

Γλυπτά. Εἰκ. 59. Ἄγαλμα τηβενοφόρου ὀλίγῳ μεγαλείτερον τοῦ φυσικοῦ μεγέθους. Εὑρέθη πρὸ τοῦ τρίτου ἐξ Ἀνατολῶν ***ναΐσκου*** (πβλ. σελ. 49 καὶ εἰκόνας 34 καὶ 55), πιθανώτατα ἐν ᾗ θέσει κατέπεσεν ἀρχικῶς ἀπὸ τοῦ βάθρου του, τὸ ὁποῖον σῴζεται ἱδρυμένον εἰσέτι ἐπὶ τοῦ ναΐσκου. Ἵσταται ἐν τῷ συνήθει ἐπιδεικτικῷ σχήματι, τὰ μάλιστα ἀγαπητῷ κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἐστηριγμένος μὲ προσποιητὴν ἀφέλειαν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς καὶ ἔχων τὸ ἀριστερὸν γόνυ κεκαμμένον καὶ ἐλαφρῶς προβεβλημένον. Ἡ κεφαλὴ ἦτο ἔνθετος καὶ λείπει· ἐπίσης ὁ ἀριστερὸς βραχίων, ὅστις προυτείνετο ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος. Τεθραυσμένα εἶνε καὶ λείπουσι ὁμοίως τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ δεξιοῦ βραχίονος, μέρος τοῦ δεξιοῦ ὤμου (ἀμφότερα ἐξ ἑνὸς χωριστοῦ τεμαχίου· πβλ. εἰκ. 55), καὶ οἱ πόδες. Κατὰ τὴν μετακίνησιν ἀπεχωρίσθη πρὸς τούτοις τὸ κάτω τοῦ ἀγάλματος ἄνωθεν τῶν γονάτων. Μετεφέρθη εἰς τὴν συλλογὴν Σμύρνης.

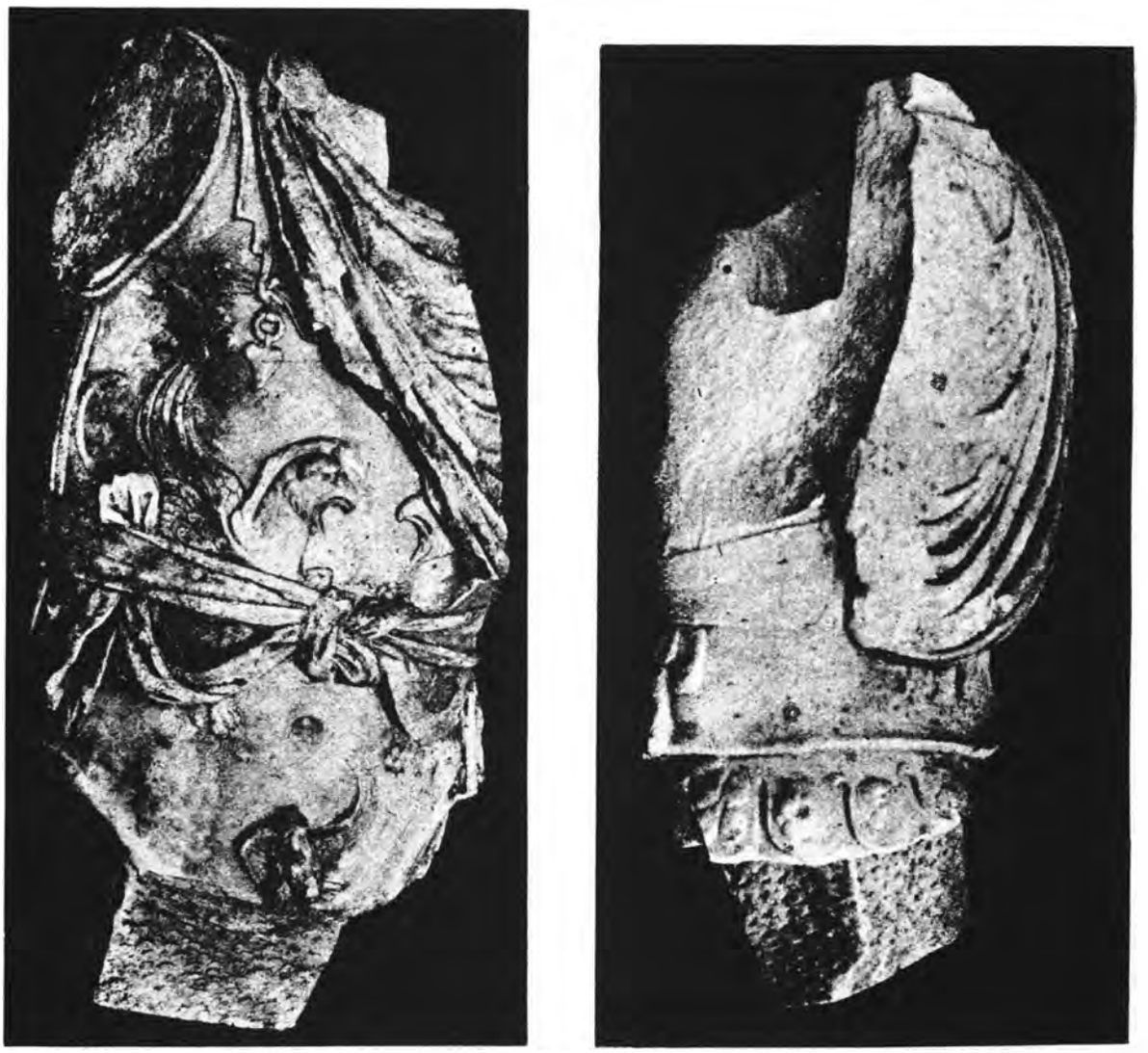

Εἰκ. 59. Ἄγαλμα τοῦ Καίσαρος Μάρκου Αἰλίου Αὐρηλίου Οὐήρου.

Κατὰ τὴν ἐπὶ τοῦ βάθρου ἐπιγραφὴν τὸ ἄγαλμα εἰκονίζει τὸν Μᾶρκον

[1] Δυνατὸν εἶνε νὰ ὑπάρχωσι τεμάχια συμπληροῦντα ὁπωσδήποτε τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην μεταξὺ τῶν ὀλίγων ἐνεπιγράφων μικρῶν τεμαχίων, ἅτινα μετεκομίσαμεν εἰς τὴν συλλογὴν Σμύρνης, ἀλλὰ δὲν ἐλάβομεν τὸν καιρὸν νὰ ἐξετάσωμεν ἀκριβῶς. Κατὰ τὴν ἐφετινὴν ἀνασκαφὴν (1922) εὑρέθη τεμάχιον ἐνεπίγραφον ἐκ τοῦ βάθρου τοῦ ἀγάλματος τῆς ἀδελφῆς τοῦ Πυθοδώρου Ἰουλίας Ἰ. ., ὅπερ δημοσιεύομεν ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1922.

Αὐρήλιον ὡς Καίσαρα. Εἰς τὰ σῳζόμενα ἀγάλματα αὐτοῦ καὶ λοιπὰς παραστάσεις ὁ Μᾶρκος Αὐρήλιος καὶ ὡς αὐτοκράτωρ καὶ ὡς Καῖσαρ εἰκονίζεται θωρακοφορῶν, ἢ ἐν ἡρωϊκῇ γυμνότητι, ἢ ἐν χιτῶνι καὶ χλαμυδίῳ (Bernulli R. Ikon.

Εἰκ. 60. Κορμὸς ἀγάλματος Καίσαρος Λευκίου Οὐήρου.

II² σελ. 165 ἑ.), ἀλλ' ἡ παράστασις καὶ τηβεννοφορούντων Ρωμαίων αὐτοκρατόρων ἦτο πολὺ συνήθης.

Εἰκ. 60. Κορμὸς θωρακοφόρου ἀγάλματος ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ μέχρι τῆς κοιλίας. Λείπουσιν οἱ βραχίονες, ὁ δεξιὸς ἀπὸ τοῦ ὤμου, ὁ δ' ἀριστερὸς μετὰ τμήματος τοῦ ὤμου καὶ τοῦ στήθους. Ἡ κεφαλὴ ἦτο ἔνθετος. Κάτω ἐξέχει ὀγκῶδες

ἔμβολον, δι' οὗ προσεκολλᾶτο τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ κορμοῦ πρὸς τὸ ὑπόλοιπον σῶμα τοῦ ἀγάλματος. Λίαν ἐντέχνως καὶ μετὰ περισσῆς ἐπιμελείας εἶνε εἰκονισμένος ὁ μετάλλινος θώραξ, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου παρίστανται δύο θαυμάσιοι ἀντωποὶ γρύπες καλυπτόμενοι ἐν μέρει ὑπὸ τῆς στρατιωτικῆς ἐκ μαλακοῦ πολυτίμου ὑφάσματος ζώνης (cingulum), τῆς ὁποίας τὰ πρὸς τὰ πλάγια διευθυνόμενα μακρὰ ἄκρα ἀνασυρόμενα καὶ συγκρατούμενα τεχνηέντως δι' αὐτῆς τῆς ζώνης συντελοῦσιν εἰς πλουσιωτέραν διακόσμησιν τοῦ θώρακος· ὁ δεξιὸς γρὺψ καλύπτε-

Εἰκ. 61. Πόδες καὶ βάσις γυναικείου ἀγάλματος.

ται πρὸς τούτοις κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ ὑπὸ τοῦ χλαμυδίου, ὅπερ κεκομβωμένον διὰ μεγάλου κομβίου ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου τοῦ ἀγάλματος κατέπιπτεν ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ ἄνω μέρους τοῦ σώματος. Κάτωθεν τοῦ ὀμφαλοῦ ἵπταται ἐν σχετικῶς πολὺ ἐξέχοντι ἀναγλύφῳ ἀετός· ἐπὶ τῶν πτερυγίων, ἅτινα εἶνε ἐξηρτημένα κάτωθεν τοῦ θώρακος ὑπάρχουσιν ἀνάγλυπτα διάφορα κοσμήματα, ρόδακες, πρόσωπα κλπ.

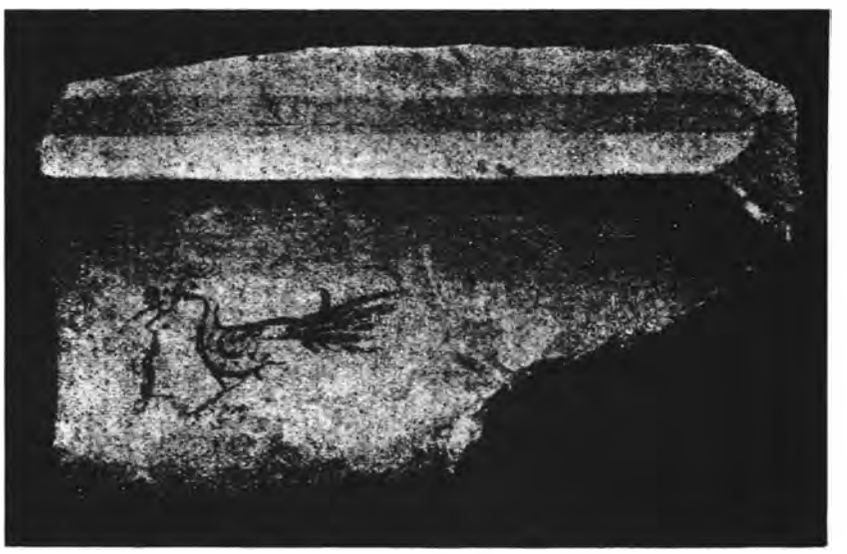
Μεθ' ὅλας τὰς ἐλλείψεις, χάρις εἰς τὴν ἐξαίρετον ἐργασίαν καὶ τὴν καλὴν διατήρησιν τοῦ σωθέντος τμήματος, ὁ κορμὸς πρέπει νὰ καταλογισθῇ μεταξὺ τῶν πολυτιμοτέρων ἐν τῇ Ἀνατολῇ θωρακοφόρων ἀγαλμάτων.

Τὸ σχῆμα τούτου δεικνύει ὅτι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν Ρωμαῖον στρατηγὸν τὸ ὕπατον περιβεβλημένον ἀξίωμα, ἀλλὰ σαφέστερον μαρτυρεῖ περὶ τοῦ εἰκονιζομένου προσώπου ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ βάθρου (ἀνωτ. σελ. 71) ὄχι πολὺ μακρὰν τοῦ

ὁποίου εὑρέθη ὁ κορμός. Κατὰ τοῦτο εἰκονίζεται διὰ τοῦ ἀγάλματος ὁ Λεύκιος Οὐῆρος ὡς Καῖσαρ. Ὁ διάκοσμος τοῦ θώρακος καὶ ἐν γένει ἡ ἀμφίεσις εἶνε συνηθεστάτη εἰς αὐτοκρατορικὰ ἀγάλματα τῶν Ἀντωνίνων (ν. Rohden Bonn. Stud. σελ. 6 ἑ.). Ἐκ τοῦ κατωτέρου μέρους τοῦ σώματος τοῦ ἀγάλματος εὑρέθη τὸ πλησίον τῶν γονάτων μέρος τῶν ποδῶν, καὶ ἄλλα δέ τινα μικρὰ τεμάχια (χείρ, μέρος τοῦ βραχίονος κλπ.) εὑρέθησαν καὶ μετεφέρθησαν ἐν τῇ συλλογῇ Σμύρνης.

Εἰκ. 61. Τὸ κατώτατον μέρος, οἱ πόδες ἀπὸ τῶν ἀστραγάλων μετὰ τῶν κρασπέδων τοῦ ἐνδύματος γυναικείου ἀγάλματος ἐπὶ συμφυοῦς λεπτῆς πλινθίδος. Τοὺς πόδας περιβάλλουσι πολυτελῆ ὑποδήματα. Εὑρέθη ἐσφηνωμένον καὶ ἐστερεωμένον διὰ μολύβδου καὶ σιδηροῦ συνδέσμου ἐντὸς ἐλλειψοειδοῦς χαμηλοῦ βαθριδίου, ἀλλὰ δυστυχῶς κατὰ τὴν μεταφορὰν εἰς Σμύρνην ἐξ ἀπροσεξίας καὶ ἀδεξιότητος τῶν ἐκφορτωτῶν ἀπεσπάσθη ἀπὸ τοῦ βαθριδίου καὶ ὑπέστη σημαντικὴν βλάβην. Εὑρέθη ἐν τῇ ἐπιχώσει ἐπὶ τῆς ὀρχήστρας καὶ συμφώνως πρὸς τὰς εὑρεθείσας ἐπιγραφὰς ἀνήκει εἰς τὴν ἑτέραν τῶν Φαυστεινῶν, ἢ καὶ εἰς τὴν ἀδελφὴν τοῦ Ἰουλίου Πυθοδώρου Ἰουλίαν Ἰ.. (ἀνωτ. σελ. 73 σημ. 1).

Εὑρέθη πρὸς τούτοις ἐν τῇ ὕπερθεν τῶν ἑδωλίων ἐπιχώσει τοῦ γεροντικοῦ

Εἰκ. 62. Τεμάχιον σίμης μετὰ ἐζωγραφημένου πτηνοῦ.

τεμάχιον σίμης ἀποσπασθὲν ἀπὸ μαρμαρίνης κεραμίδος ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶνε δι' ἐρυθροῦ χρώματος ἐζωγραφημένου ἄτεχνον πτηνὸν (Εἰκ. 62) ἔχον ἀπὸ τοῦ ἐπιμήκους ράμφους ὁμοίως ἄτεχνον ὄφιν [1].

[1] Κατετέθη καὶ τοῦτο ἐν τῇ συλλογῇ Σμύρνης.

Χρονολογία. Δὲν εἶνε δύσκολον εὐτυχῶς νὰ ὁρίσωμεν τὸν χρόνον ἐξ οὗ προέρχεται τὸ κτίριον τοῦ γεροντικοῦ, ἐν ᾗ μορφῇ διετηρήθη τοῦτο μέχρις ἡμῶν. Εἴπομεν ἤδη ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἐπιδεικτικὴ θέσις, ἐν ᾗ ἱδρύθη τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἰουλίου Ἀντωνίνου Πυθοδώρου καὶ ἡ χρησιμοποίησις τῆς παραστάδος τοῦ κοίλου ὡς βάσεως τοῦ ἀγάλματος καὶ πρὸς χάραξιν τῆς ἐπιγραφῆς αὐτοῦ δικαιολογεῖ ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν ὡς ἀσφαλές, ὅτι οὗτος ἦτο ὁ χορηγὸς τῆς δαπάνης τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ πολυτελεστάτου κτιρίου· ἡ πληθὺς δὲ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθέντων ἀγαλμάτων ἐπὶ πασῶν τῶν ἐπιφανεστάτων θέσεων τοῦ οἰκοδομήματος δύναται μόνον νὰ ἐνισχύσῃ τὴν γνώμην ταύτην. Ἀλλὰ καὶ ὁ ρυθμὸς καὶ τὸ εἶδος τῆς διακοσμήσεως τοῦ κτιρίου ἐπαναλαμβάνεται μὲ διαφορὰς μόνον ὡς πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς ἐπιμελείας τῆς ἐκτελέσεως εἰς πολλὰ μικρασιατικὰ μνημεῖα τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τῶν Ἀντωνίνων, ὅτε ἦτο δυνατὸν νὰ κτισθῇ ὑπὸ τοῦ Πυθοδώρου τὸ γεροντικόν. Ἐν τῷ ἤδη μνημονευθέντι συγγράμματι Lanckoronski Städte Pisidicus und Pamphiliens εὑρίσκομεν πλεῖστα παραδείγματα κτιρίων, τῶν ὁποίων ὁ διάκοσμος παρουσιάζει τὸν αὐτὸν ρυθμὸν πρὸς τὸν τοῦ γεροντικοῦ. Καὶ τοῦ Νυμφαίου τῆς Μιλήτου ὁ διάκοσμος τοῦ δευτέρου ὀρόφου ὁμοιάζει ἐπίσης καταπληκτικῶς. Ὁμιλοῦντες ἀνωτέρω (σελ. 70) περὶ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν αὐτοκρατορικῶν βάθρων εἴπομεν τὸν λόγον, δι' ὃν ἀσφαλῶς ἡ ἵδρυσις τῶν αὐτοκρατορικῶν ἀγαλμάτων ὑπὸ τοῦ Πυθοδώρου ἔγινεν πρὸ τοῦ 161 ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς. Ἀλλ' ἡ ἵδρυσις τῶν ἀγαλμάτων συμπληροῦσα τὸ σύστημα τοῦ ἐσωτερικοῦ διακόσμου εἶνε ἀπαραιτήτως συνδεδεμένη πρὸς τοῦτον, καὶ εἶνε ἀδύνατον νὰ χωρισθῇ ἀπ' αὐτοῦ χρονολογικῶς, ἑπομένως καὶ ὅλον τὸ γεροντικόν, ἐν ᾗ μορφῇ διατηρεῖται εἶνε νεώτερον τοῦ ἔτους 161.

Ὅτι γεροντικὸν ὑπῆρχεν ἐν Νύσῃ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἴσως θέσεως, παρὰ τὴν ἀγοράν, καὶ εἰς παλαιοτέρους χρόνους μαρτυρεῖ ἡ μνεία αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος. Εἴπομεν ἤδη, ὅτι ἐκ τούτου πιθανῶς προέρχεται ἡ ἐν τῷ βορείῳ τοίχῳ τοῦ σῳζομένου κτιρίου ἐνεκτισμένη στοὰ (Nysa ad. M. σελ. 37). Ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας ταύτης καὶ ὁ ρυθμὸς τοῦ κιονοκράνου (ἀνωτ. εἰκ. 54) ἀνήκουσι πάντως εἰς τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Δὲν ἔχει δ' ὅμως τὸν αὐτὸν βαθμὸν πιθανότητος ἡ καὶ ὑφ' ἡμῶν ἐκφρασθεῖσα ἀνωτέρω γνώμη, ὅτι σύγχρονα πρὸς τὴν στοὰν εἶνε τὸ κοῖλον καὶ πρὸ πάντων οἱ τοῖχοι δι' ὧν ἀνέχεται τοῦτο πρὸς τὸν ***δρόμον***. Ἡ διαφορὰ τοῦ τρόπου τῆς τοιχοδομίας (ἰδὲ καὶ ἀνωτ. σελ. 63) τῶν τοίχων τούτων ἀπὸ τῶν λοιπῶν τοίχων τοῦ γεροντικοῦ θὰ ἐδικαιολόγει τοιαύτην ὑπόθεσιν, ἀλλὰ καὶ τούτων καὶ τῶν ἐδωλίων ἡ ἐργασία εἶνε τόσον ἐπιπολαία ὥστε μετὰ πολλῶν ἐνδοιασμῶν νὰ δέχεταί τις τὴν γνώμην, ὅτι κατεσκευάσθησαν εἰς τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Δυστυχῶς δὲ καὶ ἡ ἀνασκαφὴ δὲν παρέσχεν εἰσέτι πλείονας ἐνδείξεις περὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου τούτου γεροντικοῦ.

Νυσαϊκαὶ ἐπιγραφαί.

Σκοπὸς ἡμῶν ἦτο νὰ δημοσιεύσωμεν πλήρη συλλογὴν[1] τῶν εὑρεθεισῶν μέχρι τοῦδε Νυσαϊκῶν ἐπιγραφῶν, ἵνα χρησιμεύσωσιν ὡς βοήθημα εἰς τὴν ἀποφασισθεῖσαν ὑφ' ἡμῶν πλήρη ἀνασκαφὴν τῆς Νύσης, εἰς ἡμᾶς καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας συνεργάτας καὶ τοὺς ἐντοπίους λογίους, ἀφοῦ ἐλάχιστα μόνον ἀρχαιολογικὰ βιβλία ὑπάρχουσιν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Τὸν σκοπὸν ἡμῶν τοῦτον εἴμεθα τώρα πλέον ὑποχρεωμένοι νὰ ἐγκαταλίπωμεν. Ἡ ἀποχώρησις τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ματαιώνει τὸ σχέδιον περὶ ἀνασκαφῆς τῆς Νύσης, Ἕλληνες δ' ἐντόπιοι χάρις εἰς τὸ ἄγριον ἔργον τῶν Τούρκων δὲν ὑπάρχουσι πλέον ἐκεῖ. Καθ' ἣν στιγμὴν δημοσιεύεται τὸ παρὸν ἔργον οἱ μὲν ἄνδρες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὅσοι ἀπέμειναν ἐκ τῶν σφαγῶν τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς ἐπανόδου τῶν Τούρκων ἀποθνήσκουσι καὶ ἐξαφανίζονται εἰς τὰ βάθη τῆς Ἀσίας, ὅπου κατ' ἀγέλας ὡς δοῦλοι ἀπήχθησαν, οἱ δὲ γέροντες, αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδία, ὅσοι ὁμοίως διέφυγον τὴν σφαγὴν καὶ τὴν ὁλοκαύτωσιν πλανῶνται ἄνευ πατρίδος, πεινῶντες καὶ ἄστεγοι, ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν καὶ ἴσως ἀπὸ ἠπείρου εἰς ἤπειρον μέλλοντες καὶ οὗτοι νὰ ἐξαφανισθῶσιν κατὰ τὸ πλεῖστον.

Κατωτέρω παρέχομεν μόνον διορθώσεις καὶ σημειώσεις εἰς τὰς σπουδαιοτέρας ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Νύσης, καὶ φωτογραφικὰς ἀπεικονίσεις τούτων, ἐπειδὴ εἶνε πιθανώτατον, ὅτι τουλάχιστον τινὲς ἐκ τούτων θὰ ἐξαφανισθῶσι, προσθέτομεν δὲ καὶ δύο νέας ἀδημοσιεύτους ἔτι, ὅσον ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν ἐπιγραφάς, μὴ προερχομένας ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ἡμῶν.

Ἡ συλλογὴ καὶ ἡ παραβολὴ τῶν κειμένων τῶν ἐπιγραφῶν ἔγινε κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ τοῦ νεαροῦ συνεργάτου μου ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐπιμελητοῦ Νίκου Λάσκαρη, εἰς ὃν ὀφείλονται καὶ αἱ πλεῖσται τῶν διορθώσεων.

Εἰκὼν 63. Μέρος ἐπιστολῆς τῶν βασιλέων Ἀντιόχου καὶ Σελεύκου πρὸς τοὺς Ἀθυμβριανοὺς περὶ τῆς ἀσυλίας τοῦ Πλουτωνίου τῶν Ἀχαράκων, ἡ ὁποία ἦτο ἐπιγεγραμμένη ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ τοῦ Πλουτωνίου. Ἐδημοσιεύθη τελευταῖον ἐν Nysa ad M. σελ. 63α, ὑπὸ Hiller v. Gärtringen κατὰ τὸ τελευταῖον ἀντίγραφον τοῦ Pringsheim, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε δημοσιευθῆ ὑπὸ Clerc ἐν BCH XI, 1887, 347, 3. Ἐκ τῆς θέσεως, ὅπου ἔκειτο ἐν Σαλαβατλῆ μετεκομίσθη ὑφ' ἡμῶν εἰς τὴν συλλογὴν Σμύρνης. Αἱ κατωτέρω ὀλίγαι διορθώσεις δύνανται νὰ ἐξακριβωθῶσιν ἐν τῇ εἰκόνι.

Στίχ. 9 εὐσε]βήαι συναύξειν ***τὰς τῶν θε[ῶν.***

Τοῦ ε τῆς λέξεως ***θεῶν*** διακρίνεται καλῶς μόνον ἡ μικρὰ ὁριζοντία γραμμὴ

[1] Ἡ δημοσίευσις ἐλπίζομεν ὅτι θὰ γίνῃ προσεχῶς ἐν τοῖς Titulis Asiae Minoris ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν.

μετὰ μικρᾶς γωνίας κατὰ τὸ ἄκρον, ἡ ὁποία ἐξέχει κοσμηματικῶς ἀπὸ τῶν ἄκρων τῆς καθέτου κεραίας ἐπὶ πάντων τῶν ε τῆς ἐπιγραφῆς.

Στίχ. 10 ..παραδόσιμον ***εἰς τὸν αἰῶνα π..***
Στίχ. 11 πε]πείσμεθα μὲν καὶ ***διὰ τῶν προτερ..***

Εἰκ. 63. Ἐπιγραφὴ ἀσυλίας ἐκ τοῦ Πλουτωνίου Ἀχαράκων.

Ἂς σημειωθῇ πρὸς τούτοις ἐνταῦθα, ὅτι τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς εἶνε ἀπολύτως ὅμοιον πρὸς τὰς ἐκ τῶν χρόνων τῶν Ἀντωνίνων ἐπιγραφὰς τῶν βάθρων τοῦ γεροντικοῦ καὶ τὰς ἐπιγραφὰς τοῦ Ἀλκιβιάδου (διὰ τὸ ***β***), ὡς δύναται νὰ πείσῃ ἁπλῆ σύγκρισις καὶ τῶν παρ' ἡμῶν δημοσιευομένων ἐνταῦθα εἰκόνων, ἑπομένως ἡ πληροφορία τοῦ Pringsheim (ἔ. ἀ. σελ. 63), περὶ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων τῶν ἐπιγραφῶν καὶ ὅτι ταῦτα δύνανται νὰ εἶνε τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου, πρέπει νὰ τροποποιηθῇ.

Ἐκ τῶν δύο ἄλλων λίθων μετὰ συνεχείας τῆς ὡς ἄνω ἐπιγραφῆς, αἵτινες δημοσιεύονται ὁμοίως ὑπὸ Hiller ἐν τῇ αὐτῇ θέσει (Nysa ad M. σελ. 64, b c) τὴν μὲν πρώτην εἶδον ἐν ᾗ θέσει καὶ οἱ λοιποὶ ἀρχαιολόγοι ὡς στρῶσιν πρὸ τῆς θύρας τοῦ τζαμίου τοῦ Σαλαβατλῆ, ἡ δὲ δευτέρα ἐκτειχισθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ ἐκ τῆς θέσεως, ἐν ᾗ εὑρίσκετο ἐν τῇ στρώσει ὁμοίως τοῦ προαυλίου τοῦ τζαμίου τοῦ Σουλτὰν Ἰσὰρ κατελείφθη δυστυχῶς ἑτοίμη πρὸς μεταφορὰν εἰς Σμύρνην ἐν τῷ σιδηροδρομικῷ σταθμῷ τοῦ Σουλτὰν Ἰσάρ.

Ἕνα τέταρτον λίθον προερχόμενον ἐκ τῶν αὐτῶν ἐπιγεγραμμένων λίθων τοῦ σηκοῦ τοῦ Πλουτωνίου εὗρον καὶ ἐγὼ ἐν Τσιφτὲ καβέ, τῷ πλησιεστέρῳ πρὸς τὸ Σαλαβατλῆ καὶ τὸ Πλουτώνιον χωρίῳ. Εἶνε ἐστρωμένος εἰς τὴν φλιὰν τοῦ φρέατος τοῦ κήπου τοῦ Ἀλήμπεη παρὰ τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμόν. Τὸ εἶδος καὶ ἡ ὄψις τοῦ λίθου (μάρμαρον ὑπόλευκον) εἶνε ἀπολύτως τὰ αὐτὰ πρὸς τὰς λοιπὰς ἐπιγραφάς. Μῆκος ἔχει ὁ λίθος 1.35, ὕψος 0.68 καὶ πάχος 0.32. Τῶν

Εἰκ. 64. Ἐπιγραφὴ ἐκ τοῦ Πλουτωνίου Ἀχαράκων.

γραμμάτων τὸ μέγεθος εἶνε 0.02. Περὶ τὰ ἄκρα ἔχει ὁ λίθος βεβαθυσμένην ταινίαν πλάτους 0.04 περίπου, ἥτις σῴζεται καὶ ἐπὶ τοῦ ἐν τῇ στρώσει τοῦ προαυλίου τοῦ τζαμίου τοῦ Σαλαβατλῆ λίθου. Ἡ θέσις τοῦ λίθου ἐσφηνωμένου παρὰ τὴν ρίζαν μεγάλου δένδρου ἐδυσκόλευε πολὺ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν φωτογράφησιν. Σκοπεύων νὰ μεταφέρω τὸν λίθον εἰς Σμύρνην δὲν κατέβαλον μεγαλειτέραν προσπάθειαν εἰς πληρεστέραν (δυνατὴν) ἀνάγνωσιν. Ἤδη ἐπιθυμῶν νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν μελλόντων ἐπισκεπτῶν ἐπὶ τοῦ λίθου (ἂν δὲν θὰ ἐξαφανισθῇ ὑπὸ τοῦ κατόχου τοῦ κήπου), δημοσιεύω εἰκόνα (Εἰκ. 64), ἀποτυχοῦσαν δυστυχῶς καὶ αὐτήν, μετὰ τοῦ προχείρου ἀντιγράφου, ὅπερ ἔλαβον, ἀφοῦ κατελεί-

φθη ἐν Σουλτὰν Ἰσὰρ μετὰ πολλῶν ἄλλων καὶ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης τὸ ἔκτυπον.

ιικ
ερο
συντεελ
ευ τ
νυπο
τεταπαρον
πο . ου | |
ουτων
τὰ ὑπάρχοντα διὰ τὸν
τοῖς ὑπάρχουσιν
ἱκετεύειν καὶ τὰ ὑπαρ . .
τοῖς οἰκονόμοις καὶ τῶ . .

Εἰκ. 65. Πβλ. BCH, 1890 σελ. 232, 4. Τὴν εἰκόνα παρέχω, ἵνα πιστωθῇ

Εἰκ. 65. Ἐπιγραφὴ μνημονεύουσα τὰ Ἀκάρα(κα).

ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Radet ὡς πρὸς τὰ ἱερὰ ***Ἀκάραϝκα,*** καὶ διότι εἶνε μέχρι τοῦδε τὸ μόνον ἐπιγραφικὸν μαρτύριον περὶ τοῦ ἱεροῦ χωρίου. Ἡ ἐπιγραφὴ ἀποτειχισθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ ἐπρόκειτο νὰ μεταφερθῇ εἰς Σμύρνην, ἀλλὰ παρέμεινε δυστυχῶς ἐν τῷ σιδηροδρομικῷ σταθμῷ τοῦ Σουλτὰν Ἰσάρ.

Τὴν φωτογραφίαν ἔλαβον, ὅτε ὁ λίθος ἦτο ἀκόμη ἐκτισμένος ἐν ᾗ θέσει εἶδον αὐτὸν οἱ πρὸ ἐμοῦ δημοσιεύσαντες τὴν ἐπιγραφήν, δὲν ἐπρόλαβα δὲ μετὰ τὴν ἀποτείχισιν νὰ διαπιστώσω, ἀναβάλλων τοῦτο μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ λίθου εἰς Σμύρνην, ἂν ἡ κάθετος κεραία, ἡ ὁποία φαίνεται μετὰ τὸ Α τῆς συλλαβῆς

ΡΑ τοῦ ***Ἀκάρα[κα*** (3 στίχ.) εἶνε ἡ ἀρχὴ τοῦ Κ, ἢ ἂν μετὰ τὸ Α δὲν ὑπάρχει ἄλλο γράμμα, καὶ ἑπομένως εἶνε ὀρθὴ ἡ ἐν Μεγάλῳ Ἐτυμολογικῷ παραδιδομένη ὀνομασία ***Ἄκαρα*** (πβλ. Malten ἐν Jahrb. 1913 σελ. 36), ὅπως εἶνε ἀσφαλῶς ὀρθὴ ὡς πρὸς τὸ ***κ*** τῆς δευτέρας συλλαβῆς τουλάχιστον, ἀντὶ τοῦ ὑπὸ Στράβωνος παραδεδομένου ***Ἀχάρακα.***

Εἰκ. 66. Πβλ. Nysa ad M. σελ. 9, Ath. Mitt. 1893 σελ. 333-4 (Hiller). Ἡ ἐπιγραφὴ εὕρηται ἐπὶ ἐπιστυλίου ἐκ τοῦ συνήθους ἐν Νύσῃ μαρμαρολίθου μήκους 2.20 καὶ ὕψους 0.42. Τὰ γράμματα ἔχουσι μέγεθ. 0.14. Ἡ γραφὴ ὡραία,

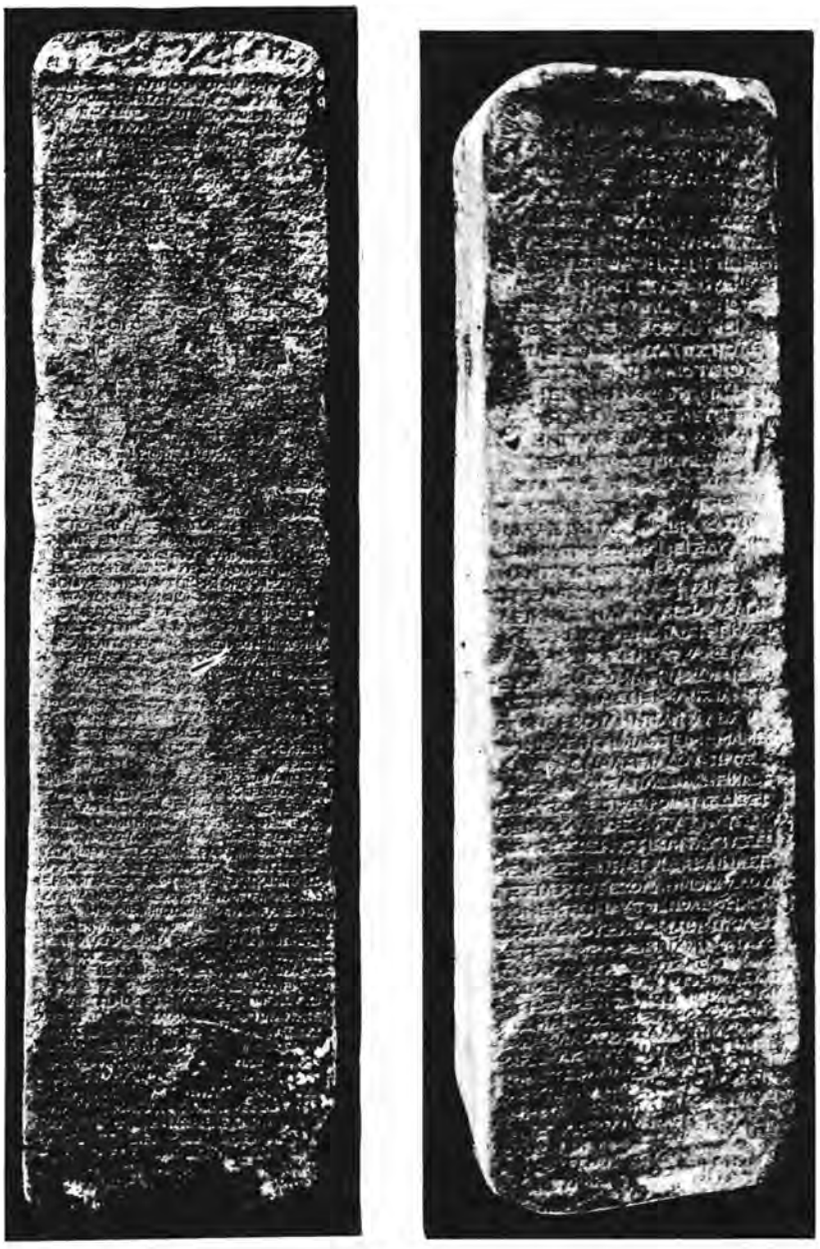
Εἰκ. 66. Ἐπιγραφὴ Χρεο(φυλακίου).

ἐπιμελής, ἄνευ πολλῶν διακοσμήσεων φαίνεται ἀνήκουσα εἰς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Τὰ σῳζόμενα γράμματα καταλαμβάνουσιν ὅλον τὸ μῆκος τοῦ ἐπιστυλίου. Κεῖται ἀκόμη ἐν ᾗ θέσει εὑρέθη ἀρχικῶς ὑπὸ Hiller, ὅπου, ὡς φαίνεται, εἶχε χρησιμοποιηθῆ εἰς ὑστερώτερον κτίσμα.

Ὁ Hiller ἀναγινώσκει ***ὁ δεῖνα καὶ ἡ γ]υνὴ αὐτοῦ τὸ χρη[στήριον κατεσκεύασαν],*** συμφωνεῖ δὲ μετ' αὐτοῦ καὶ ὁ v. Diest, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Kern, ὅστις παραπέμπει (Ath. Mitt. 1893 σελ. 262) προκειμένου λόγου περὶ ***χρηστηρίου*** εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην.

Ἁπλοῦν βλέμμα ἐπὶ τῆς εἰκόνος ἡμῶν πείθει, ὅτι ἡ ἀνάγνωσις αὕτη εἶνε ἐσφαλμένη. Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει οὕτω ***ὁ δεῖνα καὶ ἡ γ]υνὴ αὐτοῦ τὸ χρεο[φυλάκιον κατεσκεύασαν].***

Τὸ ***χρεοφυλάκιον*** εἶνε ταυτόσημον πρὸς τὸ ἀρχεῖον (ἐν Νύσῃ ἰδὲ CIG 2950), ἢ ***γραμματεῖον*** (ἐν Νύσῃ CIG 2943), καὶ ἐχρησίμευε πρὸς φύλαξιν τῶν

A B

Εἰκ. 67. Ἐπιγραφὴ τιμητικὴ εἰς Τίτον Αἴλιον Ἀλκιβιάδην.

τίτλων ἰδιοκτησιῶν ἢ ἄλλων χρηματικῶν συναλλαγῶν τῶν πολιτῶν, ἦτο δηλαδὴ τὸ ὑποθηκοφυλακεῖον τῆς πόλεως (πβλ. BCH VI σελ. 243 καὶ P.W. RE ἐν λ. χρεωφύλακες σελ. 2449).

Εἰκ. 12 (ἀνωτ. ἐν σελ. 20). Ἡ ἐπιγραφὴ εὕρηται ἐπὶ ἑνὸς τῶν μεγάλων ὀγκολίθων, δι' ὧν εἶνε ἐκτισμένοι οἱ πόδες τῆς κολοσσαίας καμάρας τῆς ὑπονόμου, ἥτις καλύπτει τὴν χωρίζουσαν τὰ δύο τμήματα τῆς Νύσης χαράδραν (πβλ. ἀνωτ. σελ. 12 εἰκ. 6). Ὁ v. Diest Nysa ad M. σελ. 10 ἀναγινώσκει ΔΡ : ΛΟΥΕΜΟΝ
ΕΩCΩΔΕ
ὁ δὲ Hiller αὐτόθι ἐξηγεῖ «Δρα.λου ἐμὸν ἕως ὧδε» ἤτοι «ἀπὸ ἐκεῖ μέχρις ἐδῶ, αὐτῆς τῆς ἐπὶ βράχου (Felsinschrift!) ἐπιγραφῆς, εἶνε ἰδιοκτησία μου».

Ἡ ὀρθὴ ἀνάγνωσις εἶνε ***Πραΰλου ἔργον ἕως ὧδε*** ἤτοι «ἡ καμάρα μέχρι τούτου τοῦ σημείου εἶνε ἔργον τοῦ Πραΰλου».

Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων μαρτυρεῖ μᾶλλον παλαιοὺς χριστιανικοὺς χρόνους.

Εἰκ. 67. Α καὶ Β. Ἡ ὑπὸ Clerc τὸ πρῶτον ἐν BCH, 1885 σελ. 124-131 δημοσιευθεῖσα μεγάλη Νυσαϊκὴ ἐπιγραφὴ περιέχουσα ψηφίσματα τῶν Διονυσιακῶν τεχνιτῶν πρὸς τιμὴν τοῦ ἐγκρίτου Νυσαέως Τίτου Αἰλίου Ἀλκιβιάδου (πβλ. καὶ ἀνωτέρω σελ. 13) ἐκ τῶν χρόνων τοῦ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς. Εἶνε κεχαραγμένη ἐπὶ τῶν δύο ὄψεων τετραπλεύρου στήλης μήκους 1.60 καὶ πλάτους 0.45 περίπου. Ἐπανευρέθη ὑπ' ἐμοῦ ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῆς ὑπὸ Τούρκων Κεμαλικῶν πυρποληθείσης πόλεως τοῦ Ναζλῆ ἐκκοιλανθεῖσα εἰς λεκάνην πρὸ τῆς κρήνης τῆς κεντρικῆς ὁδοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ τμήματος τῆς πόλεως. Ἡ ἐπιγραφὴ οὐδόλως εἶχε βλαβῆ ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως αὐτῆς ὑπὸ Clerc· εἶχεν ἐκκοιλανθῆ μετὰ προσοχῆς, ὡς φαίνεται, ἐκ τῆς μὴ ἐχούσης ἐπιγραφὴν ἐπιφανείας, ἀλλ' ἤδη πρότερον εἶχεν ἀποκοπῆ μικρὸν μέρος τοῦ δεξιοῦ ἄκρου τῆς ἐπιφανείας Α. Πρὸ τῆς κρήνης εἶχε τοποθετηθῆ οὕτως ὥστε νὰ κρύπτωνται αἱ δύο ἐνεπίγραφοι ἐπιφάνειαι. Μετεφέρθη ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὴν συλλογὴν Σμύρνης[1].

Ἀποφεύγων νὰ ἀναδημοσιεύσω ὅλην τὴν μακρὰν ἐπιγραφὴν παρέχω ἐνταῦθα τὰς διορθώσεις εἰς τὸ κείμενον τοῦ Clerc, ὧν τινες ἱκανῶς οὐσιώδεις.

Ἐπιφάνεια Α.

Ἀνάγνωθι ἐν στίχ.	14	***συν***λαμβάνων ἀντὶ ***ἐπι***λαμβάνων.
»	»	15 αὐτοφιλοτειμη***μάτων*** ἀντὶ αὐτοφιλοτειμη***μένος.***
»	»	18-19 ***καὶ δῶρα μεγαλοπρεπῆ παρε....*** ἀντὶ ***καὶ δωρεᾶ μεγαλοπρέπει προσχρῆται.***
»	»	44 ἐν τέλει πρέπει νὰ προστεθῇ ***ἡ[μῖν.***

[1] Ἕνεκα τῆς ἀποτόμου ἀναχωρήσεώς μου ἐκ Σμύρνης δὲν ἠδυνήθην νὰ περιλάβω εἰς τὴν παροῦσαν δημοσίευσιν ἄλλας εἰδικωτέρας πληροφορίας περὶ τῆς γραφῆς τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τῆς καταστάσεως τοῦ λίθου. Ἡ παραβολὴ τοῦ δημοσιευμένου κειμένου πρὸς τὴν ἐπιγραφὴν ἔγινεν ὑπὸ Λάσκαρη, ἀλλ' αἱ διορθώσεις ἐπιστώθησαν καὶ ὑπ' ἐμοῦ.

Ἀνάγνωθι ἐν στίχ. 45-46 ***προσεπι***|νοῆσαι ἀντὶ ***προσ***|νοῆσαι.

» » 49 ***στήλλην*** ἀντὶ ***στήλην.***

» » 52 ***ᾗ, καὶ τῆς*** ἀντὶ ***ᾗ, τῆς.***

» » 61 ***Παίονος*** ἀντὶ ***. αίονος.*** Τὸ ***Π*** διατηρεῖται· καλῶς· κατὰ ταῦτα πρέπει νὰ ἀναγνωσθῇ ὁμοίως ***Π]αίονος*** καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ 2 στίχου.

» » 74-75 ***μεγάλ[ης] νε***[ωκόρου;] ἀντὶ ***μεγάλ[ης...*** Ἐν τέλει τοῦ 74 στίχου φαίνεται καλῶς ΝΓ. Τὸ τέλος τῆς λέξεως ***νε***|***ωκόρου,*** ἂν καλῶς συμπληρῶ, δέον νὰ ἀναγνωσθῇ ἐν ἀρχῇ τοῦ 75 στίχου ὁπόθεν ἀπεκόπη.

Ἐπιφάνεια Β.

Ἀνάγνωθι ἐν στίχ. 1-3 ***Εἰσ]αγγείλαντος Τιβερίου [Κλ]αυδίου Σακέρδωτος ἐπ[ιψη]φισαμένου...*** ἀντὶ ***Ἐπ]αγγείλαντος Τιβερίου [Κλ]αυδίου Σακέρδωτος ιδ΄|ψη]φισαμένου...***

Κατὰ ταῦτα οὐδόλως βασίζονται, ὅσα στηριζόμενος ἐπὶ τῆς ἐσφαλμένης ἀναγνώσεως γράφει ὁ Clerc (ἔ. ἀ. σελ. 130) περὶ παροχῆς ἀμοιβῆς πρὸς πολυπληθεστέραν ἐπίσκεψιν τῆς συνελεύσεως, ἅτινα ἐπαναλαμβάνει γενικεύων ὁ Chapot Prov. d'As. σελ. 208.

Ἐν στίχῳ 13 ἀναγινώσκεται ἐν ἀρχῇ μετὰ κενὸν τριῶν περίπου γραμμάτων ΙΤΩΝ ἑπομένως ἡ συμπλήρωσις τοῦ Clerc δια|μένων (στίχ. 74-75) δὲν εἶνε ὀρθή.

Ἐν στίχῳ 26-27 ἀνάγνωθι ***σύν***|***λογον*** ἀντὶ ***συναθ[ροισ|μό]ν,*** ἑπομένως πρέπει νὰ ἀνασκευασθῶσιν καὶ ὅσα ὁ Chapot (ἔ. ἀ. σελ. 207) γράφει περὶ τοῦ συναθροισμοῦ λέξεως μὴ ἀπαντώσης οὐδόλως ἐν τῇ ἐπιγραφῇ.

Ἐν στίχῳ 31 ἀνάγνωθι ***οὐδ'ἂν*** ἀντὶ ***οὐκ ἄν.***

Ἐν στίχῳ 42 πρέπει βεβαίως νὰ ἀναγνωσθῇ ***ἡ δῆμος*** ἀντὶ ***ᾗ δῆμος.***

Ἐν στίχῳ 44 ἀνάγνωθι ***Ρωμαίοις ἀεὶ διατελῇ*** ἀντὶ ***Ρωμαίοις διατελῇ.***

Ἐν τέλει τοῦ 48 στίχου προσθετέον ***ἵν',*** ὅπερ διακρίνεται καλῶς,

Εἰκὼν 68. Ἡ ὑπὸ Παπακωνσταντίνου (Τράλλεις ἀριθ. 72) δημοσιευθεῖσα ἐπιγραφὴ αὕτη εὑρίσκεται ἐπὶ μαρμαρίνου βάθρου ὕψους σῳζομένου 0.65 καὶ πλάτ. κατὰ τὴν βάσιν 1.00, τὸ ὁποῖον ἐκκοιλανθὲν ἔχει μετατραπῇ καὶ χρησιμοποιεῖται ὡς στόμιον φρέατος ἐν τῷ χωρίῳ Ντάλτσα, $^1/_2$ ὥραν πρὸς δυσμὰς τοῦ Ναζλῆ. Τὴν φωτογραφίαν (κακὴν ἀτυχῶς) δημοσιεύω, διότι τὸ βάθρον

τῆς ἐπιγραφῆς φθείρεται ὁλονὲν καὶ ταχέως θὰ ἐξαφανισθῇ. Περὶ τοῦ Ἀλκιβιάδου τούτου πβλ. ἀνωτέρω σελ. 14.

Εἰκ. 68. Ἐπιγραφὴ Ἀλκιβιάδου ἀπελευθέρου καὶ ἐπὶ κοιτῶνος.

Αὐτοκράτορα καίσαρα Τραϊανὸν Ἀδριανὸν σεβαστὸν Ἀλκιβιάδης ἀπελεύθερος καὶ ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος.

Ἡ ἐκ Νύσης ἐπιγραφὴ **Bull. d. C. H.** 1886 σελ. 521, 21 (Παπακωνσταντίνου αἱ Τράλλεις ἀριθ. 75) εὑρίσκεται ἐν Σμύρνῃ ἐν τῷ οἴκῳ τῆς διευθύνσεως σιδηροδρόμου Ἀϊδινίου, ὅπου καὶ πολλαὶ ἄλλαι Νυσαϊκαὶ ἐπιγραφαί.

Ἄνωθεν τοῦ ὡς 1ου φερομένου στίχου τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἀναγινώσκονται τὰ γράμματα

⌊ΤΑ . . . ΙΝΑΙ

Ἐν τῷ φερομένῳ ὡς 1 στίχῳ πρέπει νὰ ἀναγνωσθῇ ***κ]ου[β]ηκουλάρις*** = cubicularius· τοῦ ***ο*** μετὰ τὸ ***κ*** σῴζεται τὸ μεγαλείτερον μέρος, διὰ δὲ τὸ ***β*** ὑπάρχει κενὸς χῶρος ἐφθαρμένος μεταξὺ τοῦ ***υ*** καὶ τοῦ ***η***.

ἐπὶ τὸ ἔλαιον καιρῷ καὶ ἐπὶ τῇ ἀνα
στάσει τοῦ ἀνδριάντος δόντα διανο
μὴν τῇ φιλοσεβάστῳ βουλῇ καὶ θέν
τα πάλιν ἔλαιον τῇ πόλει ἐν τοῖς γυμνα
σίοις τῇ — θκ — τοῦ Ἀρτεμεισιῶνος μηνὸς
ἐν ᾗ καὶ ὁ ἀνδριὰς ἀνεστάθη κατὰ τὰ δό
ξαντα καὶ ψηφισθέντα τῇ τε βουλῇ
καὶ τῷ δήμῳ.

Εἰκ. 69.

Εἰκ. 69. Σφόνδυλος κίονος ἀρραβδώτου φαιόχρου μαρμάρου ὕψ. 0.45, διαμ. 0.49. Πρὸς τὰ κάτω εἶνε ἄρτιον καὶ ἔχει ὀπὰς διὰ σύνδεσμον πρὸς ἄλλον σφόνδυλον· ἄνω ἀπεκόπη μέρος τῆς ἐπιγραφῆς. Ὁ σφόνδυλος ἔχει κοι-

λανθῆ ὅπως χρησιμοποιηθῆ εἰς ἰγδίον. Εὑρίσκετο πλησίον τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ Σουλτὰν Ἰσὰρ καὶ μετεκομίσθη εἰς τὴν συλλογὴν Σμύρνης.

Σμύρνη - Ἀθῆναι.

Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ

Σημ. Ἦσαν ἤδη τυπωμένα τὰ πρῶτα τυπογραφικὰ φύλλα τοῦ παρόντος ἄρθρου, ὅτε ἐπισυμβάσης τῆς καταστροφῆς τοῦ Αὐγούστου ἐπανῆλθον εἰς Ἀθήνας διακόψας ἀποτόμως τὴν ἐφετινὴν (1922) ἀνασκαφὴν τῆς Νύσης. Θὰ ἔπρεπε νὰ μετᾶβάλω οὐσιωδῶς τὴν σύνθεσιν τοῦ ἄρθρου μου, ἂν ἤθελα νὰ περιλάβω ἐν αὐτῷ καὶ τὰ σπουδαῖα ἀποτελέσματα τῆς βραχείας, ἀλλὰ λίαν καρποφόρου ἐργασίας ἐν Νύσῃ κατὰ τὸ τρέχον ἔτος· ἐπειδὴ δὲ ἡ νέα ἀνασκαφὴ προσέθηκε μὲν πολλὰ νέα πορίσματα πρὸς τελειοτέραν γνῶσιν τοῦ σχεδίου τοῦ γεροντικοῦ, ἀλλὰ χωρὶς νὰ μεταβάλῃ τὰ συμπεράσματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ παρελθόντος ἔτους, ἀφῆκα νὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ δημοσίευσις τοῦ ἄρθρου σχεδὸν ὡς εἶχε, ἐπιφυλάσσομαι δὲ πολὺ ταχέως νὰ καταστήσω γνωστὸν διὰ δημοσιεύματος ἐν τῷ Ἀρχαιολογικῷ Δελτίῳ τοῦ Ὑπουργείου καὶ τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς τὰ ἀποτελέσματα.

Τὸ γεροντικὸν τῆς Νύσης διατηρεῖται ὅπως ὀλίγα ἀρχαῖα οἰκοδομήματα, ἵνα διασωθῇ ἔχει ἀνάγκην μικρῶν ἐπισκευῶν καὶ σοβαρᾶς φυλάξεως. Διαρκούσης τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς εἶχον ἐπιληφθῆ τῶν ἐπισκευῶν καὶ τῆς στερεώσεως τοῦ μνημείου, καὶ εἶχον ἐπιτύχη καὶ τὸν διορισμὸν δραστηρίου φύλακος, πρὸς τούτοις δ' αἱ δοθεῖσαι αὐστηραὶ διαταγαὶ ὑπό τε τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν ἐπιτοπίων ἀρχῶν ἠγγυῶντο διὰ τὴν προφύλαξιν ἀπὸ πάσης βανδαλικῆς ἐπιχειρήσεως. Ἀλλ' ἤδη εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ ἐπικαλεσθῶ τὴν συνδρομὴν τῶν ξένων συναδέλφων, ὅσοι εἶνε εἰς θέσιν νὰ παρέμβωσι παρὰ τῇ Τουρκικῇ κυβερνήσει, ἵνα αὕτη φροντίσῃ πρὸς ἀνατροπὴν τῆς ἐπαπειλουμένης καταστροφῆς τόσον τοῦ μνημείου τούτου ὅσον καὶ τῶν λοιπῶν Μικρασιατικῶν ἀρχαιοτήτων.

Κ. Κ.

Προσθήκη.

Εἰς τὰς ἀνωτέρω (σελίδες 3 καὶ 6) μνημονευομένας ***πηγὰς*** περὶ Νύσης προσθετέον καὶ τὰ διὰ τῶν πρακτικῶν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων γνωσθέντα καὶ ὑπὸ Le Quien συλλεχθέντα ὀνόματα ἐπισκόπων Νύσης.

Le Quien, Oriens Christianus, tom. I σ. 707. Episcopi Nysae Asianae...

I **Theodotus**... qui synodo Ephesinae primae... subscripsit Θεόδοτος ἐπίσκοπος Νύσσης (τῷ 431).

II **Moeonius**. In concilio Chalcedonensi.. subscripsit Μαιόνιος ἐπίσκοπος πόλεως Νύσσης (451).

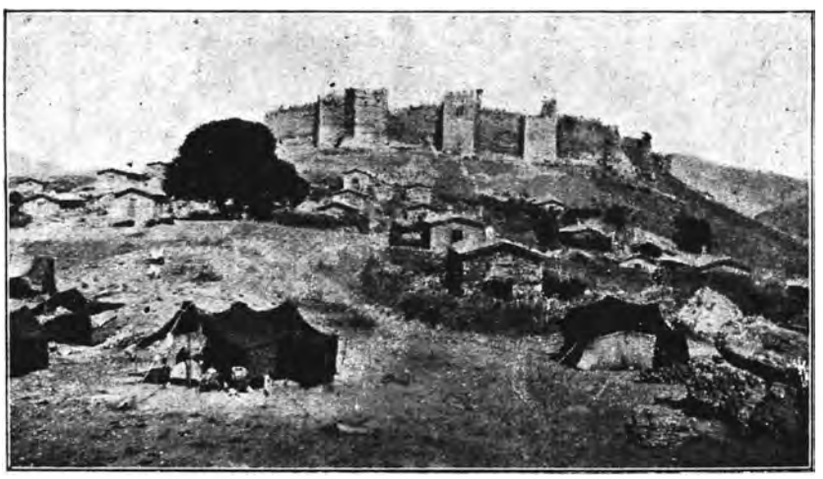
III **Sisinius**. Sextae synodo generali adfuit et subscripsit Σισίνιος ἐπίσκοπος τῆς Νυσσαέων πόλεως τῆς Ἀσιανῶν ἐπαρχίας. Qui et Trullanae synodi canonibus subscriptus legitur (527).

IV **Theodosius**. In septima synodo.. inter episcopos Asiae sedit et subscripsit Θεοδόσιος ἐπίσκοπος Νύσσης (778).

V **Nicolaus**. In octava.

VI **Michael**. In synodo quae Photii restituti causa convenit (867).

Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ

Εἰκ. 1. Ὁ λόφος τοῦ Ἁγιασουλοὺκ καὶ ἡ Ἀκρόπολις τῆς βυζαντινῆς Ἐφέσου.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΝΑΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ ΕΝ ΕΦΕΣΩ

Πρωτοβουλίᾳ τῆς ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ διὰ δαπάνης τῆς Ὑπάτης Ἁρμοστείας Σμύρνης ἐγένετο κατὰ Ἰούλιον καὶ Αὔγουστον τοῦ ἔτους 1921 ἔναρξις ἀνασκαφῶν ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς παλαιᾶς Ἐφέσου, τοῦ δεσπόζοντος τοῦ σημερινοῦ χωρίου Ἁγιασουλούκ, ἔνθα ὑψοῦτο ἄλλοτε ὁ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ Τάφου τοῦ Θεολόγου καὶ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου ἱδρυθεὶς μέγας Ναὸς τῆς Ἐφέσου, ἐνάμιλλος, κατὰ τὸν σύγχρονον ἱστορικὸν Προκόπιον, πρὸς τὸ μεγαλοπρεπὲς Μαυσωλεῖον τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὸν Ναὸν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐνεργηθείσης ἀνασκαφῆς ἀνακοινοῦμεν κατωτέρω, προτάσσοντες ἀπαραίτητα τινὰ περὶ τῆς θέσεως ἔνθα κεῖται τὸ σεβάσμιον τοῦτο μνημεῖον καὶ περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ χώρου πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν, ὡς πρώτην ἀγγελίαν ἐνάρξεως σκαφικῆς ἐρεύνης, συνεχισθησομένης, ὡς ἐλπίζομεν, λίαν προσεχῶς

ΘΕΣΙΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΠΡΟ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

Ὁ χῶρος ἔνθα ἐνηργήθησαν αἱ ἀνασκαφαὶ εἶνε ὁ λόφος, εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ὁποίου ὑψοῦται ἡ Ἀκρόπολις — σελδσουκικὸν κτίσμα μετ' ὀθωμανικῶν ἐπισκευῶν διασῳζον κατὰ τὰς βάσεις καὶ τμήματα βυζαντινῶν χρόνων — (Εἰκ. 1)

κάτωθεν δὲ αὐτοῦ καὶ παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν εὑρίσκεται τὸ μέγα Τζαμίον τοῦ σελδσουκίδου Σουλτάνου Ἰσᾶ τοῦ Α΄ ἐκ τῆς δυναστείας τῶν Ἀϊδὶν-ὀγλοῦ, τῷ 1375 ἱδρυθὲν κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ ὑλικοῦ ληφθέντος ἐκ τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου καὶ ἀπέχον μόλις 150 μέτρα ἀπὸ τοῦ Ἀρτεμισίου, τοῦ παναρχαίου ἱεροῦ τῆς μικρασιατικῆς θεότητος. Ὁ λόφος οὗτος τοῦ χωρίου Ἁγιασουλοὺκ [1] περιβάλλεται κατὰ τὰ κράσπεδα αὐτοῦ καὶ δι' ἰσχυροῦ Βυζαντινοῦ Κάστρου ἱδρυμένου δι' ἀρχαίου ὑλικοῦ, οὗτινος διασῴζονται ἱκανὰ τμήματα κατὰ τὴν Α. καὶ Δ. πλευρὰν καὶ ἡ μεγαλοπρεπὴς Πύλη πρὸς νότον, ἡ λεγομένη Πύλη τῶν διωγμῶν, ἕνεκα τῶν συληθέντων ἤδη ἀναγλύφων της, εἰκονιζόντων τὴν σκηνήν, καθ' ἣν ὁ Ἀχιλλεὺς ἔσυρε διὰ τοῦ ἅρματός του τὸ σῶμα τοῦ Ἕκτορος, ἣν ὅμως ἐξέλαβον οἱ Χριστιανοὶ ὡς εἰκονίζουσαν βασανιστήρια μαρτύρων τῆς πίστεως. Ἡ δυτικὴ Πύλη τοῦ Κάστρου τούτου ἔναντι τοῦ μεγάλου Τζαμίου εἶνε σήμερον ἠρειπωμένη, ἐν ᾧ ἡ λεγομένη Πύλη τῶν διωγμῶν διασῴζεται σχεδὸν ἀκεραία ἔχουσα τοὺς ἑκατέρωθεν Πύργους της καὶ τὸν πυλῶνα, εἰς τὴν καμάραν τοῦ ὁποίου διακρίνονται ἀκόμη τοιχογραφίαι εἰς ἐπάλληλα κονιάματα ὀκτὼ ὁλοσώμων ἁγίων. Τὸ παρατιθέμενον τοπογραφικὸν διάγραμμα (Εἰκ. 2) παρουσιάζει τὸ νότιον τμῆμα τοῦ Βυζαντινοῦ Κάστρου μετὰ τῶν δύο αὐτοῦ Πυλῶν.

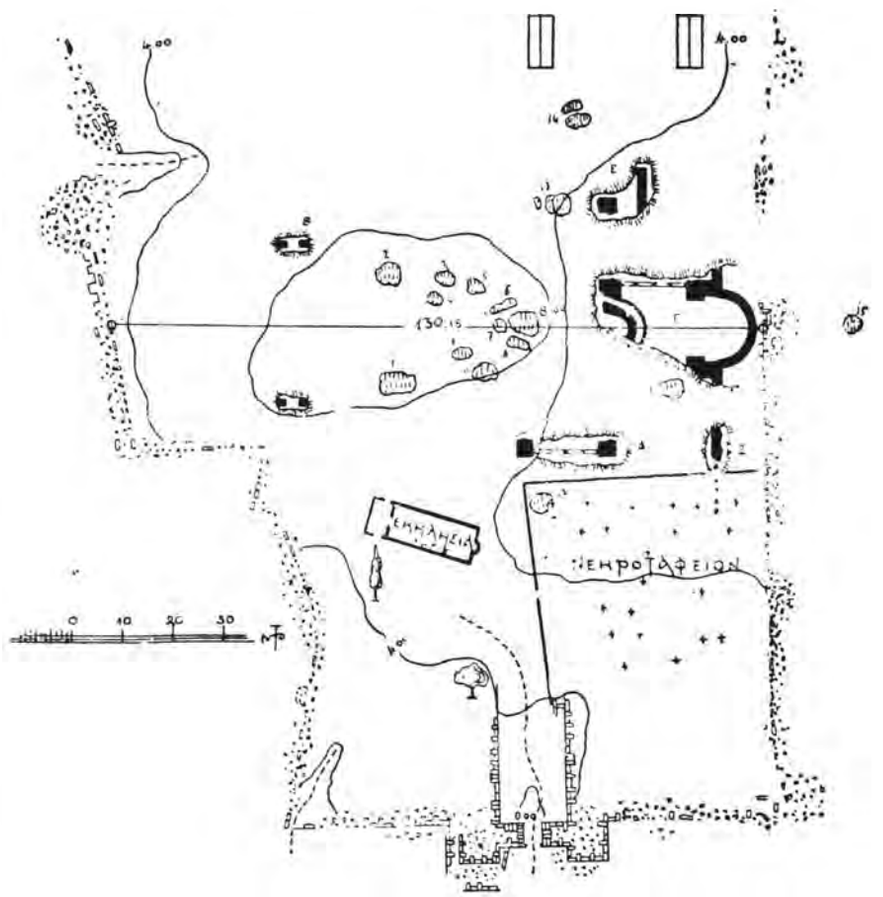
Ὁ λόφος οὗτος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ κέντρον τῆς ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ Βυζαντινῆς καὶ μετὰ ταῦτα Τουρκικῆς (σελδσουκικῆς) Ἐφέσου, ἥτις δὲν διεδέχθη τὴν ἀπέχουσαν ἡμίσειαν ὥραν ἀπὸ τοῦ λόφου ἑλληνιστικὴν καὶ ρωμαϊκὴν Ἔφεσον, τὴν κτισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Λυσιμάχου καὶ εὐνοηθεῖσαν ὑπὸ τῶν ρωμαίων Αὐτοκρατόρων καὶ τῶν πρώτων βασιλέων τοῦ Βυζαντίου, ἀλλὰ τὴν ἀρχαιοτάτην Ἰωνικὴν Ἔφεσον, τὴν μίαν δηλ. τῶν 12 ἰωνικῶν πόλεων, τὴν κυριευθεῖσαν τὸν Ϛ΄ αἰῶνα ὑπὸ τοῦ Κροίσου καὶ τῶν Περσῶν καὶ διαδραματίσασαν σπουδαῖον πρόσωπον κατὰ τὴν ἰωνικὴν ἐπανάστασιν τὸν Ε΄ π. Χ. αἰῶνα καὶ τῆς ὁποίας τὰ ἴχνη δὲν ἐξηκριβώθησαν ὁπωσδήποτε ἀκόμη [2].

---

[1] Τὸ σημερινὸν χωρίον ***Ἁγιασουλοὺκ*** (ὄνομα, παραφθαρὲν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐκ τῆς βυζαντινῆς μετονομασίας τῆς Ἐφέσου εἰς ***Ἅγιον Θεολόγον***), κατοικεῖται σήμερον ὑπὸ 120 ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν καὶ εἶνε περιωρισμένον περὶ τὸ μέγα Ὑδραγωγεῖον τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Τὸ χωρίον φαίνεται ὅτι συνεπήχθη μόλις κατὰ τὰ μέσα ἢ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἱδρύσεως αὐτόθι σταθμοῦ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Ἀϊδινίου καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1895 ἐνεργουμένων ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν ἀνασκαφῶν τῆς ρωμαϊκῆς Ἐφέσου. Κατὰ τὸ ἔτος 1901 ἐκτίσθη ἐπὶ τοῦ λόφου παρὰ τὴν Πύλην τοῦ Βυζαντινοῦ Κάστρου καὶ κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ἠρειπωμένου Ναοῦ τοῦ Θεολόγου τὸ σημερινὸν πενιχρὸν ναΰδριον τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τοῦ Θεολόγου, καὶ παρ' αὐτὸ τὸ Νεκροταφεῖον τοῦ χωρίου, ὡς σημειοῦται ἐν τῷ τοπογραφικῷ σχεδίῳ (Εἰκ. 2). Τὰ ὁμοιόμορφα πενιχρὰ οἰκήματα τὰ διακρινόμενα ἐν τῇ πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν ληφθείσῃ εἰκόνι 1, ἐκτίσθησαν μόλις κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους (1912-13) ὑπὸ τῶν Τούρκων διὰ τοὺς ἐκ Μακεδονίας μετοικήσαντας τότε ὁμοφύλους των· σήμερον κατοικοῦσιν ἐν αὐτοῖς ἑλληνικαὶ οἰκογένειαι, πρόσφυγες ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν κατεχομένης Νέας Ἐφέσου.

[2] Γενικὸν τοπογραφικὸν διάγραμμα τοῦ λόφου Ἁγιασουλοὺκ μετὰ τῶν περὶ τὸν λόφον μνημείων βλέπε ἐν Forschungen in Ephesos. τόμ. Α΄ σελ. 33 καὶ 38· πρβλ. καὶ σελ. 111 κ. ἑ. ἔνθα δίδεται πλήρης εἰκὼν

Ἐπὶ τοῦ λόφου τούτου καὶ ἐφ' ὁλοκλήρου τοῦ πλάτους αὐτοῦ, τοῦ ἐκτεινομένου νοτίως καὶ μεταξὺ τῶν τειχῶν τοῦ Βυζαντινοῦ περιβόλου διεκρίνοντο — καὶ διακρίνονται ἀκόμη — μόνον μεγίστων διαστάσεων στερεώτατοι ὄγκοι

Εἰκ. 2. Τοπογραφικὸν διάγραμμα τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ λόφου Ἁγιασουλούκ.

(Εἰκ. 3) ἐκ πλίνθων καὶ ἐρυθρωποῦ κονιάματος συνιστάμενοι καὶ προερχόμενοι προφανῶς ἐκ τῶν θόλων τοῦ ἱδρυθέντος ἐπὶ τοῦ χώρου τούτου κατὰ τὸν Ϛ΄ μ. Χ. αἰῶνα ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ περιφήμου Ναοῦ τοῦ Θεολόγου [1]· ἐκ τῆς διευθύνσεως

τοῦ μεγάλου Τζαμίου τῆς Ἐφέσου καὶ τῶν πέριξ σελδσουκικῶν κτισμάτων. Περὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ Θεολόγου καὶ τῶν περὶ τοῦ τάφου καὶ τοῦ Ναοῦ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ μαρτυριῶν βλέπε αὐτόθι εἰς σελ. 42 κ. ἑ. τὰ περὶ τῆς δράσεως τοῦ Θεολόγου κατὰ τὰς πηγὰς ἐν σελ. 272 κ. ἑ. (πρβλ. ἀξιολογωτάτην περιληπτικὴν ἱστορικὴν καὶ ἀρχαιολογικὴν περιγραφὴν τῆς Ἐφέσου ὑπὸ J. Keil, Ephesos — ein Führer durch die Ruinenstätte und ihre Geschichte — Wien, 1915, σελ. 11 κ. ἑ. (περὶ Ἰωνικῆς Ἐφέσου), σελ. 19 κ. ἑ. (περὶ Βυζαν. καὶ σελδσουκικῆς Ἐφέσου) καὶ σελ. 22 κ. ἑ. (περιγραφὴν τῶν ἐρειπίων τῆς Βυζαντινῆς Ἐφέσου).

[1] Πρώτην καὶ κυρίαν μαρτυρίαν περὶ τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου τῆς Ἐφέσου ἔχομεν τὸν ἱστορικὸν Προκόπιον· κατ' αὐτὸν ***«πρὸ τῆς Ἐφεσίων πόλεως χῶρον τινὰ ἐν ὀρθίῳ κείμενον ξυνέβαινεν εἶναι, οὐ γήλοφον οὐδὲ δυνατὸν ἀφεῖναι καρπούς, εἴ τις πειρῷτο, ἀλλὰ σκληρόν τε καὶ τραχὺν ὅλως*** (καὶ ἀληθῶς τοιοῦ-

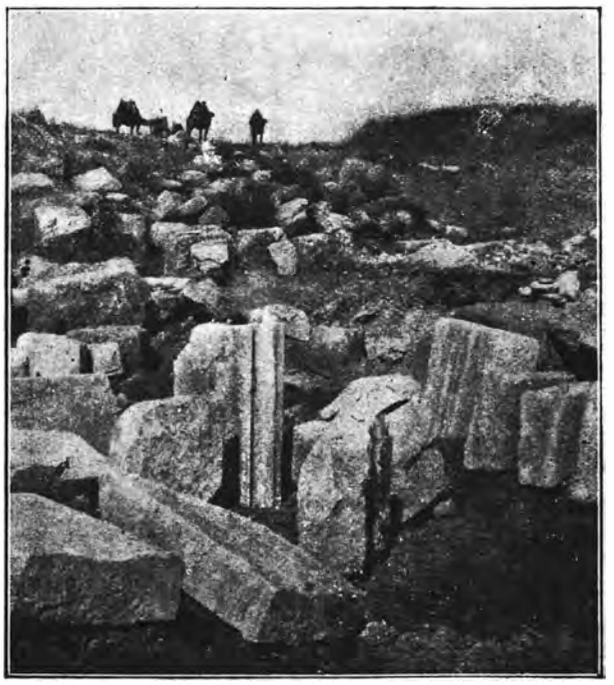
τῶν πλίνθων των διακρίνονται οἱ ὄγκοι οὗτοι ὡς μὴ κείμενοι κατὰ χώραν, ἀλλ' ὡς καταπεσόντες ἐκ τῶν θόλων τοῦ Ναοῦ· εἴς τινας ἐκ τούτων μάλιστα δύνα-

Εἰκ. 3. Πλινθόκτιστοι ὄγκοι ἐκ τῶν θόλων τοῦ Ναοῦ, ἐπικαθήμενοι ἐπὶ τοῦ σημερινοῦ ἐδάφους.

τος εἶνε ὁ λόφος τοῦ Ἁγιασουλούκ)· ***ἐνταῦθα νεὼν οἱ ἐπιχώριοι ἐν τοῖς ἄνω χρόνοις Ἰωάννῃ τῷ ἀποστόλῳ ἀνέθηκαν, Θεολόγῳ τὴν ἐπίκλησιν . . . Τοῦτον δὴ τὸν νεὼν Ἰουστινιανὸς βασιλεύς, βραχύν τε ὄντα καὶ καταπεπονηκότα τῷ μήκει τοῦ χρόνου, καθελὼν εἰς τὸ ἔδαφος, ἐς τοσόνδε μεθηρμόσατο μεγέθους καὶ κάλλους, ὥστε δή, ξυνελόντα εἰπεῖν, ἐμφερέστατος καὶ παντάπασιν ἐνάμιλλος τῷ ἱερῷ ἐστιν, ὅπερ ἐν πόλει τῇ βασιλίδι τοῖς Ἀποστόλοις ἀνέθηκε πᾶσιν»*** (Προκοπίου, περὶ κτισμάτων, V, σελ. 310 ἔκδ. Βόννης· πρβλ. καὶ Κωδινόν, ἔκδ. Βόννης σελ. 147, ἔνθα μάλιστα λέγεται, ὅτι τὰ σκάριφα — τὴν κάτοψιν, ὡς λέγομεν σήμερον — καὶ τὸ σχῆμα τοῦ Ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων Κων/πόλεως ἔλαβεν ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπὸ τοῦ ἐν Ἐφέσῳ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου). Τὰς τύχας τοῦ Ναοῦ τούτου δύναταί τις νὰ παρακολουθήσῃ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς καὶ τοὺς περιηγητὰς τῶν μέσων χρόνων, τὴν σειρὰν τῶν ὁποίων θὰ παριθέσωμεν βραδύτερον μετὰ τὴν τελείαν ἀνασκαφὴν τοῦ Ναοῦ, καθὼς καὶ τ' ἀναφερόμενα εἰς τὴν δρᾶσιν, τὸν θάνατον, τὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας παραδεχομένην μετάστασιν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ καὶ τὰς φερομένας περὶ τοῦ Τάφου του ἐν Ἐφέσῳ παραδόσεις. Ἐνταῦθα μόνον προσθέτομεν ὅτι ὁ Ναὸς τοῦ Θεολόγου τῆς Ἐφέσου φαίνεται ὅτι ἤρχισεν ἤδη ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων νὰ ἀπειλῇ πτῶσιν (βλ. κατωτέρω σελ. 108 σημ. 2), κυρίως ὅμως ὑπέστη σημαντικὰς βλάβας ἀπὸ τῆς καταλήψεως τῆς Ἐφέσου ὑπὸ τῶν Σελδσούκων Τούρκων, οἵτινες, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παχυμέρη (τόμ. 1 ἔκδ. Βόννης σελ. 116) ἐσύλησαν τὰ πολύτιμα κειμήλια τοῦ Ναοῦ, μετεχειρίσθησαν δὲ τὸ ὑλικὸν αὐτοῦ πρὸς κτίσιν τοῦ κάτωθεν τοῦ λόφου μεγάλου Τζαμίου· ἡ ἐντελὴς καταστροφὴ τοῦ μνημείου συνετελέσθη πιθανώτατα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ὅτε ὁ Ταμερλᾶνος (1404) ἐπυρπόλησε τὴν Ἔφεσον· ἔκτοτε ὁ Ναὸς τοῦ Θεολόγου ἐπεχώσθη, παρέμειναν δὲ μόνον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους μεγάλα τμήματα ἐκ τῶν καταπεσόντων θόλων (Εἰκ. 3), μόνα μαρτύρια τοῦ μεγαλείου τοῦ περιφήμου μνημείου τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἡ ἐπίχωσις, ἥτις ποικίλλει μεταξὺ 4 καὶ 8 μέτρων ἀπὸ τοῦ δαπέδου τῆς Πύλης τοῦ Κάστρου, ὅπερ, ὡς ἀπεδείχθη, εἶνε περίπου καὶ τὸ δάπεδον τοῦ Ναοῦ, σημειοῦται ἐν τῷ σχεδίῳ (Εἰκ. 2) διὰ τῶν σχετικῶν ὑψομετρικῶν καμπυλῶν.

ταί τις νὰ διακρίνῃ τμήματα σφαιρικῶν τριγώνων τῶν τρούλλων καὶ τῶν ἑκατέρωθεν αὐτῶν καμαρῶν, ὡς εἶνε τὰ ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 11 τμήματα θόλων, τὰ σημειούμενα εἰς τὸ παρατιθέμενον τοπογραφικὸν διάγραμμα (Εἰκ. 2· τὸ ἐν εἰκόνι 3 παριστώμενον τμῆμα, ἔνθα σαφῶς διακρίνονται τὰ ἀνωτέρω, εἶνε ὁ ὑπ' ἀριθ. 1 πλινθόκτιστος ὄγκος τοῦ σχεδίου). Πλὴν τῶν ὄγκων τούτων εὑρίσκονται εἰς

Εἰκ. 4. Κατάστασις τοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ Βήματος τοῦ Ναοῦ. (Ἡ φωτογραφία ἐλήφθη μετὰ τὴν δοκιμαστικὴν ἔρευναν πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς Ἁψῖδος).

ὡρισμένα μέρη καὶ ἰδίως κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν μεγάλοι τετραγωνικοὶ λίθοι ἐξ ἰσοδομικοῦ κτίσματος προερχόμενοι (Εἰκ. 4).

ΔΟΚΙΜΑΣΤΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΠΡΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΝ ΤΟΥ ΣΧΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ

Εἰς τὸν χῶρον λοιπὸν τοῦτον οὐδὲν ἔκειτο κατὰ χώραν· μόνον βορειοδυτικῶς τοῦ σημερινοῦ ναϊδρίου (Εἰκ. 2, βλ. καὶ εἰκ. 14) μόλις διεκρίνοντο δύο κορυφαὶ πλαισίων Πύλης ἐκ πρασινωποῦ μαρμάρου καὶ εἰς ἀπόστασιν 30 μ. δεξιά, κατόπιν μελέτης τοῦ χώρου, διεκρίναμεν ἑτέραν ὁμοίαν κορυφὴν μαρμαρίνου πλαισίου. Ὡς ἦτο ἐπόμενον, τὸ στάδιον τῶν δοκιμαστικῶν ἐρευνῶν ἤρχισεν ἀπὸ τῆς ἀποχωματώσεως τῶν Πυλῶν τούτων τοῦ Ναοῦ. Ἀποτέλεσμα τῆς

ἐρεύνης ταύτης ἦτο ἡ ἀποκάλυψις τῶν δύο Πυλῶν — πλαγίων πιθανώτατα εἰσόδων τοῦ Νάρθηκος τοῦ Ναοῦ. Τὰ πλαίσια τῆς νοτίας Πύλης, ἣν παριστᾷ, ὡς ἀνευρέθη αὕτη, ἡ εἰκὼν 5, ἔχουσιν ἐπιμελῶς εἰργασμένας γλυφάς, διεσώθη δὲ καὶ τὸ ὑπέρθυρον αὐτῆς κατὰ τὸ ἥμισυ κατεστραμμένον (μὴ διακρινόμενον ἐν τῇ εἰκόνι 5). Τὴν ἀποκατάστασιν τῆς Πύλης δύναταί τις νὰ ἴδῃ εἰς τὴν εἰκόνα 6

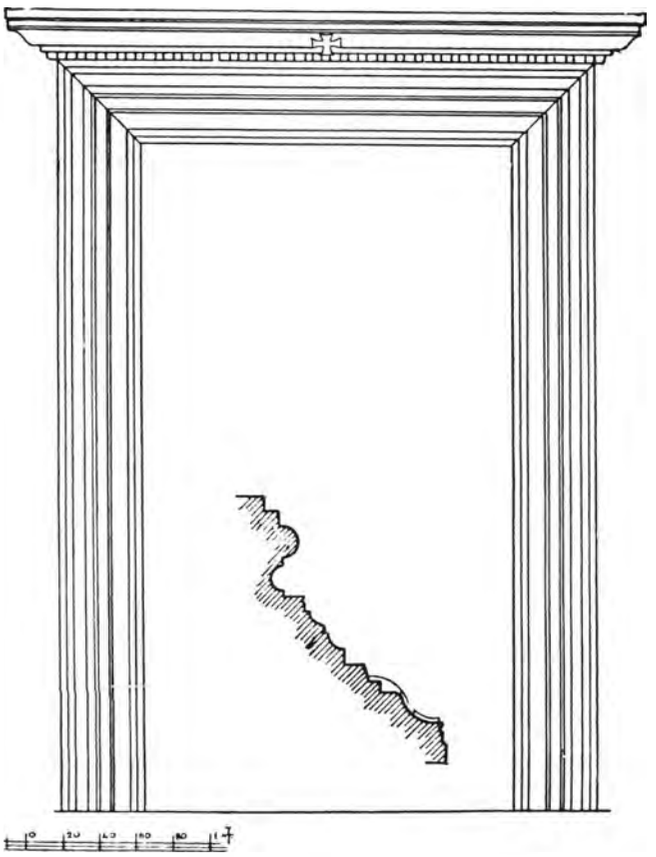

Εἰκ. 5. Ἡ ἀνευρεθεῖσα νοτία Πύλη τοῦ Νάρθηκος τοῦ Ναοῦ.

(σχέδιον τοῦ ἀρχιτέκτονος Κ. Παπαδάκη, τοῦ ἐκτελέσαντος καὶ τὰ ἐνταῦθα παρατιθέμενα ἀρχιτεκτονικὰ σχέδια). Τὸ ἀνευρεθὲν ἀριστερὸν πλαίσιον τῆς βορείας Πύλης ἐκ λευκοῦ μαρμάρου παριστᾷ ἡ εἰκὼν 7. Ἀμφοτέρων ἀνευρέθησαν τὰ κατώφλια εἰς βάθος 4 μ. ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ ἐδάφους. Ἡ θέσις τῶν Πυλῶν τοῦ Νάρθηκος διακρίνεται ἐν εἰκόνι 2 διὰ τῶν στοιχείων Α καὶ Β.

Καθορισθείσης οὕτω τῆς ἐλαχίστης ἐπιχώσεως τοῦ μνημείου καὶ τοῦ φαινομένου πλάτους αὐτοῦ, ἐστράφη ἡ προσοχὴ εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ μήκους τοῦ

Ναοῦ. ἤτοι εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τῆς θέσεως τοῦ ἱεροῦ Βήματος· πρὸς τοῦτο ὑπελογίσθη ἡ ἀπὸ τῆς θέσεως τῶν Πυλῶν εἰς διάστημα ἑξήκοντα καὶ πλέον μέτρων ἀπόστασις καὶ ἐχαράχθη τομὴ πρὸς Α. καὶ κατὰ τὸν ὑποτιθέμενον ἄξονα τοῦ Ναοῦ. Αἱ δυσκολίαι τῆς δοκιμαστικῆς ταύτης ἐρεύνης ἦσαν ἀληθῶς ἀνυπέρβλητοι· πλὴν τῶν πλινθοκτίστων ὄγκων καὶ βαρύτατοι, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, λίθοι

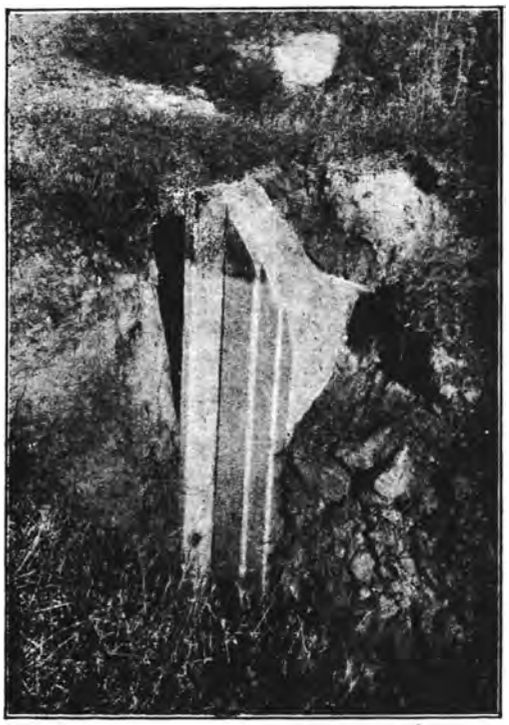

Εἰκ. 6. 'Αποκατάστασις τῆς νοτίας Πύλης τοῦ Νάρθηκος τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου ἐν 'Εφέσῳ. Τομὴ τῶν πλαισίων (εἰς τριπλασίαν κλίμακα).

(Εἰκ. 4) ἐκάλυπτον τὸ μέσον τοῦ ἀνατολικοῦ χώρου, καθιστῶντες δυσκολωτάτην τὴν ἔρευναν· διὰ πολλοῦ κόπου μετετοπίσθη ἱκανὸς ἀριθμὸς λίθων καὶ ἤρξατο ἡ ἐργασία. Ἡ τομὴ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν, ἣν ἐχαράξαμεν καὶ ἠκολουθήσαμεν, ὡδήγησεν ἡμᾶς πρῶτον εἰς τὴν ἀνεύρεσιν κολοσσιαίου πεσσοῦ ἰσοδομικῶς διὰ τιτανολίθων ἐκτισμένου καὶ δεύτερον εἰς τὴν ἀνεύρεσιν ὁμοίως ἐκτισμένου ἀλλὰ μικροτέρου καὶ διὰ λευκῶν ὀρθογωνίων μαρμάρων πεσσοῦ, ἀπέχοντος τοῦ πρώτου 13 μέτρα. Ὁ τελευταῖος πεσσὸς συνδέεται πρὸς πλινθόκτιστον τοῖχον, οὗτινος τὸ ἄκρον ἀπεδείχθη ὡς ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναζητουμένης Ἁψῖδος

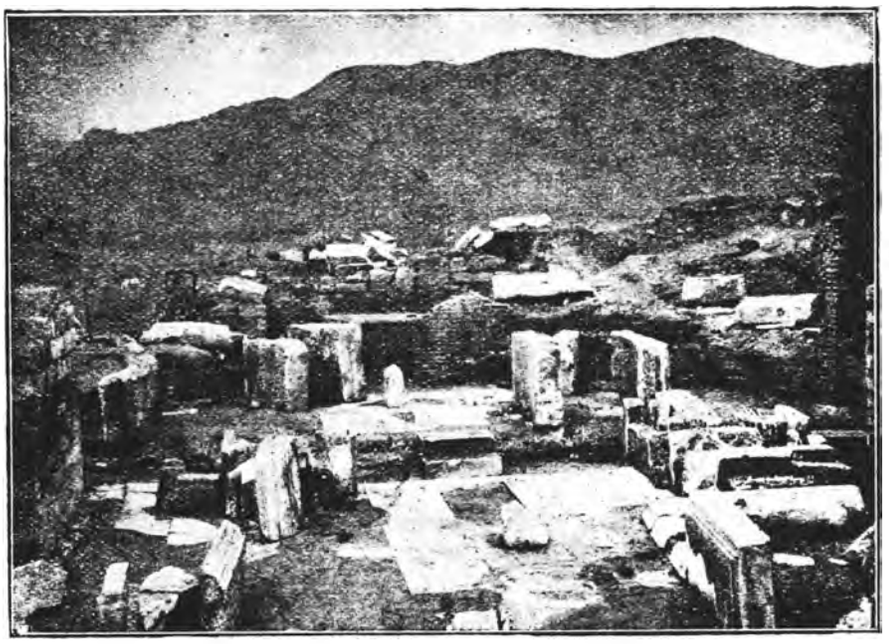
τοῦ Ναοῦ καὶ ἥτις, παρὰ τὰς ὑπολογισθείσας ἐκ τοῦ μεταξὺ τῶν Πυλῶν πλάτους διαστάσεις, ἀπέχει τῶν Πυλῶν τοῦ Νάρθηκος περὶ τὰ 100 μέτρα, ὅπερ ἀναδεικνύει τὸν Ναὸν τοῦ Θεολόγου τῆς Ἐφέσου ἓν τῶν μεγίστων μνημείων τῶν μέσων χρόνων.

Προσδιορισθέντος κατὰ προσέγγισιν τοῦ μήκους τοῦ Ναοῦ, ὑπελείφθη νὰ καθορισθῇ τὸ πλάτος αὐτοῦ· πρὸς τοῦτο ἐλήφθη ὡς βάσις τῆς δοκιμαστικῆς ἐρεύνης πλάγιος πεσσὸς διασῳζόμενος εἰς ὕψος 0,80 μ. ἀπὸ τοῦ ἐδάφους καὶ παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ περιβόλου τοῦ Νεκροταφείου εὑρισκόμενος. Κατὰ τὸ μέσον τῆς Α. αὐτοῦ πλευρᾶς ἐχαράχθη τομή, ἥτις ἀπέδωκε κιονοστοιχίαν μεταξὺ δύο πεσσῶν, ὡς σημειοῦται αὕτη διὰ τοῦ στοιχείου Δ ἐν εἰκόνι 2. Κατὰ τὴν δοκιμαστικὴν ἔρευναν ἀνευρέθη καὶ ὁ ἀντίστοιχος τοῦ πρὸς Α. πεσσοῦ τῆς βορείας πλευρᾶς καὶ παρ' αὐτὸν ἀνεφάνη τμῆμα τοίχου τῆς πλευρᾶς ταύτης (Εἰκ. 2 Ε), στοιχεῖα δηλ. ἱκανὰ ἵνα προσδιορίσωσιν οὐ μόνον τὸ πλάτος τοῦ Ναοῦ — 60 μ. ἀλλὰ καὶ τὸ σχῆμα αὐτοῦ, ἀποδεικνυομένου οὕτω τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου τῆς Ἐφέσου καὶ ἐκ τῶν δοκιμαστικῶν ἐρευνῶν καὶ ἐκ τῆς μελέτης τῶν πλινθοκτίστων ὄγκων (τμημάτων δηλ. τρούλλων) ὡς ἔχοντος τὸ σχῆμα ***Βασιλικῆς, τύπου ἐλευθέρου σταυροῦ, μετὰ πέντε τρούλλων εὑρισκομένων εἰς τοὺς ἄξονας τοῦ Ναοῦ,*** ὁμοίου πρὸς τὸν Ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων τῆς Κων/πόλεως, κατὰ τὰς πηγάς, τὸ σχέδιον τῶν ὁποίων κατὰ τὰς ἀποκαταστάσεις τὰς παρατιθεμένας ἐν τῷ γνωστῷ ἔργῳ τοῦ Heisenberg (Grabeskirche und Apostelkirche, τόμ. Β΄ Leipzig, 1908) καὶ παρὰ Gurlitt (Die Baukunst Konstantinopels τόμ. I, Berlin, 1907, σελ. 29 κ. ἑ. Πίν. XL) ἐλήφθη βεβαίως ὑπ' ὄψιν μετὰ τῶν κατόψεων τῶν διασωθέντων ἀντιγράφων τοῦ μνημείου τῆς Κων/πόλεως (Ἁγίου Μάρκου Βενετίας καὶ S. Front ἐν Perigueux τῆς Γαλλίας) εἰς τὴν μελέτην καὶ ἔρευναν τοῦ μνημείου τῆς Ἐφέσου.

Εἰκ. 7. Τὸ κατὰ χώραν ἀνευρεθὲν ἀριστερὸν πλαίσιον τῆς νοτίας Πύλης τοῦ Νάρθηκος.

Τερματισθέντος οὕτω τοῦ σταδίου τῶν δοκιμαστικῶν ἐρευνῶν[1] ἐγένετο ἔναρξις συστηματικῆς ἀνασκαφῆς. Ἐκ τῶν δοκιμαστικῶν ἐρευνῶν ἀπεδείχθη ὅτι συστηματικὴ ἀνασκαφὴ ἐπεβάλλετο ν' ἀρχίσῃ ἐκ δύο σημείων· ἢ ἐκ τῶν ἀνευρεθεισῶν Πυλῶν τοῦ ὑποτιθεμένου Νάρθηκος ἢ ἐκ τοῦ μεγάλου πεσσοῦ (τοῦ ΒΑ. προφανῶς στηρίγματος τοῦ κεντρικοῦ τρούλλου) πρὸς τὴν Ἁψῖδα διὰ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἱεροῦ Βήματος τοῦ Ναοῦ. Καίτοι ἐπιπονώτερον προεκρίναμεν τὸ δεύτερον καὶ οὕτως ἤρχισεν ἡ συστηματικὴ ἀποχωμάτωσις τοῦ ἱεροῦ Βήμα-

Εἰκ. 8. Γενικὴ ἄποψις τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου.

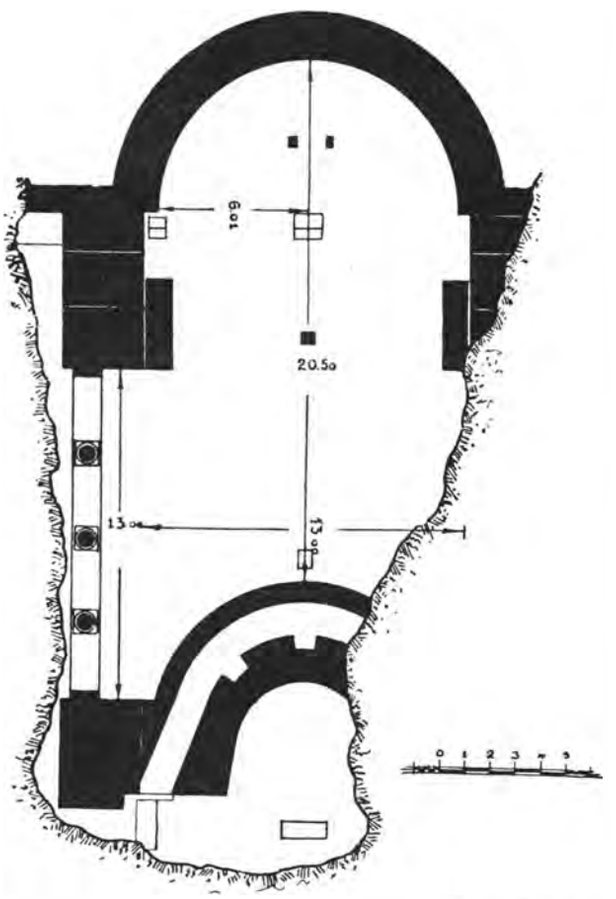
τος. Τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐνεργηθείσης ἐπὶ δύο περίπου μῆνας ἀνασκαφῆς διὰ τριάκοντα κατὰ μέσον ὅρον ἐργατῶν, εἶνε τὰ ἀκόλουθα:

---

[1] Τελευταία δοκιμαστικὴ ἔρευνα ἐγένετο καὶ κατὰ τὸ ΝΑ. ἄκρον τοῦ ἠρειπωμένου Ναοῦ, ὅπου ἐξεῖχε τοῦ ἐδάφους τμῆμα τοίχου, φαινομένου ὡς κατὰ χώραν εὑρισκομένου· ἡ ἔρευνα ἀπέδειξεν ὅτι οὗτος ἦτο μεταγενεστέρα προσθήκη ἐπὶ τοῦ ΒΑ. ἄκρου τοῦ Ναοῦ, ἀνεφάνη δὲ παρὰ τοῦτον κιονοστοιχία, ἥτις προχωρεῖ εἰς τὸν περίβολον τοῦ Νεκροταφείου, ὡς σημειοῦται ἐν τῷ σχεδίῳ (Εἰκ. 2 στοιχ. Ζ), δηλωτικὴ ἴσως ὑπάρξεως Προστόου ἢ Ἐμβόλου τῆς νοτίας πλευρᾶς. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ὅτι πλὴν ἄλλων λόγων ἐπεβάλλετο νὰ προηγηθῇ τῶν συστηματικῶν ἀνασκαφῶν δοκιμαστικὴ ἔρευνα τοῦ μνημείου, καθόσον ἦτο ἀπαραίτητον νὰ προσδιορισθῶσι τὰ σημεῖα τοῦ σημερινοῦ ἐδάφους, εἰς τὰ ὁποῖα θὰ ἔπρεπε κατὰ τὴν συστηματικὴν ἀνασκαφὴν νὰ μετατοπίζωνται καὶ τοποθετῶνται οἱ βαρύτατοι λίθοι οἱ ἐγκατεσπαρμένοι ἐπὶ τοῦ χώρου, ὃν κατελάμβανεν ὁ Ναὸς καὶ τ' ἀναφαινόμενα ἑκάστοτε κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν κατεστραμμένα καὶ ἄμορφα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη.

ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

Γενικὴν εἰκόνα τῆς ἐνεργηθείσης συστηματικῆς ἀνασκαφῆς λαμβάνει τις εἰς τὰς εἰκόνας 8-9, ἔνθα παρατίθενται ἡ κάτοψις τοῦ ἐκκαθαρισθέντος τμήματος καὶ ἡ γενικὴ εἰκὼν τῶν ἀνευρεθέντων ἐρειπίων. Ἀνευρέθη δηλ. εὐρεῖα ἡμικυκλικὴ κατ' ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις Ἀψίς, ἔχουσα διάμετρον 12.02 μ., εἰς ἣν ἀνήρ-

Εἰκ. 9. Κάτοψις τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου.

χετό τις διὰ δύο βαθμίδων (κατὰ χώραν διεσώθησαν αὗται εἰς δύο σημεῖα, πρβλ. καὶ εἰκ. 22) καὶ εἰς τὸ μέσον τῆς ὁποίας ἀνεφάνησαν δύο στυλίσκοι ἐκ πρασινωποῦ μαρμάρου, κοσμούμενοι δι' ἡνωμένων στρεπτῶν ἡμικιονίων, στηρίγματα πιθανώτατα ἐπισκοπικοῦ θρόνου, μόνα λείψανα πολυτελοῦς συνθρόνου τοῦ Ναοῦ. Τὴν μορφὴν τῶν στυλίσκων τούτων διακρίνει τις καὶ εἰς τὴν εἰκόνα 10 (πρβλ. κάτοψιν ἑκάστου τούτων ἐν εἰκόνι 12[6]), τὴν ὑπόθεσιν δὲ περὶ στηριγμάτων ἐπισκοπικοῦ θρόνου, κεντρικοῦ σημείου τοῦ συνθρόνου τοῦ ἱεροῦ Βήματος, ὑπο-

στηρίζουσι καὶ αἱ σημειούμεναι ἐν τῇ κατόψει ὄπισθεν τῶν στηριγμάτων τούτων ὀπαὶ (Εἰκ. 9) ἐπὶ τοῦ διασωθέντος μαρμαροστρώτου ἐδάφους, δηλωτικαὶ ὑπάρξεως Κιβωρίου ἢ στεγάσματος τινὸς ὑπεράνω τοῦ θρόνου.

Ἡ Ἁψὶς αὕτη προβάλλει ἀπὸ συμπλεγμάτων τοίχων καὶ πεσσῶν, μὴ συνδεομένων ὀργανικῶς μεταξύ των, ὡς διακρίνεται εἰς τὴν παρατιθεμένην κάτοψιν (Εἰκ. 9). Εἰς τὸ πάχος δηλ. τῶν ἑκατέρωθεν τῆς Ἁψῖδος ἐκτεινομένων πλινθοκτίστων τοίχων προσκολλῶνται τμήματα τοίχων δι' ἀργῶν λίθων καὶ σειρῶν

Εἰκ. 10. Στυλίσκοι ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἁψῖδος (στηρίγματα ἐπισκοπικοῦ θρόνου;).

πλίνθων κατεσκευασμένων, ἅτινα πάλιν προσκολλῶνται εἰς πεσσοὺς ἰσοδομικῶς διὰ λευκῶν μαρμάρων ἐκτισμένους, ἐν ᾧ ἀμφοτέρους συνδέουν ὀρθογώνιοι τοῖχοι εἰς σχῆμα ἀντηρίδων, βάσεις προφανῶς τοῦ πρὸ τῆς Ἁψῖδος ὑψουμένου τόξου τοῦ ἱεροῦ Βήματος. Αἱ βάσεις αὗται εἶνε ἐκτισμέναι διὰ σειρῶν πλίνθων καὶ ὀρθογωνίων μαρμάρων, εἰλημμένων ἐκ τῶν βαθμίδων ἑλληνικοῦ Ναοῦ τῆς Ἐφέσου τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, πιθανώτατα τοῦ πλησίον τοῦ λόφου εὑρισκομένου Ἀρτεμισίου τῆς τελευταίας περιόδου.

Ἡ διάταξις αὕτη τοῦ ἱεροῦ Βήματος ἄνευ διόδων, ὁδηγουσῶν εἰς τὰ πλάγια διαμερίσματα αὐτοῦ εἶνε ἀληθῶς σπανία ἐν τῇ Χριστιανικῇ ἀρχιτεκτονικῇ [1].

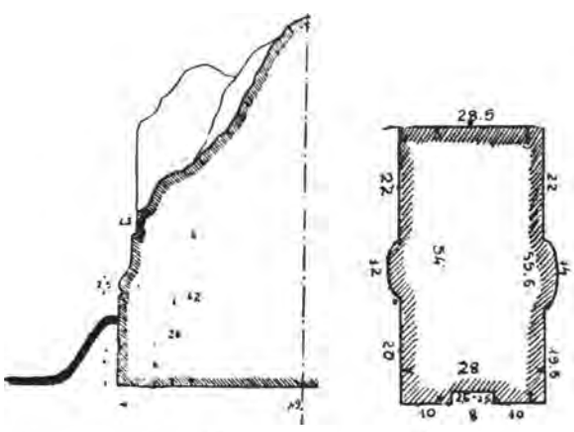
[1] Ἀναλογίαν τινὰ ἱεροῦ Βήματος ἄνευ διόδων δύναταί τις νὰ παρατηρήσῃ καὶ εἰς Χριστιανικὰς Βασιλικὰς τῆς Συρίας καὶ Ἀφρικῆς (πρβλ. H. Glück, Der Breit- und Langhausbau in Syrien, Heidelberg, 1916, Tafel II Nº 12, 28, 31, 36-38, 40 κ. ἄ. Wulff, Altchr. und byz. Kunst, I, σελ. 218 εἰκ. 216 κ. ἄ.) ἐν τῷ Ναῷ

Κατὰ τὸ μέσον τοῦ χώρου τούτου ἀνευρέθη ἡ ἐν εἰκόνι 11 παριστωμένη βάσις τετραπλεύρου κιονίσκου, συγκρατουμένου διὰ τεσσάρων σιδηρῶν δεσμῶν

Εἰκ. 11. Κιονίσκος τῆς ἁγίας Τραπέζης τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου.

ἐπὶ τοῦ μαρμαροστρώτου δαπέδου (πρβλ. καὶ τομὴν ἐν εἰκόνι 12α), τμῆμα δηλ. τοῦ κιονίσκου τοῦ ὑποβαστάζοντος τὴν πλάκα τῆς Ἁγίας Τραπέζης τοῦ Ναοῦ, ὡς ἀποδεικνύουσι τοῦτο ἡ θέσις καὶ ἡ μορφή του.

Εἰκ. 12. Τομὴ τοῦ κιονίσκου τῆς ἁγίας Τραπέζης καὶ κάτοψις τῶν στυλίσκων τοῦ Συνθρόνου τοῦ Ναοῦ.

Ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ πεσσοῦ τοῦ οὕτω περικλειομένου ἱεροῦ Βήματος ἀνεφάνη κιονοστοιχία ἐκτεινομένη μέχρι τοῦ μεγάλου ΒΑ. πεσσοῦ τοῦ κεντρικοῦ τρούλλου, διὰ μεγάλων τιτανολίθων ἰσοδομικῶς ἐκτισμένου (Εἰκ. 13). Κατὰ χώραν ἀνευρέθησαν αἱ τρεῖς βάσεις τῆς κιονοστοιχίας ταύτης, κατὰ δὲ τὴν ἀποχωμάτωσιν ἦλθον εἰς φῶς πάντα τὰ λοιπὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη αὐτῆς, ἤτοι κιονόκρανα, κορμοὶ κιόνων κ. ἄ., περὶ ὧν γενήσεται λόγος κατωτέρω.

ὅμως τοῦ Θεολόγου τῆς Ἐφέσου ἄλλη εἶνε ἡ αἰτία, ἥτις δύναται νὰ δοθῇ μόνον μετὰ τὴν τελείαν ἀνασκαφὴν τοῦ μνημείου.

Τέλος εἰς διάστημα 20.50 μ. ἀπὸ τῆς Ἀψῖδος ἀνεφάνη τὸ ἐν εἰκόνι 14 παριστώμενον προβληματικὸν κτίσμα (πρβλ. καὶ κάτοψιν ἐν εἰκόνι 9), συνιστάμενον ἐκ δύο παραλλήλων ἡμικυκλικῶν τοίχων καὶ μαρμαροστρώτου διαδρόμου, στηριζόμενον δὲ ἢ ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ μεγάλου πεσσοῦ καὶ διασῴζον τμήματά τινα τῆς ὀρθομαρμαρώσεως αὐτοῦ κατὰ τὴν πλευρὰν τὴν βλέπουσαν πρὸς τὸ ἱερὸν Βῆμα. Ὡς διακρίνει τις εἰς τὴν κάτοψιν καὶ τὴν εἰκόνα 14 τὸ κτίσμα τοῦτο διασῴζεται εἰς ὕψος μόλις ἑνὸς μέτρου καὶ ἔχει τὸν ἐσωτερικὸν αὐτοῦ τοῖχον παχύτερον, ἀνοίγονται δ' ἐπὶ τοῦ πάχους αὐτοῦ κόγχαι, διασῴζουσαι ἴχνη τοι-

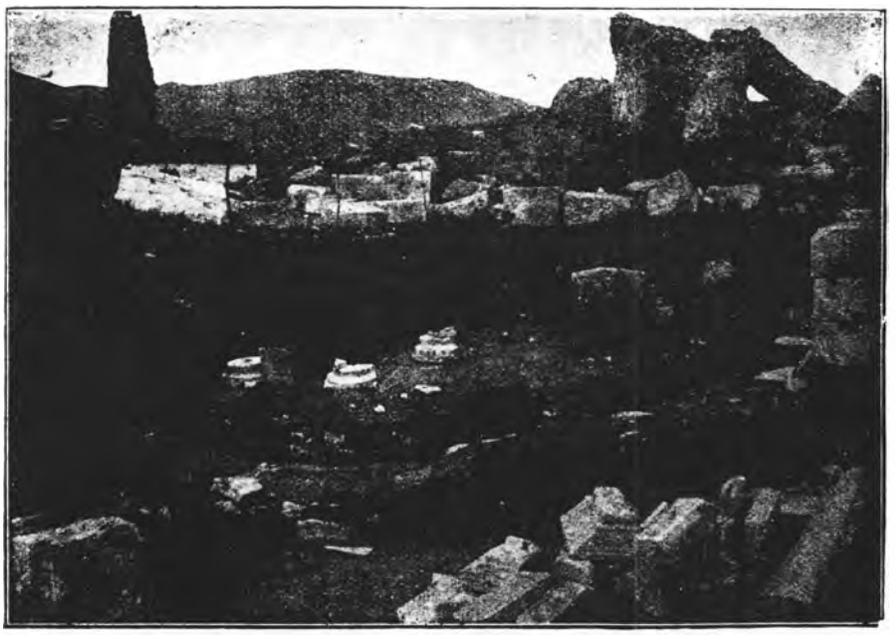

Εἰκ. 13. Ἀνευρεθεῖσα κιονοστοιχία δεξιᾷ τοῦ ἱεροῦ Βήματος.

χογραφιῶν. Εἰς τὸ ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου τοῦ Ναοῦ καὶ τοῦ διαδρόμου εὑρισκόμενον δάπεδον τοῦ ἐσωτερικοῦ ἡμικυκλίου εὑρίσκονται μαρμάριναι τινὲς πλάκες ἐκ τῆς ἐπιστρώσεως αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸ μέσον ἀνεφάνη ψηφίδωμα (πορφυραῖ πλάκες πλαισιούμεναι διὰ τριγωνικῶν πρασινωπῶν, λευκῶν καὶ ἐρυθρωπῶν πλακιδίων), ἡ θέσις δὲ αὐτοῦ σημειοῦται ἐν τῇ κατόψει (Εἰκ. 9). Εἰς τὸν διάδρομον τοῦ ἡμικυκλικοῦ τούτου κτίσματος ὁδηγεῖ πυλίς, τμήματα τῶν πλαισίων τῆς ὁποίας ἀνευρέθησαν, ἐν ᾧ εἰς τὸ διὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοίχου σχηματιζόμενον ὑψηλότερον δάπεδον μετὰ τοῦ ψηφιδώματος ὡδήγει πύλη, ἐξ ἧς διετηρήθη τὸ κατώφλιον (2 μ. μήκους καὶ 0,81 πλάτους), διασῶσαν καὶ τὸν ἀριστερὸν ὅλμον, εἰς ὃν εἰσήρχετο ἡ στρόφιγξ τῶν θυροφύλλων.

Κατ' ἀρχὰς ὑπετέθη ὅτι πρόκειται περὶ Ἄμβωνος τοῦ Ναοῦ, ἡ ἀποκάλυ-

ψις ὅμως τοῦ σχήματος αὐτοῦ προδίδει ἑτέραν χρῆσιν, καθ' ὅσον ἔχει ξένα στοιχεῖα πρὸς τοὺς Ἄμβωνας, τοὺς ὁποίους καὶ ἐκ περιγραφῶν καὶ ἐκ σῳζομένων μνημείων (ἐν Καλαμπάκᾳ λ. χ.) γνωρίζομεν, ὡς ἔχοντας κύρια γνωρίσματα τὰς δύο κλίμακας κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ καὶ ἐλεύθερον μεταξὺ τῶν κιονοστοιχιῶν ἢ τῶν στηριγμάτων τοῦ τρούλλου διάστημα, εὑρίσκονται δὲ ἔναντι τοῦ τέμπλου, ἴχνη τοῦ ὁποίου ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεολόγου δὲν ἀνευρέθησαν μέχρι τοῦδε.

Εἰκ. 14. Προβληματικὸν κτίσμα ἀναφανὲν μεταξὺ τῶν κεντρικῶν πεσσῶν τοῦ Ναοῦ (Μανσωλεῖον τοῦ Θεολόγου ;).

Τὴν χρῆσιν ἐν τούτοις τοῦ ἀνευρεθέντος κτίσματος εἶνε ἀδύνατον νὰ προσδιορίσῃ τις πρὸ τῆς τελείας ἐξερευνήσεώς του [1].

ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ — ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΚΑΙ ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΑ ΜΕΛΗ. ΜΩΣΑΪΚΑ

Μέγα ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἱστορίαν καθόλου τῆς Βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐνέχει ἡ σπουδὴ τῶν ἀνευρεθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ Ναοῦ, καθόσον ἔχομεν ἤδη εἰς χεῖράς μας ὑλικὸν ἐκ τῶν γνησιωτέρων καὶ ἀσφαλῶς χρο-

[1] Τὸ σχῆμα τοῦ κτίσματος τούτου δύναταί τις νὰ συγκρίνῃ πρὸς ἕτερα μνημεῖα τῆς παλαιᾶς Ἐφέσου, ὡς εἶνε ὁ λεγόμενος τάφος τοῦ Λουκᾶ, δεξιὰ τῆς ὁδοῦ Μαγνησίας (στρογγύλον κτίσμα, ἔχον διάμετρον 16 μ. καὶ κόγχας μετ' ὀρθομαρμαρώσεως εἰς τὸ πάχος τοῦ ἐσωτερικοῦ τοίχου ἀνοιγομένας, ὁμοίας πρὸς τὸ ἡμέτερον κτίσμα, καθὼς καὶ ἐξωτερικὸν περιφερικὸν τοῖχον καὶ διάδρομον) καὶ ἕτερον ἐπὶ τοῦ ἔναντι τοῦ Σταδίου χαμηλοῦ λόφου μὲ ὁμοίας κόγχας, λαξευμένας μάλιστα ἐπὶ τοῦ ἰσοπεδωθέντος ἄνωθεν βράχου (πρβλ. προχείρως J. Keil, Führer durch Ephesos, Wien, 1915, σελ. 79 κ. ἑ. καὶ σελ. 39). Τὰ κτίσματα ταῦτα εἶνε Μαυ-

νολογημένων, ἐξ ὡρισμένου δὲ μικρασιατικοῦ ἐργαστηρίου προερχόμενον, διὰ τοῦ ὁποίου δυνάμεθα νὰ συγκρίνωμεν ἕτερα χριστιανικὰ μνημεῖα καὶ νὰ διακρίνωμεν τοὺς σταθμοὺς τῆς ἐξελίξεως τῶν ποικιλωτάτων τύπων τῆς χριστιανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ γλυπτικῆς.

Καὶ πρῶτον περὶ τῆς ἀνευρεθείσης ***κιονοστοιχίας.***

Εἰς τὴν εἰκόνα 15 παρίσταται μεμονωμένως: ἡ τυπικὴ βάσις καὶ τὸ κιο-

Εἰκ. 15. Βάσις καὶ κιονόκρανον τῆς ἀνευρεθείσης κιονοστοιχίας.

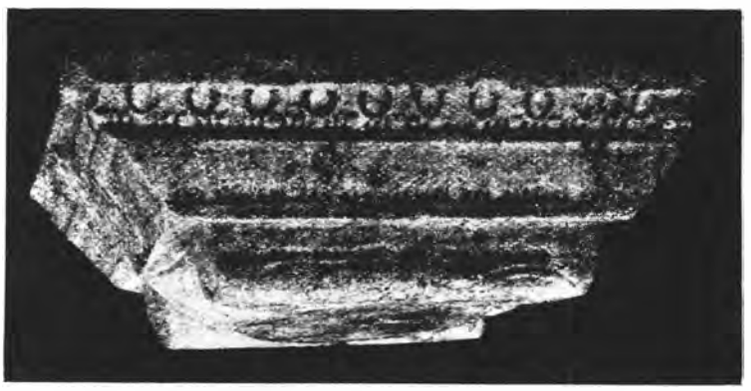
νόκρανον τῆς ἐν εἰκόνι 13 κιονοστοιχίας. Ὡς διακρίνει τις, ἐπὶ βάθρου ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν πάχους 0,40 μ. βαίνει ἡ ἰωνίζουσα βάσις, ἔχουσα τὴν τετράγω-

---

σωλεῖα ρωμαϊκῶν χρόνων, μεταβληθέντα ἴσως εἰς χριστιανικοὺς Ναούς. Δυνάμεθα ἄρα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἔχομεν ἐν Ἐφέσῳ τυπικὸν σχῆμα Μαυσωλείων ρωμαϊκῶν χρόνων, ὅμοιον σχεδὸν πρὸς τὸ ἀνευρεθὲν προβληματικὸν κτίσμα ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Θεολόγου. Δὲν εἶνε ἑπομένως ἀπίθανος ἡ ὑπόθεσις ὅτι εὑρισκόμεθα πρὸ τοῦ προσκυνουμένου κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους Τάφου τοῦ Θεολόγου, ἔχοντος ἴσως τὸ σχῆμα ναϋδρίου περικλειομένου ἐντὸς τοῦ μεγάλου Ναοῦ, ὡς τοιοῦτόν τι συνέβαινε καὶ ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως, ἐντὸς

νον πλίνθον, πολὺ ἁπλουμένην τὴν κάτω σπεῖραν μεταξὺ ἱμάντων καὶ ἐλαφρῶς κυρτούμενον τροχίλον, ἀπολήγοντα εἰς ἀκατέργαστον τύμπανον, καλυπτόμενον διὰ μεταλλίνου (ὀρειχαλκίνου) δακτυλίου, τμῆμα μάλιστα τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη κατὰ τὰς ἀνασκαφάς [1]. Εἰς δύο πλευρὰς ἑκάστης βάσεως ὑπάρχουσι βαθεῖαι ἐγκοπαί, δηλωτικαὶ τοποθετήσεως κατὰ τὰ μέρη ταῦτα θωρακίων, τμήματα ἄλλως τε τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Τυπικὰ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶνε καὶ τ' ἀνευρεθέντα ἰωνίζοντα μεθ' ἡνωμένου ὑψηλοῦ ἐπιθήματος κιονόκρανα. Ὡς διακρίνει τις ἐν τῇ αὐτῇ

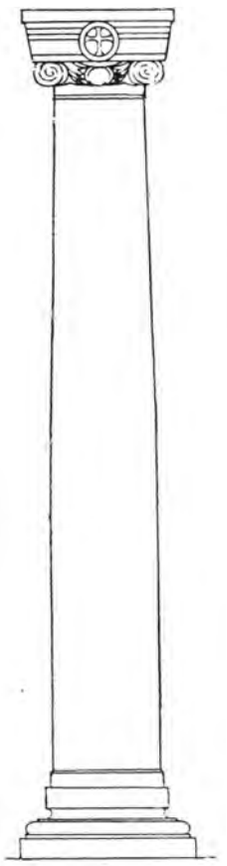
Εἰκ. 16. Μακρὰ πλευρὰ τοῦ κιονοκράνου τῆς εἰκόνος 13.

εἰκόνι (Εἰκ. 15) διατηροῦσι ταῦτα τὰς ἀπομιμήσεις τῆς ἰωνικῆς ἕλικος, ἀσυμμέτρως πολλάκις εἰργασμένης — τρεῖς στροφαὶ δεξιὰ καὶ δύο ἀριστερά —, ἐκ

τοῦ ὁποίου περιεκλείετο ὁ Τάφος τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐν τῷ Ναῷ τοῦ ἁγίου Πέτρου ἐν Ρώμῃ. Τοῦτο ὅμως εἶνε ἁπλῆ γνώμη, ἣν θὰ πιστώσῃ ἢ θ' ἀπορρίψῃ ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς. Κατὰ τὰς περιγραφὰς ἀφ' ἑτέρου τοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Κων/πόλεως, προτύπου ἢ ἀντιγράφου τοῦ ἡμετέρου Ναοῦ, ὡς θ' ἀποδειχθῇ μετὰ τὴν ἀνασκαφήν, τοποθετεῖται εἰς τὸ μέσον τοῦ Ναοῦ τὸ Θυσιαστήριον ἢ ἡ Ἁγία Τράπεζα, ἔχουσα πρὸς ἀνατολὰς παρομοίαν σχεδὸν ἡμικυκλικὴν μορφήν· ἀλλ' εἰς τὸ Μαυσωλεῖον τῆς Κων/πόλεως ἦτο κατ' ἀνάγκην ἡ Ἁγ. Τράπεζα ἐν τῷ μέσῳ, διότι τὸν πρὸ αὐτῆς χῶρον κατελάμβανε τὸ Ἡρῷον τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἐν ᾧ εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Θεολόγου ἔχομεν κανονικὴν τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν μετὰ τῆς ἡμικυκλικῆς Ἀψῖδος καὶ τοῦ Συνθρόνου, ἀνευρέθη δ' ἀφ' ἑτέρου καὶ ὁ κιονίσκος τῆς Ἁγ. Τραπέζης τοῦ Ναοῦ. Ὁπωσδήποτε τὸ πρόβλημα θὰ διευκρινισῃ μόνη ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς. Ἐξ ὅσων εὑρημάτων ἔχομεν μέχρι τοῦδε συμπεραίνομεν ὅτι τὸ κτίσμα τοῦτο ἦτο κέντρον λατρείας, ἔχον πιθανώτατα ὑπόγειον Στοάν, ὡς ἀφῆκε νὰ ὑποτεθῇ τοῦτο ἡ ὑποχώρησις τμήματος τοῦ δαπέδου του κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἡ ἐμφάνισις εἰς βάθος 1.20 μ. καθέτου πρὸς τὸ κτίσμα τοῦτο τοίχου, ἐπιμελῶς ἐκτισμένου καὶ βαίνοντος εἰς τὸ κέντρον τοῦ Ναοῦ, ὅπερ καὶ ὡς Κρύπτη δύναται νὰ ὑποτεθῇ ἀλλὰ καὶ ὡς ἀπόδειξις ὑπάρξεως ἐκεῖ ἀρχαιοτέρου μικροῦ καὶ στενοῦ Ναοῦ, τοῦ ἀρχικοῦ ἴσως Ἀποστολείου, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἱστορικοῦ Προκοπίου, ἣν παρεθέσαμεν ἀνωτέρω.

[1] Ὡς γνωστόν, ὀρειχάλκινοι δακτύλιοι μετὰ διακοσμήσεων μάλιστα παρατηροῦνται καὶ εἰς κιονοστοιχίας τῆς Ἁγ. Σοφίας Κων/πόλεως, κοσμοῦντες τοὺς κίονας εἰς τὰ μέρη ὅπου ἡ βάσις καὶ τὸ κιονόκρανον δέχονται τὸν κορμόν (πρβλ. Ε. Ἀντωνιάδου, Ἔκφρασις τῆς Ἁγίας Σοφίας, Ἀθῆναι, 1907, τόμ. Α΄ σελ. 23 σχῆμα εἰκ. 204). Ὅτι δὲ ἡ χρῆσις τοιούτων δακτυλίων δὲν ἦτο σπανία ἀποδεικνύει καὶ ὁ ὅρος ***περιζώματα***, ὃν μεταχειρίζεται διὰ τοὺς τοιούτους δακτυλίους ἢ στεφάνους ἐν τῇ Ἐκφράσει του περὶ τῆς Νέας Ἐκκλησίας τοῦ Βασιλείου Α΄ ὁ Φώτιος (ἔκδ. Βόννης σελ. 198· πρβλ. καὶ Ἀντωνιάδην ἔ. ἀ.).

τοῦ ἰωνικοῦ κυματίου τοῦ ἐχίνου διετηρήθη μόνον τὸ ἐν τῷ μέσῳ — πιθανῶς ἵνα τεθῇ ἐπ᾽ αὐτοῦ γραπτὸν μονόγραμμα — τὸ λοιπὸν δὲ σῶμα τοῦ ἐχίνου πληροῦται δι᾽ ἀκανθοειδοῦς κοσμήματος, ἐξαφύλλου ἐν τῷ κιονοκράνῳ τῆς εἰκόνος 15, εἰς ἕτερα δὲ κιονόκρανα τριφύλλου. Τὸ ὑψηλὸν ἐπίθημα ἔχει τρεῖς διπλᾶς ταινίας ἄνω, καὶ τὸ μέσον καταλαμβάνει ἰσοσκελὴς σταυρὸς ἐντὸς κύκλου, εἰς ἕτερα δὲ κιονόκρανα τὸ σύνηθες μονόγραμμα εἰς σχῆμα ἀστέρος ὁμοίως ἐντὸς κύκλου ἐγγεγραμμένον. Χαρακτηριστικὸν εἶνε τὸ ἐν εἰκόνι 16 παρατιθέμενον κιονόκρανον, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ ἐχῖνος κυρτοῦται, προσομοιάζει δὲ τὸ καλαθοειδὲς βυζαντινόν, οὗτινος ἀποτελεῖ πιθανώτατα τὸν μεταβατικὸν τύπον, ἀφαιρουμένων τῶν ἑλίκων. Ἀποκατάστασιν κίονος τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου παρέχομεν εἰς τὴν εἰκ. 17.

Εἰκ. 17.
Ἀποκατάστασις κίονος Ναοῦ Θεολόγου.

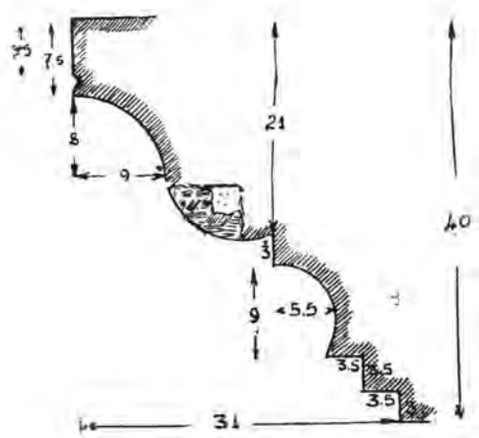

Εἰκ. 18. Τμῆμα γείσου τῆς ἁψῖδος τοῦ Ναοῦ.

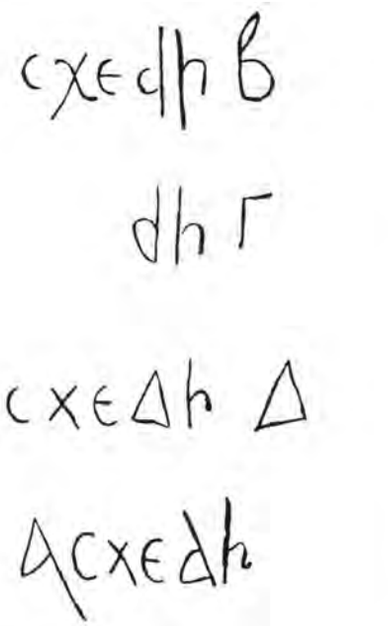
Τὴν προέλευσιν τῶν κιονοκράνων τούτων μαρτυρεῖ ἡ μακρὰ πλευρὰ τοῦ ἐπιθήματος, ἐν ᾗ διακρίνεται ἡμικατεστραμμένον ἰωνικὸν κυμάτιον καὶ ἀστράγαλος (Εἰκ. 16), δηλωτικὸν τοῦ ὅτι καὶ τὰ κιονόκρανα ταῦτα ἐλήφθησαν ἐξ ἐπιστυλίων ἀρχαίων Ναῶν τῆς παλαιᾶς Ἐφέσου. Πάντα τ᾽ ἀνευρεθέντα κιονόκρανα, ἰδίως ὅμως τὰ δύο ἀκέραια διασωθέντα, ἅτινα διακρίνονται παρὰ τὰς βάσεις τῆς κιονοστοιχίας, εἰς ἣν ἐτοποθετήθησαν (Εἰκ. 13), διατηροῦσιν ἴχνη κυανοῦ χρώματος εἰς τὸ βάθος καὶ κιτρίνου ἢ χρυσοῦ εἰς τὰ ἐξέχοντα μέρη τῶν ἀναγλύφων διακοσμήσεων καὶ τοὺς σταυροὺς ἢ τὰ μονογράμματα τῶν ἐπιθημάτων των. Σύγκρισις τῶν κιονοκράνων τούτων πρὸς ὅμοια τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἀποδεικνύει ὅτι

καὶ εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Θεολόγου ἔχομεν τὸν συνήθη εἰς τὰ κτίσματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ τύπον τοῦ ἰωνίζοντος κιονοκράνου, ὅστις ἄλλοτε μὲν ἔχει ἐπίθημα κατάκοσμον ἐξ ἀναγλύφων [1] ἄλλοτε δὲ ἁπλοῦν μετὰ σταυροῦ ἢ μονογράμματος, ὡς εἶνε ὁ τύπος τῶν ἀνευρεθέντων κατὰ τὰς ἀνασκαφάς.

Ἕτερα χαρακτηριστικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη εἶνε τὰ ἀνευρεθέντα τμήματα ***γείσου τῆς Ἀψῖδος*** καὶ πολλὰ τεμάχια μετὰ γλυφῶν ἐκ τῶν διαζωμάτων ἢ ***κορωνίδων*** τοῦ Ναοῦ. Ἐν εἰκόνι 18 παρίσταται ἓν τῶν τεμαχίων τούτων, πιθα-

Εἰκ. 19. Τομὴ τοῦ γείσου τῆς Ἀψῖδος.

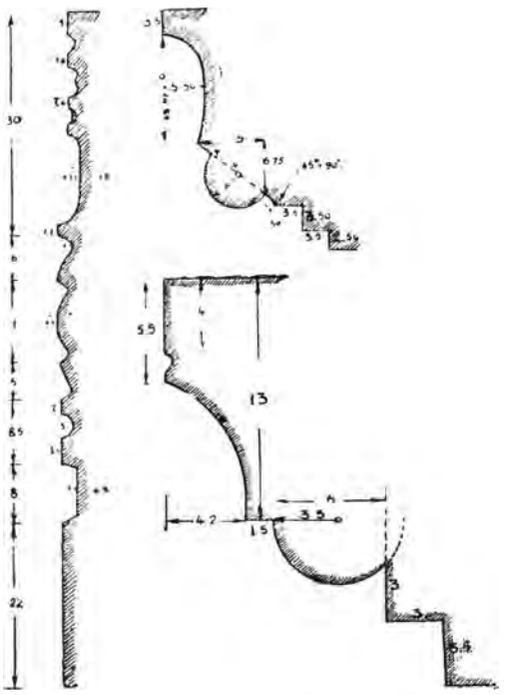

Εἰκ. 20. Ἀρχιτεκτονικὰ σημεῖα κεχαραγμένα ἐπὶ μιᾶς τῶν στενῶν πλευρῶν τῶν τεμαχίων τοῦ γείσου τῆς Ἀψῖδος.

νῶς ἡ ἐξ ἀριστερῶν τῆς Ἀψῖδος ἀρχὴ τοῦ ἡμικυκλικοῦ γείσου. Ὡς δεικνύει ἡ εἰκὼν 18 καὶ ἡ ἐν εἰκ. 19 παρατιθεμένη τομὴ τῶν γλυφῶν (πρβλ. καὶ τὰ ἐν εἰκόνι 8 ἐπὶ τοῦ δαπέδου καὶ τῶν τοίχων τῆς Ἀψῖδος τοποθετημένα ἕτερα 12 τεμάχια), τὰ ἀνευρεθέντα ἐν τῇ Ἀψῖδι μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (μήκους 2 μ., πλάτους 1,35 μ. καὶ ὕψους 0,50 μ. ἕκαστον) ἔχουσι πλουσίας γλυφὰς ἐπὶ τῆς μιᾶς κυρίως τῶν στενῶν πλευρῶν, ἥτις κυρτοῦται, ἐν ᾧ ἐπὶ τῆς ἑτέρας εὑρίσκονται κεχαραγμένα ἀρχιτεκτονικὰ πιθανῶς σημεῖα, ὑποδηλούμενα διὰ τῆς λέ-

[1] Πρβλ. Millingen, Byzantine churches in Con/ple. London, 1912, σελ. 70, 102, 112, George Woodward καὶ Wace, The churche of S. Eirene at Con/ple Oxford, 1912, Plate 23, Jewell καὶ Hasluck, The church of our Lady (Panagia Hekatontapyliani) in Paros, London, 1920, σελ. 62, εἰκ. 55, Strzygowski, Byz. Denkmäler, τόμ. Β' (Byz. Wasserbehälter in Kon/pel) Wien, 1893, σελ. $58,_5$, $74,_{5,14}$, $80,_5$, $88,_1$, $100,_{4-6}$ κ. ἄ.

ξεως CXЄΔh (σχέδη ἢ σχέδιον) καὶ ἀριθμῶν διὰ γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου, οἷον CXЄΔh ἢ Δh A, B, Γ κλπ. (Εἰκ. 20). Τ' ἀρχιτεκτονικὰ ταῦτα σημεῖα, πρώτην φορὰν ἐμφανιζόμενα, θὰ συντελέσωσιν ἴσως εἰς τὴν ἐπικράτησιν ἰδίου ἀρχιτεκτονικοῦ ὅρου διὰ τὰ μέλη τ' ἀπαρτίζοντα τὰ γεῖσα ἢ τοὺς ***κοσμήτας*** τῶν Βυζαντινῶν Ναῶν [1]. 'Ως εἶνε γνωστόν, γεῖσα ἔχοντα ὁμοίας σχεδὸν γλυφὰς εὑρίσκομεν καὶ εἰς 'Αψῖδας ἑτέρων παλαιῶν χριστιανικῶν ναῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Θεσσαλονίκης, Ρώμης κ. ἄ. [2]. 'Ενταῦθα μόνον συναντῶμεν ὑπερβολικὰ ὀγκώδη τεμάχια τοιούτου γείσου, ὅπερ ἐξηγεῖται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἔχομεν ἐνώπιόν μας μέγιστον κτίσμα ἔχον πάχος τοίχων ὑπερβαῖνον ἐνίοτε τὰ 2 μέτρα, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἐν 'Εφέσῳ ἦτο πρόχειρος εἰς τοὺς Χριστιανοὺς μαΐστορας ἡ σύλησις ἀρχαίων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν· εἰς αὐτὰ τὰ τεμάχια τοῦ γείσου τῆς 'Αψῖδος τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου δύναταί τις νὰ διακρίνῃ κατὰ τὴν μίαν τῶν πλευρῶν των σφυροκοπημένας ταινίας ἰωνικοῦ ἐπιστυλίου ἢ ὁμοίως κατεστραμμένας τριγλύφους καὶ μετόπας.

Εἰκ. 21. Τομὴ ὀρθομαρμαρώσεως (α) καὶ γείσων ἢ κορωνίδων (β, γ) τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου.

'Ως πρὸς τὰ ἀνευρεθέντα μαρμάρινα τεμάχια, τὰ προερχόμενα προφανῶς ἐκ ***κορωνίδων*** τοῦ Ναοῦ ἰδέαν τινὰ δύναται νὰ λάβῃ ὁ ἀναγνώστης ἐκ τῆς τομῆς των (Εἰκ. 21 β, γ) καὶ ἐκ τῶν τοποθετημένων ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ἱεροῦ Βήματος μαρμάρων, τῶν διακρινομένων ἐν τῇ εἰκόνι 13.

[1] Οἱ Βυζαντινοὶ τὰ γεῖσα ἢ τὰς κορωνίδας τοῦ Ναοῦ ἀπεκάλουν ***κοσμήτας*** ὡς δηλοῦται τοῦτο ἐκ τῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ Μεσαρίτου ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ Ναοῦ τῶν 'Αγ. 'Αποστόλων τῆς Κων πόλεως· «τρισὶ ζωστῆρσι, λέγει ὁ Μεσαρίτης, ἀσφαλείας χάριν καὶ κάλλους, ἐκ λίθου κεκτημένοις τὴν ὕφανσιν, σύμπας ὁ νεὼς .. περιέσφικται ... οὓς καὶ ***κοσμήτας*** καλεῖν σύνηθες τοῖς περὶ τὰ τοιαῦτα τῶν οἰκοδομημάτων δεινοῖς» (βλ. Heisenberg, Grabes und Apostelkirche, II, σελ. 79, πρβλ. καὶ περιγραφὴν Ροδίου, στ. 677 ἐν ἐκδ. Βεγλερῆ, 'Οδησσὸς 1896, σελ. 128). Καὶ διὰ τὴν καλουμένην παρ' ἡμῖν ***ὀρθομαρμάρωσιν*** εἶχον ἴδιον ὅρον οἱ Βυζαντινοί, ἀποκαλοῦντες αὐτὴν «ποικιλόχροον ἐπαμφίασιν τοῦ λίθου ἐπὶ τὰ πρόσωπα τῶν Στοῶν» (αὐτόθι), ἀλλὰ καὶ ἁπλῶς ***μαρμάρωσιν,*** ὡς ἐν τῇ γνωστῇ ἐπιγραφῇ τοῦ Καθολικοῦ τῆς παρὰ τὴν Λεβάδειαν Βυζαντινῆς Μονῆς τοῦ 'Οσίου Λουκᾶ.

[2] Πρβλ. λ. χ. ἁψῖδα τοῦ S. Clemente τῆς Ρώμης ἐν Toesca, Storia dell'arte italiana, Torino, 1916, σελ. 84 κ. ἑ. εἰκ. 55.

Ἀξιολόγους γλυφὰς ἔχουσιν ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Θεολόγου καὶ αἱ διασωθεῖσαι πλάκες τῆς βάσεως τῆς ***ὀρθομαρμαρώσεως*** ἢ τῆς ἐπενδύσεως τῶν τοίχων καὶ τῶν πεσσῶν τοῦ Ναοῦ [1] διασωθεῖσαι κατὰ χώραν ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ἄκρου τῆς Ἁψῖδος τοῦ Ναοῦ· τμήματα διακρίνονται ἐν τῇ εἰκόνι 22 (πρβλ. καὶ εἰκόνα 13 δεξιά, τὴν τομὴν δὲ τῶν γλυφῶν αὐτῆς βλέπει ἐν εἰκόνι 21α. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς Ἁψῖδος ἀνευρέθη πλῆθος ταινιῶν ἐκ τῶν τοποθετουμένων μεταξὺ τῶν πλακῶν τῆς ὀρθομαρμαρώσεως, ἤτοι ὀδοντωτῶν ἢ ἡμικυλινδρικῶν ***ζεύξεων,***

Εἰκ. 22. Διασωθέντα τμήματα τῆς ὀρθομαρμαρώσεως τοῦ Ναοῦ (ἀριστερὸν ἄκρον τῆς ἀνευρεθείσης Ἁψῖδος).

ὁμοίων πρὸς τὰς τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης [1]. Ὁμοίως πλῆθος πολυχρώμων πλακιδίων εἰς διάφορα σχήματα ἀπέδωκεν ἡ ἀνασκαφή, δηλωτικῶν τοῦ στολισμοῦ τῶν μετώπων τῶν τόξων τῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ Ναοῦ καὶ δι' ***ἐνθετικῆς διακοσμήσεως*** (incrustation).

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ***διὰ μωσαϊκῶν*** διακόσμησιν τοῦ Ναοῦ, πλὴν τῶν μαρτυριῶν, ἃς ἔχομεν περὶ ταύτης [2], ἐπιστώθη καὶ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς, ἥτις ἀπέδωκε

---

[1] Πρβλ. Ἀρχαιολ. Δελτίον, ἔτους 1918, Συμπλήρωμα, σελ. 22. Ὅμοιαι σχεδὸν βάσεις ὀρθομαρμαρώσεως ὑπάρχουσιν, ὡς γνωστόν, καὶ ἐν Ναοῖς τῆς Κων/πόλεως (πρβλ. Ἀντωνιάδου, Ἔκφρασις Ἁγ. Σοφίας, Τόμ. Β' Ἀθῆναι 1908, σελ. 194 (εἰκ. 272 πρβλ. καὶ Πίν. ΝΖ'), George, S. Eirene ἔ. ἀ. σελ. 64 Plate 7).

[2] Βλέπε ἐπιστολὴν Μητροπολίτου Ἐφέσου Γεωργίου τοῦ Τορνίκη πρὸς τὸν Μητροπολίτην Ἀθηνῶν Μιχ. Ἀκομινᾶτον (Μιχ. Ἀκομινάτου ἅπαντα, τόμ. Α' κζ' ἔκδ. Λάμπρου), ἐν ᾗ γίνεται λόγος περὶ τῆς ἀθλίας καταστάσεως τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ' αἰῶνος καὶ περὶ τῆς βαθμιαίας ἐξαφανίσεως τοῦ ψηφιδωτοῦ αὐτοῦ διακόσμου. Παραστατικωτέραν περιγραφὴν τῆς καταστάσεως κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα τοῦ

πλῆθος μωσαϊκῶν εἰς τεμάχια ἢ διαλελυμένας ψηφῖδας, συσκευασθέντων ἤδη καὶ

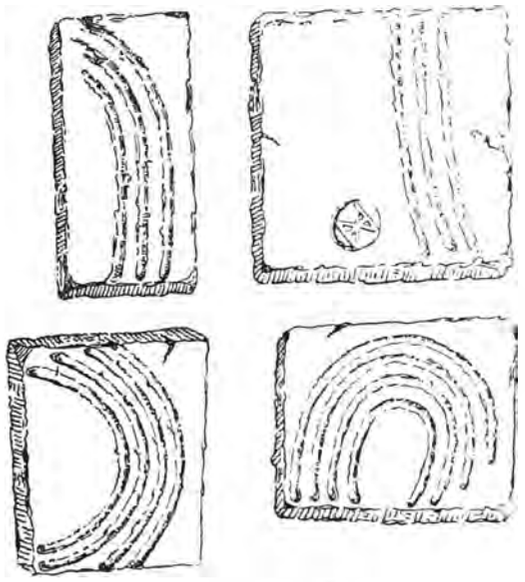

Εἰκ. 23. Τμήματα θωρακίων καὶ ἀναγλύπτου κιονίσκου.

τοποθετηθέντων εἰς κιβώτια καὶ περὶ τῆς τεχνικῆς τῶν ὁποίων γενήσεται λόγος μετὰ τὴν τελείαν ἀνασκαφὴν τοῦ Ναοῦ.

Ναοῦ ἀναγινώσκομεν ἐν ἐπιστολαῖς τοῦ αὐτοῦ Μητροπολίτου πρὸς τὸν νομοφύλακα Θεόδωρον Παντεχῆν καὶ τὴν θυγατέρα τῆς πορφυρογεννήτου Ἄννης Εἰρήνην, δημοσιευθείσαις ἐσχάτως ὑπὸ Σ. Λάμπρου, ἐν Νέῳ 'Ελληνομνήμονι, τόμ. ΙΓ' (1916) σελ. 6 καὶ 7 «τὰ περὶ τὸν θεῖον Ναὸν τί ἂν εἰδότι σοι γράφοιμι; ἀναλόγισαι πρὸ χρόνων ὅσων ἑωράκεις αὐτὸν ὅπως ἑώρακας ἔχοντα καὶ συλλόγισαί μοι τὴν ἄρτι τούτου κατάστασιν. Οὐκ ἔστι γὰρ ἡμέρα μὴ καθ' ἣν ***ἐκ τῶν αὐτοῦ σφαιρωμάτων***, ὥσπερ ἐξ οὐρανοῦ πάλαι Ροδίοις χρυσοῦ καταρρέει ψήγματα οὐκ εἰς εὐπραγίαν, ἀλλ' εἰς δυσπραγίαν τῶν ἐν αὐτῷ. ***Δεδοικότες γοῦν τὴν θείαν περιπατοῦμεν αὐλήν***, ἵνα μὴ θλασθῶμεν τὰς κεφαλὰς τῷ ***μετὰ τῶν ψηφίδων*** καταφερομένῳ τιτάνῳ....». Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὴν Εἰρήνην μεταξὺ ἄλλων λέγεται «τὰ τῆς καθ' ἡμᾶς 'Εκκλησίας 'Ιερεμίας μόνος προσηκόντως ἂν ἐτραγῴδησε... νοσοποιοῦσι γὰρ ἐχῖνοι καὶ σειρῆνες ἐν αὐτῇ ἀναπαύονται... τὰ ὡραῖα τῆς ἐκκλησίας γέγονεν εἰδεχθῆ ὄνθοις ὀρνίθων κατάστικτα... ***τὰ ὑπερῷα τῆς ἐκκλησίας*** ὡς ἕλος

Τὸν πλούσιον τέλος διάκοσμον τοῦ ἀνασκαπτομένου Ναοῦ μαρτυροῦσι τὰ ἀνευρεθέντα ***διακοσμητικὰ μέλη,*** ἤτοι θωράκια, τμήματα φατνωμάτων, ἀνάγλυπτοι κιονίσκοι κ. ἄ., εἰκόνα τῶν ὁποίων λαμβάνει ὁ ἀναγνώστης εἰς τὴν παρατιθεμένην ἐνταῦθα εἰκόνα 23 (πρβλ. καὶ τὴν ἐν τέλει τῆς μελέτης εἰκόνα). Τ' ἀνευρεθέντα ταῦτα τεμάχια μετὰ τοῦ γλυπτικοῦ των διακόσμου διακρίνονται κυρίως ἐκ τῆς τεχνοτροπίας των ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν διακοσμητικῶν των θεμάτων ὡς ἀνήκοντα εἰς δύο ἐποχάς· τὰ μὲν — ὀλίγα πρὸς τὸ παρὸν — εἶνε τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰου-

Εἰκ. 24. Σχήματα πλίνθων (ἐκ τῆς τοιχοδομίας τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου).

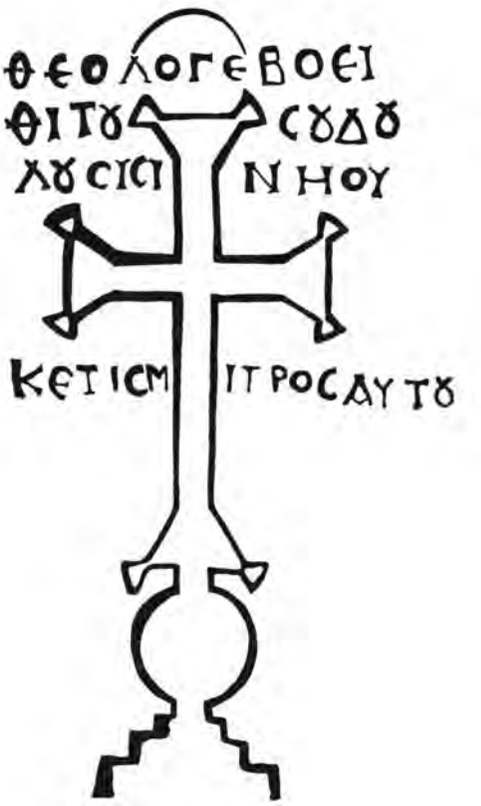
Εἰκ. 25. Μαρμαρίνη ἀρχαία κέραμος, ἐκ τῶν χρησιμοποιηθεισῶν εἰς τὴν τοιχοδομίαν τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου.

στινιανοῦ, ἔχοντα τὸ ἀνάγλυφον εἰργασμένον μὲ σταθερότητα καὶ χάριν, ἄλλα δὲ διακρίνονται ὡς ἔχοντα καταφανῆ ἴχνη τῆς μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν καταπτώσεως τῆς γλυπτικῆς. Ὅταν ἔλθῃ μίαν ἡμέραν εἰς φῶς ὅλον τὸ πλῆθος τοῦ τεθαμμένου σήμερον γλυπτοῦ διακόσμου τοῦ λαμπροῦ Ναοῦ, ἡ ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς γλυπτικῆς, ἀκαθόριστος ἀκόμη εἰς πολλὰ σημεῖα, ἔχει ἀναμφιβόλως πολλὰ νὰ κερδίσῃ.

γέγονεν . . ». Εἶναι μαρτυρίαι ἀξιολογώταται καὶ διὰ τ' ἀναφερόμενα ὀνομαστὶ μέρη τοῦ Ναοῦ (σφαιρώματα = τρούλλους, Αὐλήν, Ὑπερῷα), ὧν ἡ θέσις καὶ τ' ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀνευρίσκονται κατὰ τὰς ἀνασκαφάς. Σημειωτέον ὅτι ὁ Ναὸς τοῦ Θεολόγου εἶχεν ὑποστῆ καταστροφὰς καὶ τὸν Θ' αἰῶνα (ὡς πληροφορεῖ ἡμᾶς ὁ Γενέσιος) ὑπὸ τῶν Παυλικιανῶν, οἵτινες ὑπὸ τὸν φοβερὸν διάδοχον τοῦ Καρβέα Χρυσοχέρην καὶ ὑπὸ Σαρακηνῶν βοηθούμενοι, ἔφθασαν δηοῦντες τὰς χώρας τῆς Μ. Ἀσίας μέχρις Ἐφέσου, ὅπου μετέβαλον εἰς σταῦλον τὸν Ναὸν τοῦ Θεολόγου (πρβλ. Hauck, Real - Encycl. für prot. Theologie und Kirche, ἐν ἄρθρῳ Paulicianer, τόμ. 15, σελ. 53).

ΤΟΙΧΟΔΟΜΙΑ

Ὀλίγας λέξεις προσθέτω ἐν τέλει περὶ τῆς τοιχοδομίας τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου. Γενικῶς ὡς πρὸς τὴν τοιχοδομίαν τῆς Ἁψῖδος (πρβλ. εἰκ. 22 δεξιά), τῶν ἐπὶ τοῦ σημερινοῦ ἐδάφους ἐπικαθημένων ὄγκων (Εἰκ. 3) καὶ τοῦ ἀναφανέντος εἰς τὰς δοκιμαστικὰς ἀνασκαφὰς τοίχου κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ Ναοῦ, αὕτη συνίσταται ἐξ ἐρυθρωποῦ κονιάματος πάχους 0,04 - 0,05 μ. καὶ ἐκ πλίνθων ἐχουσῶν τριπλᾶς ἢ τετραπλᾶς δρεπανοειδεῖς ἢ ἡμικυκλικὰς ταινίας, συνήθως ἄνευ σφραγίδων· ἐλάχισται τούτων ἔχουσι τὸ ἐν εἰκόνι 24 παριστώμενον ἐντὸς κύκλου μονόγραμμα. Αἱ πλίνθοι αὗται διακρίνονται εἰς τετραγώνους (0,36 × 0,36 μ. πάχος 0,04 — 0,05 μ.) καὶ εἰς στενὰς ὀρθογωνίους (0,36 × 0,18 μ. μεθ' ὁμοίου πάχους)· διὰ τὰ τόξα καὶ τοὺς τρούλλους γίνεται ἴσως χρῆσις τῶν παριστωμένων εἰς τὴν κάτω σειρὰν τῆς εἰκόνος μετ' ἡμικυκλικῶν ταινιῶν μικροτέρων καὶ εἰς σχῆμα τραπεζίου πλίνθων. Οἱ βυζαντινοὶ ὅμως τοιχοδόμοι μεταχειρίζονται πολλάκις ἀντὶ πλίνθων καὶ μαρμαρίνας κεράμους, ἐξ ἀρχαίων Ναῶν τῆς Ἐφέσου εἰλημμένας, τὰς ὁποίας ἔθραυον εἰς τεμάχια καὶ ἔκτιζον εἰς τοὺς τοίχους ἀντὶ πλίνθων, προφανῶς δι' οἰκονομίαν ὑλικοῦ. Ἡ εἰκὼν 25 παριστᾷ μίαν τῶν κεράμων τούτων ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἀνευρεθέντων τεμαχίων, πιθανώτατα δὲ αἱ μαρμάριναι αὗται κέραμοι προέρχονται ἐκ τοῦ πλησίον τοῦ Ναοῦ εὑρισκομένου Ἀρτεμισίου.

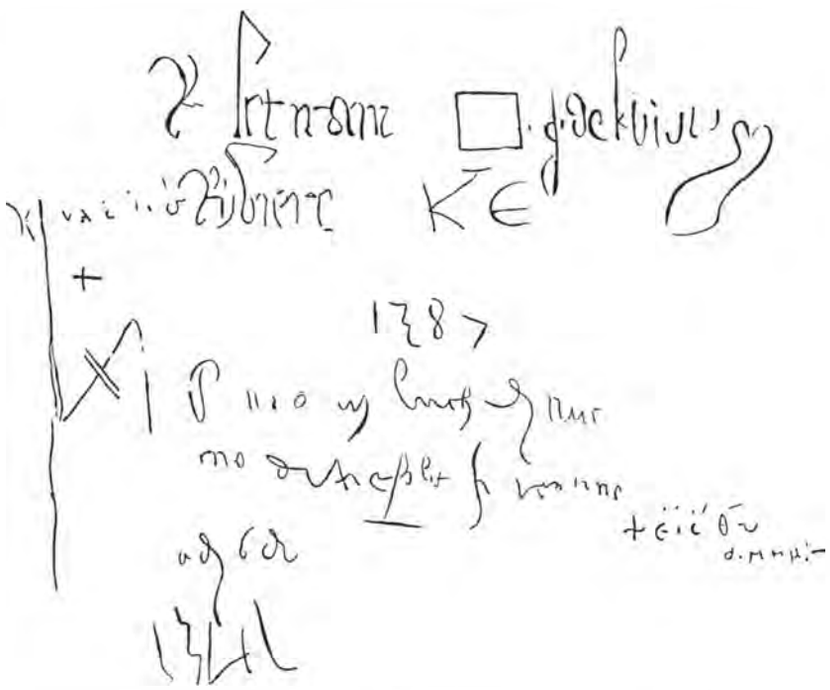
Εἰκ. 26. Ἐπιγραφὴ κεχαραγμένη ἐπὶ κορμοῦ κίονος τοῦ Ναοῦ.

Ὡς πρὸς τὴν τοιχοδομίαν τῶν πεσσῶν τοῦ Ναοῦ, αὕτη εἶνε ἰσόδομος ἐκ μεγάλων τιτανολίθων ἢ τετραγώνων λευκῶν μαρμάρων συνισταμένη (βλ. εἰκ. 13), ἐπιτυγχάνεται δὲ ἡ σύνδεσις τῶν ἐπιμελῶς εἰργασμένων τούτων λίθων διὰ δεσμῶν ἐκ δύο σφυροκοπημένων ἐνίοτε μολύβδων, πληρούντων τοὺς τετραγώνους γόμφους τῶν λίθων καὶ συγκρατούντας ἀνὰ δύο τοὺς λίθους διὰ σιδηροῦ ἐλάσματος εἰς σχῆμα ⌐¬. Ἐκ τῶν τοιούτων δεσμῶν περισυνελέγησαν ἱκανὰ δείγματα,

ἀποκείμενα ἤδη μετὰ τοῦ λοιποῦ περισυλλεγέντος ὑλικοῦ εἰς οἰκίσκον ἔναντι τοῦ χώρου τῶν ἀνασκαφῶν εὑρισκόμενον.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

Ἐπιγραφικὸν ὑλικόν, δυνάμενον πλεῖστα προβλήματα νὰ διευκρινίσῃ, δὲν ἀνευρέθη δυστυχῶς κατὰ τὰς ἀνασκαφάς· ἐλάχιστα μόνον ἐνεπίγραφα μαρμάρινα τεμάχια μετὰ δύο μέχρι τεσσάρων βυζαντινῶν γραμμάτων ἀνευρέθησαν μὴ

Εἰκ. 27. Γραφαὶ προσκυνητῶν ἐπὶ μαρμάρου δεξιὰ τοῦ ἱεροῦ Βήματος.

δυνάμενα πρὸς τὸ παρὸν νὰ ἑρμηνευθῶσι. Πλὴν τῶν τεμαχίων τούτων ἀνεφάνη ἐπὶ κορμοῦ κίονος τῆς ἀνευρεθείσης ἀριστερὰ τοῦ ἱεροῦ Βήματος κιονοστοιχίας ἡ ἐπιγραφή:

ΘΕΟΛΟΓΕ ΒΟΗΘΙ ΤΔ CΔ ΔΔΛΔ CICINHΔ Κ/ ΤΙC ΜΙΤΡΟC ΑΥΤΔ.

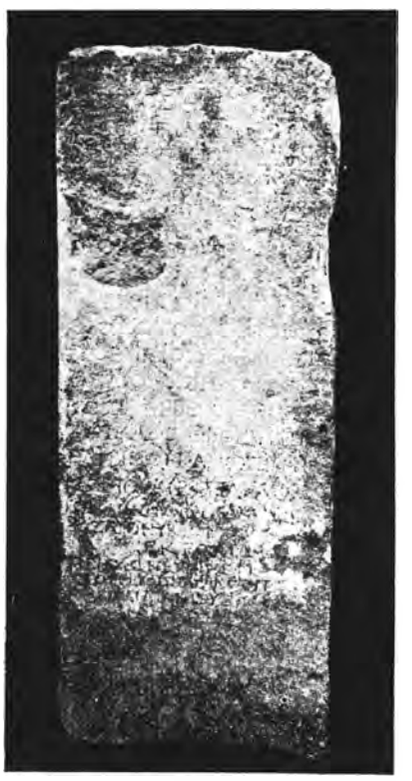
Αὕτη εἶνε κεχαραγμένη ἐπὶ τοῦ μαρμάρου ἑκατέρωθεν σταυροῦ μετὰ κλιμακωτῆς βάσεως (Εἰκ. 26) πρὸς διαιώνισιν χορηγίας τινὸς πιθανώτατα ὑπὲρ τοῦ Ναοῦ.

Ὁμοίως ἀνεφάνησαν ἐπὶ λευκοῦ λίθου, ἐντοιχισμένου παρὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς Ἁψῖδος γραφαὶ λατίνων καὶ βυζαντινῶν προσκυνητῶν, δι᾽ ἀραβικῶν δὲ ἀριθμῶν γεγραμμένα τὰ ἔτη 1387(;) καὶ 1341 (;) (Εἰκ. 27). Αἱ γραφαὶ αὗται, ὧν ἡ ἀνάγνωσις καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν ἀναγραφομένων εἶνε, ὡς ἐν τῷ πανομοιο-

τύπῳ διακρίνει τις, δυσχερὴς (πλὴν φράσεών τινων δεξιὰ «εἰὲ θεοῦ ἀμὴν) δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς terminus post quem διὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου, ἐξηγοῦσι δὲ ἀκόμη καὶ τὴν πτῶσιν ἢ σύλησιν τοῦ διακόσμου του, διότι αἱ γραφαὶ προϋποθέτουσιν ἀφαίρεσιν τῆς ὀρθομαρμαρώσεως τοῦ μέρους ἔνθα εὑρίσκονται.

Σπουδαιοτέρα τῶν ἀνωτέρω εἶνε ἐπιγραφὴ ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀποσπασθεῖσα ἐκ τοῦ δεξιοῦ παρὰ τὸν περίβολον τοῦ Νεκροταφείου μικροῦ πεσσοῦ, τοῦ ἀνευρεθέντος κατὰ τὰς δοκιμαστικὰς ἀνασκαφὰς καὶ προερχομένη ἐκ τοῦ περιβόλου ἴσως τοῦ Ἀρτεμισίου (Εἰκ. 28). Ἡ ἀνάγνωσις τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης, γενομένη τῇ βοηθείᾳ τοῦ παρακολουθήσαντος μετὰ πολλῆς ἀγάπης καὶ τὰς ἡμετέρας ἀνασκαφὰς τμηματάρχου τῆς ἐν Σμύρνῃ ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας Κ. Κουρουνιώτου, ἔχει ὡς ἑξῆς:

ΦΙΛΟΣΕΒΑΣΤΟΣ Ν(ε
ΟΠΟΙΟΣ ΑΥΘΑΙΡΕΤ(ος
ΦΙΛΟΤΕΙΜΩΣ ΤΗΝ
ΑΡΧΗΝ ΕΠΙΤΕΛΕΣΑΣ
ΜΕΤΑ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΔΕΛ
ΦΟΥ ΔΙCΓΕΝΟΥΣ
αγα)ΘΗ ΤΥΧΗ
εὐχαρι)ΣΤΩΣΟΙ ΚΥΡΙΑ
Αρ)ΤΕΜΙ Τ. ΦΛ. ΑΣΚΛΗ
ΠΙΟΔΩΡΟΣ ΝΕΟΠΟΙΟΣ
ΑΥΘΑΙΡΕΤΟΣ ΕΚΤΕΛΕΣΑΣ
ΤΑΣ ΔΥΟ ΑΙΣΣΗΝΙΑΣ (ευσε
ΒΩΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΤΕΙΜΩΣ
ΣΥΝ ΚΑΙ ΦΛ. ΦΟΙΒΗ ΤΗ ΘΥ
ΓΑΤΡΙ ΜΟΥ ΚΑΙ ΤΩ ΣΥΜΗ
ΝΩ ΜΟΥ ΑΥΡ. ΕΠΑΓΑΘΩ
ΚΑΙ ΝΥΚΤΟΦΥΛΑΚΗΣΑΣ
ΤΑΣ ΔΥΟ ΝΥΚΤΟΦΥΛΑΚΑΣ
ΕΚ ΤΩΝ ΙΔΙ(ων
ΜΕΤΕΧΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΕΒΑ
ΣΤΟΥ ΓΕΡΟΥΣΙΑΣ ΦΥ. ΑΝΤΩΝΙΑ
ΝΗΣ Χ ΠΑΙΑΝΙΕΥΣ.

Εἰκ. 28. Ἐπιγρ. ρωμαϊκῶν χρόνων ἀνευρεθεῖσα κατὰ τὰς ἀνασκαφάς.

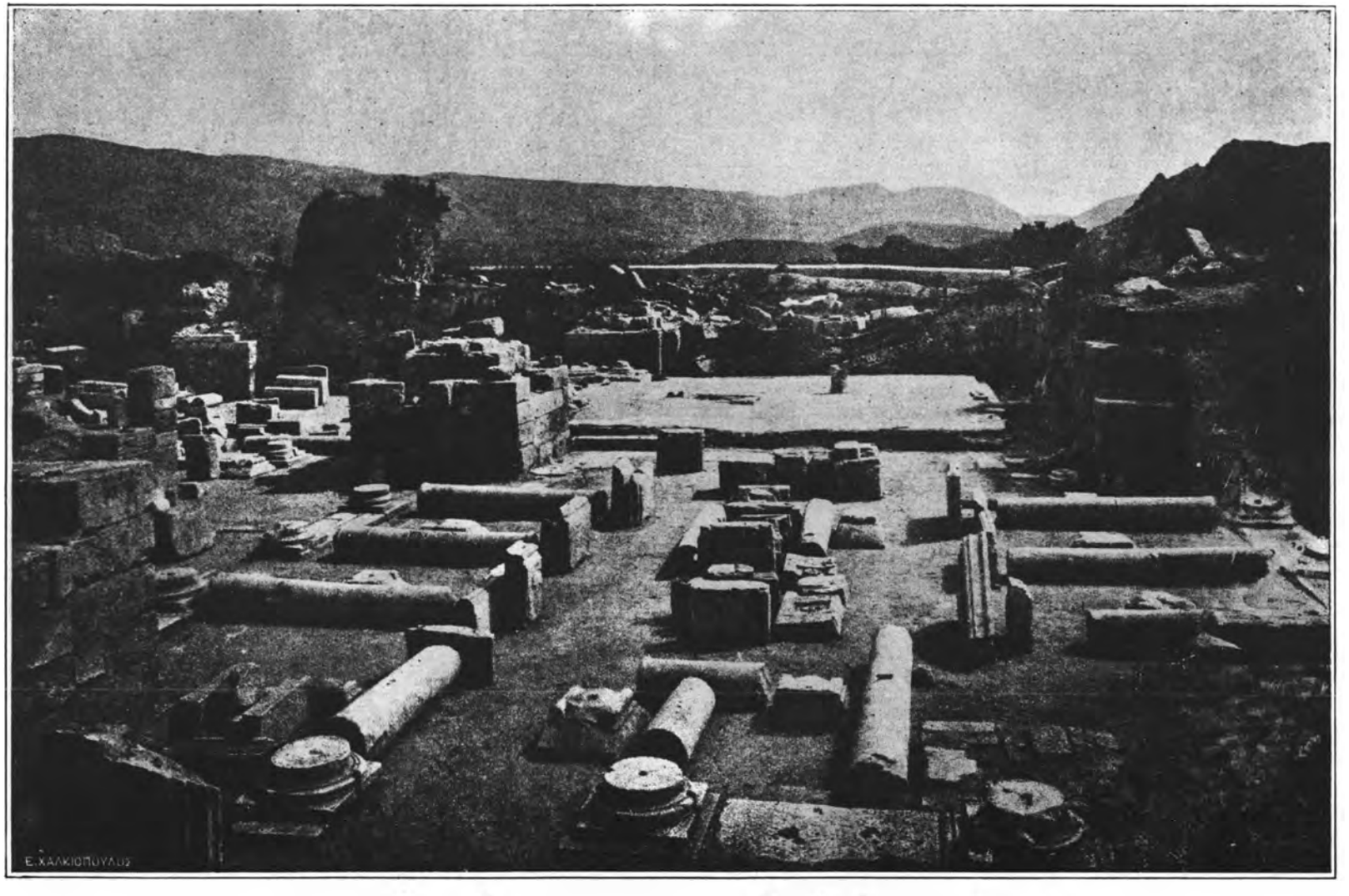
Συστηματικὴ ἑρμηνεία τῆς ἀνωτέρω ἐπιγραφῆς (καὶ ἰδίᾳ τῶν ὅρων: ἐσσηνία, σύμηνος) μετ' ἄλλου μικρασιατικοῦ ἐπιγραφικοῦ ὑλικοῦ γενήσεται ὑπὸ τοῦ συναδέλφου Γ. Οἰκονόμου.

Οὕτως αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Ἐφέσου, πλὴν τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου, θὰ προσφέρῃ καὶ ἱκανὸν ὑλικὸν πρὸς ἑρμηνείαν

τοῦ παναρχαίου ἱεροῦ τῆς μικρασιατικῆς θεότητος, τοῦ Ἀρτεμισίου, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ ὁποίου καὶ ἐπιγραφαὶ ἀναμένονται νὰ ἔλθωσιν εἰς φῶς κατὰ τὰς συνεχισθησομένας τὸ προσεχὲς ἔτος ἀνασκαφάς.

Ἐν Σμύρνῃ. Σεπτέμβριος 1921. **Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ**

Εἰκ. 1. Γενικὴ ὄψις τῶν ἀνασκαφέντων τμημάτων τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ.
(ὡς ἐγκατελείφθη τὸ μνημεῖον κατὰ τὴν 21 Αὐγούστου 1922).

Εἰκ. 2. Γενικὴ θέα τῶν ἐρειπίων τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΝΑΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ ΕΝ ΕΦΕΣΩ

Β' ΕΤΟΣ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ

Κατὰ Ἰούνιον τοῦ ἔτους 1922 μετέβην εἰς τὴν Ἔφεσον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἵνα συνεχίσω, δαπάναις καὶ πάλιν τῆς Ὑπάτης Ἁρμοστείας Σμύρνης, τὰς ἀρξαμένας κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος (1921) ἀνασκαφὰς τοῦ Βυζαντινοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου ἐπὶ τοῦ λόφου Ἁγιοσουλούκ, τὰ ἀποτελέσματα τῶν ὁποίων ἐξετέθησαν ἤδη ἐν τῇ ἀνωτέρω πρώτῃ περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τούτων ἀγγελίᾳ (βλέπε σελ. 89 - 114).

Αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ ἔτους 1922 διήρκεσαν ἀπὸ τῆς 6 Ἰουνίου μέχρι τῆς 21 Αὐγούστου, ἐνεργηθεῖσαι διὰ ἑξήκοντα κατὰ μέσον ὅρον ἐργατῶν, ὅτε διεκόπησαν ἕνεκα τῆς ἐπελθούσης ἐθνικῆς συμφορᾶς. Καὶ ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατος πλέον ὑπὸ τὰς παρούσας συνθήκας ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς μου ταύτης, παρέχω ἐνταῦθα πλὴν τῆς ἐκθέσεως τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς τελευταίας ἀνασκαφῆς, δι' ἧς διηυκρινίσθη ὁπωσδήποτε τὸ σχῆμα τοῦ Ναοῦ καὶ προσδιωρίσθη ὁ Τάφος τοῦ Θεολόγου, καὶ τὰς πηγάς, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ ἱστορία τοῦ ἀνασκαφέντος Ναοῦ, ἐπιτάσσω δὲ συγκριτικὴν τοῦ μνημείου μελέτην μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν μου προκύπτοντα ἀποτελέσματα θέλουσιν ἐπικυρωθῆ ὑπὸ μελλούσης συνεχίσεως τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ σεβασμίου τούτου διὰ τὸν Χριστιανισμὸν καθόλου μνημείου τῆς Ἐφέσου.

Α΄ ΠΗΓΑΙ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΦΕΣΟΥ

1. ΠΗΓΑΙ

Πηγαὶ πρὸς γνῶσιν τῆς ἱστορίας τοῦ Ναοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ καὶ τοῦ μετ' αὐτοῦ συνδεομένου τάφου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ εἶναι:

1) Αἱ μαρτυρίαι ἀποστολικῶν ἀνδρῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἀναφερόμεναι κυρίως εἰς τὰ ἀφορῶντα τὸν θάνατον καὶ τὸν τόπον ἔνθα ἐτάφη ὁ Θεολόγος.

2) Αἱ περὶ τοῦ τάφου τοῦ Θεολόγου παραδόσεις αἱ ἀναγραφόμεναι εἰς συγγράμματα τῆς λεγομένης ἀποκρύφου ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας καὶ εἰς ἁγιολογικὰ μνημεῖα (συναξάρια), ὧν τινὲς ἀπαντῶσι καὶ εἰς ἔργα ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.

3) Αἱ μαρτυρίαι περὶ τῆς κτίσεως καὶ τῶν τυχῶν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ καὶ

4) Αὐτὰ τὰ ἐρείπια τοῦ ἀνασκαφέντος μνημείου.

α΄. Μαρτυρίαι ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν περὶ θανάτου καὶ τόπου ταφῆς τοῦ Θεολόγου.

1) ***Πολυκράτης,*** ἐπίσκοπος Ἐφέσου —190-200 μ. Χ.— (παρ' Εὐσεβίῳ, Ἐκκλ. Ἱστορία, Βιβλ. Ε΄ κεφ. 24 στ. 2-4) «***Καὶ γὰρ κατὰ τὴν Ἀσίαν μεγάλα στοιχεῖα κεκοίμηται... ἔτι δὲ καὶ Ἰωάννης ὁ ἐπὶ τὸ στῆθος τοῦ Κυρίου ἀναπεσών, ὃς ἐγεννήθη ἱερεὺς τὸ πέταλον πεφορηκὼς καὶ μάρτυς καὶ διδάσκαλος· οὗτος ἐν Ἐφέσῳ κεκοίμηται***».

2) ***Εἰρηναῖος,*** ἐπίσκοπος Λουγδούνου ἀπὸ τοῦ ἔτους 178 μ. Χ. (παρ' Εὐσεβίῳ, ἔ. ἀ. Βιβλ. Γ΄ 23, στ. 4) «***ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν Ἐφέσῳ ἐκκλησία ὑπὸ Παύλου μὲν τεθεμελιωμένη, Ἰωάννου δὲ παραμείναντος αὐτοῖς μέχρι τῶν Τραϊανοῦ χρόνων, μάρτυς ἀληθὴς ἐστι τῆς τῶν ἀποστόλων παραδόσεως***» (Πρβλ. αὐτόθι καὶ ἀνωτέρω, στ. 3, «καὶ πάντες οἱ πρεσβύτεροι μαρτυροῦσι οἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἰωάννῃ τῷ τοῦ Κυρίου μαθητῇ συμβεβληκότες (αὐτοῖς) παραδεδωκέναι (τὸ Εὐαγγέλιον) τὸν Ἰωάννην· ***παρέμεινε γὰρ αὐτοῖς μέχρι τῶν Τραϊανοῦ χρόνων***»).

Σημ. Κατὰ Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα († 215) «ἐπειδὴ γὰρ ***τοῦ τυράννου τελευτήσαντος ἀπὸ τῆς Πάτμου τῆς νήσου*** (ὁ Ἰωάννης) ***μετῆλθεν ἐπὶ τὴν Ἔφεσον,*** ἀπῄει παρακαλούμενος καὶ ἐπὶ τὰ πλησιόχωρα τῶν ἐθνῶν, ὅπου μὲν ἐπισκόπους καταστήσων, ὅπου δὲ ὅλας ἐκκλησίας ἁρμόσων, ὅπου δὲ κλήρῳ ἕνα γέ τινα κληρώσων τῶν ὑπὸ τοῦ πνεύματος σημαινομένων» (ἐν διαλόγῳ: Τίς ὁ σῳζόμενος πλούσιος, κεφ. 12, πρβλ. καὶ Εὐσεβίου, Ἐκκλ

Ἱστορίαν, Βιβλ. Γ΄, 23 στ. 6). Τύραννος, κατὰ τὸν Εἰρηναῖον (adv. haer. 30, 3) ἦν ὁ ***Δομιτιανός,*** ἡ ἔξορία δὲ τοῦ Ἰωάννου εἰς Πάτμον ἐγένετο κατὰ τὸν αὐτὸν Εἰρηναῖον, (αὐτόθι) «πρὸς τῷ τέλει τῆς Δομιτιανοῦ ἀρχῆς» ἤτοι τῷ 96 μ. Χ. Περὶ τῆς εἰς Πάτμον ἐξορίας, ἧς προηγήθη ἀπαγωγὴ τοῦ Ἀποστόλου εἰς Ῥώμην, βλέπε Τερτουλιανὸν (de praescript. haer. c. 36)· ἐν Ῥώμῃ ἐβλήθη, κατὰ τὴν παράδοσιν, εἰς λέβητα ἐλαίου ζέοντα πλήρη, ὅθεν ἐξήχθη ἀβλαβής· εἶτα ἐξηναγκάσθη νὰ πίῃ δηλητήριον φάρμακον, ἀλλ᾽ οὐδὲν ἔπαθε κλπ. (πρβλ. Tischendorf, Acta apocrypha, σελ. 266 κ. ἑ.). Διὰ πάντα ταῦτα ὁ Ἰωάννης ἐκαλεῖτο οὐ μόνον διδάσκαλος ἀλλὰ καὶ ***μάρτυς*** (βλ. τὸ ἀνωτέρω χωρίον τοῦ Πολυκράτους) καὶ ἑπομένως ὁ τάφος του ὠνομάζετο καὶ ***Μαρτύριον.*** Τὴν ἐπὶ Τραϊανοῦ (98 - 117) ἐπάνοδον τοῦ Ἰωάννου εἰς Ἔφεσον συμπληροῖ ὁ Ἱερώνυμος, ὅστις διηγεῖται (ἐν ἐπιστ. πρὸς Γαλάτας κεφ. ϛ΄ 10) τὰ περὶ τῆς ἀεὶ λεγομένης ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου ῥήσεως «Τεκνία μου ἀγαπᾶτε ἀλλήλους» καὶ ὅτι ἀπέθανεν ὁ Ἰωάννης 68 ἔτη ἀπὸ τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου, ἤτοι τὸ 100 μ. Χ. Ἐνταῦθα δὲν δύναται βεβαίως νὰ ληφθῇ ὑπ᾽ ὄψιν ἡ ἀσύστατος ἄλλως γνώμη τοῦ E. Schwartz ἐν τῇ μελέτῃ του: Über die Söhne Zebedaei (ἐν Abhandl. der K. Gesellsch. d. Wissensch. zu Göttingen, N. F. VII. 5) περὶ τοῦ δῆθεν θανάτου καὶ τῆς μετὰ τοῦ Ἰακώβου ταφῆς τοῦ Θεολόγου ἐν Ἱεροσολύμοις τῷ 43 ἢ 44 μ. Χ., ἣν δικαίως κατέκρινον οὐ μόνον Θεολόγοι ἀλλὰ καὶ ξένοι πρὸς τὰς θεολογικὰς μελέτας ἄνδρες (πρβλ. Benndorf, ἐν Forschungen in Ephesos, I, σελ. 107, σημ. 1).

3) ***Εὐσέβιος*** († 339) ἐν Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. Γ΄, κεφ. 39, 6) «***ὡς καὶ διὰ τούτων*** (τῶν ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου ἀναγραφομένων περὶ Ἰωάννου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ καὶ πρεσβυτέρου λόγων τοῦ Παπίου ἐπισκόπου Ἱεραπόλεως, γράψαντος περὶ τὸ 130 μ. Χ. «Λογίων Κυριακῶν ἐξηγήσεις») ***ἀποδείκνυσθαι τὴν ἱστορίαν ἀληθῆ τῶν δύο κατὰ τὴν Ἀσίαν ὁμωνυμίᾳ κεχρῆσθαι εἰρηκότων, δύο τε ἐν Ἐφέσῳ γενέσθαι μνήματα καὶ ἑκάτερον Ἰωάννου ἔτι νῦν λέγεσθαι· οἷς καὶ ἀναγκαῖον προσέχειν τὸν νοῦν, εἰκὸς γὰρ τὸν δεύτερον, εἰ μή τις ἐθέλοι τὸν πρῶτον, τὴν ἐπ᾽ ὀνόματος φερομένην Ἰωάννου ἀποκάλυψιν ἑωρακέναι***».

Σημ. Τὸ ἐκ τοῦ προοιμίου τοῦ ἀπολεσθέντος ἔργου τοῦ Παπίου ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου ἐν τῇ Ἐκκλ. Ἱστορ. Γ΄ 39, 4, παρατιθέμενον χωρίον λέγει: «εἰ δέ που καὶ παρηκολουθηκώς τις τοῖς πρεσβυτέροις ἔλθοι, τοὺς τῶν πρεσβυτέρων ἀνέκρινον λόγους τί Ἀνδρέας ἢ τί Πέτρος εἶπεν ἢ τί Φίλιππος ἢ τί Θωμᾶς ἢ Ἰάκωβος ἢ τί Ἰωάννης ἢ Ματθαῖος ἤ τις ἕτερος τῶν τοῦ Κυρίου μαθητῶν ἅτε Ἀριστίων καὶ ὁ πρεσβύτερος Ἰωάννης, τοῦ Κυρίου μαθηταί, λέγουσι». Τὸ ἐν τῷ ἀποσπάσματι τούτῳ τοῦ Παπίου διπλοῦν ὄνομα τοῦ Ἰωάννου, ὅπερ σκοπίμως μεταχειρίζεται καὶ ὁ Εὐσέβιος ἀκολουθῶν εἰκασίαν (περὶ ἑτέρου Ἰωάννου συγγραφέως τῆς Ἀποκαλύψεως) τοῦ Διονυσίου Ἀλεξανδρείας — † 265 — (πρβλ. Εὐσεβίου Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. Ζ΄ κεφ. 25, στ. 16 καὶ κατ᾽ αὐτὸν Ἱερώνυμον (de vir. illustr. 9) καὶ Ῥουφῖνον (Hist. eccl. III, 39) γεννηθεῖσαν ἐκ τῆς κατὰ τοῦ Χιλιασμοῦ σπουδῆς, ἣν ὑποστηρίζει καὶ ὁ Εὐσέβιος, δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ ὡς ὑπάρχουσα οὐχὶ περὶ δύο πρόσωπα ἀλλὰ ***περὶ δύο καταστάσεις*** ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου, τὴν πάλαι καὶ τὴν νῦν ***(εἶπον*** καὶ ***λέγουσιν).*** (Βλέπε βιβλιογραφίαν καὶ εὔστοχον ἑρμηνείαν καὶ παρὰ Ε. Ζολώτα, Ὑπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον,

Ἀθῆναι, 1907, σελ. 59, πρβλ. περὶ συγγραφέως τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ Th. Zahn, Einleitung in N. T. Τόμ. 2, Leipzig 1896, σελ. 612 κ. ἑ.). Τὴν γνώμην ταύτην ***περὶ ἀνυπάρκτου πρεσβυτέρου Ἰωάννου*** θεωροῦμεν καὶ ἡμεῖς ὀρθοτέραν, ὡς πιστοῦται ἤδη μάλιστα διὰ τῶν ἐνεργηθεισῶν ἀνασκαφῶν, αἵτινες ἀπέδειξαν ὅτι εἷς καὶ μόνος Ἰωάννης, ὁ Θεολόγος καὶ Εὐαγγελιστής, ἐτιμᾶτο ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐν Ἐφέσῳ καὶ ἐπὶ τοῦ ἀρχαιοτάτου Ἀποστολείου ἢ Μαρτυρίου του ἱδρύθη ὁ μεγαλοπρεπὴς Ναός, οὗτινος τὰ ἐρείπια μόνα ἀναιροῦσι τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Εὐσεβίου, ἀκολουθήσαντος ἀβασανίστως ἁπλῶν διάδοσιν ἢ καὶ ἀπὸ σκοποῦ διαστρέψαντος πρὸς ὑποστήριξιν τῆς καταπολεμήσεως τοῦ Χιλιασμοῦ τοῦ Νέπωτος τὴν ἐπὶ ἀποκρύφων στηριζομένην καὶ ἀπὸ τοῦ Δ΄ ἴσως αἰῶνος ἐπίδειξιν ἐν Ἐφέσῳ δύο τόπων: ***τοῦ οἴκου τοῦ Ἰωάννου*** ἔνθα συνέγραψε τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ***τοῦ τάφου του*** (πρβλ. Zahn, Acta Johannis, Erlangen 1880, σελ. CLV κ. ἑ. βλέπε καὶ κατωτέρω). Ἐπὶ τῆς παραδόσεως μάλιστα ταύτης στηριχθεὶς ὁ Benndorf καὶ τὴν γνώμην ἀκολουθῶν τοῦ Zahn ἐζήτησε νὰ ἐντοπίσῃ τὴν περὶ τοῦ οἴκου τοῦ Ἰωάννου παράδοσιν, ἣν εὑρίσκομεν καὶ παρὰ τῷ Γρηγορίῳ Τουρώνης (βλ. Forschungen in Ephesos, τόμ. I σελ. 42 κ. ἑ., ἔνθα παρατίθεται καὶ ὁλόκληρον τὸ χωρίον τοῦ Τουρώνης) εἰς κτίσμα τι ἐν τῷ μέσῳ τῆς τουρκικῆς Ἀκροπόλεως τοῦ Ἁγιασουλοὺκ διακρινόμενον (βλ. κάτοψιν τούτου ἐν Forsch. ἔ. ἀ. σελ. 43), ὅπερ ὅμως οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ Ναὸς τῆς Βυζαντινῆς Ἀκροπόλεως, μεταβληθεὶς εἶτα ὑπὸ τῶν Τούρκων εἰς δεξαμενήν, τὸ μόνον ἀληθῶς ἐν τῇ σημερινῇ τουρκικῇ Ἀκροπόλει βυζαντινὸν λείψανον. Ἡ ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ πόλει ἀφ' ἑτέρου ἀνευρεθεῖσα ἐπιγραφή, ἣν ἐν σημειώσει του (ἔ. ἀ. σελ. 42 σημ. 2) ἀναφέρει ὁ Benndorf «...σεβασμίῳ οἴκῳ τοῦ Ἀποστόλου...» καὶ ἂν ἀποδοθῇ εἰς τὸν Ἰωάννην, πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ὡς ἀναφερομένη εἰς ἕτερον Ναὸν τοῦ Θεολόγου ἐν παλαιᾷ Ἐφέσῳ οὐχὶ δὲ εἰς τὸν οἶκον τῆς παραδόσεως, ὅστις πρέπει ν' ἀναζητηθῇ εἰς περίβολον παρὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ μεγάλου Ναοῦ, ὡς λέγομεν καὶ κατωτέρω.

β΄. Παραδόσεις περὶ τοῦ Τάφου τοῦ Θεολόγου.

1) ***Acta Johannis*** (ἔκδ. Lipzius καὶ Bonnet, Acta Apostolorum apocrypha τόμ. 2, Lipsiae, 1898, σελ. 203-215) «***Συνῆν οὖν τοῖς ἀδελφοῖς ὁ Ἰωάννης ἀγαλλιώμενος ἐν Κυρίῳ· τῇ δὲ ἑξῆς, Κυριακῆς οὔσης καὶ τῶν ἀδελφῶν πάντων συλλεγέντων ἤρξατο λέγειν αὐτοῖς*** (ἀκολουθεῖ κήρυγμα τοῦ Ἰωάννου καὶ τέλεσις τῆς θείας εὐχαριστίας). Μετὰ ταῦτα ἔφη τῷ Βήρῳ. ***Παραλαβών τινας σὺν σοὶ ἄνδρας δύο ἔχοντας κοφίνους καὶ σκαφεῖα ἀκολούθησόν μοι. Ὁ δὲ Βῆρος μὴ μελήσας διεπράξατο ὃ ἐκελεύθη ὑπὸ τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἰωάννου.*** Προελθὼν ***οὖν ὁ μακάριος Ἰωάννης*** τῆς οἰκίας ἐβάδιζε ***πρὸ τῶν Πυλῶν, εἰρηκὼς τοῖς πλείοσιν ἀποστῆναι ἀπ' αὐτοῦ. Καὶ γενόμενος εἴς τι μνημεῖον ἀδελφοῦ ἡμῶν, ἔφη τοῖς νεανίσκοις. Σκάψατε τέκνα. Κἀκεῖνοι ἔσκαπτον· ὁ δὲ μᾶλλον ἐπέκειτο αὐτοῖς λέγων: Βαθύτερον ἔστω τὸ σκάμμα. Κἀκείνων σκαπτόντων ὡμίλει αὐτοῖς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ προετρέπετο τοὺς σὺν αὐτῷ ἀπὸ τῆς οἰκίας ἐξεληλυθότας, οἰκοδομῶν καὶ καταρτίζων αὐτοὺς ἐπὶ τὸ τοῦ Θεοῦ μέγεθος καὶ ἐπευχόμενος***

ἑκάστῳ ἡμῶν. Ὡς δὲ ἐτέλεσαν τὸ σκάμμα οἱ νεανίσκοι, καθὼς ἠβουλήθη, ἡμῶν μηδὲν εἰδότων, ἀποδύεται τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἃ ἠμφίετο καὶ ἐπιβάλλει αὐτὰ ὥσπερ τινὰ στρωμνὴν ἐν τῷ βάθει τοῦ σκάμματος καὶ ἐν μόνῳ τῷ δικροσσίῳ στάς, ἀνατείνας τὰς χεῖρας ηὔξατο οὕτως (ἀκολουθεῖ προσευχὴ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ). ***Καὶ σφραγισάμενος ἑαυτὸν ὅλον ἑστὼς καὶ εἰρηκώς: Σὺ μετ' ἐμοῦ Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, κατεκλίθη ἐν τῷ σκάμματι ἔνθα τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ὑπέστρωσε. Καὶ εἰπὼν ἡμῖν: Εἰρήνη μεθ' ὑμῶν ἀδελφοί, παρέδωκε τὸ πνεῦμα χαίρων».***

Περὶ τὴν ἀρχικὴν ταύτην παράδοσιν περὶ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ταφῆς τοῦ Θεολόγου, τὴν φερομένην ὑπὸ τὸ ὄνομα (Ψευδο) Χαρίνου Λευκίου, γράψαντος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν Γνωστικῶν αἱρέσεων κατὰ μὲν τὸν Zahn μεταξὺ τῶν ἐτῶν 130-160, κατὰ δὲ τὸν Lipsius τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ Β΄ αἰῶνος (βλ. Lipsius, Apostelgesch. und-Legenden σελ. 31, πρβλ. περὶ χρονολογίας αὐτόθι, σελ. 509 κ. ἑ. καὶ 515 κ. ἑ.) τὰς Πράξεις τοῦ Ἰωάννου, αἵτινες ἀποτελοῦσι μέρος τῶν ***Περιόδων τῶν Ἀποστόλων,*** τῶν παραδοθεισῶν εἰς ἡμᾶς ἐν τῷ ἑλληνικῷ κειμένῳ ἀλλὰ καὶ ἐν συριακῇ (τοῦ Ε΄ αἰῶνος), ἀρμενικῇ, κοπτικῇ καὶ αἰθιοπικῇ μεταφράσει (βλ. Κατάλογ. χειρογράφων κωδίκων καὶ μεταφράσεων ἐν Lipsius καὶ Bonnet, Acta, σελ. XXVI-XXXII), ἐπλάσθησαν ἀπὸ τοῦ Δ΄ αἰῶνος (πρβλ. Th. Zahn, Einleitung in NT. τόμ. II σελ. 457) ἐπὶ τῇ βάσει τῶν λόγων τοῦ Εὐαγγελίου «***ἐὰν αὐτὸν*** (τὸν Ἰωάννην) ***θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι***» (κατὰ Ἰωάν. κα΄ 23) αἱ ἀκόλουθοι παραδόσεις, ἀπαντῶσαι καὶ εἰς συγγράμματα Ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἰδίως ὅμως εἰς ἁγιολογικὰ μνημεῖα (συναξάρια).

α΄) Αἱ ὁμωνύμως πρὸς τὰ διασωθέντα ἀποσπάσματα τῶν Πράξεων τοῦ Ἰωάννου ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ δῆθεν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ ***Προχόρου*** γραφεῖσαι τὸν Ε΄ αἰῶνα διηγήσεις περὶ τῶν τυχῶν καὶ τῶν Πράξεων τοῦ Ἰωάννου ἐν Ἐφέσῳ (Acta Johannis ἢ Historia Prochori ἔκδ. Th. Zahn Erlangen 1880, σελ. 161-165). «Καὶ εὑρόντες (ὁ Ἰωάννης μετὰ τοῦ μαθητοῦ του Προχόρου) πλοῖον διαπερῶν (ἐκ Πάτμου) ἐν τῇ Ἀσίᾳ ἐνέβημεν εἰς αὐτὸ καὶ διὰ δέκα ἡμερῶν παρεβάλαμεν ἀπὸ δέκα σημείων τῆς Ἐφεσίων πόλεως· ἐξελθόντων δὲ ἡμῶν εἰς τὴν γῆν εἰσήλθαμεν ἐν Ἐφέσῳ. Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἀδελφοὶ παρεγένοντο ἐν τῷ τόπῳ, ἐν ᾧ εἴμεθα καταψύχοντες· ὁ ***δὲ Δόμνος,*** ὁ υἱὸς Διοσκουρίδους, ***παρέλαβεν ἡμᾶς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ...*** πληρώσαντες δὲ ἔτη εἴκοσι ἓξ μετὰ τὸ ἐλθεῖν ἡμᾶς ἀπὸ Πάτμου ἐν Ἐφέσῳ, ***ἐξῆλθεν ὁ Ἰωάννης ἐκ τοῦ οἴκου Δόμνου*** καὶ παρέλαβεν ἑπτὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν ἐμέ τε Πρόχορον καὶ ἄλλους ἓξ, καὶ εἶπεν πρὸς ἡμᾶς: λάβετε ὀρυκτῆρας ἐν ταῖς χερσὶν ὑμῶν καὶ ἀκολουθήσατέ μοι. Καὶ ἐλάβομεν ὀρυκτῆρας ἐν ταῖς χερσὶν ἡμῶν καὶ ἠκολουθήσαμεν αὐτῷ καὶ ***ἤλθομεν ἔν τινι τόπῳ*** καὶ εἶπεν ὑμῖν· καθίσατε ὧδε, καὶ ἐκαθίσαμεν ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ·

ἦν δὲ πρὸς ὄρθρον· νὺξ γὰρ ἦν. Καὶ αὐτὸς ἀπῆλθεν ἀφ' ἡμῶν ὡσεὶ λίθου βολὴν καὶ προσηύξατο... καὶ μετὰ τὸ εὔξασθαι αὐτὸν ἦλθεν πρὸς ἡμᾶς καὶ εἶπεν ὑμῖν· ὀρύξατε τῇ ὀρυκτῆρι ***τὸ μῆκος τῆς ἐμῆς ἡλικίας σταυροειδῶς.*** Καὶ μετὰ τὸ ὀρύξαι ἡμᾶς, καθὼς εἶπεν ἡμῖν, προσηύξατο καὶ μετὰ τὴν εὐχὴν ἔθετο ἑαυτὸν ἐν τῷ ***ὀρύγματι,*** ὃ ὠρύξαμεν, καὶ εἶπεν πρός με. Τέκνον Πρόχορε, ἐν Ἱεροσολύμοις βάδιζε, ὅτι ἐκεῖ σε δεῖ τελειωθῆναι. Καὶ διδάξας ἡμᾶς, ἠσπάζετο ἡμᾶς καὶ εἶπεν ἡμῖν· ἐπισύραντες γῆν, τὴν ἐμὴν μητέρα, καλύψατέ με· ἡμεῖς δὲ ἠσπασάμεθα αὐτὸν καὶ ἐπισύραντες γῆν ἐσκεπάσαμεν αὐτὸν ἕως τῶν γονάτων. Καὶ πάλιν ἠσπάσατο ἡμᾶς καὶ εἶπεν ἡμῖν· ἐπισύραντες γῆν καλύψατέ με ἕως τοῦ τραχήλου· καὶ ἠσπασάμεθα αὐτὸν καὶ ἐπισύραντες γῆν ἐσκεπάσαμεν αὐτὸν ἕως τοῦ τραχήλου. Καὶ εἶπεν ἡμῖν· ἐνέγκαντες ***ὀθόνην*** ἐπίθετε εἰς τὸ πρόσωπόν μου καὶ ἀσπάσασθέ με κραταιῶς, ὅτι οὐκ ὄψεσθέ με οὐκέτι ἐν τῷδε τῷ βίῳ. Ἡμεῖς δὲ πάλιν ἠσπασάμεθα αὐτὸν κλαίοντες καὶ ἐπισύραντες γῆν ἐσκεπάσαμεν αὐτόν· καὶ ὁ ἥλιος ἀνέτειλεν καὶ αὐτὸς παρέδωκε τὸ πνεῦμα. Εἰσελθόντων δὲ ἡμῶν ἐν τῇ πόλει εἶπον ἡμῖν οἱ ἀδελφοί: Ποῦ ἐστιν ὁ διδάσκαλος ἡμῶν; εἴπομεν δὲ αὐτοῖς τὰ γεγονότα, οἱ δὲ παρεβιάσαντο ἡμᾶς τοῦ δεῖξαι αὐτοῖς τὸν τόπον. Καὶ ἐλθόντων ἡμῶν ἐν τῷ τόπῳ, ***ὀρύξαντες οὐδὲν εὕρομεν*** καὶ ἐκλαύσαμεν σφοδρῶς. Ἐστάθημεν δὲ εἰς προσευχὴν καὶ μετὰ τὴν εὐχὴν ἠσπασάμεθα ἀλλήλους καὶ εἰσήλθομεν ἐν τῇ πόλει, δοξάσαντες πατέρα καὶ υἱὸν καὶ ἅγιον πνεῦμα, ᾧ ἡ δόξα...». Τὰς ἀναπτύξεις τῆς Ἱστορίας τοῦ Προχόρου βλέπε παρὰ Zahn, αὐτόθι, ἐν σελ. 191 κ. ἑ. καὶ 250, κ. ἑ. πρβλ. καὶ κατωτέρω.

Σημ. Ἀντὶ τῆς ***οἰκίας τοῦ Δόμνου,*** ἐν ᾗ φαίνεται ὅτι διέμενεν ὁ Ἰωάννης, ἡ συριακὴ ἐπεξεργασία τῶν Πράξεων τοῦ Ἰωάννου λέγει, ὅτι ὁ Ἰωάννης εἰς ὑψηλὴν θέσιν ***«ἀνατολικῶς τῆς πόλεως ἐπὶ τοῦ ὄρους, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἠδύνατο νὰ προσβλέπῃ τὸ Ἀρτεμίσιον, ἔκτισε καλύβην,*** ὅπου διέμενε καὶ ἐκήρυττε καὶ ὅπου μετὰ τὸν θάνατόν του ἐτάφη (Wright, Apocryphal Acts of the Apost. 1871, ἀγγλικ. μεταφρ. σελ. 43 κ. ἑ. πρβλ. καὶ μαρτυρίαν Ἱερωνύμου, de viris illustr. 9, ὅπου ὁ τάφος τοῦ Θεολόγου ὁρίζεται: juxta urbem). Πρὸς ταύτην φαίνεται ἀντιτιθεμένη ἡ ἀρχαιοτέρα παράδοσις τῶν γνωστικῶν Πράξεων τοῦ Ψευδολευκίου, καθ' ἣν ὁ Ἰωάννης διέμενε μετὰ τοῦ διακονοῦντος αὐτὸν ***Βήρου*** «τοῦ κατ' ἄλλους Εὐτυχοῦς» ***ἐν τοῖς τοῦ Ἀνδρονίκου*** (βλ. Lipzius - Bonnet, Acta Johannis κεφ. 45. σελ. 173, πρβλ. καὶ σελ. 167, ἔνθα λέγεται ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος οὗτος ἦν στρατηγὸς «πρῶτος ὢν τῶν Ἐφεσίων κατ' ἐκεῖνο καιροῦ»)· ὁ οἶκος τότε ἐκ τῶν ἐν ταῖς Πράξεσι διηγήσεων, θαυμάτων κλπ. μαρτυρεῖται ὡς ἐν τῇ πόλει εὑρισκόμενος. Ἐκ τῆς ἀσυμφωνίας ταύτης ὁρμηθεὶς ὁ Zahn δέχεται ὅτι ἡ μαρτυρία τοῦ Εὐσεβίου περὶ δύο τάφων δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ὡς ὑπάρχουσα ***περὶ δύο τόπους: τὸν οἶκον*** ὃν δέχεται ἐν τῷ διπλῷ Ναῷ τῆς παλαιᾶς Ἐφέσου «οἶκον τοῦ Ἀνδρονίκου» καὶ ***τὸν τάφον*** τοῦ Ἁγιασουλοὺκ (βλ. καὶ ἀνωτέρω τὴν ἀναγραφεῖσαν περιγραφὴν τοῦ Benndorf), τὸ Μαρτύριον, ὅπερ ἐπροσκύνησαν οἱ πατέρες τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (Zahn, Acta Johannis, σελ. CLXII κ. ἑ.). Τοὐναντίον ὁ Lipzius (Apostelgesch. und - Legenden, σελ. 503 κ. ἑ.) ἐν ᾧ ὀρθῶς καταπολεμεῖ τὴν γνώμην τοῦ Zahn περὶ τοῦ

διπλοῦ Ναοῦ τῆς Ἐφέσου, ὡς ἀπέδειξαν μάλιστα αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ J. Keil, δι' ὧν κατεδείχθη, ὅτι ὁ διπλοῦς Ναὸς εἶναι μετατροπὴ ῥωμαϊκῆς βασιλικῆς καὶ ἑπομένως δημόσιον κτίσμα (πρβλ. ἐποχὰς Ναοῦ παρὰ Keil, ἐν Jahresheften des österr. arch. Institut, Band XV (1910) σελ. 197 κ. ἑ.), δέχεται ἄνευ ἐπαρκῶν ἀποδείξεων δύο τάφους: τοῦ Εὐαγγελιστοῦ καὶ τοῦ πρεσβυτέρου Ἰωάννου. Ὁ οἶκος ὅμως οὗτος τοῦ Ἰωάννου συγχέεται εἰς πάσας τὰς παραδόσεις καὶ τὰς ἐπεξεργασίας αὐτῶν ὑπὸ τῶν Συναξαριστῶν μετὰ τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου, εἴτε πρόκειται περὶ τοῦ Μαρτυρίου εἴτε περὶ τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Οὕτως εἰς τὰ miracula Johannis τοῦ ψευδο-Ἀβδίου (Fabricius, Cod. apocr. NT. σελ. 580, 15) ἀναχρονιστικῶς λέγεται ὅτι ἡ μετάστασις τοῦ Ἰωάννου ἐγένετο «in basilicae S. Johannis· εἰς τὸ passio Johannis τοῦ ψευδο-Μελίτωνος (Fabric. III σελ. 621 καὶ 622) προστίθεται ὅτι ὁ τάφος τοῦ Θεολόγου κεῖται πρὸ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος (καὶ ἑπομένως ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Ναοῦ), καὶ τέλος ὁ Codex Parisinus 1468 (πρβλ. Lipzius, ἔ. ἀ. σελ. 502) εἰς τὴν διήγησιν τῆς αὐτοταφῆς τοῦ Θεολόγου προσθέτει «καὶ τῇ αὔριον ἐξελθόντες πάντες μετὰ λιτῆς ἆραι τὸ σῶμα αὐτοῦ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ ὅπως κατατεθῇ, ἀνοίξαντες τὸ ὄρυγμα οὐδὲν εὕρομεν», ὅπερ δὲν ἀποδεικνύει, ὡς νομίζει ὁ Lipzius, μόνον ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς συγγραφῆς τοῦ ἀνωτέρω κειμένου ἐδεικνύετο ἡ μεγάλη ἐκκλησία ὡς τάφος τοῦ Θεολόγου, ἀλλ' ὅτι ἐπέζη ἔτι ἡ παράδοσις τοῦ οἴκου, εἰς ὃν ἀρχαιότεραι παραδόσεις (Προχόρου) ἐτοποθέτουν καὶ τὸν τάφον, καὶ εἶναι συγχρόνως μαρτυρία ὅτι ***ὁ τάφος συνείχετο πως μετὰ τοῦ Ναοῦ ὑπὸ μορφὴν παρεκκλησίου τινός,*** ὡς λέγομεν καὶ κατωτέρω. Οὕτω δὲ συμβιβάζονται καὶ αἱ πηγαί, αἵτινες κατ' ἀνάγκην ἀφίνουν ἡμᾶς νὰ προϋποθέσωμεν, ὅτι ὁ Ἰωάννης κατῴκει ἐπὶ τοῦ λόφου Ἁγιασουλούκ, ἔνθα καὶ ὁ τάφος του, ἀφοῦ εἶχε φθάσει εἰς βαθύτατον γῆρας, ἕνεκα τοῦ ὁποίου δὲν θὰ ἠδύνατο προφανῶς νὰ διανύσῃ τὸ ἀπὸ τῆς παλαιᾶς Ἐφέσου μέχρι Ἁγιασουλοὺκ διάστημα. Οὕτω καὶ ἡ ἐν ταῖς Πράξεσι τοῦ Ψευδολευκίου φράσις ***«Προελθὼν τῆς οἰκίας ἐβάδιζε πρὸ τῶν πυλῶν»*** δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ ὡς ἀναφερομένη ***εἰς ὠχυρωμένον τινὰ συνοικισμὸν τοῦ λόφου Ἁγιασουλοὺκ*** ὑπάρχοντα ἀνέκαθεν ἐκεῖ ἕνεκα τῆς γειτνιάσεως τοῦ λόφου πρὸς τὸ Ἀρτεμίσιον.

β') Πλῆθος παραδόσεων διαδεδομένων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ φερομένων ὑπὸ διάφορα ὀνόματα οἷον «ἱστορίαι ἐκκλησιαστικαὶ» (eeclesiasticae historiae), μαρτύρια (passiones), «ἀρεταὶ» καὶ «θαύματα» (virtutes, miracula) τῶν Ἀποστόλων ὑπὸ Ψευδο-Ἀβδίου συλλεγεῖσαι κλπ. [1], ὧν ἀπηχήσεις (ἐνίοτε καὶ ἀντιγραφὰς ἢ μετασκευὰς) εὑρίσκομεν καὶ εἰς συναξάρια ἀλλὰ καὶ εἰς συγγράμματα ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων· οὕτω:

[1] Βλέπε τὰ λατινιστὶ διασωθέντα miracula Johannis τοῦ Ἀβδίου καὶ τὸ Passio Johannis τὸ φερόμενον ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μελίτωνος ἐν Fabricius, Codex Apocryphus NT. τόμ. II (1719) σελ. 531 κ. ἑ. καὶ τόμ. III (1743) σελ. 60 κ. ἑ. Τὸ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰσιδώρου φερόμενον ἀπόκρυφον de vita Johannis, βλέπε ἐν Grynaeus, Orthodoxographie, τόμ. II (1569) σελ. 597 κ. ἑ. Κατάλογον τῶν παραδοθέντων ψευδεπιγράφων καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν πηγαζουσῶν διηγήσεων παρ' Ἱππολύτῳ, Ἱερωνύμῳ κλπ. βλέπε ἐν Lipzius Apostelgeschiche und Apostellegenden, τόμ. I, Braunschweig, 1883, σελ. 505 κ. ἑ. πρβλ. αὐτόθι καὶ σελ. 66. Ὅτι αἱ πλεῖσται τῶν διηγήσεων τούτων περὶ ταφῆς τοῦ Ἰωάννου, μεταστάσεως αὐτοῦ, ἀναβλύσεως κόνεως (μάννα) ἐκ τοῦ τάφου του κλπ. εἰς ἀποσπάσματα (fragmenta) κυρίως διασωθεῖσαι εἶνε ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀναπτύξεις τῆς Ἱστορίας τοῦ Προχόρου (ὡς ὁ cod. Paris. 1468, λατινικαὶ ἐπεξεργασίαι κ. ἄ.) βλέπε καὶ Zahn, Acta Joh. σελ. 191, 251 κ. ἑ.

1. Παρὰ τῷ ***Αὐγουστίνῳ*** † 430 (ἐν Προλόγῳ εἰς Tractat. 124 in Johannes c. 2 edit. Antwerp. 1700. «Augustini operum, tom. III, pars 2, σελ. 597)» ἔνθα μετὰ τὴν ἑρμηνείαν τῶν λόγων τοῦ Χριστοῦ: «ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι» προστίθεται: sed cui placet, adhuc resistat et dicat verum esse quod ait Johannes non dixisse Dominum «quod discipulus ille non moritur» sed hoc tamen significatum esse talibus verbis, qualia eum dixisse narravit, et asserat apostolum Johannem vivere atque in illo sepulcro, quod est apud Ephesum, dormire eum potius quam mortuum jacere contendat. Assumat in argumentum, quod illic terra sensim scatere et quasi ebullire perhibetur; atque hoc ejus anhelitu fieri, sive constanter, sive pertinaciter asseveret... Quanto magis Johannes... creditur vivus dormire sub terra! Quem tradunt etiam (quod in quibusdem scripturis quamvis apocryphis repetitur), quando sibi fieri jussit sepulcrum incolumen fuisse praesentem; eoque effosso et diligentissime praeparato ibi se tamquam in lectulo collocasse, statimque eum esse defunctum; ut autem illi putant... non defunctum, sed defuncto similem cubuisse; et, cum mortuus putaretur, sepulcrum fuisse dormientem; et donec Christus veniat sic manere, suamque vitam scaturigine pulveris indicare; qui pulvis creditur ut ab imo ab superficiem tumuli ascendat, flatu quiescentis impelli...».

Σημ. Ἡ παρὰ ψευδοαυγουστίνῳ παράδοσις αὕτη περὶ τοῦ ζῶντος ἔτι ἐν τῷ τάφῳ τῆς Ἐφέσου Θεολόγου καὶ τῆς κόνεως, ἥτις ἀναβλύζει ἐκ τοῦ τάφου ἕνεκα τῆς ἀναπνοῆς τοῦ ὑπνώττοντος Εὐαγγελιστοῦ, ἔχει πιθανώτατα τὴν ἀρχήν της εἰς ἐπεξεργασίαν τινὰ τῶν Πράξεων τοῦ ψευδολευκίου καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Προχόρου ἐκ τῶν διαδεδομένων ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις τῆς Δύσεως (in quibusdam scripturis quamvis apocryphis). Βλέπε Zahn, Acta Johannis, σελ. 251 κ. ἑ. πρβλ. καὶ Lipzius, Apostelgesh. und - Legenden I σελ. 66, ὅπου παρατίθενται καὶ αἱ ἐκ τῶν αὐτῶν πηγῶν προελθοῦσαι παραδόσεις παρ' Ἱερωνύμῳ, Βίκτωρι ἐκ Καπούης κ. ἄ. περὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ ἐξ αὐτοῦ πηγάζοντος μύρου, ὅπερ ὁτὲ μὲν ἀναφέρεται ὡς πηγάζον ἐκ τοῦ τάφου τῆς Ἐφέσου, ὁτὲ δὲ ἐν Ῥώμῃ ἕνεκα τῆς ἀνωτέρω παρατεθείσης μαρτυρίας τοῦ Τερτουλλιανοῦ πρβλ. καὶ κατωτέρω μαρτυρίαν Ἐφραίμ.

2) ***Παρὰ τῷ Ἐφραίμ,*** ἐπισκόπῳ Θεουπόλεως (Ἀντιοχείας) κατὰ τὰ μέσα τοῦ ϛ΄ αἰῶνος (παρὰ Φωτίῳ, βιβλιοθ. κῶδ. 229, ἐν Migne P. Gr. τόμ. 103 σελ. 985) ***«ταύτῃ τῇ δόξῃ*** (τῇ ἀνωτέρω δηλ. ἐκτεθείσῃ γνώμῃ του περὶ τῆς ὀρθῆς ἐκδοχῆς τοῦ Εὐαγγελικοῦ ρητοῦ «ἐὰν αὐτὸν|θέλω μένειν..») ***συνάδουσι καὶ αἱ πράξεις τοῦ ἠγαπημένου καὶ ὁ βίος, ἃς οὐκ ὀλίγοι προφέρουσι. Κατατεθεὶς γάρ, φασί, κατὰ τὴν αὐτοῦ ἐκείνου προτροπὴν ἔν τινι τόπῳ, ζητηθεὶς***

αἰφνίδιον οὐχ εὑρίσκετο, ἀλλὰ μόνον τὸ ἁγίασμα, βρύον ἐξ αὐτοῦ τοῦ τόπου, ἐν ᾧ πρὸς βραχεῖαν ῥοπὴν ἐτέθη· ἀφ᾽ οὗ πάντες, ὡς πηγὴν ἁγιασμοῦ, τὸ ἅγιον ἐκεῖνο μύρον ἀρυόμεθα».

Σημ. Ἡ παρὰ τῷ Ἐφραὶμ μαρτυρία περὶ μύρου βρύοντος ἐκ τοῦ τάφου τοῦ Θεολόγου, ἣν εὑρίσκομεν, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω καὶ ἐν τῇ Δύσει, ἔχει προφανῶς τὴν καταγωγήν της ἐκ τῆς Ἱστορίας τοῦ Προχόρου[1] (πρβλ. Lipzius-Bonnet, Acta σελ. 215, ἐκ τοῦ Πατμιακοῦ κώδικος (R) «καὶ παραγενομένων ἡμῶν ἐπὶ τὴν αὔριον καὶ ὀρυξάντων, ἐν ᾧ περ κατετέθη τόπῳ, αὐτὸν μὲν οὐχ εὕρομεν ἀλλὰ μόνον τὰ σανδάλια αὐτοῦ καὶ βρύουσαν τὴν πηγήν.....»).

3) ***Παρὰ τοῖς Συναξαρισταῖς*** οἵτινες κατὰ κανόνα ἀκολουθοῦσι τὰς ἀρχαίας Πράξεις, ἃς καὶ ἀντιγράφουσιν ἐνίοτε πιστῶς. Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἐκδεδομένων μόνων κωδίκων παραθέτομεν ἐνταῦθα τὰ ἔχοντα ἀμεσωτέραν σχέσιν πρὸς τὸ ἀνασκαφὲν μνημεῖον, ὡς εἶναι ἡ παρὰ τῷ Συμεὼν Μεταφράστῃ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 10ου αἰῶνος συγγραφή, ἐρανισθεῖσα καὶ αὕτη ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων πηγῶν (πρβλ. ἐν Lipzius, Apostelgesh. und-Legenden ἔ. ἀ. σελ. 365 τὰ περὶ πηγῶν τοῦ κειμένου τοῦ Μεταφράστου).

Συμεὼν Μεταφράστου (ἐν Migne P. Gr. τόμ. 116 σελ. 704 κ. ἑ.) «***ἐξῆλθεν*** (ὁ Ἰωάννης) ***τοῦ ἄστεως δίκελλαν ἐπιφέρεσθαι καὶ σκαφεῖον τοῖς μαθηταῖς ἐντειλάμενος καὶ πρός τι ὄρος ἀνελθών, ἔνθα ὁ τούτου Ναὸς ἵδρυται*** πρός τε κάλλος καὶ μέγεθος εὖ ἔχων, ***καὶ στὰς ἐν αὐτῷ: Ἐνταῦθά μοι, ἔφη, παῖδες ὀρύξατε. Εἶτα ὅλον ἑαυτὸν σφραγισάμενος καὶ Σὺ μετ᾽ ἐμοῦ εἶης, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, εἰρηκώς, καὶ τοῖς παρεστῶσιν: Εἰρήνη ὑμῖν ἀδελφοί, ἐπειπών, τῷ*** βόθρῳ[2] ***καθῆκε τὸν τρίβωνα· τῷ δὲ καὶ αὐτὸς ἐπικατεκλίθη, καὶ μέσην κατέσχε τὴν Ἀσίαν τῷ σώματι, ἔνθα οἱ τῆς ἑλληνικῆς συμμορίας ἐφιλοσόφουν τὸ πρότερον. Οἱ δὲ μαθηταὶ τὰς κόμας ἐσπαράσσοντο, τὰς παρειὰς ἐκόπτοντο, τὴν ὀρφανίαν ἐλεεινῶς ἀπεδύροντο, τὸν ποιμένα, τὸν κηδεμόνα, τὸν σωτῆρα, τὸν τὰ πάντα πᾶσιν ἐπιβοώμενοι. Εἶτα κατὰ τὴν πόλιν γενόμενοι, τὸ πραχθὲν τοῖς ἐν τῇ πόλει διασαφοῦσιν. Ἄρτι δὲ ἡμέρας ὑποφαινούσης συντρέχουσι πρὸς τὸν τάφον, εἰ ὁ διδάσκαλος ἔτι διαζῇ μαθεῖν θέλοντες. Καὶ τὸ μὲν ποίμνιον παρεστήκασιν, ὁ δὲ ποιμὴν οὐδαμοῦ. Αἱ κρηπῖδες κείμεναι μόναι καὶ ὁ ταύτας ἀποβαλὼν ἀφα-***

---

[1] Παράθεσιν τῶν ἐπὶ τῆς Ἱστορίας τοῦ Προχόρου, τῶν θαυμάτων τοῦ Ἀβδίου κλπ. στηριζομένων διηγήσεων τῶν κυριωτέρων Κωδίκων, ἐπεξειργασμένων μεταφράσεων, Μηναίων κλπ. βλέπε ἐν Lipzius, Apostelgesch. und Legenden, ἔ. ἀ. σελ. 358 κ. ἑ. πρβλ. αὐτόθι καὶ σελ. 362-365.

[2] Ἐν τῷ Μηνολογίῳ τοῦ Βασιλείου (Migne. P. Gr. τόμ. 117 σελ. 73 = κς' Σεπτεμβρίου· ἡ μετάστασις τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ Εὐαγγελιστοῦ») ἀντὶ ***βόθρου***, ἀποδίδεται εἰς τὸ «***σκάμμα***» τῶν ἀποκρύφων ὁ χαρακτηρισμός: ***ὄρυγμα βαθὺ σταυροειδὲς*** («καὶ ἐλθὼν ἐπὶ τὸν τόπον ἐπέτρεψεν ὀρύξαι ὄρυγμα βαθὺ σταυροειδές»).

νής. Φοιτῶσιν ὧδε καὶ ὧδε, κατὰ τοὺς περὶ τὸν Ἐλισσαῖον, διερευνῶσιν, ἰχνεύουσι καὶ ἀνήνυτα τὰ τοῦ καμάτου αὐτοῖς· εἶτα τὸ «εἰ βούλομαι τοῦτον μένειν ἕως ἔρχομαι» μόλις ἐπιμνησθέντες πρὸς τὸ εὐθυμότερον μεταβάλλουσι. Καὶ ὁ μὲν τῷ Ἐνὼχ καὶ τῷ Ἡλιοὺ τῷ Θεσβίτῃ συναγελάζεται [1]***, οἱ δὲ τῶν θρήνων ἀφέμενοι τὸν ἐπὶ πάντων ὕμνουν Θεόν, οὕτω τὸν αὐτοῦ ἀγαπητὸν μεγαλύναντα. Κατὰ γοῦν τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἐν ᾗ ταῦτα ἐγένετο, πανήγυρις ἐκ παντὸς γένους καὶ ἡλικίας ἁπάσης τῷ Θεολόγῳ κατὰ τὴν Ἔφεσον τελεῖται λαμπρά, τὴν τῶν ἀστέρων μιμουμένη φαιδρότητα. Καί τις ἐν τῷ ἱερῷ τόπῳ, ἐφ' ὃν οὗτος μετὰ τοῦ τρίβωνος κατεκλίθη, πηγάζει λεπτὴ κόνις καὶ ἀναδίδοται, θεραπείαν τῷ προσιόντι παντὶ παντὸς ἐπαρκοῦσα πάθους. Ἐν τοίνυν τῇ πανηύχῳ τῆς ἐκείνου ἑορτῆς ὑμνῳδίᾳ ὑπὸ τῶν ἐν αὐτῇ διακονουμένων, τοῖς ἐπὶ τοῦτο ἀθροιζομένοις πλήθεσι διαδιδομένη, οὐδὲ τὸ βραχὺ ἐλλείπει ἀλλ' ὅσῳ πλέον ἀρύονται τοσούτῳ πλέον πηγάζει, καθάπερ τις διηνεκὴς θησαυρὸς ὁμοῦ τε τοὺς μετέχοντας εὐπορωτέρους ποιῶν καὶ δαψελέστερος ἑαυτοῦ μᾶλλον γενόμενος . . . .»***.

Τέλος κατὰ τὸν ***Σιρμονδιανὸν κώδικα*** (Συναξάριον τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως) ὑπὸ ἡμερομηνίαν μὲν 26ῃ Σεπτεμβρίου «ἑορτάζεται ἡ μνήμη τῆς ***μεταστάσεως Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου***» κατὰ δὲ τὴν 8ην Μαΐου «ἐπιτελεῖται ***ὁ ροδισμὸς καὶ ἡ τρύγησις τοῦ μάννα***», δι' ἣν δίδεται ἡ ἑξῆς ἑρμηνεία: «καὶ γὰρ ὁ τάφος, ἐν ᾧ ὁ μέγας ἀπόστολος καὶ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης μέλλων μετατεθῆναι ἐτάφη, ***κόνιν ἁγίαν, ἣν οἱ ἐγχώριοι μάννα προσαγορεύουσιν,*** ἐπινεύσει Πνεύματος Ἁγίου κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην τοῦ Μαΐου μηνὸς ***ἐτησίως ἐξαίφνης ἀναβρύει καὶ ἀναδίδωσιν***· ἣν οἱ προσερχόμενοι λαμβάνοντες χρῶνται αὐτῇ εἰς παντοίων παθῶν ἀπολύτρωσιν, εἰς θεραπείαν ψυχῶν, εἰς ῥῶσιν σώματος, Θεὸν δοξολογοῦντες καὶ τὸν αὐτοῦ θεράποντα ἢ Θεολόγον Ἰωάννην γεραίροντες» [2].

---

[1] Κατὰ τὸν Ἱππόλυτον τὸν Θηβαῖον (Migne P. Gr. τόμ. 117 σελ. 1052) παραβάλλεται ἡ μετάστασις τοῦ Θεολόγου πρὸς τὴν μετάστασιν ἢ ***ἀνάληψιν*** τῆς Θεοτόκου, «μετὰ δὲ τὴν ἀνάληψιν αὐτῆς (τῆς Θεοτόκου) ἐν τῇ Ἐφέσῳ τῆς Ἀσίας κηρύξας τὸν λόγον ὁ Ἰωάννης ἐκεῖ ***ἀνελήφθη***». Κατὰ τὸ Πασχάλιον δὲ Χρονικὸν (ἔκδ. Βόννης, II, σελ. 136) «Ἰωάννης . . . . . ὃς καὶ Εὐαγγέλιον γεγράφηκεν ἐν Ἐφέσῳ, κηρύξας τὸν Χριστόν, ὑπὸ Τραϊανοῦ τοῦ βασιλέως εἰς Πάτμον τὴν νῆσον διὰ τὸν λόγον τοῦ Χριστοῦ ἐξορίζεται· ἐκ ταύτης ***μετάρσιος γεγονώς***, διὸ καὶ λόγος κεκράτηκε σὺν τῷ Ἐνὼχ καὶ τῷ Ἡλίᾳ ἔτι ἐν σαρκὶ αὐτὸν ὑπάρχειν». Ἡ πληροφορία τοῦ Πασχαλίου Χρονικοῦ περὶ κοιμήσεως ἢ μεταστάσεως τοῦ Θεολόγου ἐν Πάτμῳ, δὲν ἐξετάζεται ἐνταῦθα, ὡς ἀντιτιθεμένη πρὸς πάσας τὰς ἀρχαίας πηγάς.

[2] Πλὴν τῶν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὡρισμένων ἑορτῶν, ἐτελεῖτο ἐν Ἐφέσῳ τῇ 2ᾳ Αὐγούστου καὶ ἡ ἑορτὴ ***τῶν ἐγκαινίων τοῦ Ναοῦ***, καθ' ἣν καὶ ***ἡ μνήμη τοῦ κτίτορος Ἰουστινιανοῦ*** ἐπανηγυρίζετο πολὺ πρότερον τοῦ πανηγυρισμοῦ τῆς μνήμης αὐτοῦ ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ ὁρισθέντος ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἰωάννου Θ' τοῦ Χαλκηδόνος (1111 - 1134) ἐπὶ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ (βλέπε Γεδεών, Βυζαντινὸν ἑορτολόγιον, σελ. 101 καὶ 144, πρβλ. καὶ Πατριαρχικοὺς πίνακας τοῦ αὐτοῦ. σελ. 348).

γ΄. Αἱ μαρτυρίαι περὶ τῆς κτίσεως καὶ τῶν τυχῶν τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ.

1) ***Προκόπιος*** (περὶ κτισμάτων, βιβλ. Ε΄, σελ. 310, ἔκδ. Βόννης) «***πρὸ τῆς Ἐφεσίων πόλεως χῶρον τινὰ ἐν ὀρθίῳ κείμενον ξυνέβαινεν εἶναι, οὐ γήλοφον οὐδὲ δυνατὸν ἀφεῖναι καρπούς, εἴ τις πειρῶτο, ἀλλὰ σκληρόν τε καὶ τραχὺν ὅλως. Ἐνταῦθα νεὼν οἱ ἐπιχώριοι ἐν τοῖς ἄνω χρόνοις Ἰωάννῃ τῷ Ἀποστόλῳ ἀνέθηκαν, Θεολόγῳ τὴν ἐπίκλησιν . . . Τοῦτον δὴ τὸν νεὼν Ἰουστινιανὸς βασιλεύς, βραχύν τε ὄντα καὶ καταπεπονηκότα τῷ μήκει τοῦ χρόνου, καθελὼν εἰς τὸ ἔδαφος, ἐς τοσόνδε μεθηρμόσατο μεγέθους καὶ κάλλους, ὥστε δή, ξυνελόντα εἰπεῖν, ἐμφερέστατος καὶ παντάπασιν ἐνάμιλλος τῷ ἱερῷ ἐστιν, ὅπερ ἐν πόλει τῇ βασιλίδι τοῖς Ἀποστόλοις ἀνέθηκε πᾶσιν***».

Σημ. Περὶ τῆς κτίσεως τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἔχομεν καὶ ἑτέρας μαρτυρίας· οὕτω ***Νικηφόρος ὁ Κάλλιστος*** κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος λέγει (ἐν Ἐκκλ. Ἱστορ. βιβλ. ΙΖ΄ κεφ. 31) «***μνήμης δὲ ἠξιοῦτο*** (ὁ Ἰουστινιανὸς) ***καὶ κατὰ τὸ τῆς Ἐφέσου τέμενος, τῷ ἐπιστηθίῳ καὶ μαθητῇ, ὃ ἐκεῖνος ἱδρύσατο*** (πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σελ. 124 σημ. 2). Ἑτέραν μαρτυρίαν ἀξιολογωτάτην, ἥτις θὰ χρησιμεύσῃ ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ ὡς βάσις τοῦ Γ΄ μέρους, ἔχομεν τὴν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος πληροφορίαν τοῦ Κωδινοῦ (ἔκδ. Βόννης σελ. 147 «περὶ κτισμάτων - οἰκοδομῆς Ναοῦ ἁγίας Σοφίας»), καθ' ἣν ἡ αὐτοκράτειρα Θεοδώρα, ἡ ἱδρύσασα κατὰ τὸν ψευδοκωδινὸν τοῦτον, τέσσαρα ἔτη μετὰ τὴν κτίσιν τῆς Ἁγ. Σοφίας τὸν Ναὸν τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων Κωνσταντινουπόλεως «***τὰ σκάριφα*** τοῦ Ναοῦ τῶν Ἀποστόλων — ***καὶ τὸ σχῆμα ἀπῆρε τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἀπὸ Ἐφέσου***»· περὶ τοῦ ἀξιοπίστου τῆς μαρτυρίας ταύτης καὶ τῆς σημασίας τῆς παρεχομένης πληροφορίας βλέπε κατωτέρω). — Ὡς πρὸς τὴν ὕπαρξιν δὲ Μαρτυρίου ἢ Ἀποστολείου ἐπὶ τοῦ λόφου Ἁγιασουλοὺκ πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ πλὴν τῶν ἀρχαίων πηγῶν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ καὶ λόγος τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, πρὸ τῆς Γ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου λεχθεὶς (βλ. Migne P. Gr. τόμ. 77 σελ. 988 κ. ἑ. πρβλ. καὶ Zahn, Acta Joh. σελ. CLXII κ. ἑ.) «***Μυσταγώγησον Εὐαγγελιστά . . . Ἰδοὺ τοσαύτη ποιμένων ἄθροισις ἦλθε παρὰ σοί . .***» λόγοι, δυνάμενοι μόνον πρὸ τοῦ τάφου τοῦ Θεολόγου νὰ λεχθῶσι). Θὰ ἠδύνατο δὲ ἴσως νὰ ληφθῇ καὶ ὡς ἑτέρα ἀπόδειξις ἡ ὑπὸ τοῦ Γ. Βεγλερῆ (ἐν περιοδικῷ «Ἔφεσος» Α΄ (1922) σελ. 84 σημ. 2) ἀναγραφομένη προσκύνησις τοῦ Μαρτυρίου τοῦ Θεολόγου ὑπὸ τῆς Συλβίας (ἀδελφῆς τοῦ κηδεμόνος τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου) τῷ 388, ἣν δὲν δύναμαι ἐνταῦθα νὰ ἐξακριβώσω (ἡ μαρτυρία λαμβάνεται ἐκ Gamurini Studio documenti Storia edi rito τόμ. V). Ἀφ' ἑτέρου ἡ ὑπὸ Λαμπάκη (Οἱ ἑπτὰ ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως, Ἀθῆναι 1912, σελ. 56) ἀναφερομένη προσκύνησις τοῦ Μαρτυρίου ὑπὸ τῶν μοναχῶν Βαρνάβα καὶ Σωφρονίου τῷ 412, ὡς στηριζομένης εἰς Συναξάρια (18 Αὐγούστου) δὲν δύναται νὰ ἔχῃ βαρύτητα τινά· τοὐναντίον ἡ παρὰ Νικήτᾳ Δαβὶδ μαρτυρία (Combefis, Auctar. nov. I 3, 63) ὅτι ὁ τάφος τοῦ Θεολόγου ἦτο πρὸ τῆς πόλεως ἐπικυροῖ τὴν περιγραφὴν τοῦ Προκοπίου. (Περὶ τῆς θέσεως, ἣν κατέλαβεν ὁ τάφος ἐν τῷ ἱδρυθέντι Ναῷ πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 120 κ. ἑ. τὰ περὶ οἴκου τοῦ Θεολόγου ἐκτεθέντα).

2) ***Γενέσιος*** † 930 (ἐν Migne, Petr. Gr. τόμ. 100, σελ. 1145) «***οὗτος γὰρ ὁ ἀλαζὼν*** (ὁ ἀρχηγὸς δηλ. τῆς ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Βασιλείου Α΄ Μακεδόνος (867 - 886) αἱρέσεως τῶν Παυλικιανῶν Χρυσόχερος) ***σὺν Καρβαίᾳ καὶ Καλλίστῳ πλεῖστα κακὰ Χριστιανοῖς τεκτηνάμενος, ὡς καὶ ὁ τούτου πατήρ, καὶ μέχρι Νικομηδείας καὶ Νικαίας αὐτῆς διελθών, ἀλλὰ μὴν*** καὶ ***εἰς τὸ τῶν Θρακησίων θέμα διαδραμὼν μέχρις Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τῆς ἐπαρχίας κατήντησεν, οὗτινος τῷ Ναῷ οἱ σὺν αὐτῷ ἐντυχόντες εἰσήγαγον τά τε ἄλογα αὐτῶν καὶ λοιπὴν ἀποσκευήν, δυσμενῶς ἐννυβρίζοντες***».

Σημ. Ἡ μαρτυρία τοῦ Γενεσίου ἡ ἀναγράφουσα γεγονότα τοῦ Θ΄ αἰῶνος εἶναι καὶ κατὰ τοῦτο πολύτιμος, καθόσον δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀπόδειξις τῆς μεταβολῆς τοῦ ὀνόματος τῆς Ἐφέσου μετὰ τῆς περιοχῆς της εἰς «ἐπαρχίαν Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου»· τὸ ὄνομα ἑπομένως τῆς Ἐφέσου λησμονεῖται, ἀντικαθίσταται δὲ διὰ τοῦ: ***Ἰωάννης Θεολόγος*** ἢ ***Ἅγιος Θεολόγος***, ὅπερ οἱ Τοῦρκοι μετέτρεψαν βραδύτερον εἰς ***Ἁγιασουλοὺκ*** (βλ. κατωτέρω καὶ βυζαντινὰ μολυβδόβουλλα). Περὶ τῶν καταστροφῶν ἃς ἐπέφερον οἱ Παυλικιανοὶ εἰς τὰς Βυζαντινὰς χώρας πρβλ. καὶ Θεοφάνους συνέχειαν ἐν ἐκδόσει Βόννης, σελ. 110 κ. ἑ.

3) ***Δανιὴλ*** (Ρῶσσος προσκυνητὴς ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἔφεσον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος 1106 - 1108 [1]· ἐκ τοῦ Ὁδοιπορικοῦ του κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου ὑπὸ Γ. Βεγλερῆ ἐν περιοδικῷ «Ἔφεσος» ἔτος Α΄ (1922) σελ. 82 κ.ἑ.) «***Ἡ Ἔφεσος, πόλις ἀπέχουσα τῆς Χίου περὶ τὰ 60 βέρτσια· ἐνταῦθα εὗρον τὸν τάφον τοῦ Θεολόγου, ἐξ οὗ ἐκπέμπεται κατὰ τὴν ἐπέτειον τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἱερὰ κόνις, ἣν περισυλλέγουσιν οἱ πιστοὶ ὡς κεκτημένην ἰαματικὴν δύναμιν κατὰ πάσης ἀσθενείας. Ἐνταῦθα σῴζεται ὁ χιτών, ὃν ἔφερεν ὁ Ἅγιος Ἰωάννης... Ἡ πόλις τῆς Ἐφέσου κεῖται ἐπὶ λόφων εἰς ἀπόστασιν τεσσάρων βερτσίων ἀπὸ τῆς θαλάσσης καὶ εἶναι αὕτη πλουσιωτάτη. Ἐνταῦθα ἐδεήθημεν ἐπὶ τῶν ἁγίων μνημείων καὶ προασπιζόμενοι ὑπὸ τῆς δόξης τοῦ Κυρίου καὶ τῶν δεήσεων Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἀπήλθομεν πλήρεις χαρᾶς***».

---

[1] Προσκυνηταὶ τοῦ τάφου καὶ τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου ἀναγράφονται ἐκ τῶν ξένων ὁ Willibald τῷ 722 (ἐν Tobler, descriptiones terrae sanctae σελ. 20, βλέπε Zahn, Acta Joh. σελ. CLVIII σημ. 2, πρβλ. καὶ Lipzius, ἔ. ἀ. σελ. 502), ὁ SaeWulf τῷ 1102 (βλέπε Academy, London 1878) καὶ ὁ Δανιὴλ (1106). Ἀφ' ἑτέρου ἐκ τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων μανθάνομεν, ὅτι τῷ 795 ὁ Αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ ϛ΄ «κατελθὼν εἰς Ἔφεσον καὶ εὐξάμενος εἰς τὸν Θεολόγον, τὸ κομμέρκιον τοῦ πανηγυρίου, ἑκατὸν λιτρῶν χρυσίου ὄν, ἐκούφισε πρὸς θεραπείαν τοῦ ἁγίου ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου» (Θεοφάνης, ἐν ἐκδόσει Βόννης, τόμ. Ι σελ. 728)· τῷ 1040 πάλιν «Μαΐου μηνὶ τοῦ ϛφμη΄ ἔτους, ἰνδικτιῶνος η΄, ἡ ἀδελφὴ τοῦ βασιλέως (Μιχαὴλ Δ΄ Παμφλαγῶνος) ***Μαρία***, μήτηρ δὲ τοῦ Καίσαρος ἄπεισιν ἐν Ἐφέσῳ εἰς προσκύνησιν τοῦ ἠγαπημένου· καὶ ἐν τῷ διϊέναι πολλὰ τῶν παραλόγως πραττομένων μαθοῦσα, ἐπιστρέψασα εἰς τὸ Βυζάντιον ἀπήγγειλε πάντα τῷ ἀδελφῷ Ἰωάννῃ καὶ παρεκάλει ἀναστολὴν τινὰ γενέσθαι τῆς πονηρίας· ὁ δὲ μετὰ γέλωτος αὐτὴν ἀπεπέμψατο, γυναικεῖα φρονεῖν εἰπὼν καὶ ἀγνοεῖν ὅσων ἡ πολιτεία δεῖται Ρωμαίων» (Κεδρηνός, ἔκδ. Βόννης, ΙΙ σελ. 529 πρβλ. καὶ Σ. Λάμπρον, ἐν «Παρνασσῷ» ἔτος 1878, σελ. 876).

Σημ. Τὸ Ὁδοιπορικὸν τοῦ Δανιήλ, ἔχει δι' ἡμᾶς ἀξίαν καὶ διὰ τὴν τοπογραφίαν ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν κατάστασιν τῆς Ἐφέσου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος. Ἡ μαρτυρία, καθ' ἣν ***«ἡ πόλις κεῖται ἐπὶ λόφων»*** συνδυαζομένη πρὸς τὴν θέσιν, ἣν εἰς ἡμᾶς ὁ περιηγητὴς διασῴζει καὶ ἑτέρων Χριστιανικῶν μνημείων (***«πλησίον ἐκεῖ*** τοῦ τάφου δηλ. τοῦ Θεολόγου καὶ τοῦ Ναοῦ του) ***ὑπάρχει τὸ σπήλαιον τῶν 7 ἐν Ἐφέσῳ παίδων .... ὁ τάφος Μαρίας τῆς Μαγδαληνῆς... ὁ τάφος τοῦ Ἀποστόλου Τιμοθέου...»*** (μεταβαίνων εἶτα ἐν παλαιᾷ Ἐφέσῳ λέγει) ***«ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ*** (εἰς τὸν διπλοῦν Ναὸν) ***σῴζεται ἡ εἰκὼν τῆς Παρθένου Μαρίας... ἐνταῦθα εὑρίσκεται ἐπίσης τὸ λουτρὸν τοῦ Διοσκουρίδου, ἔνθα ὁ Ἰωάννης ὁ Θεολόγος μετὰ τοῦ Προχόρου ἐγένετο μισθωτὸς παρὰ τῇ Ρωμόνᾳ· εἴδομεν ἐπίσης τὴν ἀποβάθραν τὴν ἐπιλεγομένην Μαρμαρωτήν, ἐκεῖ ἔνθα ὁ Ἰωάννης ὑπέ-***

Εἰκ. 3. Μικρογραφία τοῦ τέλους τοῦ Ι΄ αἰῶνος ἐκ τοῦ Μηνολογίου Βασιλείου Β΄ (22 Ἰανουαρ.).

στη ναυάγιον καὶ ἐξεβράσθη ὑπὸ τῆς θαλάσσης .....»), ἀποδεικνύει ὅτι κατὰ τὰς ἀρχὰς ἀκόμη τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος ἡ Ἔφεσος ἦτο «πόλις πλουσιωτάτη», ἐξετείνετο δὲ οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ λόφου Ἁγιασουλοὺκ ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ***Πίονος*** (Panagirdagh) καὶ τοῦ Κορησσοῦ (Bülbüldagh) διασῳζομένων ἔτι συνοικισμῶν εἰς τοὺς πρόποδας τῶν λόφων ἔνθα ὑπῆρχεν ἡ Ρωμαϊκὴ πόλις, ὡς ἄλλως τε παρατηρεῖ καὶ σήμερον ὁ ἐπισκέπτης, ὅστις συναντᾷ λείψανα κτισμάτων, δυναμένων νὰ ἀναχθῶσι καὶ εἰς τοὺς μετὰ τὸν Ἰουστιανὸν χρόνους. Τὰ χριστιανικὰ ὀνόματα τῶν λόφων γνωρίζομεν κυρίως ἐκ τῶν Συναξαρίων· οὕτω περὶ τοῦ λόφου Ἁγιασουλοὺκ ὁ Σιρμονδιακὸς Κῶδιξ λέγει ὅτι ***Διβατὸν*** — ὁ κῶδιξ Παρισίων (Mc) λέγει ***«Ἡλίβατον»*** — καλεῖται τὸ ὄρος ἐν ᾧ ἵσταται Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ὁ Ναός· ἐκ τῆς δύσεως ὁ Ἅγιος Τιμόθεος· Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ οἱ ἑπτὰ παῖδες ἐν τῷ πλησίον ***Χειλεὼν*** ὄρει, ἡ δὲ Ἁγία Ἑρμιόνη θυγάτηρ Φιλίππου μία οὖσα τῶν Προφητίδων τῶν τεσσάρων θυγατέρων αὐτοῦ,

κεῖται εἰς τὸ πλησίον ὄρος.....» (περὶ τῶν ἀρχαίων ὀνομάτων τῶν λόφων τῆς Ἐφέσου βλέπε Benndorf, Forsch. in Ephesos, I, σελ. 108 κ. ἑ.). Τὰ ἀφορῶντα τέλος τὰ χριστιανικὰ μνημεῖα τῆς Ἐφέσου, περὶ τῆς θέσεως τῶν ὁποίων αἱ ἀνωτέρω παρατεθεῖσαι πηγαὶ παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς τοσούτῳ συγκεχυμένας πληροφορίας, ἐξετέθησαν ἀλλαχοῦ (πρβλ. Γ. Σωτηρίου, Τὸ Σπήλαιον τῶν ἑπτὰ παίδων ἐν Ἐφέσῳ, εἰς Ἡμερολόγιον τῆς Μ. Ἑλλάδος, ἔτος Γ΄ (1924) σελ. 227 κ. ἑ.). Ἐνταῦθα μόνον παρατίθεται μικρογραφία ἐκ τοῦ γνωστοῦ Μηνολογίου τοῦ Βασιλείου Β΄ (Εἰκ. 3), ἣν ἄλλοι ἀποδίδουσιν εἰς τὸν Ναὸν τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων Κωνσταντινουπόλεως, καίτοι ἐκ τῆς σειρᾶς τῶν μικρογραφιῶν τοῦ Μηνολογίου καὶ τῶν ἐν αὐτῇ παριστωμένων δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἐφέσου, παριστωμένου εἰς τὸ βάθος τῆς κυρίας σκηνῆς, τῆς ἀνακομιδῆς δηλ. τοῦ λειψάνου τοῦ Τιμοθέου (πρβλ. καὶ G. Millet, L'art byzantin, ἐν Michel, Histoire de l'art, τόμ. Α΄ σελ. 147). Ἡ μικρογραφία αὕτη ἀποδεικνύει ὀρθοτέραν τὴν περιγραφὴν τῶν Συναξαρίων, καθ' ἣν «ἐκ τῆς δύσεως — τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου — ἔκειτο ὁ τάφος τοῦ Τιμοθέου», παρουσιάζει δὲ καὶ εἰς ἡμᾶς φανταστικὴν ὁπωσδήποτε εἰκόνα τοῦ ἀνασκαφέντος μνημείου τῆς Ἐφέσου.

4) ***Τορνίκης Γεώργιος,*** Μητροπολίτης Ἐφέσου κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος· (ἐν ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν «ἐπὶ τῶν οἰκειακῶν καὶ νομοφύλακα Θεόδ. Παντεχῆν» ἐκ τοῦ Βιενναίου κώδικος, Phil. Gr. CCCXXI, δημοσιευθείσῃ ἐν Σ. Λάμπρου, Ν. Ἑλληνομνήμονα, τόμ. ΙΓ΄ (1916) σελ. 6) «***τὰ περὶ τὸν θεῖον Ναὸν*** (τοῦ Θεολόγου) ***τί ἂν εἰδότι σοι γράφοιμι; ἀναλόγισαι πρὸ χρόνων ἑωράκεις αὐτὸν ὅπως ἑώρακας ἔχοντα καὶ συλλόγισαί μοι τὴν ἄρτι τούτου κατάστασιν. Οὐκ ἔτι γὰρ ἡμέρα μὴ καθ' ἣν ἐκ τῶν αὐτοῦ σφαιρωμάτων, ὥσπερ ἐξ οὐρανοῦ πάλαι Ροδίοις χρυσοῦ καταρρέει ψήγματα οὐκ εἰς εὐπραγίαν ἀλλ' εἰς δυσπραγίαν τῶν ἐν αὐτῷ. Δεδοικότες γοῦν τὴν θείαν περιπατοῦμεν αὐλήν, ἵνα μὴ θλασθῶμεν τὰς κεφαλὰς τῷ μετὰ τῶν ψηφίδων καταφερομένῳ τιτάνῳ***».

Τοῦ αὐτοῦ «τῇ θυγατρὶ τῆς Πορφυρογεννήτου καὶ Καισαρίσσης κυρᾶς Ἄννης κυρᾷ Εἰρήνῃ» (ἐκ τοῦ αὐτοῦ κώδικος ἐπιστολὴ τοῦ Τορνίκη δημοσιευθεῖσα ὑπὸ Σ. Λάμπρου, ἔ. ἀ. σελ. 7) «***Τὰ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας*** (τοῦ Θεολόγου) ***Ἱερεμίας μόνος προσηκόντως ἂν ἐτραγῴδησεν... νοσοποιοῦσι γὰρ ἐχῖνοι καὶ σειρῆνες ἐν αὐτῇ ἀναπαύονται. Τὰ ὡραῖα τῆς Ἐκκλησίας γέγονεν ὄνθοις ὀρνίθων κατάστικτα· καὶ τὰ ἐκ δωμάτων κατὰ τὴν παροιμίαν φυόμενα ἐν ἄλλοις οὔτε πληροῦν τὴν χεῖρα τοῦ τέμνοντος ἔχουσι τάχιον αὐαινόμενα, ἐν ἡμῖν δὲ καὶ θάλλουσιν ἀεὶ καὶ θέρος ἂν συστήσαιεν πολυάνθρυσκον. Τὰ ὡραῖα γὰρ τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἔλος γέγονεν. Τὰ μὲν οὖν ἔνδον οὕτω διατίθησιν ἔνδον μένοντα, τὰ δ' ἐκτός, ἐπὰν τὰς θύρας ἀνοίξω, ἀφόρητα...»***.

Σημ. Τὸ κείμενον δημοσιεύομεν κατὰ τὴν γενομένην ὑπὸ Α. Σκιᾶ διόρθωσιν αὐτοῦ (ἐν Σ. Λάμπρου Ν. Ἑλληνομνήμονα, τόμ. Γ΄ σελ. 260 κ. ἑ.). Αἱ ἀνωτέρω ἐπιστολαὶ τοῦ Τορνίκη

εἶνε καὶ κατὰ τοῦτο πολύτιμοι, ὡς ἀναγράφουσαι ὀνομαστὶ μέρη τοῦ Ναοῦ (σφαιρώματα = τρούλλους, Αὐλήν, Ὑπερῷα) ὧν ἡ θέσις καὶ τ' ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀνευρίσκονται κατὰ τὰς ἀνασκαφάς, (πρβλ. καὶ τὰ ἀνωτέρω ἐν σελ. 108 σημ. 2 λεχθέντα).

5) ***Παχυμέρης Γ.*** † 1310 (ἔκδ. Βόννης, τόμ. II, σελ. 589) «***ἐπεὶ δὲ αὖθις... συγκατείληπται*** (ὑπὸ τῶν Σελδσούκων Τούρκων) ***καὶ ἡ Ἔφεσος, σκεύη μὲν ἐκεῖνα τὰ τῷ Ναῷ ἀφιερωμένα τοῦ ἠγαπημένου τῷ Χριστῷ καὶ παρθένου, χρημάτων τε ἄπιστον πλῆθος διεφορεῖτο, μετῳκίζοντο δὲ καὶ οἱ πλείους τῶν πολιτῶν ἐπὶ τὸ τῶν Θυραίων φρούριον... ἄλλους δὲ πλείστους ἔργον μαχαίρας ἐποίουν ἀνοικτὶ σφάττοντες***».

Σημ. Περὶ τῶν κειμηλίων τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου πλὴν τοῦ ἀναφερομένου ὑπὸ τοῦ Ρώσσου ἡγουμένου Δανιὴλ ***χιτῶνος τοῦ Ἰωάννου,*** τοῦ μεταφερθέντος εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ κατατεθέντος ἐν τῷ Ναῷ τῶν Ἀποστόλων μετὰ τῶν χιτώνων καὶ περιβολέων Λουκᾶ, Ἀνδρέου καὶ Θωμᾶ (Ebersold, Sanctuaires de Byzance, Paris 1921, σελ. 41, βλέπε καὶ Συναξάριον Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως σελ. 759 κ. ἑ.), γνωρίζομεν ὅτι καὶ ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς (1180) μετέφερεν εἰς Κωνσταντινούπολιν πορφυρᾶν μαρμαρίνην πλάκα ὕψους ἀνδρός, φυλασσομένην ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Θεολόγου τῆς Ἐφέσου, ἐφ' ἧς ἐπιστεύετο ὅτι ἐσμυρνίσθη τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ· ἡ πλὰξ αὕτη ἐτέθη εἰς τὸν τάφον τοῦ Μανουὴλ ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Παντοκράτορος (βλ. Νικήτ. Χωνιάτην, περὶ Μαν. Κομν. VII, 7, ἔκδ. Βόννης σελ. 289, πρβλ. καὶ Forschungen in Ephesos I, σελ. 107, σημ. 2). Κατὰ τὸν Νικήταν Χωνιάτην «παράκειται δὲ οἱ (τῷ λίθῳ δηλ. τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου «ὃς καὶ εἰς ἑπτὰ διέσχισται λοφιὰς») ἐπὶ κρηπῖδος, καὶ προσκύνησιν δέχεται ***λίθος ἐρυθρὸς ἀνδρομήκης,*** ὃν εἶχε πρότερον μὲν ***ὁ κατ' Ἔφεσον τὴν πόλιν Ναός,*** ἐκεῖνον εἶναι διαθρυλλούμενον ἐφ' οὗ ὁ Χριστὸς μετὰ τὴν ἀπὸ σταυροῦ καθαίρεσιν νεκροταφίοις εἱλαθεὶς ἐσμυρνίσθη. Ὁ δὲ βασιλεὺς οὗτος (ὁ Μανουὴλ) ***διακομίσας ἐκεῖθεν*** καὶ οἱ τὸν νῶτον ὑποστρώσας ὡς ὁμόθεον σῶμα καὶ γεγονὸς ὅπερ τὸ χρῖσαν βαστάσαντι, ἐκ τοῦ κατὰ τὸν Βουκολέοντα λιμένος εἰς τὸν ἐν τῷ φάρῳ τοῦ μεγάλου Παλατίου νεὼν τοῦτον ἀνήγαγε. Μετ' οὐ πολλὴν μέντοι ἐν ὑστέρῳ χρόνου περίοδον, τοῦ βασιλέως τὸν βίον ἀπολιπόντος καὶ ὁ λίθος οὗτος ἐξήχθη τῶν ἀνακτόρων καὶ μετήνεκται ἔνθα δὴ ἀρτίως ἐμνήσθην, κεκράξων οἶμαι καὶ διατρανωσάμενος ὁπόσα ὁ τῇ σορῷ σιωπῶν εἰργάσατό πως καὶ ἠγωνίσατο». Ὡς γνωστὸν καὶ ἐν τῇ βυζαντινῇ εἰκονογραφίᾳ (ἀποκαθήλωσις τοῦ Χριστοῦ) παρουσιάζεται ἡ πλὰξ αὕτη τῆς Ἐφέσου (πρβλ. G. Millet, Recherches sur l'iconographie de l'Evangile aux XIV - XVI s. Paris, 1916 σελ. 498 κ. ἑ.). Ὁ Ebersoldt (ἔ. ἀ. σελ. 83 κ. ἑ.) ἀναφέρει προσέτι Ρώσσου προσκυνητοῦ μαρτυρίαν (Ἀντωνίου ἐκ Νοβογορόδης), καθ' ἣν τῷ 1200 ἐδεικνύετο ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Θεολόγου τὸν καλούμενον Διΐπιον (ἔναντι ἁγίας Σοφίας) ὁ λίθος «qui fut mise sous la tête de Jean de Theologien dans son tombeau» (πρβλ. καὶ Millet, ἔ. ἀ. σελ. 498 καὶ βιβλιογραφίαν αὐτόθι σημ. 5)

6) ***Δούκας*** (ἔκδ. Βόννης σελ. 82) «***τότε*** (κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Ταμερλάνου τῷ 1404 μ. Χ.) ***μὴ ὑποκύψαντες οἱ Ἐφέσιοι*** (ἐνν. τοὺς Ὀθωμανούς), ***ἀλλὰ καρτερῶς ἀντικαθιστάμενοι, πῦρ ἀφιᾶσιν ἐν τῇ πόλει καὶ διὰ τῶν τεσσάρων μερῶν ἀναφθείσης τῆς φλογὸς κατεδαπάνει τὰς οἰκίας καὶ τὰ καταλη-***

φθέντα παρὰ τῶν Σκυθῶν τὸ πῦρ ὡς χόρτον κατήσθιε, καὶ ἦν ἡ πᾶσα πόλις τέφρα καὶ κόνις ἐν δυσὶν ἡμέραις. Οἱ δὲ Ἐφέσιοι ἰδόντες τὴν τοσαύτην ζημίαν προσεκύνησαν. Ὁ δὲ Καρασούμπασης γενόμενος ἔγκλειστος ἐν τῇ Ἀκροπόλει (ἐνν. τὸ ἐπὶ τοῦ λόφου Ἁγιασουλοὺκ σελδσουκικὸν κάστρον βορείως τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου) ***ἀντεμάχετο ἄχρι φθινοπωρινοῦ καιροῦ ἐκδεχόμενος βοήθειαν παρὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Τζινεήτ, ὁ δὲ οὐκ ἠδύνατο ἀφεὶς τὴν Σμύρνην ἀπελθεῖν ἐν Ἐφέσῳ...***».

Σημ. Ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Δούκα δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ὅτι ὁ ἑτοιμόρροπος Ναὸς τοῦ Θεολόγου καὶ ἕνεκα τοῦ χρόνου ἀλλὰ καὶ ἕνεκα τῆς συλήσεως τοῦ ὑλικοῦ αὐτοῦ πρὸς κτίσιν τοῦ Τζαμίου τοῦ Ἰσᾶ τῷ 1375 (βλ. ἀνωτέρω σελ. 90), ὑπέστη πιθανώτατα ἀνεπανορθώτους καταστροφάς, καυθείσης τῆς συνδεούσης τὰς κιονοστοιχίας ξυλείας (πρβλ. κατωτέρω εἰς ἀνασκαφάς), φαίνεται ὅμως ὅτι τότε καὶ ἠρειπώθη τελείως ἕνεκα τῆς στρατοπεδεύσεως τῶν πολιορκούντων τὸν Καρασούμπασην ἐπὶ τῆς μόνης καταλλήλου θέσεως, ἤτοι τοῦ χώρου, ὃν καταλαμβάνουσι καὶ σήμερον τὰ ἐρείπια τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου.

2. ΙΣΤΟΡΙΑ

Ἐκ τῶν παρατεθεισῶν ἀνωτέρω πηγῶν δύναται ν' ἀπαρτισθῇ ἡ ἱστορία τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου καὶ τοῦ μετ' αὐτοῦ συνδεομένου Τάφου του ὡς ἑξῆς:

Ὁ Θεολόγος ἀπέθανε περὶ τὸ 100 μ. Χ. ἐν Ἐφέσῳ ἐπὶ τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ καὶ ἐτάφη ὑπὸ τῶν μαθητῶν του ἐπὶ τοῦ λόφου Ἁγιασουλούκ. Ἡ μαρτυρία τοῦ Εὐσεβίου περὶ ὑπάρξεως δύο τάφων ἐν Ἐφέσῳ, ἑπομένως καὶ δύο προσώπων φερόντων τὸ ὄνομα Ἰωάννης, δὲν δύναται νὰ ἔχῃ βαρύτητα τινά, δι' οὓς λόγους εἴπομεν ἀνωτέρω ἐν ταῖς πηγαῖς.

Αἱ παραδόσεις τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ περὶ τοῦ θανάτου καὶ τοῦ τάφου τοῦ ἠγαπημένου μαθητοῦ τοῦ Χριστοῦ ἦσαν πολλαί, δυνάμεναι νὰ διακριθῶσιν εἰς δύο κατηγορίας: κατὰ τοὺς μέν, ὁ Θεολόγος δὲν ἀπέθανεν ἀλλὰ ζῇ ἔτι ἐν τῷ τάφῳ του ὅπου κοιμᾶται καὶ ἐκ τῆς ἀναπνοῆς αὐτοῦ σείεται ἡ γῆ· κατὰ τοὺς δέ, ὁ Θεολόγος ἀνελήφθη (μετέστη) εἰς οὐρανούς, ὡς ὁ Ἐνὼχ καὶ ὁ Ἠλίας.

Ἀμφότεραι αἱ παραδόσεις φαίνεται ὅτι προῆλθον κατ' ἀρχὰς ἐκ τῶν Γνωστικῶν αἱρετικῶν, ἐπιστεύθησαν δὲ καὶ διεδόθησαν ὡς στηριζόμεναι εἰς τὴν ρῆσιν τοῦ Εὐαγγελίου «ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι..» (Ἰωάν. κα΄ 23). Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐγένετο δεκτὴ μόνη ἡ δευτέρα παράδοσις, ὡς δηλοῦται καὶ ἐκ τῆς συμφωνίας τῶν Συναξαριστῶν, παρεβλήθη δὲ ἡ μετάστασις τοῦ Θεολόγου πρὸς τὴν πιστευομένην μετάστασιν τῆς Θεοτόκου καὶ ὡρίσθη νὰ πανηγυρίζηται ἡ μνήμη μὲν τοῦ Θεολόγου τὴν 26ην Σεπτεμβρίου, ἡ δὲ μετάστασις αὐτοῦ τὴν 8ην Μαΐου.

Ἐπὶ τοῦ τόπου, ἔνθα ἐπιστεύετο ὅτι ἐγένετο ἡ αὐτοταφὴ τοῦ Θεολόγου,

ἱδρύθη κατὰ τοὺς χρόνους πιθανώτατα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ***Μαρτύριον*** ἢ ***Ἀποστολεῖον,*** οὗτινος τὸ σχῆμα δὲν παραδίδεται εἰς ἡμᾶς, καίτοι ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ τάφου ὡς «σταυροειδοῦς ὀρύγματος» καὶ τοῦ σχήματος τοῦ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἱδρυθέντος Ναοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὅτι εἶχε τὸ σύνηθες καὶ εἰς ἕτερα παραδιδόμενα ἢ σῳζόμενα μικρασιατικὰ Μαρτύρια σταυροειδὲς σχῆμα. Τὸ Μαρτύριον τοῦτο τοῦ Θεολόγου ἐπεσκέφθησαν καὶ προσεκύνησαν καὶ οἱ Πατέρες τῆς ἐν Ἐφέσῳ συνελθούσης Γ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου τῷ 431 μ. Χ.

Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανός, προσκυνήσας ἴσως καὶ αὐτὸς τὸ Μαρτύριον τοῦ Θεολόγου, διέταξε νὰ κατεδαφισθῇ τὸ σεσαθρωμένον Ἀποστολεῖον καὶ νὰ ἱδρυθῇ μέγας Ναός, ὅστις ἐνωρὶς κατέστη προσκύνημα ὁλοκλήρου τοῦ χριστιανικοῦ Κόσμου. Ἐν Ἐφέσῳ πλὴν τῶν δύο ἑορτῶν ἐπανηγυρίζετο τῇ 2ᾳ Αὐγούστου καὶ ἡ μνήμη τοῦ Ἰουστινιανοῦ φερομένη ὡς μνήμη τῶν ἐγκαινίων τοῦ Ναοῦ.

Ἡ ἵδρυσις τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου διὰ τὴν Ἔφεσον ἐνέχει οἵαν περίπου σημασίαν διὰ τὰ Ἱεροσόλυμα ἡ ἵδρυσις τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπεφάσισε τὴν ἵδρυσιν μεγάλου Ναοῦ ἐν Ἐφέσῳ οὐ μόνον ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν Εὐαγγελιστὴν ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ τονώσῃ τὴν φθίνουσαν ζωὴν τῆς πόλεως, ἐρημουμένης ὁλοὲν ἕνεκα τῶν προσχώσεων τοῦ Καΰστρου ποταμοῦ, συντελέσας οὕτω διὰ τῆς κτίσεως μεγαλοπρεποῦς Ναοῦ, διὰ τῆς ὀχυρώσεως τοῦ λόφου Ἁγιασουλούκ, τοῦ Λιβατοῦ τῶν Βυζαντινῶν, καὶ διὰ τῆς ἱδρύσεως μεγάλου Ὑδραγωγείου εἰς τὴν σύμπηξιν νέας Χριστιανικῆς Ἐφέσου ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας Ἰωνικῆς πόλεως.

Τὸ ἰσχυρὸν Βυζαντινὸν Κάστρον, ὅπερ περιβάλλει τὸν λόφον κατὰ τὰ κράσπεδα αὐτοῦ μετὰ τῆς ἐπιβλητικῆς Πύλης καὶ τοῦ διὰ σῳζομένων ἔτι τοιχογραφιῶν διακοσμηθέντος Πυλῶνος, συνδεομένου πρὸς μεγαλοπρεπῆ Στοάν, ἐκτεινομένην κατὰ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ Ναοῦ (βλ. ἀνωτέρω σελ. 91 εἰκ. 2 πρβλ. καὶ εἰκ. 6), δὲν δύνανται νὰ νοηθῶσιν εἰμὴ ὡς μεγαλοπρεπὴς εἴσοδος τοῦ Ναοῦ, κτισθεῖσα συγχρόνως καὶ κατ' ἐντολὴν τοῦ μεγαλεπιβόλου Αὐτοκράτορος. Πλήθη πιστῶν δὶς τοῦ ἔτους προσήρχοντο ἵνα προσκυνήσωσι τὸν τάφον τοῦ Θεολόγου καὶ ἵνα παραστῶσιν εἰς τὸν «ροδισμὸν ἢ τὴν τρύγησιν τοῦ μάννα», ἤτοι νὰ λάβωσι μέρος τῆς ἁγίας κόνεως τῆς ἐξερχομένης ἐκ τοῦ τάφου τοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ἂν καὶ ἀρχαιότεραι παραδόσεις (Ἐφραὶμ Ἀντιοχείας) ποιοῦνται λόγον περὶ ὑπάρξεως ἁγιάσματος βρύοντος μύρον, τοῦ μέρους ἐξ οὗ ἐξήρχετο τὸ μύρον ἢ ἡ λευκὴ κόνις καλουμένου ἐν ταῖς πηγαῖς ὀρύγματος ἢ ***βόθρου*** (Συμεὼν Μεταφράστης), καὶ τούτου πιστευομένου ὡς τοῦ τάφου τοῦ Θεολόγου ἢ τοῦ τόπου «ἐν ᾧ (τὸ σῶμά του) πρὸς βραχεῖαν ροπὴν ἐτέθη». Ἡ σημασία τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου ἦτο τοσούτῳ μεγάλη κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ὥστε τὸ ὄνομα τοῦ τιμωμένου ἐν τῷ Ναῷ τούτῳ Θεολόγου ἐπεσκίασεν αὐτὸ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τῆς

πόλεως καὶ τῆς περιοχῆς αὐτῆς, ἥτις ἐκλήθη ἔκτοτε «***ἅγιος Θεολόγος***» (Γενέσιος) ὄνομα, ὅπερ οἱ Τοῦρκοι μετὰ ταῦτα παρέφθειραν εἰς ***Ἁγιασουλούκ*** [1].

Τὰς τύχας τοῦ Ναοῦ τούτου παρακολουθοῦμεν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς χρονογράφους καὶ τοὺς ξένους προσκυνητάς. Μεθ' ὅλην τὴν βεβήλωσιν, ἣν ὑπέστη ὁ Ναὸς κατὰ τὸν Θ΄ αἰῶνα ὑπὸ τῶν αἱρετικῶν Παυλικιανῶν, μανθάνομεν τὸν Ι΄ αἰῶνα ἐκ τοῦ Μεταφράστου, ὅτι τὸ μνημεῖον τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἦτο «εὖ ἔχον πρός τε κάλλος καὶ μέγεθος». Κατὰ τὰς ἀρχὰς ἔτι τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος, ὅτε ἐπεσκέφθη καὶ προσεκύνησε τὸν Ναὸν ὁ Ρῶσσος ἡγούμενος Δανιήλ, ἦτο ἐν ἀκμῇ οὐ μόνον ἡ ἐκκλησία ἀλλὰ καὶ ἡ πόλις, ἥτις χαρακτηρίζεται ὡς πλουσιωτάτη καὶ ὡς ἐκτεινομένη οὐ μόνον περὶ τὸν λόφον Ἁγιασουλοὺκ ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἔνοντι λόφων, παρὰ τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ἐν Ἐφέσῳ ἐδεικνύοντο σεβάσμια κειμήλια, ὡς ὁ χιτὼν τοῦ Θεολόγου κ. ἄ. καὶ οἱ ἐπισκεπτόμενοι τὸν Ναὸν πρὸς προσκύνησιν Αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου ἐζήτουν καὶ ἐλάμβανον ταῦτα πρὸς πλουτισμὸν τῶν Ναῶν τῆς Βασιλευούσης. Ἀπὸ τοῦ τέλους ὅμως τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος ἄρχεται ἡ πτῶσις τῆς πόλεως καὶ ἡ βαθμιαία κατάρρευσις τοῦ Ναοῦ, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μητροπολίτου Γ. Τορνίκη, ὅστις διὰ ζοφερῶν χρωμάτων περιγράφει τὴν τότε κατάστασιν.

Αἱ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ αἰῶνος τούτου ἀρξάμεναι Τουρκικαὶ ἐπιδρομαὶ εἰς τὰς μικρασιατικὰς χώρας [2] καὶ τὴν Ἔφεσον καὶ πρὸ πάντων ἡ πυρπόλησις τῆς

---

[1] Ὡς ἀπόδειξις τῆς μετονομασίας τῆς πόλεως ἀλλὰ καὶ τῆς λατρείας τοῦ Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι καὶ τὰ ἐν ταῖς νομισματικαῖς συλλογαῖς ἀποκείμενα βυζαντινὰ μολυβδόβουλλα τῆς ἐπαρχίας Ἐφέσου, ἔνθα ἐναλλάσσεται τὸ παλαιὸν ὄνομα τῆς πόλεως μετὰ τῆς προσηγορίας: τοῦ Θεολόγου. Ἐνταῦθα παραθέτομεν ὡς παραδείγματα τὰ ἐν εἰκόνι 4 μολυβδόβουλλα τοῦ ἡμετέρου Νομισματικοῦ Μουσείου κατ' εὐγενῆ παραχώρησιν τοῦ συναδέλφου Κ. Κωνσταντοπούλου (βλ. λεπτομερῆ περιγραφὴν αὐτῶν ἐν τῷ περισπουδάστῳ ἔργῳ του: Βυζαντινὰ μολυβδόβουλλα τοῦ ἐν Ἀθήναις Νομισμ. Μουσείου, Ἀθῆναι, 1917, σελ. 40 κ. ἑ. καὶ 292, Νο 135, 136 καὶ 136α). Ἐκ τούτων τὸ 1ον (Η΄ - Θ΄ αἰῶνος), τὸ ἔχον ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως σταυροειδὲς μονογράφημα (= Θεοτόκε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ), ἐπὶ τῆς ἑτέρας ὄψεως φέρει τὴν ἐπιγραφήν: (τῷ δεῖνα) (σ)***τρατορ***(ι) ***καὶ*** (δ)***ρουγγαρ***(ίῳ) τ[οῦ Θ]***εολόγου***, ἐν ᾧ τὸ 3ον (ΙΑ΄ - ΙΒ΄ αἰῶνος) μετὰ τῆς εἰκόνος τοῦ Θεολόγου ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως, ἔχει ἐπὶ τῆς ἑτέρας τὴν ἔμμετρον ἐπιγραφήν: † ***Ἁγνὲ*** (σ)***κέπτοις μ***(ε) ***τὸν πρόεδρον Ἐφέσου***. Ἐν ἐκκλησιαστικοῖς ἀξιώμασι διατηρήθη (καὶ διατηρεῖται μέχρι σήμερον) τὸ ὄνομα τῆς ἀρχαίας πόλεως (πρβλ. 3ον τὸ ἐν τῷ μέσῳ τῆς εἰκ. 4 μολυβδόβουλλον. — ΙΒ΄ - ΙΓ΄ αἰῶνος — ἔχον ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως ὁλόσωμον τὴν εἰκόνα τοῦ Θεολόγου, ἐπὶ τῆς ἑτέρας δὲ τὴν ἐπιγραφήν: (Ἰ)***σαὰκ ἐλέῳ Θ***(εο)***ῦ ἀρχιεπίσκοπος Ἐφέσου, ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Ἀσίας***.

[2] Πλὴν παροδικῆς κατὰ τὸ ἔτος 1116 ἐπιδρομῆς, ἣν διασῴζει Ἄννα ἡ Κομνηνὴ (Ἀλεξιάς, Migne P. Gr. τόμ. 131 σελ. 817) γνωρίζομεν ὅτι ἐκυριάρχησαν κατὰ καιροὺς τῆς Ἐφέσου οἱ Σελδσοῦκοι Τοῦρκοι (ἰδίως ὁλόκληρον τὸν ΙΔ΄ αἰῶνα) ἀναδείξαντες τὴν Ἔφεσον κέντρον τῆς δυναστείας τῶν Ἀϊδίνογλου καὶ ἱδρύσαντες πλὴν ἄλλων μνημείων καὶ τὸ μέγα Τζαμίον, τῷ 1375, δυτικῶς τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου, οὗτινος τὸ ὑλικὸν ἐχρησιμοποίησαν, συντελέσαντες οὕτως εἰς τὴν ἐρήμωσιν αὐτοῦ, ἥτις ἐπὶ Ταμερλάνου πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς συντελεσθεῖσα. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1415 κυριαρχοῦσι τῆς Ἐφέσου οἱ Ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι, οἵτινες ἐξηφάνισαν οὐ μόνον τὰ ἀρχαῖα καὶ Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς πόλεως ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ Τουρκικά, ὡς δειχθήσεται κατωτέρω (βλέπε Παράρτημα τοῦ Δελτίου τούτου).

πόλεως ὑπὸ τοῦ φοβεροῦ Ταμερλάνου τῷ 1404 συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐρήμωσιν τῆς 'Εφέσου καὶ τὴν πτῶσιν τοῦ Ναοῦ. Ἡ 'Εκκλησία τοῦ Θεολόγου ἐπεχώσθη, παρέμειναν δὲ μόνον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους μεγάλα τμήματα ἐκ τῶν καταπεσόντων θόλων, μόνα μαρτύρια τοῦ μεγαλείου τοῦ περιφήμου Ναοῦ τοῦ 'Ιουστινιανοῦ [1].

Εἰκ. 4. Βυζαντινὰ μολυβδόβουλλα ἐξ 'Εφέσου.

[1] Τὰς ἐντυπωσιολογικὰς παρατηρήσεις τῶν ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος ἐπισκεφθέντων τὴν Ἔφεσον καὶ τὰ ἐρείπια τοῦ Θεολόγου περιηγητῶν: Tavernier (1630), Spon (1675), Brun (1678), Tournefort (1702), Pococke (1730), Chandler (1764) Prokess (1825) κ. ἄ. βλέπε ἐν Zahn, Acta Joh. ἔ. ἀ. σελ. CLXI, πρβλ. καὶ ἐν Λαμπάκη, Οἱ 7 ἀστέρες τῆς 'Αποκαλύψεως, 'Αθῆναι, 1912 σελ. 63 κ. ἑ. Εἰς τούτους προσθέτομεν τὸν Ρῶσσον Barsky, τὸν περιηγηθέντα τὴν 'Ανατολὴν ὑπὸ τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα τοῦ «***Βασιλείου μοναχοῦ Πλάκα***, Ρώσσου Κιοβίτου», ὅστις κατ' 'Απρίλιον τοῦ ἔτους 1743 ἐπεσκέφθη τὴν Ἔφεσον καὶ τὰ ἐρείπια τοῦ Θεολόγου, ποιεῖται δὲ λόγον καὶ περὶ κολυμβήθρας ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, εὑρισκομένης παρὰ τὸ 'Αρτεμίσιον, ἐν ᾗ κατὰ τὴν παράδοσιν ἐβάπτιζεν ὁ Θεολόγος τοὺς πιστεύσαντας εἰς τὸ κήρυγμα τῆς νέας πίστεως 'Εφεσίους (βλέπε Stranstvovanija Basilja Grigorovica Barskago po svjatym mjestam Vostoka s. 1723 po 1747 g. τόμ. 2ος ἔκδ. Petersbourg, 1886, σελ. 360 κ. ἑ. Πρβλ. καὶ τὴν πεπλανημένην γνώμην περὶ τῆς θέσεως τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου, νομιζομένου ὡς τοιούτου τοῦ Τζαμίου τοῦ 'Ισᾶ, ἐν Forschungen in Ephesos, τόμ. Α' χάρτης τοῦ Wehler σελ. 3). 'Ανάλυσιν λεπτομερῆ τῶν παρεχομένων ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω περιηγητῶν πληροφοριῶν περὶ τῆς 'Εφέσου καὶ τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου, ὡς καὶ παράθεσιν τῶν ἐξ ἀνατολικῶν πηγῶν δυναμένων νὰ ἐξαχθῶσι πορισμάτων περὶ μεσαιωνικῆς 'Εφέσου, ὅσα νεώτεραι ἔρευναι ἔφερον εἰς φῶς, παρασκευάζει κατὰ παράκλησίν μου ὁ ἀκαταπόνητος ἐν Βερολίνῳ Βυζαντινολόγος Νῖκος Βέης· ἡ πολύτιμος ἐργασία του θὰ ἐκδοθῇ ἐν τῇ παρασκευαζομένῃ ὑπὸ Josef Strzygowski, Βέη καὶ ἐμοῦ περὶ μεσαιωνικῆς 'Εφέσου μελέτῃ. 'Εν τῇ προτασσομένῃ τῶν ἀνασκαφῶν μου εἰσαγωγῇ ταύτῃ ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν αἱ κυριώταται πηγαί, καθόσον καὶ ὁ χῶρος τοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Δελτίου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν 'Αθήναις γνωστὴ ἔλλειψις βοηθημάτων καὶ μάλιστα ἀνατολικῶν πηγῶν, δὲν ἐπέτρεψαν νὰ ἀναλάβωμεν εὐρυτέραν ἔρευναν περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου καὶ τῆς μεσαιωνικῆς καθόλου 'Εφέσου.

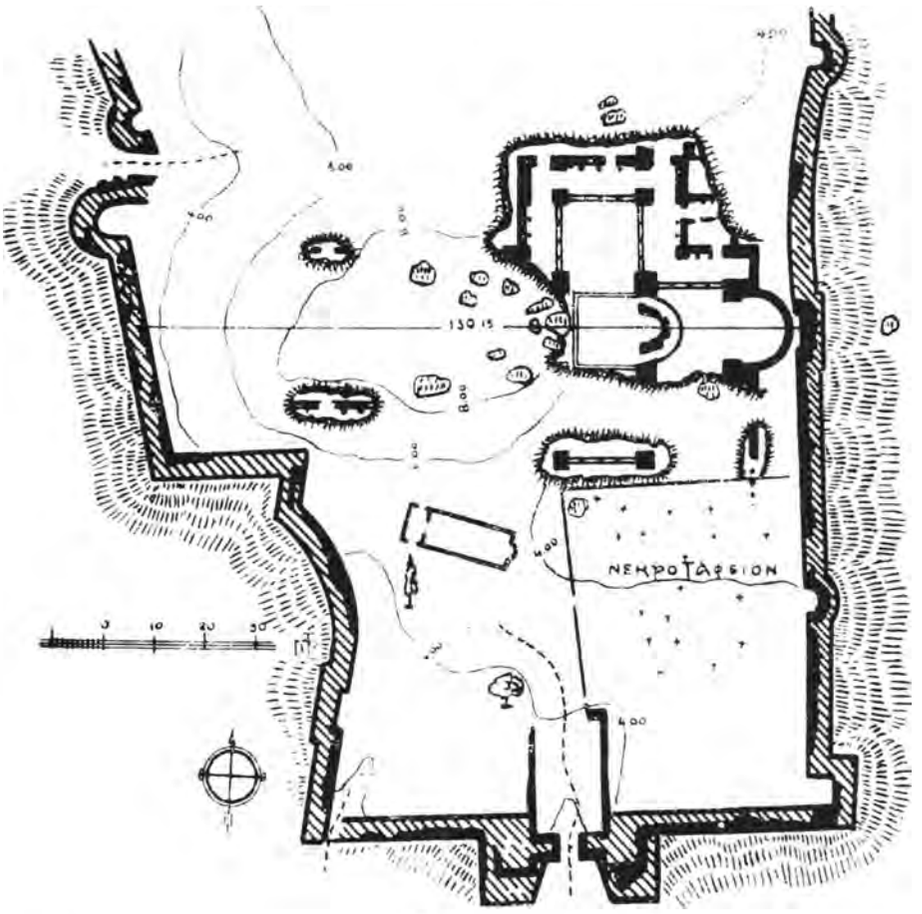
Εἰκ. 5. Βορειοδυτικὸν τμῆμα τοῦ ἀριστεροῦ σκέλους τῆς ἀνασκαφείσης Βασιλικῆς τοῦ Θεολόγου.
(Τὴν πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς κατάστασιν τοῦ μέρους τούτου βλέπε ἀνωτέρω εἰς εἰκ. 1 τῆς σελ. 89).

Β ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΦΕΣΟΥ

Τὸν ἔχοντα τοιαύτην σημασίαν διὰ τὸν καθόλου χριστιανισμὸν ἱστορικὸν Ναὸν τοῦ Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ ἀπεφάσισε, τῇ εἰσηγήσει τοῦ κ. Κουρουνιώτη, διὰ σκαφικῆς ἐρεύνης ν' ἀποκαλύψῃ ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, τῆς Ὑπάτης Ἁρμοστείας Σμύρνης ἀσμένως ἀποδεξαμένης τὴν πρὸς τοῦτο δαπάνην.

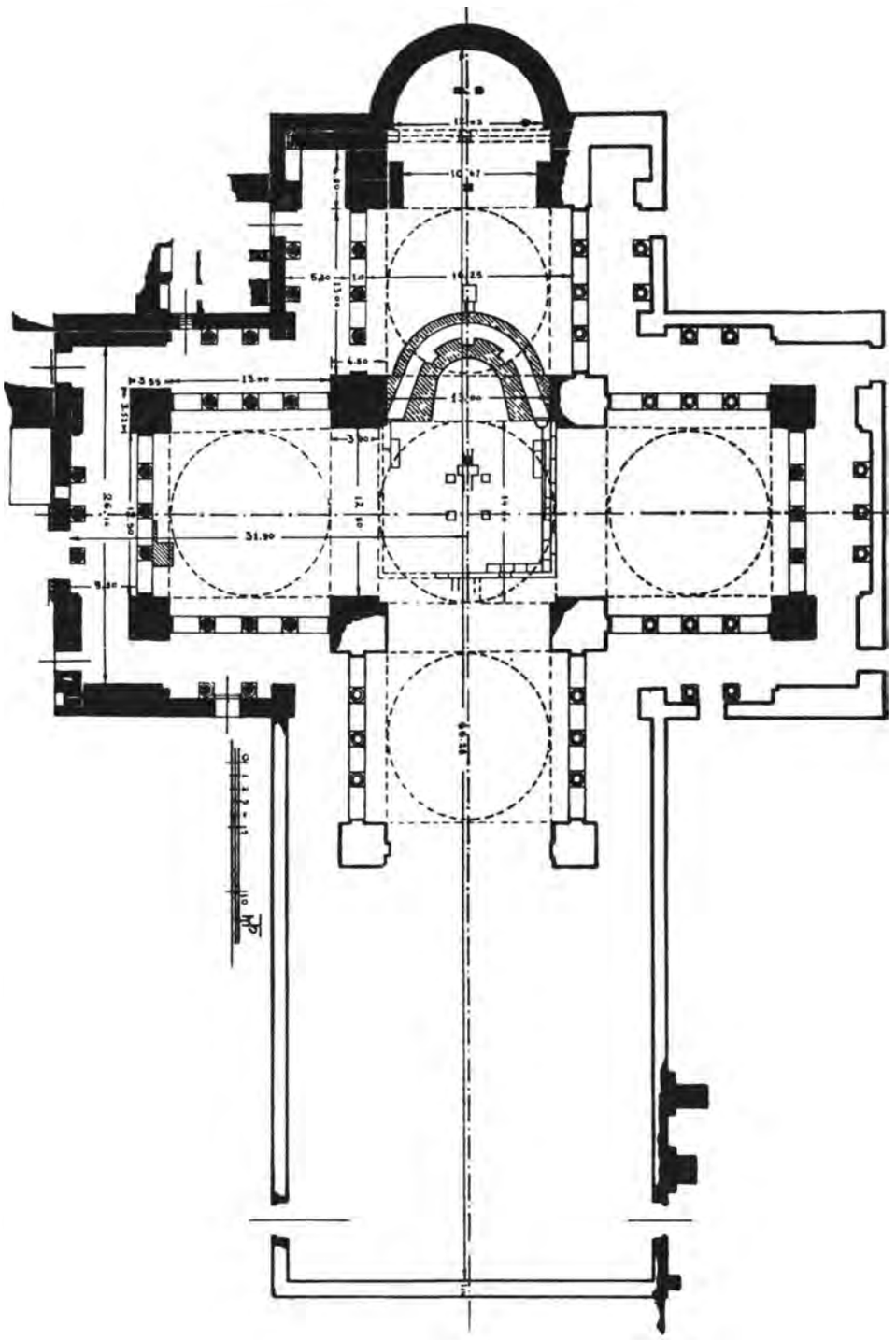
Ἡ κατ' Αὔγουστον τοῦ ἔτους 1921 ἀρξαμένη ἀνασκαφή, ἧς τὰ ἀποτελέσματα ἐδημοσιεύθησαν ἤδη (ἐν τῷ ἀνὰ χεῖρας Ἀρχαιολογικῷ Δελτίῳ, σελ. 89-114), ἐσυνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ θέρος τοῦ ἔτους 1922 καὶ τὰ ἀνασκαφέντα μέχρι τῆς 21ης Αὐγούστου μέρη τοῦ μνημείου διακρίνει τις εἰς τὸ νέον τοπογραφικὸν διάγραμμα (Εἰκ. 6, πρβλ. πρὸς σύγκρισιν τῆς προόδου τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τὴν ἀνωτέρω εἰκ. 2 ἐν σελ. 91) καὶ ἐν τῇ παρατιθεμένῃ κατόψει (Εἰκ. 7), ἔνθα διὰ μέλανος μὲν χρώματος σημειοῦνται τὰ εὑρεθέντα, διὰ γραμμῶν δὲ τὰ δυνάμενα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πρώτων ν' ἀποκατασταθῶσιν. Ἤτοι παραμένει πρὸς ἔρευναν: τμῆμα τοῦ δεξιοῦ κλίτους καὶ τὸ ὑπολειπόμενον μέρος τοῦ Ναοῦ ἀπὸ τῶν δυτικῶν πεσ-

σῶν τοῦ κεντρικοῦ τρούλλου μέχρι τῶν ἀνευρεθεισῶν πλαγίων Πυλῶν τοῦ Νάρθηκος. Τοῦ πρώτου εἶνε προφανὴς ἡ ἀποκατάστασις, τοῦ δευτέρου ὅμως εἶνε πάντοτε ὑποθετική, πρέπει δὲ ν' ἀποβῇ κύριον σημεῖον μελλούσης συνεχίσεως τῆς ἀνασκαφῆς. Ὑπολείπεται τέλος μετὰ τὴν ἔρευναν τοῦ μνημείου καθ' ἑαυτὸ

Εἰκ. 6. Τοπογραφικὸν διάγραμμα τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ λόφου Ἁγιασουλοὺκ μετὰ τῶν ἀπολυφθέντων μερῶν τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου μέχρι τῆς 21 Αὐγούστου 1922.

καὶ ἡ ἐξέτασις τῶν περὶ τὸν Ναὸν κτισμάτων, ἤτοι τῆς βεβαιωθείσης στοᾶς κατὰ τὴν νοτίαν αὐτοῦ πλευρὰν καὶ τῶν συνεχομένων προσκτισμάτων κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν βορείαν. Κατωτέρω θὰ περιγράψωμεν τ' ἀνευρεθέντα μέρη τοῦ μνημείου, τῆς μεθόδου, ἣν ἠκολουθήσαμεν, καὶ τῶν δυσκολιῶν τῆς ἀνασκαφῆς δυναμένων νὰ διακριθῶσιν εἰς τὰς παρατιθεμένας εἰκόνας (βλέπε καὶ τὰς ἐν σελίδι 134 εἰκόνας, ἐν αἷς διακρίνεται ἡ μεγάλη ἐπίχωσις τοῦ μνημείου καὶ ἡ ἐκ τῆς μετατοπίσεως τῶν πλινθοκτίστων ὄγκων δυσκολία τῆς ἐκκαθαρίσεως τοῦ χώρου).

Εἰκ. 7. Κάτοψις τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου ἐν Εφέσῳ.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΕΤΟΥΣ (1922)

Σκοπὸς τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἔτους τούτου ἐτέθη ὁ προσδιορισμὸς τοῦ σχήματος τοῦ Ναοῦ δι' ὅσῳ τὸ δυνατὸν μεγαλυτέρας ἐκκαθαρίσεως τῶν κυριωτέρων μερῶν τοῦ μνημείου ἀπὸ τῆς μεγάλης ἐπιχωματώσεως καὶ ὁ καθορισμὸς τοῦ Τάφου τοῦ Θεολόγου. Ἐκ τῆς παρατιθεμένης κατόψεως δύναται νὰ διακρίνῃ ὁ ἔχων ὑπ' ὄψιν τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ παρελθόντος ἔτους ὅτι ἀμφότερα κατὰ μέγα μέρος ἐπετεύχθησαν. Ὁ Ναὸς τοῦ Θεολόγου ἀπεδείχθη οὕτω ***Βασιλική, ἔχουσα τὸν τύπον ἐλευθέρου σταυροῦ, μετὰ πέντε τρούλλων κατὰ τοὺς ἄξονας αὐτῆς.*** Τοὺς τρούλλους τούτους ἀνέχουσι ***δώδεκα πεσσοί,*** ἰσοδομικῶς διὰ μεγάλων τιτανολίθων ἐκτισμένοι, ἐξ ὧν οἱ τέσσαρες ἐν τῷ μέσῳ οἱ ὑποβαστάζοντες τὸν κεντρικὸν τροῦλλον εἶνε ὀγκωδέστεροι τῶν λοιπῶν ὀκτὼ τῶν εὑρισκομένων κατὰ τὰ ἄκρα τῶν κεραιῶν τοῦ σταυρικοῦ Ναοῦ. Αἱ ἀποστάσεις τῶν πεσσῶν μεταξύ των εἰς τὸ μνημεῖον τοῦτο τῆς Ἐφέσου δὲν εἶνε ἀκριβῶς αἱ αὐταί, ὡς δύναταί τις νὰ παρατηρήσῃ ἐν τῇ κατόψει (Εἰκ. 7). Ἡ τοιαύτη διαφορὰ δύναται ὡς ἔλλειψις περὶ τὴν κατασκευὴν νὰ θεωρηθῇ, καθόσον παρόμοιαι ἀσυμμετρίαι δὲν εἶνέ τι σπάνιον εἰς τὴν οἰκοδομικὴν τῶν Βυζαντινῶν (πρβλ. ἐν τῇ κατόψει πλὴν τῆς διαφορᾶς τῶν ἀποστάσεων καὶ τὴν ἀσύμμετρον πως θέσιν τῶν μικρῶν πεσσῶν).

Τὰ μεταξὺ τῶν δώδεκα τούτων πεσσῶν διαστήματα καταλαμβάνουσι ***κιονοστοιχίαι,*** δι' ὧν καὶ ἐσωτερικῶς ἐπιτείνεται ἡ ἐντύπωσις τοῦ σταυροῦ καὶ τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν πάντα σχεδὸν τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἤτοι κορμοὶ κιόνων, κιονόκρανα μεθ' ἡνωμένων ἐπιθημάτων κλπ. ταξινομηθέντα μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν παρὰ τὰς κατὰ χώραν κειμένας βάσεις (βλέπε Πίν. Α΄ εἰκ. 1). Αἱ κιονοστοιχίαι ἀπέχουσι πέντε περίπου μέτρα ἀπὸ τῶν τοίχων τοῦ Ναοῦ, σχηματιζομένης οὕτω ***στοᾶς*** ὁμοίου πλάτους, ἥτις περιθέει γύρω τὸ κύριον σῶμα τοῦ Ναοῦ.

Ἔναντι τῶν κιονοστοιχιῶν τούτων καὶ κατὰ μῆκος τῶν τοίχων τοῦ μνημείου ἀνεφάνησαν μαρμάριναι βάσεις καὶ ἀνευρέθησαν ἰδίου τύπου ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, δηλωτικὰ ***ἀντιστοίχων*** παρὰ τοὺς τοίχους ***κιονοστοιχιῶν,*** αἵτινες προσδίδουσιν ἰδιάζουσαν ἀρχιτεκτονικὴν σημασίαν εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Θεολόγου τῆς Ἐφέσου. Κατὰ τὸ μέσον τοῦ Ναοῦ ἦλθεν εἰς φῶς — τελείως ἐκκαθαρισθὲν — τετράγωνον κτίσμα ἀπολῆγον πρὸς ἀνατολὰς εἰς ἡμικύκλιον, κείμενον 0,60 μέτρα ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου τοῦ Ναοῦ, διὰ μαρμαροθετημάτων ἐπεστρωμένον καὶ ἔχον ἐν τῷ μέσῳ Κιβώριον μετὰ κτιστῶν βάσεων καὶ ἄλλων γνωρισμάτων, δι' ὧν δύναται ν' ἀναδειχθῇ ὡς ***τὸ Μαυσωλεῖον τοῦ Θεολόγου.*** Τέλος ἡ ἀνελπίστως διακοπεῖσα ἔρευνα τοῦ Νάρθηκος ἀπέδωκε τμῆμα τῆς νοτίας αὐτοῦ πλευρᾶς, ἱκανὸν νὰ προσδιορίσῃ ἀκριβῶς τὸ μέγεθος τοῦ μνημείου τοῦ Ἰουστινιανοῦ, οὗτινος

Εἰκ. 8. Ἄποψις τῶν ἀνασκαφῶν (ἀπὸ τοῦ Μαυσωλείου τοῦ Θεολόγου πρὸς τὸ ἱερὸν Βῆμα τοῦ Ναοῦ).

Εἰκ. 9. Ἄποψις τῶν ἀνασκαφῶν (ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ Βήματος τοῦ Ναοῦ πρὸς τὸ Μαυσωλεῖον τοῦ Θεολόγου).

αἱ διαστάσεις ἀνέρχονται εἰς 98 μ. μῆκος ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς Ἁψῖδος μέχρι τοῦ ἄκρου τοῦ Νάρθηκος καὶ 66.60 μ. πλάτος μετὰ τοῦ πάχους τῶν τοίχων, μὴ συνυπολογιζομένης τῆς πρὸ τοῦ Νάρθηκος Στοᾶς ἢ τοῦ Αἰθρίου τοῦ Ναοῦ. Τὴν γενικὴν ταύτην περιγραφὴν τῶν ἀνευρεθέντων μερῶν τοῦ Ναοῦ ἑρμηνεύουσιν αἱ παρατιθέμεναι γενικαὶ ἀπόψεις εἰς τὰς εἰκόνας: 1, 5 καὶ 8-9 (Πίνακες Α΄, Β΄).

Ἐρχόμεθα νῦν εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν καθέκαστα ἀνευρεθέντων, πλὴν τοῦ ἱεροῦ Βήματος, τὴν περιγραφὴν τοῦ ὁποίου παρεθέσαμεν ἤδη ἀνωτέρω (σελ. 98-102).

α΄. Βόρειον κλῖτος τοῦ Ναοῦ.

Γενικὴν εἰκόνα τοῦ τελείως ἀνασκαφέντος κλίτους τούτου τοῦ Ναοῦ παρέχει ἡ εἰκ. 1 (Πίναξ Α΄), ἔνθα διακρίνονται αἱ ἀνευρεθεῖσαι μεταξὺ τῶν πεσσῶν βάσεις, παρ᾽ αἷς ἐτοποθετήθησαν μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν οἱ κορμοί, τὰ κιονόκρανα καὶ τὰ γεῖσα, εἰς τὸ μέσον δὲ τοῦ σχηματισθέντος μετὰ τὴν τοποθέτησιν αὐτῶν χώρου, συνεσωρεύθησαν τ᾽ ἀνευρεθέντα μέλη τοῦ Ὑπερῴου τοῦ Ναοῦ, ἐν ᾧ εἰς τὸ βάθος διακρίνεται ὁλόκληρον τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ Μαυσωλείου τοῦ Θεολόγου. Τὴν ἀπὸ τοῦ Μαυσωλείου πρὸς τοὺς τοίχους τοῦ Ναοῦ ὄψιν τοῦ κλίτους τούτου παρέχει ἡ εἰκ. 5, τὴν πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν δὲ κατάστασιν τοῦ αὐτοῦ χώρου δεικνύει ἡ ἀνωτέρω ἐν σελίδι 89 παρατεθεῖσα εἰκὼν 1 [1].

1. ΚΙΟΝΟΣΤΟΙΧΙΑΙ ΚΑΤΩ ΟΡΟΦΟΥ

Αἱ ἀνευρεθεῖσαι κιονοστοιχίαι τοῦ βορείου κλίτους παρουσιάζουσι τὰ αὐτὰ γνωρίσματα πρὸς τὴν κιονοστοιχίαν τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀριστερὰ τοῦ ἱεροῦ Βήματος (πρβλ. ἀνωτέρω ἐν σελ. 101 εἰκ. 13)· ἤτοι ἔχουσιν ἰωνίζουσαν βάσιν μετὰ πλίνθου, βαίνουσαν ἐπὶ μαρμαρίνου βάθρου ὕψους 0,40 μ., ἰωνίζοντα μεθ᾽ ὑψηλοῦ ἐπιθήματος κιονόκρανα διατηροῦντα ἔτι ἴχνη κυανοῦ καὶ κιτρίνου χρώματος καὶ κυλινδρικοὺς μονολίθους κορμούς, ὕψους 3.80 μ. Ἀνάλυσις τῶν καθέκαστα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τούτων μελῶν καὶ ἀποκατάστασις κίονος ἐγένετο ἀνωτέρω ἐν σελ. 103 κ. ἑ. Ἐνταῦθα παρατίθενται εἰς μὲν τὰς εἰκόνας 10 καὶ 11 — ἀριστερὰ — τὸ σχῆμα τῆς τυπικῆς βάσεως καὶ τοῦ κιονοκράνου (πρβλ. καὶ τομὴν κιονοκράνων εἰς εἰκ. 11 ἄνω) εἰς δὲ τὸν Πίνακα Γ΄ (εἰκ. 12-15) αἱ ποικίλαι μορφαὶ τῶν ἀνευρεθέντων κιονοκράνων [2]. Κατὰ τὰς παρατιθεμένας

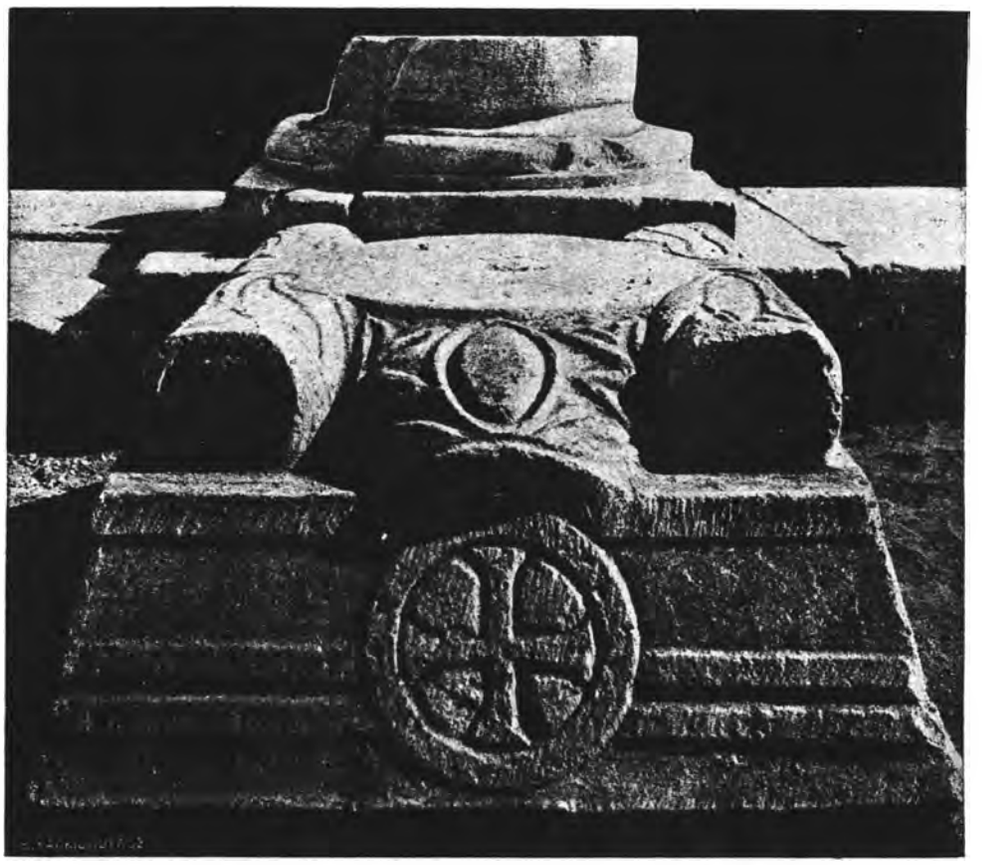
---

[1] Τὸ ἐν εἰκ. 5 διακρινόμενον οἴκημα εἶνε ὁ δεύτερος οἰκίσκος τῆς ἐν σελ. 89 εἰκόνος, τοῦ πρώτου κατεδαφισθέντος καὶ διαλυθέντων τῶν δεξιὰ διακρινομένων ἀμόρφων ὄγκων τῶν προερχομένων προφανῶς ἐκ θόλων τοῦ Ναοῦ.

[2] Ἐν ὅλῳ ἀνευρέθησαν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς καὶ τῶν δύο ἐτῶν τριάκοντα καὶ ἓν κιονόκρανα, ἐξ ὧν 13 ἀκέραια (6 τῆς α΄ κατηγορίας, 3 τῆς β΄ καὶ 4 τῆς γ΄), 9 ἡμίση (2 τῆς α΄ καὶ 7 τῆς β΄), ἓν κιονόκρανον ἐκ τῶν μικρῶν τοῦ Ὑπερῴου, καὶ 8 κιονόκρανα τῶν παρὰ τοὺς τοίχους κιονοστοιχιῶν, ἐξ ὧν 6 ἀκέραια.

εἰκόνας τὰ ἀνευρεθέντα ἰωνίζοντα κιονόκρανα τοῦ βορείου κλίτους δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς τρεῖς κατηγορίας:

1) εἰς τὰ ἔχοντα ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ ἐχίνου ἐλαφρῶς εἰργασμένον τρίφυλλον ἢ ἑξάφυλλον κόσμημα ἑκατέρωθεν ἰωνικοῦ κυματίου καὶ ἐπίθημα μετὰ τρι-

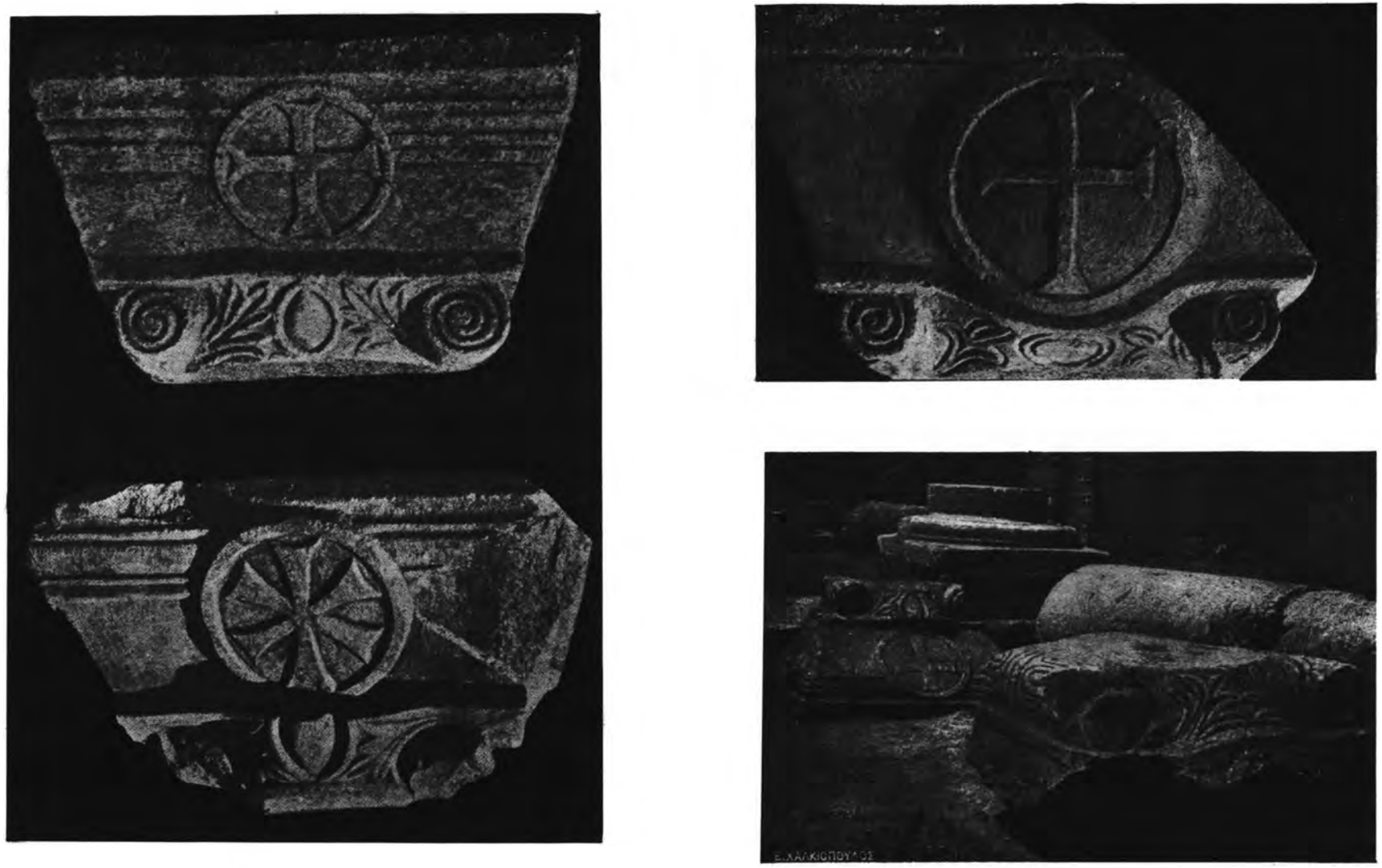

Εἰκ. 10. Ἓν ἐκ τῶν κιονοκράνων μετὰ τῆς βάσεως καὶ τοῦ βάθρου.

πλῆς ταινίας καὶ ἰσοσκελοῦς (ἑλληνικοῦ) σταυροῦ ἢ μονογράμματος ἐντὸς κύκλου καὶ ἐν τῷ μέσῳ εὑρισκομένου (εἰκ. 10, βλέπε καὶ εἰκ. 12 καὶ 13 τοῦ Πίν. Γ΄),

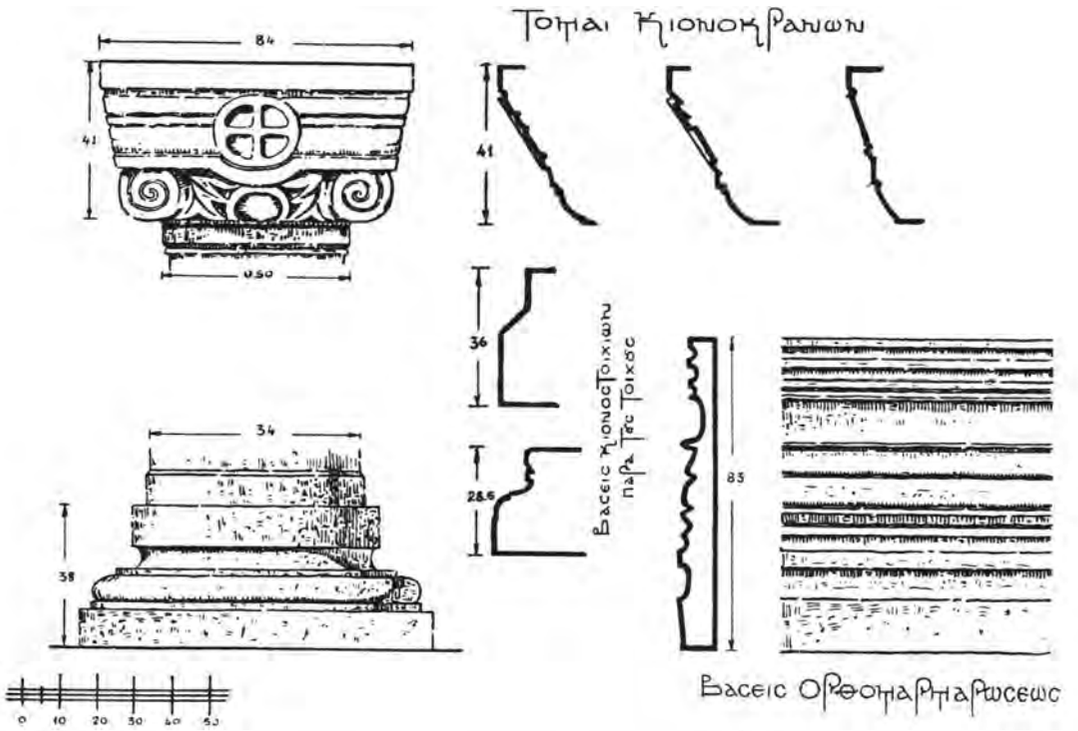
2) εἰς τὰ ἔχοντα ἐγχάρακτα τρίφυλλα κοσμήματα καὶ κυμάτιον, ὑψηλότερον δὲ τῶν πρώτων ἐπίθημα μετὰ ἁπλῆς ταινίας καὶ ἐξογκουμένης οἱονεὶ ἀποφύσεως ἐν τῷ μέσῳ, ἐφ᾽ ἧς ἐγγράφεται λατινικὸς σταυρὸς ἐντὸς κύκλου (εἰκ. 14 τοῦ Πίνακος Γ΄) καὶ

3) εἰς τὰ ἔχοντα πεντάφυλλον ἐλαφρῶς εἰργασμένον κόσμημα ἄνευ κυματίου καὶ χαμηλότερον ἐπίθημα μετὰ ἰσοσκελοῦς σταυροῦ ἢ μονογράμματος ἐντὸς κύκλου (εἰκ. 15 τοῦ Πίν. Γ΄).

Εἰκ. 12 - 15. Διάφοροι μορφαὶ τῶν ἀνευρεθέντων κιονοκράνων τοῦ βορείου κλίτους τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου.

Αἱ ἀνωτέρω ἐλαφραὶ τροποποιήσεις ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ τύπου κιονοκράνου ἔχουσι κοινὸν γνώρισμα τὸ ταπεινὸν ἀνάγλυφον ἀμελῶς εἰργασμένον, ὅπερ προϋποθέτει τὴν διὰ χρωμάτων ἀνάδειξιν αὐτοῦ, ὡς ἀπέδειξε τοῦτο ἡ ἀνεύρεσις πάντων σχεδὸν τῶν κιονοκράνων, διατηρούντων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ζωηροὺς τοὺς χρωματισμούς. Ὡς πρὸς τὴν θέσιν τῶν κιονοκράνων τούτων εἶνε δυνατὸν νὰ ὑποθέσῃ τις, ὅτι ἐκ λόγων συμμετρίας ἑκάστη κατηγορία κιονοκράνων ἐκό-

Εἰκ. 11. Τυπικὸν σχῆμα βάσεως καὶ κιονοκράνου· τομαὶ κιονοκράνων, βάσεων κιονοστοιχιῶν παρὰ τοὺς τοίχους καὶ ὀρθομαρμαρώσεως τοῦ Ναοῦ.

σμει καὶ ἀνὰ μίαν κιονοστοιχίαν τοῦ μεταξὺ τῶν τεσσάρων πεσσῶν ἐκτεινομένου τετραπλεύρου.

2. ΚΙΟΝΟΣΤΟΙΧΙΑΙ ΠΑΡΑ ΤΟΥΣ ΤΟΙΧΟΥΣ

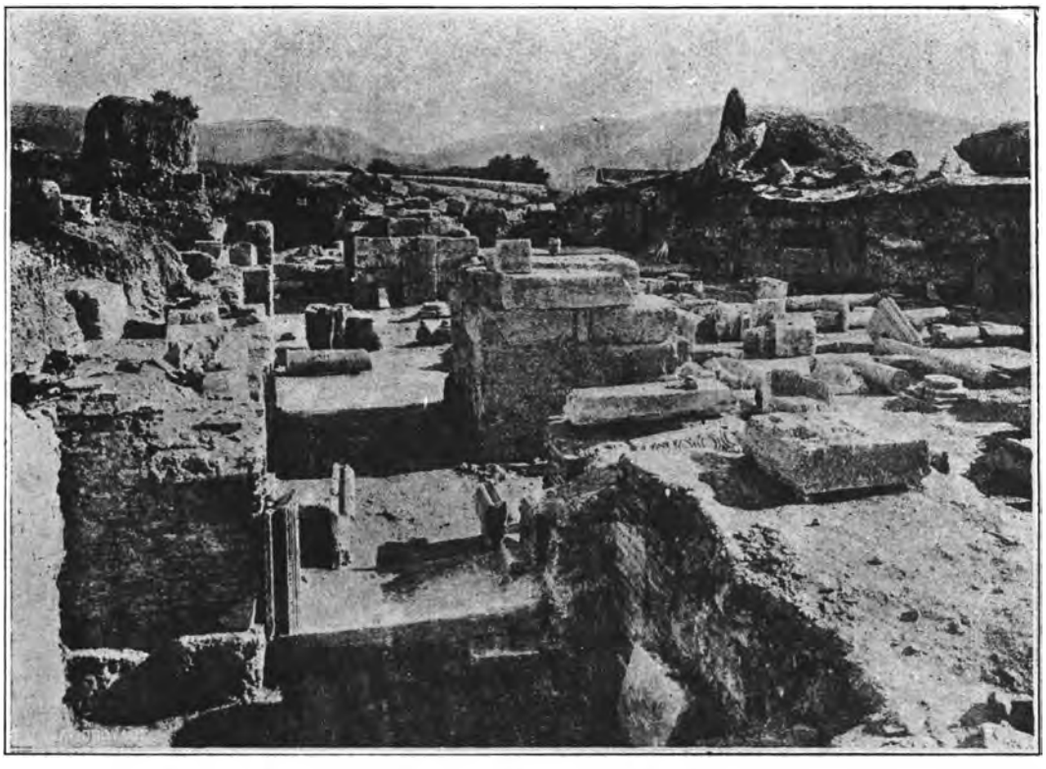
Σημασίαν ἰδιάζουσαν διὰ τὴν χριστιανικὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἐνέχουσιν ἕτεραι κιονοστοιχίαι ἀναφανεῖσαι παρὰ τοὺς τοίχους τῆς βορείας κεραίας τοῦ σταυρικοῦ Ναοῦ. Ὅμοιαι κιονοστοιχίαι ἀνεφάνησαν καὶ ἔναντι τῆς ἀριστερᾶς κιονοστοιχίας τοῦ ἱεροῦ Βήματος, ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ στοὰ ἡ περιθέουσα γύρω τὸν ναὸν εἶχεν ἑκατέρωθεν αὐτῆς κιονοστοιχίας. Ὡς ἐν τῇ κατόψει καταφαίνεται, αἱ κιονοστοιχίαι αὗται ἀποτελοῦνται ἐκ δύο κιόνων εὑρισκομένων εἰς θέσεις ἀντιστοίχους πρὸς τοὺς μεταξὺ τῶν πεσσῶν κίονας, τοῦ τρίτου ἀντιστοιχοῦντος πρὸς

γωνιαῖον τοῦ τοίχου πεσσόν· μόνη δὲ ἡ κιονοστοιχία τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ ἀριστεροῦ σκέλους τοῦ Ναοῦ ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν κιόνων. Ἡ αὐτὴ διάταξις ὑπάρχει προφανῶς καὶ εἰς τὰς λοιπὰς κεραίας τοῦ Ναοῦ (ὡς ἐν τῇ κατόψει ἔχουσι τὰ ἀντίστοιχα τῶν ἀνευρεθέντων μέρη συμπληρωθῆ).

Αἱ εἰκόνες 16 καὶ 17 (Πίν. Δ΄) παρουσιάζουσι τὴν ἀνατολικὴν καὶ βορείαν στοὰν τῆς κεραίας ταύτης, ἔνθα διακρίνονται παρὰ τοὺς τοίχους — μετὰ τὰ πλαίσια ἀνευρεθείσης Πύλης, περὶ ἧς κατωτέρω — μεμονωμένα βάθρα, ἐπίκρανα ἔχοντα εἰς τὰς τρεῖς αὐτῶν πλευρὰς μιμήσεις ταινιῶν ἰωνικοῦ ἐπιστυλίου καὶ κιονόκρανα ἔχοντα ἐντελῶς ἀκατέργαστον καὶ ἐπιμηκεστέραν τὴν ἑτέραν τῶν στενῶν πλευρῶν, ἵνα εἰσδύωσιν ἐντὸς τοῦ τοίχου. Αἱ ἐπὶ τῶν μεμονομένων βάθρων κείμεναι βάσεις, μὴ διακρινόμεναι καλῶς εἰς τὰς εἰκόνας 16 καὶ 17, ἀνευρέθησαν κατὰ χώραν εἰς τὰ βάθρα τῆς ἔναντι τῆς ἀριστερᾶς κιονοστοιχίας τοῦ ἱεροῦ Βήματος ἀναφανείσης παρὰ τοὺς τοίχους κιονοστοιχίας, τμήματα δὲ τῶν κυλινδρικῶν κορμῶν διακρίνονται ἐν τῇ εἰκόνι 16. Αἱ βάσεις ἦ εἶνε ἀκατέργαστοι καὶ ἁπλαῖ (βλέπε τομὴν τούτων εἰς εἰκ. 11 ἐν τῷ μέσῳ), ἢ προσομοιάζουσι τὴν ἰωνικὴν βάσιν, τῆς ἀκατεργάστου μορφῆς των δυναμένης ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ ὡς προϋποθετούσης ὀρειχαλκίνην ἐπένδυσιν. Τὰ κιονόκρανα (Εἰκ. 18) ἔχουσι τὸν αὐτὸν ἰωνίζοντα τύπον, ἀντὶ τοῦ ἀκανθοειδοῦς ὅμως κοσμήματος τοῦ ἐχίνου ὑπάρχει ἑλικοειδὲς κόσμημα ἑκατέρωθεν τοῦ ἰωνικοῦ κυματίου, ὅπερ μάλιστα παρουσιάζεται ἐνταῦθα ἔχον διάφορον μορφήν, οἱονεὶ πλατυνόμενον ἐξ ἐπικαθημένου βάρους. Τὸ ἐπίθημα τῶν κιονοκράνων τούτων εἶναι χαμηλότερον, ἄνευ ταινιῶν, ἔχει δὲ ἐν τῷ μέσῳ ὅμοιον ἰσοσκελῆ σταυρὸν ἐντὸς κύκλου. Δύο ἐκ τῶν κιονοκράνων τούτων ἀνευρέθησαν ἔχοντα ἐπὶ τῆς ἑτέρας τῶν στενῶν πλευρῶν γλυφὰς ὁμοίας πρὸς γεῖσα τοῦ Ναοῦ (πρβλ. εἰκ. 21 δεξιά, ἔνθα παρατίθεται ἡ τομὴ ἑνὸς ἐκ τούτων). Πιθανώτατα ἀπετέλουν ἀμφότερα ἓν τμῆμα, προωρισμένον διὰ γεῖσον τοῦ Ναοῦ, εἶτα δὲ ἀπεκόπησαν ἐξ αὐτοῦ δύο τεμάχια, ἐπὶ τῆς ἀντιστοίχου πλευρᾶς τῶν ὁποίων ἐλαξεύθησαν κιονόκρανα τῆς παρὰ τοὺς τοίχους κιονοστοιχίας τοῦ Ναοῦ.

Εἰκ. 18. Κιονόκρανα κιονοστοιχιῶν παρὰ τοὺς τοίχους τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου.

Εἰκ. 16. Ἀνατολικὴ στοὰ τοῦ ἀνασκαφέντος ἀριστεροῦ σκέλους τοῦ Ναοῦ. (κιονοστοιχίαι παρὰ τοὺς τοίχους).

Εἰκ. 17. Βορεία στοὰ τοῦ ἀνασκαφέντος ἀριστεροῦ σκέλους τοῦ Ναοῦ. (κιονοστοιχίαι παρὰ τοὺς τοίχους).

Αἱ κιονοστοιχίαι αὗται τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου νομίζομεν ὅτι δὲν ἔχουσιν ἀναλογίας πρὸς διακοσμητικὰς κιονοστοιχίας [1], ἀλλὰ τίθενται διὰ λόγους οἰκοδομικοὺς ἀντὶ παραστάδων, αἵτινες ἀπαντῶσι συχνότατα εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἀρχιτεκτονικήν, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὰς μονοκλίτους θολωτὰς Βασιλικὰς Συρίας, Μεσοποταμίας, Ἀρμενίας κλπ. Σκοπὸς δηλ. τῶν τοιούτων παραστάδων, αἵτινες ἐνίοτε (ἐν Ἀρμενίᾳ καὶ Μεσοποταμίᾳ ἰδίᾳ) συνδέονται πρὸς ἀλλήλας διὰ τόξων, εἶνε νὰ διατηρηθῇ τὸ πλάτος τοῦ χώρου, σμικρυνομένης διὰ τῶν παραστάδων τῆς καμπύλης τῆς θολωτῆς ὀροφῆς, ἥτις καθίσταται οὕτως ἰσχυρά. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην αἱ παραστάδες ἐξέχουσιν ἱκανῶς [2].

Ὅτι καὶ οἱ παρὰ τοὺς τοίχους κίονες τοῦ Θεολόγου εἶχον τοιοῦτον σκοπόν, δὲν εἶχον δὲ λόγον ἁπλῶς διακοσμητικόν, καταφαίνεται καὶ ἐκ τῶν κιονοκράνων, ἅτινα βαθέως εἰσχωροῦσιν εἰς τοὺς τοίχους, ἵνα δέχωνται ἀσφαλέστερον τὰς ὠθήσεις, ἀλλὰ κυρίως ἐκ τῆς ἀντικαταστάσεως αὐτῶν εἰς τὰς γωνίας διὰ παραστάδων, αἵτινες εἶνε ἐνδεδειγμέναι οἰκοδομικῶς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Χρῆσιν κιόνων δι' ὁμοίους λόγους παρατηροῦμεν εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Δ΄ αἰῶνος ἐν Κοτζᾶ Καλεσσὶ τῆς Μ. Ἀσίας, καθὼς καὶ εἰς Ἁγίαν Σοφίαν Κων/πόλεως καὶ Ἅγιον Μάρκον Βενετίας [3]. Δὲν ὑποθέτομεν, ὅτι οἱ ἀντὶ παραστάδων κίονες οὗτοι τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου συνεδέοντο πρὸς ἀλλήλους διὰ τόξων στηριζομένων ἐπὶ τῶν τοίχων διότι αἱ ἀποστάσεις αὐτῶν δὲν εἶνε αἱ αὐταί: εἰς τὰς ἐσωτερικὰς δηλ. γωνίας τοῦ σταυρικοῦ Ναοῦ ἡ μεταξὺ κιόνων καὶ παραστάδων ἀπόστασις εἶνε ἱκανῶς μικροτέρα καὶ θὰ προέκυπτεν ἑπομένως ἀκαλαίσθητος ἀσυμμετρία εἰς τὰς καμπύλας τῶν τόξων.

Πάντως ὅμως τὰ τέσσαρα ταῦτα μέρη τῶν γωνιῶν θὰ εἶχον ἐλλείψεις τινὰς εἰς τὴν στέγασιν, εἴτε διὰ σταυροθολίων δεχθῶμεν κατεσκευασμένην τὴν ὀροφὴν τῶν στοῶν, εἴτε — πιθανώτερον — διὰ συνεχοῦς καμάρας, διότι οἱ προε-

---

[1] Τοιαῦται κιονοστοιχίαι παρὰ τοὺς τοίχους ἀπαντῶσιν εἰς κτίρια Ρωμαϊκῆς ἰδίᾳ ἐποχῆς ἢ εἰς μορφὴν ἡμικιόνων, κοσμοῦσαι τὸ ἐσωτερικὸν (πρβλ. Βασιλικὴν ἐν Πομπηΐᾳ, παρὰ Holtzinger Altchr. und Byz. Baukunst, Leipzig 1909 σελ. 21 εἰκ. 17 καὶ 18) ἢ ὑποστηρίζουσαι γεῖσα, καὶ τίθενται πολλάκις εἰς ἐπαλλήλους σειρὰς ἐξωτερικῶς ἢ ἐσωτερικῶς μὲ διακοσμητικὸν πάντοτε χαρακτῆρα, ὡς ἐν Spalato (Ἀνάκτορα Διοκλητιανοῦ· βλ. καὶ θέατρον Μαρκέλλου ἐν Ρώμῃ, ἐν Springer, Handbuch der Kunstgeschichte I σελ. 402 εἰκ. 761). Ἐκ τῶν Ρωμαϊκῶν αὐτῶν κτιρίων παρέλαβε τὴν τοιαύτην διακόσμησιν ἡ ἀρχαία Χριστιανικὴ Τέχνη (Χρυσῆ Πύλη Κων/πόλεως, παλαιοχριστιανικὴ πρόσοψις ἐν Ἀμίδᾳ, ἐξωτερικὸν τῆς κόγχης τοῦ περιφήμου Ναοῦ ἐν Καλὰτ-Σεμὰν εἰς δύο ἐπαλλήλους σειράς, τὸ ἐσωτερικὸν τῆς κόγχης τοῦ εἰς Μενδρεσὲ μεταβληθέντος Ναοῦ ἐν Χαλεπίῳ μὲ τὰ ὡραῖα ἰδιόρρυθμα κιονόκρανα τοῦ τύπου τῶν ἀνεμιζομένων φύλλων τοῦ 5ου αἰῶνος καὶ ἀλλαχοῦ (πρβλ. Strzygowski, Amida, Heidelberg, 1910, Pl. IX, σελ. 199, 217 κ. ἄλλ.).

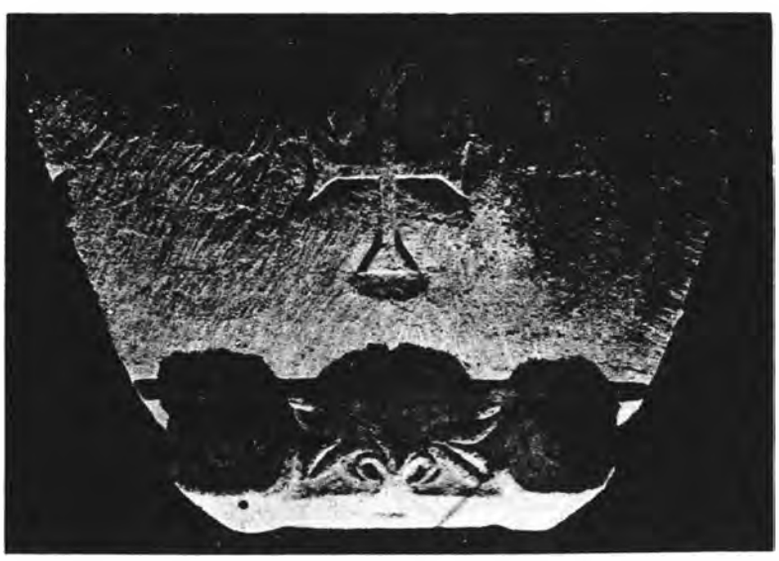
[2] Πρβλ. Strzygowski, Die Baukunst der Armenier und Europa, Band I, Wien, 1918, σελ. 137 κ. ἑ. βλ. καὶ σελ. 420. Βλ. καὶ Holtzinger, ἔ. ἀ. σελ. 118 εἰκόνες 155 καὶ 157. Πρβλ. καὶ Strzygowski, Amida ἔ. ἀ. σελ. 243 κ. ἑ.

[3] Βλ. Wulff, Altchr. und byz. Kunst, Berlin - Neubabelsberg, 1913, σελ. 246, 373, 375 κ. ἀλλ.

ξέχοντες εἰς τὸ μέρος τῶν στοῶν κεντρικοὶ πεσσοὶ θὰ παρημπόδιζον τὴν κανονικὴν στήριξιν τῆς θολωτῆς ὀροφῆς. Ὁμοίως δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν τὴν στέγασιν ἐπίπεδον, καθόσον πάντα σχεδὸν τὰ Ἰουστινιάνεια κτίσματα ἔχουσι τὰ κλίτη θολωτὰ καὶ ἡ ὁμοία στοὰ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων εἶχεν ἐπίσης τὴν ὀροφὴν «εὔγυρον», ὡς περιγράφεται τοῦτο ὑπὸ τοῦ Ροδίου (βλ. κατωτέρω), οἱ κίονες δὲ καὶ αἱ παραστάδες τῶν τοίχων θὰ ἦσαν τότε περιττοί.

3. ΚΙΟΝΟΣΤΟΙΧΙΑΙ ΥΠΕΡΩΩΝ

Τὰ ἀνευρεθέντα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῶν Ὑπερῴων (τὰ διακρινόμενα ἐν τῷ μέσῳ τῆς εἰκ. 1, Πίναξ Α΄) πλὴν τῆς διαφορᾶς τοῦ μεγέθους των παρουσιάζουσι

Εἰκ. 19. Κιονόκρανον Ὑπερῴων τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου.

καὶ διαφορὰς εἰς τὰ κιονόκρανα, ἐξ ὧν παρέχομεν δεῖγμα ἐν εἰκ. 19. Ὡς διακρίνει τις, πληροῦσι τὸν ἐχῖνον τούτων τρίφυλλα κοσμήματα ὁμοῦ ἐκφυόμενα ἐκ τοῦ μέσου τοῦ ἐχίνου καὶ κυρτούμενα ἑκατέρωθεν· τὸ ὑψηλὸν δὲ ἐπίθημα αὐτῶν δὲν ἔχει λειανθῆ καὶ ἔχει ἐν τῷ μέσῳ πρὸς τὴν κορυφὴν λελαξευμένον λατινικὸν σταυρόν [1].

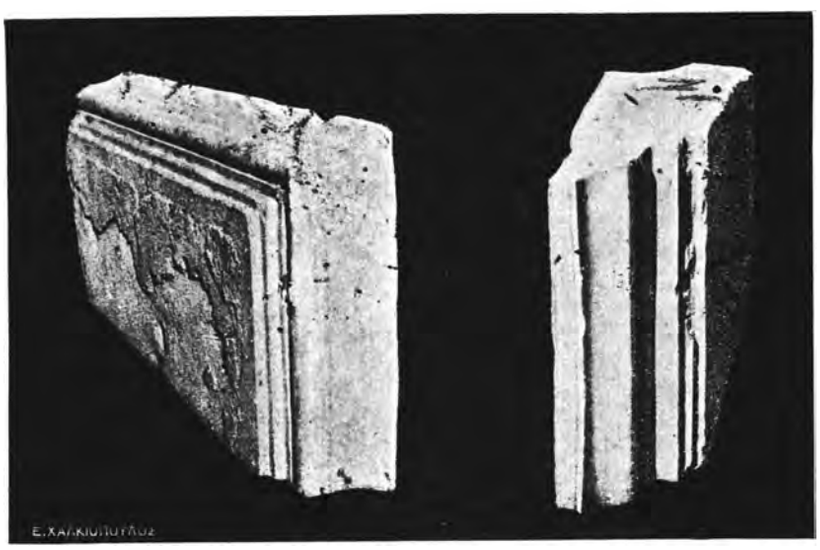
Ὁ ἄνω ὄροφος, ὡς εἰκάζομεν, δὲν ἔφερε παρὰ τοὺς τοίχους ἑτέραν κιονοστοιχίαν, διότι οὐδὲν κιονόκρανον ἐκ τῶν μικροτέρων τοῦ ἄνω ὀρόφου ἦλθεν εἰς

[1] Ὁ τύπος τῶν κιονοκράνων τούτων ἔχει πολλὰς ὁμοιότητας πρὸς κιονόκρανα εἰς Κιστέρνας τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὑρισκόμενα (πρβλ. Strzygowski, Byz. Denkmäler, τόμ. Β΄. — Die byz. Wasserbehälter von Konstantinopel, Wien, 1893, σελ. 103, 3 κ. ἄλλ.).

φῶς, ἔχον τὴν χαρακτηριστικὴν ἀκατέργαστον ὀπισθίαν πλευρὰν τὴν ἐντὸς τοῦ τοίχου εἰσδύουσαν (πρβλ. τὰ ἀνωτέρω παρατεθέντα κιονόκρανα τῶν παρὰ τοὺς τοίχους κιονοστοιχιῶν). Ἡ ἔλλειψις αὕτη κιονοστοιχιῶν παρὰ τοὺς τοίχους εἰς τὰ Ὑπερῷα τοῦ Ναοῦ εἶνε εὐνόητος, καθόσον εἰς τὸν ἄνω ὄροφον τὸ ὑποβασταζόμενον βάρος εἶνε ὀλιγώτερον· δὲν ἦτο ἄρα τόση ἡ ἀνάγκη προνοίας διὰ τὴν ἐξασθένησιν τοῦ βάρους τῆς θολωτῆς ὀροφῆς, ὅσῳ διὰ τὸν κάτω ὄροφον, τὸν ὑποβαστάζοντα τὸ δάπεδον τοῦ ἄνω ὀρόφου καὶ δεχόμενον τὸ βάρος τῶν ἐν τοῖς Ὑπερῴοις ἐκκλησιαζομένων.

4. ΚΟΣΜΗΤΑΙ Η ΓΕΙΣΑ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

Πλὴν τῶν ἀνευρεθέντων κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ πρώτου ἔτους μαρμαρίνων μετὰ γλυφῶν ὄγκων (ὕψους 0,50, πλάτους 1,35 καὶ μήκους μέχρι 2 μέτρων)

Εἰκ. 20. Τμήματα τῶν ἀνευρεθέντων μαρμαρίνων γείσων ἢ κοσμητῶν τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου. (Τὸ δεξ. εἶνε τμῆμα ἐκ τῶν κοσμητῶν τῆς Ἀψῖδος, τὸ ἀριστ. τμῆμα τῶν κοσμητῶν γωνίας τῶν τοίχων τοῦ Ναοῦ).

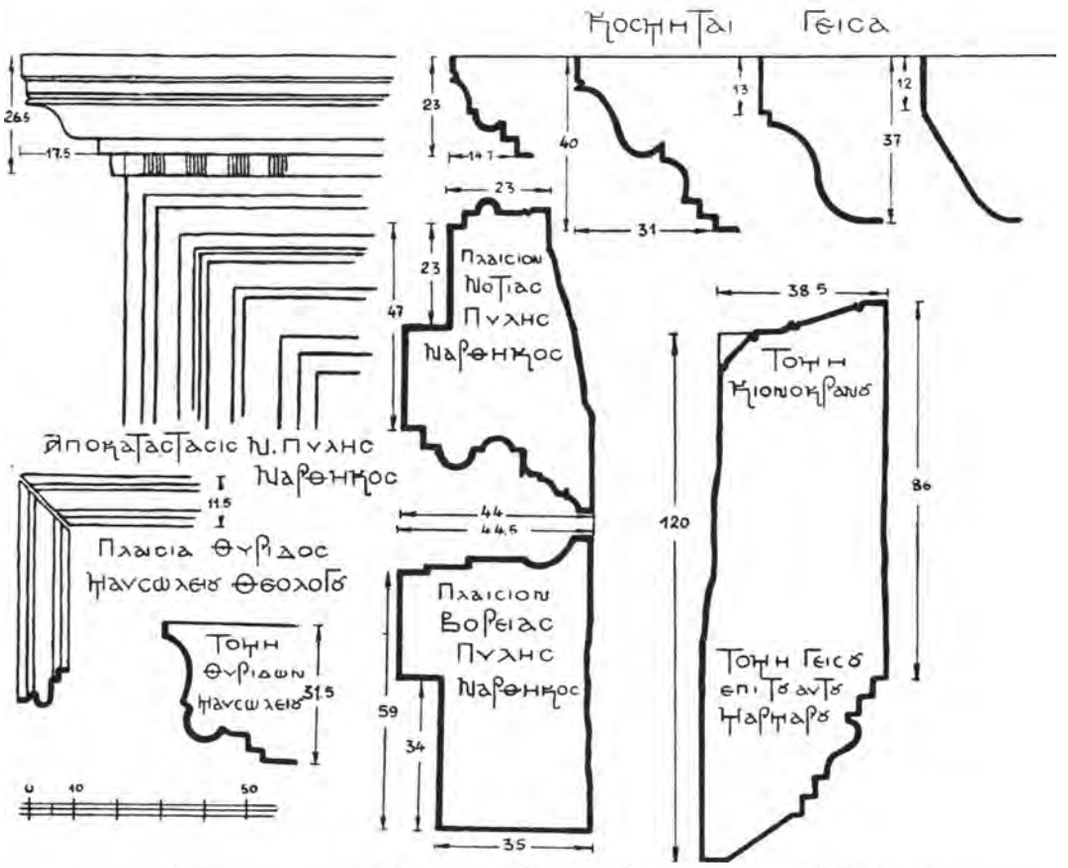
τμημάτων τῶν κοσμητῶν[1] τῆς Ἀψῖδος τοῦ ἱεροῦ Βήματος, ὡς συμπεραίνομεν τοῦτο καὶ ἐκ τῆς θέσεως ἐν ᾗ εὑρέθησαν ταῦτα καὶ ἐκ τῆς ἐλαφρᾶς καμπύλης, ἣν ἔχουσιν εἰς τὴν φέρουσαν τὰς γλυφὰς πλευρὰν (πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 105 κ. ἑ.), ἀνευρέθη κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ δευτέρου ἔτους μέγας ἀριθμὸς εὐθέων μαρμαρίνων τεμαχίων διαφόρου μήκους, ὕψους δὲ 0,40-0,50 μ.[2], ὡς διακρίνει τις

[1] Τὸν ὅρον: ***κοσμῆται,*** ὃν εἰσάγομεν καὶ ἐνταῦθα ἀντὶ τοῦ ὅρου: ***γεῖσα*** ἡρμηνεύσαμεν ἀνωτέρω ἐν σελ. 107 σημ. 1).

[2] Τὸ μέγεθος τῶν μαρμαρίνων τούτων τεμαχίων ἐξηγεῖται ἐκ τῆς συλήσεως τῶν Ναῶν τῆς ἀρχαιότητος, τμήματα τῶν ὁποίων, ὡς εἴπομεν καὶ ἀνωτέρω, εἶνε πάντα σχεδὸν τ' ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου.

ἐν εἰκόνι 1 (Πίν. Α΄), ὅπως ταῦτα ἐταξινομήθησαν μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν παρὰ τοὺς κυλινδρικοὺς κορμοὺς τῶν κιονοστοιχιῶν (βλέπε καὶ εἰς εἰκ. 20 τμήματα ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων κοσμητῶν τῆς Ἁψῖδος καὶ τῶν τοίχων τοῦ Ναοῦ).

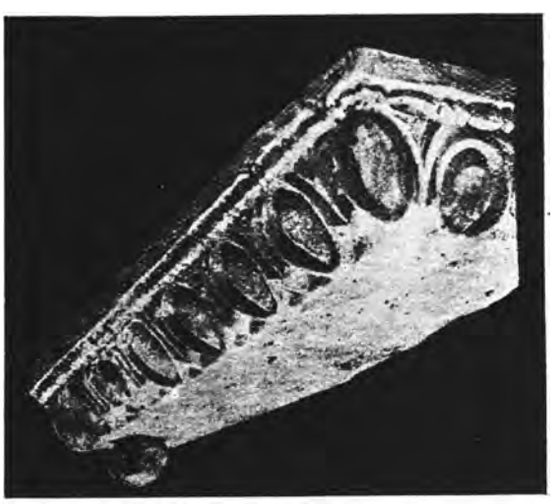
Ταῦτα προέρχονται προφανῶς ἐκ τῶν κοσμητῶν τῶν περιθεόντων ὁλόκληρον τὸν Ναὸν κατὰ μῆκος τῶν τοίχων ἢ καὶ ἄνωθεν τῶν κιονοστοιχιῶν εὑρισκο-

Εἰκ. 21. Τομαὶ Πυλῶν, κοσμητῶν ἢ γείσων καὶ κιονοκράνων — γείσων τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου. (σχέδ. ἀρχιτέκτονος Κ. Παπαδάκη).

μένων φέρουσι δὲ τὰς γλυφὰς ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς, πλὴν ὀλίγων ἐχόντων γλυφὰς εἰς ἀμφοτέρας τὰς πλευράς, οὕτως ὥστε νὰ σχηματίζεται γωνία (πρβλ. εἰκ. 20 ἀριστερὰ) καὶ προερχομένων πιθανώτατα ἐκ τῶν τοποθετημένων εἰς παραστάδας, πεσσοὺς καὶ γωνίας τῶν τοίχων. Αἱ γλυφαὶ τῶν κοσμητῶν τούτων παρουσιάζουσι ποικιλίαν (βλέπε τὰς παρατιθεμένας ἐνταῦθα — ἐν εἰκ. 21 ἄνω — τομὰς τινῶν ἐξ αὐτῶν, ὅσων κατέστη δυνατὸν νὰ ληφθῶσιν αἱ διαστάσεις πρὸ τῆς αἰφνιδίας ἀναχωρήσεως ἡμῶν), δηλωτικὴν ὑπάρξεως τριπλῆς ἴσως σειρᾶς κοσμητῶν, ὡς παρατηρεῖται τοῦτο εἰς πολλοὺς χριστιανικοὺς Ναοὺς καὶ ὡς οἱ κοσμῆται τοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων περιγράφονται ὑπὸ τοῦ Ροδίου (στίχ. 675 κ. ἑ.

βλ. ἀνάλυσιν τοῦ ποιήματος τοῦ Ροδίου κατωτέρω)· ὑπῆρχε δηλαδὴ καὶ ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Θεολόγου πρώτη σειρὰ κοσμητῶν εἰς τὸ ὕψος τοῦ πρώτου ὀρόφου, ἑτέρα εἰς τὴν γένεσιν τῶν μεγάλων τόξων καὶ τρίτη εἰς τὰς βάσεις τῶν τρούλλων ἢ τὰς σφενδόνας. Εἰς τοὺς πεσσοὺς προσετίθετο πιθανώτατα καὶ δευτέρα σειρὰ κοσμητῶν μετὰ ἰωνικοῦ κυματίου, ὡς ἀφῆκε νὰ ὑποτεθῇ τοῦτο ἡ ἀνεύρεσις πολλῶν μαρμαρίνων τεμαχίων, ἐχόντων τὰς αὐτὰς περίπου διαστάσεις πρὸς τὰ μετὰ γλυφῶν γεῖσα, ἐξ ὧν παρέχομεν ἐνταῦθα ὡς δεῖγμα τὸ ἐν εἰκ. 22 παριστώμενον τεμάχιον [1]. Οἱ κοσμῆται οὗτοι εἰσερχόμενοι δι' ὅλου τοῦ πλάτους αὐτῶν εἰς τοὺς τοίχους τοῦ Ναοῦ περιέσφιγγον καὶ ἰσχυροποίουν αὐτούς, ἐξεῖχε δὲ μόνον ἡ διάγλυφος αὐτῶν πλευρά.

Εἰκ. 22. Τμῆμα ἐκ σειρᾶς κοσμητῶν τῶν πεσσῶν τοῦ Ναοῦ τῆς 'Εφέσου.

Τὰ ἐξέχοντα ταῦτα μετὰ γλυφῶν γεῖσα ἢ οἱ κοσμῆται, καθὼς καὶ τὰ ὅμοια περιθυρώματα τῶν Πυλῶν (βλ. κατωτέρω) εἶνε ὁ καταφανέστερος εἰς τὸ μνημεῖον τῆς 'Εφέσου διάκοσμος, ὅστις φέρει πλαστικόν τινα χαρακτῆρα καὶ διασῴζει ἑπομένως ἀνάμνησιν τῆς ἀρχαιότητος [2]· διότι, ὡς εἶνε γνωστόν, ἡ κυριωτέρα μεταβολή, ἥτις ἐπῆλθεν εἰς τὴν βυζαντινὴν διακοσμητικήν, ἔγκειται ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀποφυγὴν ἰσχυρῶν προεξοχῶν καὶ πάσης γενικῶς «πλαστικῆς» διαμορφώσεως, δίδεται δὲ βαρύτης εἰς τὴν διακό-

[1] 'Αναλόγους διακοσμήσεις εἰς τοὺς πεσσοὺς βλέπε ἐν C. Gurlitt, Die Baukunst Kon/pels, Berlin, 1907, Taf. XXIV κ. ἑ. (ἐν Ναῷ Σεργίου καὶ Βάκχου Κων/πόλεως). Ἡ κατεργασία τοῦ κυματίου τῶν ἀνευρεθέντων τούτων τεμαχίων ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Θεολόγου, ἀπέχουσα τῆς ἐργασίας κυματίων ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀναδεικνύει ταῦτα γλυπτὰ χριστιανικὰ τῶν χρόνων τῆς κτίσεως τοῦ Ναοῦ (βλέπε περὶ τῶν γλυπτῶν τούτων καὶ κατωτέρω).

[2] Συχνοτάτη χρῆσις τῶν μετὰ γλυφῶν γείσων, ἐχόντων τὴν «ἀττικὴν» κατατομὴν (Profilierung), γίνεται, ὡς γνωστόν, εἰς πλεῖστα χριστιανικὰ μνημεῖα Συρίας, Μεσοποταμίας, Μικρασίας καὶ 'Αρμενίας, ἔνθα ταῦτα κοσμοῦσιν ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς τοὺς Ναούς. Ἡ θέσις αὐτῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶνε οἵα καὶ εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Θεολόγου· ἐνίοτε, ἄλλως διαμορφούμενα, χρησιμοποιοῦνται καὶ ὡς ἀκρότατα ἐπιστεγάσεις τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων (βλέπε παλαιὰν ἐκκλησίαν εἰς Νίσιβιν, ἐν Strzygowski, Amida, Heidelberg, 1910, σελ. 271 εἰκ. 214, πρβλ. αὐτόθι σελ. 335 κ. ἑ. ἔνθα ἐξετάζονται λεπτομερῶς πάντα τὰ εἴδη τῆς κατατομῆς τῶν γείσων οὐ μόνον ἐν τῇ χριστιανικῇ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἰσλαμικῇ τέχνῃ καὶ ἐκφέρεται ἡ γνώμη, ὅτι τὸ εἶδος τοῦτο ὑπῆρχεν ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐπιχωριάζον ἐν Μεσοποταμίᾳ καὶ Περσίᾳ, ἐξ ὧν μετεδόθη καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα· βλέπε περὶ γείσου καὶ νεωτέρας ἐρεύνας ἐν Strzygowski, Die Baukunst der Armenier, Wien, 1918, σελ. 424 κ. ἑ.).

σμησιν μόνον τῶν ἐπιφανειῶν δι' ἐλαφροῦ ἀναγλύφου, ἐμποιοῦντος καὶ τούτου τὴν ἐντύπωσιν γραπτοῦ μᾶλλον διακόσμου.

Εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χριστιανικοὺς Ναοὺς πλὴν τοῦ προεξέχοντος τούτου ἑλληνιστικοῦ γείσου, τοῦ φέροντος τὸν ἁπλοῦν διὰ γλυφῶν διάκοσμον καὶ τοῦ πλουσίως δι' ἀναγλύφων κοσμουμένου καὶ διὰ γεισιπόδων ὑποστηριζομένου, ὅπως εἶνε οἱ ἄνωθεν τῶν κιονοστοιχιῶν κοσμῆται τῶν ἐν Κων/πόλει Ναῶν τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ Σεργίου καὶ Βάκχου [1], ὑπάρχει καὶ ἕτερον γεῖσον ἐν εἴδει διακοσμητικῆς ζώνης κοσμούμενον δι' ἀβαθῶν ἀναγλύφων, μόλις δὲ εἰσχωροῦν εἰς τοὺς τοίχους, ὡς ἐν τῷ ἐν Θεσσαλονίκῃ Ναῷ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ εἰς ἄλλους Ναούς [2]. Τὸ εἶδος τοῦτο εἶνε καὶ τὸ κυριαρχῆσαν βραδύτερον ἐν τῇ βυζαντινῇ ἀρχιτεκτονικῇ, ἀντικαθιστάμενον ἐνίοτε ἐκ ζώνης ἐκ μαρμάρου ἢ γύψου, ἥτις φέρει ἀνάγλυφον ἐνίοτε δὲ καὶ ἐπιπεδόγλυφον κόσμημα (πρβλ. ζώνην Καθολικοῦ Ὁσίου Λουκᾶ παρὰ τὴν Λεβάδειαν). Εἰς τοὺς μικροὺς κατόπιν σταυροειδεῖς Ναοὺς τοῦ ΙΒ'-ΙΕ' αἰῶνος οἱ κοσμῆται λαμβάνουσι τὴν μορφὴν στενῆς μαρμαρίνης ζώνης, φερούσης τὰ συνήθη ἐκ πλεγμάτων ἀβαθῆ ἀνάγλυφα ἢ μένουσι συχνότατα ἄνευ οὐδενὸς διακόσμου [3].

5. ΠΥΛΑΙ ΤΟΥ ΒΟΡΕΙΟΥ ΚΛΙΤΟΥΣ ΚΑΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΟΨΙΣ ΑΥΤΟΥ. ΠΑΡΑΘΥΡΑ. ΤΟΙΧΟΔΟΜΙΑ

Τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ κλίτους τούτου ὡς καὶ τῶν λοιπῶν ἀνασκαφέντων μερῶν τοῦ Ναοῦ δὲν δύναμαι νὰ παράσχω σαφῆ εἰκόνα, καθόσον πλὴν τοῦ ἐλαχίστου ὕψους τῶν διασωθέντων μερῶν μόνον ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τῶν τοίχων ἦλθεν εἰς φῶς, τῆς ἐκκαθαρίσεως τῆς ἐξωτερικῆς αὐτῶν ὄψεως συνδεθείσης πρὸς τὴν ἔρευναν τῶν προσκτισμάτων τοῦ μνημείου, ἣν ἐσκόπευον τὸ προσεχὲς ἔτος νὰ ἐπιχειρήσω. Ἐφέτος περιωρίσθην εἰς τὴν ἐκκαθάρισιν τμημάτων τινῶν τῶν τοίχων ἵνα προσδιορίσω ἀκριβῶς τὸ πάχος αὐτῶν καὶ ἀνέσκαψα μόνον τελείως τὰ μέρη τῶν ἀναφανεισῶν Πυλῶν τοῦ κλίτους τούτου τοῦ Ναοῦ.

Ὡς διακρίνει τις ἐν τῇ κατόψει (Εἰκ. 7) ἀνεφάνησαν κατὰ τὴν βορείαν τοῦ ἀριστεροῦ κλίτους πλευρὰν δύο ***Πύλαι,*** ἐξ ὧν ἡ βορειοανατολικὴ εἶνε μεγαλο-

---

[1] Πρβλ. C. Gurlitt, Die Baukunst Kon/pels, Berlin, 1907, Taf. XXIV, XXXII, καὶ Millingen, Byz. Churches in Con/ple, London, 1912 σελ. 62, Πίν. XI κ. ἀ.

[2] Βλέπε Γ. Σωτηρίου, Ὁ Ναὸς τοῦ Ἁγ. Δημητρίου, ἐν Ἀρχ. Δελτίῳ 1918, Πίν. 3 εἰκ. 14 καὶ 15 (γεῖσα Ἀψῖδος), πρβλ. καὶ τὰ μετ' ἐνθετικῆς διακοσμήσεως γεῖσα τοῦ μέσου κλίτους (κάτωθεν τῶν θωρακίων τῶν Ὑπερῴων) ἐν Πίν. 5 εἰκ. 9 αὐτόθι.

[3] Τὰ γεῖσα μετὰ τῶν ἰσχυρῶν κατατομῶν τὰ εὑρισκόμενα ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως πολλῶν Ναῶν τῆς Σερβίας τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὴν ρωμανικὴν πλέον τέχνην, οὐχὶ δὲ πρὸς τὴν βυζαντινὴν ἐξέλιξιν. Βλ. G. Millet, L'ancien art Serbe, Paris, 1919, ἐν κεφ. L'école de la Morava.

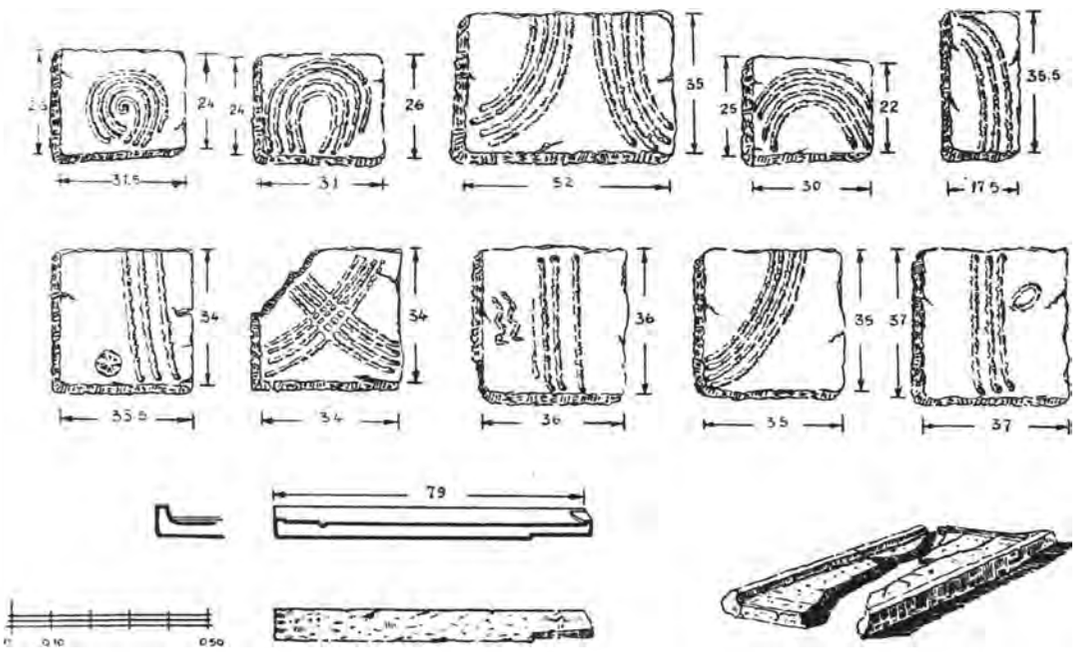
πρεπεστέρα — διπλασία περίπου κατὰ τὸ πλάτος τῆς βορειοδυτικῆς. Τῆς πρώτης Πύλης τὸ κατώφλιον, τμήματα τῶν πλαισίων της, ὧν μέρη εὑρέθησαν κατὰ χώραν, καὶ τὸ ὑπέρθυρον διακρίνονται ἐν τῇ εἰκόνι 17 (Πίν. Δ΄), εἰς τὴν εἰκόνα δὲ 16 (Πίν. Δ΄) δύναταί τις νὰ διακρίνῃ καὶ τὴν μετὰ πυλῶνος διάταξιν αὐτῆς. Εἶνε δηλ. προφανὲς ὅτι πρὸ τῆς Πύλης ταύτης ἐσχηματίζετο στοά, ἀνήρχετό τις δὲ εἰς αὐτὴν διὰ δύο βαθμίδων, τμήματα τῶν ὁποίων διασῴζονται [1]. Ἡ δευτέρα Πύλη εἶνε στενωτέρα, δεξιᾷ δὲ ταύτης ἀνεφάνη ἐπὶ τοῦ πάχους τοῦ τοίχου κόγχη· ἂν ὅμοιαι κόγχαι εὑρίσκονται ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως καὶ ἑτέρων μερῶν τοῦ Ναοῦ, ὡς ἀφίνει νὰ ὑποθέσωμεν ἡ κατωτέρω περιγραφομένη διάφορος ὁπωσδήποτε διάταξις τῆς ὄψεως τοῦ ἀνασκαφέντος νοτίου τμήματος τοῦ Νάρθηκος, τοῦτο θὰ δειχθῇ μετὰ τὴν τελείαν τοῦ μνημείου ἐκκαθάρισιν, θὰ συμβάλῃ δὲ οὐκ ὀλίγον καὶ εἰς τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῶν διακοσμητικῶν τυφλῶν τόξων τῶν Βυζαντινῶν Ναῶν. Ἕτεραι Πύλαι ἀναφανεῖσαι ἐπὶ τῆς ἐκκαθαρισθείσης βορείας καθόλου πλευρᾶς τοῦ Ναοῦ εἶνε: πεφραγμένη εἰς μεταγενεστέρους χρόνους Πύλη ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ βορείου σκέλους, διακρινομένη ἐν τῇ εἰκόνι 16 (Πίν. Δ΄) καὶ τῇ κατόψει (Εἰκ. 7) μεταξὺ τῶν δύο κιόνων τῆς παρὰ τοὺς τοίχους κιονοστοιχίας — καὶ ἑτέρα, εὑρισκομένη ἀριστερὰ τοῦ ἱεροῦ Βήματος κατὰ τὸ μέσον τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ ἐπέχοντος θέσιν Προθέσεως διαμερίσματος τοῦ Ναοῦ (βλ. τομὴν κατὰ μῆκος τῶν ἐρειπίων ἐν εἰκόνι 27 ἀριστερὰ τοῦ πρώτου ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ Βήματος πεσσοῦ)· ἡ Πύλη μάλιστα αὕτη διατηρεῖ τμῆμα τῶν πλαισίων της κατὰ χώραν καὶ ἔχει ὡς κατώφλιον ἀρχαῖον ἐπιστύλιον μετ' ἀστραγάλου καὶ ἰωνικοῦ κυματίου. Ἂν ἐσχηματίζετο καὶ πρὸ τῆς Πύλης ταύτης Στοὰ δὲν ἐξηκριβώθη, καθόσον ὁ ἀριστερὰ τῆς Πύλης ἀναφανεὶς τοῖχος ἔχει σχέσιν πιθανώτατα πρὸς τὸν ἀνατολικῶς τοῦ βορείου κλίτους ἀνευρεθέντα νεκρικὸν θάλαμον, περὶ οὗ κατωτέρω.

Ἐκ τῶν ***παραθύρων*** τοῦ βορείου σκέλους τοῦ Ναοῦ ἀνεφάνη τὸ κάτω τμῆμα ἑνὸς μόνον παραθύρου μεταξὺ δύο κιόνων τῆς παρὰ τοὺς τοίχους κιονοστοιχίας τῆς βορείας πλευρᾶς (βλέπε κάτοψιν, πρβλ. καὶ εἰκ. 17, Πίν. Δ΄), ἓν καὶ ἥμισυ περίπου μέτρα ὑπὲρ τὸ δάπεδον τοῦ Ναοῦ κείμενον· πιθανῶς ἕνεκα τῶν πολλῶν Πυλῶν ὁ ἀριθμὸς τῶν παραθύρων τοῦ κάτω ὀρόφου τοῦ κλίτους τούτου ἦτο περιωρισμένος, τοῦ φωτισμοῦ τοῦ μέρους τούτου τοῦ Ναοῦ δυναμένου νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τῶν παραθύρων τῶν Ὑπερῴων καὶ τοῦ τρούλλου. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἀνευρέθη καὶ τμῆμα τοῦ μαρμαρίνου κιονίσκου — διαχωρίσματος διλόβου παραθύρου — μετὰ συνηνωμένου ἰωνίζοντος κιονοκράνου καὶ ἐπιθήματος

[1] Δὲν ἔσχον τὸν καιρὸν νὰ λάβω ἀκριβῆ σχέδια τῶν ἀνευρεθεισῶν τούτων Πυλῶν, ἵνα παράσχω ἀναπαράστασιν τινὰ τῆς πρώτης τοὐλάχιστον Πύλης, ἀρκοῦμαι δὲ σήμερον εἰς τὰς παρατιθεμένας ἐνταῦθα φωτογραφίας καὶ τὴν περιγραφήν.

(βλ. εἰς εἰκ. 17 — Πίν. Δ΄— τὸ μόλις διακρινόμενον ἐπὶ τοῦ τελευταίου κιονοκράνου τοποθετημένον μαρμάρινον τεμάχιον). Ἀριστερὰ τοῦ παραθύρου τούτου ἀνεφάνη ἄνοιγμα (πλάτους 3.75 μ., βλ. εἰς εἰκ. 5 τὸ ἔναντι τοῦ οἰκίσκου ἄνοιγμα), διασῷζον μάλιστα καὶ ἀξιολόγους τοιχογραφίας, δηλωτικὸν προσκτίσματος, συνεχομένου πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν κατὰ τὸ μέρος τοῦτο, ὅπερ ἀφέθη βραδύτερον νὰ προσδιορισθῇ [1].

Κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ δαπέδου τοῦ σκέλους τούτου, πλὴν πολλῶν τάφων ὧν εἷς διακρίνεται καὶ ἐν εἰκόνι 5 (τὸ ἔμπροσθεν τῆς εἰκόνος ὄρυγμα), ἀνεφάνη

Εἰκ. 23. Σχήματα τῶν πλίνθων δι' ὧν ἔχει κτισθῇ ὁ Ναὸς τοῦ Θεολόγου. Εἰς τὴν κάτω σειρὰν σχῆμα ἀρχαίας μαρμαρίνης κεράμου, ἐκ τῶν χρησιμοποιηθεισῶν ἐν τῇ τοιχοδομίᾳ τοῦ Ναοῦ.

παρὰ τὸν δυτικὸν πλάγιον πεσσὸν κτιστὸν ὕψωμα, βάθρον πιθανώτατα μεταγενεστέρου ***Ἄμβωνος*** τοῦ Ναοῦ (πρβλ. κάτοψιν)· ἀνευρέθη μάλιστα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ κεντρικοῦ μέρους τοῦ Ναοῦ καὶ μαρμάρινος στύλος πολυγωνικὸς μετὰ γλυφῶν καὶ ἐγκοπῆς ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας (βλ. ἐν εἰκ. 8· τὸν ἔμπροσθεν διακρινόμενον στύλον), ὅστις πιθανώτατα προέρχεται ἐκ τοῦ Ἄμβωνος τούτου χρησιμοποιηθεὶς ὡς βάσις, ἐφ' ἧς ἐστηρίζετο ἴσως ξύλινον βῆμα. Τοῦ ἀρχαίου

[1] Εἰς τὸ πρόσκτισμα τοῦτο πρέπει ἴσως ν' ἀποδοθῇ ἰδιάζουσα σημασία, καθόσον ἡ διάταξις τοῦ ἀναφανέντος ἀνοίγματος προδίδει συνεχόμενον πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ναΰδριον, ὅπερ πιθανώτατα εἶνε ὁ ὑπὸ πολλῶν ἀναζητούμενος ***Οἶκος τοῦ Θεολόγου***, τὴν σχετικὴν συζήτησιν περὶ τοῦ ὁποίου ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω (σελ. 120 κ. ἑ.).

Ἄμβωνος τοῦ Ναοῦ τμῆμα μετὰ συνημμένου κιονίσκου καὶ κογχυλοειδοῦς κόγχης (βλ. κατωτέρω πρόσοψιν τοῦ μετατραπέντος εἰς Μουσεῖον μικροῦ Τζαμίου ἀριστερὰ τῆς θύρας) ἀνεῦρον κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ μέρους τούτου, πρέπει δὲ ν' ἀναμείνῃ τις τὸν κυρίως Ἄμβωνα εἰς τὴν πρὸς τὸν Νάρθηκα Στοάν, ὡς τοποθετεῖται κατὰ τὰς πηγὰς καὶ ὁ Ἄμβων τοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Κωνσταντινουπόλεως.

Τὰ ἀφορῶντα ***τὴν τοιχοδομίαν*** τῶν μερῶν τούτων τοῦ Ναοῦ ἐξητάσθησαν ἀνωτέρω (σελ. 111 κ. ἑ.)· παραθέτομεν μόνον ἐνταῦθα ἕτερα σχήματα πλίνθων (Εἰκ. 23) καὶ σχέδιον ἀρχαίας κεράμου ἐκ τῶν χρησιμοποιηθεισῶν κατὰ τὴν κτίσιν τοῦ Ναοῦ (πρβλ. καὶ ἀνωτέρω εἰκ. 24 ἐν σελ. 110). Σημειοῦμεν προσέτι ὅτι οἱ τοῖχοι εἰς ὡρισμένα μέρη ἐνισχύονται δι' ἑτέρων, ὧν τὸ πάχος ποικίλλει, οἵτινες εἶνε κατὰ τμήματα ἐκτισμένοι χωρὶς νὰ συνδέωνται δηλ. οἰκοδομικῶς πρὸς ἀλλήλους, ὡς σημειοῦνται ἐν τῇ κατόψει (Εἰκ. 7). Αἱ ἐνισχύσεις αὗται ἐπέχουσι θέσιν ἀντηρίδων καὶ εἶνε ἐκτισμέναι συνήθως εἰς τὰ ἀντίστοιχα πρὸς τὰς γωνίας τῶν πεσσῶν μέρη, προφανῶς ἵνα ἐξουδετερῶσι τὰς ὠθήσεις τῶν βαρυτάτων τρούλλων τοῦ Ναοῦ, ὧν ἡ διάμετρος εἶνε 14 μ. τοῦ κεντρικοῦ καὶ 13 μ. τῶν πλαγίων. Εἰς τὰς γωνίας τέλος τῆς κεραίας ὁ τρόπος τῆς τοιχοδομίας εἶνε διάφορος· παρὰ τὴν κορυφὴν δηλ. τῆς διὰ τῶν τοίχων σχηματιζομένης γωνίας, προστίθεται ἰσοδομικὸν ἐν εἴδει πεσσοῦ πρόσκτισμα, ὡς διακρίνεται ἐν τῇ κατόψει (Εἰκ. 7) καὶ εἰς τὰς εἰκόνας 5 καὶ 16 (Πίν. Δ΄), πρβλ. καὶ τομὰς τῶν ἐρειπίων εἰς εἰκ. 27 καὶ 28.

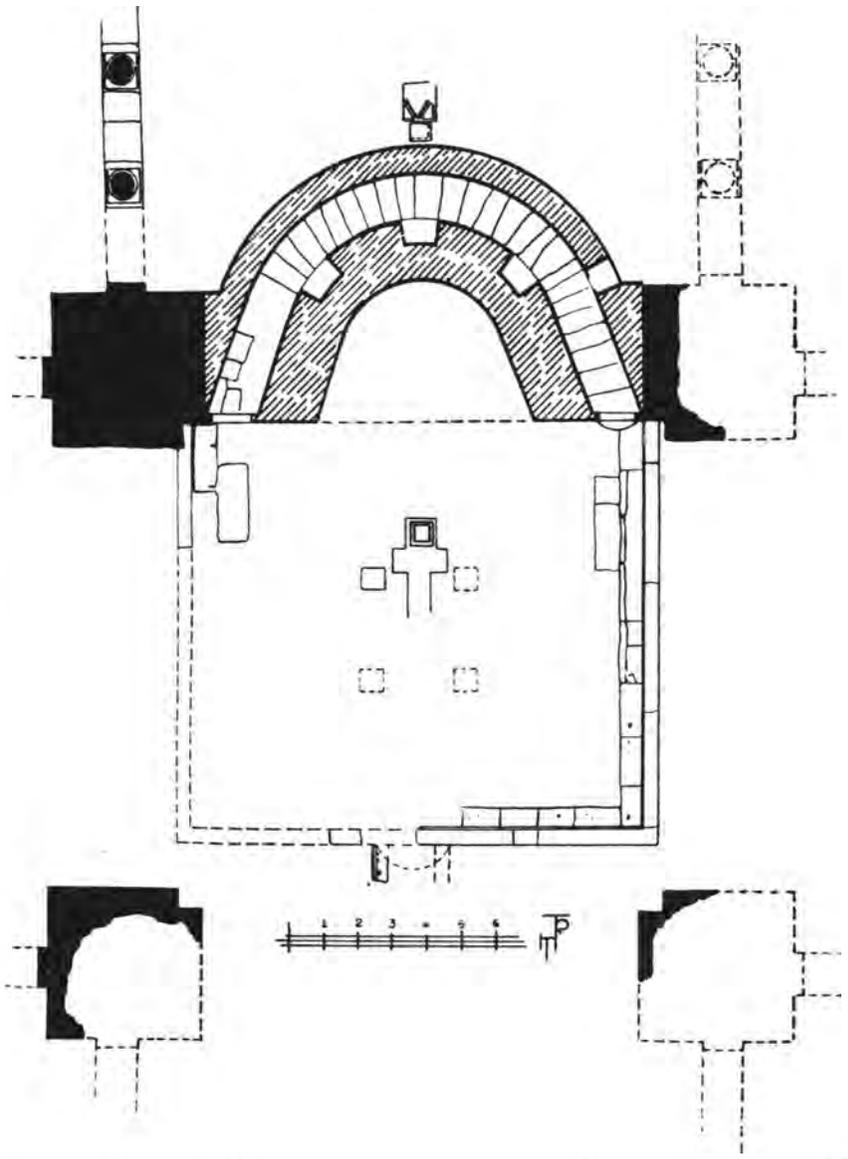
Ἡ διακόσμησις τῶν τοίχων καὶ τῶν πεσσῶν τοῦ κλίτους τούτου ***δι' ὀρθομαρμαρώσεως*** ἦτο ὁμοία πρὸς τὴν ἀνωτέρω περιγραφεῖσαν τοιαύτην τοῦ ἱεροῦ Βήματος τοῦ Ναοῦ (βλέπε τὴν ἀνωτέρω ἐν σελ. 108 εἰκ. 22, πρβλ. καὶ ἐνταῦθα εἰκ. 11 δεξιά, ἔνθα παρατίθεται ἡ τομὴ τῶν βάσεων τῆς ὀρθομαρμαρώσεως τῶν τοίχων τοῦ Ναοῦ)· δυστυχῶς αὕτη εἰς ἐλάχιστα μέρη διετηρήθη, εἰς πολλὰ μάλιστα μέρη εἶχον φαίνεται αἱ πλάκες καταπέσει εἰς βυζαντινοὺς ἔτι χρόνους καὶ ἀντικατασταθῇ διὰ τοιχογραφιῶν. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἀνευρέθη πλῆθος τεμαχίων ἐκ τῶν πολυχρώμων μαρμαρίνων πλακῶν τῆς ὀρθομαρμαρώσεως· ὁμοίως περισυνελέγη καὶ μέγας ἀριθμὸς ψηφιδωτῶν καὶ κονιαμάτων μετὰ τοιχογραφιῶν, περὶ ὧν κατωτέρω.

β΄. Κέντρον τοῦ Ναοῦ καὶ Μαυσωλεῖον τοῦ Θεολόγου.

Ἂν ἡ ἐκκαθάρισις τοῦ ἱεροῦ Βήματος καὶ μιᾶς ἐκ τῶν πλαγίων κεραιῶν τοῦ σταυρικοῦ Ναοῦ ἦτο ἐπιβεβλημένη ἵνα προσδιορισθῇ ἡ κάτοψις τοῦ μνημείου τῆς Ἐφέσου, ἡ ἔρευνα τοῦ κέντρου τοῦ Ναοῦ ἐνεῖχε σπουδαιοτέραν σημα-

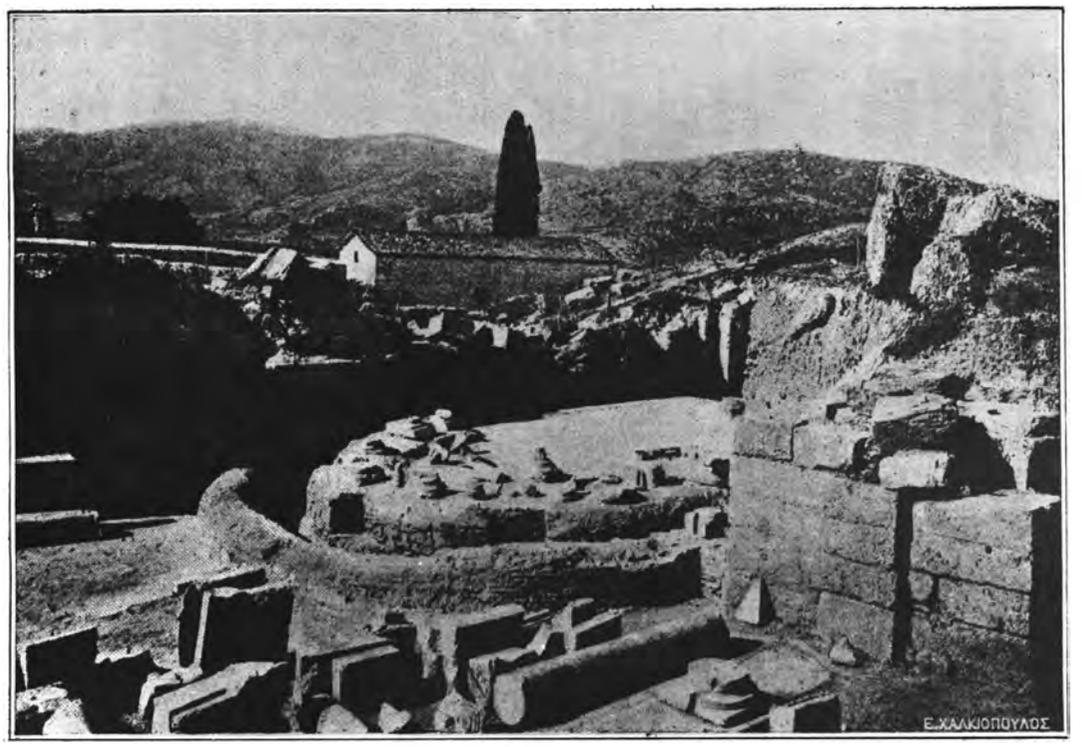
σίαν, καθόσον δι' αὐτῆς ἔμελλε νὰ καθορισθῇ καὶ τὸ μόλις ἀναφανὲν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ παρελθόντος ἔτους ἡμικυκλικὸν κτίσμα, ὅπερ δικαίως ἐξελήφθη ὡς τὸ Μαυσωλεῖον τοῦ Θεολόγου.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ χώρου τούτου, ἥτις ἦτο λίαν ἐπίπονος

Εἰκ. 26. Κάτοψις τοῦ κεντρικοῦ χώρου τοῦ Ναοῦ τῆς Ἐφέσου, ἔνθα τὸ Μαυσωλεῖον τοῦ Θεολόγου.

ἕνεκα τῶν συνεσωρευμένων κατὰ τὸ μέρος τοῦτο μεγάλων λίθων τῶν προερχομένων ἐκ τῶν πεσσῶν καὶ τῶν πλινθοκτίστων ὄγκων, διακρίνεται εἰς τὰς παρατιθεμένας ἐνταῦθα εἰκόνας 24 καὶ 25 (Πίν. Ε') καὶ τὴν μονομερῆ τοῦ κεντρικοῦ τούτου χώρου κάτοψιν (εἰκ. 26· πρβλ. καὶ γενικὴν κάτοψιν—εἰκ. 7—καὶ τὰς παρα-

Εἰκ. 24. Ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ Μαυσωλείου τοῦ Θεολόγου.

Εἰκ. 25. Γενικὴ ἄποψις τοῦ Μαυσωλείου τοῦ Θεολόγου.

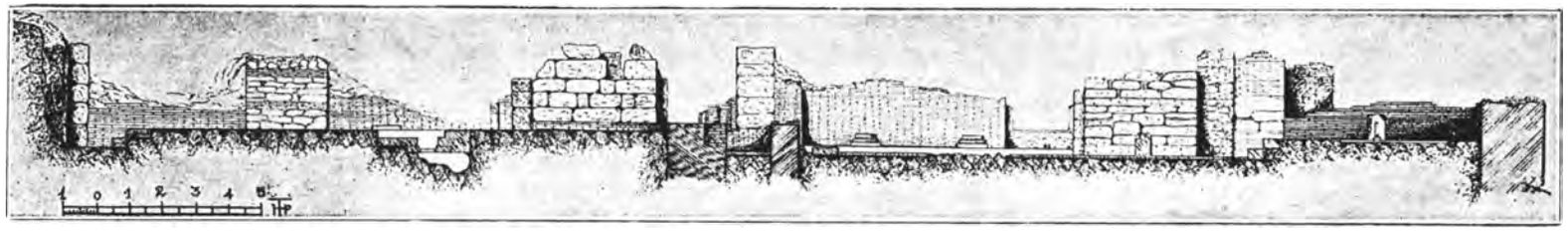
τεθείσας ἀνωτέρω εἰκόνας: 8 καὶ 9 (Πίν. Β΄) — δυτικὴ καὶ ἀνατολικὴ ὄψις — καὶ εἰκ. 1 (Πίν. Α΄) — βορεία καὶ δυτικὴ πλευρά —).

Τὸ ἀνευρεθὲν κτίσμα, καταλαμβάνον ὁλόκληρον σχεδὸν τὸν χῶρον τὸν εὑρισκόμενον μεταξὺ τῶν ἐν τῷ μέσῳ τεσσάρων πεσσῶν, τῶν ἀνεχόντων τὸν κεντρικὸν τροῦλλον τοῦ Ναοῦ, ἔχει σχῆμα τετράγωνον ἀπολῆγον εἰς ἡμικύκλιον πρὸς ἀνατολάς [1]. Τὸ ἡμικύκλιον τοῦτο τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς σχηματίζεται διὰ δύο παραλλήλων τοίχων, ὧν ὁ ἐσωτερικὸς εἶνε παχύτερος καὶ ἐφ' οὗ ἀνοίγονται τρεῖς κόγχαι (Εἰκ. 24), μεταξὺ δὲ τῶν τοίχων τούτων εὑρίσκεται διάδρομος, ἀπολήγων εἰς πυλίδας (εἰκ. 25· βλέπε καὶ τομὴν πλαισίου πυλίδων ἐν εἰκ. 21 ἀριστερά), τμήματα τῶν πλαισίων τῶν ὁποίων διατηροῦνται ἔτι κατὰ χώραν. Τὸ ὕψος ἀνευρεθέντος ἀκεραίου πλαισίου ἀνέρχεται εἰς 1.90 μ. δηλωτικὸν τοῦ ὕψους τῶν πυλίδων τοῦ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Ναοῦ εὑρισκομένου κτίσματος τούτου. 'Επὶ τοῦ δαπέδου του, τοῦ κειμένου 0,60 μ. ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου τοῦ λοιποῦ Ναοῦ (πρβλ. τομὰς τῶν ἐρειπίων ἐν εἰκ. 27 καὶ 28), ἀνέρχεταί τις διὰ δύο βαθμίδων, ὧν ἡ ἄνω εἶνε ἐξ ἐκλεκτοῦ ἐρυθρωποῦ μαρμάρου μετ' ἐπιμελῶς εἰργασμένων γλυφῶν, ἔχουσα κατὰ διαστήματα ὀπάς, δηλωτικὰς περιφράξεως τοῦ χώρου τούτου διὰ θωρακίων μεταξὺ κιονίσκων (περὶ ὧν γενήσεται λόγος κατωτέρω)· εἰς τρία μέρη τῶν βαθμίδων τούτων, τῶν διασωθεισῶν καλῶς κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν εἰς τμήματα δὲ κατὰ τὰς λοιπὰς εἶνε κατάδηλοι αἱ εἴσοδοι· ἡ κυρία εἴσοδος εὑρίσκεται κατὰ τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς (Εἰκ. 26), αἱ ἄλλαι δὲ δύο παρὰ τοὺς ἔναντι τοῦ ἱεροῦ Βήματος πεσσούς, εἰς οὓς τὸ κτίσμα τοῦτο στηρίζεται (πρβλ. εἰκ. 1 — Πίν. Α΄ — ἔνθα διακρίνεται παρὰ τὸν πεσσὸν ἡ βορεία εἴσοδος, ἧς τὸ κατώφλιον ἔχει καταφανῆ τὰ ἴχνη συχνοτάτης χρήσεως).

Τὸ δάπεδον συνέκειτο κατὰ μὲν τὰ ἄκρα καὶ εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ ἡμικυκλίου σχηματιζόμενον χῶρον διὰ μαρμαρίνων πλακῶν, κατὰ τὸ μέσον δὲ διὰ ποικιλοσχήμων μαρμαροθετημάτων, ὧν τμήματα μόνον διεσώθησαν (εἰκ. 29, Πίν. Ϛ΄) καὶ περὶ τῶν ὁποίων λέγομεν κατωτέρω. 'Εν τῷ μέσῳ τοῦ δαπέδου τούτου ἦλθεν εἰς φῶς σταυροειδής τις ἐμβάθυνσις μόλις 0,25 μ. χαμηλότερον τοῦ δαπέδου, κατὰ τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς κεραίας τῆς ὁποίας ἀνεφάνη τετράγωνον στόμιον

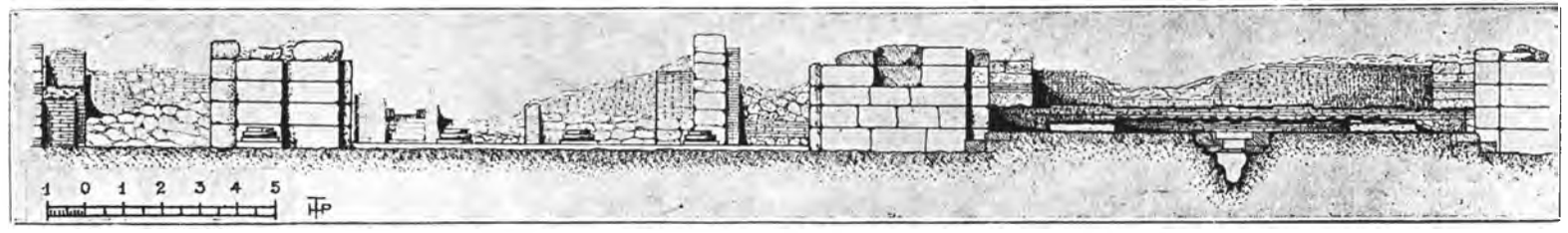
[1] Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ δαπέδου τοῦ κεντρικοῦ τούτου χώρου ἀνευρέθησαν δέκα μεταγενέστεροι τάφοι, εὐτελέστατα ἐκτισμένοι διὰ τεμαχίων πλίνθων καὶ κεκαλυμμένοι διὰ τεμαχίων ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν, εἰλημμένων ἐκ τοῦ δαπέδου τοῦ Ναοῦ, ἐκ κατωφλίων Πυλῶν, ἐκ τμημάτων γείσων τοῦ Ναοῦ κλπ. 'Η ἔρευνα αὐτῶν οὐδὲν ἀπέδωκεν· εἰς τινας τούτων εἶχον χαραχθῇ μόνον ἐπὶ τοῦ καλύμματος κεφαλαῖα γράμματα, οἷον Φ, Ψ, Δ κ. ἄ. Τὰ ὀστᾶ εἶχον μεταβληθῇ εἰς κόνιν καὶ μόνον ὠξιδωμέναι βελόναι καὶ τμήματα σεσηπότων σανίδων ἐκ φερέτρων εἶχον διατηρηθῇ. Οἱ τάφοι οὗτοι εἶχον συντελέσει εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, πλῆθος δὲ πολυχρώμων πλακιδίων περισυνελέγη κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν αὐτῶν. Κατωτέρω δίδεται ἡ ἑρμηνεία τοῦ πλήθους τῶν τάφων, τῶν ἀναφανέντων οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ Ναοῦ ἀλλὰ καὶ ἐπὶ στρωμάτων τῆς ἐπιχωματώσεως τοῦ μνημείου.

Μαυσωλεῖον τοῦ Θεολόγου. Ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ Βήματος.

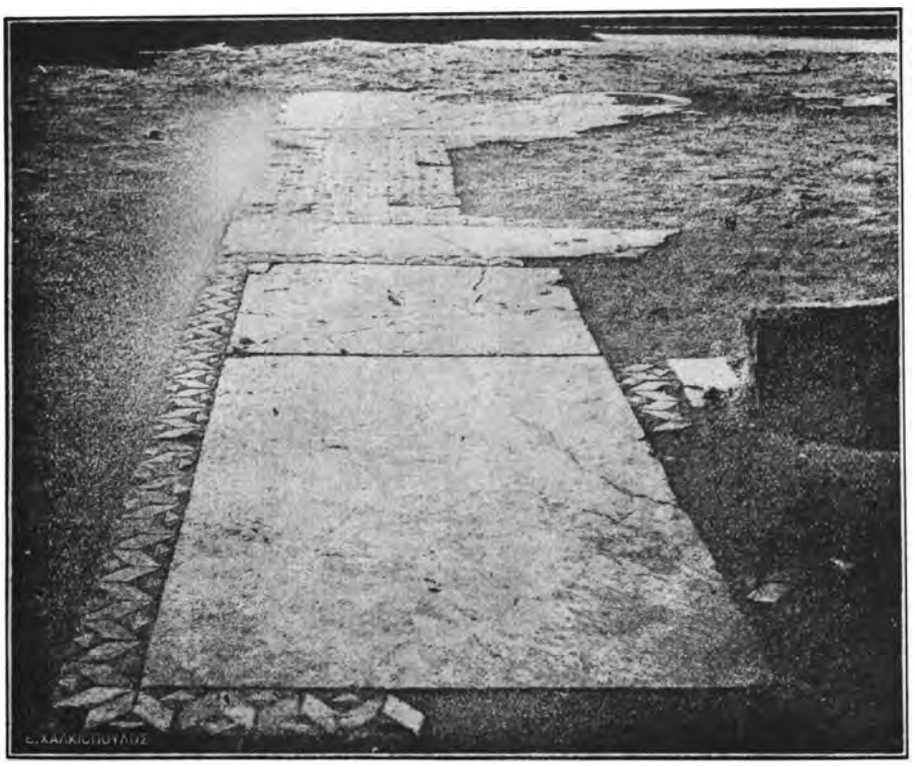

Εἰκ. 27. Τομὴ κατὰ μῆκος τῶν ἐκκαθαρισθέντων μερῶν τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου.

Κιονοστοιχία ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ βορείου σκέλους τοῦ Ναοῦ. Μαυσωλεῖον Θεολόγου — εἰς τὸ βάθος ἡ Ἀψίς —.

Εἰκ. 28. Τομὴ κατὰ πλάτος Μαυσωλείου καὶ βορείου σκέλους τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου.

Εἰκ. 29. Μαρμαροθετήματα τοῦ δαπέδου τοῦ Μαυσωλείου τοῦ Θεολόγου

Εἰκ. 30. Ὁ τάφος τοῦ Θεολόγου, ὡς ἀνευρέθη κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς (ἡ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ δαπέδου τοῦ Μαυσωλείου σταυροειδὴς ἐμβάθυνσις, ὁ «βόθρος» — καὶ μία τῶν βάσεων τοῦ ἄνωθεν τοῦ Τάφου Κιβωρίου).

μικροῦ ὑπογείου διαμερίσματος, ἐπιμελῶς ἐκτισμένον καὶ ἔχον πρὸς τὰ κάτω μαρμαρίνους ζώνας μετὰ γλυφῶν (εἰκ. 30 — Πίν. Ϛ΄ — πρβλ. καὶ κατὰ πλάτος τομὴν ἐν εἰκ. 27)· τὸ ἐν εἴδει μικρᾶς Κρύπτης ὑπόγειον τοῦτο διαμέρισμα εὑρέθη ἐπικεχωσμένον, ἄνευ διακόσμου τινὸς καὶ αἱ διαστάσεις του εἶνε 1.60 μ. μῆκος, ἔχει δὲ ὕψος μόλις 0,90 μ.

Δυτικῶς καὶ ἑκατέρωθεν τοῦ κεντρικοῦ τούτου σταυροῦ ἀνεφάνησαν τέσσαρες κτισταὶ βάσεις — μία ἐκ τούτων διατηρεῖται καλῶς (βλ. εἰκ. 30 — Πίν. Ϛ΄— δεξιὰ πρὸς τὰ ἄνω), ὑποδηλοῦσαι τὴν ὕπαρξιν ***Κιβωρίου,*** ὅπερ ἐστέγαζε τὸν χῶρον τοῦτον. Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ χώρου ἦλθον εἰς φῶς ἰωνίζουσαι μικραὶ βάσεις κιόνων, τμήματα κυλινδρικῶν κορμῶν, μαρμάρινα τεμάχια τόξων μετὰ ἀξιολόγων διακοσμητικῶν θεμάτων καὶ τμῆμα ἐκ σαρκοφάγου, τύπου Sidamara, περὶ ὧν βλέπε κατωτέρω.

Τὴν σχέσιν τοῦ ἀνευρεθέντος κεντρικοῦ καθόλου κτίσματος πρὸς τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ Ναοῦ καθὼς καὶ τὸ βάθος καὶ τὴν μορφὴν τοῦ ἐν τῷ μέσῳ ὑπογείου διακρίνει τις εἰς τὰς παρατιθεμένας τομὰς (Εἰκ. 27 καὶ 28).

Ἡ ***ἑρμηνεία*** τοῦ ἀνευρεθέντος τούτου κτίσματος δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τῆς συγκρίσεως πρὸς τὸ περιγραφόμενον ὑπὸ τοῦ Μεσαρίτου ***Θυσιαστήριον*** τοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Κων/πόλεως, πρὸς ὃν καὶ κατὰ τοῦτο ὁ Ναὸς τῆς Ἐφέσου ὁμοιάζει. Κατὰ τὸν Μεσαρίτην «***ὁ δὲ τὰ τετράγωνα ἀπ' ἀλλήλων διϊστῶν κυκλικὸς χῶρος*** (ὁ ὑπὸ τὸν κεντρικὸν δηλ. τροῦλλον χῶρος, ἀπὸ τῶν τεσσάρων πλευρῶν τοῦ ὁποίου ἐξετείνοντο τὰ σκέλη τοῦ Ναοῦ) ***τὸ ἱερὸν περιγράφει Θυσιαστήριον, ἡμικυκλίου μὲν τὰ πρὸς ἀνατολάς, ὅσον περὶ τοὺς ἀναβάθμους τῆς ἱερᾶς καθέδρας ἐστίν, ὅσον περὶ τὴν ἱερὰν τράπεζαν, τετραγώνου δ' αὖθις τὰ πρὸς δυσμάς..»*** [1]. Κατὰ τὰς περιγραφὰς καὶ ἀποκαταστάσεις ὁ ἀνατολικὸς βραχίων τοῦ σταυρικοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων φαίνεται ὡς προθάλαμος τοῦ Μαυσωλείου τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ὁ δὲ Ναὸς ἄρχεται κυρίως ἀπὸ τοῦ Θυσιαστηρίου τούτου, ἡ πρὸς ἀνατολὰς ἡμικυκλικὴ πλευρὰ τοῦ ὁποίου ἐπεῖχε οἱονεὶ θέσιν ***Ἁψῖδος,*** εἰς τὸ ἡμικύκλιον τῆς ὁποίας ἦσαν ***οἱ ἀνάβαθμοι τῆς ἱερᾶς καθέδρας,*** ἤτοι ***τὸ Σύνθρονον.*** Τὸ κεντρικὸν κτίσμα ἀπετέλει ἑπομένως αὐτὸ ***τὸ ἱερὸν Βῆμα,*** ἔχον τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν ἐν

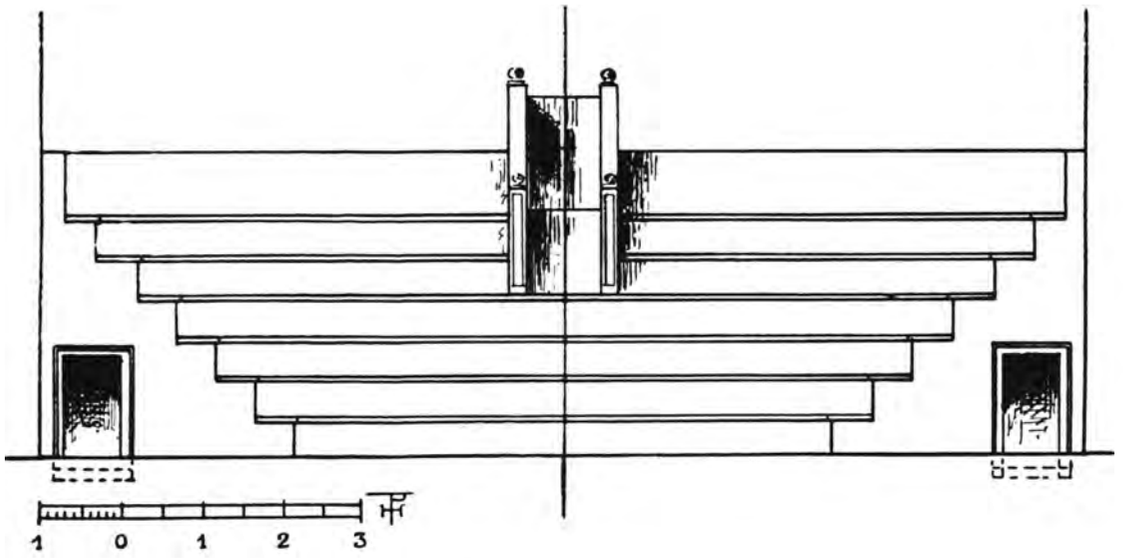
[1] Βλέπε Heisenberg, Apostel—und Grabeskirche, τόμ. II, σελ. 80. Πρβλ. καὶ Ρόδιον (στίχοι 626-630), ὅστις λόγον ποιούμενος περὶ τῶν τρούλλων λέγει «πλὴν τὴν μέσην (σφενδόνην) προῦχειν τε δεσπόζειν θ' ὅλων | ὁ τεχνίτης ἔταξεν εὐσεβῆ τρόπῳ | μέλλουσαν εἶναι Δεσπότου μέγαν θρόνον | τῆς εἰκόνος τε τῆς ὑπερτίμου σκέπης | τῆς ἐγγραφείσης ἐν μέσῳ κλεινοῦ δόμου»· πρβλ. καὶ Προκόπιον «εἷς δ' ἂν κατὰ μέσον αὐταῖν (ταῖν δυοῖν εὐθείαιν) μάλιστα τοῖς οὐκ ὀργιάζουσιν ἄβατος τετέλεσται χῶρος, ὅνπερ ***ἱερατεῖον,*** ὡς τὸ εἰκός, ὀνομάζουσιν (ἔκδ. Βόν. I, 4).

τῷ μέσῳ καὶ πρὸ τοῦ Συνθρόνου, τὰς κιγκλίδας δὲ κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς. Οἱ πιστοὶ ἵσταντο εἰς τὰς πέριξ τοῦ Θυσιαστηρίου τρεῖς κεραίας τοῦ σταυρικοῦ Ναοῦ, ἐν τῷ μέσῳ μάλιστα τῆς δυτικῆς κεραίας τοῦ ὁποίου ὑψοῦτο ὁ Ἄμβων (βλ. κατωτέρω κατόψεις τοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων Κων/πόλεως).

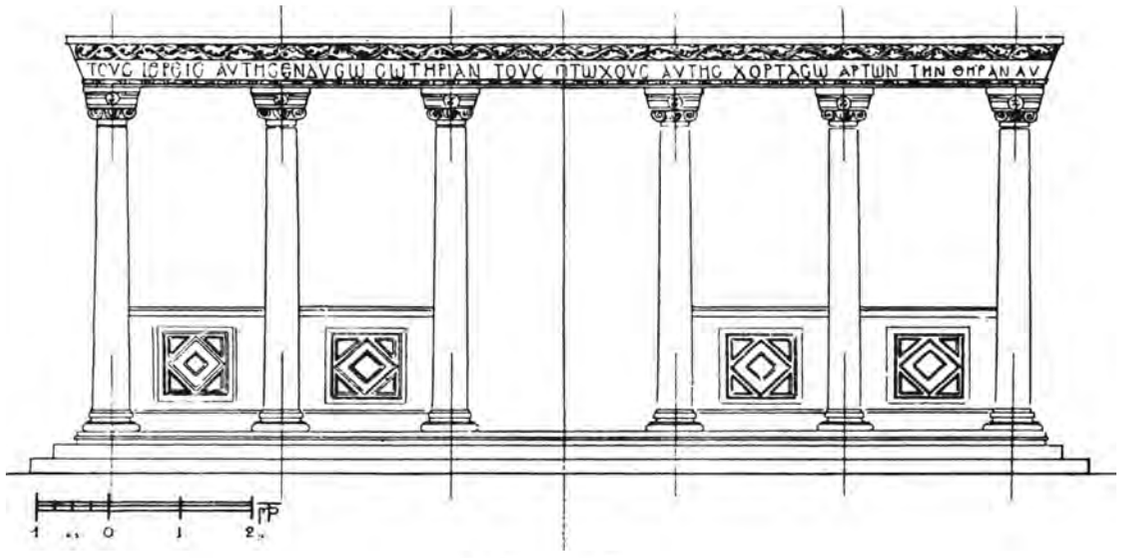
Παραβάλλοντες τὴν διάταξιν ταύτην τοῦ Θυσιαστηρίου τοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων πρὸς τὰ ἀνευρεθέντα ἐν τῷ μνημείῳ τῆς Ἐφέσου, βλέπομεν, ὅτι τὰ ἐν Ἐφέσῳ ἔχουσι μὲν πολλὰ κοινὰ ἀλλὰ καί τινας διαφοράς· πρῶτον ἡ ἀνατολικὴ κεραία τοῦ στουροῦ σχηματίζεται ἐν Ἐφέσῳ κανονικὴ ἔχουσα τὴν ἡμικυκλικὴν Ἁψῖδα, εἰς ἣν διετηρήθησαν τὰ στηρίγματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων εὑρίσκετο πιθανώτατα ἐπισκοπικὸς θρόνος, μαρτυροῦντα ὁπωσδήποτε ὕπαρξιν Συνθρόνου· ἔναντι δὲ αὐτοῦ ἔχομεν τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν, ἧς ὁ τετράπλευρος κιονίσκος ἀνευρέθη· ἤτοι ἐν Ἐφέσῳ τὸ ἱερὸν Βῆμα σχηματίζεται κανονικῶς, ἐν ᾧ εἰς τὸν Ναὸν τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων, ἕνεκα τοῦ Μαυσωλείου τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἦτο διάφορος ἡ διάταξις τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ σταυροῦ. Πλὴν τῆς διαφορᾶς ὅμως ταύτης κατὰ τἆλλα φαίνεται ὅτι ἀμφότεροι οἱ Ναοὶ ἦσαν ὅμοιοι καὶ πρὸ πάντων ὡς πρὸς τὸ ἐν τῷ μέσῳ κτίσμα καίτοι διάφορος προφανῶς ἦτο ἡ χρῆσίς των. Οὕτως εἰς τὸ πρὸς ἀνατολὰς ἡμικύκλιον τούτου πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ φαντασθῶμεν βαθμῖδας, καθόσον δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἄλλως τὸ πάχος τοῦ ἐσωτερικοῦ τοίχου· οὗτος δηλ. ἐχρησίμευεν ἵνα ὑποβαστάζῃ εἶδος Συνθρόνου, ἀπολήγοντος εἰς τὸν δι' ὀρθομαρμαρώσεως ἐπενδεδυμένον ὄπισθεν τοῖχον· κατὰ τὰ ἄκρα οἱ τοῖχοι ἀπέληγον εἰς πυλίδας, ὁδηγούσας εἰς τὸν μεταξὺ τῶν δύο τοίχων ἀνευρεθέντα πλακόστρωτον διάδρομον διὰ τὰς ὑπηρεσίας τοῦ Ναοῦ χρησιμοποιούμενον· αἱ ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς τοῦ διαδρόμου τούτου σχηματιζόμεναι κόγχαι ἠδύναντο νὰ χρησιμεύωσι διὰ τὴν φύλαξιν σκευῶν τοῦ Ναοῦ ἢ διὰ τὴν ἐναπόθεσιν λειτουργικῶν βιβλίων κ. ἄ. (βλέπε ἀποκατάστασιν τοῦ Συνθρόνου τούτου, γενομένην ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διαστάσεων τῶν ἀνευρεθέντων παραλλήλων ἡμικυκλικῶν τοίχων, ἐν εἰκόνι 31) [1].

Πρὸ τοῦ οἱονεὶ δευτέρου τούτου Συνθρόνου ὑψοῦτο τὸ Κιβώριον ὡς καὶ ἐν τῷ Ναῷ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων ἡ Ἁγία Τράπεζα, ὁλόκληρος δὲ ὁ τετράγωνος χῶρος ἦτο καὶ εἰς τὸ μνημεῖον τῆς Ἐφέσου πεφραγμένος διὰ κιγκλιδώματος, ἔχοντος τὴν μορφὴν βυζαντινοῦ Τέμπλου, συγκειμένου ἐκ θωρακίων μεταξὺ κιόνων καὶ συνεχοῦς ἄνωθεν ἐπιστυλίου· ἐκ τοῦ ἐπιστυλίου μάλιστα τούτου ἦλθον εἰς φῶς καὶ τμήματα μετὰ γλυφῶν καὶ ἐπιγραφῆς (Εἰκ. 33), δι' ὧν δύναται ἀσφα-

[1] Ἡ διάταξις αὕτη τοῦ ἡμικυκλίου εἶνε ἡ μόνη δυναμένη νὰ νοηθῇ κατὰ τὴν γνώμην καὶ τοῦ διακεκριμένου καὶ ἀκριβοῦς γνώστου τῆς βυζαντινῆς τέχνης ἀρχιτέκτονος κ. Ἀριστ. Ζάχου, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ὁποίου ἐγένοντο αἱ ἐν εἰκ. 31 καὶ 32 ἀποκαταστάσεις τοῦ Μαυσωλείου τοῦ Θεολόγου.

Εἰκ. 31. 'Αποκατάστασις τῆς πρὸς ἀνατολὰς ἡμικυκλικῆς πλευρᾶς τοῦ Μαυσωλείου.

Εἰκ. 32. 'Αποκατάστασις μιᾶς τῶν πλευρῶν (τῆς δυτικῆς) τοῦ Μαυσωλείου.
(Αἱ ἀποκαταστάσεις ἐγένοντο ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. 'Αριστ. Ζάχου).

λέστερον τὸ σχῆμά του νὰ καθορισθῇ· ἐπὶ τῇ βάσει τούτων ἐγένετο καὶ ἡ ἐνταῦθα παρατιθεμένη ἀποκατάστασις (Εἰκ. 32)[1]. Ἀμφότεροι ἄρα οἱ Ναοὶ ἔχουσιν ὅμοιον τὸ ἐν τῷ μέσῳ κτίσμα, ὅπερ ὅμως οἱ ἀποκαταστήσαντες τὸν Ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων δὲν ἠδύναντο ἐπακριβῶς νὰ φαντασθῶσι, καθορίζεται δὲ ἤδη διὰ τῶν ἐν Ἐφέσῳ ἀνασκαφῶν[2].

Γεννᾶται ἤδη τὸ ζήτημα: ἂν τὸ πρὸ τοῦ δευτέρου Συνθρόνου καὶ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ τετραγώνου χώρου ὑψούμενον Κιβώριον τοῦ Ναοῦ τῆς Ἐφέσου ἦτο τὸ Θυσιαστήριον ἢ ἡ Ἁγία Τράπεζα διατί ἀνευρέθησαν δύο Θυσιαστήρια ἐν τῷ Ναῷ; Ἀλλὰ καὶ ἑτέρα ἀπορία γεννᾶται: ἂν ἡ Ἁγία Τράπεζα τοῦ Ναοῦ τῆς Ἐφέσου ἦτο ἡ πρὸ τῆς Ἁψῖδος ἀνευρεθεῖσα διατί αὕτη εὑρίσκεται εἰς οἱονεὶ ἀπεμεμονωμένην θέσιν, ἀποκλειομένην διὰ τοῦ κεντρικοῦ κτίσματος ἀπὸ τοῦ λοιποῦ Ναοῦ;

Εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα νομίζομεν ὅτι μόνη ἀπάντησις δύναται νὰ δοθῇ ὅτι τὸ ἐν τῷ μνημείῳ τῆς Ἐφέσου κεντρικὸν κτίσμα μεθ' ὅλην τὴν ὁμοιότητα αὐτοῦ πρὸς τὸ Θυσιαστήριον τοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων διαφέρει οὐσιω-

---

[1] Ἀνευρέθησαν δύο μεγαλύτερα καὶ ἕτερα μικρότερα τμήματα τοῦ ἐπιστυλίου τούτου (Εἰκ. 33), φέροντα εἰς ἀμφοτέρας τὰς στενὰς πλευρὰς ὡραίας γλυφάς (βλ. ἀνάλυσιν τῶν θεμάτων των κατωτέρω) καὶ ἐπιγραφήν· καὶ τὸ μὲν α' διασῴζει τὴν ἐπιγραφὴν α)*ὐτῆς χορ*(τάσω), τὸ δὲ 6' (το)*ὺς Ἱερεῖς αὐτῆς ἐνδύσω*... ἡ ἑτέρα ὄψις τοῦ μὲν πρώτου εἶνε κατεστραμμένη, τοῦ δὲ δευτέρου φέρει τὰς λέξεις: μο)*υ Ἀμήν*. Ἀμφότεραι αἱ ἐπιγραφαὶ εἶνε μέρη ψαλμικῶν ρητῶν ἐκ τοῦ 131ου Ψαλμοῦ στίχ. 15 καὶ 16. Ἡ ἀνεύρεσις τούτων καὶ ἡ μελέτη τοῦ χώρου καθιστᾷ πρόδηλον ὅτι περὶ τὸ Μαυσωλεῖον εἶχον τεθῇ οἱ ἀκόλουθοι ψαλμικοὶ στίχοι:

«Αὕτη ἡ κατάπαυσίς μου εἰς αἰῶνα αἰῶνος.
Ὧδε κατοικήσω ὅτι ἠρετισάμην αὐτήν.
Τὴν θήραν αὐτῆς εὐλογῶν εὐλογήσω,
τοὺς πτωχοὺς α|ὐτῆς χορ|τάσω ἄρτων.
|Τοὺς ἱερεῖς αὐτῆς ἐνδύσω| σωτηρίαν,
καὶ οἱ ὅσιοι αὐτῆς ἀγαλλιάσει ἀγαλλιάσονται.
Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρας Δαβίδ.
Ἡτοίμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου.
Τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἐνδύσω αἰσχύνην,
ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἁγίασμά μου».

εἶνε τφόντι τὸ καταλληλότερον γραφικὸν χωρίον τὸ προσαρμοζόμενον πλήρως πρὸς τὸ ἁγίασμα τοῦ τάφου τοῦ Θεολόγου, ὅπερ ἐκόσμει καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Ἰωάννην, ὅστις ἡτοίμασε λύχνον τῷ Χριστῷ καὶ τὴν συμφώνως πρὸς τὰς περὶ τοῦ Θεολόγου διηγήσεις τῶν ἀποκρύφων προξενηθεῖσαν αἰσχύνην τῆς πόλεως τῆς Ἀρτέμιδος.

[2] Παρὰ Gurlitt τὸ πρὸς ἀνατολὰς ἡμικύκλιον τοῦ τετραγώνου Θυσιαστηρίου σχηματίζεται δυτικῶς τῶν πεσσῶν, διὰ νὰ ἀφεθῶσι δίοδοι, ἐν ᾧ αὐτὴ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ διάταξις τοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἀπαιτεῖ νὰ συνδέηται τὸ Θυσιαστήριον πρὸς τοὺς πεσσούς, ἵνα χωρίζηται ὁ προθάλαμος τοῦ Μαυσωλείου τοῦ Μ. Κωνσταντίνου· ἡ μετὰ τούτου συγκοινωνία ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τῶν διόδων, εἰς οὓς διαλύονται οἱ πεσσοί, ἂν καὶ ἡ ἀληθὴς ἀποκατάστασις αὐτῶν καὶ ἄλλως θὰ ἠδύνατο νὰ νοηθῇ (βλ. κατωτέρω εἰς τὴν σύγκρισιν τοῦ μνημείου τῆς Ἐφέσου).

δῶς ἀπ' αὐτοῦ ὡς πρὸς τὴν σημασίαν καὶ τὴν χρῆσιν, καθόσον τ' ἀνευρεθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς πείθουσιν ὅτι εὑρισκόμεθα ἐνώπιον αὐτοῦ τοῦ Μαυσωλείου τοῦ Θεολόγου.

'Ανωτέρω ἐν τῇ περιγραφῇ εἴδομεν ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κεντρικοῦ κτίσματος τὸ δάπεδον βαθύνεται κατὰ 0,25 μ. εἰς σχῆμα σταυροῦ, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀνα-

Εἰκ. 33. 'Ανευρεθέντα μαρμάρινα μετὰ γλυφῶν καὶ ψαλμικῶν ρητῶν τμήματα τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ κιγκλιδώματος τοῦ Μαυσωλείου.

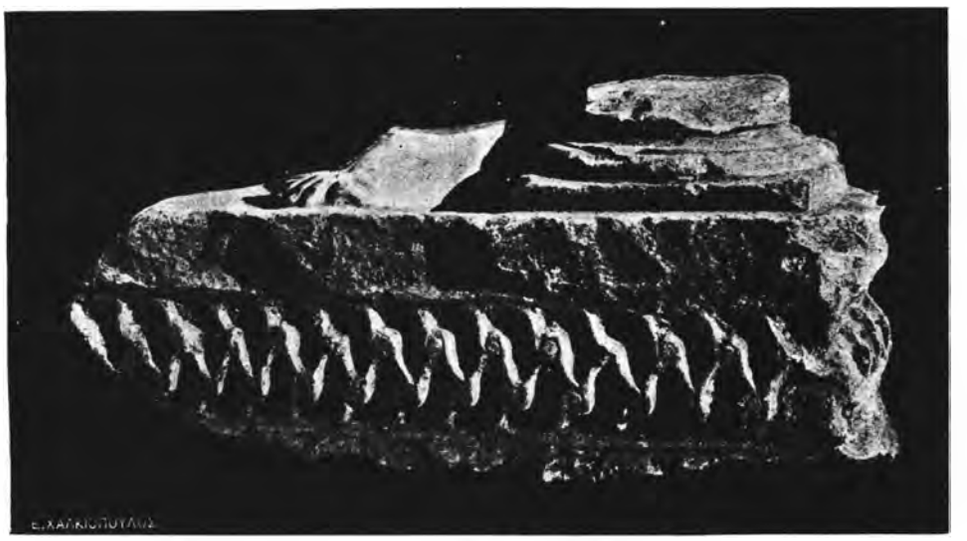
τολικῆς κεραίας τοῦ ὁποίου εὑρίσκεται τετράγωνος ὀπὴ ἄγουσα εἰς ὑπόγειον κτίσμα, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ τὸ «***σκάμμα***» τῶν 'Αποκρύφων Πράξεων τοῦ 'Ιωάννου, ὅπερ τὸ Μηνολόγιον τοῦ Βασιλείου ἀποκαλεῖ «***ὄρυγμα βαθὺ σταυροειδές***», ὁ δὲ Συμεὼν Μεταφράστης ὀρθότερον «***βόθρον***» (πρβλ. τὰς μαρτυρίας ἀνωτέρω εἰς τὰς πηγάς). Εἶνε ἄρα αὐτὸς ὁ «***τόπος***», ἀπὸ τοῦ ὁποίου

μετέστη ὁ Θεολόγος, κατὰ τὰς παραδόσεις, καὶ ἐξ οὗ ἐπιστεύετο ὅτι ἀνέβλυζεν ***ἁγίασμα*** ἢ ***μύρον*** κατὰ τοὺς μὲν (Ἱστορία Προχόρου - Ἐφραὶμ) ἢ ἀνεδίδετο ***«κόνις λεπτή», «ἁγία ἢ ἱερὰ κόνις, ἣν οἱ ἐγχώριοι μάννα προσαγορεύουσι»*** κατὰ τοὺς δὲ (Αὐγουστῖνος - Συναξαριστaί).

Τὸν τρόπον τῆς ἀναβλύσεως τοῦ μύρου ἢ τοῦ μάννα ἐκ τοῦ βόθρου δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν ἂν συνδυάσωμεν τὸ ἄνωθεν τοῦ σταυροειδοῦς ὀρύγματος ***Κιβώριον,*** οὗτινος ἀνεύρομεν τὰς βάσεις, πρὸς τὰς συνηθείας τῆς ἀρχαίας λατρείας καὶ τὰ παραδιδόμενα περὶ τοῦ «λίθου ἐρυθροῦ ἀνδρομήκους», ὃν μετέφερεν ἐξ Ἐφέσου εἰς Κων/πολιν ὁ Αὐτοκράτωρ Μανουὴλ Κομνηνὸς κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος. Τὸ ἐπὶ τοῦ δαπέδου σταυροειδὲς ὄρυγμα ἔχει ἐπιμελῶς ἐκτισμένην μόνην τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ κεραίαν, ἥτις ἀποτελεῖ οἱονεὶ τὸ πλαίσιον τοῦ βόθρου, εἰς τὸ στόμιον τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε πῶμα, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα διάτρητον ἐν τῷ μέσῳ· ἴχνη ἐρυθρωποῦ κονιάματος συνδέοντος τὸ πῶμα τοῦ στομίου τοῦ βόθρου διακρίνει τις ἐν τῇ εἰκόνι 30 (Πίν. Ϛ΄). Τοὐναντίον αἱ πλάγιαι κεραῖαι τοῦ σταυροῦ τοῦ ὀρύγματος εἶνε οὕτω κατασκευασμέναι ὥστε νὰ δέχωνται πλάκα μήκους: 1,97 μ., ἐν ᾧ ἡ δυτικὴ κεραία μόλις διαγράφεται, ἐλλείπει δὲ ἐξ αὐτῆς καὶ τὸ ἐν τῇ εἰκόνι 30 διακρινόμενον ἐπὶ τῶν λοιπῶν κεραιῶν δεύτερον δάπεδον, ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ κεραία αὕτη ὡς εὑρισκομένη μεταξὺ τῶν ἀνατολικῶν βάσεων τοῦ Κιβωρίου, καὶ ἄλλως ἦτο δυνατὸν νὰ διακριθῇ. Κατὰ ταῦτα ἐκ τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροειδοῦς ὀρύγματος ἡ μὲν δυτικὴ ἄλλως διεκρίνετο, ἐπὶ τῶν πλαγίων ὑπῆρχε πλάξ, εἰς ἣν προσεδίδετο σημασία τις, ἡ δὲ ἀνατολικὴ κεραία ἔμενεν ἀνοικτή, ἔχουσα ἐν τῷ μέσῳ τὸ μετὰ διατρήτου πλακὸς καλυπτόμενον στόμιον τοῦ βόθρου.

Ἀλλὰ ἡ ἐπὶ τῶν πλαγίων κεραιῶν πλὰξ ἠδύνατο νὰ εἶνε ὁ «ἀνδρομήκης ἐρυθρὸς λίθος», ὃν αἱ παραδόσεις ἀναγράφουσιν ὡς κείμενον ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Θεολόγου καὶ ἐφ' οὗ ἐπιστεύετο ὅτι ἐσμυρνίσθη ὁ Χριστός· ἀνατολικῶς μάλιστα τοῦ βόθρου καὶ παραλλήλως πρὸς τὸν ἀνδρομήκη τοῦτον λίθον ἀνευρέθη πορφυρᾶ πλὰξ εἰς δύο τεμάχια ἔχουσα πλαίσιον μετὰ μαρμαροθετήματος (Εἰκ. 29 Πίν. Ϛ΄), ἐνηρμοσμένη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐν τῷ δαπέδῳ τοῦ Μαυσωλείου πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Μανουὴλ ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ σταυροῦ τοῦ ὀρύγματος ληφθεῖσαν ἱερὰν πλάκα εἰς χρόνους, καθ' οὓς ὁ Ναὸς τοῦ Θεολόγου ἤρχισε νὰ καταρρέῃ, ὡς μανθάνομεν ἐκ τοῦ Μητροπολίτου Ἐφέσου Γ. Τορνίκη, τοῦ ἀκμάσαντος ἐπὶ Μανουήλ, ἤτοι κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος (πρβλ. σελ. 129 ἀνωτέρω). Ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ τῶν ὀπῶν τοῦ διατρήτου πώματος τοῦ βόθρου εὔκολον εἶνε νὰ φαντασθῶμεν τὴν ἀνάβλυσιν μύρου ἢ κόνεως, τῆς ἀναδύσεως αὐτῆς ἐκλαμβανομένης εἴτε ὅτι προέρχεται ἐκ τῆς ἀναπνοῆς τοῦ ὑπνώττοντος ἔτι Θεολόγου κατὰ τὸν Αὐγουστῖνον εἴτε ὡς σημείου χάριτος τοῦ μεταστάντος Εὐαγγελιστοῦ. Ἂν ὑπὸ

τὸ Κιβώριον καὶ πρὸ τῆς ἀνδρομήκους πλακὸς ὑπῆρχε σαρκοφάγος, οἱονεὶ ***κενοτάφιον τοῦ Θεολόγου,*** ὡς ἀφῆκε νὰ ὑποτεθῇ ἡ ἀνεύρεσις τμήματος μαρμαρίνης σαρκοφάγου τύπου Sidamara (Εἰκ. 34) κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ μέρους τούτου, ἵνα οἱ ἐκκλησιαζόμενοι πιστοὶ βλέπωσι καὶ ἁπτότερόν τι σύμβολον τοῦ τάφου τοῦ Ἰωάννου, τοῦτο δὲν δύναταί τις μετὰ βεβαιότητος νὰ εἴπῃ, ἐφ' ὅσον τὰ θεμέλια μόνον τοῦ σεβασμίου τούτου τόπου καὶ ὀλίγα συντρίμματα ἐκ τοῦ πλουσίου του διακόσμου ἔχομεν πρὸ ἡμῶν· ἀρκεῖ ὅτι πᾶσαι αἱ μαρτυρίαι συμπίπτουσι πρὸς τὰ ἀνευρεθέντα καὶ ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς ν' ἀποβλέψωμεν εἰς τὸ κεντρικὸν τοῦτο κτίσμα τοῦ Ναοῦ τῆς Ἐφέσου ὡς εἰς ***τὸ Μαυσωλεῖον τοῦ Θεολόγου,***

Εἰκ. 34. Τμῆμα σαρκοφάγου, ἀνευρεθὲν κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ Μαυσωλείου.

κέντρον τῆς λατρείας τοῦ ἠγαπημένου μαθητοῦ, προσκυνούμενον ἐπὶ αἰῶνας ὑφ' ὁλοκλήρου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου.

Γενομένης δεκτῆς τῆς ἑρμηνείας ταύτης τοῦ κεντρικοῦ κτίσματος ὡς Μαυσωλείου τοῦ Θεολόγου, δύναται νὰ ἐξηγηθῇ καὶ ἡ ὕπαρξις Ἁγίας Τραπέζης ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀνατολικῆς κεραίας τοῦ σταυροειδοῦς Ναοῦ, ἥτις ἔχει πάντα τὰ γνωρίσματα κανονικοῦ ἱεροῦ Βήματος. Αἱ συνήθεις (καθημεριναὶ) λειτουργικαὶ πράξεις ἐτελοῦντο ἐν αὐτῷ, τὸ Μαυσωλεῖον δὲ ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς τὰς τελετάς, αἵτινες ἦσαν συνήθεις ἐν Ἐφέσῳ, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω. Διὰ τὰς καθημερινὰς ἀκολουθίας ἦτο ἐπαρκὴς ὁ χῶρος τῆς ἀνατολικῆς κεραίας τοῦ Ναοῦ (τῶν ἀνδρῶν δηλ. ἱσταμένων εἰς τὰ ἑκατέρωθεν τοῦ ἱεροῦ Βήματος διὰ θωρακίων χωριζόμενα κλίτη καὶ τοὺς πρὸς ἀνατολὰς ἐμβόλους τῶν πλαγίων κεραιῶν, τῶν δὲ γυναικῶν εἰς τὰ Ὑπερῷα τῶν αὐτῶν μερῶν τοῦ Ναοῦ), ἂν μάλιστα φαντασθῶμεν ἀποκλειόμενον τὸ κυρίως Βῆμα διὰ κιγκλίδων κατὰ τὰς βάσεις τοῦ πρὸ τῆς Ἁψῖδος σχη-

ματιζομένου τόξου [1]. Ὁ ὑπολειπόμενος ὄπισθεν τοῦ Μαυσωλείου χῶρος ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς προσκύνησιν· ἀνευρέθη μάλιστα παρὰ τὸ κέντρον τοῦ ἡμικυκλικοῦ τοίχου καὶ μαρμάρινον βάθρον, ἐφ' οὗ διατηροῦνται ἴχνη κειμένης ἄλλοτε βάσεως κιονοσχήμου τινὸς σκεύους τοῦ Ναοῦ (κηροπηγίου;), περὶ αὐτὸ δὲ μαρμάριναι πλάκες ἱκανοῦ πάχους ἔχουσαι κατάδηλα τὰ ἴχνη συχνοτάτης τοῦ μέρους τούτου χρήσεως (βλ. κάτοψιν Μαυσωλείου, εἰκ. 26).

Εἰς τὰς τελετὰς εἴτε τὰς ἐπισήμους ἑορτάς, εἰς ἃς συνέρρεεν ἐν Ἐφέσῳ μέγα πλῆθος ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, τὸ Μαυσωλεῖον τοῦ Θεολόγου προσέδιδεν ἰδιάζουσαν αἴγλην μετὰ τῆς οἱονεὶ Ἐξέδρας του, εἰς ἣν ἐκάθηντο οἱ εἰδικῶς διὰ τὰς ἑορτὰς προσερχόμενοι Πατριάρχαι καὶ Ἀρχιερεῖς, τοῦ ἀποκλειομένου τότε ἱεροῦ Βήματος προσλαμβάνοντος δευτερεύουσαν θέσιν, ἂν καὶ δὲν εἶνε ἀπίθανον οὔτε ἀντιστρατεύεται εἰς συνηθείας τῆς ἀρχαίας λατρείας νὰ δεχθῇ τις ὅτι ἐτελεῖτο κατὰ τὰς ἑορτὰς ταύτας καὶ αὐτὴ ἡ θεία Εὐχαριστία ἐπὶ τῆς ὑποτιθεμένης ὑπὸ τὸ κεντρικὸν Κιβώριον σαρκοφάγου ἢ τοῦ κενοταφίου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ.

Εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἤχθημεν κατόπιν τῆς εὑρέσεως ὄπισθεν τοῦ Μαυσωλείου τοῦ Θεολόγου κανονικοῦ ἱεροῦ Βήματος, οὗτινος τὰ μέρη (κιονίσκος Ἁγ. Τραπέζης, βαθμῖδες ἡμικυκλικῆς Ἀψῖδος, στηρίγματα ἐπισκοπικοῦ θρόνου κ. ἄ.) φαίνονται ἀρχικά, ἐκτισμένα δηλ. μετ' ἀκριβοῦς ὑπολογισμοῦ κατ' αὐτὴν τὴν ἵδρυσιν τοῦ Ναοῦ, δὲν εὕρομεν δὲ οὐδὲ ἴχνος μεταγενεστέρων ἐπισκευῶν, ὥστε νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἰς ὑστέρους χρόνους, ἐκλείψαντος ἢ καταστραφέντος τοῦ Μαυσωλείου, περιωρίσθη ὁ Ναός, ὡς συνέβη τοῦτο εἰς τὸν διπλοῦν Ναὸν τῆς παλαιᾶς Ἐφέσου. Τότε δὲ μόνον, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὴν διάταξιν τοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων Κων/πόλεως, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὡς τὸ μόνον Θυσιαστήριον τοῦ Ναοῦ τὸ κεντρικὸν κτίσμα, ὁπότε ἢ ἔπρεπεν ἀλλαχοῦ ν' ἀναζητήσωμεν τὸν τάφον τοῦ Θεολόγου ἢ νὰ ταὐτίσωμεν Θυσιαστήριον καὶ τάφον τοῦ Εὐαγγελιστοῦ. Ἂν ἡ ὑφ' ἡμῶν γενομένη ἑρμηνεία τῶν ἀνευρεθέντων μερῶν εἶνε ἡ ἁρμόζουσα τοῦτο θὰ δειχθῇ μετὰ τὴν τελείαν ἐκκαθάρισιν τοῦ μνημείου τῆς Ἐφέσου· μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ ἀνωτέρω ἑρμηνεία νομίζομεν ὅτι ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ ἀνευρεθέντα.

6. ΔΑΠΕΔΟΝ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

Τὸ δάπεδον τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου, διατηρούμενον εἰς πλεῖστα μέρη τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου, εἶνε ἐπεστρωμένον κατὰ διάφορον τρόπον· εἶνε δὲ πιθα-

[1] Τοῦτο μάλιστα δύναται ἴσως νὰ ἐξηγήσῃ καὶ τὴν ἔλλειψιν διόδων ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ Βήματος εἰς τὰ πλάγια διαμερίσματα· εἰς τὰ ἀνατολικὰ πάλιν ἄκρα τῶν Ὑπερῴων πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ὕπαρξιν παρεκκλησίων, συνήθων ἄλλως εἰς μεγάλους Βυζαντινοὺς Ναούς (πρβλ. ὁμοίαν διάταξιν καὶ εἰς Ὑπερῷα Βυζαντινῶν Ναῶν ἐν Ἑλλάδι: Ὁσίου Λουκᾶ, Παρηγορητίσσης Ἄρτης κλπ.).

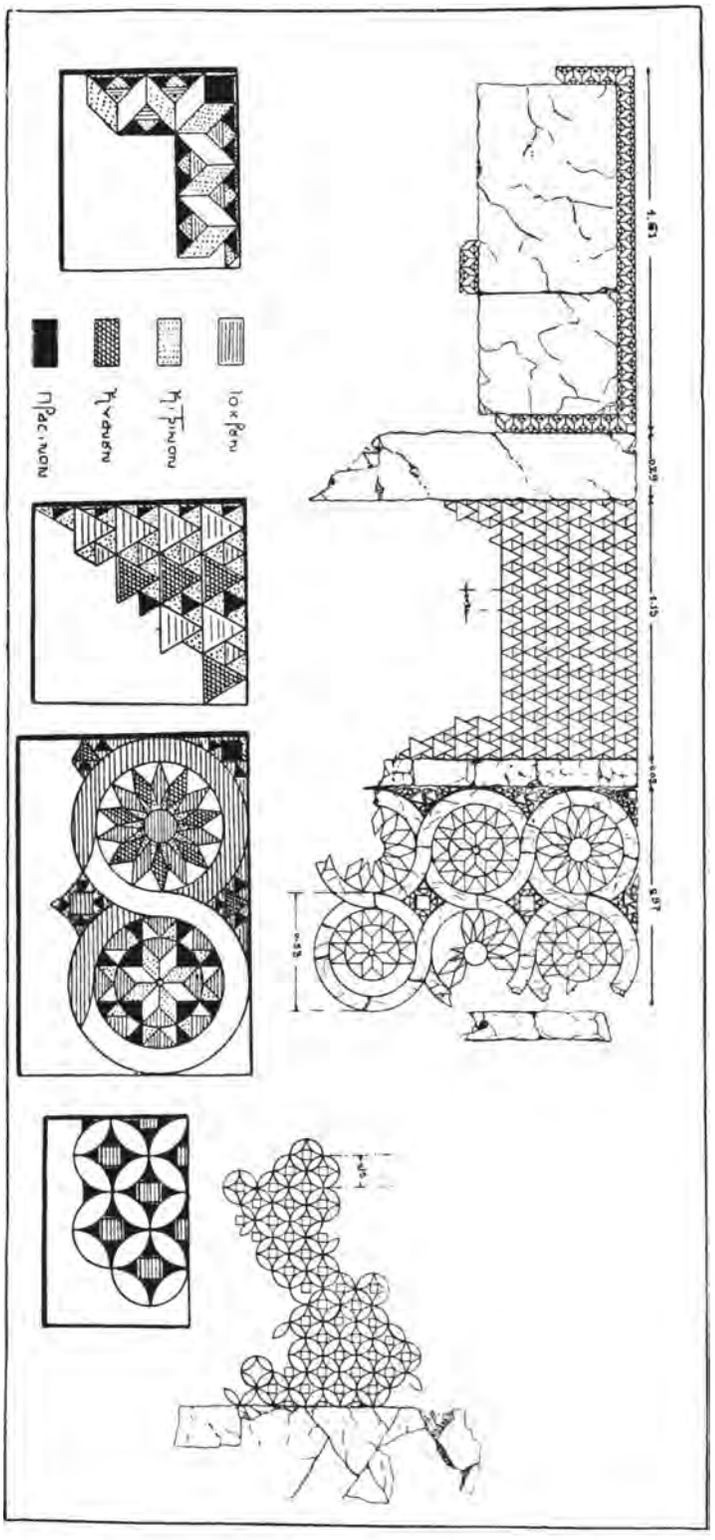
νώτατον ὅτι τὸ δάπεδον τοῦτο, ὡς ἀνευρέθη, εἶνε ἀρχικόν, καθόσον δὲν διακρίνονται οὐδαμοῦ δείγματα μεταγενεστέρων ἐπισκευῶν. Οὕτω τὸ ἱερὸν Βῆμα μετὰ τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ σταυρικοῦ Ναοῦ εἶνε ἐπεστρωμένον διὰ μεγάλων ὑπολεύκων πλακῶν (βλέπε τὰς ἀνωτέρω ἐν σελ. 97 - 108 εἰκ. 8, 10 καὶ 22, ἔνθα διακρίνονται αἱ θρυμματισθεῖσθαι ἕνεκα τῶν καταπεσόντων ὄγκων μαρμάριναι πλάκες)· τοὐναντίον τοῦ βορείου σκέλους τὸ μὲν δάπεδον τοῦ κεντρικοῦ χώρου

Εἰκ. 35. Τὸ διασωθὲν μετὰ μαρμαροθετημάτων δάπεδον τοῦ Μαυσωλείου τοῦ Θεολόγου.

ἔχει ὁμοίαν ἐπίστρωσιν, τὰ δάπεδα δὲ τῶν στοῶν — διατηρεῖται ἄριστα τὸ δάπεδον τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς τοῦ κλίτους τούτου — εἶνε ἐπεστρωμένα διὰ μικρῶν τριγωνικῶν μαρμαρίνων πλακῶν, λευκῶν καὶ πορφυρῶν ἐναλλὰξ (βλ. εἰκ. 16, Πίν. Δ΄, ἔνθα μόλις διακρίνεται ἀριστερὰ τὸ δάπεδον τῆς στοᾶς). Μόνος ὁ ὑπὸ τὸν κεντρικὸν τροῦλλον χῶρος, ἔνθα εὑρίσκεται τὸ Μαυσωλεῖον τοῦ Θεολόγου, διασώζει τμήματα ***μαρμαροθετημάτων,*** ἐκτεινόμενα ἀνατολικῶς τοῦ «βόθρου» εἰς ὁλόκληρον σχεδὸν τὸ πλάτος τοῦ Μαυσωλείου.

Τὰ μαρμαροθετήματα ταῦτα (εἰκ. 35, βλέπε καὶ σχέδιον τῶν διασωθέντων τμημάτων ἐν εἰκόνι 36, ἔνθα σημειοῦνται καὶ οἱ χρωματισμοὶ τῶν μαρμαρίνων πλακιδίων) ἀποτελοῦνται ἐκ τεσσάρων ἐν εἴδει ταπήτων ὀρθογωνίων τμημάτων

Εἰκ. 36. Σχήματα καὶ χρωματισμοὶ τῶν πλακιδίων τοῦ μαρμαροθετήματος τοῦ Μαυσωλείου.

ἄνευ αὐστηρᾶς συμμετρίας διατεταγμένων, διαφόρων κατὰ τὸ μέγεθος, ἐλλειπῶς δὲ διατηρουμένων, φερόντων ποικίλα γεωμετρικὰ σχέδια καὶ χωριζομένων ἀπ' ἀλλήλων διὰ λωρίδος ἐκ λευκοῦ μαρμάρου διαφόρου πλάτους. Τὸ πρῶτον (ἐξ ἀριστερῶν τῶν εἰκ. 35 καὶ 36, βλέπε καὶ εἰς Πίν. Ϛ΄ εἰκ. 29 εὐκρινῆ ἀπεικόνισιν τοῦ τμήματος τούτου) φέρει τὸ μαρμαροθέτημα ὡς στενὸν πλαίσιον δύο πορφυρῶν πλακῶν, ἀποτελεῖται δὲ ἐκ μαρμαρίνων πλακιδίων χρώματος πρασίνου (ἰάσπιδος), ἰόχρου καὶ ὑποκιτρίνου εἰς σχέδιον τεθλασμένης ταινίας (zick-zack). Τὸ δεύτερον σχηματίζεται διὰ συνδυασμοῦ τριγωνικῶν εἰς δύο μεγέθη πλακιδίων, ὁμοίων χρωμάτων πρὸς τὸ προηγούμενον, προστιθεμένου μόνον τοῦ κυανοῦ· τὸ τρίτον σύγκειται ἐκ διπλῆς σειρᾶς κύκλων συνδεομένων πρὸς ἀλλήλους καὶ πληρουμένων διὰ ποικίλων εἰς

σχῆμα ροδάκων, τὸ δὲ τέταρτον ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ κοινοῦ σχεδίου τῶν ἐν συνεχείᾳ τετραφύλλων σχηματιζόντων κύκλους.

Τὸ εἶδος τοῦτο τῶν ἐκ πλακιδίων μαρμαροθετημάτων (opus alexandrinum), τῶν ἐχόντων γεωμετρικὰ σχέδια εἰς κεχωρισμένα μικρὰ τμήματα, ἦτο, ὡς γνωστόν, ἐν χρήσει ἀπὸ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ συνυπῆρχε πρὸς πάντα τὰ ἄλλα εἴδη τῶν μωσαϊκῶν ἀπὸ τοῦ ἁπλουστέρου opus signinum τοῦ ἀποτελουμένου ἐκ μικρῶν λίθων καὶ τοῦ τεχνικωτέρου opus sectile μέχρι τῶν ἐκ ***ψηφίδων δαπέδων*** (opus tesselatum) τῶν ἐχόντων πλὴν τῶν γεωμετρικῶν σχεδίων καὶ τὰς μεγάλας ἐνιαίας παραστάσεις [1]. Ἡ ἀρχαία χριστιανικὴ τέχνη ἐσυνέχισε πάντα τὰ ἀνωτέρω εἴδη τῶν μωσαϊκῶν δαπέδων, κοσμοῦσα τὰς μεγαλοπρεπεῖς χριστιανικὰς Βασιλικὰς καὶ ἀναδείξασα κυρίως τὰ ἱστορημένα ψηφιδωτά, ἱκανὸς ἀριθμὸς τῶν ὁποίων διεσώθη μέχρις ἡμῶν [2]. Τὰ διασωθέντα τοὐναντίον ἐκ τῆς πρώτης χιλιετηρίδος γεωμετρικὰ μαρμαροθετήματα εἶνε ἐλάχιστα [3], εἰς ταῦτα δὲ προστίθεται νῦν καὶ τὸ τμῆμα τοῦ ἐν Ἐφέσῳ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου. Ἀντιθέτως ἐκ τῶν διασωθέντων μωσαϊκῶν δαπέδων τῶν Ναῶν τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος τὰ μὲν ***ψηφιδωτὰ*** εἶνε ἐλάχιστα καὶ περιωρισμένα εἰς ἔκτασιν [4] κυριαρχεῖ δὲ τὸ ***μαρμαροθέτημα*** συνεχίζον καθ' ὅλην τὴν μακραίωνα ἐφαρμογήν του τὴν αὐτὴν διάταξιν καὶ τὰ αὐτὰ περίπου διακοσμητικὰ θέματα [5].

---

[1] Πρβλ. Woerman, Geschichte der Kunst, τόμ. I, Leipzig, 1905, σελ. 412, 447.

[2] Βλέπε Γ. Σωτηρίου, Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον τοῦ ἀνευρεθέντος Ναοῦ ἐν Νικοπόλει τῆς Ἠπείρου (ἀνατυπ. ἐκ τοῦ «Ἱεροῦ Συνδέσμου» 1915) σελ. 17 κ. ἑ.

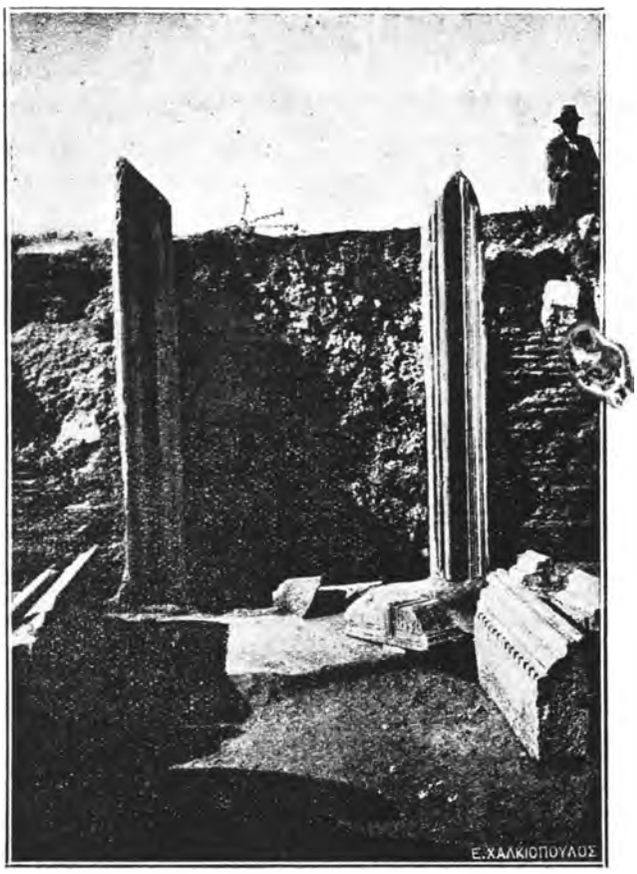
[3] Πλὴν τοῦ δαπέδου τῆς Κοιμήσεως ἐν Νικαίᾳ τοῦ προερχομένου ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ Ναοῦ (8ου - 9ου αἰῶνος), πρβλ. O. Wulff, Die Koimesiskirche in Nicäa, Strassburg, 1903 σελ. 162, ἔχομεν ἀρχαῖον μαρμαροθέτημα μετὰ παραστάσεων ζώων καὶ εἰς τὸ δάπεδον τῆς Βασιλικῆς τοῦ Στουδίου Κων/πόλεως, τὸ ἀποκαλυφθὲν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Ρωσσικοῦ Ἰνστιτούτου Κων/πόλεως. Καὶ ἐν Ἰταλίᾳ διεσώθησαν γεωμετρικὰ μαρμαροθετήματα προγενέστερα τοῦ 8ου αἰῶνος ἐν S. Maria Antiqua, S. Maria in Valle καὶ ἀλλαχοῦ· βλέπε P. Toesca, Storia dell'arte italiana, Torino, 1916, σελ. 310. Ἀνάλογος πρὸς τὰ μαρμαροθετήματα τῶν δαπέδων εἶνε ἡ ἐνθετικὴ διακόσμησις τῶν τοίχων (incrustation) τῶν παλαιῶν χριστιανικῶν Ναῶν, ἧς δείγματα ἔχομεν ἐν τῷ καυθέντι Ναῷ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου (εἰς τὰ μέτωπα τῶν τόξων τῆς κεντρικῆς κιονοστοιχίας), ἐν Ἁγίᾳ Σοφίᾳ Κων/πόλεως (ὑπεράνω τῆς Βασιλικῆς Πύλης) καὶ εἰς πολλοὺς Ναοὺς τῆς Ἰταλίας (πρβλ. Γ. Σωτηρίου, Ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἔ. ἀ. σελ. 23 καὶ Πίν. 3 καὶ 11, τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Ἁγία Σοφία Κων/πόλεως, Ἀθῆναι, 1920, σελ. 84, P. Toesca, ἔ. ἀ. σελ. 311 κ. ἑ.).

[4] Βλέπε Ναὸν Ἁγ. Σοφίας ἐν Μιστρᾷ, εἰς Millet, Mon. Byz. de Mistra, Πίν. 42 καὶ 43[3].

[5] Πρβλ. τὸ σχέδιον τῶν συνδεομένων κύκλων τοῦ δαπέδου τῆς Ἐφέσου πρὸς ἀνάλογον τοῦ Ναοῦ τῆς Κοιμήσεως ἐν Νικαίᾳ, εἰς Wulff, ἔ. ἀ. Πίν. VI, τὸ ἐκ τριγωνικῶν πλακιδίων μαρμαροθέτημα εἰς τὸ δάπεδον τοῦ συνεχομένου πρὸς τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ Ναοῦ τῆς Παναγίας, ἐν Schultz καὶ Barnsley, The monastery of Saint Luke, London, 1901, Πίν. 32, τὸ ἐκ τετραφύλλων σχέδιον, συνηθέστερον ὅλων καὶ εἰς ποικίλους συνδυασμοὺς (ἁπαντῶν ἤδη καὶ εἰς παλαιοτέρας ἐνθετικὰς διακοσμήσεις Ναῶν τοῦ ς' αἰῶνος: Parenzo, S. Vitale Ραβέννης κ. ἄ.) ἐν Ναῷ τῆς Παναγίας Ὁσίου Λουκᾶ, Καθολικῷ Μονῆς Βαρνάκωβας, Μυστρᾷ κλπ. (πρβλ. Schultz καὶ Barnsley, ἔ. ἀ. Πίν. 33, Ὀρλάνδου, Ἡ Μονὴ Βαρνάκωβας, Ἀθῆναι, 1922, εἰκ. 15, Millet, Mistra, ἔ. ἀ. Πίν. 44 καὶ ἀλλαχοῦ).

γ΄. Νάρθηξ τοῦ Ναοῦ. Αἴθριον.

Ὑπολείπεται ἤδη ἡ περιγραφὴ τῆς λίαν περιωρισμένης ἀνασκαφῆς τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ Νάρθηκος τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου. Ἡ διακοπεῖσα ἔρευνα αὕτη ἀπέδωκε τὸ ἐν εἰκόνι 37 (Πίν. Ζ΄) παριστώμενον τμῆμα, τὸ ἔχον τὴν νοτίαν Πύλην ἀριστερὰ καὶ τμήματα τῶν πλινθοκτίστων τοίχων ἑκατέρωθεν αὐτῆς μετὰ

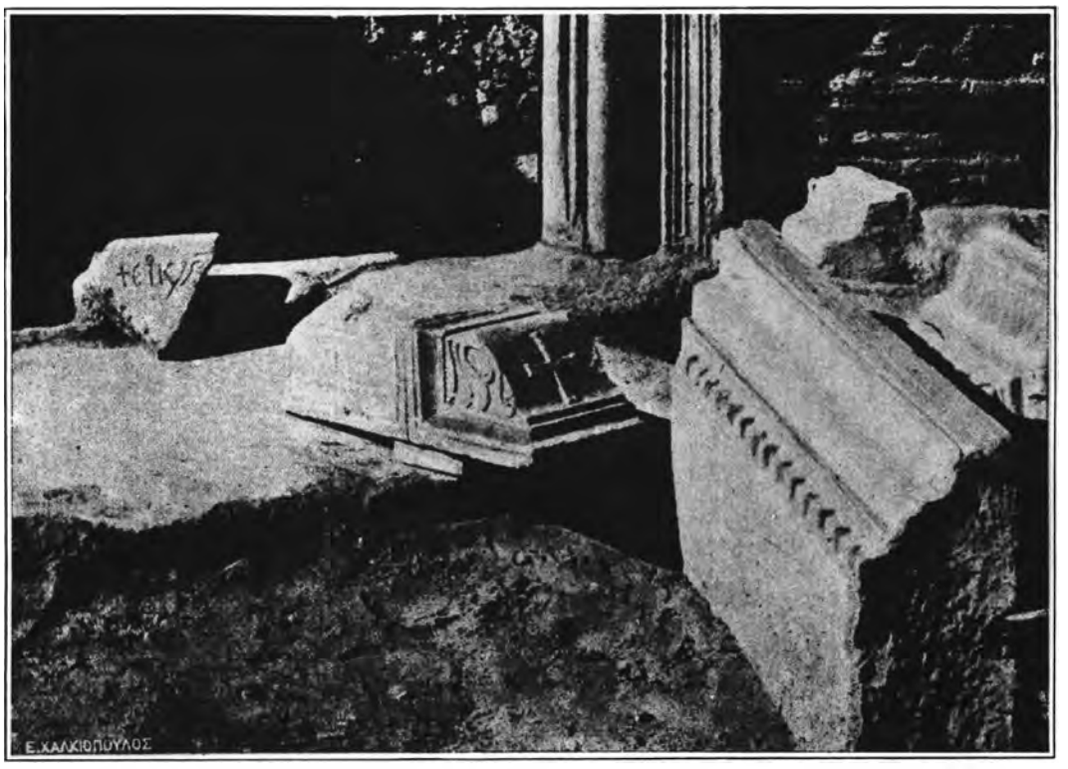

Εἰκ. 38. Νοτία Πύλη τοῦ Νάρθηκος τοῦ Ναοῦ τῆς Ἐφέσου.

μεγάλων ἀντηρίδων, αἵτινες ἐξέχουσι περὶ τὰ τρία μέτρα ἀπὸ τῶν τοίχων καὶ ἔχουσι πλάτος 2.40 μ. (πρβλ. καὶ κάτοψιν ἐν εἰκ. 7). Ἡ κατὰ τὰς δοκιμαστικὰς ἐρεύνας τοῦ παρελθόντος ἔτους ἀναφανεῖσα Πύλη, ἧς τὴν εἰκόνα καὶ τὴν ἀποκατάστασιν αὐτῆς παρεθέσαμεν ἀνωτέρω (σελ. 94 εἰκ. 5 καὶ 6) ἀνεφάνη κατὰ τὴν ἔναρξιν συστηματικῆς κατὰ τὸ μέρος τοῦτο ἀνασκαφῆς, ὡς παριστᾷ αὐτὴν ἡ εἰκὼν 38, ἔνθα διακρίνονται καὶ τὰ ἔμπροσθεν αὐτῆς τοποθετημένα: τμήματα ὑπερθύρου μετὰ γλυφῶν καὶ ὀδόντων, ἔχοντος ἐν τῷ μέσῳ γεγλυμμένον ἰσοσκελῆ

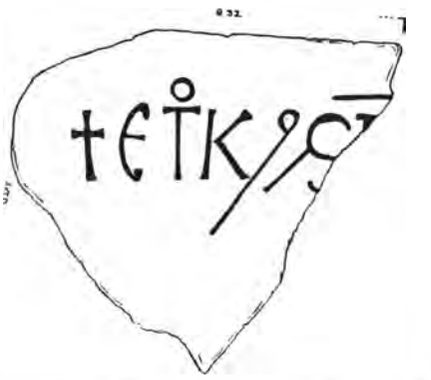
Εἰκ. 37. Τὸ ἐκκαθαρισθὲν τμῆμα τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ Νάρθηκος

Εἰκ. 39. Ἀνευρεθέντα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ τμῆμα ἐπιγραφῆς παρὰ τὴν νοτίαν πύλην τοῦ Νάρθηκος.

σταυρὸν (βλέπε τομὴν ἐν εἰκ. 21 ἔνθα παρατίθεται καὶ ἡ τομὴ τῆς βορείας Πύλης, ἧς ἡ ἔρευνα ἀφέθη βραδύτερον νὰ γίνῃ).

Κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ μέρους τούτου ἀπὸ τῆς μεγάλης ἐπιχωματώσεως καὶ ἐπὶ τοῦ κατωφλίου τῆς Πύλης ἐρριμμένα ἀνευρέθησαν: γεισίπους (konsole) καὶ τμῆμα ἐπιγραφῆς ἐπὶ μαρμαρίνης πλακός, ἅτινα παριστᾷ ἡ εἰκὼν 39 (Πίν. Ζ΄). Ὁ γεισίπους, οὗτινος τὸ προέχον τμῆμα ἔχει γλυφὰς κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς, λατινικὸν σταυρὸν ἐπὶ τῆς ὄψεως καὶ καλῶς εἰργασμένον ἀνθέμιον κατὰ τὰς πλαγίας, ἀκατέργαστον δὲ τὸ ὄπισθεν μέρος, φαίνεται ὅτι εἶνε εἷς τῶν γεισιπόδων, ἐφ᾽ ὧν ἔβαινον τόξα καὶ κίονες, ὡς παρατηροῦμεν καὶ εἰς ἑτέρους χριστιανικοὺς Ναούς[1]. Αἱ γλυφαὶ καὶ τὸ κόσμημα τοῦ γεισίποδος τούτου προδίδουσι τὴν ἀρχαιότητα αὐτοῦ, ἀναγομένου εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ναοῦ.

Εἰκ. 40. Τμῆμα ἀνευρεθείσης ἐπιγραφῆς κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς νοτίας Πύλης τοῦ Νάρθηκος.

Τοὺς χρόνους τούτους ἐξηγεῖ εἰς ἡμᾶς τὸ ἀνευρεθὲν μετ᾽ ἐπιγραφῆς τμῆμα (μήκους 0,32 μ., πλάτους 0,275 καὶ πάχους 0,18 μ.· ὕψος γραμμάτων 0,065 μ.), τεθραυσμένον κατὰ τὰς δύο πλευράς. Ἡ ἐπιγραφή, ἧς πανομοιότυπον παρέχομεν ἐνταῦθα ἐν εἰκ. 40, δύναται νὰ ἀναγνωσθῇ ὡς ἑξῆς:

+ ϵΤΟ*(ς ἀπὸ) Κ(τίσεως) [κόσμου]*[2] ,ϛΠ. *(= 6080 = 572 κ. ἐ. μ. Χ.).*

Τοῦ δευτέρου γράμματος τῆς χρονολογίας διακρίνεται σαφῶς ἡ ἀριστερὰ γωνία, διὸ καὶ δύναται ἀσφαλῶς Π ν᾽ ἀναγνωσθῇ, τοῦ γράμματος Γ (δι᾽ οὗ καὶ μόνου ἠδύνατο νὰ διεκδικήσῃ τὴν θέσιν τὸ Π) μὴ ἔχοντος συνήθως ἐν χριστιανικαῖς ἐπι-

---

[1] Κατ᾽ ἀρχὰς ἐξελείφθη ὡς διακοσμητικὸν μέλος τῆς Πύλης τοῦ Ναοῦ, ἤτοι εἷς τῶν ἑκατέρωθεν τοῦ ὑπερθύρου γεισιπόδων, ὡς ἐν τῇ Πύλῃ τοῦ Ναοῦ τῶν Ἀνακτόρων τοῦ Διοκλητικοῦ παρατηροῦμεν (βλέπε Hebrard, Le palais de Diocletien à Spalato, Paris, 1911, σελ. 132 κ. ἑ.)· ἀλλ᾽ ἡ διάπλασις καὶ αἱ διαστάσεις τοῦ ὑπερθύρου τῆς ἡμετέρας Πύλης (βλ. εἰκ. 37 - 39 πρβλ. καὶ εἰκ. 6 ἐν σελ. 94) δὲν ἐπιτρέπουσι τοιαύτην διάταξιν· δὲν ἀποκλείεται ἐν τούτοις νὰ ἦσαν τοποθετημένοι γεισίποδες εἰς ἀπόστασιν τινὰ ἀπὸ τοῦ ὑπερθύρου ὡς βλέπομεν εἰς Ναοὺς τῆς Συρίας, ἂν καὶ τὸ πιθανώτερον εἶνε ὅτι εὑρίσκοντο εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Νάρθηκος ὑποβαστάζοντες τόξα, ὡς ἔχομεν τοιαῦτα παραδείγματα εἰς Ναοὺς τῆς Ρώμης καὶ ἀλλαχοῦ (πρβλ. Holtzinger, Altchr. und byz. Baukunst. Leipzig, 1909, fig. 35 πρβλ. καὶ fig. 165).

[2] Ἀντὶ τῆς λέξεως : Κόσμου : μετεχειρίσθη ὁ χαράκτης συμβολικὸν σημεῖον κύκλου μετὰ πλαγίας κεραίας συρομένης πρὸς τὰ κάτω δεξιὰ (βλέπε τὴν συνήθη ἐν χειρογράφοις χρῆσιν κύκλου μετὰ σταυροῦ ἐν τῷ μέσῳ, ὡς τεχνικοῦ ὅρου τῆς λέξεως: Κόσμος, ἐν V. Gardthausen, Griech. Palãographie, Leipzig, 1913², σελ. 342· τὸ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐπιγραφῇ σημεῖον ἔχει ὁμοιότητα τινὰ πρὸς τὸν ὅρον: ἡμέρα - νύξ, τῆς κεραίας ἐκεῖ συρομένης πρὸς τὰ ἄνω· πρβλ. αὐτόθι, σελ. 342).

γραφαῖς τὴν προεξοχὴν τῆς ὁριζοντίας κεραίας, καταβιβάζοντος ἄλλως τε τὴν κτίσιν εἰς τὸ ἔτος 495 μ. Χ. παρὰ τὰς αὐθεντικὰς πληροφορίας, ἃς ἔχομεν περὶ τῆς ἱδρύσεως τοῦ μνημείου τῆς Ἐφέσου.

Τὸ ἔτος 572 καὶ ἑξῆς εἶνε πιθανώτατα ὁ χρόνος τῶν ἐγκαινίων τοῦ Ναοῦ, δύναται ὅμως νὰ ἐκληφθῇ καὶ ὡς ἔτος ἐπεκτάσεως τοῦ Ναοῦ κατὰ τὸν Νάρθηκα[1]. Κατωτέρω, ἐν τῇ γενησομένῃ συγκρίσει τοῦ μνημείου τῆς Ἐφέσου πρὸς ἕτερα χριστιανικὰ κτίσματα θὰ ἴδωμεν ἂν τὸ καθοριζόμενον διὰ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἔτος πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔτος καὶ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου. Ὡς πρὸς τὴν θέσιν τῆς ἐπιγραφῆς, ἧς τμῆμα ἀποτελεῖ τὸ ἀνευρεθὲν τεμάχιον, εὐνόητον εἶνε ὅτι αὕτη δὲν δύναται νὰ ὁρισθῇ, ἂν ἦτο δηλ. τοποθετημένη ὑπεράνω τῆς Πύλης ἢ εἰς ἕτερον σημεῖον τοῦ Ναοῦ.

Οἱ ἐκατέρωθεν τῆς Πύλης ταύτης ἀναφανέντες τοῖχοι, ὡς ἐμφανίζοντες τὴν ἐξωτερικὴν μορφὴν τοῦ Ναοῦ, ἐνέχουσι σημασίαν τινά, ἐφ' ὅσον, διακοπείσης τῆς ἀνασκαφῆς, δὲν ἔχομεν ἕτερα σημεῖα ἐξωτερικῶν πλευρῶν τελείως ἀπηλλαγμένα ἐπιχωματώσεων· ἐν τῇ κατόψει καὶ ἐν τῇ εἰκόνι 37 (Πίν. Ζ') παρατηροῦμεν ὅτι δεξιὰ τῆς Πύλης εὑρίσκονται ἀντηρίδες οἰκοδομικῶς συνδεδεμέναι πρὸς τοὺς τοίχους, ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι ἐκτίσθησαν ἀρχικῶς, πιθανώτατα πρὸς ἐξουδετέρωσιν ὠθήσεων ἐσωτερικῶν τόξων τοῦ Νάρθηκος. Ἂν δὲ λάβῃ τις πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὸ πρὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς ἐκτεινόμενον Πρόστοον, ὡς ἀποδεικνύει ἡ ἐμφάνισις κιονοστοιχίας ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ σημερινοῦ Νεκροταφείου (βλ. ἀνωτέρω σελ. 97 σημ. 1), δύναται νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι ὁ ὑπὸ τὸ Πρόστοον καὶ μεταξὺ τῶν ἀντηρίδων τούτων σχηματιζόμενος χῶρος ἐχρησιμοποιεῖτο πιθανῶς ὑπὸ τοῦ συρρέοντος πλήθους κατὰ τὰς τελετὰς τῆς Ἐφέσου. Ἀριστερὰ τῆς Πύλης σχηματίζεται ἑτέρα μικροτέρων διαστάσεων ἀντηρὶς (ἐξέχουσα μόνον 0,80 μ.), δι' αἰτίαν μὴ δυναμένην, ἕνεκα τῆς διακοπῆς τῆς ἀνασκαφῆς, νὰ καθορισθῇ. Ὁπωσδήποτε ἂν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν ἀναφανεῖσαν κόγχην δεξιὰ τῆς δευτέρας Πύλης τῆς βορείας κεραίας τοῦ Ναοῦ (βλ. ἀνωτέρω σελ. 149) θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἡ καθόλου ἐξωτερικὴ ὄψις τοῦ μνημείου ἐποικίλετο διὰ κογχῶν καὶ ἀντηρίδων[2], ὅπερ θὰ πιστώσῃ πιθανώτατα μέλλουσα ἀνασκαφή. Ὅσον ἀφορᾷ

[1] Ἡ ἐπιγραφὴ θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκληφθῇ καὶ ὡς μεταγενέστερον χάραγμα εἰς χρόνους ἐπισκευῆς τοῦ Νάρθηκος τοῦ Ναοῦ, ἂν ἔχῃ τις ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἀπὸ κτίσεως Κόσμου χρονολογία ἐμφανίζεται ἐν Βυζαντίῳ ἐν ἐπισήμῳ χρήσει ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος ἐν Πασχαλίῳ Χρονικῷ (πρβλ. Gardthausen, ἔ. ἀ. σελ. 448 κ. ἑ.)· δὲν ἀποκλείεται ὅμως καὶ ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐγίνετο ἐνιαχοῦ χρῆσις τῆς χρονολογίας ταύτης πρὸ τῆς καθιερώσεως αὐτῆς ὡς ἐπισήμου χρονολογίας.

[2] Ἡ διὰ κογχῶν καὶ ἀντηρίδων διακόσμησις τοῦ ἐξωτερικοῦ χριστιανικῶν μνημείων δὲν εἶνε ἀσυνήθης εἰς Ναοὺς Μεσοποταμίας, Συρίας καὶ Μικρασίας πρβλ. ἠρειπωμένον Ναὸν εἰς ἀρχαίαν Εὐδοξιάδα — Jürme (ἀντηρίδες καὶ κόγχαι), πρόσοψιν Κοτζᾶ-Καλεσὶ καὶ διπλοῦ Ναοῦ ἐν Utschajak (κόγχαι) κ. ἄ. Ἐξέλιξιν τῆς διὰ κογχῶν κοσμήσεως τῶν προσόψεων βλέπε ἐν Strzygowski, Kleinasien, σελ. 39 κ. ἑ. ἔνθα ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ διακόσμησις αὕτη προῆλθεν ἐκ παλαιᾶς ἀνατολικῆς συνηθείας καὶ δὲν προέρχεται ἐκ τῆς ρωμαϊκῆς παραδόσεως.

τὴν διὰ κονιάματος ἐπένδυσιν ἐξωτερικῶς τῶν πλινθοκτίστων τοίχων τοῦ οἰκοδομήματος, ἡ κατάστασις εἰς ἣν ἀνευρέθησαν τὰ θεμέλια ἄλλως τε τοῦ ἀνασκαφέντος τούτου τμήματος τοῦ Νάρθηκος, τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τῆς 'Αψῖδος καὶ ἄλλων τινων ἐκκαθαρισθέντων σημείων τῆς βορείας κεραίας τοῦ Ναοῦ, δὲν ἐπιτρέπουσι νὰ ἐκφέρῃ τις ἀσφαλῆ γνώμην, διότι τὰ παρατηρηθέντα κονιάματα δύνανται καὶ ὡς ἐσωτερικὰ προσκτισμάτων νὰ ἐξηγηθῶσιν. "Ενεκα τῆς διακοπῆς τῆς ἀνασκαφῆς δὲν δυνάμεθα ἐνταῦθα νὰ παράσχωμεν ἀποδείξεις περὶ τῆς μορφῆς τοῦ Νάρθηκος, παρέλκει δὲ οἱαδήποτε ὑπόθεσις πρὸ τῆς τελείας ἐκκαθαρίσεως τοῦ

Εἰκ. 41. Κιονόκρανα ἀνευρεθέντα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ Νάρθηκος, ἀριστερᾷ τῆς νοτίας Πύλης.

μνημείου· διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ γενικῇ κατόψει ἐσημειώσαμεν μόνον ὅ,τι μέχρι τοῦδε ἔχει ἀσφαλῶς καθορισθῆ.

Μετὰ πολλῆς πιθανότητος προσθέτομεν ἀκόμη, ὅτι τὸν πρὸ τοῦ Νάρθηκος καὶ μέχρι τοῦ ἄκρου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Βυζαντινοῦ Κάστρου ὑπολειπόμενον χῶρον κατελάμβανε μεγαλοπρεπὲς ***Αἴθριον,*** ἤτοι τετράπλευρος Στοὰ ἔχουσα ἐν τῷ μέσῳ τὴν Φιάλην, ὡς καὶ ἐν τῇ 'Αγίᾳ Σοφίᾳ Κων/πόλεως. Τοῦτο ἀφῆκε νὰ ὑποτεθῇ τὸ ἐν τῇ γενικῇ κατόψει σημειούμενον ἀριστερὰ τῆς Πύλης τοῦ Νάρθηκος βάθρον (πρβλ. εἰκ. 7), κατὰ τὴν ἔνορξιν τῆς ἐκκαθαρίσεως τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν τὰ ἐν εἰκόνι 41 καὶ 42 παριστώμενα κιονόκρανα, τὰ προερχόμενα προφανῶς ἐκ τῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ Αἰθρίου τούτου τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου.

Τὰ κιονόκρανα ταῦτα, Θεοδοσιανοῦ τύπου, ἔχουσι τέχνην ἐπιμελεστέραν τῶν ἀνευρεθέντων κιονοκράνων τοῦ Ναοῦ, αἱ ἑκατέρωθεν δὲ τοῦ ἀναγλύφου σώματος αὐτῶν λεῖαι ταινίαι, αἱ ἀπαντώμεναι κυρίως εἰς κιονόκρανα παραθύρων [1],

Βλέπε C. Gurlitt, Die Baukunst Kon/pels, Berlin, 1907, σελ. 26, 33, εἰκ. 62, 77, πρβλ. καὶ Wulff· Altchr. und Mittelalt. byz. und ital. Bildwerke, Berlin, 1909, N° 162, 163 κ. ἄ.

προδίδουσιν ὕπαρξιν στοῶν πεφραγμένων, τῆς ταινίας ταύτης χρησιμευούσης διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν πλαισίων. Ὡς εἰς τὰς εἰκόνας 41 καὶ 42 διακρίνεται, τὰ κιονόκρανα ταῦτα ἀποτελοῦνται ἐκ δύο σειρῶν φύλλων παχείας ἀκάνθου, ἐξ ἑνὸς ζεύγους ἑλίκων εἰς τὰς γωνίας μετὰ μετρίας προεξοχῆς, καὶ μαστοειδοῦς ἀποφύσεως εἰς τὸ μέσον μετὰ φοινικοειδῶν διακοσμήσεων. Τὰ φύλλα ἁπλοῦνται ἱκανῶς πεπιεσμένα σχεδὸν γεωμετρικῶς· τὴν ἐντύπωσιν δὲ ταύτην ἐπιτείνει ἡ κανονικὴ ἐπαφὴ

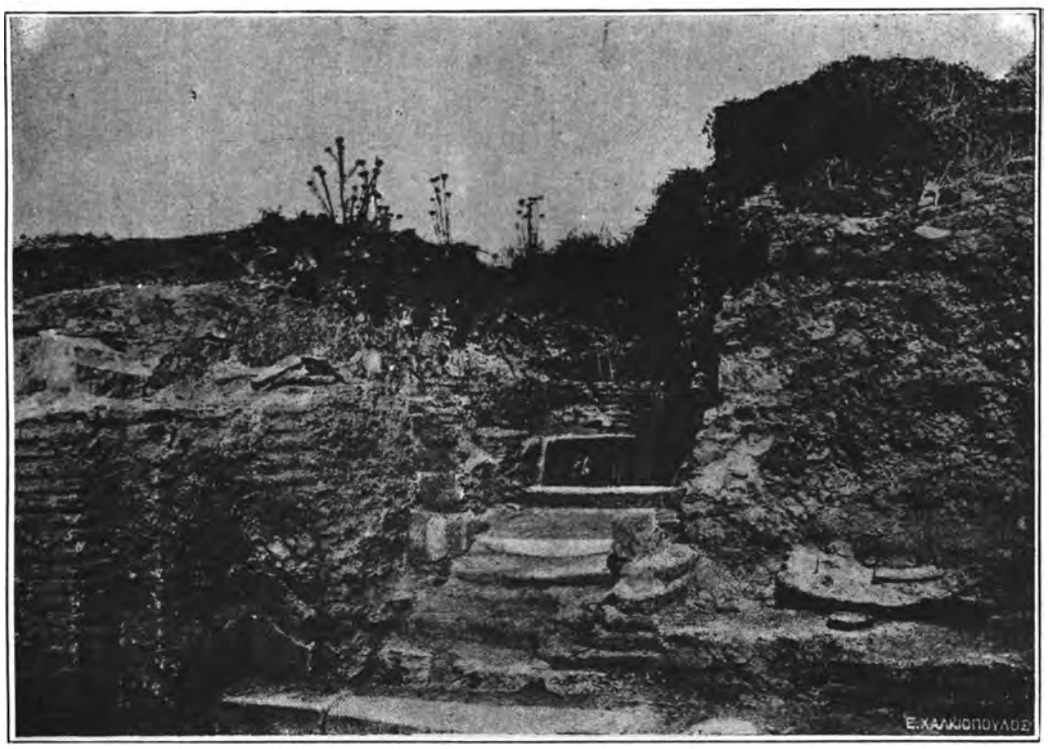
Εἰκ. 42. Ἓν τῶν κιονοκράνων τῆς εἰκόνος 41, ἰδιαιτέρως ἀπεικονιζόμενον.

τῶν ἄκρων τῶν φύλλων καὶ αἱ βαθεῖαι αὔλακες αἱ διασχίζουσαι αὐτὰ κανονικῶς· εἰς τὴν ἐλαφρὰν πρὸς τὰ ἔξω κλίσιν τῶν φύλλων μόλις προδίδεται ἡ ὀργανική των φύσις. Ἡ τοιαύτη μορφὴ τῶν φύλλων τῆς παχείας ἀκάνθου παρατηρεῖται εἰς τοὺς περὶ τὸν Ἰουστινιανὸν χρόνους, καθόσον ἕνα αἰῶνα πρότερον, ὡς δυνάμεθα ἐκ τῶν κιονοκράνων τῶν παραστάδων τῆς χρυσῆς Πύλης τῆς Κωνσταντινουπόλεως νὰ διακρίνωμεν [1], ἡ ἄκανθος παρουσιάζει μεγαλυτέραν πλαστικότητα καὶ ὀργανικὴν ζωήν [2].

---

[1] Πρβλ. Weigand, Das goldene Tor in Kon/pel, ἐν Ath. Mitteilungen, τόμ. XXXIX (1914) σ. 17 κ. ἑ. καὶ Πίν. I, 1 καὶ 3.

[2] Πλαστικότητα τοιαύτην τοῦ φύλλου τῆς ἀκάνθου παρατηροῦμεν καὶ εἰς τμῆμα κιονοκράνου φέρον εἰς μίαν τῶν πλευρῶν του καὶ ἰσοσκελῆ σταυρὸν ἀποκείμενον δὲ παρὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ναϋδρίου τοῦ χωρίου Ἁγιασουλοὺκ ἔξωθεν τοῦ χώρου τῶν ἀνασκαφῶν, ὅπερ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Λαμπάκη, Οἱ 7 ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως, ἔ. ἀ. σελ. 75 εἰκ. 40, ὡς τὸ μόνον ὑπάρχον τότε λείψανον ἐκ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ Ναοῦ. Τὸ κιονόκρανον τοῦτο φαίνεται ἀρχαιότερον τῶν ἀνευρεθέντων ἐν τῷ Αἰθρίῳ, ἔχει δὲ πιθανώτατα ἄλλοθεν μεταφερθῆ ἵνα χρησιμοποιηθῇ εἰς τὴν ὑποτιθεμένην κιονοστοιχίαν τοῦ πρὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς Προστόου τοῦ Ναοῦ.

Εἰκ. 43. Νεκρικὸς θάλαμος ἀνευρεθεὶς ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ βορείου σκέλους τοῦ Ναοῦ.

Εἰκ. 44. Κτιστὸς τάφος μετ' ἀναγλύφου μαρμαρίνης πλακὸς εὑρισκόμενος ἀριστερὰ τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου

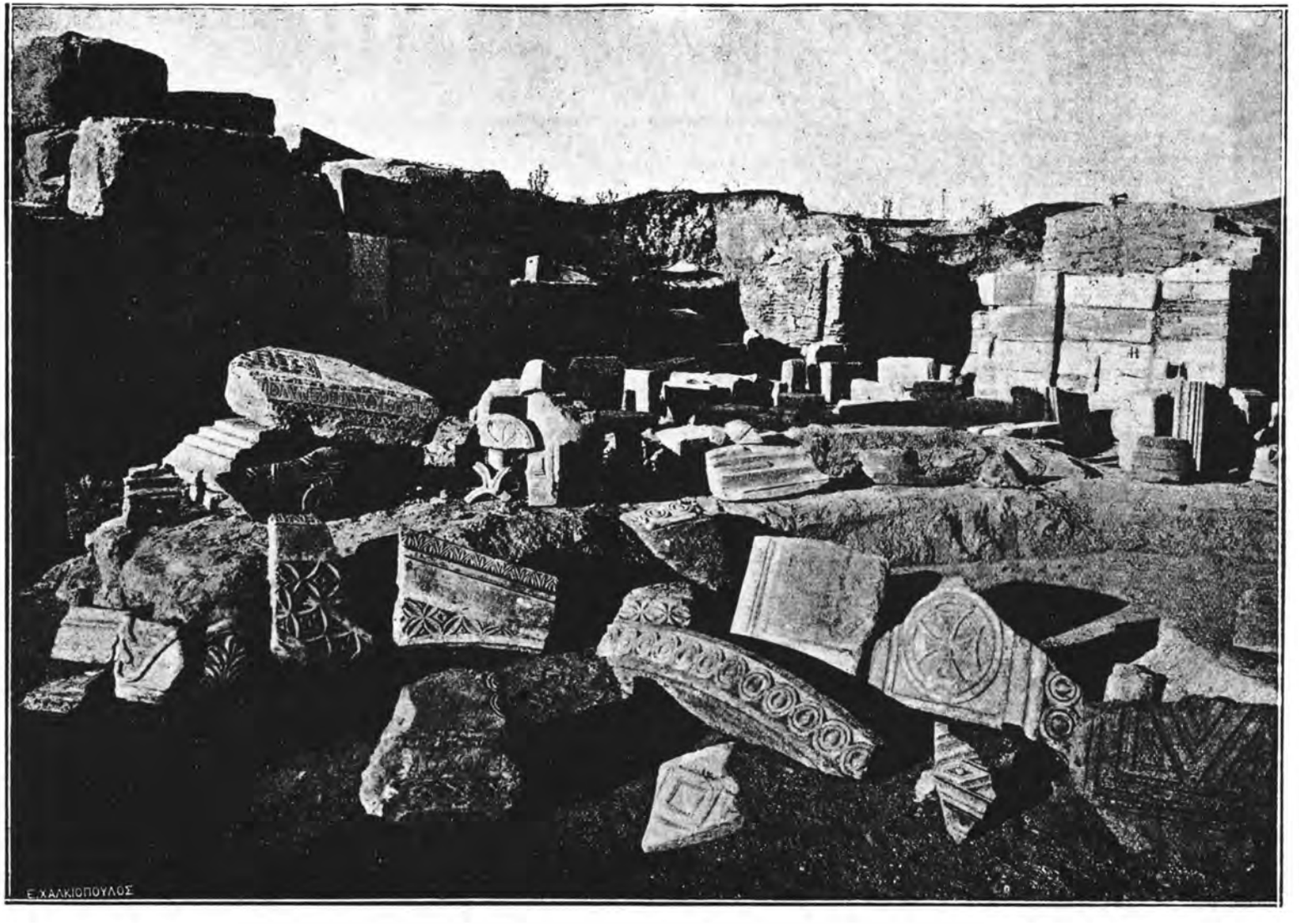
δ΄. Προσκτίσματα.

Ἐκ τῶν προσκτισμάτων τοῦ Ναοῦ, ὧν ἡ σπουδαιότης εἶνε μεγίστη, καθόσον πολλὰ προβλήματα τῆς ἀποδιδομένης εἰς τὸν Θεολόγον λατρείας δύναται ἡ ἔρευνα τούτων νὰ διευκρινίσῃ, ἀνεσκάφη μόνον τὸ ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς βορείας κεραίας τοῦ Ναοῦ διακρινόμενον ἐν τῇ γενικῇ κατόψει (Εἰκ. 7)[1]. Τὸ πρόσκτισμα τοῦτο εἶνε νεκρικὸς θάλαμος συνεχόμενος μετὰ τοῦ Ναοῦ διὰ πυλίδος, ἧς τμήματα τῶν πλαισίων διατηροῦνται καὶ εἰς ἣν ὁδηγεῖ κλίμαξ μετὰ πέντε βαθμίδων (διατηρεῖται ἡ κάτω βαθμὶς καὶ αἱ δύο τελευταῖαι ἔχουσαι καταφανῆ τὰ ἴχνη συχνῆς χρήσεως τοῦ μέρους τούτου). Τὸ ἀνασκαφὲν τμῆμα τοῦ προσκτίσματος εἶνε στενὸς ὀρθογώνιος θάλαμος (5 × 3 μ.) εἰς δύο διαμερίσματα διὰ παραστάδων χωριζόμενος· εἰς τὸ πρῶτον διαμέρισμα ἀνοίγεται δεξιὰ τετράγωνον παράθυρον καὶ ὑπὸ τὸ μαρμαρόστρωτον δάπεδον εὑρίσκονται δύο πώριναι λάρνακες πλήρεις ὀστῶν· ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ δευτέρου διαμερίσματος εὑρίσκεται ὑπὲρ τὸ ἔδαφος καὶ παρὰ τὸν δεξιὸν τοῖχον εἷς μόνος τάφος κτιστὸς κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς, τῆς ἑτέρας πλευρὰς φρασσομένης διὰ μαρμαρίνης πλακὸς μετ' ἀναγλύφου βότρυος καὶ ραμφίζοντος πτηνοῦ (ἀνάλυσιν τοῦ διακοσμητικοῦ τούτου θέματος παρέχομεν κατωτέρω εἰς τὰ εὑρήματα). Τὸ μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς πιθανώτατα κάλυμμα εἶχε συληθῇ ἢ θρυμματισθῇ εἰς τουρκικοὺς χρόνους· κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ τάφου ἀνευρέθη μόνον μαρμάρινον τεμάχιον ἔχων τὸ μονόγραμμα, ὅπερ παριστᾷ ἡ εἰκὼν 45, οὗτινος ἡ συμπλήρωσις ἢ ἀνάγνωσις εἶνε προφανῶς δύσκολος. Γενικὴν εἰκόνα τοῦ προσκτίσματος τούτου δίδει ἡ εἰκὼν 43 (Πίν. Η΄) τὴν ἀνάγλυφον δὲ πλάκα παριστᾷ ἡ εἰκὼν 44 (Πίν. Η΄).

Εἰκ. 45. Τμῆμα ἐπιγραφῆς ἀνευρεθὲν κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ τάφου τῆς εἰκ. 44 (Πίν. Η΄).

[1] Τὸ ἀνασκαφὲν τοῦτο ἐξ ἀφορμῆς τοῦ προσδιορισμοῦ τῶν Πυλῶν τοῦ ἀριστεροῦ κλίτους τοῦ Ναοῦ πρόσκτισμα, δὲν ἠρεύνησα τελείως, καθόσον εἶχον ὑπ' ὄψιν νὰ ἐξετάσω συστηματικῶς τὰ προσκτίσματα τοῦ Ναοῦ μετὰ τὴν τελείαν ἐκκαθάρισιν τοῦ κυρίως μνημείου, ἕνεκα τῆς σπουδαιότητος, ἣν ἀπέδωκα εἰς αὐτὰ κατὰ τὰς δοκιμαστικὰς ἔτι ἐρεύνας· μόνη ἡ ἔρευνα τούτων δύναται νὰ λύσῃ καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ Οἴκου τοῦ Θεολόγου καὶ τὰ τυχὸν συνεχόμενα πρὸς τὸν Ναὸν τοῦ Θεολόγου κτίσματα, ὡς ἀφίνει νὰ ὑποτεθῇ τοῦτο ἡ διήγησις τοῦ ρώσσου ἡγουμένου Δανιήλ, ἣν παρεθέσαμεν ἀνωτέρω. Κατὰ τὰς δοκιμαστικὰς ἐρεύνας δεξιὰ τῆς Ἀψῖδος τοῦ Ναοῦ καὶ πρὸ τῆς ἐχούσης διεύθυνσιν πρὸς τὸ σημερινὸν Νεκροταφεῖον κιονοστοιχίας Προστόου πιθανώτατα τῆς νοτίας πλευρᾶς (βλ. τοπογραφικὸν σχέδιον ἐν εἰκ. 6 πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σελ. 91) ἀνευρέθη σύστημα τάφων, οὓς ἀφῆκα ὁμοίως βραδύτερον νὰ ἐρευνήσω. Πρόδηλον ὅμως εἶνε ὅτι ἡ κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς καὶ ἑκατέρωθεν τοῦ ἱεροῦ Βήματος ἔρευνα θὰ φέρῃ εἰς φῶς νεκροταφεῖον ἐνέχον πιθανῶς ἱκανὴν σπουδαιότητα.

Εἰκ. 46. Γλυπτὰ διακοσμητικὰ μέλη ἀνευρεθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Θεολόγου.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

1. ΓΛΥΠΤΑ ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΑ ΜΕΛΗ

Κατὰ τὰς ἐφετινὰς ἀνασκαφὰς ἦλθον εἰς φῶς πλὴν τῶν ἀνωτέρω περιγραφέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν (κιονοκράνων, γείσων κ.λ.π.) καὶ ἱκανὰ μαρμάρινα μετὰ γλυφῶν διακοσμητικὰ μέλη, οἷον θωράκια, ἐπιστύλια, τμήματα τόξων κ. ἄ. ἐκ τῶν Στοῶν, τῶν Ὑπερῴων, τοῦ Ἄμβωνος, τοῦ Κιβωρίου καὶ τοῦ κιγκλιδώματος τοῦ Μαυσωλείου τοῦ Θεολόγου πιθανώτατα προερχόμενα. Τὰ πλειότερα τούτων παριστᾷ ἡ εἰκὼν 46 ἔνθα εὑρίσκονται 24 τοιαῦτα τεμάχια, τοποθετημένα ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ τμήματος τοῦ ἡμικυκλίου τοῦ Μαυσωλείου· ἕτερα τεμάχια παριστῶσιν αἱ κατωτέρω παρατιθέμεναι εἰκόνες, εἰς ἃς πρέπει νὰ προστεθῶσι καὶ τὰ ἐν εἰκόνι 23 (εἰς σελ. 109) κατὰ τὰς περυσινὰς ἀνασκαφὰς ἀνευρεθέντα καθὼς καὶ τὸ ὑπὸ Wood τὸ πρῶτον δημοσιευθὲν θωράκιον μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ δομεστίκου τῶν ψαλτῶν τοῦ Θεολόγου Θεοδώρου, οὗτινος τὴν εἰκόνα παρέχομεν καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα.

Τὰ μαρμάρινα ταῦτα διακοσμητικὰ μέλη, συντρίμματα τοῦ πλουσίου γλυπτικοῦ διακόσμου τοῦ μνημείου τῆς Ἐφέσου, ἀντιπροσωπεύουσι διά τε τὴν τεχνουργίαν καὶ τὰ διακοσμητικά των θέματα τὴν ποικιλίαν τῆς χριστιανικῆς γλυπτικῆς τῆς πρώτης περιόδου, ἰδίᾳ δὲ τῶν περὶ τὸν Ἰουστινιανὸν χρόνων.

Κατωτέρω παρέχομεν σύντομον κατ' εἶδος περιγραφὴν αὐτῶν μὴ δυνάμενοι νὰ δώσωμεν τὰς ἀκριβεῖς πάντων τῶν τεμαχίων διαστάσεις, ἕνεκα τῆς αἰφνιδίας ἀναχωρήσεως ἡμῶν.

Ἐκ τῶν ***θωρακίων*** τοῦ Ναοῦ ἀνευρέθησαν τὰ ἑξῆς τεμάχια:

1. Τὸ ἥμισυ μαρμαρίνου δίσκου φέροντος ἐν ἀναγλύφῳ τὸ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ (βλέπε εἰκ. 29 ἐν σελ. 114 πρβλ. καὶ εἰκ. 46 ἐν τῷ μέσῳ, ὅπου εὑρίσκεται τοποθετημένον ἐπὶ τμήματος κορμοῦ κίονος). Τὸ μαρμάρινον τοῦτο τεμάχιον εὑρίσκετο ἐν τῷ μέσῳ ***κιγκλιδωτοῦ*** θωρακίου, τμῆμα τῶν κιγκλίδων τοῦ ὁποίου εἶνε καὶ τὸ ἐν εἰκ. 46 καὶ κάτωθεν τοῦ μονογράμματος τούτου τοποθετημένον· ἐπὶ τοῦ πάχους τῆς κυκλικῆς ἐπιφανείας τοῦ μονογράμματος διακρίνονται τὰ ἴχνη ἀποκρούσεως τῶν συνεχομένων πρὸς αὐτὸ μαρμαρίνων κιγκλίδων, τῶν ὁποίων τεμάχια ἀνευρέθησαν ἱκανά, ἔχοντα πάντα λεπιδωτὸν σχῆμα.

Τὰ θωράκια ταῦτα ἀνάγονται εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν λεγομένων δρυφράκτων (transena), ἅτινα ἐκλείπουσιν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 6ου αἰῶνος [1]. Εἰς ταῦτα τὸ

---

[1] Ὡς γνωστόν, τὸ εἶδος τοῦτο εἶνε ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων ἐν χρήσει χριστιανικῇ, παραληφθὲν ἐξ ὁμοίων Ρωμαϊκῶν, ὧν ἀπεικονίσεις βλέπομεν εἰς τὸ βάθρον τῆς Ἀψῖδος τοῦ Κωνσταντίνου ἐν Ρώμῃ (315 μ. Χ.) εἰς τὴν Porta Marzia ἐν Περουγίᾳ (τοῦ Δ' ὁμοίως αἰῶνος) καὶ ἀλλαχοῦ. Χριστιανικὰ τοιαῦτα θωράκια πλὴν τῶν ἀρχαιοτέρων ἐν Κατακόμβαις Ρώμης κιγκλιδωμάτων εἰς μαρτύρια (confessio) κ.λ.π. εὑρίσκονται τὸν Ε'

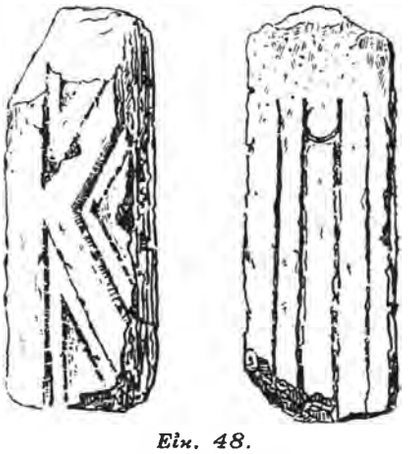
μάρμαρον, τὸ ἔχον συνήθως ἱκανὸν πάχος, εἶνε ἁπλῶς διάτρητον ἄνευ γλυφῶν, σχηματίζον γεωμετρικὸν ἐν εἴδει κιγκλίδων σχέδιον διακοπτόμενον ἐνίοτε ὑπὸ σταυρῶν ἐπίσης διατρήτων. Ἐνταῦθα καὶ αἱ κιγκλίδες φέρουσι γλυφὴν καὶ τὸ μονόγραμμα εὑρίσκεται ἐντὸς μὴ διατρήτου δίσκου· ἔχομεν ἄρα πιθανῶς τὴν τελευταίαν μορφὴν τοῦ εἴδους τούτου τῶν ἁπλῶν διατρήτων, τὴν ἀποτελοῦσαν τὴν μετάβασιν εἰς τὰ ***διάτρητα μετὰ διακοσμήσεων θωράκια,*** ἅτινα κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα εἶνε ἐν μεγίστῃ χρήσει, ἐκλείπουσι δὲ μετὰ ταῦτα [1].

Εἰκ. 47.
Τμῆμα διατρήτου θωρακίου τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου.

Ὁ Ναὸς τοῦ Θεολόγου δὲν ἐστερεῖτο τοῦ τεχνικωτάτου τούτου εἴδους τῶν θωρακίων τοῦ 6ου αἰῶνος, τῶν ὁποίων ἡ διάτρητος μαρμαρίνη πλὰξ ἔχει ἐλάχιστον πάχος, ὁ δὲ ἐκ πλεγμάτων καὶ φύλλων ἀκάνθου διάκοσμος εἶνε λεπτότατα εἰργασμένος, μόνον δὲ τὸ περιβάλλον αὐτὰ πλαίσιον μετ' ἀναγλύφων εἶνε συμπαγὲς ἔχον ἱκανὸν πάχος. Ἀνευρεθέντα μικρὰ τεμάχια, ἐξ ὧν παρέχομεν ὡς δεῖγμα τὸ ἀπεικονιζόμενον ἐν εἰκ. 47, ἀνήκουσιν εἰς διάτρητον μετὰ διακοσμήσεων θωράκιον [2].

2. Τμήματα θωρακίων (βλέπε τὰ ἐν εἰκόνι 46 δύο τεμάχια: τὸ ἓν ἀριστερὰ κάτω, δεξιὰ δὲ τὸ ἕτερον) ἐχόντων ἐν τῷ μέσῳ τὸ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ ἐντὸς στεφάνου, αἱ ταινίαι τοῦ ὁποίου ἁπλοῦνται ἑκατέρωθεν κυρτούμεναι καὶ ἀπολήγουσαι εἰς φύλλον κισσοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπικάθηνται σταυροί, ἔχοντες μακροτέραν τὴν κάτω κεραίαν. Τὰ θωράκια ταῦτα ἀποβαίνουσιν, ὡς γνωστόν, τυπικὰ κατὰ τὸν 5ον καὶ 6ον αἰῶνα καὶ εἶνε πανταχοῦ διαδεδομένα [3].

Εἰκ. 48.
Τμῆμα θωρακίου ἐν διπλῇ χρήσει.

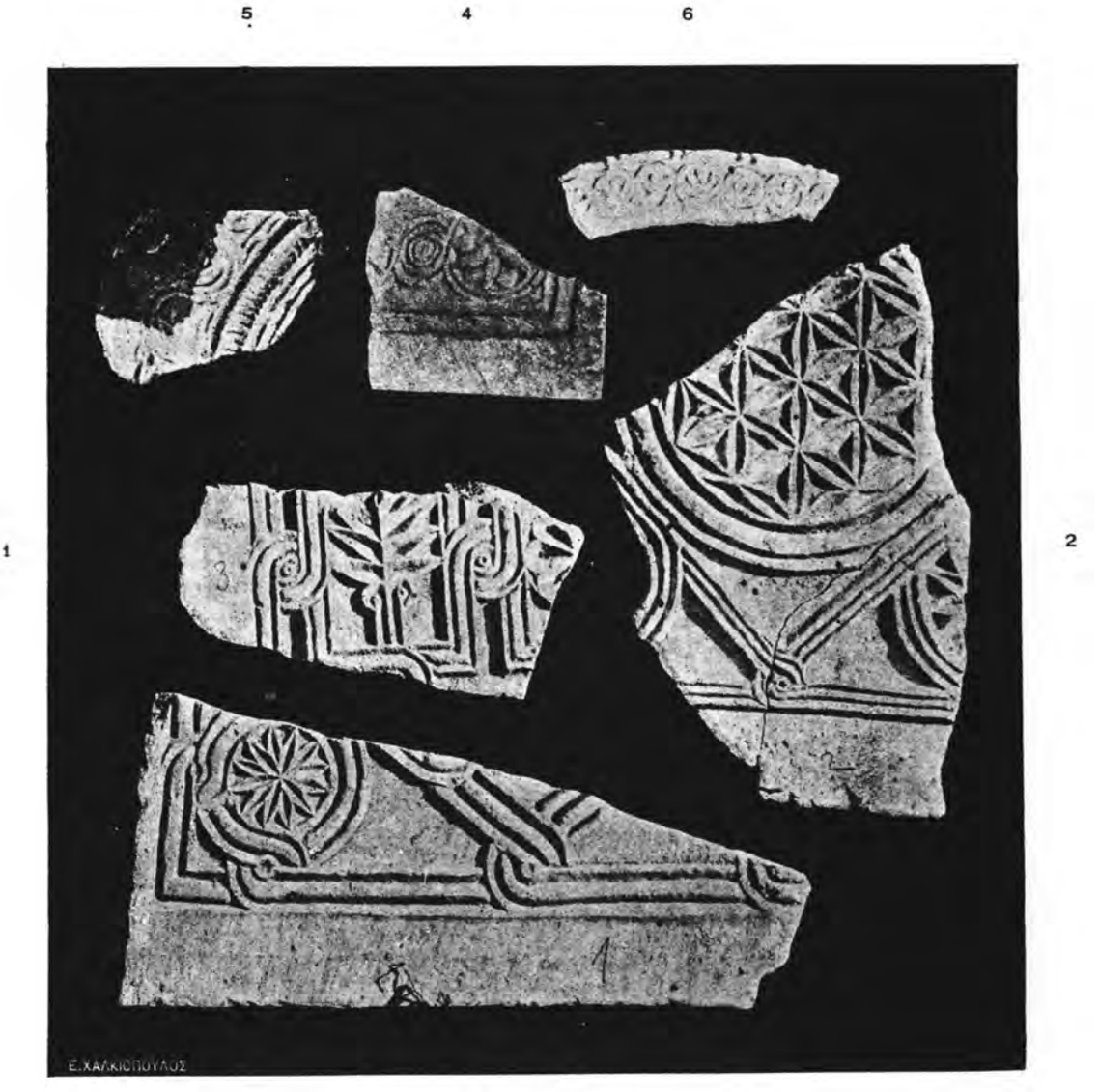
3. Τμήματα θωρακίων μετὰ βαθέως εἰργασμένων γλυφῶν εἰς σχήματα ρόμβων (βλέπε ἐν εἰκ. 46 τὰ δύο τελευταῖα τεμάχια δεξιά). Ταῦτα εἶνε τὰ κατ' ἐξοχὴν χρησιμοποιούμενα ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὡς δεικνύουσιν εἰς ἡμᾶς τὰ θωράκια τοῦ Ναοῦ τῆς

αἰῶνα εἰς τὴν Βασιλικὴν τῆς Ὀλυμπίας, τὸν 6ον εἰς τὰ Ὑπερῷα τῆς Ἁγ. Σοφίας Κων/πόλεως, ἐν Βηθλεὲμ (πρβλ. Weigand, Die Geburtskirche von Bethlehem, Leipzig, 1911, σελ. 63) κ. ἀλλ..

[1] Πρβλ. τοιαῦτα (κυρίως ἐν Ναοῖς τῆς Ραβέννης) ἐν Dalton, Byz. art and arch. εἰκ. 439 καὶ 442.

[2] Ὅμοιον πρὸς αὐτὸ καὶ ὡς πρὸς τὸ διακοσμητικὸν ἔτι θέμα εἶνε θωράκιον ἐν τῷ Καθεδρικῷ Ναῷ τῆς Ραβέννης (βλέπε ἀπεικόνισιν τούτου ἐν Wulff, Altchr. und byz. Kunst, εἰκ. 264), πολυάριθμα δὲ τμήματα τοιούτων θωρακίων ἀνεύρομεν εἰς τὰς ἐσχάτως γενομένας ὑφ' ἡμῶν ἀνασκαφὰς ἐν Ν. Ἁγχιάλῳ, ἅτινα θὰ δημοσιεύσωμεν προσεχῶς.

[3] Ὁ ἐκ φύλλων δάφνης στέφανος μετὰ ταινιῶν εἶνε γνωστὸν ἑλληνιστικὸν θέμα, ἐνωρίτατα δὲ παρέ-

Εἰκ. 49. Τμήματα θωρακίων μετὰ πλεγμάτων. 5 - 6 τμήματα πλαισίων εἰκόνων.

'Αγ. Σοφίας ἐν Κων/πόλει, ἅπαντα τοῦ εἴδους τούτου [1]. Τὸ ἐν εἰκ. 48 ὅμοιον

λαβε τοῦτο μετὰ τῆς συμβολικῆς ἐννοίας τοῦ θριάμβου ἡ Χριστιανικὴ Τέχνη, θέσασα ἐντὸς τοῦ στεφάνου τὸ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ· εὑρίσκεται ἤδη κατὰ τὸν Γ' καὶ Δ' αἰῶνα εἰς δίπτυχα καὶ σαρκοφάγους (πρβλ. ἀπεικονίσεις ἐν Cabrol Dictionaire d'arch. chret. σελ. 1486, 1501, 1525, Dalton ἔ.ἀ. εἰκ. 8, Ebersolt, Mission archeol. de Con/ple Paris, 1921 Pl. XXXV κ. ἀλλ.). Τὸν Ε' αἰῶνα βλέπομεν τὸ θέμα τοῦτο κυριαρχοῦν εἰς θωράκια ἔνθα σὺν τῷ χρόνῳ μετασχηματίζεται ὁ στέφανος εἰς ἁπλοῦν κύκλον καὶ αἱ ταινίαι εἰς εἶδος στελέχους, ἀπολήγοντος εἰς φύλλα κισσοῦ (πρβλ. ἐκτενῆ λόγον ἐπὶ τοῦ διακοσμητικοῦ αὐτοῦ θέματος ὑπὸ Laurent, Delphes, Chretien ἐν Bull. de C.H. VII - XI σελ. 246 κ. ἑ.). 'Η τοιαύτη διακόσμησις τῶν θωρακίων παρέμεινεν οὐ μόνον κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ 'Ιουστινιανοῦ καὶ μέχρι τέλους τοῦ 6ου αἰῶνος, ὡς ἐκ τῆς διαφορᾶς τῆς τέχνης των δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, ἀλλ' ἐμφανίζεται σποραδικῶς καὶ μέχρι τοῦ 11ου αἰῶνος (π. χ. ἐν Καθολικῷ 'Οσίου Λουκᾶ μὲ διαφορὰς τινας εἰς τὴν μορφήν).

[1] Πρβλ. Γ. Σωτηρίου, 'Η 'Αγία Σοφία, 'Αθῆναι 1921², σελ. 93 κ. ἑ. εἰκ. 33. Τὴν ποικιλίαν τῶν μορφῶν

τμῆμα θωρακίου ἐχρησιμοποιήθη εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν ὡς παραστάς, ὡς δεικνύει ἡ γλυφὴ τῆς ὄπισθεν ἐπιφανείας.

4. Εἰκ. 49 (πρβλ. καὶ τὰ ἐν εἰκόνι 46 τεμάχια ἀριστερά). Πέντε τμήματα θωρακίων μετὰ γεωμετρικῶν πλεγμάτων ἐκ ταινιῶν. Ἐκ τούτων τὸ πρῶτον (εἰκ. 49,1) ἀποτελεῖται ἐκ τριπλῆς ταινίας, πλατείας εἰς τὸ μέσον καὶ δύο στενῶν εἰς τὰ ἄκρα, ἥτις σχηματίζει μικρὰ τετράγωνα συμπλεκόμενα κατὰ τὰς πλευρὰς καὶ πληρούμενα διὰ κλάδων φοίνικος καὶ ροδάκων. Τὰ ἄλλα τεμάχια (εἰκ. 49 2, 3 καὶ 4) στενὴν πρὸς ἄλληλα ὁμοιότητα ἔχοντα, κοσμοῦνται διὰ τριπλῆς ταινίας, ἥτις ἔχει ἐν τῷ μέσῳ ρόμβον περικλείοντα κύκλον πληρούμενον διὰ πενταφύλλων ἐν εἴδει ἀστέρων ροδάκων, γεωμετρικῶς διατεθειμένων· τοὺς κατὰ τὰς γωνίας μικροὺς κύκλους πληροῦσιν ἕτεροι πολύφυλλοι ρόδακες. Εἰς ταῦτα ἀνάγεται καὶ τὸ ἀνωτέρω (εἰκ. 23 ἐν σελ. 109) κατὰ τὰς περυσινὰς ἀνασκαφὰς ἀνευρεθέν, ὅπερ ἔχει ἐν τῷ μέσῳ σταυρὸν ἐντὸς σχοινοειδοῦς κύκλου διαγραφομένου εἰς τετράγωνον μετὰ γλυφῶν πλαίσιον, περιβαλλόμενον δὲ διὰ συριακῶν τροχῶν πληρουμένων διὰ ροδάκων, στροβίλων καὶ σταυρῶν. Τέλος μεταξὺ τῶν θωρακίων τούτων δύναται νὰ καταταχθῇ καὶ τὸ ὑπὸ Wood δημοσιευθὲν—παρατιθέμενον καὶ ἐνταῦθα (Εἰκ. 50), φέρον ἐπὶ τῶν τριῶν πλευρῶν κεχαραγμένην τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ δομεστίκου τῶν ψαλτῶν Θεοδώρου καὶ ὡς κάλυμμα τάφου ἐν δευτέρᾳ χρήσει χρησιμοποιηθὲν τῷ 1136 μ. Χ. Ὁ διάκοσμος τοῦ θωρακίου τούτου εἶνε συνδυασμὸς τῶν ρόμβων καὶ τοῦ ἐκ ταινιῶν πλέγματος κατὰ τρόπον ἀσυνήθη ἐν χριστιανικοῖς θωρακίοις.

Εἰκ. 50.
Θωράκιον μετὰ μεταγενεστέρας ἐπιγραφῆς τοῦ ἔτους 1136.

Τὸ διακοσμητικὸν θέμα τοῦ ἐκ ταινιῶν πλέγματος εἶνε ὁ πλέον διαδεδομένος διάκοσμος θωρακίων, ὅστις, ἐμφανισθεὶς ἤδη ἀπὸ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς καὶ μεγάλως ἐξελιχθεὶς καὶ ἐπικρατήσας κατὰ τὸν 10ον - 12ον αἰῶνα, φθάνει μέχρι τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων [1] λαμβάνων κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς ἰδίαν διαμόρφωσιν. Τὴν ἀρχαιοτέραν μορφὴν τῆς ταινίας (διπλῆς ἰσοπαχοῦς) καθὼς καὶ τοῦ πλέγματος βλέπομεν ἐν τοῖς ἀναγλύφοις τοῦ Θεολόγου εἰς τὰ κάτωθεν τοῦ ἐνεπιγράφου ἐπιστυλίου τοῦ Μαυσωλείου πλέγματα (βλέπε τὴν

τῶν θωρακίων τούτων παρέχομεν εἰς τὸ ἐκδοθησόμενον ἔργον ἡμῶν περὶ τῆς Βασιλικῆς τοῦ Ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης, κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς ὁποίας ἦλθεν εἰς φῶς σειρὰ ὁλόκληρος τῶν θωρακίων τοῦ εἴδους τούτου. Εἰς τὰ ἔχοντα τὸν ἀνωτέρω τύπον καὶ ἐκ τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου προερχόμενα θωράκια δύναται νὰ προστεθῇ καὶ ἐντοιχισμένον ἤδη τοιοῦτον ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ Μιναρὲ τοῦ ἐν χρήσει ἔτι Τουρκικοῦ Τζαμίου τοῦ χωρίου Ἁγιασουλούκ, ὅπερ ἐδημοσιεύθη καὶ ὑπὸ Γ. Λαμπάκη, Οἱ 7 ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως, Ἀθῆναι, 1909 σελ. 79, εἰκ. 44.

[1] Πρβλ. Bréhier, Études sur l'histoire de la sculpture byzantine, σελ. 57 κ. ἑ.

ἀνωτέρω εἰκ. 33), ἀνήκοντα εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς κτίσεως τοῦ Ναοῦ. Πάντα τὰ ἄλλα εἶνε προφανῶς μεταγενέστερα τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ προερχόμενα ἐκ συμπληρώσεων ἢ ἀνανεώσεων τοῦ Ναοῦ· εἰς ταῦτα ἡ διπλῆ καὶ τριπλῆ ἰσοπαχὴς ταινία ἐναλλάσσεται πρὸς τὸ ἕτερον εἶδος τῆς πλατείας ταινίας εἰς τὸ μέσον καὶ δύο στενῶν κατὰ τὰ ἄκρα, ἥτις ἐπικρατεῖ εἰς τὰ πολυάριθμα θωράκια τοῦ 10ου - 12ου αἰῶνος, τὰ διακρινόμενα διὰ τὴν καλήν των τέχνην καὶ τὰ πολύπλοκα πλουσίως διακοσμούμενα πλέγματα. Ἡ κατεργασία τῶν ἡμετέρων ὑστερεῖ εἰς

Εἰκ. 51. Τμήματα θωρακίων, ἀνευρεθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφάς.

ἐπιμέλειαν, τὸ ἀνάγλυφον εἶνε λίαν ἀβαθὲς καὶ ὁ πληρῶν τὰ κενὰ τῶν πλεγμάτων διάκοσμος ἁπλοῦς καὶ γεωμετρικός, ἔχων ἄμεσον συγγένειαν πρὸς ἀνατολικὰ πρότυπα [1].

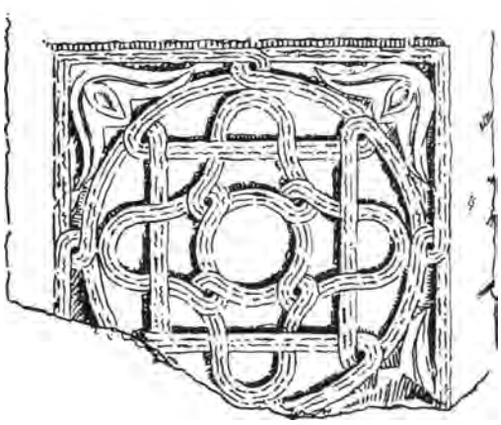
5. Εἰκ. 51. Δύο ἡμίση περίπου τμήματα θωρακίων, ἐξ ὧν τὸ ἓν ἔχει ἐντὸς ὀρθογωνίου σταυρὸν καὶ κλάδους φοίνικος κατὰ διάφορον τρόπον εἰργασμένους καὶ πληροῦντας τὰ μεταξὺ τῶν κεραιῶν διαστήματα, τὸ δὲ ἄλλο παραστάσεις ἀλληλοσπαρασσομένων ζώων διατεταγμένων εἰς ὁλόκληρον τὴν ἐντὸς τριπλοῦ

[1] Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν πλεγμάτων ἐν γένει πρβλ. Strzygowski, Altai - Iran und Völkerwanderung, Leipzig 1917, σελ. 277 κ. ἑ.

πλαισίου ἐπιφάνειαν τοῦ θωρακίου. Οὕτως: ἐν τῷ μέσῳ παρίσταται κάτωθεν σταυροῦ λέων βαδίζων, ἑκατέρωθεν δὲ τῆς κεντρικῆς ταύτης παραστάσεως γρῦπες σπαράσσοντες μικροὺς λέοντας. Ἡ τέχνη ἀμφοτέρων τῶν θωρακίων τούτων, ἀμελὴς ἀλλὰ διακοσμητική, ἐνθυμίζει ἀραβικὰ πρότυπα, ἀνάγονται δὲ ταῦτα εἰς τὸ εἶδος τῶν ταπεινῶν ἄνευ πλαστικότητος Βυζαντινῶν ἀναγλύφων τῆς δευτέρας περιόδου [1].

6΄. Ἐκ τῶν ***ἐπιστυλίων*** καὶ ἄλλων διακοσμητικῶν μελῶν ἀνευρέθησαν τὰ ἑξῆς τεμάχια.

1. Εἰκὼν 33 ἐν σελ. 159 (πρβλ. τὰ τεμάχια ταῦτα καὶ ἐν εἰκ. 46 ἀριστερά). Δύο τεμάχια προερχόμενα ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐπιστυλίου, ὅπερ καὶ ἕνεκα τῆς μορφῆς του καὶ μάλιστα τῆς ἐπιγραφῆς ἣν φέρει καὶ ἕνεκα τῆς θέσεως ἔνθα τὰ τεμάχια ταῦτα ἀνευρέθησαν εἶνε πιθανώτατα τὸ συνεχὲς ἐπιστύλιον, ὅπερ ἐκόσμει τὸ Μαυσωλεῖον τοῦ Θεολόγου καθ' ὃν τρόπον παριστᾷ ἡ εἰκ. 32.

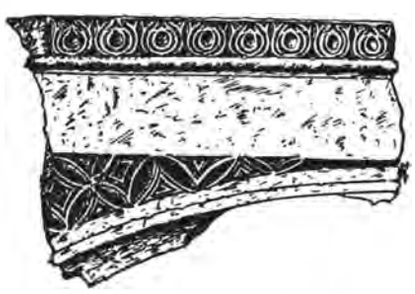
Εἰκ. 52. Πλέγμα κοσμοῦν τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τοῦ τεμαχίου τῆς εἰκ. 33.

Τὰ δύο ταῦτα τεμάχια ἐκ λευκοῦ μαρμάρου φέρουσιν εἰς ἀμφοτέρας τὰς στενὰς πλευρὰς κληματίδα ἐν εἴδει τριπλῆς ταινίας μετὰ τριφύλλων ὁμοίων διακοσμήσεων γεωμετρικῶς διατεθειμένων· ἡ κληματὶς αὕτη εἶνε εἰργασμένη κατὰ τὴν ἐν χρήσει ἀπὸ τοῦ 5ου αἰῶνος — μεγάλως δὲ εἰς τὰ κτίσματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ — ἐφαρμοσθεῖσαν τεχνουργίαν τῆς λεγομένης διατρήτου γλυπτικῆς, καθ' ἣν διὰ τρυπάνου ἀφαιρεῖται ἱκανῶς τὸ βάθος, ἐξαφανιζόμενον οὕτως ἐντὸς ἰσχυρᾶς σκιᾶς, τὸ δὲ κόσμημα ἐξαίρεται ἁπλούμενον ἐλαφρότατα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας. Κάτωθεν τοῦ κοσμήματος τούτου καὶ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ ἐπιστυλίου ἐπὶ λαξευμένου ἐδάφους εὑρίσκεται ὑπεράνω ἀστραγάλου συνεχὴς ἐπιγραφὴ μετ' ἐπιμελείας χαραχθεῖσα, περὶ ἧς ἐγένετο ἤδη λόγος ἀνωτέρω (βλ. σελ. 158 σημ. 1). Ἐπὶ τῆς κάτω πλευρᾶς τοῦ ἐπιστυλίου ὑπάρχουσι κατὰ διαστήματα τὰ μετὰ ποικίλων γεωμετρικῶν σχημάτων πλέγματα, τὴν τέχνην τῶν ὁποίων ἀνελύσαμεν ἀνωτέρω, εἰργασμένα εἰς ἀβαθὲς ἀνάγλυφον, ὡς διακρίνεται ἐν τῷ σχεδιάσματι τῆς εἰκόνος 52.

2. Τρία τεμάχια κυκλικοῦ ἐπιστυλίου ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, τμήματα κατὰ

[1] Περὶ τῆς τεχνουργίας τῶν τοιούτων Βυζαντινῶν ἀναγλύφων βλέπε Brehier ἔ. ἀ. σελ. 84 κ. ἑ. Εἰς τὸ πρῶτον θωράκιον μετὰ τῶν φοινικοειδῶν διακοσμήσεων δύναταί τις νὰ διακρίνῃ τὴν λοξότμητον τεχνουργίαν (Schrägschnitt), περὶ ἧς ποιεῖται λόγον ὁ Strzygowski ἐν Altai-Iran ἔ. ἀ. σελ. 136 κ. ἑ.

πᾶσαν πιθανότητα τοῦ οὐρανοῦ (ἐπιστεγάσματος) τοῦ ὑπεράνω τοῦ τάφου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ ὑπάρχοντος Κιβωρίου (βλέπε ἀνωτέρω σελ. 155). Ἐκ τούτων τὸ μεγαλύτερον τεμάχιον (ἐν τῷ μέσῳ τῆς εἰκόνος 46, μήκους 1.50 μ. περίπου) διασώζει μόνον τὴν τοξοειδῆ πρόσοψιν, φέρουσαν ἀνάγλυφον κόσμημα ἐκ κύκλων μετὰ διπλῆς γλυφῆς καὶ εἶδος ὠοῦ ἐν τῷ μέσῳ, ὀξέος εἰς ἀμφότερα τὰ ἄκρα — μετασχηματισμὸν δηλ. τοῦ ἰωνικοῦ κυματίου. Τὸ δεύτερον τεμάχιον (ἐν εἰκ. 46 δεξιά, μήκους 0,80 μ.) διασώζει καὶ ἱκανὸν τμῆμα τῆς κάτω ἐπιφανείας φερούσης κόσμημα ἐκ σταυροῦ ἐντὸς κύκλου ἐγγεγραμμένου εἰς τετράγωνον πλαίσιον. Τὸ τρίτον μικρὸν τεμάχιον (ἐν εἰκ. 46 ὀλίγον ἄνωθεν τοῦ μεγαλυτέρου) τμῆμα καὶ τοῦτο ἕτερον τοῦ αὐτοῦ οὐρανοῦ, ἀνευρέθη διασῳζον ζωηρότατα ἐπὶ τοῦ κυματίου τὰ χρώματα, δι' ὧν ὁλόκληρον ἴσως τὸ Κιβώριον ἐκοσμεῖτο, ἤτοι κυανοῦν εἰς τὸ βάθος καὶ ἐρυθρὸν ἔχον ἴχνη χρυσοῦ εἰς τὰ ἐξέχοντα μέρη τοῦ ἀναγλύφου.

Εἰκ. 53.
Τμῆμα τοξοειδοῦς πλαισίου εἰκόνος.

Εἰς τὸ εἶδος τῶν τεμαχίων τούτων μετὰ παρασχηματισμοῦ τοῦ ἰωνικοῦ κυματίου ἀνάγονται καὶ ἕτερα τεμάχια, ὧν δύο παρίστανται ἐν τῇ εἰκ. 46 (τὸ ἓν τοποθετημένον ἄνω καὶ ἀριστερὰ τοῦ μεγάλου ἡμικυκλικοῦ τμήματος, τὸ ἕτερον δὲ κάτωθεν αὐτοῦ), φέροντα ὁμοίας ᾠοειδεῖς γλυφὰς ἀλλ' ἀντιθέτως πρὸς τὰς γλυφὰς τῶν πρώτων διατεταγμένας, ἢ τετραγώνους τοιαύτας, τοσούτῳ παραμορφωμένας, ὥστε νὰ ἐξαφανίζηται ἡ μετὰ τοῦ κυματίου συγγένεια.

Ἡ ποικιλία τῶν μετασχηματισμῶν τοῦ ἰωνικοῦ κυματίου ἡ παρατηρουμένη εἰς τὰ ἀνωτέρω ἀνάγλυφα εἶνε χαρακτηριστικὴ διὰ τὴν Ἔφεσον, ἔνθα παραμένουσι τὰ ἑλληνιστικὰ θέματα διαρκῶς μετασχηματιζόμενα.

3. Εἰκὼν 53 (πρβλ. καὶ ἐν εἰκ. 46 τὰ δύο ἐν τῷ μέσῳ τεμάχια). Δύο τμήματα ἐκ τοξοειδῶν διακοσμητικῶν μελῶν τοῦ Ναοῦ προερχόμενα· ἡ διακόσμησις τῶν τεμαχίων τούτων τῶν ἐχόντων εὐθεῖαν τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν καὶ τοξοειδῆ μετὰ τριπλῆς γλυφῆς τὴν κάτω εἶνε ἐπιμελημένη καὶ πλησιάζει πρὸς τὸ κόσμημα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ Μαυσωλείου (εἰκ. 36 δεξιά), ἤτοι ἀποτελεῖται ἐκ συνεχῶν τετραφύλλων γεωμετρικῶς διατεθειμένων, δι' ὧν παρέχεται ἡ ἐντύπωσις τοῦ σχηματισμοῦ ἐφαπτομένων κύκλων ἐν οἷς διαγράφονται ρόμβοι. Τὸ κόσμημα τοῦτο σπανιώτερον εἰς ἄλλας χώρας τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους ἀπαντᾷ συχνότατα εἰς μικρασιατικὰ ἀνάγλυφα καὶ ἐν γένει εἰς τὴν ἀνατολήν [1]. Ἐπὶ τῆς

[1] Βλ. Strzygowski, Die Baukunst der Armenier, εἰκ. 234. Πρβλ. καὶ Λαμπάκη, Οἱ 7 Ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως, ἔ. ἀ. εἰκ. 137, 184, 196, 200, 204, 217 κ. ἑ.

λοξῆς ἄνω ἐπιφανείας ὑπάρχει ἄνωθεν γλυφῆς συνεχὲς καρδιόσχημον μᾶλλον ἢ λυροειδὲς ἀκανθωτὸν κόσμημα. Τὰ τεμάχια ταῦτα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀρχικὴν διακόσμησιν τοῦ Ναοῦ καὶ δύνανται ὡς πλαίσια ἴσως τῶν ἐπὶ τῶν πεσσῶν τοποθετημένων εἰκόνων νὰ ἑρμηνευθῶσι.

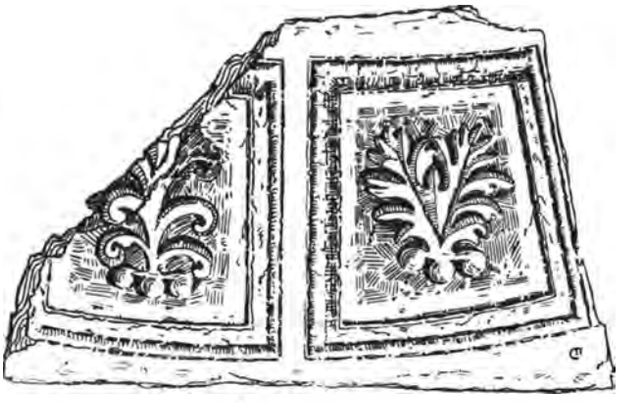
4. Εἰκὼν 54. Ἕτερον τμῆμα μαρμαρίνου πλαισίου εἰκόνος· τὸ τεμάχιον τοῦτο, ὅπερ ἀνευρέθη διατηροῦν ζωηρότατα τοὺς χρωματισμούς του (ὁμοίους πρὸς τὰ ὑπ᾽ ἀριθ. 2 ἐπιστύλια) ἔχει μεταξὺ ἀστραγάλων (τοῦ κάτω ἀστραγάλου διεσώθησαν ἴχνη εἰς ἕτερον ἀνευρεθὲν ὅμοιον μικρὸν τεμάχιον) ἐπιπεδόγλυφον κόσμημα, ἀποτελούμενον ἐκ συνεχῶν ἑλίκων ἀπολήγουσῶν εἰς πεντάφυλλον φοινικοειδὲς θέμα ἀμελῶς εἰργασμένον. Ἐν εἰκ. 49,5 παρίσταται καὶ ἄλλο τμῆμα ἀνευρεθέντος πλαισίου εἰκόνος ἔχοντος τριπλῆν τοξοειδῆ γλυφὴν κάτω, σχοινοειδῆ ταινίαν καὶ πλατείαν ἑλικοειδῆ μετὰ φοινικοειδῶν διακόσμησιν. Ἡ ἀνεύρεσις τοσούτων τεμαχίων προερχομένων ἐκ πλαισίων εἰκόνων εἶνε δηλωτικὴ τῆς πλουσίας δι᾽ εἰκόνων διακοσμήσεως τοῦ Ναοῦ.

Εἰκ. 54. Τμῆμα πλαισίου εἰκόνος ἐπιπεδόγλυφον.

Τέλος ἐνταῦθα παρέχομεν καὶ τὴν περιγραφὴν ἀνευρεθέντων ***φατνωμάτων,*** τῆς σαρκοφάγου τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου τοῦ βορείου σκέλους τοῦ Ναοῦ καὶ τοῦ τεμαχίου ἐκ σαρκοφάγου τύπου Sidamara τῆς ἀνωτέρω εἰκόνος 34 (σελ. 161).

Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἀριστεροῦ τμήματος τοῦ ἱεροῦ Βήματος τοῦ Ναοῦ ἀνευρέθη τὸ ἐν εἰκόνι 55 παριστώμενον φάτνωμα, ἔχον ὁμοίαν μορφὴν πρὸς ἐντοιχισμένον ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναϋδρίου τοῦ χωρίου φάτνωμα (φωτογραφίαν τοῦ ἀνευρεθέντος κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς φατνώματος βλέπε εἰς τὴν κατωτέρω πρόσοψιν τοῦ εἰς Μουσεῖον μετατραπέντος Τζαμίου — εἰκ. 57 —, δεξιὰ τῆς εἰσόδου).

Εἰκ. 55. Ἀνευρεθὲν φάτνωμα κατὰ τὰς ἀνασκαφάς.

Τὰ φατνώματα ταῦτα κοσμοῦνται κατὰ τὸ μέσον δι᾽ ἐξέχοντος ἀναγλύφου

(φύλλου ἀκάνθου, ἐσχηματοποιημένων ἀνθεμίων, ρόδακος ἐν τῷ μέσῳ διπλῆς ἕλικος κ. ἄ.) ἀκολουθοῦντος τὴν ἑλληνιστικὴν παράδοσιν· ἡ χρῆσις ὅμως τῶν φατνωμάτων τούτων φαίνεται ὅτι ἐνταῦθα ἦτο ἐντελῶς διάφορος· ἐξ ἀναλόγων παραδειγμάτων, ὡς εἶνε τὸ ἐν εἰκόνι 56 [1], δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ταῦτα ἦσαν μᾶλλον τοποθετημένα ὡς διακοσμητικὰ πλαίσια παραθύρων εἰς τοξοειδῆ θέσιν, ὅπως καὶ ἐκ τῆς κλίσεως ἣν ἔχουσι τὰ φατνώματα καταφαίνεται. Ἂν τὸ τοιοῦτον ἀληθεύῃ, λαμβάνομεν ἰδέαν τινὰ καὶ τῆς ἐξωτερικῆς διακοσμήσεως τοῦ μνημείου τῆς Ἐφέσου.

Εἰκ. 56.
Θέσις φατνώματος εἰκ. 55.

Εἰς ἐποχὴν προγενεστέραν τοῦ Ἰουστινιανοῦ πρέπει νὰ καταταχθῇ καὶ ἡ ἀνευρεθεῖσα — ἐν δευτέρᾳ προφανῶς χρήσει — σαρκοφάγος (Εἰκ. 44 — Πίν. Η΄—), ἡ ἔχουσα ὡς διάκοσμον ἓν τῶν συνήθων θεμάτων ἐν τῇ παλαιοχριστιανικῇ γλυπτικῇ, βότρυν μετὰ ἀμπελοφύλλου καὶ ραμφίζοντος πτηνοῦ· ὁ βότρυς μετὰ τοῦ ἀμπελοφύλλου εἶνε εἰργασμένα τοσοῦτον πλαστικῶς καὶ φυσικῶς ὥστε θὰ ἠδύνατο ἡ ἐπὶ τῆς μαρμαρίνης ταύτης πλακὸς ἀνάγλυπτος παράστασις καὶ ὡς ρωμαϊκὸν ἀνάγλυφον νὰ νομισθῇ, ἂν ὁ συνδυασμὸς αὐτῆς μετὰ τοῦ ραμφίζοντος πτηνοῦ — ἱκανῶς ἄλλως τε ἀτέχνου — δὲν ἦτο ὅλως ξένη εἰς διακοσμήσεις ρωμαϊκῶν σαρκοφάγων.

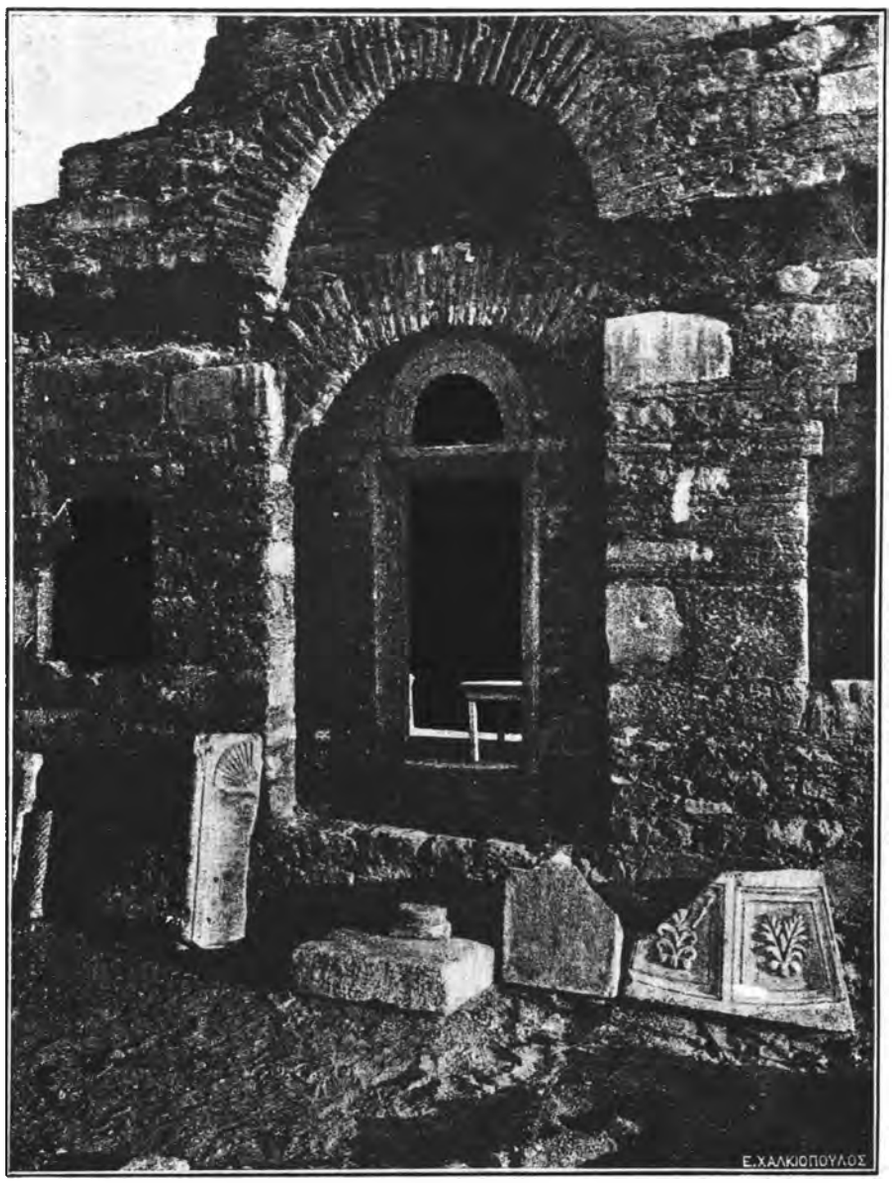
Ὁμοίως εἰς προγενεστέραν τῆς κτίσεως τοῦ Ναοῦ ἐποχὴν ἀνήκει καὶ τὸ τμῆμα τῆς σαρκοφάγου, τύπου Sidamara (βλ. εἰκ. 34), ἐξ ἧς διασώζεται μικρὸν τεμάχιον τοῦ κάτω τμήματος μετὰ διακόσμου ἐξ ἀλυσσιδωτοῦ πλοχμοῦ μετὰ κόμβων, ἡ βάσις ἑνὸς τῶν κιονίσκων καὶ παρ' αὐτὴν ὁ εἷς τῶν ποδῶν ἀγαλματίου καλῶς εἰργασμένος. Τὸ εἶδος τοῦτο τῶν μικρασιατικῶν σαρκοφάγων, τῶν συνεχιζομένων μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε΄ αἰῶνος καὶ φερουσῶν εἰς περίοπτον σχεδὸν ἀνάγλυφον παραστάσεις ἢ σκηνὰς τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης, χωριζομένας διὰ κιονίσκων μετ' Ἀψίδων, ἔχει λεπτομερῶς ἐξετασθῇ [2].

Εἰς τὰ ἀνευρεθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς γλυπτὰ ταῦτα τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου τῆς Ἐφέσου παρετηρήσαμεν ἤδη μεγάλην ποικιλίαν οὐ μόνον κατὰ τὰ διακοσμητικὰ θέματα ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν τεχνουργίαν. Ἡ ποικιλία αὕτη δὲν ὀφείλεται μόνον εἰς χρονικὴν διαφορὰν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν λίαν ἐνωρὶς παρατηρουμένην συνύπαρξιν ἑλληνιστικῶν στοιχείων μετὰ ἀνατολικῶν, ἡ ἐπικράτησις τῶν

---

[1] Ἡ εἰκὼν εἶνε εἰλημμένη ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Strzygowski, Die Baukunst der Armenier, Wien, 1918, I σελ. 419 εἰκ. 448, παριστῶσα πλαίσιον τοξοειδοῦς παραθύρου τοῦ Ναοῦ τῆς Hripsime.

[2] Πρβλ. βιβλιογραφίαν καὶ ἐν Γ. Σωτηρίου, Παλαιὰ χριστιανικὴ Βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου ἐν Ἐφέσῳ, Ἀρχ. Ἐφημ. τοῦ ἔτους 1919 σελ. 17, ἔνθα παρατίθεται ἐν εἰκ. 16 ἀνευρεθὲν κατὰ τὰς ἐκεῖ ἀνασκαφὰς ἀρχιτεκτονικὸν μέλος, ἔχον πλοχμὸν παρόμοιον πρὸς τὸ τεμάχιον τοῦτο τῆς Ἐφέσου.

Εἰκ. 57. Πρόσοψις τοῦ πρὸ τῆς Πύλης τῶν διωγμῶν μικροῦ Τζαμίου, μεταβληθέντος εἰς Μουσεῖον τῶν εὑρημάτων τοῦ Θεολόγου.

ὁποίων κερδίζει διαρκῶς ἔδαφος καὶ εἰς αὐτὰς ἔτι τὰς χώρας ὅπου τὰ μνημεῖα τῆς ἀρχαιότητος ἵσταντο ἔτι κατὰ μέγα μέρος ἀκέραια, καταλήγει δὲ εἰς τοὺς ἀμέσως μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν χρόνους εἰς τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ πλαστικοῦ καὶ ὀργανικῶς διαπλασσομένου ***ἑλληνιστικοῦ ἀναγλύφου*** καὶ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ἐπιπεδομόρφου καὶ διακοσμητικοῦ ***ἀνατολικοῦ,*** τοῦ ἔχοντος τὴν ἀβαθῆ ρυθμικὴν

κατεργασίαν τῆς ἐπιφανείας καὶ καταπίπτοντος μάλιστα εἰς ἐποχὴν παρακμῆς εἰς γραμμικὸν σχέδιον.

Εἰς τὰ περιγραφέντα ἀνάγλυφα δύναταί τις ἄριστα νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἐν Ἐφέσῳ καὶ Μ. Ἀσίᾳ καθὼς καὶ εἰς πάντα τὰ κέντρα τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς συντελεσθεῖσαν μεταβολὴν ταύτην. Εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν παράδοσιν ἀνάγονται πλὴν τῶν ἰωνικῶν βάσεων τῶν κιόνων καὶ τῶν μετὰ γλυφῶν καὶ ἰωνικῶν κυματίων γείσων, τὰ κορινθιακὰ κιονόκρανα τοῦ Αἰθρίου, τὰ εἰς ὕψηλὸν ἀνάγλυφον εἰργασμένα φατνώματα καὶ ἡ διακόσμησις τῶν δύο σαρκοφάγων. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀνατολικοῦ ρεύματος μετασχηματίζονται σχηματοποιούμενα τὰ ἀρχαῖα θέματα: ὁ στέφανος δάφνης εἰς τὰ θωράκια, τὰ κυμάτια εἰς τὰ ἐπιστύλια, αἱ φυτικαὶ ἕλικες εἰς τὰ πλαίσια, τὰ ὠὰ καὶ αἱ ἕλικες εἰς τὰ ἰωνίζοντα κιονόκρανα ἀκολουθούμενα ὑπὸ ἀλλαγῆς τῆς τεχνουργίας τοῦ ἀναγλύφου. Ἡ ἐπικράτησις τέλος τοῦ ἐπιπεδομόρφου ἀνατολικοῦ διακόσμου παρατηρεῖται εἰς τὰ μετὰ πλεγμάτων καὶ ζώων θωράκια. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶδος οὐδέποτε πλέον ἐξέλιπε ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς γλυπτικῆς παρὰ τὴν ἐπὶ Μακεδόνων καὶ Κομνηνῶν παρατηρουμένην προσπάθειαν πρὸς ἀνάζησιν τοῦ ἀρχαίου φυτικοῦ καὶ πλαστικοῦ διακόσμου.

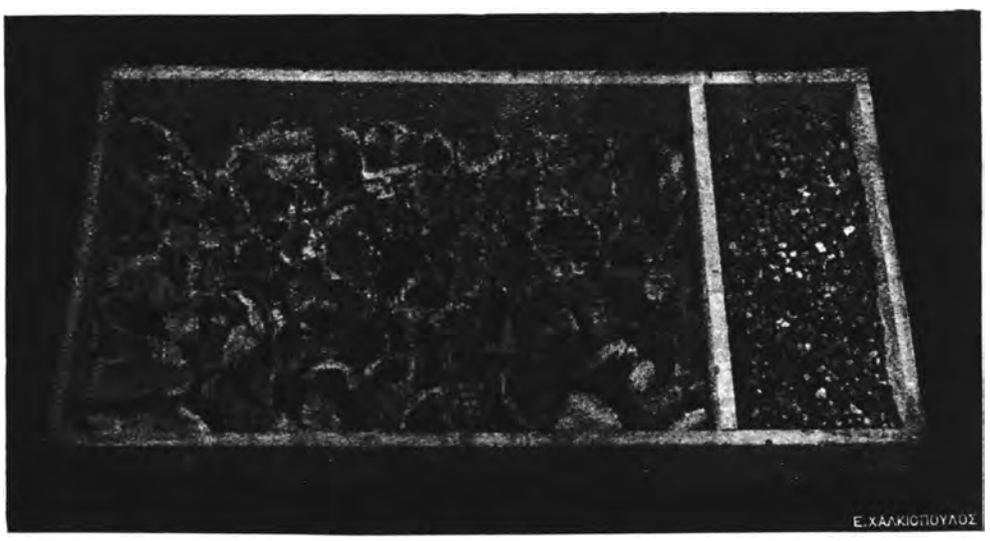
2. ΜΩΣΑΪΚΑ - ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΑΙ

Πλὴν τῶν ἀνευρεθέντων γλυπτῶν περισυνελέγη καὶ πλῆθος μωσαϊκῶν εἰς τεμάχια ἢ διαλελυμένας ψηφῖδας, ἅτινα ἀνευρίσκοντο ἀσβεστοποιημένα ἕνεκα πυρκαϊᾶς εἰς πάντα σχεδὸν τὰ στρώματα τῆς ἐπιχώσεως τοῦ μνημείου [1]. Τὰ περισυλλεγόμενα ταῦτα μωσαϊκά, ἐν οἷς πλὴν τῶν χρωματισμῶν τῶν ψηφίδων καὶ ἀσημάντων τινῶν τμημάτων ἐκ παραστάσεων καὶ διακοσμήσεων οὐδὲν ἕτερον διακρίνεται, ἐναπετίθεντο καταλλήλως εἰς ξυλίνας θήκας, μίαν τῶν ὁποίων παριστᾷ ἡ εἰκὼν 56· τὰ μεγαλύτερα τμήματα ἐτοποθετήθησαν μετὰ ταῦτα εἰς ξυλίνας προθήκας ἐντὸς τοῦ ἐπισκευασθέντος μικροῦ Τζαμίου τοῦ εὑρισκομένου ἔναντι

[1] Ἡ ἐπίχωσις τοῦ μνημείου, περὶ ἧς καὶ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος (σελ. 94 κ. ἑ.) παρουσιάζει τὰ ἑξῆς στρώματα: Τὸ 1ον στρῶμα συνίσταται ἐκ νεωτέρων (λόγῳ τῆς κατωφεροῦς θέσεως τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ λόφου) προσχώσεων μετὰ θάμνων καὶ χόρτων. Ἀκολουθεῖ 2ον στρῶμα (ἑνὸς καὶ ἡμίσεος περίπου μέτρων βάθους) περιέχον κονιάματα καὶ συντρίμματα πλίνθων, εἶτα 3ον στρῶμα ὁμοίου βάθους, συνιστάμενον ἐκ κονιαμάτων μεταβεβλημένων ἕνεκα τῆς διαποτίσεως εἰς βώλους, περιέχον δὲ καὶ λίθους καὶ τεθραυσμένα ἢ ἀκέραια ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἐνίοτε 4ον στρῶμα ἀβαθέστερον μετὰ κονιαμάτων κ. ἄ. μεταβεβλημένων εἰς τέφραν ἕνεκα πυρκαϊᾶς, ἥτις καὶ ἐκ τῆς καταστάσεως εἰς ἣν ἀνευρίσκοντο τὰ κατωτέρω ἀναφερόμενα μωσαϊκὰ ἐπιστώθη ὡς συμβᾶσα, καὶ τέλος 5ον στρῶμα μόλις 0,50 μ. ἄνωθεν τοῦ δαπέδου τοῦ Ναοῦ μετὰ μελανοῦ χώματος ἐν εἴδει λιπάσματος, ὅπερ εἶνε δηλωτικὸν καὶ τῆς ἐπὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα ἐγκαταλείψεως τοῦ Ναοῦ ἢ τῆς μεταβολῆς εἰς σταῦλον τοῦ μνημείου πρὸ τῆς καταστροφῆς αὐτοῦ. Ἀπὸ τοῦ 2ου μέχρι τοῦ 5ου στρώματος ἀνευρίσκοντο μωσαϊκὰ εἰς τεμάχια ἢ διαλελυμένας ψηφῖδας καὶ τμήματα τοιχογραφιῶν, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων ἔχουσιν ἀσβεστοποιηθῆ ἐκ τῆς γενομένης πυρκαϊᾶς, ἐνίοτε δὲ εὑρίσκονται κεχωσμένοι ὄγκοι — ὅμοιοι σχεδὸν πρὸς τοὺς ἐπικαθημένους ἐπὶ τοῦ ἐδάφους — καθιστῶντες δυσκολωτάτην τὴν πρόοδον τῆς ἀνασκαφῆς.

τῆς Πύλης τῶν διωγμῶν, καὶ μετατραπέντος εἰς προσωρινὸν Μουσεῖον τῶν εὑρημάτων (Εἰκ. 57).

Ὅ,τι δύναται νὰ λεχθῇ περὶ τῶν λειψάνων τούτων τῆς πλουσιωτάτης (ὡς εἰκάζεται ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἀνευρεθέντων) ψηφιδωτῆς διακοσμήσεως τοῦ Ναοῦ περιορίζεται κατ' ἀνάγκην εἰς παρατηρήσεις τινὰς ἀφορώσας τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς των. Πάντα δηλ. τὰ ἀνευρεθέντα τμήματα συνίστανται ἐξ ἑνὸς μόνου παχέος ἐπιχρίσματος (πάχ. 0,055 μ.) ἐξ ἀσβέστου καὶ ἄμμου, ἐφ' οὗ εἶνε ἐμπεπηγμέναι αἱ πολύχρωμοι ψηφῖδες· μόνον εἴς τινα μέρη παρατηρεῖται λεπτὸν δεύτε-

Εἰκ. 58. Μία τῶν ξυλίνων θηκῶν, ἐν αἷς περισυνελέγησαν τὰ ἀνευρισκόμενα μωσαϊκά.

ρον ἐπίχρισμα ἐκ λευκοτέρου κονιάματος, ὅπερ ὅμως εἶνε τοσούτῳ συνηνωμένον πρὸς τὸ πρῶτον, ὥστε δυσκόλως ἀποχωρίζεται [1].

Αἱ ψηφῖδες πᾶσαι σχεδὸν ἐξ ὑαλίνης ἐγχρώμου μάζης ἀποκοπεῖσαι (παρατηροῦνται ἐνίοτε καὶ ψηφῖδες ἐκ μαρμάρου καὶ πλίνθων) ἔχουσι τὸ σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος λίαν ἀκανόνιστα, εἶνε δὲ τοποθετημέναι εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν ἀπ' ἀλλήλων καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀσυμμέτρως (πρβλ. εἰκ. 58) [2]. Αἱ χρυσαῖ ψηφῖδες τοῦ βάθους τοποθετοῦνται κεκλιμέναι πως κατὰ σειρὰς ἱκανῶς ἀπεχούσας (πρβλ. τὸ

[1] Εἰς μεταγενέστερα μωσαϊκὰ (Καθολικοῦ τῆς Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ, Δαφνίου κ. ἄ.) παρατηροῦνται, ὡς γνωστόν, δύο διακεκριμένα κονιάματα (πρβλ. νεωτέρας παρατηρήσεις ἐν Ἀρχ. Δελτίῳ, τόμ. 6 (1920-21), Παράρτημα, σελ. 178 κ. ἑ.).

[2] Ἀντιθέτως τὰ μωσαϊκὰ Ὁσίου Λουκᾶ, ὡς ἐδόθη εἰς ἐμὲ εὐκαιρία, ἕνεκα γενομένων ἐπισκευῶν, νὰ παρατηρήσω, φέρουσι τὰς ψηφῖδας στενῶς συνηνωμένας οὕτως ὥστε οὐδόλως σχεδὸν διακρίνεται ἡ μεταξὺ τῶν ψηφίδων ἀπόστασις, διὸ καὶ νομίζει τις ὅτι ἔχει πρὸ αὐτοῦ ἔργον ζωγραφικῆς μᾶλλον ἢ ψηφίδωσιν. Τοὐναντίον τὰ μωσαϊκὰ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης εἶνε ὡς ἐν Ἐφέσῳ κατεσκευασμένα.

ἐν τῷ μέσῳ τῆς εἰκ. 58 τεμάχιον), ἵνα ἐπιτευχθῇ προφανῶς μεγαλυτέρα δυνατὴ ἀντανάκλασις τῶν χρυσῶν ψηφίδων, ὡς τοῦτο παρετηρήθη καὶ εἰς μωσαϊκὰ Ναῶν ἐν Κων/πόλει (Ἁγ. Σοφίας καὶ Ἁγ. Εἰρήνης), Θεσσαλονίκῃ (Ἁγ. Δημητρίου) Παρέντζῳ κλπ.[1]. Κάτωθεν τῶν ψηφίδων διακρίνονται ἐνίοτε χρώματα ἀνάλογα πολλάκις πρὸς τὸ χρῶμα τῶν ψηφίδων, πλὴν τοῦ χρυσοῦ βάθους ἔνθα διακρίνεται ἐρυθρὸς χρωματισμός· τὰ παρατηρούμενα καὶ ἐν τοῖς ψηφιδωτοῖς τούτοις

Εἰκ. 59. Τμῆμα τῶν τοποθετηθεισῶν προθηκῶν ἐν τῷ μεταβληθέντι εἰς Μουσεῖον Τζαμίῳ, ἔνθα ἐτέθησαν τ' ἀνευρεθέντα μωσαϊκά, τὰ τμήματα τοιχογραφιῶν καὶ τ' ἄλλα εὑρήματα.

χρώματα τοῦ ἐπιχρίσματος εἶνε ἀπόδειξις τῆς ἐπὶ τόπου γινομένης ψηφιδώσεως, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ τὴν γνώμην ἡμῶν ταύτην ἀνεπτύξαμεν[2].

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ βορείου σκέλους τῆς σταυρικῆς Βασιλικῆς τῆς Ἐφέσου ἀνευρέθησαν μετὰ τῶν χωμάτων ἀναμεμιγμένα πάμπολλα τμήματα ***τοιχογραφιῶν,*** περισυλλεγέντα καὶ ταῦτα καὶ ἐναποτεθέντα εἰς τὴν καταρτισθεῖσαν συλλογὴν (βλ. εἰκ. 59, ἄνω σειράν). Τμήματα μάλιστα τοιχογραφιῶν (μέρη ἐνδυμάτων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὁλοσώμων ἁγίων) διεσώθησαν καὶ κατὰ χώραν ἐπὶ τῶν ἐκκαθαριζομένων ἀπὸ τῆς ἐπιχωματώσεως τοίχων καὶ μάλιστα ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ σκέλους παρὰ τὴν βορείαν πύλην τοῦ Ναοῦ καὶ κατὰ τὸ ἐν τῷ μέσῳ τῆς βορείας πλευρᾶς ἄνοιγμα. Εἰς πάντα σχεδὸν τ' ἀνευρεθέντα τεμάχια καὶ εἰς τὰ κατὰ χώραν διασωθέντα παρατηροῦνται ἐπάλληλοι τοιχογραφίαι, ὅπερ εἶνε

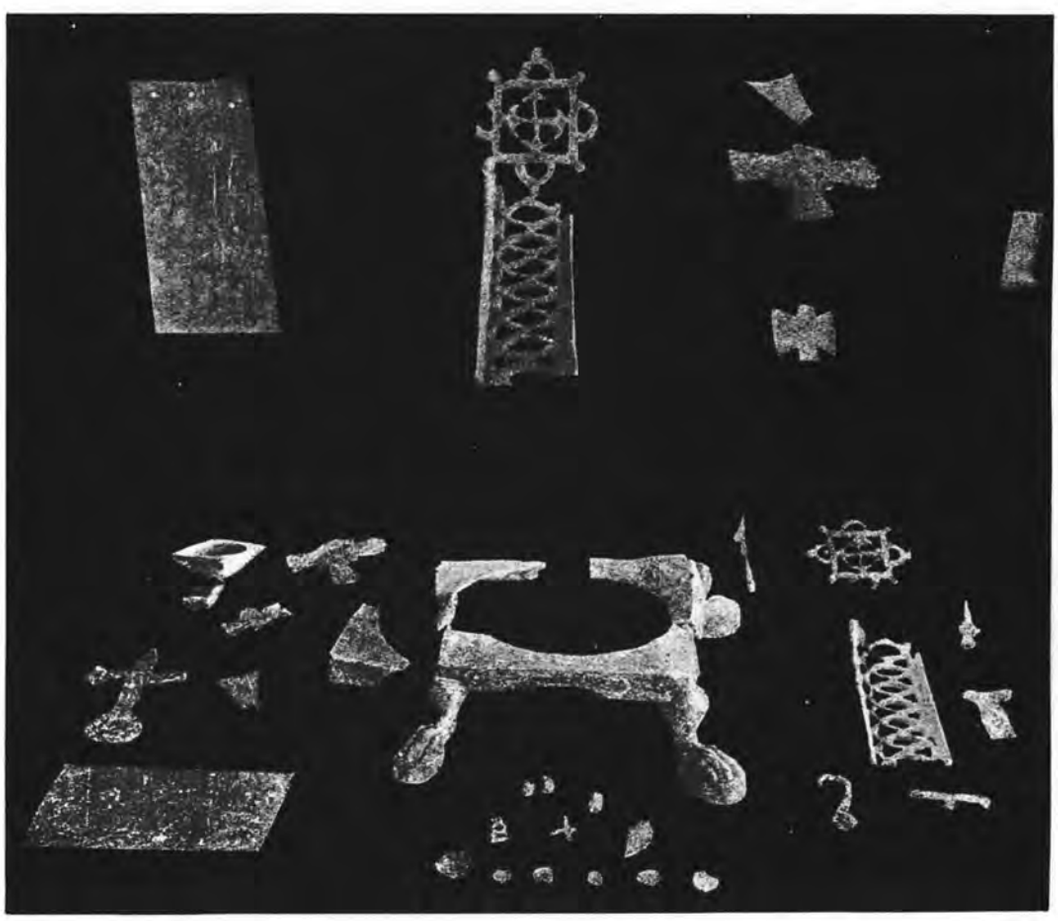
[1] Βλέπε W. S. George, The church of S. Eirene at Con/ple, Oxford - London, 1919, σελ. 53 κ. ἑ. Ἡ τοιαύτη κλιμακωτὴ διάταξις τῶν ψηφίδων δὲν παρατηρεῖται οὔτε εἰς μωσαϊκὰ τόξων ἐν τοῖς ψηφιδωτοῖς Ὁσίου Λουκᾶ καὶ Δαφνίου.

[2] Πρβλ. Γ'. Σωτηρίου, Νεώτεραι παρατηρήσεις περὶ τῆς τεχνικῆς τῶν ψηφιδωτῶν ἐν Ἀρχαιολ. Δελτίῳ, ἔ. ἀ. σελ. 179 καὶ σημ. 1.

ἀπόδειξις τῆς κατὰ καιροὺς ἀνανεώσεως τῆς διὰ τοιχογραφιῶν προφανῶς διακοσμήσεως τοῦ σκέλους τούτου τοῦ σταυρικοῦ Ναοῦ.

3 ΜΕΤΑΛΛΙΝΑ

Ἐκ τῶν μεταλλίνων εἰδῶν, δι' ὧν ὁ Ναὸς τοῦ Θεολόγου θὰ ἦτο ἀνέκαθεν πλουσίως πεπροικισμένος, ἐπόμενον εἶνε ὅτι θὰ ἀνευρίσκοντο ἐλάχιστα κατὰ τὰς

Εἰκ. 60. Ἀνευρεθέντα μετάλλινα σκεύη κλπ. κατὰ τὰς ἀνασκαφάς.

ἀνασκαφάς, ἀφ' οὗ ὁ Ναός, ἔρημος ἀφεθεὶς ἐπὶ πολλὰ ἔτη, ἦτο ἐκτεθειμένος εἰς παντὸς εἴδους συλήσεις.

Τ' ἀνευρεθέντα παριστᾷ ἡ εἰκὼν 60, ἅτινα ἀπεκαλύφθησαν κυρίως κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν τοῦ «βόθρου» τοῦ Μαυσωλείου τοῦ Θεολόγου καὶ τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς τοξοειδοῦς καμάρας τῆς σχηματιζομένης εἰς βάθος 1.80 μ. ἐπὶ τοῦ

βορείου τοίχου τοῦ ἀριστερὰ τοῦ ἱεροῦ Βήματος διαμερίσματος, ἥτις ἐχρησιμοποιεῖτο πιθανώτατα ἵνα ρίπτωσι τὰ ἄχρηστα σκεύη οἱ διακονοῦντες ἐν τῷ Ναῷ. Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς μόνον τῆς μεταξὺ τῶν δύο πεσσῶν ἀριστερᾶς κιονοστοιχίας τοῦ ἱεροῦ Βήματος ἀνευρέθη κατὰ χώραν τὸ ἐν εἰκόνι 60 1, τμῆμα ἐκ τῶν ὀρειχαλκίνων δακτυλίων τῶν κιόνων (ὕψους 0,065) ἵνα πιστώσῃ τὴν ὕπαρξιν δακτυλίων τοιούτων, κατὰ δὲ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς ἀριστερᾶς πλαγίας εἰσόδου τοῦ Μαυσωλείου ἀνευρέθη ὁμοίως κατὰ χώραν εἷς τῶν σιδηρῶν ὅλμων (Εἰκ. 60 5), εἰς ὃν εἰσήρχετο ἡ στρόφιγξ τῶν θυροφύλλων τῆς ὑπαρχούσης κατὰ τὸ μέρος τοῦτο εἰσόδου (πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σελ. 101 καὶ 104).

Τὰ λοιπὰ ἀνευρεθέντα μετάλλινα σκεύη τῆς εἰκ. 60 περιγράφομεν κατωτέρω:

1. Ὀρειχάλκινον σκεῦος (εἰς τρία τεμάχια ἀνευρεθὲν) τετράγωνον μετὰ κυκλικῆς ὀπῆς ἐν τῷ μέσῳ, στηριζόμενον εἰς τέσσαρας πόδας λέοντος ἄριστα εἰργασμένους (ἐκ τῶν ποδῶν ἐλλείπει ὁ τέταρτος) καὶ χρησιμεῦον πιθανῶς ὡς βάσις λυχνίας, τύπου παλαιῶν χριστιανικῶν χρόνων (Εἰκ. 61 πρβλ. καὶ εἰκ. 60 7) [1]. Ἕτερον ἀνευρεθὲν ἐξ ὁμοίου σκεύους τμῆμα παρίσταται ἀριστ. τοῦ πρώτου.

Εἰκ. 61. Ὀρειχάλκινον σκεῦος ἀνευρεθὲν κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ Μαυσωλείου.

2. Σταυρὸς μετ᾽ ἀγκιστροειδῶν κεραιῶν ἐντὸς τετραγώνου μετὰ κόμβων καὶ τεσσάρων ἡμικυκλικῶν παρωτίδων ἐξ ὀξειδωμένου χαλκοῦ. Μετ᾽ αὐτοῦ ἀνευρέθη πλὰξ ἐξ ὁμοίου καὶ ἐν τῇ αὐτῇ καταστάσει μετάλλου μετὰ κυκλικῶν συμπλεκομένων ἐν εἴδει κιγκλίδων διακοσμήσεων (εἰκ. 60, 3 καὶ 3α). Ἀμφότερα ἔχουσι διάτρητον κατεργασίαν, δύνανται δὲ ἕνεκα τῆς κυρτότητος τοῦ ἄνω ἄκρου τῆς πλακὸς νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς ἀποτελοῦντα ἓν σκεῦος (Θυμιατήριον;), τοῦ σταυροῦ χρησιμοποιουμένου ὡς λαβῆς· μεταξὺ σταυροῦ καὶ πλακὸς (ὡς τοποθετοῦνται ἐν τῇ εἰκ. 60, 3) ἐλλείπει τεμάχιον, ὡς ἐλλείπει καὶ τὸ ἐπὶ τοῦ κάτω ἄκρου τῆς πλακὸς ὑποτιθέμενον συγκεκολλημένον δοχεῖον [2].

3. Πέντε τμήματα μικρῶν χαλκῶν καὶ ὀρειχαλκίνων σταυρῶν (Εἰκ. 60 2,6 κ.ἀ.). Ὁ εἷς ἐκ τούτων (ὑπ᾽ ἀριθ. 6) διεσώθη ὁλόκληρος ἔχον ἰσχυρὰν ὀξείδωσιν καὶ ἀπετέλει ἴσως τμῆμα ἐκκλησιαστικοῦ σκεύους, ὡς δεικνύει ἡ πλατεῖα βάσις αὐτοῦ. Ἕτερος (ὑπ᾽ ἀριθ. 2) διασῴζει τὰς τρεῖς κεραίας καὶ ἔχει ἐν τῷ μέσῳ τέσσαρας ὀπάς· ὁμοίαν ὀπὴν ἔχει καὶ τμῆμα σταυροῦ (ὑπ᾽ ἀριθ. 2α) τεχνικώτερον ἐξ ὅλων

---

[1] Ἀναλόγους βάσεις μετὰ λυχνιῶν τοιούτων βλέπε ἐν Wulff, Altchristl. und Mittelalt. byz. und ital. Bildwerke, Teil I, Berlin, 1909, Πίν. L, Nº 996 κ. ἀλλ.

[2] Ἐν εἰκ. 60, 3α ἐτέθησαν ἀμφότερα τὰ τμήματα μεμονωμένα, διότι πράγματι θὰ ἠδύνατο ὁ σταυρὸς νὰ ἑρμηνευθῇ καὶ ὡς περίαπτον κρεμάμενον δι᾽ ἀλύσσεως (πρβλ. Wulff, ἔ. ἀ. Πίν. WLVIII, Nº 1009 - 1011). Νομίζω ὅτι τ᾽ ἀνευρεθέντα τμήματα μᾶλλον ὡς ἀποτελοῦντα ἓν σκεῦος πρέπει νὰ θεωρηθῶσι.

κατειργασμένον. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 14 τμῆμα ἔχει ἐν τῷ μέσῳ κεχαραγμένην παράστασιν ἁγίου· τέλος ὁ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὑπ' ἀριθ. 8 ἀντικειμένων μικρὸς σταυρὸς ἔχων καὶ εἰς τὰς τέσσαρας αὐτοῦ κυρτουμένας κεραίας ὀπὰς ἐχρησιμοποιεῖτο πιθανῶς καὶ ὡς κάλυμμα ἐκκλησιαστικοῦ σκεύους [1].

4. Πλὰξ ἐξ ὀρειχάλκου (0,12 × 0,20 μ.) ἀδιακόσμητος μετὰ τριῶν ὀπῶν ἐπὶ τοῦ ἑνὸς ἄκρου καὶ δύο ἐπὶ τοῦ ἑτέρου (εἰκ. 60, 4 καὶ 4α)· ὁ προσδιορισμὸς τῆς χρησιμοποιήσεως τῆς πλακὸς ταύτης εἶνε δύσκολος, καθόσον οὐδὲν χαρακτηριστικὸν φέρει.

5. Τέσσαρα μικρὰ ἀντικείμενα ἐκ χαλκοῦ εἰς σχῆμα μαχαιρίου (ἀριθ. 13) ἥλου (ἀριθ. 12) κισσοειδοῦς πετάλου (ἀριθ. 8 δεξιὰ) καὶ λαβῆς σφραγῖδος (ἀριθ. 8 ἀριστερὰ τοῦ μικροῦ σταυροῦ) ἐκ τῶν διὰ κηρία συνήθως χρησιμοποιουμένων ἐν τοῖς Ναοῖς.

6. Τρεῖς μικραὶ ἐξ ἀργύρου σφαῖραι ὁμοίως συνήθεις εἰς Θυμιατήρια (εἰκ. 60, 8 ἄνω).

7. Τρία ἐκ σιδήρου ἄγκιστρα, ἔχοντα ἰσχυρὰν ὀξείδωσιν, πρὸς ἀνάρτησιν προφανῶς χρησιμοποιηθέντα (60, 9, 10 καὶ 11) καὶ

8. Ἓξ πεταλοειδῆ νομισματόμορφα χάλκινα ἐλάσματα (60, 8 ἡ κάτω σειρὰ) ἄγνωστον εἰς τίνα σκοπὸν χρησιμοποιούμενα.

4. ΠΗΛΙΝΑ

Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἦλθον εἰς φῶς καὶ πολλὰ πήλινα μετὰ γανώσεως καὶ διακόσμου θραύσματα ἐκ μεσαιωνικῶν ἀγγείων προερχόμενα, ἅτινα ἐταξινομήθησαν καταλλήλως ἐν τῇ καταρτισθείσῃ συλλογῇ τῶν εὑρημάτων ἐντὸς τοῦ ἐπισκευασθέντος Τζαμίου· δείγματα τούτων παριστῶσιν αἱ εἰκόνες 63 κ. ἑ.

Τὰ τεμάχια ταῦτα ἀνευρίσκοντο εἰς τὰ κάτω κυρίως στρώματα τῆς ἐπιχώσεως ἢ ἐντὸς τῶν εὐτελῶς ἐκτισμένων ἐπὶ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ μνημείου τάφων [2],

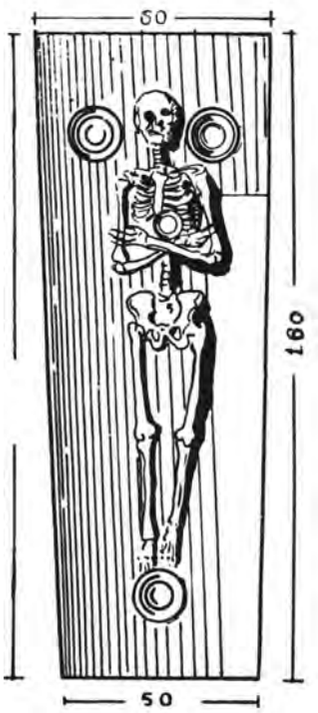
---

[1] Ἀνάλογα παραδείγματα σταυρῶν βλέπε καὶ ἐν Wulff ἔ. ἀ. Πίν. XLIV.

[2] Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς πλὴν τῶν ἀνωτέρω (σελ. 153) περιγραφέντων τάφων ἀνευρέθη μέγας ἀριθμὸς (περὶ τοὺς ἑκατὸν) εὐτελῶς ἐκτισμένων τάφων εἰς πάντα σχεδὸν τ' ἀνωτέρω (σελ. 183 σημ. 1) περιγραφέντα στρώματα τῆς ἐπιχώσεως τοῦ μνημείου, ἀκόμη καὶ ἄνωθεν τοῦ δαπέδου τοῦ Ναοῦ. Οἱ τάφοι οὗτοι ἔχοντες κατὰ κανόνα τὸ σχῆμα τῆς εἰκ. 62 ἦσαν προχείρως ἐκτισμένοι καὶ ἐκαλύπτοντο διὰ μεγάλων πλίνθων εἰλημμένων ἐκ τῶν διαλελυμένων ὄγκων τοῦ μνημείου — ἐνίοτε ἦσαν κεχαραγμέναι καὶ ἐπιγραφαὶ ἐπὶ τῆς ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ πλίνθου, βλ. κατωτέρω —, σπανιώτατα δὲ ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς κάλυμμα τοῦ τάφου ὀρθογώνιος μαρμαρίνη πλάξ, ἐφ' ἧς εὑρίσκεται κεχαραγμένον λογχοειδὲς σημεῖον. Οἱ τάφοι οὗτοι δὲν εἶχον ἐπιχωσθῆ, περιεῖχον δὲ τοὺς σκελετούς, ἐξ ὧν ἄλλοι μὲν εἶχον διαλυθῆ, ἄλλοι δὲ διετηροῦντο καλῶς· εἰς δύο ἐκ τῶν διατηρηθέντων σκελετῶν εὑρέθη τὸ κρανίον παρὰ τοὺς πόδας, εἰς πολλοὺς δὲ τάφους δὲν εὑρέθησαν κρανία. Μεθ' ὅλην τὴν ἐπιμελῆ ἔρευναν αὐτῶν δὲν ἀνευρέθη ἐντὸς τῶν τάφων ἀξιόλογόν τι ἀντικείμενον πλὴν ὠξειδωμένων ἥλων, τμημάτων σεσηπότων σανίδων (πρβλ. καὶ περιγραφὴν τάφων Μαυσωλείου σελ. 153 σημ. 1)

ὧν τὸ σχῆμα καὶ ἡ περὶ τὸν σκελετὸν τοῦ νεκροῦ θέσις τῶν ἀγγείων εἶνε οἵα παρίσταται ἐν τῇ εἰκ. 62. Τὰ δεύτερα ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀδιακόσμητα ἄνευ γανώσεως ἐκ πηλοῦ ἐρυθρῶς ζωηροῦ κατεσκευασμένα καὶ ἕφερον γλυπτόν τινα ἀμελῆ διάκοσμον. Πάντα τὰ ἄλλα ἀνευρέθησαν εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα τῆς ἐπιχώσεως.

Μεταξὺ αὐτῶν διακρίνεται σειρὰ ***λυχνιῶν,*** ὧν δείγματα παριστῶσιν αἱ δύο ἀπεικονιζόμεναι λυχνίαι ἐν τῇ εἰκ. 63. Ἐξ αὐτῶν ἡ κάτω ἔχει τὸ τυπικὸν σχῆμα,

Εἰκ. 62. Σύνηθες σχῆμα τῶν ἀνασκαπτομένων τάφων καὶ θέσις τῶν περὶ τὸν σκελετὸν ἀγγείων.

Εἰκ. 63. Δείγματα ἐκ τῶν ἀνευρεθεισῶν λυχνιῶν.

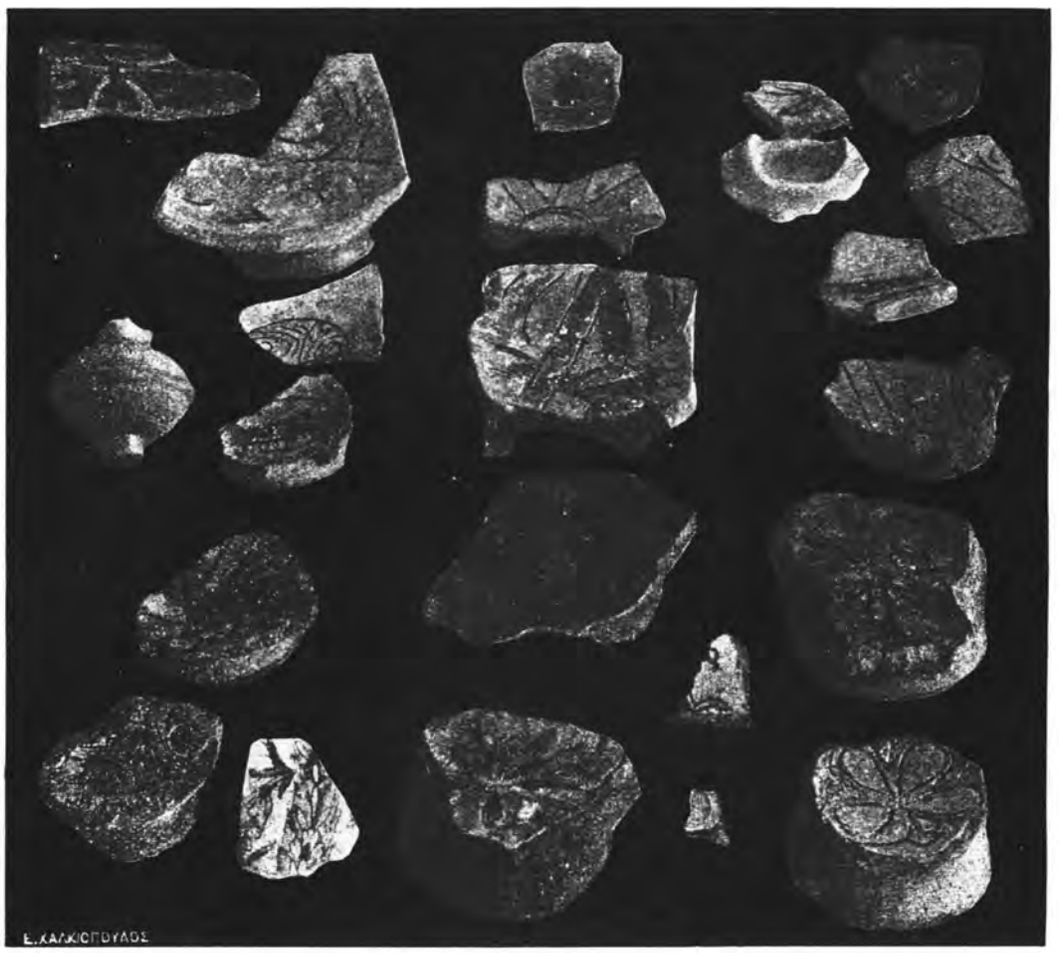
τὸ συνεχίζον τὴν Ρωμαϊκὴν παράδοσιν τῶν χριστιανικῶν λυχνιῶν τῶν πρώτων αἰώνων· φέρει ἀνάγλυφον ἐκ μικρῶν κόμβων διακόσμησιν, συνήθη καὶ εἰς τὰς κοπτικὰς λυχνίας τοῦ Ϛ′ καὶ Ζ′ αἰῶνος [1]. Ἡ ἄνω λυχνία, ὅμοιαι τῆς ὁποίας εἶνε καὶ πολλαὶ ἄλλαι μὴ φωτογραφηθεῖσαι, ἔχει ἀσύνηθες σχῆμα μετὰ λαβῆς ἐν εἴδει

καὶ τεμαχίων ἐκ μεσαιωνικῶν ἀγγείων. Οἱ τάφοι ἕνεκα τοῦ προσανατολισμοῦ των φαίνονται ὅτι εἶνε χριστιανικοί, πιθανώτατα δὲ ἔθαπτον ἐκεῖ κρυφίως κατὰ καιροὺς τοὺς θανατουμένους ἴσως ὑπὸ τῶν Τούρκων δημοθρήσκους των οἱ ἐν τῷ Κάστρῳ παραμείναντες χριστιανοὶ ἐπὶ τῶν Σελδούκων πρῶτον καὶ τῶν ὀθωμανῶν μετὰ ταῦτα, ἔχοντες προφανῶς συνείδησιν τῆς ἱερότητος τοῦ χώρου.

[1] Πρβλ. Wulff, ἔ. ἀ. Πίν. LXVI Nº 1339.

στομίου φιάλης ὁμοιάζουσα πρὸς τὰ ἐξ ὑάλου λεγόμενα Tropfenzähler [1]. Ἐκ τῶν ἐχουσῶν τὸ σχῆμα τοῦτο λυχνιῶν τινὲς εἶνε ὅλως ἀδιακόσμητοι, τινὲς δὲ φέρουσιν ἀνάγλυφον διάκοσμον ἐκ παραλλήλων γραμμῶν ἢ κόμβων.

Ὁ ἀνάγλυφος ἄνευ γανώσεως διάκοσμος, διὰ τύπου ἐκτελούμενος (estam-

Εἰκ. 64. Δείγματα ἐκ τῶν περισυλλεγέντων τεμαχίων ἐξ ἀνατολικῶν ἀγγείων.

pée), ἐξηκολούθησεν ἐπὶ μακρὸν ἐφαρμοσθεὶς εἰς παντὸς εἴδους ἐκ πηλοῦ δοχεῖα· δείγματα αὐτῶν βλέπομεν ἐν εἰκ. 64,3 (τὸ ἀριστερὰ ἐν τῷ μέσῳ σφαιρικὸν δοχεῖον) τῶν ὁποίων ὁ ἀσαφὴς ἐν εἴδει ἀραβουργήματος διάκοσμος προδίδει μεταγενεστέραν ἐποχὴν καὶ ἀνατολικὴν ἐπίδρασιν. Ἡ ἀνατολικὴ κεραμικὴ μεγάλως ἀνέπτυξε

[1] Πρβλ. ἐν Jahreshefte des Österr. Arch. Inst. in Wien, τόμ. XII (1910) Beiblatt σελ. 87 εἰκ. 50. ἔνθα μάλιστα λέγεται ὅτι τὰ τοιούτου εἴδους ὑάλινα δοχεῖα προϋποθέτουσιν ὅμοια πήλινα.

καὶ τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ ἀναγλύφου ἄνευ γανώσεως διακόσμου μετὰ πλουσίων παντοειδῶν παραστάσεων [1].

Πάντα τὰ λοιπὰ ἀνευρεθέντα θραύσματα φέρουσιν ἐπὶ τοῦ ἐρυθροῦ πηλοῦ λευκὸν ἐπίχρισμα καὶ ἐπὶ τοῦ ἐπιχρίσματος τούτου ἐφ' οὗ χαράσσεται ἢ ζωγραφίζεται ὁ διάκοσμος, τὴν γάνωσιν, δύνανται δὲ νὰ διαιρεθῶσιν εἰς δύο μεγάλας κατηγορίας α΄) εἰς τὰ φέροντα ***ἐγχάρακτον*** καὶ β΄) εἰς τὰ φέροντα ***γραπτὸν*** τὸν διάκοσμον.

Τῆς α΄ κατηγορίας διακρίνονται δύο εἴδη: 1) τὰ φέροντα διάκοσμον ***ἐλαφρῶς ἐγχάρακτον.*** Ταῦτα ἔχουσι τὸν πηλὸν ἐρυθρόν, τὰ τοιχώματα μᾶλλον λεπτά, τὸ λευκὸν ἐπίχρισμα ἐλαφρῶς ἐπιτεθειμένον, ἀμυδροτέραν δὲ τὴν γάνωσιν· εἶνε μονόχρωμα, συνήθως λευκὰ μετὰ πρασίνων κηλίδων καὶ ἡ ὀπισθία αὐτῶν ὄψις στερεῖται οἱουδήποτε διακόσμου ἢ γανώσεως. Ὁ διάκοσμος τῶν ἀγγείων τῆς κατηγορίας ταύτης ἀποτελεῖται ἐκ κεντρικοῦ ἐντὸς κύκλου ἑλικοειδοῦς συμπλέγματος ὡς ἐν εἰκ. 64 4, ἢ κτενοειδοῦς σχεδίου ὡς ἐν εἰκ. 64 5, καὶ ἐκ δύο ἢ τριῶν κατὰ διαστήματα κυκλικῶν παρυφῶν μετὰ ἐκφυλισμένης συνεχοῦς ἕλικος ἢ γραμμικοῦ σχεδίου, ὡς συμπληροῦμεν ἐξ ἄλλων ἀνευρεθέντων θραυσμάτων μὴ φωτογραφηθέντων. Ἡ συνεχὴς φυτικὴ ἕλιξ, ἢ κληματίς, εὗρεν, ὡς γνωστόν, τεραστίαν ἀνάπτυξιν εἰς τὸν Βυζαντινὸν διάκοσμον, παραλλήλως δὲ καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν εἰς ὅλα τὰ εἴδη τῆς διακοσμητικῆς τέχνης· ἀπαντῶμεν τοιοῦτον διάκοσμον συχνώτατα καὶ εἰς τὴν Σασανιδικὴν καὶ τὴν μετὰ ταῦτα πρώϊμον Ἰσλαμικὴν κεραμικήν, ὧν τὰ ἔργα εἶνε γνωστὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Σαμάρας, Ζάρας, Χαμαδὰν κλπ. [2]. Τὰ τοιαῦτα ἀγγεῖα, ἔχοντα τὰ χαρακτηριστικὰ ἄτινα ἀνεφέραμεν, εἶνε διαδεδομένα εἰς τὴν Βυζαντινὴν κεραμικήν, ἔχομεν δὲ πολλὰ παράλληλα μεταξὺ τῶν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς ἡμῶν ἐν Θήβαις καὶ Θεσσαλονίκῃ ἀνευρεθέντων καθὼς καὶ μεταξὺ τῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, Καυκάσου καὶ Περγάμου προερχομένων [3].

2) Τὰ ἔχοντα τὸν διάκοσμον ***ἰσχυρῶς ἐγχάρακτον***· ταῦτα εἶνε ἐπίσης μονόχρωμα, κίτρινα ἢ πράσινα μετὰ κηλίδων βαθυχρώμων (συνήθως καστανῶν καὶ πρασίνων). Τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ εἶνε βαθέως ἐρυθρόν, εἶνε δὲ τὰ ἀγγεῖα ταῦτα παχύτερα τῶν ἄλλων. Εἰς ταῦτα τὸ χάραγμα εἶνε ἱκανῶς βαθύ, οὕτως ὥστε τὸ ἐπίχρισμα συναθροιζόμενον ἑκατέρωθεν σχηματίζει εἶδος ἀναγλύφου (εἰκ. 64, 7

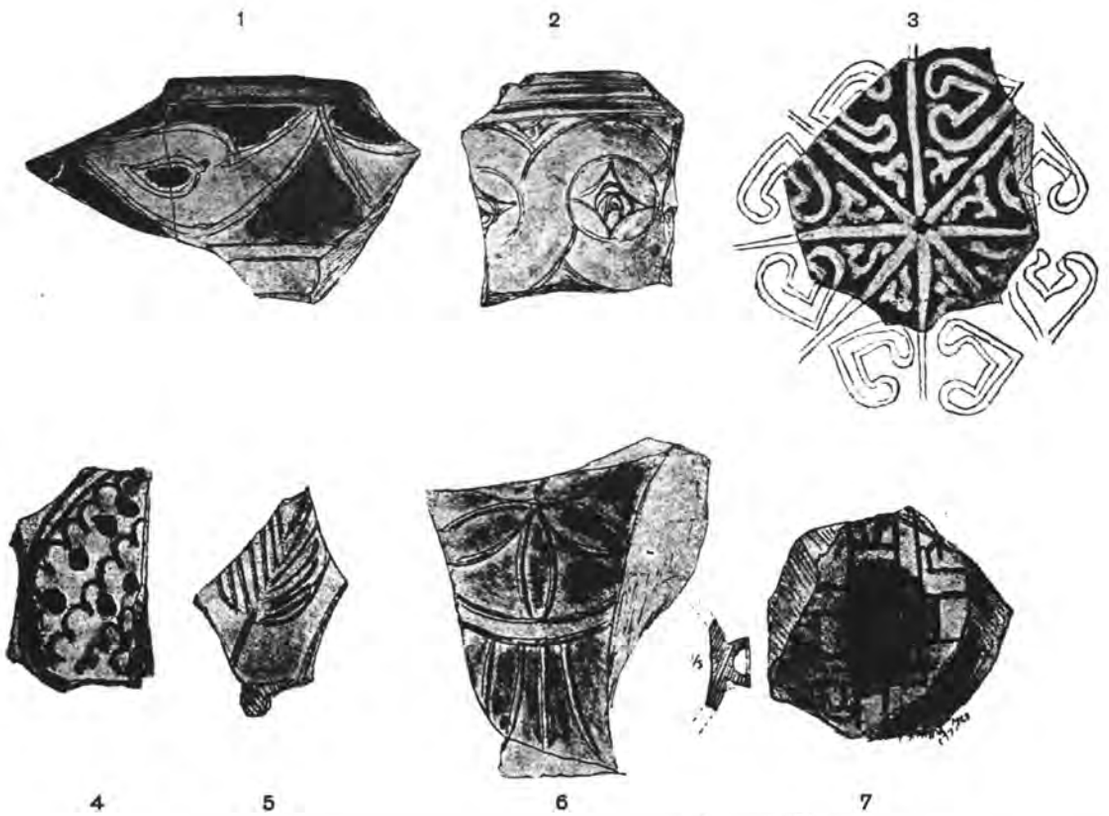
---

[1] Βλ. Islamische Tongefässe aus Mesopotamien, ἐν Jahrbuch des K. Preuss. Kunstsammlungen (1905) σελ. 69 κ. ἑ. Πρβλ. καὶ F. Sarre, Die Keramik auf der Mohamedanischen Ausstellung in München 1910 ἐν Kunst und Kunsthandwerk, τόμ. XIII (1910) σελ. 512 κ. ἑ.

[2] Πρβλ. M. Pérard. La ceramique archaique de l'Islam et ses origines, Paris, 1920.

[3] Wulff ἔ. ἀ., Tafel XXVI, N° 2159 - 2165, H. Wallis, Byzantine ceramic art, London, 1907, pl. VII, N° 18, βλ. καὶ E. v. Stern, Theodosia und seine Keramik, Taf. VII, καὶ σελ. 50, 66 κ. ἀλλ.

πρβλ. καὶ εἰκ. 65,7)· ἡ γάνωσίς των ἔχει τὴν λάμψιν ἰσχυροτέραν. Τὸ ὄπισθεν μέρος τῶν ἀγγείων τούτων φέρει ἐνίοτε ἐπίχρισμα καὶ γάνωσιν καθὼς καὶ κηλίδας ἐκ χρώματος. Ὁ διάκοσμος αὐτῶν ἀποτελεῖται ἢ ἐκ κεντρικοῦ ρόδακος [1], ὡς ἐν εἰκ. 64,10-12 πρβλ. καὶ εἰκ. 65,6 ἢ ἐκ ταινιῶν [2], ὁτὲ μὲν εἰς πλέγματα διατεθειμένων ὡς ἐν εἰκ. 64,2, 6, 7, πρβλ. καὶ εἰκ. 65 2, 7, ὁτὲ δὲ εἰς ἐλευθέρους συνδυασμοὺς ἐν σχήματι τριγώνων κλπ., ὡς εἶνε ἐν εἰκ. 64,6, 11 καὶ 13. Συνηθεστέρα εἶνε

Εἰκ. 65. Τεμάχια ἀγγείων μετὰ ἐγχαράκτων καὶ γραπτοῦ διακόσμου.

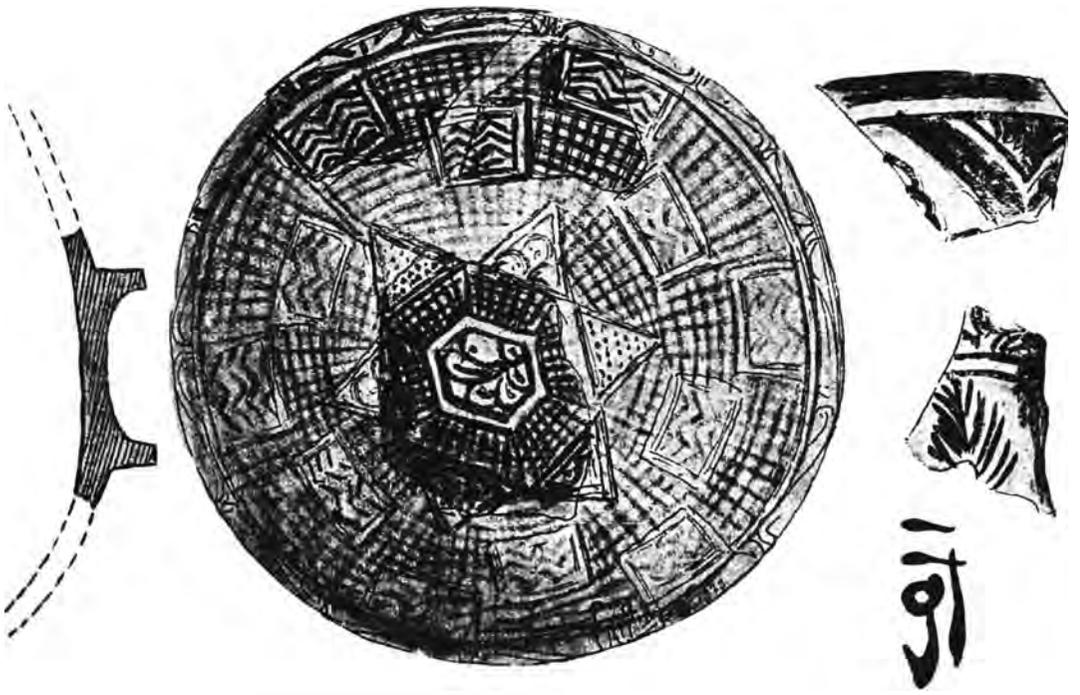
ἡ ἑτέρα διασκευὴ εἰς ἐλευθέρους ρυθμοὺς ὧν συχνὰ τὸ βάθος πληροῦται ὁλόκληρον διὰ λεπιδωτοῦ σχεδίου ἀναδεικνύοντος τὸ κόσμημα ὡς ἐν εἰκ. 65 ἀριθ. 6. Τὸ τοιοῦτον εἶνε ἐπίσης εἰς μεγάλην χρῆσιν ἐν τῇ κεραμικῇ τῆς Ἀνατολῆς, ἐν ᾗ μετατρέπεται τὸ λεπιδωτὸν εἰς κυματοειδεῖς γραμμὰς ἐξ ἐπιδράσεως τῆς Κίνας.

---

[1] Ἡ διάταξις τοῦ διακόσμου μετὰ ρόδακος εἰς τὸ κέντρον εἶνε συνήθης εἰς Ἀνατολικά, ἐπικρατεῖ ὅμως καὶ εἰς ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ ἀγγεῖα.

[2] Τὰ ἐκ ταινιῶν γεωμετρικὰ πλέγματα δὲν εἶνε σπάνια ἐν τῇ κεραμικῇ, συνδέεται δὲ ὁ διάκοσμος οὗτος πρὸς τὴν Βυζαντινὴν γλυπτικὴν (πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 176 κ. ἑ. ὅμοια ἀγγεῖα βλέπε ἐν Wulff ἔ. ἀ. Νο 2200, 2173, 2170, 2169, 2166, ἐν Wallis ἔ. ἀ. Νο 82 κ. ἄλλ.).

Εἰς τὴν 6΄ κατηγορίαν, τὰ φέροντα δηλ. ***γραπτὸν τὸν διάκοσμον,*** ἀνήκουσι: τὰ ὑπ᾽ ἀριθ. 9 καὶ 15-21 τῆς εἰκ. 64 καὶ τὰ θραύσματα τῆς εἰκ. 65 3, 4, 5. Ἐκ τούτων τὸ ὑπ᾽ ἀριθ. 9 ἔχει κυανοῦν εἰς δύο ἀποχρώσεις σχέδιον ἐπὶ τοῦ λευκοῦ παχέος ἐπιχρίσματος ἐν εἴδει κεντρικοῦ ρόδακος ἢ ἄνθους[1]. Τὰ ὑπ᾽ ἀριθ. 15-21 φέρουσιν ἀμελὲς γραπτὸν σχέδιον ἐκ κυανοῦ καὶ ἐρυθροῦ χρώματος. Τὸ ὑπ᾽ ἀριθ. 4 τῆς εἰκ. 65 (θραῦσμα ἐκ τμήματος βάσεως) φέρει ἐντὸς κύκλου διάκοσμον ἀμελῆ ἐκ τεθλασμένων γραμμῶν κυανῶν καὶ ἐρυθρὰς κηλίδας ἐπὶ λευκοῦ

Εἰκ. 66. Ἀγγεῖον ἰσλαμικὸν μετὰ γραπτοῦ διακόσμου.
(σχέδ. Σ. Ξενοπούλου).

ἐπιχρίσματος, τὸ δὲ ὑπ᾽ ἀριθ. 3 τῆς εἰκ. 65 (ἐπίσης ἐκ τμήματος βάσεως προερχόμενον) φέρει ἐπὶ καστανοῦ βάθους λευκὸν ὡραῖον κόσμημα ἀκτινοειδῶς τεθειμένον καὶ διανθιζόμενον διὰ βυζαντινῶν καρδιοσχήμων.

Τέλος εὑρέθησαν καὶ τρία θραύσματα ἐξ ἑνὸς ἀγγείου προερχόμενα, ἔχοντα γραπτὸν διάκοσμον ἔξωθεν καὶ ἔσωθεν, ἀνήκοντα δὲ εἰς τὸν κύκλον τῶν Ἰσλαμικῶν ἀγγείων (εἰκ. 66). Εἰς ταῦτα ὁ πηλὸς εἶνε λευκός, τὸ ἐπίχρισμα ἐξ ἀργίλλου τὸ δὲ σχέδιον ἐπιμελὲς καὶ λεπτολόγον εἰς κυανοῦν ἐναλλὰξ καὶ μέλαν, ὄπισθεν δὲ

[1] Τὸ κυανοῦν χρῶμα εἰς τὸν γραπτὸν διάκοσμον εἶνε τὸ συνηθέστερον. Πρβλ. Wallis, ἔ. ἀ. Νο 40, 52, 57, ἀλλὰ καὶ τὰ ἰσλαμικὰ Αἰγύπτου καὶ Περσίας ἔχουσι προτίμησιν εἰς τὸ κυανοῦν, διαφέροντα συνήθως εἰς τὴν τεχνουργίαν (βλ. Perard ἔ. ἀ.).

φέρει ἐπιγραφὴν εἰς παλαιὰν τουρκικὴν γραφήν, ἀναγινωσκομένην ὡς ὄνομα τοῦ Θεοῦ (Ἀλλάχ).

Γραπτὸν διάκοσμον φέρει ἐπίσης καὶ νεώτερον τεμάχιον (εἰκ. 64 ἀριθ. 8) ἀνῆκον εἰς κύλικα ἐκ λευκοῦ πηλοῦ, ὅπερ ἔχει λαμπρὰν γάνωσιν καὶ ἐξ ἀνθέων πολύχρωμα κοσμήματα μετὰ μελανῶν διαγραμμάτων ἐκ τοῦ γνωστοῦ εἴδους τῶν μεταγενεστέρων τουρκικῶν, τῶν φερομένων ὡς ροδιακῶν.

Ἐξαίρεσιν τῶν ἀνωτέρω ἀποτελοῦσι δύο τεμάχια (Εἰκ. 65, 1 πρβλ. καὶ εἰκ. 64, 1), φέροντα γραπτὸν ἅμα καὶ ἐγχάρακτον διάκοσμον καὶ ἀνήκοντα εἰς μέγα ἀβαθὲς πινάκιον ἐξ ὑπολεύκου πηλοῦ μετὰ ζωηρᾶς γανώσεως· ὁ ἐγχάρακτος διάκοσμος τονίζεται καὶ διὰ μελανοῦ περιγράμματος καὶ διὰ χρώματος βυσινοχρόου καὶ πρασίνου. Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο σχετίζεται πρὸς τὰ Περσικὰ τοῦ 14ου αἰῶνος κ. ἑ. ὡς πρὸς τὴν τεχνουργίαν καὶ τὸν διάκοσμον, συνιστάμενον ἐξ ἀμυγδαλωτῶν κυρτῶν φύλλων διαγραφόμενον εἰς τὰ χείλη τοῦ ἀγγείου (εἰκ. 65, 1).

Τὰ πήλινα ταῦτα τὰ ἀνευρεθέντα ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ Θεολόγου ἔχουσιν ἄμεσον ὁμοιότητα εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς τεχνουργίας, τῆς διατάξεως, τοῦ διακόσμου καὶ τῶν διακοσμητικῶν θεμάτων των πρὸς τὰ ἀνευρεθέντα ἐν Κων/πόλει [1] καὶ Καυκάσῳ [2], πρὸς τὰ ἐν συλλογαῖς Μουσείων φυλασσόμενα καὶ ὡς βυζαντινὰ φημιζόμενα, προερχόμενα δὲ ἐκ Κων/πόλεως κυρίως καὶ Περγάμου [3] καὶ πρὸς τὰ πολυάριθμα ἐν νεωτέραις ἀνασκαφαῖς: Σπάρτης, Ἀθηνῶν, Θεσσαλονίκης, Θηβῶν, Κορίνθου, Ἀταλάντης κ. ἀλλ. ἀνευρεθέντα καὶ ἐλλιπῶς δημοσιευθέντα μέχρι τοῦδε [4].

Οἱ κοινοὶ χαρακτῆρες καὶ ἡ ἄμεσος ὁμοιότης τῶν ἀγγείων τούτων ἀποδεικνύει ὅτι πρόκειται ***περὶ αὐτοτελοῦς συνόλου,*** τοῦ ὁποίου τὰ κέντρα πρέπει ν' ἀναζητηθῶσιν εἰς μίαν ἢ πολλὰς ἐκ τῶν ἀκμαζουσῶν πόλεων τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Εἶναι βεβαίως ἀναντίρρητον, ὅτι ἔχουσι ταῦτα βαθεῖαν τὴν ἐπίδρασιν τῆς κεραμικῆς τῆς Ἀνατολῆς, τῆς ὁποίας ἄλλως τε τὸ πνεῦμα εἶχεν ἐπηρεάσει ἰσχυρῶς ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν Βυζαντινὴν Τέχνην, ἰδίᾳ δὲ ἔχου-

---

[1] J. Ebersolt. Catalogue des poteries byz. et anat. du Musée de Constantinople 1910. Πρβλ. καὶ Wallis, Byzantine ceramik art, ἔ. ἀ.

[2] W. de Bock, Poteries vernissées du Caucase, ἐν Mem. de la sc. des antiquit. de France, 1897

[3] Βλέπε λ. χ. Καταλόγους τῶν Μουσείων Βερολίνου καὶ Λονδίνου ὑπὸ Wulff καὶ Dalton, ὧν ἐγένετο καὶ ἐνταῦθα χρῆσις ἀνωτέρω εἰς συγκρίσεις τῶν ἐξεταζομένων μικροτεχνημάτων.

[4] Πρβλ. Wace καὶ Dawkins ἐν Aunnal of the B.S.A., τόμ. XIII (1905-6) σελ. 156 κ. ἑ., Γ. Σωτηρίου. Τὰ ἐρείπια τοῦ παρὰ τὸν Ἄρειον Πάγον Βυζαντινοῦ Ναοῦ, ἐν Ἀρχ. Δελτίῳ, τόμ. Β' (1916) σελ. 136 κ. ἑ., Α. Κεραμοπούλου, Θηβαϊκά, ἐν Ἀρχ. Δελτίῳ, τομ. Γ' (1917) σελ. 110 κ. ἀλλ. Τῶν πολυαρίθμων βυζαντινῶν χρόνων ἀγγείων, ἅτινα ἀνεῦρον εἰς τὰς ἀνασκαφάς μου ἐν Θεσσαλονίκῃ (ἐν τῷ ἠρειπωμένῳ Ναῷ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου) καὶ ἐν Θήβαις (ἐν τῷ Ναϋδρίῳ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου) ἑτοιμάζω ἰδίαν ἔκδοσιν.

σιν ὁμοιότητα πρὸς τὰ γνωστὰ εἰς ἡμᾶς Σασανιδικὰ καὶ πρωτοϊσλαμικὰ ἀγγεῖα Μεσοποταμίας καὶ Αἰγύπτου[1], δὲν δύνανται ὅμως νὰ θεωρηθῶσι κλάδος αὐτῶν ὑποδεέστερος, διότι ἀποτελοῦσιν ἰδίαν οἰκογένειαν καὶ διότι ἀποκαλύπτονται ὁσημέραι παραδείγματα ἐξαιρέτου δεξιότητος καὶ οἰκονομίας τοῦ σχεδίου, ἅτινα εἶνε ἐφάμιλλα τῶν ἀρχαιοτέρων ἀνατολικῶν. Τὸ μόνον, ὅπερ διαπιστοῦται ἐκ τῶν νεωτέρων εὑρημάτων εἶνε ὅτι ***ἡ Βυζαντινὴ κεραμικὴ δὲν ἠκολούθησε τὴν ἁλματικὴν καὶ λαμπρὰν ἐξέλιξιν,*** ἣν ἔλαβε τὸ εἶδος τοῦτο εἰς τὴν Ἀνατολὴν — τόσον ἐν Συρίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ κατὰ τὸν ΙΑ΄-ΙΓ΄ αἰῶνας, ὅσον καὶ εἰς τὰ σύγχρονα πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἐργαστήρια τῆς Περσίας ὅσα νεώτεραι ἔρευναι εἰς ὡρισμένας ἠρειπωμένας πόλεις τῶν χωρῶν τούτων ἔφερον εἰς φῶς, ἀλλ᾽ ὅτι ἡ Βυζαντινὴ κεραμικὴ παρέμεινεν προσκεκολλημένη ***εἰς τὰ παλαιὰ πρότυπα.*** Τὰ Βυζαντινὰ ἐργαστήρια δὲν κατώρθωσαν νὰ συναγωνισθῶσι τὰ Ἀνατολικά, περιπεσόντα εἰς τελείαν σχεδὸν παρακμὴν κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα, ὁπότε τὰ Περσικὰ παρουσιάζουσιν ἔργα ἐξαιρέτου τέχνης.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν χρονολογίαν οὐδεμίαν σαφῆ ἔνδειξιν ἔχομεν. Μεθ᾽ ὅλην τὴν συγγένειαν, ἣν παρουσιάζουσιν ὡς πρὸς τὰ διακοσμητικά των θέματα πρὸς τὰ ἀρχαῖα πρότυπα τοῦ Ϛ΄ καὶ Η΄ αἰῶνος δὲν δύνανται ἐκ μόνου τοῦ λόγου τούτου ν᾽ ἀναχθῶσιν εἰς τόσον παλαιὰν ἐποχήν, διότι τὸ κατ᾽ ἐξοχὴν συντηρητικὸν πνεῦμα τοῦ Βυζαντίου ἐπέτρεπε τὴν ἐπὶ σειρὰν αἰώνων ἐπανάληψιν τοῦ αὐτοῦ διακόσμου καὶ ἐπεδίωκε τὴν ἐμμονὴν εἰς τὰ παλαιὰ πρότυπα, ὡς τοῦτο καὶ ἐκ τῆς ζωγραφικῆς, ἀλλὰ καὶ ἐξ ὅλης τῆς Βυζαντινῆς διακοσμητικῆς τέχνης διαπιστοῦται. Τὸ γεγονὸς μόνον ὅτι πάντα τὰ θραύσματα τῶν ἀγγείων ἀνευρέθησαν ἐντὸς τῶν χωμάτων τῶν συσσωρευθέντων ἐκ τοῦ κατακρημνισθέντος Ναοῦ καὶ ἐντὸς μεταγενεστέρων τάφων ἐπιτρέπουσι τὴν ὑπόθεσιν ὅτι τὰ ἀρχαιότερα ἐξ αὐτῶν ἀνάγονται εἰς τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους τῆς καταστροφῆς τοῦ Ναοῦ, ἤτοι τὸν ΙΓ΄ καὶ ΙΔ΄ αἰῶνα.

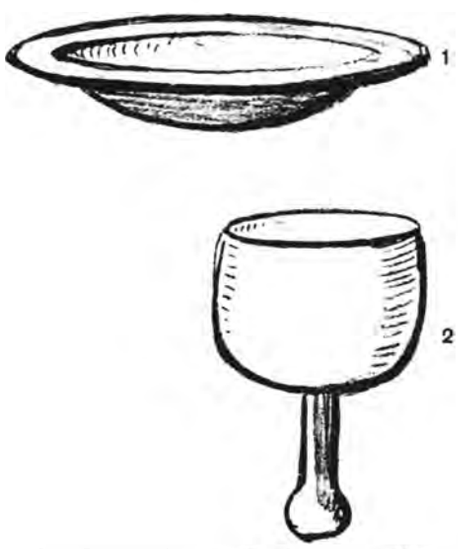
5. ΥΑΛΙΝΑ

Σημασίαν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Βυζαντινῆς ὑελουργίας, ἕνεκα τῆς σπανιότητος τῶν διασωθέντων ἔργων αὐτῆς, ἐνέχει σειρὰ ἐκ πεντήκοντα καὶ πλέον ***κανδηλῶν,*** αἵτινες εἰς τεμάχια ἀνευρεθεῖσαι ἀλλ᾽ ἀνελλιπεῖς συνεκολλήθησαν προχείρως καὶ ἐτοποθετήθησαν εἰς τὸ καταρτισθὲν μικρὸν Μουσεῖον· πλὴν τῶν κανδηλῶν τούτων ἀνευρέθησαν καὶ ἄλλα ὑάλινα δοχεῖα, ἅτινα κατωτέρω περιγράφομεν. Πάντα τὰ ὑάλινα ταῦτα ἀντικείμενα περισυνελέγησαν ἐκ τῶν χωμά-

[1] Βλέπε σειρὰν τούτων τελευταίως καὶ ἐν Pérard, La ceramique archaique de l'Islam et ses origines, ἔ. ἀ., ὅπου ὅμως, νομίζομεν, ὅτι γίνεται ἐξεζητημένη καὶ λεπτολόγος τούτων εἰς πολυαρίθμους σχολὰς κατάταξις.

των τοῦ ἀνασκαπτομένου χώρου, τὰ ἀκέραια δὲ ἀνευρέθησαν ἐντὸς τοῦ ἐν τῷ τοίχῳ ἀριστερὰ τοῦ ἱεροῦ Βήματος ἀνοίγματος, σεσωρευμένα παρὰ τὰ ἀνωτέρω περιγραφέντα μετάλλινα σκεύη.

Ἐκ τῆς σειρᾶς τῶν κανδηλῶν, ὧν τὰ θραύσματα μόλις διακρίνονται ἄνω καὶ δεξιὰ τῆς εἰκόνος 59, αἱ πλεῖσται ἔχουσι τὸ ἐν εἰκ. 67 2 σχῆμα. Αἱ περισσότεραι μετὰ τὴν ἀπολέπισιν τῶν ἐκ τῆς πολυχρονίου παραμονῆς ἐν τῇ γῇ σχηματιζομένων ἐπὶ τῆς ὑάλου ἰριδώσεων ἔδειξαν ὕαλον ἀδιαφανῆ καὶ ἀδιακόσμητον εἰς λαμπροὺς χρωματισμοὺς πορφυροῦ καὶ κυανοῦ μετὰ χρυσῆς ἀνταυγείας· τινὲς ἐκ τῶν κανδηλῶν ἦσαν ἐκ χρυσῆς ὑάλου, ἄλλαι δὲ διαφανεῖς μονόχροοι, ἰδίᾳ ἰώδεις ἢ ζωηρῶς πράσιναι, φέρουσαι τὰς ἰριδώσεις ἐκ τῆς ἐν τῇ γῇ παραμονῆς.

Εἰκ. 67. Σχήματα τῶν ἀνευρεθεισῶν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ὑαλίνων δοχείων.

Αἱ κανδῆλαι αὗται ἐτοποθετοῦντο προφανῶς εἰς τοὺς ἐκ μετάλλου διατρήτους δίσκους, τὰ ἀναρτώμενα δηλ. βυζαντινὰ «πολυκάνδηλα» [1]. Ταῦτα εἶνε γνωστὸν ὅτι ἐδέχοντο ὑάλινα δοχεῖα, τῶν ὁποίων ἡ μορφὴ περιγράφεται κωνική, ὡς γνωρίζομεν τοῦτο ἐκ τῶν περιγραφῶν τοῦ Παύλου Σιλενταρίου διὰ τὰς κανδήλας τῆς Ἁγ. Σοφίας [2]. Αἱ ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς ἡμῶν ἀνευρεθεῖσαι εἶνε προφανῶς μεταγενέστεραι, δυνάμεναι ν' ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς συλήσεως καὶ καταστροφῆς τοῦ Ναοῦ· ἐπειδὴ δὲ πρὸ τῆς τελικῆς του καταστροφῆς ἐπὶ Ταμερλάνου ὁ Ναὸς εἶχε συληθῇ ὑπὸ τῶν Σελδσούκων τῶν καταλαβόντων τὴν Ἔφεσον κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα ἀφέθη δὲ ἔκτοτε ἔρημος ὑποθέτομεν ὅτι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶνε τὰ ἀνευρεθέντα ὑάλινα, ἅτινα διαφέρουσι τῶν ἀρχαιοτέρων οὐ μόνον κατὰ τὸ σχῆμα ἀλλὰ κυρίως κατὰ τὴν ποιότητα τῆς ὑάλου καὶ τὰ χρώματα. Οἱ ὡραῖοι χρωματισμοὶ τούτων εἶνε ἐφάμιλλοι τῶν «χυμευτικῶν» (ἐσμαλτωμένων)

---

[1] Δείγματα τοιούτων πολυκανδήλων διασώζονται πολλὰ εἰς τὰ διάφορα Μουσεῖα. Πρβλ. Wulff, Altchristl. etc. Bildwerke Teil I, Tafel XLVIII Nº 104 καὶ 105, Tafel XLIX Nº 106 καὶ 107. Dalton Byz. Art and Arch. ἔ. ἀ. εἰκ. 395.

[2] Πρβλ. στίχ. 842 κ. ἑ. «ὅφρα κεν ἐξ ὑάλοιο πυρικμήτοιο ταθέντας | οὐριάχους δέξαιντο, καὶ ἐκκρεμὲς ἀνδράσιν εἴη | φέγγεος ἐννυχίοιο δοχήϊον . . .» Εἰς βυζαντινοὺς ὅμως χρόνους ὑπῆρχε ποικιλία σχημάτων, ὡς βλέπομεν εἰς τὰς διαφόρους συλλογάς· πρβλ. τρία σχήματα ἐν συλλογῇ τοῦ Kaiser Friedrich Μουσείου, ἐν Wulff ἔ. ἀ. T. LVIII Nº 1191, 1192, 1193, τῶν ὁποίων ἡ ὕαλος εἶνε πρασινωπή. Ἡ συλλογὴ τοῦ θησαυροῦ τοῦ Ἁγ. Μάρκου, ἡ διασώζουσα σειρὰν ἔργων τῆς Βυζαντινῆς ὑελουργίας, δὲν κατέχει τοιαύτας κανδήλας (πρβλ. Dalton ἔ. ἀ. σελ. 615).

ἅτινα τόσην διάδοσιν εἶχον ἀπὸ τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος, φαίνεται δὲ ὅτι ἡ ὕαλος καὶ διὰ τὰς κανδήλας ἐχρωματίζετο διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου δι' ὀξειδίων δηλ. μετάλλων κατὰ τὴν τῆξιν.

Ἐξ ὑάλου παχυτέρας, διαφανοῦς, εἰς κοινὰς ἀποχρώσεις — ὑποπρασίνου καὶ κιτρίνου — ἀνευρέθη ἱκανὸς ἀριθμὸς δοχείων εἰς σχῆμα καὶ μέγεθος πινακίου μετ' ἀναδιπλουμένων καὶ πεπιεσμένων χειλέων οὕτως ὥστε νὰ μένῃ αὔλαξ κενὴ ἐν τῷ μεταξύ (Εἰκ. 67 1). Ταῦτα, κατώτερα ποιοτικῶς, δὲν εἶνε βέβαιον ἂν ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς κανδῆλαι, ἔχουσι δὲ ὁμοιότητα πρὸς τὰ παλαιότερα ὑάλινα σκεύη τῆς Σικελίας καὶ τοῦ Ἁγ. Μάρκου, ὅπως καὶ πρὸς τὰ ἐκ Καΐρου προερχόμενα καὶ ἀποκείμενα ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Βερολίνου [1].

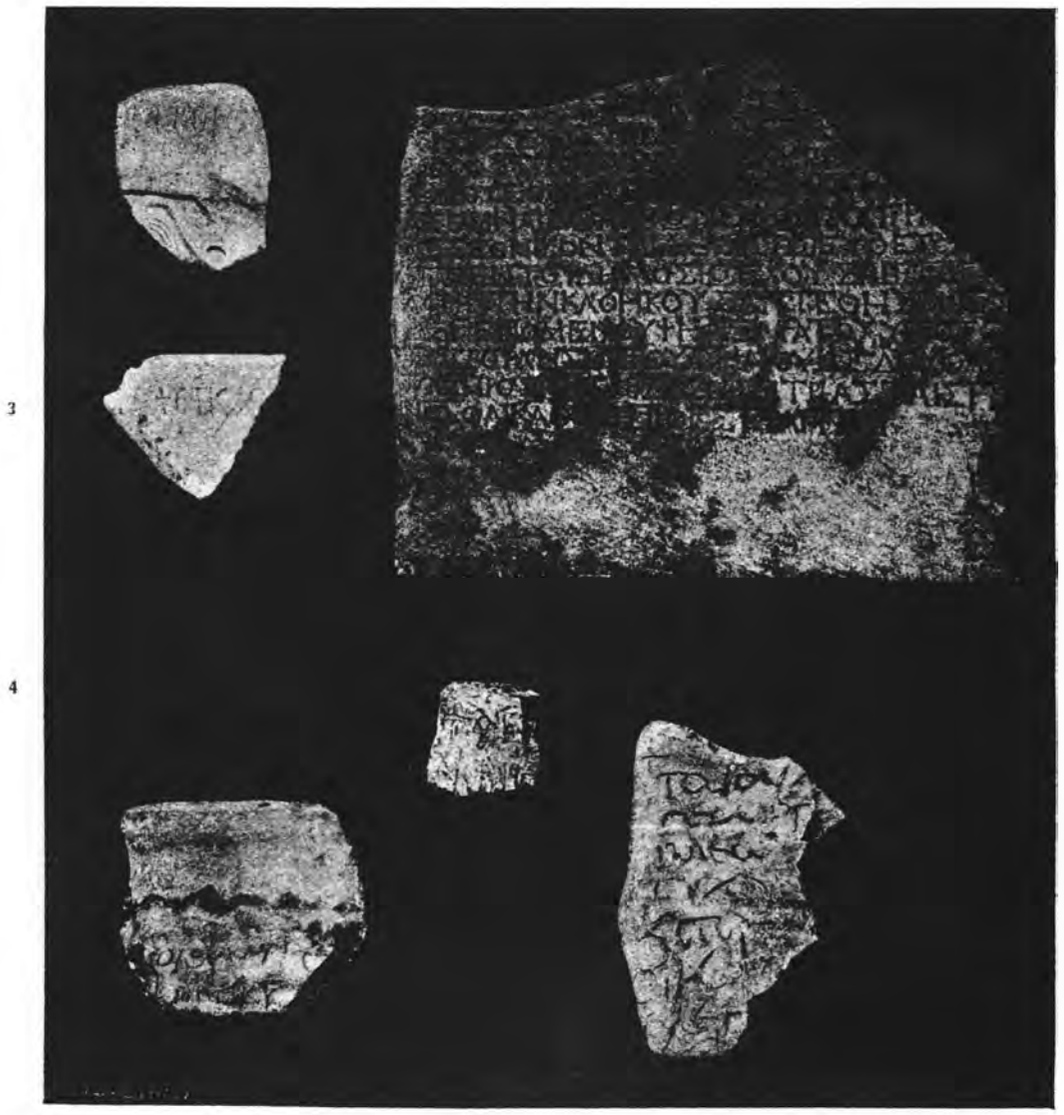
Ἐπίσης ἀνευρέθησαν φιαλίδια (ampoules) ἀκέραια ἐξ ἐλαφρᾶς ὑποπρασίνου διαφανοῦς ὑάλου, ἀκανόνιστα πως κατὰ τὸ σχῆμα καθὼς καὶ ἱκανὸς ἀριθμὸς στρεπτῶν θραυσμάτων διχρώμων, ἅτινα ἀνήκουσι προφανῶς εἰς λαβὰς δοχείων, τῶν ὁποίων τὸ σχῆμα δὲν ἠδυνήθην νὰ καθορίσω: πράσινα π. χ. μετ' ἐρυθρᾶς γραμμῆς ὁμοίως περιελισσομένης κλπ. Τὰ φιαλίδια εἶνε ὅμοια πρὸς τὰ παλαιότερα τοῦ 5ου αἰῶνος τὰ ἐν χρήσει ἤδη καὶ κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὧν δείγματα σώζονται πάμπολλα, δὲν εἶνε ὅμως ἀπαραίτητον ν' ἀνάγωνται καὶ τὰ ἡμέτερα εἰς τόσον παλαιὰν ἐποχήν, διότι ὅμοια ἀνευρέθησαν ἐν Αἰγύπτῳ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Φατιμιδῶν, ἀναγόμενα δηλ. εἰς τὸν 10ον κ. ἑ. αἰῶνας [2].

Εἰκ. 68.
Ἀνευρεθὲν τεμάχιον ἐζωγραφημένου ὑελίνου δοχείου.

Τέλος ἀνευρέθη καὶ τεμάχιον ἐκ βαθυχρόου ὑάλου ἀνῆκον εἰς δοχεῖον μικρῶν διαστάσεων, φέρον ἐζωγραφημένον διὰ χρυσοκιτρίνου καὶ σμαραγδίνου χρώματος λεπτῶς ἐπιτιθεμένου φυλλοειδὲς κόσμημα ὅπερ ἔχει ἐκτελεσθῆ μετὰ χάριτος καὶ σταθερότητος (Εἰκ. 68)· ἡ τέχνη τοῦ τεμαχίου τούτου εἶνε ἱκανὴ νὰ ἀποδείξῃ εἰς ποῖον βαθμὸν τὸ αἴσθημα τῆς γραμμῆς καὶ τοῦ χρώματος εἶχεν ἀναπτυχθῆ εἰς τὴν Βυζαντινὴν βιοτεχνίαν· ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια εἶνε ἐχρισμένη διὰ χρυσοῦ χρώματος. Τὸ τεμάχιον τοῦτο εἶνε δεῖγμα ἐξαίρετον τῶν ἐζωγραφημένων πολυτελῶν Βυζαντινῶν δοχείων τοῦ 12ου πιθανῶς ἢ 13ου αἰῶνος, ἐν οἷς τὰ χρώματα στερεοῦνται διὰ τοῦ πυρὸς κατὰ παλαιὰν μέθοδον [3], ὁ διάκοσμός του ὅμως διαφέρει σημαντικῶς ἀπὸ τῶν συγχρόνων ἢ καὶ ὀλίγον μεταγενεστέρων

[1] Πρβλ. Wulff, ἔ. ἀ. T. LVIII N° 1206.
[2] Πρβλ. Migeon, L'art Musulman, Paris, 1907, σελ. 341.
[3] Dalton ἔ. ἀ. σελ. 614.

Εἰκ. 69. Δείγματα ἐκ τῶν ἀνευρεθεισῶν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἐπιγραφῶν, κεχαραγμένων ἐπὶ λίθων καὶ πλίνθων

(14ου αἰῶνος) γνωστῶν Μουσουλμανικῶν ὑαλίνων ἐσμαλτωμένων δοχείων τῆς Αἰγύπτου καὶ Συρίας, ἅτινα χαρακτηρίζουσι τὰ βαρέως ἐπιτιθέμενα χρώματα καὶ τὸ ἰσχυρῶς διακοσμητικὸν σχέδιον.

Τόπος τῆς κατασκευῆς τῶν ὑαλίνων τούτων σκευῶν εἶνε πιθανώτατα αὐτὴ ἡ Μ. Ἀσία διότι λίαν ἐνωρίς, ἤδη ἐπὶ τῆς Ἰουστινιανείου ἐποχῆς, γνωρίζομεν ὅτι ἡ βιομηχανία τῆς ὑάλου ἀπὸ τῆς Συρίας, τῆς κοιτίδος αὐτῆς, διεδόθη εἰς τὰς Μικρασιατικὰς καὶ Εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, κατὰ δὲ τὸν

9ον-12ον αἰῶνας, ὅπως καὶ αἱ ἄλλαι τέχναι, εὑρίσκεται καὶ ἡ ὑελουργία ἐν ἀκμῇ. Τῆς ἀκμῆς ταύτης δείγματα ἔχομεν εἰς τὰ ἀνευρεθέντα ἐν τῷ Θεολόγῳ ὑάλινα σκεύη.

6. ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

Ἐπιγραφικὸν ὑλικὸν ἐλάχιστον σχεδὸν ἀνευρέθη καὶ κατὰ τὰς ἐφετινὰς ἀνασκαφὰς (βλέπε ἀνωτέρω — σελ. 112 κ. ἑ. εἰκ. 26-28 — τὰς πέρυσι ἀνευρεθείσας ἐπιγραφὰς καὶ τὰ χαράγματα), τὸ σπουδαιότερον δὲ τοῦ ὑλικοῦ τούτου παριστᾷ ἡ εἰκὼν 69 [1].

Ὡς διακρίνεται ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ, πλὴν τῆς ἀνωτέρω ἑρμηνευθείσης χρονολογίας (βλέπε εἰκ. 69,3 πρβλ. καὶ πανομοιότυπον ἐν εἰκ. 40 καὶ ἑρμηνείαν τῆς ἐπιγραφῆς ἐν σελ. 167 κ. ἑ.), ἀνευρέθησαν καὶ ἐπιγραφαὶ ἐπὶ τεμαχίων ἐξ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν προερχομένων (ὧν δεῖγμα παριστᾷ τὸ ἐν εἰκ. 69,2 τεμάχιον ἐπιθήματος κιονοκράνου, ἐφ' οὗ εἶνε κεχαραγμέναι αἱ λέξεις ..] Ο ΘΥΤΟΙΟ), ἐν οἷς εἶχον φαίνεται χαραχθῆ ἐπιγράμματα ἢ ἔμμετροι ἐπιγραφαί [2].

Εἰκ. 70. Ἐπιγραφὴ ἐπὶ πλίνθου, ἀνευρεθεῖσα κατὰ τὴν ἔρευναν τάφου εὑρισκομένου ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ἀριστεροῦ σκέλους τοῦ Ναοῦ.

Ἀφ' ἑτέρου εἰς τοὺς ἀνευρισκομένους ἐπὶ τοῦ δαπέδου κυρίως τοῦ ἀνασκαφέντος ἀριστεροῦ σκέλους τοῦ σταυρικοῦ Ναοῦ καὶ εὐτελῶς ἐκτισμένους τάφους, ἦλθον εἰς φῶς τεμάχια πλίνθων μετ' ἐπιγραφῶν, ὡς παρίστανται τοιαῦται πλίνθοι ἐν εἰκ. 69,4, 5 καὶ 6. Ἐκ τούτων ἡ μὲν ὑπ' ἀριθ. 5 ἔχει κεχαραγμένον ψαλμικὸν ρητόν, εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 4 πλίνθον διασῴζονται αἱ λέξεις: † ΑΠ(ο)... ἡ δὲ ὑπ' ἀριθ. 6, ἧς παραθέτομεν καὶ πανομοιότυπον (Εἰκ. 70) δύναται ν' ἀναγνωσθῇ οὕτω:

---

[1] Πλὴν τῶν παρατιθεμένων ἐνταῦθα ἐπιγραφῶν ἀνεφάνησαν καὶ ἱκανὰ χαράγματα ἐπὶ τῶν πλαισίων τῆς νοτίας Πύλης τοῦ Νάρθηκος, ἐπὶ κορμῶν κιόνων καὶ ἐπὶ πλακῶν τινων τῆς ὀρθομαρμαρώσεως τοῦ Ναοῦ, ἅτινα δὲν προέλαβον δυστυχῶς ν' ἀντιγράψω· γενικῶς μόνον σημειῶ ἐνταῦθα ὅτι ταῦτα εἶνε ἐπικλήσεις πρὸς τὸν Θεολόγον, ἐνέχουσι δὲ σπουδαιότητα διὰ τὴν ἀναγραφὴν ὀνομάτων προσκυνητῶν καὶ τὰς κεχαραγμένας εἰς τινα τούτων χρονολογίας (πρβλ. ἀνωτέρω τὸ ἐν σελ. 111 εἰκ. 26 χάραγμα, ὅμοια σχεδὸν τοῦ ὁποίου εἶνε τὰ πλεῖστα τῶν ἀναφανέντων καὶ κατὰ τὰς ἐφετινὰς ἀνασκαφάς).

[2] Καὶ ἐπὶ τεμαχίων γείσων ὑπάρχουσιν ἐπιγραφαί, οἷον: ΘΓS, ΘΤS (Θεολόγος, Θεοτόκος)· αὗται ὅμως μᾶλλον ὡς σημεῖα τῶν ἐργαζομένων τεχνιτῶν θὰ ἠδύναντο νὰ ἐξηγηθῶσι.

† *Το* (ἀντὶ τῷ) *δούλ*(ῳ σου
Γεωργί(ῳ . . .
ἵλεω(ς . . . .
τυχεῖν . . .
καὶ σωτηρ(ίας . .
οἶκον . . .
. . ; . .

Σπουδαιοτέραν σημασίαν ἐνέχουσιν αἱ ἀνευρεθεῖσαι καὶ ἐφέτος ἀρχαῖαι ἐπιγραφαὶ ἐπὶ λίθων χρησιμοποιηθέντων ὑπὸ τῶν τοιχοδόμων τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου ὡς οἰκοδομήσιμον ὑλικόν· μίαν τῶν ἐπιγραφῶν τούτων παριστᾷ ἡ εἰκ. 61 1. Ἁπλῆν μεταγραφὴν τῶν ἀρχαίων τούτων ἐπιγραφῶν παραθέτω ἐνταῦθα, γενομένην τῇ βοηθείᾳ τοῦ συναδέλφου Γ. Οἰκονόμου.

1ον. ***Ψήφισμα Δημητριαστῶν,*** ἐπὶ λευκοφαίου λίθου (μήκους 0,65 μ., πλάτους 0,58 μ., πάχους 0,10 μ., ὕψος γραμμάτων 0,025) κατεστραμμένου ἄνω· ἀνευρέθη κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς νοτίας Πύλης τοῦ Νάρθηκος τοῦ Ναοῦ.

— — — — ΛΕΝ ΒΑΣ — — —
ΕΜΙΔΟΣ ΣΕΡΒΙΛΙΑ ΔΕΣ — —
ΤΗΣ ΣΕΒΑΣΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟ — —
ΦΟΡΟΥ ΠΡΟΚΛΟΣ ΔΕ ΝΕΟΝ Δ — —
ΔΡΟΥΣΟΥ ΚΑΙΣΑΡΟΣ ΥΙΩΝ ΚΑΤΑ . .
ΑΣΘΗΝΑΙ ΔΕ ΑΥΤΩΝ ΕΙΚΟΝΑΣ ΓΡΑ .
ΑΣ ΤΕΘΗΣΟΝΤΑΙ ΔΕ ΕΝ ΤΩ ΕΥΘΕΤΩ
ΠΩ ΕΝ ΤΩ ΔΗΜΟΣΙΩ ΕΧΟΥΣΑΙ ΕΠΙΓ
ΑΦΗΝ ΤΗΝ ΚΑΘΗΚΟΥΣΑΝ ΤΕΘΗΣΟΝΤΑΙ
ΔΕ ΓΕΝΟΜΕΝΟΥ ΨΗΦΙΣΜΑΤΟΣ ΥΠΟ ΤΕ
ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΔΕΔΟΧΘΑΙ
ΤΟΙΣ ΠΡΟ ΠΟΛΕΩΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΣΤΑΙΣ ΓΕ
ΝΕΣΘΑΙ ΚΑΘΟΤΙ ΠΡΟΓΕΓΡΑΠΤΑΙ.

Μεταγραφή:

— — — — — λεν βασ[
ΕΜΙΔΟΣ Σερβιλία δεσ[. . . . .
τῆς σεβαστῆς Δήμητρο[ς Θεσμο-/Καρπο-
φόρου Πρόκλος δὲ νέον δ[οῦλος;
Δρούσου Καίσαρος υἱῶν. Κατα[σκευασθῆναι δὲ αὐτῶν εἰκόνας γρα[πτ
άς. Τεθήσονται δὲ ἐν τῷ εὐθέτῳ [τόπῳ ἐν τῷ δημοσίῳ ἔχουσαι ἐπιγ[ραφὴν τὴν καθήκουσαν. Τεθήσονται δὲ γενομένου ψηφίσματος ὑπό τε τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου. Δεδόχθαι τοῖς πρὸ πόλεως Δημητριασταῖς γενέσθαι καθ' ὅ τι προγέγραπται.

Ἕτερον μακρὸν ψήφισμα (;) ἐπὶ λευκοῦ λίθου ἀνεῦρον τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῶν ἀνασκαφῶν, ὅπερ δὲν προέλαβον ν' ἀναγνώσω ἕνεκα τῶν ἐπικεκολλημένων κονιαμάτων, ἐτοποθέτησα δὲ πρὸ τῆς Πύλης τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ἀνασκαφέντος ἀριστεροῦ σκέλους τοῦ Ναοῦ (βλέπε εἰκ 16 — Πίν. Δ΄— δεξιὰ τῆς Πύλης).

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἀνεῦρον κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἀριστεροῦ σκέλους τοῦ Ναοῦ ἐπιτύμβια τινὰ καὶ κατεστραμμένην ἀναθηματικὴν ἐπιγραφήν, ὧν τὴν ἀνάγνωσιν μόνον παραθέτω κατωτέρω.

2ον. ***Ἐπιτύμβιον Σατορνείλου,*** ἐπὶ λευκοῦ μαρμάρου (μήκους 0,62 μ. καὶ πλάτους 0,48 μ., ὕψος γραμμ. 0,02 μ.)· ἡ ἐπιγραφὴ εὑρίσκεται ἐν πλαισίῳ.

ΤΟΥΤΟΥ ΤΟΥ ΗΡΩΟΥ ΤΑ ΔΥΟ ΜΕΡΗ
ΕΙΣΙΝ Κ. ΛΟΛΙΟΥ ΣΑΤΟΡΝΕΙΛΟΥ
ΚΑΙ ΤΕΚΝΩΝ ΑΥΤΟΥ. ΖΩΣΙΝ.
ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΤΩ ΗΡΩΩ Η ΜΕΣΗ ΠΥ
ΡΙΑ ΕΣΤΙΝ ΑΥΛΟΥ ΤΟΥΛΙΟΥ ΑΜ
ΜΙΑΝΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΟΣ ΑΥΤΟΥ
ΓΛΥΚΩΝΙΔΟΣ ΚΑΙ ΤΕΚΝΩΝ ΑΥΤΩΝ
ΘΟΝ
ΤΟΥΤΟ ΤΟ ΗΡΩΟΝ ΕΣΤΙΝ ΑΥΦΙ ΕΠΙΚΤΗ
ΣΙΟΣ ΕΚΓΟΝΟΥ Κ. ΛΟΛΛΙΟΥ ΣΑΤΟΡΝΕΙΛΟΥ
ΚΑΙ ΤΕΚΝΩΝ ΑΥΤΗΣ. ΖΩΣΙΝ.

Μεταγραφή:

Τούτου τοῦ ἡρῴου τὰ δύο μέρη
εἰσὶν Κλ(αυδίου) Λολίου Σατορνείλου
καὶ τέκνων αὐτοῦ, ζῶσιν.
Ἐν τούτῳ τῷ ἡρῴῳ ἡ μέση πυ-
ρία ἐστὶν Αὔλου Τουλίου Ἀμ-
μιανοῦ καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ
Γλυκωνίδος καὶ τέκνων αὐτῶν
— — — — ἐλ]θόν[των
Τοῦτο τὸ ἡρῷόν ἐστιν Αὔφι Ἐπικτή-
σιος ἐκγόνου Κ(λαυδίου) Λολλίου Σατορνείλου
καὶ τέκνων αὐτῆς, ζῶσιν.

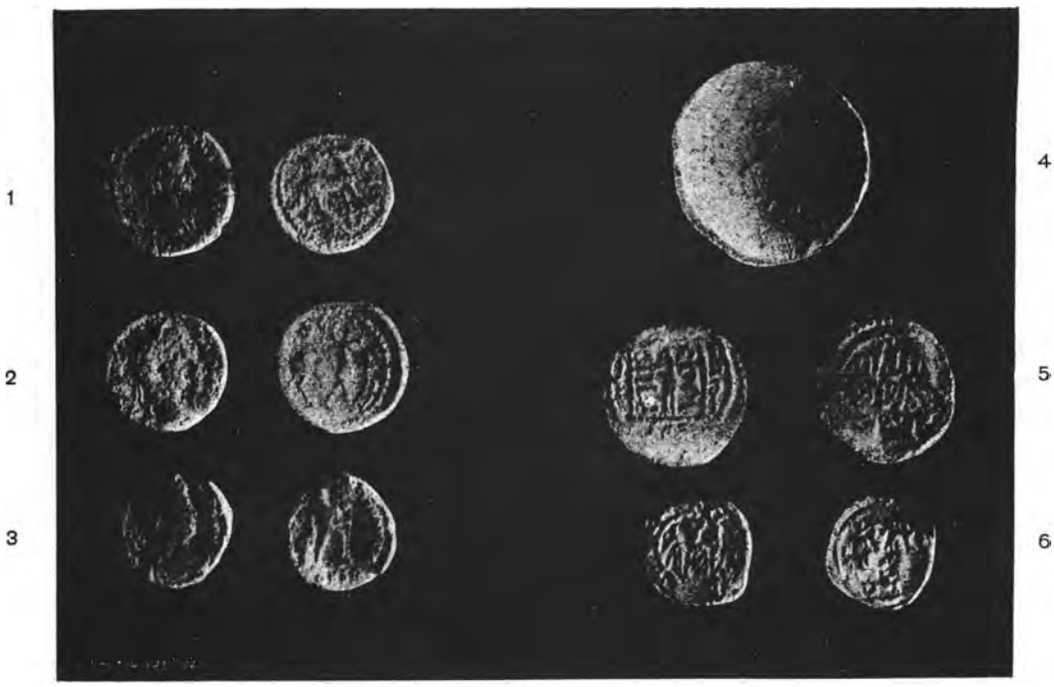
3ον. ***Ἕτερον ἐπιτύμβιον,*** ἐπὶ λευκοῦ μαρμάρου, ὕψους 0,50 μ. ἀποκεκρουμένον κατὰ τὸ ἥμισυ δεξιά· ἡ ἐπιγραφὴ ἐν πλαισίῳ.

ΤΟ ΜΝΗΜΕΙΟΝ	Τὸ μνημεῖον [. . .
ΠΡΕΙΤΑΤΟΥ Τ	Πρειτατου Τ[. . .
ΚΑΙ ΤΑΤΙΑΣ Α	καὶ Τατίας Ἀ[. . .
ΜΟΥ Η ΠΡΟΤ	μου η προτ[. .
ΑΥΤΟΥ Π	αὐτοῦ π[. . . .
ΠΕΡΕΙΤΑ	περειτα
ΚΑΙ ΕΥΤΥ	και Εὐτυ[χίας ἢ-χιανῆς τῆς
ΓΥΝΑΙΚ	γυναικ[ός . .

4ον. ***Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή,*** ἐπὶ ὑπολεύκου λίθου, ὕψους 0,40 μ., ἀποκεκρουμένη ἀριστερὰ καὶ κάτω.

Ω ΤΗΣ ΚΑ	ωτης Κα
ΟΠΟΛΕΩΣ	μητρ]οπόλεως
Ε ΝΕΩΚΟΡΟΥ	]ε νε(ω)κ(ό)ρου
ΕΦΕΣΙΩΝ	Ἐφεσίων
Σ	πόλεω ;]ς
ΟΣΤΗΣ	οστης
ΑΝΔΙ	ανδι

Νομίσματα. Τὰ παρατιθέμενα ἐν εἰκ. 71 νομίσματα ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τοῦ Μαυσωλείου τοῦ Θεολόγου, πλὴν τοῦ ὑπ᾽ ἀριθ. 6 τῆς εἰκ. 71 νομί-

Εἰκ. 71. Νομίσματα ἀνευρεθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Ναοῦ τῆς Ἐφέσου.

σματος τοῦ ἀνευρεθέντος παρὰ τὴν νοτίαν Πύλην τοῦ Νάρθηκος. Καὶ τὰ μὲν ὑπ᾽ ἀριθ. 1 - 3 νομίσματα εὑρέθησαν κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ βάθους τοῦ βόθρου τοῦ Μαυσωλείου μετὰ τὴν ἐκκαθάρισιν αὐτοῦ ἐκ τῶν ἐπιχώσεων, τὰ δὲ ὑπ᾽ ἀριθ. 4 καὶ 5 ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ Μαυσωλείου.

Κατὰ παράκλησίν μου ὁ συνάδελφος Κ. Κωνσταντόπουλος κατέταξε ταῦτα ὡς ἑξῆς:

ЄΦЄCOC

Ἀντωνῖνος Εὐσεβὴς (138 — 161 μ. Χ.).

1. Ⱥ 20 χιλ. — ΚΑΙCΑΡ — ΑΝΤΩΝЄΙΝ[ΟC] πέριξ κεφαλῆς δαφνοστεφοῦς Ἀντωνίνου Εὐσεβοῦς πρὸς δεξιά. Τὸ ὅλον ἐν κύκλῳ σφαιριδίων.
   Ὄπ. ЄΦЄ - CΙΩΝ πέριξ — Ἔλαφος βαίνουσα πρὸς δεξιὰ ἐπὶ γραμμῆς. Τὸ ὅλον ἐν κύκλῳ σφαιριδίων.

Γέτας (198 — 211 μ. Χ.).

2. Ⱥ 18 — ΑΥΤ. Π. CЄ . . — Γ[Є]ΤΑC· πέριξ κεφαλῆς δαφνοστεφοῦς Γέτα πρὸς δεξιά. Τὸ ὅλον ἐν κύκλῳ σφαιριδίων.
   Ὄπ. Є[ΦЄ] - CΙ πέριξ — ΩΝ ἐν τῷ ἐξέργῳ.
   Ἔλαφος βαίνουσα πρὸς δεξιά. Τὸ ὅλον ἐν κύκλῳ σφαιριδίων.

ΡΩΜ. . ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ

Κωνστάντιος Β΄ (;) (323 — 361 μ. Χ.).

3. Ⱥ 18 . . . . . — PFAVG. πέριξ προτομῆς τοῦ αὐτοκράτορος μετὰ διαδήματος πρὸς δεξιά.
   Ὄπ. [GLORI]A RO - MANORVM πέριξ.
   Ὁ αὐτοκράτωρ σύρων αἰχμάλωτον· ἐν τῷ ἐξέργῳ CONS .Δ.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ

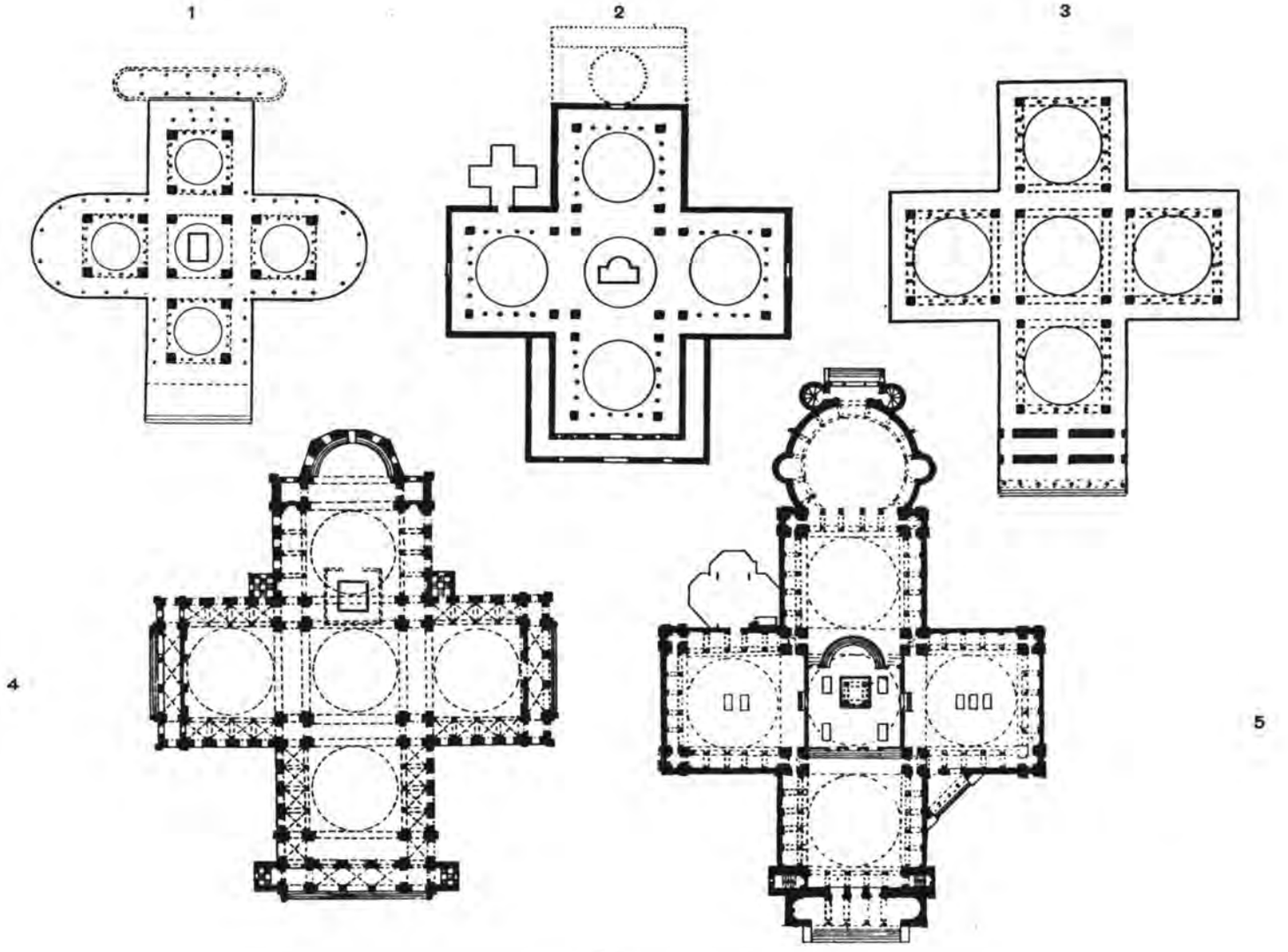
Ἀλέξιος Α΄ Κομνηνὸς (1081 — 1118 μ. Χ.).

4. Ⱥ 31. Τύπος ἐφθαρμένος (προτομὴ Χριστοῦ).
   Ὄπ. Προτομὴ κατ᾽ ἐνώπιον Ἀλεξίου ἐν ἐπισήμῳ περιβολῇ καὶ μετὰ διαδήματος τῇ δεξιᾷ φέροντος σκῆπτρον, τῇ δὲ ἀριστερᾷ σταυροφόρον σφαῖραν.
   Νόμισμα σκυφάτον.
5. ***Νόμισμα Σελδσουκικόν*** [1].
6. Νόμισμα ἀβεβαίου ἀπονομῆς· ***πιθανῶς βενετικὸν Κύπρου.***

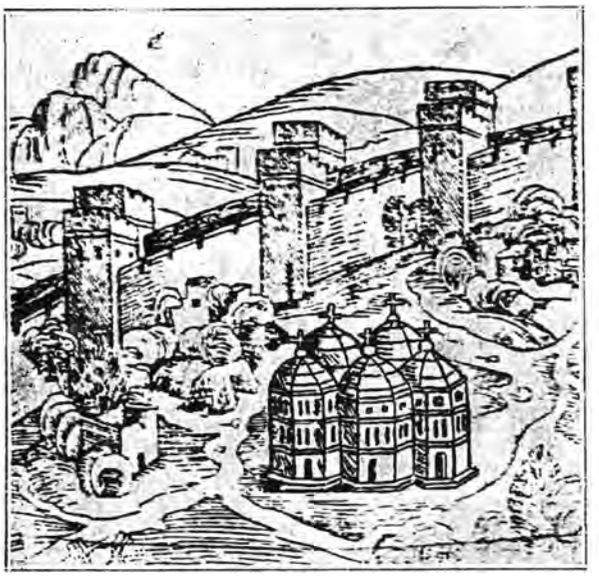
Ἡ ἀπονομὴ τῶν ἀνωτέρω νομισμάτων συμβάλλει ὁπωσδήποτε εἰς τὸν χρονικὸν καθορισμὸν τῶν τυχῶν τοῦ μνημείου. Τὸ σελδσουκικὸν νόμισμα χρονολογεῖ ἀσφαλῶς τὴν ἐρείπωσιν τοῦ Ναοῦ, τὸ δὲ βενετικὸν ἄγει ἡμᾶς εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι τμήματα τοῦ Ναοῦ ἵσταντο πιθανώτατα μετὰ ταῦτα ἐπὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα. Ἡ ἀνεύρεσις τέλος τῶν παλαιοτέρων νομισμάτων ὑπ᾽ ἀριθ. 1 - 3 εἰς τὸ βάθος τοῦ βόθρου ἐνισχύει τὴν γνώμην, ὅτι εὑρισκόμεθα πρὸ τοῦ τιμωμένου ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων τόπου ταφῆς τοῦ Θεολόγου.

---

[1] Τὸ σελδσουκικὸν νόμισμα, εἶνε πιθανώτατα τῆς ἐποχῆς τῆς κτίσεως τοῦ Τζαμίου τῆς Ἐφέσου ὑπὸ Ἰσᾶ Ἀϊδίνογλου (1375).

Εἰκ. 72. Ἀποκαταστάσεις Ναοῦ Ἁγίων Ἀποστόλων Κωνσταντινουπόλεως
(1 = ὑπὸ Reinach, 2 = ὑπὸ Heisenberg, 3 = ὑπὸ Wulff, 4 = ὑπὸ Hübsch, 5 = ὑπὸ Gurlitt).

Εἰκ. 73. Τμῆμα ἐκ τοῦ σχεδιάσματος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ Hartmann Schedel, *ἔνθα εἰκονίζεται ὁ Ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων.*

Γ΄ ΣΥΓΚΡΙΣΙΣ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΦΕΣΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΝΑΟΝ ΤΩΝ ΑΓ. ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΚΩΝ/ΠΟΛΕΩΣ

Τὸ οὕτως ἀποκαλυφθὲν μνημεῖον τῆς Ἐφέσου, πλὴν τῆς μεγάλης θρησκευτικῆς καὶ ἱστορικῆς σημασίας του, δύναται νὰ χρησιμεύσῃ καὶ πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς ἀκριβεστέρας ἀποκαταστάσεως τοῦ ἐξαφανισθέντος, συγχρόνου δὲ πρὸς τὸ ἡμέτερον κτίσμα, Ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Κων/πόλεως, ἣν ἐπεχείρησαν μέχρι τοῦδε οἱ Reinach, Hübsch, Wulff, Heisenberg καὶ Gurlitt, στηριζόμενοι εἴς τε τὰς διασωθείσας περιγραφὰς τοῦ ἀξιολογωτέρου μετὰ τὴν Ἁγίαν Σοφίαν Ναοῦ τοῦ Βυζαντίου, ὑπὸ τῶν: Προκοπίου († 562), Κωνσταντίνου Ροδίου (930-944) καὶ Νικολάου Μεσαρίτου (1199-1203), καὶ εἰς τὰ φερόμενα ὡς ἀντίγραφα τοῦ μνημείου τῆς Κων/πόλεως καὶ μάλιστα τὸν Ναὸν τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἐν Βενετίᾳ, τὸν μετατραπέντα κατὰ τὸν ΙΑ΄ αἰῶνα εἰς σταυροειδῆ Βασιλικήν[1].

[1] Ὡς κυρία μελέτη περὶ τοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Κων/πόλεως καὶ τῆς ἑρμηνείας τῶν διὰ τὸ μνημεῖον τοῦτο διασωθεισῶν πηγῶν παραμένει ἡ ὑπὸ Aug. Heisenberg ἐκδοθεῖσα: Die Apostelkirche in Kon pel, ὡς 6΄ μέρος τοῦ ἔργου του: Grabeskirche und Apostelkirche, Leipzig, 1908. Πρβλ. καὶ τὰς πρότερον γενομένας ἐργασίας ὑπὸ τῶν: Reinach, ἐν Revue des études grecques, Τόμ. IX (1896) σελ. 91-103

Παρέχοντες ἐνταῦθα τὰς γενομένας ἀποκαταστάσεις τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων (Εἰκ. 72) καθὼς καὶ τὴν κάτοψιν τοῦ κυρίου ἀντιγράφου, ἤτοι τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μάρκου Βενετίας (Εἰκ. 74)[1] θὰ προσπαθήσωμεν, ἔχοντες ὡς βάσιν τὸ μνημεῖον τῆς Ἐφέσου, νὰ ἴδωμεν ἂν καὶ οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι Κωνσταντινουπόλεως δύνανται νὰ ἐννοηθῶσιν ὅμοιοι πρὸς τὸ αὐθεντικὸν καὶ σύγχρονον μνημεῖον τῆς Ἐφέσου, καὶ τίνες διαφοραὶ ὑπάρχουσι, συμφώνως πρὸς τὰς πηγάς. Ἔχοντες δὲ ἤδη ἀκέραιον πρὸ ἡμῶν, πιστὸν ὁπωσδήποτε ἀντίγραφον ἐν Βενετίᾳ, ἀρχόμεθα ἀπὸ τῆς συγκρίσεως τῶν δύο μνημείων (Ἐφέσου καὶ Βενετίας), ἵνα δυνηθῶμεν νὰ φαντασθῶμεν τὴν κατὰ τὰς πηγὰς δυνατὴν μορφὴν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Κωνσταντινουπόλεως[2].

1. ΣΥΣΤΗΜΑ ΥΠΟΒΑΣΤΑΣΕΩΣ ΣΤΕΓΗΣ ΝΑΩΝ: ΘΕΟΛΟΓΟΥ, ΑΓΙΟΥ ΜΑΡΚΟΥ ΚΑΙ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ

Τὸ σύστημα τῆς ὑποβαστάσεως τῆς στέγης τῶν Ναῶν: ***Θεολόγου καὶ Ἁγ. Μάρκου,*** διαφέρει ὡς πρὸς τὴν μορφὴν καὶ τὴν θέσιν τῶν ***πεσσῶν,*** τῶν κυρίων δηλαδὴ στηριγμάτων τῆς στέγης. Εἰς μὲν τὸν Ναὸν τοῦ Θεολόγου ἔχομεν δώδεκα πεσσοὺς συμπαγεῖς, ἀνέχοντας τοὺς πέντε τρούλλους τοῦ Ναοῦ ἢ τὰς σφαίρας, ὡς ἀποκαλοῦσι συνήθως τοὺς τρούλλους οἱ Βυζαντινοί· ἐκ τούτων οἱ τέσσαρες κεντρικοὶ δέχονται τὸ βάρος οὐ μόνον τῆς μέσης σφαίρας, ἀλλὰ καὶ τὸ

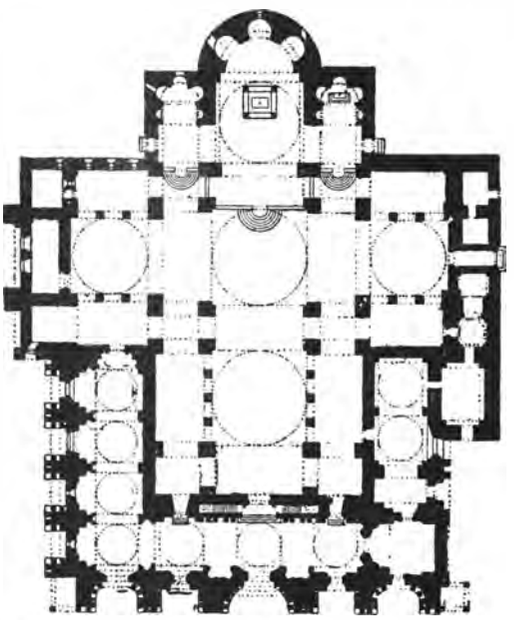
καὶ Wulff, ἐν Byzant. Zeitschr. τόμ. VII (1898) σελ. 310-331. Τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Ναοῦ ὑπὸ Hübsch βλέπε καὶ ἐν Heisenberg, ἔ. ἀ. Taf. V b, τοῦ Wulff καὶ ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἐκδοθέντι ἔργῳ: Altchr. und byzant. Kunst, Berlin-Neubabelsberg, 1913, τόμ. II, σελ. 381 καὶ τοῦ Gurlitt, ἐν τῇ περὶ Κων/πόλεως μονογραφίᾳ του: Die Baukunst Kon/pels, Berlin, 1907, Taf. XL, πρβλ. καὶ τὰς ἐν τῷ κειμένῳ σημειώσεις, ἐν σελ. 29 κ. ἑ. Τὰς ἀποκαταστάσεις τοῦ μνημείου τῆς Κων/πόλεως παραθέτομεν ἐνταῦθα (ἐν εἰκ. 72) εἰς δύο ὁμάδας, ἤτοι εἰς ἀποκαταστάσεις ὑπὸ τεχνοκριτῶν γενομένας (εἰκ. 72, 1-3) καὶ εἰς ἀποκαταστάσεις ὑπὸ ἀρχιτεκτόνων (εἰκ. 72, 4-5). Ἐκ τῶν φανταστικῶν ἀπεικονίσεων τοῦ μνημείου τῆς Κων/πόλεως εἰς μεσαιωνικὰ χειρόγραφα κλπ. παραθέτομεν μόνον ἐν εἰκ. 73 τὸ σχετικὸν τμῆμα ἐκ τῆς ἀπόψεως τῆς Κων/πόλεως τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Hartmann Schedel (βλ. Heisenberg, ἔ. ἀ. Taf. IVa· τὰς λοιπὰς μικρογραφίας τοῦ μνημείου βλέπε αὐτόθι, Taf. I καὶ III).

[1] Ἡ κάτοψις τοῦ Ναοῦ τῆς Βενετίας παρατίθεται κατὰ Holtzinger, Altchr. und Byz. Baukunst, Leipzig, 1909, σελ. 162. Ὁ Ναὸς τοῦ Ἁγίου Μάρκου εἶνε προφανὲς ὅτι διαφέρει τῶν μνημείων τῆς Ἐφέσου καὶ Κων/πόλεως κατὰ τὰς διαστάσεις, τὴν μορφὴν τῶν τρούλλων κ. ἄ. χωρὶς νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν αἱ ἐν αὐτῷ γενόμεναι μεταγενέστεραι προσθῆκαι. Πλὴν τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἔχομεν, ὡς γνωστόν, καὶ ἕτερον μνημεῖον, θεωρούμενον ὡς ἀντίγραφον τοῦ Ναοῦ τῆς Κων/πόλεως, τὸν Ναὸν τοῦ S. Front ἐν Perigueux τῆς Γαλλίας (βλ. κάτοψιν καὶ ἐν Ramée, Hist. de l'Architectur, τόμ. 2, Paris, 1862, σελ. 871, πρβλ. καὶ κατωτέρω τὰ ἐν τῇ διαδόσει τοῦ τύπου τῆς σταυρικῆς Βασιλικῆς λεγόμενα).

[2] Ἡ κατωτέρω ἐπιχειρουμένη σύγκρισις καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ταύτης γινομένη ὑφ' ἡμῶν νέα ἀποκατάστασις δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ δώσῃ τελειωτικὴν εἰκόνα τοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ἐφ' ὅσον μάλιστα οὔτε τὸ μνημεῖον τῆς Ἐφέσου κατωρθώθη ἐξ ὁλοκλήρου ν' ἀποκαλυφθῇ· ἡ σύγκρισις αὕτη παρέχει μόνον ἀσφαλέστερα στοιχεῖα τῶν ἀντιστοίχων τοὐλάχιστον μερῶν πρὸς τ' ἀποκαλυφθέντα σημεῖα τοῦ Ναοῦ, πρὸς τὰ ὁποῖα νομίζομεν ὅτι καὶ αἱ πηγαὶ μᾶλλον συμφωνοῦσι.

ἥμισυ τοῦ βάρους τῶν τρούλλων τῶν κεραιῶν, διὸ καὶ εἶνε οἱ πεσσοὶ οὗτοι ἱκανῶς ὀγκωδέστεροι τῶν κατὰ τὰ ἄκρα τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ εὑρισκομένων ὀκτὼ (πρβλ. κάτοψιν, εἰκ. 2· πλευρὰ κεντρικῶν πεσσῶν 4,50 μ., πεσσῶν κεραίας 3,35 μ.). Εἰς ἀπόστασιν πέντε μέτρων ἀπὸ τῶν πεσσῶν καὶ παραλλήλως τῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ Ναοῦ βαίνει ὁ ἐξωτερικὸς τοῖχος περικλείων τὸν Ναὸν ἐν σχήματι σταυροῦ καὶ σχηματίζων τὰς γωνίας αὐτοῦ ἔναντι ἑκάστου πεσσοῦ. Τὰ μεταξὺ τοίχων καὶ πεσσῶν διαστήματα ταῦτα ἀποτελοῦσι συνεχῆ στοάν, περιβάλλουσαν εἰς δύο ὀρόφους γύρω τὸν Ναόν.

Εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Ἁγίου Μάρκου (Εἰκ. 74) καὶ τὰς συμφώνως πρὸς αὐτὸν γενομένας ἀποκαταστάσεις τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων (Εἰκ. 72) οἱ πεσσοὶ δὲν εἶνε συμπαγεῖς, ἀλλὰ διαλύονται εἰς τέσσαρα σκέλη διὰ διόδων, τοποθετοῦνται δὲ παρὰ τὰς γωνίας τῶν τοίχων οὕτως ὥστε εἰς μὲν τοὺς πεσσοὺς τῶν ἄκρων τὰ τρία σκέλη αὐτῶν νὰ συνέχωνται πρὸς τοὺς τοίχους, εἰς δὲ τοὺς κεντρικοὺς νὰ συνέχηται μόνον τὸ ἕν, τὰ ἕτερα δὲ τρία σκέλη νὰ εὑρίσκωνται εἰς ἀπόστασιν· χάρις εἰς τὰς διόδους ταύτας τῶν πεσσῶν καθίσταται ἡ περιθέουσα τὸν Ναὸν στοὰ συνεχής.

Εἰκ. 74. Κάτοψις Ναοῦ Ἁγ. Μάρκου Βενετίας (κατὰ Holtzinger*).*

Ἐγείρεται νῦν τὸ ζήτημα ἐὰν ὄντως τὸ σύστημα τῶν πεσσῶν τοῦ Ἁγίου Μάρκου εἶχον καὶ οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι Κωνσταντινουπόλεως. Πρὸς τοῦτο εἶνε ἀνάγκη, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὴν διάταξιν τοῦ μνημείου τῆς Ἐφέσου, νὰ ἐξετάσωμεν ἐκ νέου τὸ γνωστὸν ποίημα τοῦ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 10ου αἰῶνος ἀκμάσαντος Κωνσταντίνου τοῦ Ροδίου «***Ἔκφρασις τοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων***» εἰς τὰ σημεῖα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν μορφὴν καὶ τὴν θέσιν τῶν πεσσῶν καὶ τῶν κιόνων τοῦ μνημείου τῆς Κων/πόλεως.

Καὶ πρῶτον ὁ πολλαχῶς ἑρμηνευθεὶς στίχος 559:

«πήσσει μὲν ὀρθῶς γωνίας κατ' ἐμβόλους»

ἐξηγεῖται καὶ κατανοεῖται σαφέστερον ἂν αἱ «γωνίαι» δὲν ἀποδοθῶσιν εἰς τοὺς πεσσούς, ὡς νομίζει ὁ Heisenberg, ἀλλ' εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τῶν τοίχων, τὰς γενέσεις τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ, ἃς ὀρθῶς ὁ Ρόδιος ὡς ἀντιστρόφους, διπλᾶς

καὶ διπλομόρφους περιγράφει· τὸ δὲ «κατ' ἐμβόλους» προσδιορίζει τὴν θέσιν τῶν γωνιῶν τούτων, ἤτοι πρὸς τοὺς ἐμβόλους, πρὸς τὸ μέρος τῶν ἐμβόλων, δηλ. τῶν στοῶν, ὡς εἶνε ἡ κοινὴ σημασία τῆς λέξεως παρὰ Βυζαντινοῖς [1].

Μετὰ τὴν θεμελίωσιν τῶν γωνιῶν τῶν τοίχων ἀκολουθεῖ ***ἡ θέσις*** ἔνθα ἐγένετο ἡ ἀνέγερσις τῶν πεσσῶν· στίχ. 562-563·

πήσσει δὲ πινσοὺς τετραρίθμους ἐξίσης
τῶν ὥνπερ εἶπον γωνιῶν κατ' ἐμβόλους·

ὁ δεύτερος στίχος προσδιορίζει τὴν θέσιν τῶν πεσσῶν, ἀρκετὰ ὅμως ἀσαφῶς, ὥστε μετὰ βεβαιότητος νὰ μὴ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἂν συνεδέοντο μερικῶς μετὰ τῶν τοίχων οἱ πεσσοὶ (ὡς ἐν Ἁγίῳ Μάρκῳ) ἢ ἂν ἦσαν εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῶν, ὅπως εἰς τὸν Θεολόγον τῆς Ἐφέσου· μόνον κατωτέρω εἰς τοὺς στίχους 705-707, ἔνθα περιγράφεται ἡ στοὰ ὡς «ξένη παστὰς» καὶ ὡς «ἄλλος ἔνδοθεν δόμος» περιτρέχων γύρω τὸν Ναόν, ἐνισχύεται ἡ γνώμη ὅτι ἡ στοὰ ἦτο αὐτοτελὴς καὶ ὅτι δὲν διήρχετο διὰ μέσου τῶν πεσσῶν.

Ὁποία ἦτο ἤδη ***ἡ μορφὴ*** τῶν πεσσῶν μανθάνομεν ἐκ τοῦ στίχου 563:

τετρασκελεῖς τε τετραπλοῦς τῇ συνθέσει [2],

ἔνθα σαφῶς διαφαίνεται ὅτι δὲν ἦσαν οὗτοι συμπαγεῖς, ὅπως εἰς τὸ μνημεῖον τῆς Ἐφέσου, ἀλλὰ ***διελύοντο διὰ σταυρωτῶν διόδων εἰς τέσσαρα σκέλη,*** εἶνε δὲ ἐξεζητημένον (μεθ' ὅλας τὰς ὑπαρχούσας ἀναλογίας) νὰ ἐξηγηθῶσι διὰ τοῦ στίχου τούτου οἱ πεσσοὶ ὡς ἁπλοῖ κύβοι, ὅπως ἐννοοῦσι τοὺς πεσσοὺς οἱ Heisenberg καὶ Wulff [3].

---

[1] Αἱ λέξεις τοῦ στίχου 561: «***διπλᾶς*** ἁπάσας — τὰς τέσσαρας ἀντιστρόφους γωνίας — ***διπλομόρφους,*** εὐθέτους» λαμβάνονται εἰς τὴν σημασίαν τοῦ: ***κεκαμένας*** («διπλόη»), ὡς ὀρθῶς ὁ Heisenberg ἑρμηνεύει (Heis. ἔ. ἀ. σελ. 621)· εἶνε δὲ διὰ τοῦτο λίαν ἐξεζητημένη ἡ ὑπ' αὐτοῦ διδομένη ἑρμηνεία «ἐν μορφῇ ἐμβόλων», ὅπως πάλιν δὲν δύναται νὰ εἶνε ὀρθὴ καὶ ἡ ὑπὸ Wulff (ἔ. ἀ. σελ. 322) γενομένη μετάθεσις τῶν λέξεων τοῦ στίχου 559 «πήσσει... ἐμβόλους κατὰ γωνίας».

[2] Βλ. ἐπανάληψιν τοῦ αὐτοῦ στίχου πρὸς δήλωσιν τῆς μορφῆς τῶν πεσσῶν καὶ εἰς στ. 595, 609 κ. ἀλλ.

[3] Ἡ ἑρμηνεία τοῦ πεσσοῦ ὡς Steinwürfel, ὡς ἑρμηνεύει ὁ Heisenberg (ἔ. ἀ. σελ. 121) φέρει πολλὰ προσκόμματα εἰς τὴν ἑνότητα τῆς περιγραφῆς, ἣν καὶ ὁ Heisenberg ἀναγνωρίζει (πρβλ. λ. χ. καὶ στίχ. 579 «πινσῷ τε πινσῷ ἄλλον ἄλλῳ προσδένων» ἐν μέσῳ τῆς περιγραφῆς τῶν τρούλλων καὶ μεγάλων τόξων). ***Πινσοὶ*** καὶ ***πινσόπυργοι*** εἶνε παρὰ Ροδίῳ ταὐτόσημοι ὅροι, οὓς ἐναλλὰξ μεταχειρίζεται ἀναλόγως τοῦ μέτρου ὁ ποιητής, καθόσον ἀμφοτέρους χαρακτηρίζει διὰ τῶν αὐτῶν ἐπιθέτων (τετραπλοῖ, τετρασκελεῖς καὶ τετρασύνθετοι)· ὁ τονισμὸς οὗτος τῆς τετραπλῆς των συνθέσεως δυσκόλως δύναται νὰ νοηθῇ «ὡς ποιητικὴ μόνον περιγραφὴ ἁπλοῦ τετραγώνου Steinwürfel», ὡς θέλει ὁ Heisenberg, ἀλλὰ μᾶλλον πρόκειται πράγματι περὶ τετρασκελῶν πεσσῶν, διαφόρων τῶν συμπαγῶν πεσσῶν τοῦ μνημείου τῆς Ἐφέσου.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἑρμηνεία τῶν στίχων 567-569 ὑπὸ Heisenberg (ἔ. ἀ. σελ. 121 πρβλ. καὶ σελ. 124 κ. ἑ.), καθ' ἣν ὁ Ρόδιος διὰ τῶν πλευρῶν («τόσαις τε πλευραῖς ἐξ ἑνὸς μεσομφάλου — ἀντιπροσώπους ταύτας ἐγκαρτήσας — διπλᾶς ἁπάσας σταυρικῶς τεταγμένας») ἐννοεῖ ὁ Ρόδιος τὰ τέσσαρα Zwickelgewölbe, ὅπως καὶ διὰ τῶν ἀψίδων (στίχ. 565 κ. ἄ.) οὐ μόνον τὰ μεγάλα τόξα ἀλλὰ καὶ τὰ σφαιρικὰ τρίγωνα (pendentifs) τῶν

Αἱ δίοδοι αὗται αἱ ἀνοιγόμεναι εἰς τὸν ὄγκον τῶν πεσσῶν ἔφθανον πιθανώτατα μέχρι τοῦ ὕψους τῶν Ὑπερῴων (ὡς βλέπομεν τοῦτο καὶ ἐν Ἁγίῳ Μάρκῳ, S. Front, Ἁγίᾳ Σοφίᾳ Θεσσαλονίκης κ. ἀλλ.), ἔνθα συνενούμενοι εἰς ἕνα περιεβάλλοντο διὰ κιγκλίδων καὶ τοῦ γείσου, ὅπερ ἐν συνεχείᾳ διέτρεχε τὸν Ναόν, ὡς παρατηρεῖται τοῦτο καὶ ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας Κων/πόλεως. Εἰς τὰ Ὑπερῷα ἄρα οἱ πεσσοὶ καὶ πάλιν διελύοντο διὰ διόδων ἐν εἴδει ὑψηλῶν θυρίδων, συνενούμενοι εἰς τὸ ὕψος τοῦ Ναοῦ, οὕτω δὲ ἔδιδον τὴν ἐντύπωσιν εἰς ἁπλοῦν θεατὴν ὅτι εἶνε ἄλλοι πεσσοὶ ἐπικαθήμενοι ἐπὶ τῶν κάτω. Ἑπομένως οἱ στῖχοι 605 κ. ἑ.

«ἄλλοι δὲ πινσοὶ τετρασύνθετοι πάλιν . . .
καθιδρυθέντες τοῖς κάτω τεταγμένοις
τὰς ἀψῖδας αἴρουσι τὰς ὑπερτάτας . . .

ἐξηγοῦνται εὐκόλως καὶ οὐδεμία ἀσάφεια δύναται νὰ καταλογισθῇ εἰς τὸν ποιητήν. Ἂν οἱ πεσσοὶ τοῦ μνημείου τῆς Κων/πόλεως εἶχον τὴν μορφὴν τῶν πεσσῶν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἐφέσου ἡ τοιαύτη διάκρισις εἰς ἄνω καὶ κάτω εἶνε δύσκολον νὰ γίνῃ.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τοὺς στίχους 562 κ. ἑ.

«κάτω δὲ πινσοὺς γειτνιάζειν ἐξίσης
ἔταξεν ἄμφω τεχνικῶς καὶ πανσόφως
κρηπῖδας αὐτοῖς ἀσφαλεῖς ἐναρμόσας . . .»,

οἵτινες μετὰ τῶν στίχων 605 κ. ἑ. πείθουσι τὸν Heisenberg ὅτι οἱ πεσσοὶ πρέπει νὰ ἐξηγηθῶσιν ὡς Steinwürfel, νομίζομεν ὅτι καὶ ἄλλως δύνανται οὗτοι νὰ ἑρμηνευθῶσι: «γειτνιάζοντας πεσσοὺς» ἡμεῖς ἐννοοῦμεν τὰ σκέλη τῶν πεσσῶν, ἅτινα ἀνὰ δύο («ἄμφω») φέρουσι κοινὰς κρηπῖδας· αἱ «ἰσχυραὶ καὶ ἀνένδοτοι» αὗται βάσεις (στίχ. 585) ἦσαν πιθανώτατα διὰ χαλκοῦ (ὀρειχάλκου) ἐπενδεδυμέναι, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῶν στίχων 634-635 («ὥμοις καμαρῶν ὡς κάρας ***χαλκεμβόλων*** — τῶν πινσοπύργων εὐπρεπῶς τε καὶ ξένως») [1].

τρούλλων, συγχίζουσιν ἀληθῶς τὰ πράγματα. Οἱ ὅροι ***ἀψῖδες, ὑπέρταται ἀψῖδες, κύλινδροι*** καὶ ***καμάραι*** (τῶν στίχ. 565, 577, 578, 587, 596, 609, 621, 634 κ. ἀλλ.) ἐναλλάσσονται δηλοῦσαι ἓν καὶ τὸ αὐτό: τὰ μεταξὺ δηλ. τῶν πεσσῶν ἐκτεινόμενα τόξα· διότι ἂν εἰς τοὺς στίχους 577 κ. ἑ. («πλέκων δι' ἀμφοῖν ἀψῖδα πρὸς ἀψῖδα — κύλινδρον αὖθις τῷ κυλίνδρῳ προσπλέκων») θὰ ἠδύνατο νὰ ἐγερθῇ ἀμφιβολία τις, εἰς τοὺς στίχ. 620 κ. ἑ. («καὶ δακτύλοις πλέξαντες ἄλλους δακτύλους — δίκην κυλίνδρων εὐγύρων πολυστρόφων — ἀψῖδας εἰργάσαντο κυκλοσυνθέτους») καταφαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ τῶν τόξων.

[1] Ἡ φράσις μάλιστα αὕτη ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν Heisenberg (ἔ. ἀ. σελ. 124) νὰ ἑρμηνεύσῃ τοὺς «ἐμβόλους» «nach Art von Schiffsschnäbeln»· ἀλλὰ δυνατὸν τὸ «χαλκεμβόλων», ὅπερ προφανῶς ἀποδίδεται εἰς τὰς κρηπῖδας τῶν πεσσῶν, νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τῆς γειτνιάσεως πρὸς τὰς στοάς, ἤτοι τοὺς ἐμβόλους, ἢ θὰ ἐννοῶνται ἐνταῦθα ὡς ἔμβολοι καὶ αὐταὶ αἱ δίοδοι τῶν πεσσῶν, εἰς τὰς βάσεις τῶν ὁποίων ἦσαν αἱ χάλκιναι κρηπῖδες.

Δυσκολία ὑπάρχει πάλιν εἰς τοὺς στίχους 589 κ. ἑ.

«ὡς ἑκκαίδεκα πινσοπύργους εὐθέτους
τετρασκελεῖς τε τετραπλοῦς τῇ συνθέσει
πάντας γενέσθαι καὶ τοσαύτας ἀψῖδας . . .»,

ἔνθα ***ἀριθμοῦνται*** οἱ ὅλοι πεσσοί. Ἀλλ' εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Ρόδιος παρασυρθεὶς φαίνεται ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ γινομένης ἀριθμήσεως τῶν πεσσῶν ἀνὰ τέσσαρας εἰς ἑκάστην κεραίαν («ἐν τετράσι τέσσαρας ἔστησε βάσεις») ὑπολογίζει εἰς δεκαὲξ τὸ σύνολον (4×4), ***λαμβάνων οὕτω δὶς τοὺς κεντρικοὺς*** καὶ ἀριθμῶν τοὺς ὅλους πεσσοὺς συμφώνως πρὸς τὰ ἄνωθεν αὐτῶν ἐκτεινόμενα δεκαὲξ τόξα. Οὔτε δὲ εἶνε δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ Ρόδιος ἐξέλαβεν ἕκαστον διαλελυμένον εἰς τέσσαρα σκέλη πεσσὸν ὡς τέσσαρας πεσσούς, ἕκαστος τῶν ὁποίων ὑποβαστάζει ἐκ τοῦ ἑνὸς μέρους τροῦλλον, διότι ἂν ἐν τῇ κατόψει τοῦτο φαίνεται σαφές, ἐν τῇ πραγματικότητι ὅμως ὁ τετρασκελὴς πεσσὸς εἶνε ἑνιαῖόν τι ὅλον καὶ δίδει τὴν ἐντύπωσιν ἑνὸς πεσσοῦ εἰς οἱανδήποτε θέσιν καὶ ἂν εὑρίσκεται οὗτος (εἴτε δηλ. συνέχονται οἱ πεσσοὶ πρὸς τοὺς τοίχους — ὡς πάντες συμφώνως πρὸς τὸν Ἅγ. Μάρκον ἀποκαθιστῶσι τούτους — εἴτε ἀπέχουσιν ἀπ' αὐτῶν — ὅπως τοποθετοῦμεν ἡμεῖς τοὺς πεσσοὺς ἐν εἰκ. 75, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὸ μνημεῖον τῆς Ἐφέσου) [1].

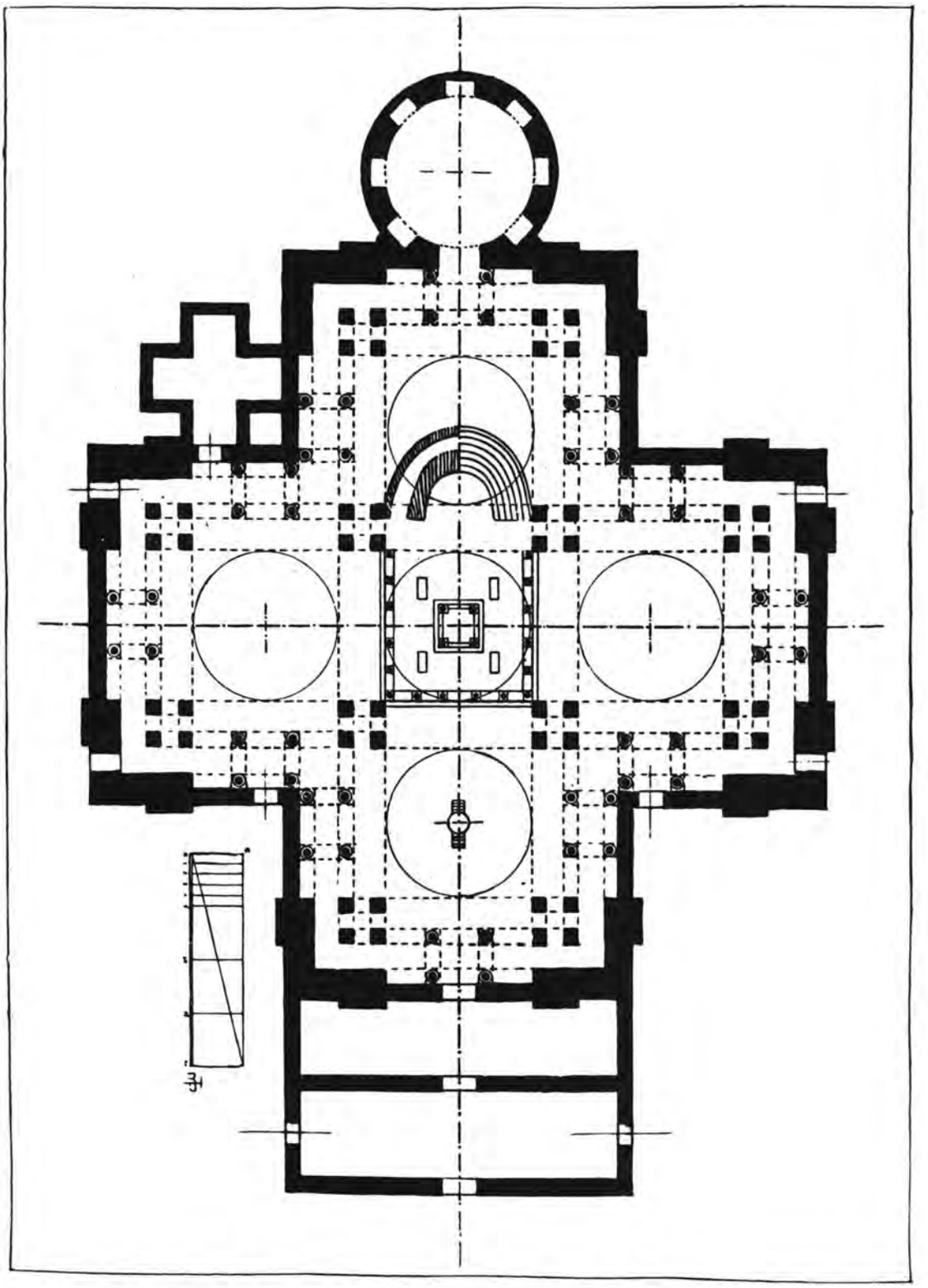
Κατὰ τὴν ἀνωτέρω λοιπὸν δοθεῖσαν ἑρμηνείαν τοῦ ποιήματος τοῦ Ροδίου, τὸ σύστημα τῆς ὑποβαστάσεως τῆς στέγης τοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων διέφερε τοῦ ἀνασκαφέντος μνημείου τῆς Ἐφέσου μόνον κατὰ τὴν μορφὴν τῶν πεσσῶν· ἐν Ἐφέσῳ εἶνε δώδεκα συμπαγεῖς πεσσοί, ἐν Κων/πόλει ἦσαν ὁμοίως δώδεκα πεσσοὶ (οὓς ἄλλως, ὡς εἴδομεν, ἀριθμεῖ ὁ Ρόδιος) διὰ διόδων διαλελυμένοι, ἤτοι ἕκαστος πεσσός, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ροδίου, εἶχε τὴν μορφὴν ***«τετρασκελοῦς ἢ τετραπλοῦ πινσοπύργου»***. Ἡ ***θέσις*** τῶν πινσοπύργων τούτων εἶνε προτιμώτερον νὰ ὑποθέσωμεν, μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν ἤδη τοῦ αὐθεντικῶς ὁμοίου Ναοῦ τοῦ Θεολόγου, ὅτι ἦτο συμφώνως πρὸς τὴν περιγραφὴν τοῦ Ροδίου ὁμοία πρὸς τὴν θέσιν τῶν πεσσῶν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἐφέσου μᾶλλον ἢ τοῦ μνημείου τῆς Βενετίας (πρβλ. ἡμετέραν ἀποκατάστασιν ἐν εἰκ. 75).

2. ΔΙΑΤΑΞΙΣ ΚΙΟΝΟΣΤΟΙΧΙΩΝ ΝΑΩΝ: ΘΕΟΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ

Ἕτερον πρόβλημα εἶνε ἡ διάταξις καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν κιόνων τῶν πληρούντων τὰ μεταξὺ τῶν πεσσῶν διαστήματα ἐν τῷ Ναῷ τῆς Κων/πόλεως κατὰ τὰς περιγραφάς.

---

[1] Δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Heisenberg, ἀκολουθοῦντος ἄλλως εἰς τὴν ἀρίθμησιν τῶν πεσσῶν τὰς προγενεστέρας γνώμας τῶν Reinach καὶ Wulff (βλέπε σελ. 126, ἔνθα δὲν ἐπεκτείνεται εἰς ζήτημα εὐκόλως, ὡς λέγει, καταληπτόν), καθ' ἣν ἐξαιροῦνται οἱ πεσσοὶ καὶ τὰ τόξα τοῦ κεντρικοῦ χώρου,

Εἰκ. 75. Ὁ Ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν ἡμετέραν ἀποκατάστασιν.

Εἰς τὸ μνημεῖον τῆς Ἐφέσου ἔχομεν διπλᾶς κιονοστοιχίας ἑκατέρωθεν τῶν στοῶν, ἤτοι ἀνὰ τρεῖς κίονας εἰς τὰ μεταξὺ τῶν πεσσῶν διαστήματα καὶ ἀνὰ δύο ἢ τρεῖς ἀντιστοίχους κίονας παρὰ τοὺς τοίχους. Εἰς τὸν Ναὸν τῆς Κων/πόλεως τίθεται — κατὰ τὰς μέχρι τοῦδε γενομένας ἀποκαταστάσεις, δι' ἃς ὡς πηγὴ ἐχρησίμευσε κυρίως ὁ Ρόδιος — μία μόνη κιονοστοιχία ἀποτελουμένη ἐκ τεσσάρων κιόνων κατὰ τούς: Reinach, Wulff, Heisenberg καὶ Gurlitt, ἐκ τριῶν δὲ κατὰ τὸν Hübsch· οἱ ἐκ τούτων ἀρχιτέκτονες (Hübsch καὶ Gurlitt) προσθέτουσιν ἔναντι τῶν κιόνων καὶ ἀντιστοίχους παραστάδας (βλέπε Πίνακα ἀποκαταστάσεων ἐν εἰκ. 72). Ἤδη μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἐφέσου δυνάμεθα καὶ ἄλλως νὰ φαντασθῶμεν τὸ μνημεῖον τῆς Κων/πόλεως, ἐξετάζοντες ἐκ νέου τὴν σχετικὴν περιγραφὴν τοῦ Ροδίου.

Πρόβλημα εἶνε πρῶτον οἱ εἰς τοὺς στίχους 692 κ. ἑ. ἀναφερόμενοι περίφημοι διὰ τὸ κάλλος των ***διττοὶ*** κίονες, ὧν «***ἡ στάσις*** ἔλαχε πρὸς τὴν σελασφόρον ἀνατολήν, ἡ δὲ ***τάξις*** πρὸς τὸ δεξιὸν ὁ εἷς καὶ πρὸς τὸ ἀριστερὸν ὁ ἕτερος». Ὁ Heisenberg καταπολεμῶν τὴν γνώμην τοῦ Wulff, καθ' ἣν πρέπει ἐνταῦθα νὰ ἐννοηθῶσιν αἱ κιονοστοιχίαι τῶν κλιτῶν καὶ τῶν Ὑπερῴων, δέχεται τοὺς διττοὺς κίονας ἐκτὸς τῆς κιονοστοιχίας, χωρὶς ὅμως νὰ δύναται οὔτε τὴν θέσιν οὔτε τὸν σκοπόν των νὰ καθορίσῃ· πράγματι δὲ δύο κίονες τοποθετημένοι ἐν τῇ ἀνατολικῇ κεραίᾳ τοῦ σταυρικοῦ Ναοῦ οὐδεμίαν θέσιν δύνανται νὰ ἔχωσιν, ἐκτὸς ἂν ἐτέθησαν ἐκεῖ δι' ἰδιάζοντα τινὰ λόγον — ὡς ἐφαντάσθη τούτους ὁ Reinach βλέπε καὶ εἰκ. 72,1 — ὁπότε θ' ἀνέφερε τὸ τοιοῦτον ὁ Ρόδιος[1]. Πλὴν τούτου ὅμως ἂν δεχθῶμεν ἰδιαιτέρους τοὺς διττοὺς κίονας, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὅλων κιόνων τοῦ μνημείου ἀναβιβάζεται εἰς 50, ἐν ᾧ ἔχομεν ρητὴν τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ροδίου:

«ὡς πάντας εἶνε τοὺς κάτω τεταγμένους
τεσσαράκοντα κίονας πρὸς ὀκτάδι
τὴν τῆς στοᾶς φέροντας εὔγυρον στέγην».

Οἱ 48 οὗτοι κίονες τῶν στοῶν, οἱ περιγραφόμενοι ὡς «πληροῦντες ὀρθῶς ἐκ μερῶν τῶν τεσσάρων — τὸν ἀριθμὸν τῶν σοφῶν Ἀποστόλων», εὑρίσκοντο ἀνὰ δώδεκα εἰς ἑκάστην κεραίαν· μεταξὺ δὲ αὐτῶν πρέπει πάντως νὰ περιλαμβάνωνται καὶ οἱ διττοὶ οὗτοι κίονες. Τὸ πρόβλημα τοῦτο διευκρινίζεται ἂν ἐξετάσωμεν ἐκ νέου τοὺς στίχους τοῦ Ροδίου ἐν σχέσει ἤδη πρὸς τὴν διὰ τῶν ἀνασκαφῶν πιστωθεῖσαν διάταξιν τῶν κιόνων τοῦ μνημείου τῆς Ἐφέσου.

διότι περιεγράφησαν ταῦτα ἀνωτέρω (στίχ. 565 κ. ἑ.), ἀφ' οὗ ρητῶς λέγει ὁ ποιητὴς «ὡς ἐκκαίδεκα ***πάντας*** γενέσθαι»· καὶ εἰς τοὺς στίχους 570 - 581 γίνεται λόγος περὶ τοῦ ὅλου («πεντασύνθετον δόμον») καίτοι ἔχει περιγραφῆ τὸ μέσον.

[1] Τὰς γνώμας Reinach καὶ Wulff βλέπε καὶ παρὰ Heisenberg (ἔ. ἀ. σελ. 130 κ. ἑ.).

Εἰς τοὺς στίχους 703 - 707 περιγράφεται ἡ περιθέουσα τὸν Ναὸν στοά:

«στοαῖς δὲ μακραῖς, κίοσί τε παγκλύτοις
ὅλον ***δι' ἀμφοῖν*** τὸν Ναὸν συναρμόσας[1]
καὶ συμπεράνας, οἷα παστάδα ξένην
ἀπηκρίβωσεν ἄλλον ἔνδοθεν δόμον
κύκλῳ περιτρέχοντα τὸν νεὼν ὅλον».

Ἔπονται ἓξ στῖχοι (στῖχ. 708 - 713), ἀφεθέντες ἀνερμήνευτοι μέχρι τοῦδε, οὐδαμῶς δὲ ληφθέντες ὑπ' ὄψιν εἰς τὰς γενομένας ἀποκαταστάσεις, καίτοι ἐνέχουσι σπουδαιότητα, ὡς καθορίζοντες τὴν ***θέσιν,*** ἣν κατεῖχον οἱ κίονες τῶν στοῶν:

«τοὺς κίονας δὲ ***πρὸς κατάστιχον*** θέσιν
ἔταξεν αὐτοῦ τὴν στοὰν συναρμόσας
ἐκ δεξιῶν τε καὶ κλίτους τοῦ δευτέρου
κύκλῳ τε ***πάντα τὸν νεὼν περιτρέχειν***
ὡς ἂν ***νεωκόρους*** τε τοῦ θείου δόμου
καὶ μυσταγωγοὺς τῶν Θεοῦ τελεσμάτων».

Κατὰ τοὺς στίχους τούτους οἱ κίονες εὑρίσκοντο εἰς κατάστιχον θέσιν καὶ ἐκ δεξιῶν καὶ κλίτους τοῦ δευτέρου (δεύτερον κλῖτος ἐννοεῖ τὴν στοάν, ἣν ἀνωτέρω ἀποκαλεῖ ἔνδοθεν δόμον καὶ ξένην παστάδα), ***περιτρέχοντες καὶ πάλιν κύκλῳ τὸν Ναόν***[2]. Πλὴν τῶν μακρῶν δηλ. στοῶν καὶ τῶν παγκλύτων κιόνων, οἵτινες περιτρέχουσι τὸν Ναὸν ὅλον, ἔχομεν καὶ ἐκ δεξιῶν τῆς στοᾶς κίονας (ὁ αὐτὸς στῖχος ἐπαναλαμβάνεται) ὡς «νεωκόρους καὶ μυσταγωγοὺς» περιτρέχοντας τὸν Ναὸν ὅλον. Ὅπως δὲ εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ἐσωτερικῶν κιόνων ὁ ποιητὴς ἄρχεται ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ κίονος τῆς ἀνατολικῆς κεραίας, οὕτω καὶ εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν στοῶν ἄρχεται ἀπὸ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τῆς ἀνατολικῆς κεραίας· ἑπομένως διὰ τοῦ: ***καὶ*** ἐκ δεξιῶν (τῆς στοᾶς) ἐννοεῖ ἄλλους κίονας δεξιὰ ἤτοι παρὰ τοὺς τοίχους εὑρισκομένους.

Δύναταί τις ἄρα ἀσφαλῶς νὰ εἰκάσῃ ὅτι περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Ροδίου καὶ ***δευτέρα κιονοστοιχία κατὰ μῆκος τῶν τοίχων*** ὑπάρχουσα, ὅπως εὑρίσκεται τοιαύτη καὶ εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἐφέσου, μὲ μόνην τὴν διαφοράν, ὅτι ἀντὶ τριῶν κιόνων εἰς τὰ μεταξὺ τῶν πεσσῶν διαστήματα ὑπῆρχον εἰς τὸ μνημεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως δύο καὶ ἀντίστοιχοι πάλιν δύο παρὰ τοὺς τοίχους συμμετρικῶς,

---

[1] Ὁ Heisenberg (ἔ. ἀ. σελ. 128 πρβλ. καὶ σελ. 130 κ. ἑ.) ἑρμηνεύει τὸ δι' ἀμφοῖν, ὡς ἀναφερόμενον «auf beiden Seiten» τοῦ Ναοῦ, ἐν ᾧ σαφῶς ἀναφέρεται εἰς τὰς στοὰς καὶ τοὺς κίονας, «ἀμφοτέρους περιτρέχοντας τὸν Ναὸν ὅλον».

[2] Ἡ μετάφρασις τοῦ Heisenberg (ἔ. ἀ. σελ. 129) τῶν στίχων 710 κ. ἑ. «auf der rechten und der anderen Seite und im Kreise rings» εἶνε ὀρθὴ καὶ συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἡμετέραν γνώμην.

οὕτως ὥστε καὶ πάλιν ἔχομεν δώδεκα κίονας εἰς ἕκαστον τετράγωνον, τέσσαρας δὲ εἰς ἑκάστην αὐτῶν πλευράν. Οἱ ***διττοὶ*** δὲ περίφημοι κίονες, ἀφ' ὧν ἄρχεται τῆς περιγραφῆς του ὁ Ρόδιος, δὲν δύνανται νὰ εἶνε ἄλλοι εἰμὴ αὐτοὶ οὗτοι οἱ δύο κίονες τῆς ἀνατολικῆς κιονοστοιχίας τοῦ πρὸς ἀνατολὰς σκέλους τοῦ σταυρικοῦ Ναοῦ, οἱ καταλαμβάνοντες τὴν μᾶλλον διακεκριμένην θέσιν. Ἐξ αὐτῶν — ὡς εἰς ἁπλοῦν παρατηρητὴν φαίνεται — ὁ εἷς κατέχει τὴν δεξιὰ καὶ ὁ ἕτερος τὴν ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ θέσιν. Εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Θεολόγου ἡ ἀνατολικὴ αὕτη κιονοστοιχία ἐλλείπει, διότι εὑρίσκεται ἡ κόγχη τοῦ ἱεροῦ Βήματος, ἥτις δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὸ μνημεῖον τῆς Κων/πόλεως.

Ἡ ἐκ δύο μόνον κιόνων μεταξὺ τῶν πεσσῶν κιονοστοιχία, ἡ παρατηρουμένη καὶ εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Ἁγ. Μάρκου, δὲν εὑρίσκεται, νομίζομεν, εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς διαστάσεις τοῦ Ναοῦ, ἀνταποκρίνεται δὲ καλύτερον εἰς λόγους συμμετρίας καὶ αἰσθητικῆς, ἐνῶ αἱ ἐκ τεσσάρων κιόνων κιονοστοιχίαι προϋποθέτουσι κτίσμα κατὰ πολὺ μεγαλύτερον εἰς μῆκος καὶ πλάτος τοῦ Ναοῦ τῆς Ἁγ. Σοφίας (ὁ Ναὸς τῆς Ἐφέσου ὁ ἔχων τρεῖς κίονας εἶνε ἤδη μεγαλύτερος κατὰ μῆκος).

Ἡ τοιαύτη διάταξις τῶν κιόνων τοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων καθιστᾷ δυνατὴν καὶ τὴν συμφωνίαν μεταξὺ Ροδίου καὶ Μεσαρίτου ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν κιόνων τοῦ ὅλου Ναοῦ, ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὁ ἄνω ὄροφος εἶχε μίαν μόνην κιονοστοιχίαν, ὁπότε ἔχομεν 72 ἐν ὅλῳ κίονας, ὡς ρητῶς λέγει ὁ Μεσαρίτης [1]. Ἡ πιθανωτέρα ἄρα διάταξις τῶν κιόνων τοῦ μνημείου τῆς Κων/πόλεως κατὰ τὰς περιγραφὰς τῶν: Ροδίου καὶ Μεσαρίτου εἶνε ἡ παρεχομένη ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἀποκαταστάσει ἐν εἰκ. 75.

3. ΔΙΑΤΑΞΙΣ ΘΥΣΙΑΣΤΗΡΙΟΥ ΚΑΙ ΜΑΥΣΩΛΕΙΩΝ — ΝΑΡΘΗΚΕΣ

Ὁ Ναὸς τῆς Ἐφέσου ἔχει προσέτι ὁμοιότητα πρὸς τὸν Ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Κων/πόλεως καὶ ὡς πρὸς τὸ ἐν τῷ μέσῳ τῆς Ἐκκλησίας κτίσμα, τὸ καταλαμβάνον ὁλόκληρον σχεδὸν τὸν χῶρον τὸν εὑρισκόμενον μεταξὺ τῶν ἀνεχόντων τὴν κεντρικὴν σφαῖραν τεσσάρων πινσοπύργων. Εἴδομεν ἀνωτέρω (σελ. 159 κ. ἑ.) ὅτι εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἐφέσου τὸ κτίσμα τοῦτο ἐτιμᾶτο καὶ ὡς Μαυσωλεῖον τοῦ Θεολόγου, εἰς τὸ μνημεῖον δὲ τῆς Κων/πόλεως ἦτο τὸ Θυσιαστήριον ἢ

---

[1] Ὁ Heisenberg (ἔ. ἀ. σελ. 132) ἀναγκάζεται νὰ μὴ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὴν πληροφορίαν τοῦ Μεσαρίτου, καθ' ἣν ἦσαν «οἱ (τὰς στοὰς) ὑποβαστάζοντες κίονες ἐγγύς που τῶν ἑβδομήκοντα» (πρβλ. κείμενον Μεσαρίτου παρὰ Heisenberg σελ. 79), ἂν καὶ δέχεται βασίμους πάσας σχεδὸν τὰς πληροφορίας του, διότι ἀριθμεῖ διπλασίους κίονας τῶν περιγραφομένων ὑπὸ τοῦ Ροδίου (ἤτοι 48×48=96). Ἀλλ' ὁ ἄνω ὄροφος εἶνε σχεδὸν βέβαιον ὅτι εἶχε μίαν μόνην σειρὰν κιόνων, οὐχὶ δὲ ἑτέρας ἀντιστοίχους· τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἐφέσου, κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ὁποίου οὐδὲν κιονόκρανον τοῦ ἄνω ὀρόφου ἀνευρέθη, φέρον τὴν μίαν πλευρὰν μακρὰν καὶ ἀκατέργαστον διὰ νὰ εἰσέρχηται εἰς τοὺς τοίχους (πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σελ. 145).

Ἱερατεῖον κατὰ τὰς πηγὰς (βλ. ἀνωτέρω σελ. 155). Αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Ἐφέσου προσδιορίζουσιν ἤδη ἄριστα τὸ ἀκριβὲς σχῆμα τοῦ Θυσιαστηρίου τούτου, τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ὁποίου προσήγγισε μετὰ θαυμαστῆς ἐπιτυχίας μόνος ὁ Gurlitt (βλ. εἰκ. 72 5). Εἶνε γνωστόν, ὅτι Θυσιαστήρια ἔχοντα ὁμοίαν ὁπωσδήποτε μορφὴν καὶ θέσιν ἐμφανίζονται καὶ εἰς ἑτέρους Ναοὺς [1] ἄνωθεν ἰδίᾳ Μαρτυρίων (confessio), ἤτοι τάφων ἁγίων ἢ μαρτύρων τῆς πίστεως, κατὰ τὸ πρότυπον πάντως τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις ἱεροῦ τάφου τοῦ Χριστοῦ [2]. Ἐν Παλαιστίνῃ μάλιστα ὅμοιον σχῆμα πρὸς τὸ Μαυσωλεῖον τοῦ μνημείου τῆς Ἐφέσου εἶχεν ἴσως καὶ τὸ ἄνωθεν τῆς φάτνης καὶ τοῦ σπηλαίου «μέγα Θυσιαστήριον» τῆς ὑπὸ τῆς μητρὸς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἱδρυθείσης «δρομικῆς σταυροειδοῦς Βασιλικῆς» ἐν Βηθλεέμ, ὡς αἱ πηγαὶ πληροφοροῦσιν ἡμᾶς [3]· ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Βασιλικὴν τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων Κων/πόλεως, κατὰ τὸν Εὐσέβιον (ἐν βίῳ Κωνσταντίνου Βιβλ. IV, 60), τὸ Θυσιαστήριον εἶχεν ὅμοιον σχῆμα καὶ θέσιν («μέσον θυσιαστήριον πηξάμενος») [4]. Ἐν τῇ ἡμετέρᾳ λοιπὸν ἀποκαταστάσει (εἰκ. 75) νομίζομεν ὅτι παρέχεται ἡ ἀκριβεστέρα μορφὴ τοῦ Θυσιαστηρίου τοῦ μνημείου τῆς Κων/πόλεως.

Ὡς πρὸς τὰ προσηρτημένα εἰς τὸν Ναὸν τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων Μαυσωλεῖα καὶ ἰδίᾳ τὸ Μαυσωλεῖον τοῦ Κωνσταντίνου δὲν ἐκτεινόμεθα ἐνταῦθα διότι ἔχει ἤδη καὶ διὰ νεωτέρων ἐργασιῶν ἀποδειχθῆ [5] ὅτι εἶχε σχῆμα κυκλικὸν (Rotonda) καὶ ἦτο προσηρτημένον εἰς τὴν Α. πλευρὰν τῆς σταυρικῆς Βασιλικῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ὁ Μεσαρίτης ἄλλως τε σαφῶς περιγράφει τοῦτο («σφαιροειδὴς

---

[1] Πρβλ. Weigand, Die Geburtskirche von Bethlehem, ἐν Ficker, Studien über chr. Denkmälern, N. F. XI, 1911 σελ. 62. Ἡ θέσις τοῦ διπλοῦ τάφου τῶν μαρτύρων Μάρκου καὶ Μαρκελλίνου τῆς ἐποχῆς τοῦ Διοκλητιανοῦ εὑρίσκεται εἰς τὸ μέσον τοῦ Ναοῦ (καὶ οὐχὶ εἰς τὸ μέσον τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ) τοῦ λεγομένου Soteris - Cella, ὅστις ἐκ γενομένων ἀνασκαφῶν ἐπιστοποιήθη ὅτι εἶνε τὸ Μαυσωλεῖον τῶν ἄνω μαρτύρων.

[2] Πρβλ. Γ. Σωτηρίου, Ὁ Ναὸς τοῦ Ἁγ. Δημητρίου, ἐν Ἀρχ. Δελτίῳ, 1918, σελ. 40 κ. ἑ. ἔνθα παρέχεται ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μνημείων (Ἱεροσολύμων, Ἁγ. Μηνᾶ κ. ἄ.) ἑρμηνεία τοῦ ἄνωθεν τῆς Κρύπτης τοῦ μάρτυρος Θυσιαστηρίου (βλ. τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐν Ἡμερολ. τῆς Μ. Ἑλλάδος, 1923 σελ. 271 - 289 «ὁ τάφος τοῦ Ἁγίου Δημητρίου»).

[3] Βλ. Βίον καὶ πολιτείαν Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης, ἔκδ. ὑπὸ Βασιλιέφσκη ἐν Pravoslavnij Palestinskij Sbornik, 1886, IV, σελ. 256 κ. ἑ. (πρβλ. καὶ τὴν ὑπὸ Weigand μελέτην «Die Geburtskirche von Bethlehem, ἔ. ἀ. σελ. 30 κ. ἑ.).

[4] Πρβλ. Heisenberg, ἔ. ἀ. σελ. 104 καὶ τὰς ἐν τῷ Α' τόμῳ τοῦ αὐτοῦ ἔργου περὶ τοῦ Τάφου τοῦ Χριστοῦ μαρτυρίας. Κατ' εὐγενῆ ἀνακοίνωσιν τοῦ ἐν Βιέννῃ R. Egger, ὅμοιον Θυσιαστήριον εἰς τὸ μέσον τοῦ Ναοῦ ὑπάρχει καὶ εἰς ἀνασκαφέντα ἐσχάτως ὑπὸ Ἀμερικανῶν Ναὸν ἐν Resapha τῆς Συρίας, ὡς ὑπεδείχθη αὐτῷ τὸ σχῆμα ὑπὸ τοῦ ἐρευνήσαντος τὸ μνημεῖον.

[5] Περὶ τῶν Μαυσωλείων τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων καὶ τῆς μορφῆς καθόλου τῆς προϊουστινιανείου Βασιλικῆς τῆς Κων/πόλεως βλέπε καὶ μελέτην R. Egger, Zur Entstehungsgeschichte und Bedeutung der Kirchen von Salona (ἐν Forschungen in Salona, τόμ. I, σελ. 95, πρβλ. αὐτόθι καὶ σημ. 2 ἔνθα δίδεται καὶ ἡ σχετικὴ περὶ τοῦ θέματος τούτου βιβλιογραφία).

καὶ κυκλικὸς ὁ σύμπας οὗτος ναὸς... πυκναῖς ταῖς περικύκλῳ στωϊκαῖς γωνίαις κατατεμνόμενος»)[1]· ἐκ τῆς περιγραφῆς δὲ καταφαίνεται ὅτι τὰς «στωϊκὰς γωνίας» πρέπει ἴσως νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι εἶχον σχῆμα παρόμοιον πρὸς τὰς κόγχας τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὡς καὶ ἡμεῖς ἐν τῇ ἀποκαταστάσει φανταζόμεθα ταύτας (εἰκ. 75)[2].

Τὰ κατὰ τοὺς Νάρθηκας τέλος τοῦ Ναοῦ τῆς Κων/πόλεως συμπληροῦμεν καὶ ἡμεῖς κατὰ τὸν μᾶλλον προσεγγίσαντα πιθανώτατα τὸ σχῆμα τοῦ μέρους τούτου τοῦ μνημείου O. Wulff[3] (εἰκ. 72,3), ἔχοντες ὑπ' ὄψει μόνον τὸ ἐπίμηκες σχῆμα τοῦ Νάρθηκος τοῦ Ναοῦ τῆς Ἐφέσου, χωρὶς νὰ εἰσέλθωμεν εἰς λεπτομερεστέραν ἔρευναν, ἐφ' ὅσον καὶ ἐν Ἐφέσῳ οὐδὲν ἔχει ἔτι ἀποκαλυφθῆ· τοῦτο πρέπει νὰ εἶνε μέλημα τοῦ μέλλοντος νὰ συνεχίσῃ τὰς ἀνασκαφάς.

4. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΦΕΣΟΥ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΙΣΙΣ ΤΩΝ ΝΑΩΝ ΕΦΕΣΟΥ ΚΑΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Προβάλλει ἤδη τὸ ζήτημα τῆς ἀκριβοῦς χρονολογίας τοῦ μνημείου τῆς Ἐφέσου ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὅμοιον μνημεῖον τῆς Κων/πόλεως.

Περὶ τοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων γνωρίζομεν ἐκ τῶν: Προκοπίου καὶ Κωδινοῦ, ὅτι ὁ θεμέλιος λίθος τοῦ νέου Ναοῦ ἐτέθη τῷ 536 ὑπὸ τῆς Αὐτοκρατείρας Θεοδώρας, τὰ ἐγκαίνια δὲ αὐτοῦ ἐγένοντο τῷ 546· ἡ ὑμνουμένη διακόσμησις τοῦ Ναοῦ συνετελέσθη ἐπὶ Ἰουστίνου Β' (565 - 578)[4].

Περὶ τῆς κτίσεως τοῦ Ναοῦ τῆς Ἐφέσου ἔχομεν δύο μαρτυρίας τῶν αὐτῶν πηγῶν· κατὰ τὸν Προκόπιον (περὶ κτισμ. V, σελ. 310, ἔκδ. Βόννης) ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανός, καθελὼν τὸν παλαιὸν βραχὺν Ναὸν τοῦ Θεολόγου «ἐς τοσόνδε μεθηρμόσατο μεγέθους καὶ κάλλους (τὸν νέον Ναόν), ὥστε δή, ξυνελόντα εἰπεῖν,

---

[1] Heisenberg ἔ. ἀ. σελ. 82, πρβλ. καὶ ὀρθὴν ἀποκατάστασιν Heisenberg (εἰκ. 72, 2) καὶ ἑρμηνείαν ἐν σελ. 106 κ. ἑ. Ἡ ἀποκατάστασις τοῦ Hübsch (εἰκ. 72, 4) εἶνε προφανῶς ἐσφαλμένη, καθόσον, κατὰ τὰς πηγάς, τὸ Μαυσωλεῖον τοῦ Κωνσταντίνου ἀπετέλεσεν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἓν σῶμα μετὰ τῆς σταυροειδοῦς Βασιλικῆς, κατὰ τὴν συμφωνοτέραν ὁπωσδήποτε ἀποκατάστασιν τοῦ Gurlitt (εἰκ. 72, 5)· πρβλ. καὶ Μεσαρίτην (παρὰ Heisenberg, σελ. 12), ἔνθα τὸ Μαυσωλεῖον χαρακτηρίζεται ὡς ***πτερύγιον*** τοῦ Ναοῦ.

[2] Ἡ παρὰ Heisenberg ἔ. ἀ. σελ. 108 ἑρμηνεία, καθ' ἣν τὸ «πυκναῖς στωϊκαῖς γωνίαις» πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ «eine dichte Reihe von ringsum aufgestellten Pfeilern», δὲν νομίζομεν ὅτι εἶνε ἐπιτυχής· τοὐναντίον αἱ κύκλῳ στωϊκαὶ γωνίαι δύνανται ἄριστα νὰ νοηθῶσιν ἂν λάβῃ τις πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν Rotonda τῆς Θεσσαλονίκης.

[3] Εἶνε τῳόντι ἀξιοσημείωτος ἡ ἀποκατάστασις τοῦ Νάρθηκος ὑπὸ τοῦ Wulff, ὅστις προσδίδει εἰς τὸν Νάρθηκα τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων οἷον περίπου σχῆμα δύναταί τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἔχει καὶ ὁ Νάρθηξ τοῦ Θεολόγου, καίτοι ἐν ταῖς πηγαῖς τὸ σχῆμα τοῦ Νάρθηκος τοῦ μνημείου τῆς Κων/πόλεως δὲν καθορίζεται (πρβλ. περιγραφὴν τοῦ προνάου τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων ὑπὸ Μεσαρίτου ἐν Heisenberg ἔ. ἀ. σελ. 87 κ. ἑ.).

[4] Βλ. Reinach, Commentaire sur le poème de C. Rodien, Revue des études grecque, IX (1890) σελ. 93 κ. ἑ. πρβλ. Heisenberg, ἔ. ἀ. σελ. 2,118 κ. ἀλλ.

ἐμφερέστατος καὶ παντάπασιν ἐνάμιλλος τῷ ἱερῷ ***ἐστίν,*** ὅπερ ἐν πόλει τῇ βασιλίδι τοῖς Ἀποστόλοις ἀνέθηκε πᾶσιν». Ἀφ' ἑτέρου, κατὰ τὸν Ψευδοκωδινὸν (ἐν ἐκδ. Βόννης, σελ. 147) ἡ Θεοδώρα «τὰ σκάριφα καὶ τὸ σχῆμα (τοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων) ἀπῆρε τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἀπὸ Ἐφέσου» (πρβλ. τὰς μαρτυρίας καὶ ἀνωτέρω, ἐν σελ. 125 κ. ἑ.). Τέλος ἀνευρέθη κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἐπιγραφὴ ἔχουσα τὸ ἔτος 572 κ. ἑ., ἥτις ὅμως διὰ λόγους, οὓς εἴπομεν ἤδη (σελ. 168), δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς κτιτορικὴ ἐπιγραφή. Ἐφ' ὅσον ἄρα δὲν ἀνευρέθη ἔτι ἀσφαλὲς τεκμήριον, καθορίζον τὴν κτίσιν τοῦ Ναοῦ, παραμένουσι πρὸς χρονολογίαν τοῦ μνημείου α') ἡ ὀρθὴ κατανόησις τῶν πηγῶν καὶ β') ἡ μορφὴ τῶν ἀνευρεθέντων ἐρειπίων.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς πηγάς, ἐν αὐταῖς δὲν νομίζομεν ὅτι δύναται νὰ νοηθῇ ἀντίφασις, ὡς πάντες σχεδὸν οἱ γράψαντες ἐπ' εὐκαιρίαις περὶ τοῦ μνημείου τῆς Ἐφέσου ὑπέδειξαν [1]· ὁ Προκόπιος δὲν λέγει ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἔκτισε τὸν Ναὸν τοῦ Θεολόγου ἐμφερέστατον καὶ ἐνάμιλλον πρὸς τοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους, ἀλλ' ὅτι ὁ Ναὸς τῆς Ἐφέσου συγκρινόμενος πρὸς ἕτερα κτίσματα «***ἐμφερέστατος καὶ ἐνάμιλλος ἐστὶ***» πρὸς τὸν Ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Τὴν μαρτυρίαν δὲ ταύτην τοῦ Προκοπίου συμπληρῶν ὁ Ψευδοκώδινὸς διασῴζει τὴν παράδοσιν ὅτι ἡ Θεοδώρα τὴν κάτοψιν (τὰ σκάριφα) καὶ τὸ σχῆμα τοῦ Ναοῦ τῆς Κων/πόλεως ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου ἀπὸ Ἐφέσου. Ἐκ τῶν πηγῶν ἄρα δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι ὁ Ναὸς τῆς Ἐφέσου ἱδρύθη ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ πρὸ τῆς κτίσεως τοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων, δι' ὃν μάλιστα ἐχρησίμευσεν ὡς πρότυπον.

Ἴδωμεν ἤδη ἂν τ' ἀνευρεθέντα ἐρείπια παρέχουσιν ἐνδείξεις, δι' ὧν θὰ ἠδύνατο νὰ πιστωθῇ ὅτι: ἂν τὸ ἓν μνημεῖον προηγεῖται τὸ δ' ἄλλο ἕπεται, τὸ προηγηθὲν μνημεῖον εἶνε ὁ Ναὸς τοῦ Θεολόγου τῆς Ἐφέσου.

Οἱ πεσσοὶ τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου, οἱ ἀνέχοντες τρούλλους μεγάλων διαστάσεων καὶ μάλιστα οἱ κεντρικοὶ πεσσοί, οἱ δεχόμενοι τὸ βάρος καὶ τῶν πέντε τρούλλων — σύστημα κατὰ πρῶτον τολμηθὲν — παρουσιάζονται δικαίως συμπαγεῖς καὶ ὀγκωδέστατοι· ἐν ᾧ οἱ ἀρχιτέκτονες τοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων προβαίνουσιν ἄνευ φόβου εἰς μετατροπὴν τῶν κυρίων τούτων στηριγμάτων, διαλύοντες ταῦτα διὰ διόδων, ἵνα ἀφαιρέσωσι τὴν βαρεῖαν αὐτῶν ἐντύπωσιν, ἴσως δὲ καὶ ἵνα δημιουργήσωσι χῶρον χρήσιμον διὰ τὴν ἐντὸς τοῦ Ναοῦ κυκλοφορίαν. Ἡ τόλμη αὕτη, ἡ ἔχουσα κυρίως αἰσθητικοὺς μόνον λόγους, ἐξηγεῖται εὐκολώτερον, ἂν δὲν θεωρήσωμεν τὸν Ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ὡς πρώτην ἀπόπειραν ἐφαρμογῆς νέου δυσκολωτάτου ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου, ἀλλ' ὡς τελειο-

[1] Πρβλ. Strzygowski, Kleinasien, Leipzig, 1903, σελ. 144, Wulff, Byz. Zeitsch. XIII (1904), σελ. 567, Holtzinger, Altchr. und byzant. Baukunst, Leipzig, 1909, σελ. 158 κ. ἀλλ.

ποίησιν τοῦ ἤδη ἐφαρμοσθέντος. Δύσκολον εἶνε ἀντιθέτως νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ ἀρχιτέκτονες τοῦ Ναοῦ τῆς Ἐφέσου, γνωρίζοντες ἤδη τὴν ἐν τῷ Ναῷ τῆς Κων/πόλεως συντελεσθεῖσαν λύσιν, προετίμησαν νὰ κατασκευάσωσιν ἐν Ἐφέσῳ τοὺς πεσσοὺς βαρεῖς καὶ ὀγκώδεις.

Ἀλλὰ καὶ ἑτέρας τελειοποιήσεις, ἀφορώσας τὴν συμμετρίαν καὶ αἰσθητικήν, ἐπιτρέπουσι νὰ διΐδωμεν αἱ περιοριζόμεναι δυστυχῶς εἰς τὴν γενικὴν μόνον διάταξιν γνώσεις ἡμῶν περὶ τοῦ ὑμνουμένου ὡς ἰσαξίου πρὸς τὸν Ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας μνημείου τῆς Κων/πόλεως, ὡς εἶνε ἡ διὰ δύο (ἢ τεσσάρων) κιόνων μεταξὺ τῶν πεσσῶν κιονοστοιχίαι, αἵτινες ἀφίνουσιν ἀνοίγματα εἰς τοὺς ἄξονας τοῦ Ναοῦ, μὴ παρεμποδιζομένους ὑπὸ κίονος, ὡς συμβαίνει εἰς τὰς διὰ τριῶν κιόνων σχηματιζομένας κιονοστοιχίας τοῦ Ναοῦ τῆς Ἐφέσου — ὅπως τελειοποίησις εἶνε ἀκόμη καὶ ἡ συμμετρικὴ στέγασις τῶν γωνιῶν τῶν στοῶν διὰ σταυροθολίων, ἥτις, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω (σελ. 143 κ. ἑ.), δὲν δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Θεολόγου καὶ καθεξῆς.

Πάντα ταῦτα, προδίδοντα τελειοποίησιν τῶν μεθόδων, καθιστῶσι πιθανωτέραν τὴν γνώμην, ὅτι ἡ πρώτη ἀπόπειρα τοῦ νέου ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου ἐγένετο ἐπὶ μικρασιατικοῦ ἐδάφους. Τὸ τοιοῦτον ἄλλως τε δὲν εἶνε μεμονωμένον παράδειγμα. Αἱ χῶραι τῆς Μ. Ἀσίας, ἔχει ἤδη ἀποδειχθῆ, ὅτι εἶνε διὰ τὴν Βυζαντινὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς πρώτης μεγαλουργοῦ περιόδου ὁ τόπος ἔνθα δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν βῆμα πρὸς βῆμα τὴν γένεσιν καὶ ἐφαρμογὴν μεθόδων καὶ τύπων, τοὺς ὁποίους παραλαμβάνει καὶ τελειοποιεῖ ἡ πρωτεύουσα τοῦ Κράτους, ἡ Κων/πολις. Αὐτὸς ὁ Ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας εἶνε τὸ κορύφωμα προσπαθειῶν καὶ προόδων συντελεσθεισῶν ἐπὶ δύο αἰῶνας εἰς μνημεῖα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Τμῆμα θωρακίου ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Θεολόγου.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

1. ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΣΤΑΥΡΙΚΗΣ ΜΕΤΑ ΠΕΝΤΕ ΤΡΟΥΛΛΩΝ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ

Ἀποδεικνυομένης οὕτω τῆς προτεραιότητος τοῦ Ναοῦ τῆς Ἐφέσου, ὑπολείπεται νὰ ἐξετασθῶσιν: ἀφ' ἑνὸς μὲν ἂν ὁ τύπος οὗτος τῆς σταυρικῆς μετὰ πέντε τρούλλων Βασιλικῆς ἔσχεν εὐρυτέραν διάδοσιν ἐν ταῖς χριστιανικαῖς χώραις—καὶ ἀφ' ἑτέρου πόθεν ἔλαβον τὰ στοιχεῖα οἱ Βυζαντινοὶ ἀρχιτέκτονες εἰς τὴν διάπλασιν τοῦ τοιούτου συστήματος.

Ὡς πρὸς τὴν καταγωγὴν τοῦ τύπου δὲν ἐδόθη εἰσέτι εὐκαιρία ἵνα ἐξετασθῇ τὸ ζήτημα θεμελιωδῶς, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπῆρχε μέχρι τοῦδε πρωτότυπον μνημεῖον καὶ μόνον παραμεμορφωμένα ἀντίγραφα τοῦ ΙΑ΄ (Ναὸς Ἁγίου Μάρκου Βενετίας) καὶ ΙΒ΄ αἰῶνος (S. Front ἐν Γαλλίᾳ) ἦσαν πρόχειρα [1].

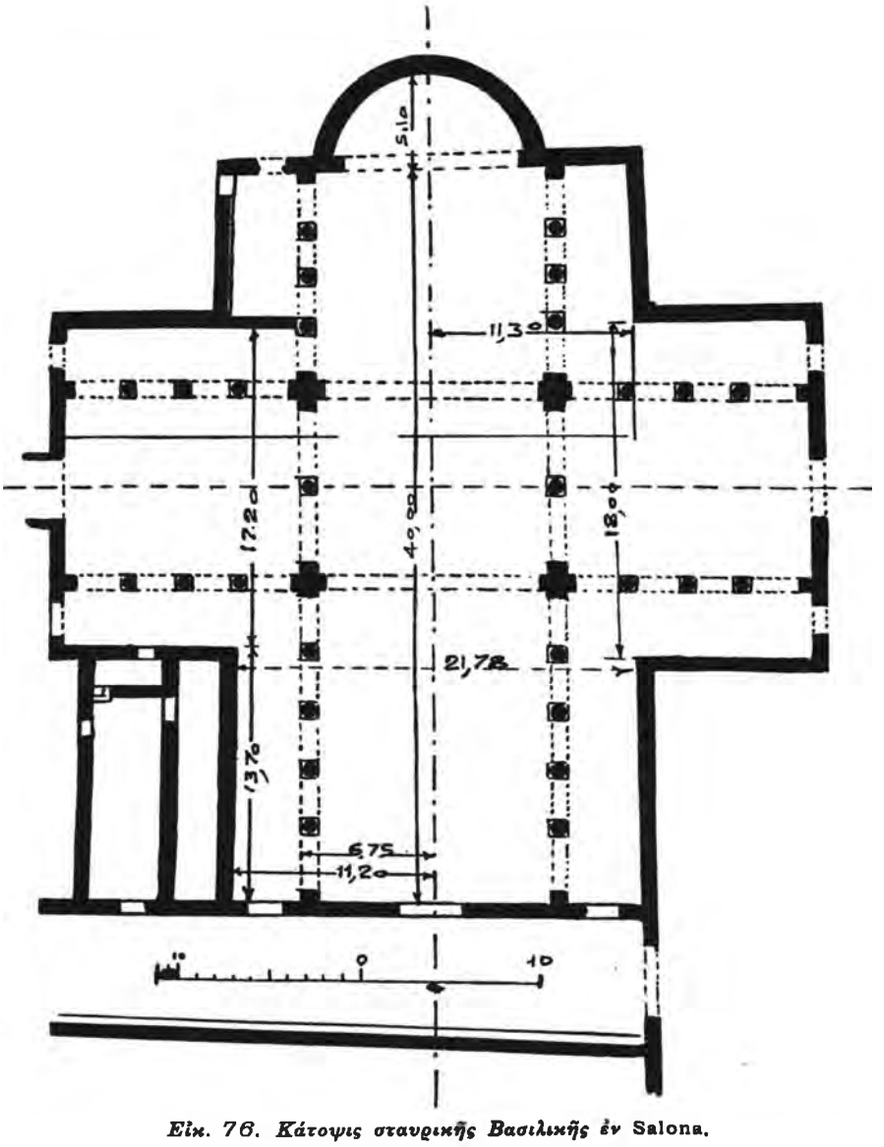
Ὁ ἀρχιτεκτονικὸς τύπος τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ εἶνε ἐλεύθερος σταυρὸς μετὰ πέντε τρούλλων εἰς τοὺς ἄξονας. Τὸ σχῆμα τοῦτο τοῦ ἐλευθέρου σταυροῦ εἰς τὸ σχεδιάγραμμα τῶν χριστιανικῶν Ναῶν εἶνε γνωστὸν ὅτι εἶχε μεγάλην διάδοσιν εὐθὺς μετὰ τὸν θρίαμβον τοῦ χριστιανισμοῦ κυρίως διὰ λόγους συμβολικούς· εἰς τὰ ἔχοντα τὸν συνήθη τότε ρυθμὸν τῆς Βασιλικῆς ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ κυκλικὰ ἢ σφαιρικὰ κτίσματα προστίθενται κεροῖαι ἢ σκέλη ἑκατέρωθεν τοῦ σώματος τοῦ Ναοῦ προσδίδουσαι εἰς τὰ ἱδρύματα τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ. Οὕτως ἔχομεν πρῶτον ξυλοστέγους σταυρικὰς Βασιλικάς, ὧν ἄριστον παράδειγμα εἶνε ἡ ἐσχάτως ἐξ ἀνασκαφῶν γνωσθεῖσα ἐπὶ ἰταλικοῦ ἐδάφους σταυρικὴ Βασιλικὴ ἐν Salona, ἧς δίδομεν καὶ ἡμεῖς τὴν κάτοψιν ἐνταῦθα (Εἰκ. 76) [2]. Δεύτερον

---

[1] Βλέπε γνώμας ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ μνείας τοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἢ ἑτέρων μνημείων εἰς διάφορα μέρη, ἐχόντων ὁπωσδήποτε ὁμοιότητας πρὸς τὸ μνημεῖον τῆς Κων/πόλεως, παρὰ Wulff, Altchr. u. Byz. Kunst, Berlin - Neubabelsberg, 1913, II, σελ. 369, Strzygowski, Die Baukunst der Armenier, Wien, II, σελ. 479 κ. ἀλλ. πρβλ. M. Bühlmann, Die Entstehung der Kreuzkuppelkirche, ἐν Zeitschr. für Gesch. der Architektur, Heidelberg, 1914 (βλ. κρίσιν Heisenberg ἐν Byz. Zeitschr. XXIV (1923) σελ. 246). Ὁ Strzygoski μάλιστα, ὅστις ἐν τῷ ἔργῳ του Kleinasin, ἔ. ἀ. σελ. 142 κ. ἑ. ἀνασύρει πρῶτος εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Τέχνης τὸν ἐν Ἐφέσῳ Ναὸν τοῦ Θεολόγου ταυτίζων πρὸς αὐτὸν τὰ ἐρείπια τοῦ Ἁγιασουλούκ, ὧν τονίζει τὴν ἀξίαν καὶ εὔχεται τὴν διὰ ἀνασκαφῶν διευκρίνισιν, θεωρεῖ καὶ τὸ μνημεῖον τοῦτο ὡς παράδειγμα σταυροειδοῦς μετὰ τρούλλου Ναοῦ ἰδίου τύπου, συμφώνως πρὸς τὴν καταγωγὴν ἣν δίδει εἰς τὸν σταυροειδῆ μετὰ τρούλλου Ναόν, ὃν δέχεται ὡς προερχόμενον ἐκ τῶν μικρασιατικῶν καὶ συριακῶν Μαυσωλείων (πρβλ. καὶ Γ. Σωτηρίου, Χριστιανικὰ μνημεῖα τῆς Μ. Ἀσίας, Ἀθῆναι, 1920, σελ. 34 κ. ἑ.).

[2] Πρβλ. τελευταίαν ἐργασίαν R. Egger, ἐν Forschungen in Salona, ἔ. ἀ. σελ. 95 κ. ἑ. Ἡμεῖς ἐνταῦθα ἐκ τῶν τοιούτων Βασιλικῶν ἐξαιροῦμεν τὰς ἐχούσας σχῆμα Τ, ὡς εἶνε ἡ Βασιλικὴ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης εἰς τὴν σημερινήν της μορφήν, αἱ Βασιλικαὶ τῆς Γεννήσεως ἐν Βηθλεέμ, τοῦ Ἁγίου Σεργίου ἐν Γάζῃ, τοῦ Ἁγ. Μηνᾶ (ὑπὸ τοῦ Ἀρκαδίου μετασκευασθεῖσαν) ἐν Αἰγύπτῳ κ. ἄ. καθόσον εἰς ταύτας διαβλέπομεν μόνον ἐγκάρσια κλίτη (πρβλ. Γ. Σωτηρίου, Παλαιὰ Βασιλικὴ Ἰλισσοῦ, Ἀρχ. Ἐφημερὶς τοῦ ἔτους 1919. σελ. 6 κ. ἑ.). Τὴν προϊουστινιάνειον Βασιλικὴν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Κων/πόλεως θεωροῦμεν καὶ ἡμεῖς σταυρικὴν τοῦ σχήματος τῆς εἰκ. 76.

ἔχομεν ὀκτογωνικὰ κτίσματα σταυροειδοῦς τύπου, ἔχοντα τὸ ὑπὸ Γρηγορίου Νύσσης ἐν τῇ πρὸς Ἀμφιλόχιον ἐπιστολῇ του διαγραφόμενον σχῆμα («πλευραῖς σταυροτύποις τέτραχα τεμνόμενον»)[1]. Καὶ τρίτον σταυρικὰ κτίσματα κυρίως

Εἰκ. 76. Κάτοψις σταυρικῆς Βασιλικῆς ἐν Salona.

ὡς Μαυσωλεῖα ἢ Βαπτιστήρια χρησιμοποιούμενα, φέροντα τροῦλλον κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν κεραιῶν. Τοιαῦτα ἔχομεν πλεῖστα ἐπὶ μικρασιατικοῦ ἐδάφους ἐκ μεγάλων πελεκητῶν λίθων κατεσκευασμένα μετὰ τετραγώνων ἢ πολυγωνικῶν

[1] Πρβλ. ἑρμηνείαν καὶ ἀποκατάστασιν ὑπὸ Bruno Keil, ἐν Strzygowski, Kleinasien, Leipzig, 1903, σελ. 77-90 καὶ αὐτόθι εἰκόνα 62.

τρούλλων, κατὰ τὸ ὀκτογωνικὸν σύστημα (μετὰ trompes) ἱδρυμένων, ὡς εἶνε τὰ διασωθέντα παραδείγματα τοῦ Kizil-Kilisse ἐν Sivri-Hissar ("Αγ. Παντελεήμων, τύπος Καππαδοκικοῦ Μαυσωλείου τοῦ Ε΄ αἰῶνος), τοῦ Ναοῦ τῆς Παναγίας ἐν Tomarza (μετὰ τετραγώνου τρούλλου), τοῦ ἐν Bin-bir-Kilisse Ναοῦ (Βαπτιστηρίου;) οὗτινος τὴν κατασκευὴν τοῦ τρούλλου δὲν γνωρίζομεν κ. ἄ.[1]. Τέλος ἐπὶ εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους ἔχομεν τὸ γνωστὸν Μαυσωλεῖον τῆς Galla Placidia, οὗτινος ὁ τετράγωνος τροῦλλος εἶνε ἐκ πλίνθων κατεσκευασμένος καὶ στηρίζεται εἰς σφαιρικὰ τρίγωνα (pendentifs)[2].

Αὗται εἶνε αἱ προϋποθέσεις ὅσον ἀφορᾷ τὸ διάγραμμα καὶ τὴν στέγασιν τοῦ κεντρικοῦ τετραγώνου, οὗτινος εἶνε μικραὶ αἱ διαστάσεις. Κατὰ τὸν 6ον ἤδη αἰῶνα, ἐποχὴν μεγάλης ζυμώσεως καὶ δημιουργίας ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν θρησκευτικῶν συζητήσεων τῆς ἐποχῆς τῶν ἀποκρυσταλλουμένων εἰς δόγματα[3], ἐφαρμόζεται μετὰ θαυμαστῆς ἐπιτυχίας καὶ γενικεύεται ὑπὸ τῶν ἀρχιτεκτόνων τοῦ 'Ιουστινιανοῦ εἰς μνημειώδη κτίσματα ἡ στέγασις μεγάλων διαστάσεων τετραγώνου χώρου διὰ χαμηλοῦ ἄνευ τυμπάνου τρούλλου ἐπὶ σφαιρικῶν τριγώνων βαίνοντος, ἐν συνδυασμῷ μάλιστα πρὸς τὸ σύστημα τῆς Βασιλικῆς, ἧς ὅμως αἱ κιονοστοιχίαι, ὑπεισερχόμεναι εἰς τὰ μεταξὺ τῶν ἀνεχόντων τὸν τροῦλλον τεσσάρων πεσσῶν διαστήματα, δὲν συμμετέχουσιν εἰς τὴν στήριξιν, ἀλλ' ὑποβαστάζουσι τὰ διατηρηθέντα ἐκ τῆς ἑλληνιστικῆς κυρίως Βασιλικῆς Ὑπερῷα[4]. Δημιουργεῖται οὕτως ἡ μετὰ τρούλλου Βασιλική, διατηροῦσα τὰ Ὑπερῷα αὐτῆς τὰ τρία κλίτη καὶ τοὺς Νάρθηκας.

---

[1] Βλέπε κατόψεις καὶ εἰκόνας τῶν ἀνωτέρω μνημείων ἐν Rott, Kleinasiatische Denkmäler, Leipzig, 1908, σελ. 276 (Kizilkilisse), σελ. 183 (Tomarza) καὶ ἐν Strzygowski, Kleinasien, σελ. 24 (Binbirkilisse).

[2] Πρβλ. Holtzinger, Altchr. u. byz. Baukunst, Leipzig, 1909, σελ. 82.

[3] Κατὰ τὰς εἰς δόγματα ἀποκρυσταλλουμένας θρησκευτικὰς συζητήσεις δι' ἀποφάσεων τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ὁ Ναὸς παριστᾷ τὸ Σύμπαν, ἡ στέγη τοῦ Ναοῦ τὸν Οὐρανὸν κλπ. Συμφώνως ἄρα πρὸς τὰς ἰδέας ταύτας, χριστιανικὸς Ναὸς νοεῖται κυρίως ὁ στεγαζόμενος διὰ τρούλλου, εἰκονίζοντος τὸν Οὐρανόν. Τὴν ἐπὶ 'Ιουστινιανοῦ ἐπικράτησιν τῆς συμβολικῆς ταύτης ἐννοίας τοῦ Ναοῦ μαρτυροῦσι πλὴν ἄλλων καὶ σύγχρονοι μικρογραφίαι χειρογράφων (ὡς εἶνε αἱ γνωσταὶ μικρογραφίαι Κοσμᾶ τοῦ 'Ινδικοπλεύστου εἰς τὸν ς΄ αἰῶνα ἀναγόμεναι), διασῴζουσαι ἀνεπτυγμένην τὴν συμβολικὴν σημασίαν τοῦ χριστιανικοῦ Ναοῦ (πρβλ. Γ. Σωτηρίου, 'Ο Χριστὸς ἐν τῇ Τέχνῃ, 'Αθῆναι, 1914, σελ. 135 κ. ἑ.).

[4] Πρὸ τῶν χρόνων τοῦ 'Ιουστινιανοῦ εἶχεν ἤδη λάβει ἑτέραν τινὰ ἐφαρμογὴν τὸ σύστημα τῆς μετὰ τρούλλου Βασιλικῆς, ὡς ἀποδεικνύει ἡ ὑπ' ἐμοῦ ἀνασκαφεῖσα Βασιλικὴ τῆς νησῖδος τοῦ 'Ιλισσοῦ ἐν 'Αθήναις καὶ ἡ ἐσχάτως ἐρευνηθεῖσα ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς ἀρχαιολ. σχολῆς Βασιλικὴ τῶν Φιλίππων ἐν Μακεδονίᾳ. Κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο ἡ Βασιλικὴ δὲν συγχωνεύεται εἰς τὸ μεταξὺ τῶν τεσσάρων πεσσῶν τετράγωνον, ἀλλὰ συνεχίζει κατὰ μῆκος τὸν πρὸ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ Βήματος μετὰ τρούλλου στεγαζόμενον χῶρον (πρβλ. Γ. Σωτηρίου, Παλαιὰ Βασιλικὴ 'Ιλισσοῦ, ἔ. ἀ. σελ. 4 κ. ἑ. ἔνθα ὅμως δὲν ὑποδηλοῦται δυστυχῶς ἡ διὰ τρούλλου στέγασις τοῦ ἱεροῦ Βήματος). Πρόδρομος τῆς τοιαύτης μορφῆς τῆς Βασιλικῆς εἶνε ὁ ἐν Κοτζᾷ Καλεσσὶ Ναὸς (400 μ. Χ.) καὶ ὁ ἐν Μεριαμλὶκ παρὰ τὴν Σελεύκειαν τῆς Κιλικίας. 'Ο τύπος τῆς Βασιλικῆς τῶν 'Αθηνῶν ἐπανευρίσκεται καὶ ἐν Pirdop τῆς Βουλγαρίας πλὴν τῶν Φιλίππων τῆς Μακεδονίας κατὰ τοὺς περὶ τὸν 'Ιουστινιανὸν χρόνους (πρβλ. Strzygowski, Die Baukunst der Armenier, τόμ. II, σελ. 842 κ. ἑ.).

Ὁ τύπος οὗτος εὑρίσκει κατὰ τὴν μεγάλην ἐποχὴν τῶν περὶ τὸν Ἰουστινιανὸν χρόνων διαφόρους λύσεις (Ναοί: Ἁγίας Σοφίας Κων/πόλεως, Ἁγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης, διπλοῦς Ναὸς παλαιᾶς Ἐφέσου, Καταπολιανῆς Πάρου κ. ἄλλ.), αἵτινες ἀπετέλεσαν τὸν πυρῆνα περαιτέρω μετὰ ταῦτα ἐξελίξεως. Μεγαλοπρεπὴς ἤδη συνδυασμὸς τοῦ γνωστοῦ εἰς τοὺς βυζαντινοὺς ἀρχιτέκτονας τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ τύπου τῆς μετὰ τρούλλου Βασιλικῆς πρὸς τὴν σταυρικὴν μετὰ ξυλίνης στέγης Βασιλικὴν (Εἰκ. 76) — συνδυασμός, κατὰ τὸν ὁποῖον ἕκαστον τῶν τεσσάρων σκελῶν ἀποτελεῖ οἱονεὶ καὶ ἰδίαν μετὰ τρούλλου Βασιλικὴν — εἶνε ὁ ἀρχιτεκτονικὸς τύπος τῶν Ναῶν: Θεολόγου Ἐφέσου καὶ Ἁγίων Ἀποστόλων Κων/πόλεως, ἱδρυθέντων ἀρχικῶς ὡς Μαυσωλείων κατὰ τὸν τύπον ἴσως τῶν μικρασιατικῶν εἰς σχῆμα σταυροῦ Μαρτυρίων.

Ἀλλὰ καὶ ἡ χρῆσις πολλῶν τρούλλων εἰς τοὺς ἄξονας παλαιοτέρων τοῦ Ἰουστινιανοῦ κτισμάτων δὲν εἶνε τελείως ἄγνωστος. Εἰς τὸ ἐν Aleppo γνωστὸν Medrese el Halawijé, τὸ ἱδρυθὲν πιθανώτατα ὡς χριστιανικὸς Ναὸς τὸν Ε΄ αἰῶνα, ὡς ἐκ τοῦ γλυπτικοῦ του διακόσμου δύναται νὰ ἐξαχθῇ [1], εὑρίσκομεν τρεῖς τρούλλους εἰς τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα, ὅπως πάλιν εἰς ἀνατολικὰ κοσμικὰ κτίσματα (αἴθουσαν λ. χ. τοῦ ἀνακτόρου Firouz-Abad ἐν Μεσοποταμίᾳ) [2] συναντῶμεν τρεῖς τρούλλους εἰς τὸν κατὰ πλάτος ἄξονα. Δὲν εἶνε ἑπομένως ἀπίθανος ἡ ὑπὸ Strzygowski δοθεῖσα ἑρμηνεία περὶ τῶν προτύπων τοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων (ἑπομένως καὶ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἐφέσου), καθ' ἣν ὑπὸ τῶν ἀρχιτεκτόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐγένετο συνδυασμὸς τῶν τριῶν τρούλλων τοῦ κατὰ μῆκος ἄξονος (ὡς ἐν Aleppo) καὶ τῶν τριῶν τρούλλων τοῦ κατὰ πλάτος ἄξονος (ὡς ἐν Μεσοποταμίᾳ) ἐφαρμοσθεὶς εἰς μνημειῶδες σύνολον Ναοῦ μετὰ πέντε τρούλλων εἰς τοὺς ἄξονας [3], ἔχοντος τὸν κεντρικὸν τροῦλλον πλειότερον τονιζόμενον, ὡς ἀκριβῶς βλέπομεν τὸ τοιοῦτον ἐν Ἐφέσῳ, ὅπου ἀσφαλῶς κατὰ πρῶ-

---

[1] Πρβλ. Strzygowski, Amida, Heidelberg, 1910, σελ. 199 κ. ἑ. Περὶ τοῦ Medresé ἐν Aleppo βλέπε Guyer, Bulletin de l'Inst. français d'archéol. orientale, τόμ. XI, σελ. 218 κ. ἑ. Μεταγενέστερα κτίσματα μετὰ περισσοτέρων τοῦ ἑνὸς τρούλλων εἰς ἄξονας τοῦ Ναοῦ ἔχομεν καὶ ἐν Κύπρῳ (πρβλ. Millet, ἔ. ἀ. σελ. 100) καὶ ἐν Ἠπείρῳ (βλ. Βερσάκην, ἐν Ἀρχ. Δελτίῳ, τόμ. Α΄ (1915) σελ. 28 κ. ἑ.).

[2] Βλ. Sarre-Herzfeld, Archäologische Reise in Eufrat und Tigrisgebiet, τόμ. II, σελ. 39 κ. ἑ.

[3] Πρβλ. Strzygowski, Die Baukunst der Armenier, Wien, 1918, τόμ. II, σελ. 479 κ. ἑ. βλέπε αὐτόθι καὶ σελ. 616 κ. ἑ., ἔνθα ἑρμηνεύονται καὶ οἱ μέχρι σήμερον διατηρούμενοι ἰδιόρρυθμοι ξύλινοι σταυρικοὶ μετὰ πέντε τρούλλων εἰς τοὺς ἄξονας Ναοὶ ἐν ταῖς σκανδιναυϊκαῖς χώραις, τῇ Ρωσσίᾳ, Οὐκρανίᾳ, Οὐγγαρίᾳ κ. ἀλλ. ὡς προελθόντες ἐκ τοῦ συστήματος τῆς σταυρικῆς μετὰ πέντε τρούλλων εἰς τοὺς ἄξονας Βασιλικῆς. Μετατροπὴν τοῦ τύπου τούτου εὑρίσκει ὁ Strzygowski (αὐτόθι σελ. 481) ἐν Resapha τῆς Συρίας, ἐν Ἀρμενίᾳ κ. ἀλλ. εἰς τὰ ἔχοντα κατὰ τὰς διαγωνίους τοὺς πέντε τρούλλους κτίσματα, ὡς εἶνε καὶ βυζαντινοὶ Ναοὶ τῆς 6΄ περιόδου (λ. χ. Ἅγιοι Ἀπόστολοι Θεσσαλονίκης), διὸ καὶ ἀποκαλεῖ τὸν τύπον: iranisch-altarmenische Kreuzkuppelkirche. Περὶ τοῦ τοιούτου τύπου καὶ τῆς ἐξελίξεως αὐτοῦ ἐν Σερβίᾳ καὶ ἀλλ. πρβλ. καὶ Millet, L'ancien art serbe, Paris, 1919, σελ. 97 κ. ἑ.

τον τὸ σύστημα τοῦτο ἐφηρμόσθη. Ἡ διαφορὰ τῶν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἱδρυθέντων μεγαλοπρεπῶν τούτων κτισμάτων πρὸς τὰ φερόμενα ὡς πρότυπα μνημεῖα τῆς Ἀνατολῆς εἶνε ὁ διάφορος τρόπος τῆς κατασκευῆς τῶν τρούλλων, ἤτοι ἡ διὰ σφαιρικῶν τριγώνων (pendentifs) στήριξις αὐτῶν, ὡς διεμορφώθη τὸ τοιοῦτον σύστημα κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

2. ΕΞΑΚΟΛΟΥΘΗΣΙΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑ ΠΕΝΤΕ ΤΡΟΥΛΛΩΝ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΑΞΟΝΑΣ ΤΥΠΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΤΑΥΡΙΚΟΥ ΣΧΗΜΑΤΟΣ ΕΙΣ ΝΑΟΥΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Περαίνομεν τὴν παροῦσαν μελέτην προσθέτοντες ὀλίγα τινὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ***ἐξακολούθησιν τοῦ τύπου*** τῶν μνημείων Ἐφέσου καὶ Κων/πόλεως. Τὸ σύστημα τῆς σταυρικῆς μετὰ πέντε τρούλλων Βασιλικῆς ἕνεκα τοῦ μεγέθους καὶ τῶν δυσκολιῶν τῆς ἐφαρμογῆς του δὲν ἐγενικεύθη ἐν ταῖς χριστιανικαῖς χώραις, ἂν κρίνομεν τοῦτο ἐξ ὅσων μνημείων γνωρίζομεν μέχρι σήμερον. Πλὴν τῶν μεταγενεστέρων ἀντιγράφων τῆς Βενετίας (Ναοῦ Ἁγ. Μάρκου κτισθέντος τῷ 976-1008· πρβλ. εἰκ. 74 βλ. καὶ τὰ ἐν σελ. 207 σημειωθέντα) καὶ τοῦ ἐν Perigueux τῆς Γαλλίας Ναοῦ τοῦ S. Front (κτίσματος τοῦ 1122, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐλλείπουσι καὶ αἱ μεταξὺ τῶν πεσσῶν κιονοστοιχίαι πλὴν τῶν μεγάλων διαφορῶν, ἃς ἔχει πρός τε τὰ πρότυπα καὶ τὸ ἀντίγραφον ἔτι τῆς Βενετίας)[1] ἐλάχιστα μνημεῖα κατέχοντα σχεδὸν ὅμοια στοιχεῖα θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἐπιδείξῃ· μεταξὺ τούτων τὴν πρώτην θέσιν κατέχει ὁ Ναὸς τῆς λεγομένης Ἑκατονταπυλιανῆς (ὀρθώτερον ***Καταπολιανῆς***) τῆς Πάρου, κτίσμα τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τὴν κάτοψιν τοῦ ὁποίου παρέχομεν καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα (Εἰκ. 77).

Οἱ ἐσχάτως ἐκδώσαντες τὸ μνημεῖον τῆς Πάρου Jewell καὶ Hasluck[2] σχετίζουσιν αὐτὴν πρὸς τοὺς Ναοὺς τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων καὶ τοῦ Ἁγ. Μάρκου μετά τινων ἐπιφυλάξεων[3]. Ἡ ἀποκάλυψις νῦν τοῦ μνημείου τῆς Ἐφέσου δεικνύει ὅτι ἡ Καταπολιανὴ συνδέεται στενότερον πρὸς τὸν μικρὸν κύκλον τῶν μνημείων τοῦ σταυρικοῦ μετὰ πολλῶν τρούλλων τύπου. Οὕτω, πλὴν τῆς ὁμοιότητος μεταξὺ τῶν μνημείων Πάρου καὶ Ἐφέσου ὡς πρὸς τὸ σταυρικὸν σχεδιάγραμμα, διακρίνομεν ὁμοίας ἀναλογίας καὶ εἰς τὰς περιθεούσας τοὺς Ναοὺς στοὰς καὶ τὰ Ὑπερῷα καθὼς καὶ εἰς τὴν μορφὴν καὶ τὴν διάταξιν τῶν πεσσῶν. Ἡ διαφορὰ ὑπάρχει κυρίως μόνον εἰς τὴν στέγασιν, ἂν καὶ μέγα μέρος αὐτῆς εἰς τὴν Καταπολιανὴν δὲν εἶνε ἀρχικόν, εἶνε δὲ λίαν πιθανὸν ὅτι ἡ δυτικὴ κεραία

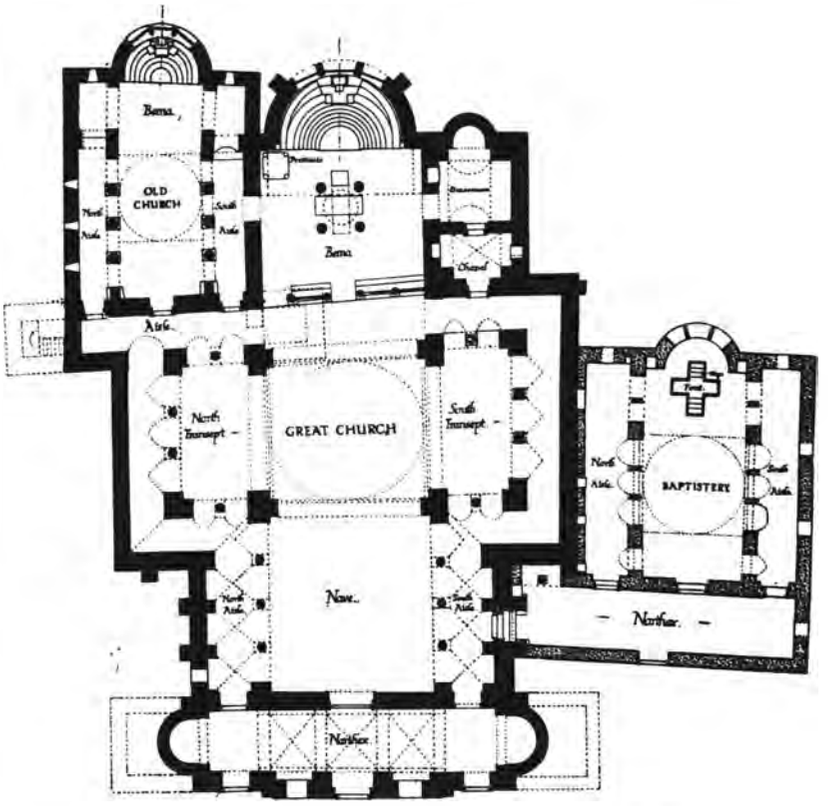
---

[1] Βλ. εἰκόνα Ναοῦ S. Front καὶ ἐν Wörmann, Geschichte der Kunst, τόμ. II, Leipzig, 1905, σελ. 169.

[2] The church of our Lady of the Hundred Gates (Panagia Hekontapyliani) in Paros, by H. H. Jewell aud F. W. Hasluck, London, 1920.

[3] Panagia Hekontapyliani, ἔ. ἀ. σελ. 51.

τοὐλάχιστον ἔφερε δεύτερον τροῦλλον[1]. Ἡ στέγασις τῶν πλαγίων κεραιῶν (ἐξ ὧν ἡ νοτία εἶνε ἡ ἀρχικὴ) διὰ καμαρῶν, αἵτινες ἔχουσι διεύθυνσιν κάθετον πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ Ναοῦ ἀπομακρύνει τὴν Καταπολιανὴν ἀπὸ τὰς μετὰ τρούλλου Βασιλικάς, ἐν αἷς αἱ καμάραι, δι' ὧν στεγάζονται τὰ πλάγια κλίτη βαίνουσι παραλλήλως πρὸς τὸν ἄξονα καὶ συνδέει αὐτὴν μετὰ τοῦ τύπου ***τοῦ βυζαντινοῦ***

Εἰκ. 77. Κάτοψις τοῦ Ναοῦ τῆς Καταπολιανῆς ἐν Πάρῳ (κατὰ τὴν ἀσφαλῆ ἀποκατάστασιν τῶν* Jewell *καὶ* Hasluck*).

σταυροειδοῦς μετὰ τρούλλου Ναοῦ[2], εἰς ὃν αἱ πλάγιαι καμάραι βαίνουσι κατὰ πλάτος, ὅπως εἰς τὸ μνημεῖον τῆς Πάρου, σχηματίζουσαι μετὰ τῶν καμαρῶν τοῦ μέσου χαρακτηριστικὴν σταυρικὴν διάταξιν περὶ τὸν τροῦλλον. Οὕτως ὁ Ναὸς τῆς Πάρου εἶνε εἷς τῶν διαμέσων τύπων[3], τῶν λεγομένων ἡμιβασιλικῶν (halbbasili-

[1] Panagia Hekontapyliani ἔ. ἀ. σελ. 51.

[2] Περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ τύπου τούτου ὑπάρχει, ὡς γνωστόν, μεγάλη διαφορὰ γνωμῶν· πρβλ. τὰ τελευταῖα ἔργα Strzygowski καὶ Bühlmann· ὁ τελευταῖος λαμβάνει ἰδιαιτέρως ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν Καταπολιανὴν τῆς Πάρου· ἀτυχῶς τὸ ἔργον τοῦτο δὲν ἔχει εἰσέτι περιέλθει εἰς χεῖράς μου καὶ μοὶ εἶνε γνωστὸν ἐκ τῆς βιβλιοκρισίας τοῦ Heisenberg ἐν Byz. Zeitschr. ἔ. ἀ.

[3] Ἕτερον δεῖγμα μικτοῦ τύπου παρουσιάζον στοιχεῖα ἐλευθέρου σταυροῦ καὶ Βασιλικῆς εἶνε ὁ βυζαντινὸς Ναὸς ἐν Σκριποῦ (Ὀρχομενῷ) τῆς Βοιωτίας, ὁ ἱδρυθεὶς τῷ 873/4 (πρβλ. Millet, L'école grecque, Paris, 1916, σελ. 84 κ. ἑ.).

kale Bautypus)[1], αἵτινες ὁδηγοῦσιν ἀπὸ τῆς μετὰ τρούλλου Βασιλικῆς εἰς τὴν βυζαντινὴν μετὰ τρούλλου σταυροειδῆ Ἐκκλησίαν, διὰ λύσεως ὅμως, ἥτις σχετίζει τὸ μνημεῖον τῆς Πάρου πλειότερον πρὸς τὸν σταυρικὸν Ναὸν τοῦ Θεολόγου τῆς Ἐφέσου[2].

Ἀφ' ἑτέρου τὸ σταυρικὸν διάγραμμα μετὰ κεντρικοῦ τρούλλου δὲν ἐξέλιπε καθ' ὅλην τὴν Βυζαντινὴν περίοδον, λαβὸν κατὰ τόπους ἰδίαν μορφὴν καὶ συνεχίζον τὴν παλαιὰν παράδοσιν τῶν Μαυσωλείων καὶ Ναῶν τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς, εἰς τὰς χώρας τῆς ὁποίας ἰδίᾳ διετηρήθη ὡς αὐτόχθων τύπος ἐπὶ μακρόν[3].

Μεγάλοι σταυρικοὶ μεθ' ἑνὸς τρούλλου Ναοὶ σύγχρονοι ἢ μεταγενέστεροι τοῦ μνημείου τῆς Ἐφέσου εἶνε ὁ ἐν Σόφιᾳ Ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ πολλοὶ Ναοὶ ἐν Ἀρμενίᾳ, ἀναγόμενοι εἰς τὴν πρώτην μ. Χ. χιλιετηρίδα[4].

Οὕτως αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Ἐφέσου πλὴν τῆς μεγάλης σημασίας, ἣν ἐνέχουσι διὰ τὴν ἀποκάλυψιν ἱστορικοῦ καὶ παγκοσμίως σεβασμίου μνημείου, ὁποῖον εἶνε ὁ περικλείων τὸν Τάφον τοῦ Εὐαγγελιστοῦ μέγας χριστιανικὸς Ναός, ἔδωκαν εἰς ἡμᾶς τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιτύχωμεν καὶ ὀρθοτέραν ἀποκατάστασιν τοῦ ἐξαφανισθέντος Μαυσωλείου τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων ἐν Κων/πόλει· ἀφ' ἑτέρου

---

[1] Πρβλ. Wulff, ἐν Byz. Zeitschr. τόμ. XIII (1904) σελ. 567.

[2] Πρὸς τὸν τύπον τοῦ Θεολόγου ἔχει σχέσιν εἰς τὴν διὰ πέντε κυρίως τρούλλων στέγασιν αὐτοῦ σταυρικῶς τοποθετημένων, ἡ πλησίον τῆς Θεσσαλονίκης Μονὴ τῆς ***Περιστερᾶς***. Τὸ σχεδιάγραμμα τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς ταύτης συνδυάζει τὸν σταυρικὸν τύπον μετὰ τοῦ τρικόγχου, παρουσιάζον οὕτω μεγάλας ἀναλογίας καὶ πρὸς ἀρμενικὰς Ἐκκλησίας (πρβλ. Strzygowski, Die Baukunst der Armenier, τόμ. II, σελ. 854, ἔνθα ὅμως οἱ τροῦλλοι εἶνε μικρῶν διαστάσεων καὶ βαίνουσιν ἐπὶ ὑψηλῶν τυμπάνων στηριζόμενοι ἐπὶ κιόνων)· πέντε τροῦλλοι εἰς τοὺς ἄξονας εὑρίσκονται καὶ εἰς Ναὸν τῆς Κρήτης (***Κυνάρι*** Πεδιάδος)· πρβλ. Gerola, Monumenti veneti nell'isola di Creta, τόμ. II, Venezia, 1908, σελ. 230 εἰκ. 241 καὶ 242. Ἐξωτερικῶς ὁ Ναὸς οὗτος ἔχει σχῆμα ὀρθογώνιον, οἱ τροῦλλοι εἶνε ὠοειδεῖς, αἱ λεπτομέρειαι δὲ τούτου προδίδουσι φραγκικὴν ἐπίδρασιν. Σταυρικὴ διάταξις τῶν τρούλλων ὑπῆρχε κατά τινας καὶ εἰς τὴν περίφημον ***Νέαν Ἐκκλησίαν*** τῶν Ἀνακτόρων τῆς Κων/πόλεως τὴν περιγραφομένην ὑπὸ Πορφυρογεννήτου· πρβλ. Ebersolt, Le grand Palais de Con/pel, Paris, 1910, τὸν ἐν τέλει τοῦ βιβλίου Πίνακα, Νο 44· τὸ τοιοῦτον ὅμως οὐδαμόθεν ἀποδεικνύεται· ἀπεναντίας κυριαρχεῖ ἡ γνώμη ὅτι ὁ λαμπρὸς Ναὸς ὁ ἀποτελέσας τὸ πρότυπον τῆς τελείας διαμορφώσεως τῆς βυζαντινῆς σταυροειδοῦς μετὰ τρούλλου Ἐκκλησίας εἶχε τοὺς δευτερεύοντας τέσσαρας τρούλλους εἰς τὰς διαγωνίους. Ἐπίσης ὑποστηρίζεται ὅτι καὶ τὸ «Πενταπύργιον» εἰς τὸν Χρυσοτρίκλινον, ὅπως περιγράφεται ὑπὸ Πορφυρογεννήτου, δυνατὸν νὰ εἶχε πέντε τρούλλους εἰς τοὺς ἄξονας μετὰ ὑψηλῶν τυμπάνων (πρβλ. Strzygowski, Die Baukunst der Armenier ἔ. ἀ. σελ. 852).

[3] Βλέπε Strzygowski, Amida, ἔ. ἀ. σελ. 399 καὶ 427. Ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ὁ τύπος τῶν μικρῶν διαστάσεων σταυρικῶν Ναῶν εἰσήχθη εἰς ***Κρήτην*** (πρβλ. G. Gerola, ἔ. ἀ. σελ. 209 - 217) καὶ ***Ἑλλάδα*** ἔνθα ἀπαντᾷ σπανιώτερον εἰς καθαρὸν σταυρικὸν τύπον, ὡς εἶνε οἱ Ναοί: Παλαιοπαναγιᾶς Μανωλάδος, Ἁγ. Πέτρου εἰς Πύργον Μάνης, Παναγιᾶς Βαραμπᾶ Ἀττικῆς, Ἁγίων Τεσσαράκοντα ἐν Συκαμίνῳ, Ἁγίου Βασιλείου παρὰ τὴν Ἄρταν, Ἁγ. Ἰωάννου Θεολόγου Δωρίδος κ. ἄ. (πρβλ. Lampakis, ἐν Memoire sur les antiqu. chr. de la Grèce, Athènes, 1902, σελ. 19 — βλ. καὶ σελ. 13, εἰκ. 12 —, R. Traquair, ἐν Annual of the BSA. 1908 - 9, σελ. 191 καὶ Πίν. XI, Ὀρλάνδον ἐν ΔΙΕ, 1922, σελ. 4, κ. ἄ.).

[4] Πρβλ. Strzygowski, Die Baukunst der Armenier, τόμ. II, ἔ. ἀ. σελ. 835 κ. ἑ.

ἔχομεν ἤδη πρόχειρον τὴν αὐθεντικὴν κάτοψιν ἑνὸς τῶν σπανιωτέρων καὶ μεγαλοπρεπεστέρων ἀρχιτεκτονικῶν τύπων τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀγνώστου ἐν ταῖς λεπτομερείαις του μέχρι τοῦδε, παρέχοντος δὲ τὸ μέτρον τῆς ἐκτιμήσεως τῆς δικαίως νῦν τιμωμένης διὰ τὴν μεγάλην αὐτῆς ποικιλίαν καὶ τόλμην Βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

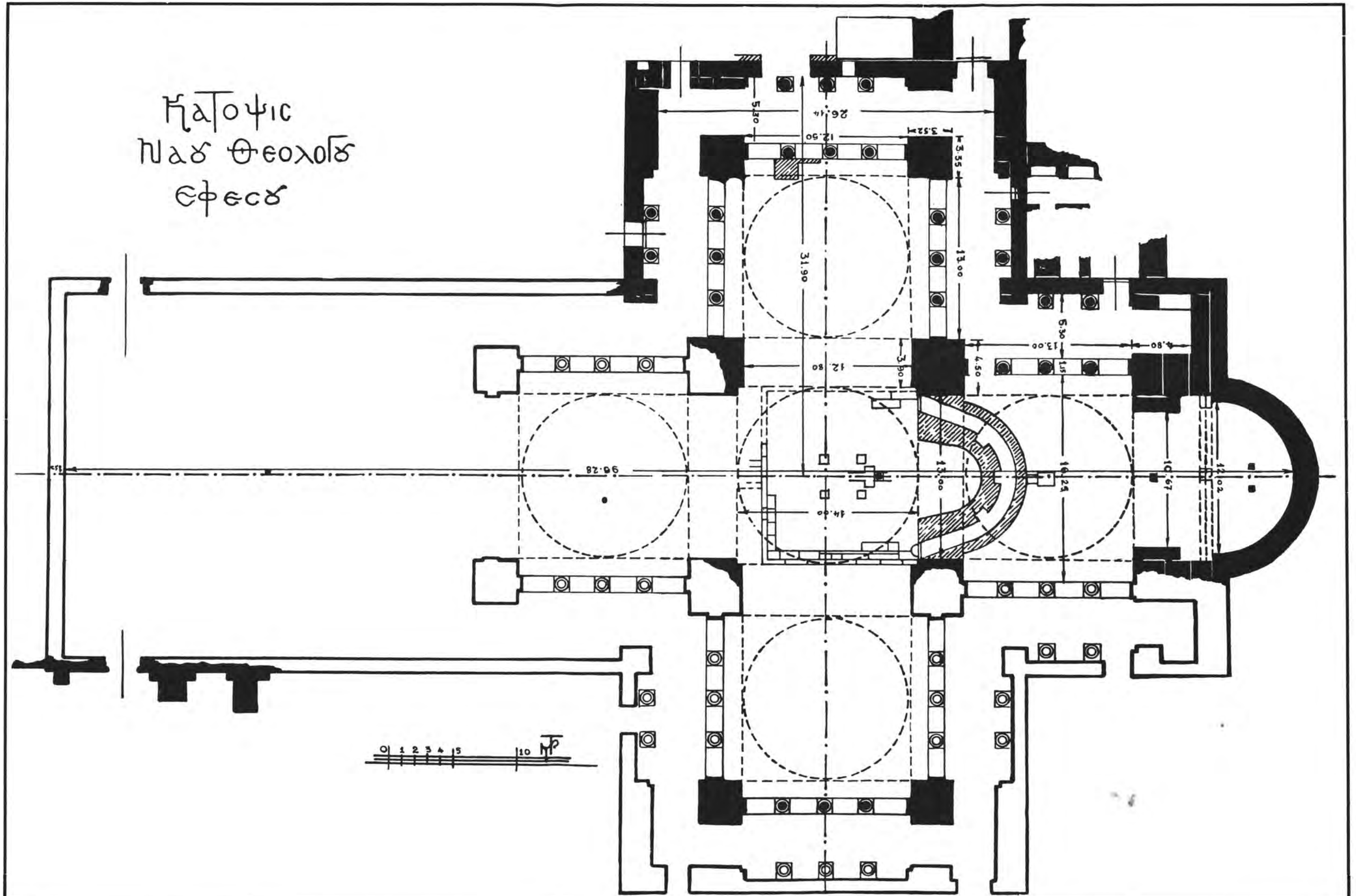
Εἰς τὸν γράφοντα ἂς ἐπιτραπῇ ἡ εὐχή: νὰ συνεχισθῇ τὸ ἀπροσδοκήτως διακοπὲν ἔργον, ἵνα ὁλοσχερῶς ἀποκαλυφθῇ ὁ ἀξιολογώτατος Ναὸς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τῆς Ἐφέσου.

Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Τμῆμα τῆς διακοπείσης κατὰ τὴν 21 Αὐγούστου 1922 ἀνασκαφῆς τοῦ μνημείου τῆς Ἐφέσου.

Κάτοψις
Ναού Θεολόγου
Εφέσου

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΝ ΝΥΣΗι ΤΗι ΕΠΙ ΜΑΙΑΝΔΡΩι 1922

(Ἰδὲ ἀνωτέρω σελ. 1 - 88).

Ἡ γενομένη κατ' Ἰούλιον καὶ Αὔγουστον τοῦ 1922 ἐν Νύσῃ ἐργασία δὲν ἦτο τόσον εὐχάριστος ὡς ἡ τοῦ προηγηθέντος ἔτους, μολονότι ἡ ἐπιχείρησις ἡτοιμάσθη ὑπὸ τὰς καλλίστας συνθήκας. Εἰς ἐργαλεῖα καὶ τεχνικὰ βοηθήματα εἴμεθα καλλίτερον παρεσκευασμένοι, εἴχομεν δὲ προσλάβη καὶ ὡς ἐπόπτην τῶν ἐργασιῶν τὸν παλαιόν, πεπειραμένον ἐπιστάτην τῶν Γερμανικῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀνασκαφῶν Ἀθαν. Ἀπέργην, καὶ εἴχομεν πάντα λόγον νὰ ἐλπίζωμεν, ὅτι τὸ ἔργον θὰ εὐωδοῦτο καὶ θὰ προώδευε σημαντικῶς, ἀφοῦ πρὸς τούτοις ὑπῆρχον σαφεῖς ἐνδείξεις περὶ τῶν εὐμενῶν διαθέσεων τῆς Ἑλληνικῆς διοικήσεως πρὸς χρηματικὴν καὶ ἠθικὴν ὑποστήριξιν. Ἐργάται δὲν θὰ μᾶς ἔλειπον, διότι περὶ τοὺς τριάκοντα εἰς μικρὰς σχετικῶς ποινὰς καταδικασμένοι, ἢ τὸ τελευταῖον μέρος τῆς ποινῆς αὐτῶν ἀποτίοντες Τοῦρκοι καὶ Ἕλληνες τῶν φυλακῶν Σμύρνης καὶ Μαγνησίας μετὰ χαρᾶς ἐδέχθησαν ἀντὶ τῆς διατροφῆς αὐτῶν καὶ λογικοῦ ἡμερομισθίου νὰ ἐργάζωνται εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν εἰδικοῦ ὑπαλλήλου τοῦ τμήματος φυλακῶν Μικρᾶς Ἀσίας.

Αἰσθητὴ ἦτο μόνον ἡ ἀπουσία τοῦ ἀσθενήσαντος αἰφνιδίως πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀνασκαφῆς ἐπιμελητοῦ ἀρχαιοτήτων Λάσκαρι, τοῦ ὁποίου ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἐργασίας τόσον πολύτιμος εἶχεν ἀποδειχθῆ κατὰ τὸ προηγηθὲν ἔτος.

Μεθ' ὅλα ταῦτα, ὡς εἶπον ἤδη, ἡ ἀνασκαφὴ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς δὲν ἦτο εὐχάριστος.

Ἡ ἐμπιστοσύνη καί, φαινομενικὴ ἴσως μόνον, εὐμένεια τῶν ἐγχωρίων Τούρκων τοῦ Σουλτὰν Ἰσὰρ καὶ τῶν περιχώρων, ἥτις τόσον μᾶς εὐχαρίστει τῷ 1921, εἶχεν ἀφανισθῆ. Τοῦρκοι, μεθ' ὧν εἴχομεν σχετισθῆ σχεδὸν φιλικῶς μᾶς ἀπέφευγον, καὶ οἱ λοιποὶ δὲ μόλις ἀπέκρυπτον τὴν ἔχθραν των· ἡ εὐχαρίστησις τῆς διαμονῆς ἐμετριάζετο διὰ τοῦτο πολύ, αἱ δὲ λίαν πιθαναὶ διαδόσεις περὶ ὑπάρξεως Τσετῶν ἐπὶ τῆς Μεσωγίδος, καὶ μεταξὺ τῶν κατοίκων τῶν γειτονικῶν χωρίων, περιώριζον τὴν ἐλευθερίαν τῶν κινήσεων καὶ ἐπέδρων οὐσιωδῶς ἐπὶ τῆς ἐργασίας. Οἱ Τοῦρκοι κατάδικοι, οἱ ὁποῖοι τὰς πρώτας ἡμέρας εἰργάζοντο μὲ χαρὰν σχεδὸν καὶ πολὺ καλά, ἤρχισαν πολὺ ταχέως νὰ δυστροπῶσι καὶ νὰ ζητῶσι προφάσεις ὅπως ἀποφεύγωσι τὴν ἐργασίαν.

Οἱ Κεμαλικοὶ πράκτορες εἰργάζοντο μὲ πολλὴν δεξιότητα, ἡ δὲ θέσις τοῦ τόπου ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ σχεδὸν μετώπου τοῦ Μαιάνδρου καθίστα φυσικὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐνεργειῶν καὶ τῶν διαδόσεων αὐτῶν πολὺ ἰσχυρότερα. Οἱ Τοῦρκοι ἐπληροφοροῦντο διὰ τούτων τὰς προόδους τοῦ Κεμάλ, μὲ πολλὰς ὑπερβολὰς πάντοτε, καὶ εἶχον σχηματίση τὴν πεποίθησιν, ὅτι δὲν θὰ ἐβράδυνεν ἡ ἡμέρα τῆς ἥττης καὶ τῆς ἀποχωρήσεώς μας ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας.

Ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς διακοπῆς τῆς ἀνασκαφῆς εἶχε γίνη ἐπὶ τοῦ μετώπου τοῦ Μαιάνδρου ὁ αἰφνιδιασμὸς τοῦ Ὀρτακτσέ, καὶ ἡ προσωρινὴ κατάληψις τοῦ σπουδαίου τούτου στρατιωτικοῦ σταθμοῦ ὑπὸ τῶν Τούρκων· ἔκτοτε ηὔξησεν ἡ νευρικότης τῶν κατοίκων, οἱ Τοῦρκοι προσεπάθουν νὰ μὴ φαίνωνται, τοὺς δὲ χριστιανοὺς κατοίκους, καὶ ἡμᾶς, μολονότι δὲν εἴχομεν πληροφορίας περὶ τῆς τρομακτικῆς καταστροφῆς τοῦ Ἀφιὸν Καρὰ Ἰσὰρ καὶ τοῦ βορείου ἐν γένει μετώπου, ἤρχισε νὰ καταλαμβάνῃ ἀόριστον, λίαν δυσάρεστον, αἴσθημα ἀνησυχίας. Σχεδὸν καθ' ἑκάστην ἑσπέραν ἐγίνοντο ἄγονοι προσπάθειαι καταστροφῆς τῆς παρὰ τὸ χωρίον σιδηροδρομικῆς γραμμῆς· αἱ πρὸς τοῦτο χρησιμοποιούμεναι βόμβαι ἐξερρήγνυντο ὀλίγας ἑκατοντάδας μέτρων μακρὰν τῆς κατοικίας μας· οἱ ἐπιχειροῦντες τὴν ἀνατίναξιν τῆς γραμμῆς Τσέται καταδιωκόμενοι ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν μας ἐξηφανίζοντο εὐκόλως ἐντὸς τῶν πυκνῶν δένδρων τοῦ Σουλτὰν Ἰσάρ, καὶ ἀπεκρύπτοντο τελεσφόρως ὑπὸ τῶν ἐντοπίων Τούρκων, ἂν μὴ ἦσαν καὶ αὐτοὶ οὗτοι οἱ ἐντόπιοι οἱ δράσται.

Τὸ θάρρος τῶν στρατιωτῶν, οἱ ὁποῖοι ἐφαίνοντο ἔχοντες ἀκράδαντον πεποίθησιν ἐπὶ τὸ ἀκλόνητον τῆς παρατάξεώς μας καὶ ἡ ἀνδρικὴ καὶ συνετὴ στάσις τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς δυνάμεως Σουλτὰν Ἰσὰρ λοχαγοῦ Βακαλοπούλου [1] δὲν ἄφινε νὰ μᾶς καταλάβῃ ὁ φόβος.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐξηκολούθησε μέχρι τῆς προηγουμένης τῆς ἡμέρας τῆς γενικῆς ὑποχωρήσεως ἐκ τοῦ Μαιάνδρου· μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης παρέμενεν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐργατῶν ὁ Ἀπέργης, εἰς τὸν ὁποῖον δὲν εἶχε δοθῆ ἡ ἐξ Ἐφέσου σταλεῖσα ὑπ' ἐμοῦ δύο ἡμέρας πρότερον παραγγελία νὰ διακόψῃ τὴν ἐργασίαν καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Σμύρνην [2]. Ἀπῆλθεν οὗτος ἐκ Σουλτὰν Ἰσὰρ μὲ τὸ τελευταῖον ἀναχωρῆσαν ἐκεῖθεν τραῖνον.

---

[1] Ἐσφάγη κατόπιν ἐν Μαγνησίᾳ μετὰ πολλῶν ἄλλων Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ κατὰ τὸ 1921 φρούραρχος Σουλτὰν Ἰσὰρ ὑπολοχαγὸς Γεωργουδάκης, αἰχμαλωτισθεὶς μετὰ τῆς ὑπὸ τὸν Ζεγγίνην φάλαγγος.

[2] Δύο ἡμέρας πρὶν γίνῃ ἡ ὑποχώρησις μεταβαίνων εἰς Σμύρνην ἐπληροφορήθην ἐν Ἀϊδινίῳ παρὰ τοῦ διοικητοῦ τὴν διαταγὴν τοῦ Ὑπάτου Ἀρμοστοῦ περὶ ἀναχωρήσεως τῶν ἀρχῶν καὶ τῆς χωροφυλακῆς ἐκ τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρίων τοῦ ἐσωτερικοῦ, ἐνόησα δὲ τότε καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἐντρόμου, πανικοβλήτου φυγῆς πρὸς τὴν Σμύρνην τῶν περὶ τὸ Ἀϊδίνιον χριστιανῶν, ἥτις μοῦ ἦτο μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἀνεξήγητος.

Παρ' ὅλα τὰ ἀνωτέρω τὸ ἀποτέλεσμα τῆς βραχείας ἐργασίας μας κατὰ τὸ 1922 δὲν ἦτο ἀσήμαντον.

Ὀλίγας ἡμέρας εἰργάσθη ἐν Νύσῃ καὶ ὁ ἀρχιτέκτων Μιθριδάτης Καρακότσης, νεαρὸς Ἀρμένιος, ἀποσπασθεὶς εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν ὑπηρεσίαν Μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τοῦ τμήματος Δημοσίων Ἔργων τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως· περισσότερον εἰργάσθη οὗτος ἐν Ἐφέσῳ· ἔργον τούτου εἶνε τὸ κατωτέρω ἐν σελ. 240 δημοσιευόμενον σχέδιον τοῦ Γεροντικοῦ.

Ἡ ἑπομένη ἔκθεσις ἕνεκα τῆς ἀποτόμου διακοπῆς τῆς ἀνασκαφῆς, καὶ τῆς ἀπροσδοκήτου ὁριστικῆς ἀναχωρήσεώς μου ἐκ Νύσης στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἰσχνῶν σημειώσεων τοῦ ἡμερολογίου τῆς ἀνασκαφῆς, βοηθουμένων καὶ ὑπὸ τῆς μνήμης, καὶ τῶν διασωθεισῶν εὐτυχῶς φωτογραφιῶν, καὶ ὑπὸ τοῦ σχεδίου τοῦ Καρακότση, ὡς εἶχε γίνη τοῦτο ὀκτὼ ἡμέρας περίπου πρὸ τῆς διακοπῆς τῆς ἐργασίας [1]. Μεταγενεστέρα ἐξέλεγξις τῆς ἀκριβείας τῶν ὡς ἄνω βοηθημάτων ἐπὶ τόπου φυσικὰ δὲν ἔγινε.

Ἡ ἀνασκαφὴ τῷ 1921 ἔγινε κυρίως ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς μετὰ θεάτρου αἰθούσης τοῦ Γεροντικοῦ (ἀνωτέρω σελ. 50 ἑξ.), ἀλλ' ἡ ἀνασκαφὴ τούτου ἔμεινε τότε ἡμιτελὴς ἕνεκα τῶν ἐν τῇ ἐπιχώσει μεγάλων δυσκινήτων λίθων. Κατὰ τὴν τελευταίαν ἀνασκαφὴν ἡ πρόθεσίς μου ἦτο νὰ συμπληρώσω πρῶτον τὴν παραλειφθεῖσαν διὰ τὸν ὡς ἄνω λόγον ἀποκάλυψιν τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς αἰθούσης καὶ ἔπειτα νὰ προβῶ εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ συνεχομένου ἐξωτερικῶς πρὸς τὴν αἴθουσαν ταύτην χώρου.

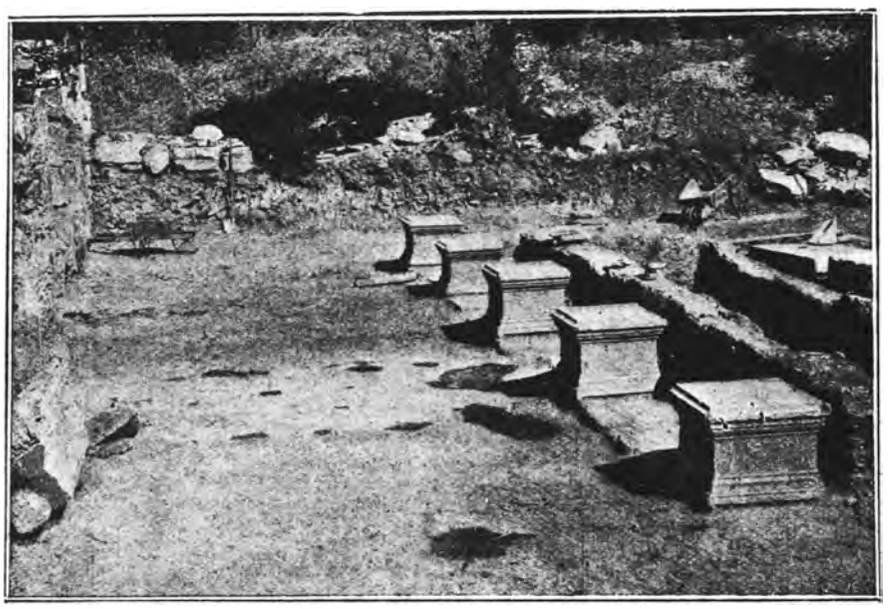
Οὕτω ἤλπιζον, ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ εὕρω τὰς κεφαλὰς τῶν αὐτοκρατορικῶν ἀγαλμάτων, τῶν ὁποίων μόνοι οἱ κορμοὶ εὑρέθησαν πρότερον ἐν τῇ αἰθούσῃ (ἀνωτέρω σελ. 73-76 καὶ Nysa ad M. σελ. 39), καὶ τὰ λοιπὰ ὑπάρχοντα ἐκεῖ συμφώνως πρὸς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν βάθρων ἀγάλματα, ἐνῶ συγχρόνως θὰ συνεπλήρουν τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ καλῶς διατηρουμένου θεάτρου καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐν γένει τῆς αἰθούσης, καὶ θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ εὕρω σαφεστέρας ἐνδείξεις περὶ τοῦ σχεδίου, τοῦ ὑψηλότερον τῶν ἐδωλίων τμήματος τοῦ κτιρίου.

Ἀλλ' ὅπως γίνῃ εὐκολώτερον ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἔπρεπε πρῶτον νὰ ἀνοίξωμεν μέχρι τοῦ ἐδάφους μίαν τῶν θυρῶν τῆς αἰθούσης, αἱ ὁποῖαι ἦσαν κεκαλυμμέναι διὰ μεγάλης σχετικῶς ἐπιχώσεως (ἴδε εἰκόνα 32 καὶ 36 ἀνωτέρω σελ. 46 καὶ 52) καὶ νὰ παρασκευάσωμεν δι' αὐτῆς δίοδον πρὸς τὸ ἐξωτερικόν. Ἡ ἐμφάνισις κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐργασίας ταύτης τοῦ πρὸ τῆς αἰθούσης μωσαϊ-

[1] Τὸ δεξιὸν ἄκρον τοῦ στυλοβάτου τῆς ἐναντι τῆς προσόψεως τῆς αἰθούσης τοῦ Γεροντικοῦ στοᾶς ὡς καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ στυλοβάτου τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς τῆς πρὸ τῆς αἰθούσης αὐλῆς συνεπληρώθησαν κατὰ τὰς σημειώσεις μου τῇ βοηθείᾳ καὶ τῆς φωτογραφίας τῆς εἰκόνος.

κοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ στυλοβάτου καὶ τῶν βάθρων στοᾶς ἐκτεινομένης πρὸ τῆς αἰθούσης τοῦ Γεροντικοῦ, μὲ ἠνάγκασαν νὰ μεταβάλω προσκαίρως τὴν ἀρχικήν μου ἀπόφασιν περὶ συντόνου ἀνασκαφῆς τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ νὰ ἐπιδιώξω πρῶτον τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ πρὸ τῶν θυρῶν τῆς αἰθούσης χώρου, καθ' ὃν χρόνον ὀλίγοι ἐργάται ὑπὸ τὴν δεξιὰν ὁδηγίαν τοῦ Ἀπέργη ἀπεκόμιζον τοὺς βαρεῖς λίθους ἐκ τῆς ὀρχήστρας καὶ τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς αἰθούσης καὶ παρεσκεύαζον τὸ ἔδαφος εἰς τὴν εὐκολωτέραν ἀνασκαφὴν ταύτης.

Ὅτε διεκόπη ἡ ἀνασκαφὴ εἶχεν ἀποκαλυφθῆ ὅλος ὁ κατὰ μῆκος τῆς προσόψεως τῆς μεγάλης αἰθούσης τοῦ Γεροντικοῦ χῶρος, ἐφάνη δὲ ἡ ἐκ μωσαϊκοῦ

Εἰκ. 1. Χῶρος στοᾶς πρὸ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ Γεροντικοῦ.

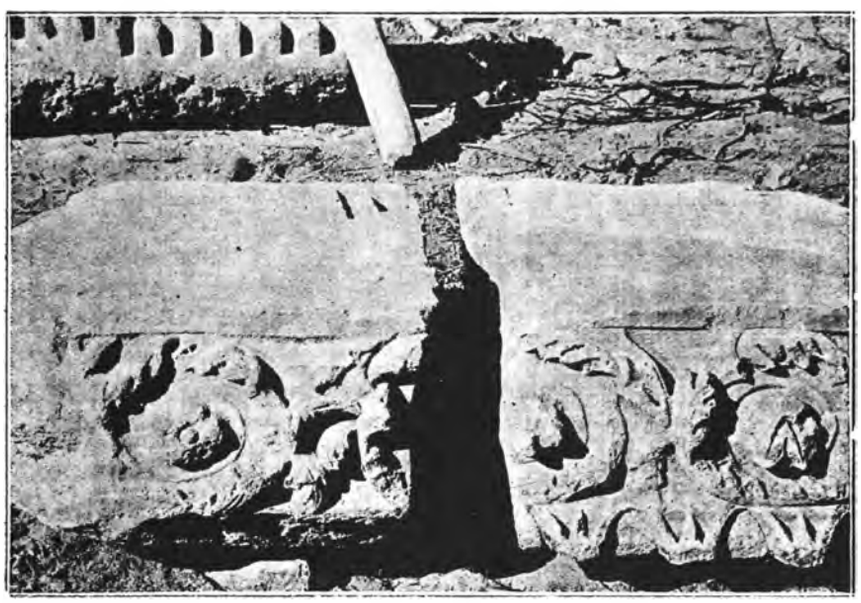
στρῶσις τοῦ ἐδάφους τῆς ὑπαρχούσης ἐκεῖ στοᾶς, ὅλος ὁ σῳζόμενος στυλοβάτης τῆς στοᾶς ταύτης καὶ αἱ ἀρχαὶ τῶν στυλοβατῶν στοῶν συνδεομένων καθέτως πρὸς τὰ ἄκρα ταύτης (Εἰκ. 1).

Ἡ ἐπίχωσις ὕψους συνήθως 1 - 1.50 ἔφθανεν εἰς πολλὰ σημεῖα καὶ μέχρι 2 μ. καὶ προήρχετο κυριώτατα ἐκ τοῦ ὑλικοῦ τῶν καταπεσόντων τοίχων τοῦ κτιρίου, διὰ τοῦτο καὶ ἡλαττοῦτο λίαν αἰσθητῶς, ἐφ' ὅσον ἀπεμακρυνόμεθα τῶν σῳζομένων τοίχων τούτου. Ἐν τῇ ἐπιχώσει ὑπῆρχον καὶ ὁλόκληρα μεγάλα τμήματα ἰσχυροῦ τοίχου ἐξ ὀπτῶν πλίνθων στερεώτατα ἐκτισμένου, βεβαιοῦται δὲ οὕτω ἀναντιρρήτως ἡ γνώμη, ὅτι τὸ ὑψηλότερον μέρος τοῦ κτιρίου ἀπετελεῖτο ἐξ ὀπτῶν πλίνθων. Εὑρίσκοντο πρὸς τούτοις ἐν αὐτῷ καὶ πολλὰ καὶ σπουδαῖα μαρ-

μάρινα τμήματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διακοσμήσεως τοῦ οἰκοδομήματος (Εἰκ. 2 καὶ 3) καὶ ἱκανὰ μέρη κιόνων. Δένδρα μεγάλα εἴς τινα σημεῖα καὶ θάμνοι πυκνοί,

Εἰκ. 2. Μαρμάρινον γεῖσον (πβλ. ἀνωτέρω σελ. 61 εἰκ. 48 καὶ 49).

Εἰκ. 3. Μαρμαρίνη ζωφόρος (πβλ. ἀνωτέρω σελ. 59 εἰκ. 44).

καὶ βάτοι ὑπερβολικῶς ηὐξημένα ἐπὶ τῆς ἐπιχώσεως εἶχον περιπλέξη τὰς ρίζας των εἰς τοὺς μεγάλους λίθους καὶ καθίστων τὴν ἀνασκαφὴν λίαν ἐπίπονον.

Διάφοροι πολὺ κακοκτισμένοι τοιχίσκοι εὑρεθέντες ἐν τῇ ἐπιχώσει ἀπεδείκνυον τὴν ἐν ὑστερωτέροις χρόνοις, ἀλλ' ἄγνωστον πότε, ἴσως τὰς ἀρχὰς τῆς ἐκτουρκίσεως τῆς πόλεως, κατοίκισιν τοῦ τόπου· εἰς ἕνα τοιοῦτον τοῖχον πρὸ τῆς δευτέρας ἐξ ἀνατολῶν θύρας εἶχον χρησιμοποιηθῇ τυχαίως εὑρεθέντες ἐκεῖ μέγιστοι λίθοι προερχόμενοι ἐκ τῶν καταπεσόντων τοίχων τῆς αἰθούσης (ἓν ἐπιστύλιον εἶχε μῆκος 3.25)· ἐντὸς τοῦ ἰδίου τοίχου ἦτο ἐνφκοδομημένον καὶ τὸ κατωτέρω (σελ. 243 εἰκ. 12 - 15) εἰκονιζόμενον ἀγαλμάτιον.

Περιγραφὴ τοῦ ἀνασκαφέντος τῷ 1922 τμήματος. Τὴν περιγραφὴν τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς αἰθούσης τοῦ Γεροντικοῦ βλέπει τις ἀνωτέρω ἐν σελίδι 50 καὶ

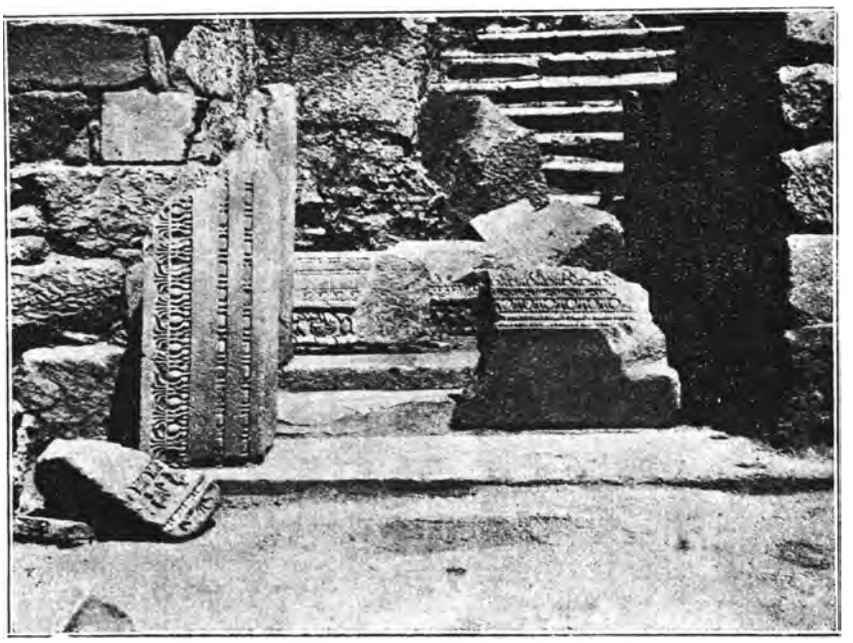

Εἰκ. 4. Ἡ δευτέρα ἐξ Ἀνατολῶν εἴσοδος τοῦ Γεροντικοῦ.

ἑξῆς. Ἕνεκα τοῦ μεγάλου πάχους τοῦ νοτίου τοίχου (2.30 μ.) αἱ εἴσοδοι σχηματίζουσιν εἶδος στενοῦ καὶ μικροῦ προθαλάμου (Εἰκ. 4) μήκους ἴσου πρὸς τὸ τοῦ τοίχου καὶ πλάτους ἀπὸ 1.70 (τοῦ ἀκρωτάτου) μέχρι 2.50 (μεσαίου). Τὸ δάπεδον τούτων ἦτο ἐστρωμένον δι' ἐπιμελῶς εἰργασμένων λεπτῶν σχετικῶς μαρμαρίνων πλακῶν· ἡ ποιότης καὶ ἡ ὄψις τῶν σῳζομένων εἴς τινας εἰσόδους τμημάτων τῆς μαρμαροστρωσίας ταύτης εἶνε πολὺ καλλιτέρα τῆς σῳζομένης στρώσεως τοῦ ***δρόμου*** ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς αἰθούσης (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 62), καὶ φαίνεται, ὅτι ταῦτα προέρχονται ἐκ τῆς ἀρχικῆς ἐπὶ Ἀντωνίνου κατασκευῆς. Καὶ οἱ πλάγιοι τοῖχοι τῶν εἰσόδων ἐκαλύπτοντο δι' ὀρθομαρμαρώσεως τῆς ὁποίας μόνον ὀλίγιστα τεμάχια παρὰ τὴν βάσιν τῶν τοίχων ἐσώθησαν εἰς ὀλίγα σημεῖα, ἐνῶ ἐπὶ μεγάλης ἐκτάσεως τῶν λοιπῶν τοίχων ὑπάρχει ἀκόμη τὸ παχὺ ἐκ κου-

ρασανίου ὑπόστρωμα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐνεκολλῶντο αἱ μαρμάριναι πλάκες. Δὲν ἔχω σημειώσει ἂν καὶ ἐδῶ ἐχρησιμοποιήθησαν πρὸς στερεωτέραν ἀνάρτησιν τῆς ὀρθομαρμαρώσεως σύνδεσμοι σιδηροῖ ὅπως καὶ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς αἰθούσης[1] καὶ ἂν φαίνωνται αἱ ὀπαὶ τούτων ἐπὶ τῶν λίθων τῶν τοίχων.

Θύραι ὑπῆρχον καὶ κατὰ τὰ δύο ἄκρα τῶν εἰσόδων ἔχουσαι τὸ πλάτος τοῦ ἀνοίγματος τῆς εἰσόδου μεμειωμένον κατὰ τὸ πάχος τοῦ πλαισίου. Τὰ κατώφλια τῶν θυρῶν τῆς ἀνατολικῆς ἀκραίας εἰσόδου[2] εἶνε μαρμάρινα μονόλιθα, κατέχου-

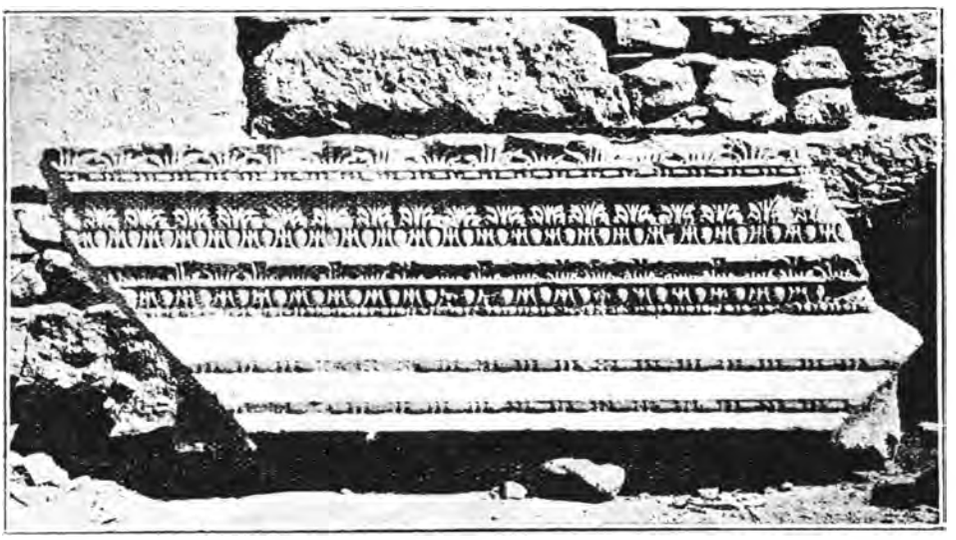
Εἰκ. 5. Μεσαία εἴσοδος Γεροντικοῦ.

σιν ὅλον τὸ πλάτος τῆς εἰσόδου καὶ τὰ ἄκρα αὐτῶν κρύπτονται ἐν μέρει ἑκατέρωθεν ὑπὸ τὸ στρῶμα κουρασανίου τὸ καλύπτον τὰς πλαγίας πλευράς· ἔχουσι πλάτος 0.60 περίπου, εἶνε δ' ἡ ἄνω ἐπιφάνεια αὐτῶν κατὰ μῆκος εἰς δύο ἐπίπεδα ἀνίσου πλάτους (0.25 καὶ 0.35) διηρημένη μὲ διαφορὰν ὕψους 0.05 περίπου· ἐπὶ τοῦ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς αἰθούσης κατωφλίου πλατύτερον εἶνε τὸ ὑψηλότερον ἐπίπεδον, ἀντιστρόφως δ' εἶνε ἐπὶ τοῦ πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν κατωφλίου πλατύτερον τὸ χαμηλότερον ἐπίπεδον. Κατὰ τὰς γωνίας τοῦ χαμηλοτέρου τμήματος

[1] 'Εκεῖ ἑκάστη σχεδὸν πλὰξ τῆς ὀρθομαρμαρώσεως πλὴν τῆς διὰ στερεοῦ κορασανίου προσκολλήσεως ἐπὶ τοῦ τοίχου προσηρτᾶτο ἐπίσης καὶ συνεκρατεῖτο διὰ συνδέσμου ἐντεθειμένου ἐπὶ τῶν λίθων τοῦ τοίχου καὶ ἔχοντος ἀγγιστροειδὲς ἄκρον χωνόμενον καὶ στερεούμενον διὰ μολύβδου ἐντὸς ἀναλόγου ὀπῆς ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς πλακὸς (ἰδὲ καὶ ἀνωτέρω σελ. 54 καὶ 55 σημ. 1).

[2] Μόνον περὶ ταύτης ἐκράτησα σημειώσεις, ἀλλὰ καὶ αἱ λοιπαὶ ἦσαν ὅμοιαι.

τῶν κατωφλίων ὑπάρχουσιν αἱ ὀπαὶ (διάμ. 0.10 περίπου) πρὸς ἔνθεσιν τῶν στροφίγγων τῶν θυρῶν ἔχουσαι ἀκόμη τεμάχια μολύβδου. Ἐπὶ τῆς μαρμαρίνης στρώσεως τῆς μεσαίας εἰσόδου σῴζεται ἐν μέρει καὶ ἡ συνήθης αὔλαξ πρὸς εὐκολωτέραν κίνησιν τῆς θύρας, ἥτις ἦτο δίφυλλος ἑκάστου φύλλου ἔχοντος 0.84, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἀποστάσεως τῶν ἐπὶ τῶν ἄκρων τῶν κατωφλίων ὀπῶν τῶν στροφίγγων καὶ τῆς ὀπῆς πρὸς εἰσχώρησιν τῆς βαλάνου ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κατωφλίου. Ἐπὶ τῆς μεσαίας εἰσόδου καὶ τῆς ἀμέσως παρ' αὐτὴν πρὸς Δυσμὰς σῴζονται ἐν τῇ ἀρχικῇ θέσει πρὸ τῶν τοίχων τῆς ἀριστερᾶς παραστάδος τὸ κατώτερον μέρος τοῦ μαρμαρίνου κατακοσμήτου πλαισίου (Εἰκ. 5), ὁμοίου καθ' ὅλα πρὸς τὰ σῳζό-

Εἰκ. 6. Ἀνώφλιον θύρας.

μενα πλαίσια τῶν ἐσωτερικῶν θυρῶν (πβλ. ἀνωτέρω σελ. 52 εἰκ. 36). Ἐντὸς τῆς μεσαίας εἰσόδου εὑρέθη τὸ ἥμισυ περίπου (ἰδὲ ἐπὶ εἰκ. 5) καὶ ἐντὸς τῆς δευτέρας ἐκ Δυσμῶν ὁλόκληρον (Εἰκ. 6) τὸ ἀνώφλιον τῆς ἐξωτερικῆς θύρας (μῆκος ἄνω 2.30, ὕψος 0.75 καὶ κάτω μῆκος 1.50)· ἓν τεμάχιον τῆς ἄνω δεξιᾶς γωνίας τοῦ ἀρτίου ἀνωφλίου εὑρέθη χωριστά, εἶχε δὲ θραυσθῆ τοῦτο, ὡς φαίνεται, ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ εἶχε συνδεθῆ λίαν χονδροειδῶς πρὸς τὸ λοιπὸν σῶμα τοῦ ἀνωφλίου. Ἐπὶ τῆς εἰκόνος 6 φαίνεται ἡ ὀπὴ τοῦ συνδέσμου ἄνω δεξιὰ κάτωθεν τῆς ὑπὸ τὸν ἀνώτερον ἀστράγαλον ταινίας. Τὸ ἀνώφλιον ἀπετελέσθη ἐκ τῆς ἑνώσεως δύο γνωστῶν ἤδη κατακοσμήτων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κτιρίου, τοῦ πλαισίου τῶν θυρῶν, καὶ τῆς ὕπερθεν τῶν θυρῶν ἐπιστέψεως, τὰ ὁποῖα περιγράφονται ἀνωτέρω ἐν σελ. 52 (πβλ. αὐτόθι εἰκ. 36 καὶ 37)· ἐνῶ ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν θυρῶν τὰ μέλη ταῦτα ἦσαν χωριστά, κατεσκευάσθησαν ἡνωμένα

εἰς τὰ ἀνώφλια ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν θυρῶν. Κάτω κατὰ τὰ πλάγια ἔχουσι τὰ ἀνώφλια ταῦτα λοξὴν ἀπότμησιν διὰ τὴν τοποθέτησιν αὐτῶν ἐπὶ τῶν ὀρθίων πλευρῶν τοῦ πλαισίου τῆς θύρας, αἵτινες ἦσαν ἀναλόγως ὁμοίως λοξῶς τετμημέναι· ἡ κάτω ὄψις τῶν ἀνωφλίων δὲν εἶνε λελειασμένη καὶ φέρει τὰ σημεῖα ἐλαφροῦ σφυροκοπήματος. Πλὴν τοῦ ἀρτίου ἀνωφλίου καὶ τοῦ μνημονευθέντος κολοβοῦ τῆς μεσαίας θύρας εὑρέθησαν καὶ τρία ἄλλα τεμάχια (μήκους περὶ τὰ 0.50 ἕκαστον) μὲ μικρὰς διαφορὰς εἰς τὰς διαστάσεις.

Οἱ πλάγιοι τοῖχοι τῶν εἰσόδων εἶνε ἐκτισμένοι ἐκ λίθων μεγαλειτέρων ἢ οἱ λοιποὶ τοῖχοι τοῦ Γεροντικοῦ προερχομένων καὶ τούτων κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ

Εἰκ. 7. Ἡ δευτέρα ἐκ Δυσμῶν εἴσοδος.

καταστραφέντος ἀρχαιοτέρου οἰκοδομήματος. Ἐπὶ τοῦ δυσμικοῦ τοίχου τῆς τελευταίας πρὸς ἀνατολὰς εἰσόδου εἶνε ἐκτισμένον μετὰ τῶν λοιπῶν λίθων καὶ τὸ ἐν Nysa ad M. σελ. 38 εἰκ. 11 εἰκονιζόμενον ἀνάγλυφον. Ὅμοιον ἀνάγλυφον ἀπεκαλύφθη ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀνασκαφῇ ᾠκοδομημένον παραπλεύρως τῆς ἀριστερᾶς παραστάδος τῆς δευτέρας ἐκ Δυσμῶν θύρας χαμηλὰ ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τῆς αἰθούσης (Εἰκ. 7), καὶ ἄλλο ὅμοιον ἐπίσης ἐπὶ τῆς δεξιᾶς παραστάδος τῆς δευτέρας ἐξ ἀνατολῶν εἰσόδου[1]. Πρὸς στέγασιν τῶν εἰσόδων ἐχρησιμοποιήθη-

[1] Ἓν τέταρτον ὅμοιον ἀνάγλυφον εὑρέθη καὶ τῷ 1921 ἐκτισμένον εἰς τὸν τοῖχον (ἀνωτ. σελ. 51) τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς αἰθούσης. Προέρχονται καὶ τὰ τέσσαρα ἐκ ζωοφόρου παλαιοτέρου κτιρίου, ἴσως βωμοῦ.

σαν ἐπὶ τῶν δύο ἀνατολικωτέρων, τῶν μόνων μετὰ τῆς ὀροφῆς σῳζομένων, πολὺ μεγάλα ἐπιστύλια ἀρχαιοτέρου οἰκοδομήματος, τεθειμένα κατὰ σειράν, ὡς δοκοί, μὲ τὰ ἄκρα ἐπὶ τῶν δύο πλαγίων τοίχων.

Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ νοτίου τοίχου τῆς αἰθούσης δὲν διαφέρει τῆς ἐσωτερικῆς οὔτε κατὰ τὸν τρόπον τῆς οἰκοδομῆς, οὔτε κατὰ τὴν ὄψιν (πβλ. ἀνωτέρω σελ. 50, 51 καὶ εἰκ. 36, καὶ Nysa ad M. σελ. 10 εἰκ. 37)· φαίνονται καὶ ἐπὶ τῆς πλευρᾶς ταύτης πολλαχῶς οἱ χρησιμοποιηθέντες ἄφθονοι λίθοι ἐκ παλαιοτέρου κτιρίου. Ὁ τοῖχος ἦτο καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ πάχος ἐκτισμένος διὰ

Εἰκ. 8. Τμῆμα τοίχου Γεροντικοῦ.

λίθων ἀκατεργάστων μετ' ἀφθόνου πηλοῦ καὶ ἀσβέστου κατὰ τὰς γωνίας, πολλαχοῦ δὲ καὶ κατὰ τὰς δύο ὄψεις τοῦ τοίχου οἱ λίθοι εἶνε μεγαλείτεροι, εἰς τὰς θέσεις δ' αὐτὰς ὑπάρχουσι συνήθως οἱ ἐκ παλαιοτέρου τινὸς κτιρίου ληφθέντες λίθοι. Ἐπὶ τῆς εἰκόνος 8 παρουσιάζομεν μικρὸν χαρακτηριστικὸν τμῆμα τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ τοίχου. Εἰς τὴν οἰκοδομὴν τούτου ἐχρησιμοποιήθησαν δύο Ἰωνικὰ κιονόκρανα θραυσθέντος μέρους τῆς μορφῆς αὐτῶν διὰ νὰ προσαρμόζωνται καλλίτερον εἰς τὸ κτίριον, παραπλεύρως τούτων εἶνε μία Ἰωνικὴ βάσις· φαίνεται ἡ κάτω ὄψις ταύτης, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐξέχει ἐλαφρῶς κυκλικὴ ἕδρα (διαμ. 0.82) ἀφίνουσα μικρὸν περιθώριον κατὰ τὰ ἄκρα. Ἐπὶ τοῦ ἑνὸς κιονοκράνου ὑπάρχει κάτωθεν τοῦ λαιμοῦ ἐντὸς τοῦ μεσαίου αὐλακίου τὸ γράμμα Α, ἐπὶ τοῦ

ἑτέρου κιονοκράνου τὸ γράμμα Ε· καὶ ἐπὶ τοῦ λίθου, ὅστις εἶνε κάτωθεν τοῦ πρώτου ἐξ ἀριστερῶν κιονοκράνου ὑπάρχει τὸ γράμμα Α.

Ὡς προκύπτει ἐκ τῶν διαστάσεων τῶν διαφόρων παλαιοτέρων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐκτισμένα ἐντὸς τοῦ τοίχου, πιθανώτατα δὲν προέρχονται ταῦτα ἐξ ἑνὸς κτιρίου. Τῶν κιονοκράνων τὸ ὕψος εἶνε 0.33 (0.10 περίπου ἀναλογοῦσιν εἰς τὸ συμφυὲς μέρος τοῦ κίονος), ἡ δὲ μεταξὺ τῶν κέντρων τῶν ἑλίκων ἀπόστασις 0.60· ἓν Ἰωνικὸν ἐπιστύλιον εἶχε μῆκος 3.25, ὕψος 0.55 καὶ πλάτος κάτω 0.98, ὅμοιαι δὲ περίπου φαίνεται, ὅτι ἦσαν καὶ αἱ διαστάσεις τῶν στεγαζόντων τὰς εἰσόδους ἐπιστυλίων, μόνον, ὅτι ἐκεῖνα ἔχουσι χωρισθῆ εἰς δύο τεμάχια κατὰ μῆκος πρὸς εὐκολωτέραν χρῆσιν.

Ἀπέναντι τῆς πρώτης ἀνατολικῆς εἰσόδου ἐσκάψαμεν ὀλίγον διάστημα καὶ ἐντὸς τῆς ὑπὸ τὸ κοῖλον καμαρωτῆς διόδου, ἣ σήραγγος· ἡ στέγη ταύτης, ὡς ἐλέχθη ἤδη, εἶνε κατεστραμμένη, ἀλλὰ σῴζονται οἱ πλάγιοι τοῖχοι εἰς ἱκανὸν ὕψος. Ἡ ἀρχὴ τῆς σήραγγος ταύτης δὲν παρουσιάζει τι μαρτυροῦν, ὅτι εἶχεν ἰδιαιτέραν τινὰ διαμόρφωσιν ὡς θύρα, ἢ ἄλλο τι· τὸ δάπεδον καὶ οἱ πλάγιοι τοῖχοι, ἐφ' ὅσον τοὐλάχιστον διάστημα ἀπεκαλύφθησαν, ἦσαν κεκαλυμμένα ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ λοιποῦ κτιρίου διὰ μαρμαρίνων πλακῶν· εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς σήραγγος εἶνε ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ τοίχου εἶδος ἀβαθοῦς ***νύμφης*** πλάτους 2 μ. ἀποτελουμένης ἐκ κτιστῶν παραστάδων φερουσῶν τοξοειδὲς ἐπιστέγασμα· σημειοῦται αὕτη καὶ ἐν τῷ σχεδίῳ τοῦ Pringsheim, ἀλλ' ὀφείλω νὰ παρατηρήσω, ὅτι ὑποθετικῶς μόνον καὶ κατ' ἀναλογίαν τοποθετεῖται αὕτη ἐν τοῖς σχεδίοις καὶ ἐντὸς τῆς δυσμικῆς σήραγγος ἐπὶ τῆς αὐτῆς θέσεως, διότι ἐκεῖ οὐδεμία ἔγινεν εἰσέτι σκαφή.

Ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τοῦ ἔχοντος τὰς περιγραφείσας εἰσόδους νοτίου τοίχου τῆς αἰθούσης εἶνε σήμερον ἀπεψιλωμένη ἀπὸ παντὸς κοσμήματος, οὐδ' ἴχνη δὲ ἀσφαλῆ ὁπωσδήποτε τοῦ ἐπικαλύμματος ἐφάνησαν ἐπ' αὐτοῦ· ὅτι ὅμως καὶ ἐπὶ τῆς ὄψεως ταύτης θὰ εἶχεν ὁ τοῖχος ὀρθομαρμάρωσιν καὶ διακόσμησιν οὐχ ἧττον πλουσίαν τοῦ ἐσωτερικοῦ (ἰδὲ ἀνωτέρω σελ. 54 ἑ. εἰκ. 38 καὶ 39), εἶνε ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας, βεβαιοῦται δὲ προσθέτως καὶ ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν μαρμαρίνων πλαισίων τῶν θυρῶν ὁμσίων καθ' ὅλα πρὸς τὰ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως. Ἐπὶ τοῦ διαστήματος τοῦ τοίχου τοῦ μεταξὺ τῶν ἀκραίων θυρῶν καὶ τῶν ἀμέσως μετ' αὐτὴν σχηματίζεται εἰς ὕψος 1.50 περίπου ἀπὸ τοῦ ἐδάφους τετραγωνικόν, βαθὺ σχετικῶς ἄνοιγμα (πβλ. εἰκ. 4), ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἁρμοδίως διὰ μαρμαρίνης ἐπενδύσεως κεκοσμημένου ἦτο βεβαίως ἱδρυμένον ἄγαλμά τι [1].

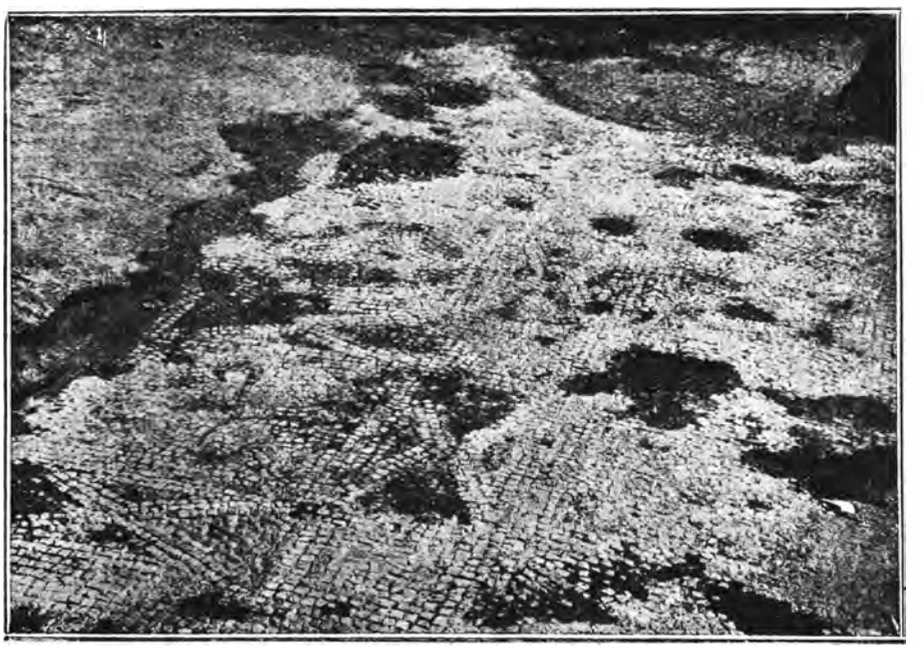
[1] Ἐπὶ τοῦ πρὸς ἀνατολὰς ἀνοίγματος τούτου εὑρέθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν σκελετὸς ἀνθρώπου ταφέντος ἐκεῖ ἀσφαλῶς εἰς πολὺ μεταγενεστέραν ἐποχήν.

Εἰς ἀπόστασιν 3.50 περίπου πρὸ τῆς περιγραφείσης προσόψεως τῆς αἰθούσης παραλλήλως πρὸς ταύτην ἐκτείνεται ὁ ἀποκαλυφθεὶς στυλοβάτης τῆς ἔμπροσθεν τῆς αἰθούσης στοᾶς· τὰ ἄκρα αὐτοῦ εὑρίσκονται ἀπέναντι σχεδὸν τῆς ἀριστερᾶς παραστάδος τῆς ἀνατολικωτάτης θύρας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς δεξιᾶς παραστάδος τῆς τελευταίας πρὸς Δυσμὰς θύρας ἀφ' ἑτέρου (ἰδὲ εἰκ. 1 καὶ ἐπὶ εἰκ. 4). Ὁ στυλοβάτης ἀποτελεῖται ἐκ μιᾶς σειρᾶς πλακῶν μήκους μετρίου παρ' ἀλλήλας ἄνευ συνδέσμου τινος τεταγμένων, τῶν ὁποίων μόνον ἡ ἄνω καὶ ἡ προσθία, ἡ ἀντίθετος πρὸς τὸν τοῖχον τῆς αἰθούσης, ἐπιφάνεια εἶνε ὡμαλισμέναι· ἐπὶ τούτου σῴζονται εἰσέτι ἐπὶ τῶν ἀρχικῶν αὐτῶν θέσεων πέντε τετραγωνικὰ βάθρα ἀπέχοντα περὶ τὰ 2 μ. ἀπ' ἀλλήλων. Εἶνε ταῦτα ἐκ μαρμάρου ἱκανῶς κομψῆς μορφῆς, ὁμοιάζοντα τελείως σχεδὸν πρὸς τὰ ἐντὸς τῆς αἰθούσης βάθρα τῶν ἀγαλμάτων (πβλ. ἀνωτέρω εἰκ. 39 ἐν σελ. 55 καὶ εἰκ. 57 ἐν σελ. 71). Ὕψος ἔχουσι 0.61, μέγιστον δὲ πλάτος 0.75 κατὰ τὴν κορυφήν· τῆς ἀποχωριζομένης ἐπὶ τῆς κορυφῆς ὀλίγα ἑκατοστὰ ὑψηλῆς τετραγωνικῆς ἄβακος τὸ πλάτος εἶνε μόνον 0.64. Ἐκτὸς τῶν σῳζομένων τούτων πέντε βάθρων ὑπῆρχον συμφώνως πρὸς τὰς διαστάσεις τοῦ στυλοβάτου τρία ἀκόμη βάθρα μετὰ τῶν γωνιαίων· δυστυχῶς οὐδὲν ἴχνος διέκρινα ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου δυνάμενον νὰ ὑποδείξῃ τὴν μορφὴν τῶν γωνιαίων βάθρων· πιθανώτατα ὅμως δὲν ἦσαν καὶ ταῦτα διάφορα τῶν σῳζομένων. Ὁ στυλοβάτης κατ' ἀμφότερα τὰ ἄκρα αὐτοῦ συνεχίζεται καμπτόμενος καθέτως πρὸς Νότον· τῆς συνεχείας ταύτης τοῦ στυλοβάτου μικρὸν μόνον μέρος ἀπεκαλύφθη μέχρις ἀποστάσεως ὀλίγων μέτρων ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου· καὶ ἐκεῖ ἀποτελεῖται ἐκ τῶν ἰδίων πλακῶν, ἀλλ' ἀντὶ τῶν βάθρων ἦσαν ἐπὶ τοῦ πλευρικοῦ τούτου στυλοβάτου ἀμέσως αἱ βάσεις Ἰωνικῶν κιόνων ἱδρυμέναι· μία μόνον τοιαύτη βάσις ἐφάνη ἐπὶ τοῦ ἀνασκαφέντος μικροῦ τμήματος τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ὅμοιαι βάσεις ἐσυνεχίζοντο καὶ ἐπὶ τοῦ λοιποῦ στυλοβάτου, ὑπῆρχον δ' ἐπίσης καὶ ἐπὶ τοῦ δυσμικοῦ σκέλους. Τὸ δάπεδον μεταξὺ τοῦ πρὸ τοῦ τοίχου τῆς αἰθούσης στυλοβάτου καὶ αὐτοῦ τοῦ τοίχου εἶνε ἐστρωμένον διὰ μωσαϊκοῦ ἐδάφους. Ἡ εἰκ. 9 εἶνε δυστυχῶς τὸ μόνον δεῖγμα τούτου, τὸ ὁποῖον δύναμαι νὰ παρουσιάσω· ἡ ὑφὴ αὐτοῦ εἶνε ἱκανῶς χονδροειδὴς καὶ ὄχι ἐξαιρετικῶς ἔντεχνος· εἶνε διῃρημένον εἰς τετράγωνα, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐπαναλαμβάνονται ἐναλλὰξ τὰ αὐτὰ κοσμήματα· τὸ περιθώριον τοῦ μωσαϊκοῦ κοσμεῖται διὰ μαιάνδρου. Ὡς πρὸς τὰ χρώματα ἔχω σημειώσει λευκόν, κυανοῦν, ἐρυθρὸν καὶ κίτρινον, ὡς πρὸς δὲ τὰ κοσμηματικὰ σχήματα πλὴν τοῦ μαιάνδρου τῶν περιθωρίων καὶ μεγάλα φυλλοειδῆ κοσμήματα καὶ διαφορόχρωμα τρίγωνα.

Τὸ μωσαϊκόν, σύγχρονον πιθανώτατα πρὸς τὴν νέαν οἰκοδόμησιν τοῦ Γεροντικοῦ ἐπὶ Ἀντωνίνου, ἀντικατεστάθη, ὡς φαίνεται, βραδύτερον δι' ἄλλης στρώ-

σεως, ἐκ τῆς ὁποίας ἔμεινε μόνον στερεώτατον μῖγμα ἀσβέστου ἐπικαλύπτον τελείως τὸ μωσαϊκόν· τούτου ἡ ἀπομάκρυνσις ἐξ ὀλίγων θέσεων ἔγεινε μετὰ πολλῆς δυσκολίας. Ἐπὶ τοῦ πρὸ τοῦ τοίχου τοῦ Γεροντικοῦ ἐδάφους τὸ μωσαϊκὸν διατηρεῖται καλῶς ἐφ' ὅλης τῆς ἐκτάσεως, ὄπισθεν δὲ τῶν πλαγίων στυλοβατῶν μόνον μέρη τούτου φανέντα κατὰ διαστήματα μαρτυροῦσιν, ὅτι καὶ ἐκεῖ τὸ δάπεδον ἀπετελεῖτο ἐξ ὁμοίας ψηφιδωτῆς στρώσεως.

Ἔμπροσθεν καὶ ἐν τῷ μέσῳ περίπου τοῦ ἀπέναντι τοῦ τοίχου στυλοβάτου ἀπεκαλύφθη ἐπιμήκης δεξαμενὴ (μήκ. 9 μ. καὶ πλάτ. 1.50), ἐπικεκολλημένη σχε-

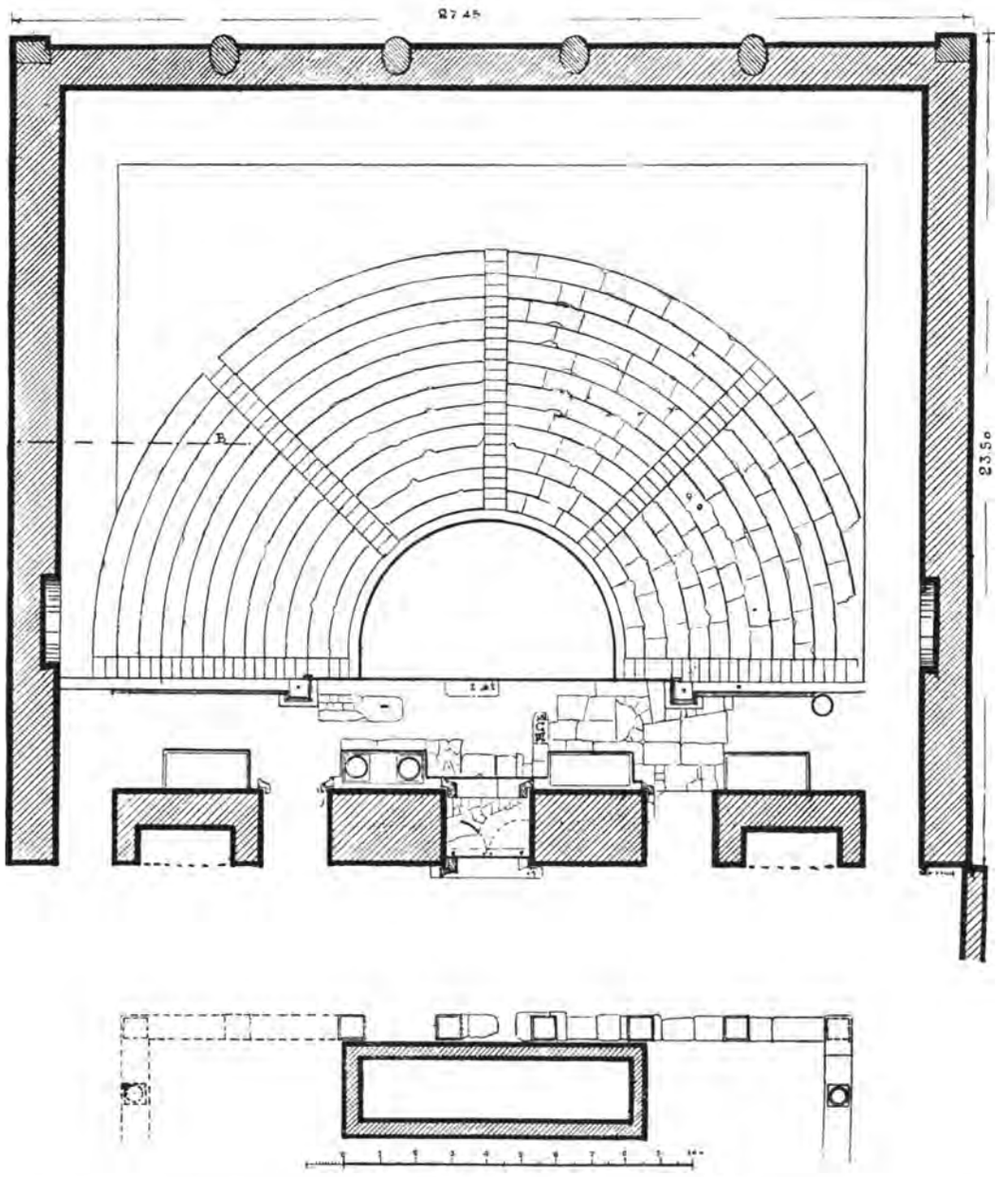

Εἰκ. 9. Μωσαϊκὸν στοᾶς πρὸ νοτίου τοίχου Γεροντικοῦ.

δὸν ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου καὶ τῶν βάθρων (ἰδὲ ἐπὶ εἰκ. 1 καὶ 4)· εἶνε ἐκτισμένη διὰ μικρῶν λίθων καὶ ἀσβέστου καὶ ἔχει ἐσωτερικῶς στερεὸν ἐπίχρισμα ἀσβεστοκονίας, ἐνῶ ἐξωτερικῶς οἱ τοῖχοι ἐκαλύπτοντο δι' ὀρθομαρμαρώσεως, τῆς ὁποίας ὀλίγαι πλάκες σῴζονται ἐν τῇ θέσει των ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου· τὸ τελευταῖον τοῦτο πρὸ πάντων μαρτυρεῖ σαφῶς, ὅτι ἡ δεξαμενὴ εἶνε ἀρχαία, ἀλλ' εἶνε δύσκολον νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι εἶνε σύγχρονος πρὸς τὴν ἐπὶ Ἀντωνίνου κατασκευὴν καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου στοάν, τῆς ὁποίας μέγα, τὸ κεντρικώτερον μέρος καλύπτει· πιθανώτερον εἶνε, ὅτι μετὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ Γεροντικοῦ διὰ τοῦ Πυθοδώρου ἄλλος πλούσιος Νυσαεὺς ἐδαπάνησεν εἰς τὴν κατασκευὴν κρήνης, χάριν τῆς ὁποίας ἔγινεν ἡ δεξαμενή, ἐκρίθη δ' ἡ ἐπιδεικτικὴ αὕτη θέσις

καταλληλοτέρα πρὸς ἔξαρσιν τῆς δωρεᾶς, μολονότι διὰ τῆς ἱδρύσεως ταύτης κατεστρέφετο ἡ θέα τοῦ ὡραιοτέρου μέρους τοῦ κτιρίου.

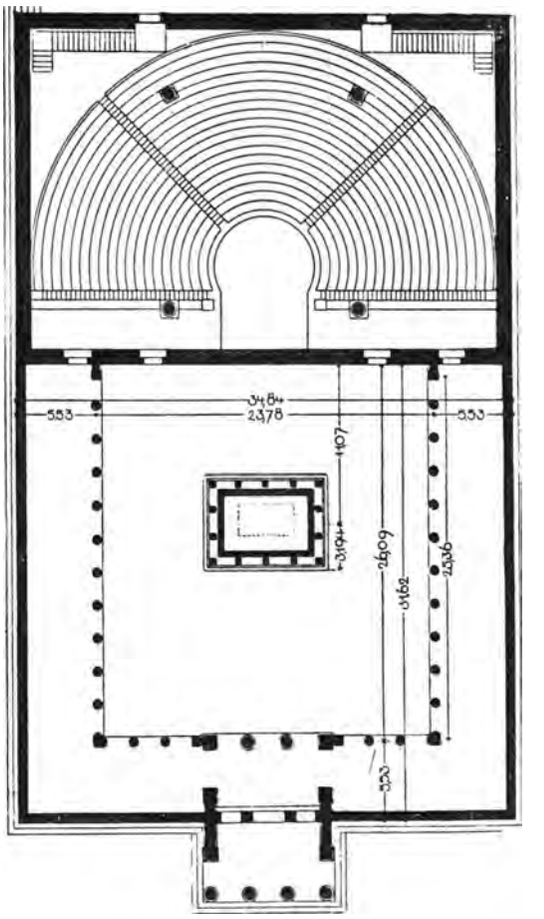
Ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἔμπροσθεν τῆς αἰθούσης τοῦ Γεροντικοῦ χώρου, ὡς ἐξε-

Εἰκ. 10. Σχέδιον Γεροντικοῦ κατὰ τὴν μέχρι τοῦδε ἀνασκαφήν.

τέθη ἀνωτέρω, παρέχει ἀσφαλῆ καὶ σαφῆ ἔνδειξιν περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τούτου ὡς περιστύλου αὐλῆς. Τῆς μιᾶς στοᾶς τῆς πρὸ τῆς προσόψεως τῆς αἰθούσης οἱ κίονες ἦσαν, ὅπως τοῦτο δὲν εἶνε ἀσύνηθες ἐν Ρωμαϊκοῖς χρόνοις ἐπὶ ἰδιαιτέ-

ρων βάθρων, ἦτο ἑπομένως ἡ στοὰ αὕτη ὑψηλοτέρα καὶ ἐδέσποζε τῶν δύο πλαγίων στοῶν, τῶν ὁποίων οἱ κίονες ἦσαν ἱδρυμένοι ἀμέσως ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου· τὸ ἐξαιρετικὸν ὕψος τῆς στοᾶς ταύτης ἦτο ἀναγκαῖον καὶ ἐκ τούτου, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἀποκρύπτεται πολὺ ὁ πλούσιος διάκοσμος τῶν θυρῶν καὶ τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως τοῦ κτιρίου, ὅστις ἐχρησίμευε καὶ ὡς ὀπίσθιος τοῖχος τῆς στοᾶς. Τῶν πλαγίων στοῶν οἱ ὀπίσθιοι τοῖχοι ἦσαν συνέχεια τῶν πλαγίων τοίχων τῆς αἰθούσης, ἀπεκαλύφθη δὲ καὶ μικρὸν μέρος τοῦ ὀπισθίου τοίχου τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς παρὰ τὴν γωνίαν τῆς αἰθούσης. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι διὰ στοᾶς παραλλήλου πρὸς τὴν ἔμπροσθεν τῆς αἰθούσης θὰ ἡνοῦντο καὶ τὰ ἄλλα ἄκρα τῶν δύο πλαγίων στοῶν ἀποτελουμένου οὕτω περιστύλου τετραγώνου περιβόλου τῆς αὐλῆς, τοῦ ὁποίου ἡ εἴσοδος θὰ ἦτο πιθανώτατα ἐπὶ τῆς τετάρτης, τῆς παραλλήλου πρὸς τὴν πρὸ τῆς αἰθούσης στοὰν πλευρᾶς.

Εἰκ. 11. Σχέδιον Βουλευτηρίου Μιλήτου.
(Knackfuss Rathaus v. Milet Abb. 53).

Παρουσιάζεται οὕτω (Εἰκ. 10) τὸ Γεροντικὸν τῆς Νύσης ἔχον πολὺ μεγαλειτέραν ὁμοιότητα πρὸς τὸ Βουλευτήριον τῆς Μιλήτου (Εἰκ. 11), ἢ ὅσον ἐφάνη ἤδη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1921· ἡ μορφή, τὴν ὁποίαν εἶχεν τὸ Βουλευτήριον τῆς Μιλήτου μετὰ τὴν προσθήκην στοᾶς καὶ ἔμπροσθεν τῆς προσόψεως (Knackfuss σελ. 57) καὶ τὴν κατασκευὴν καὶ τῆς πέμπτης μεσαίας θύρας, ἦτο καθ' ὅλα σχεδὸν πιστὸν ὁμοίωμα τοῦ Γεροντικοῦ. Ἀλλ' εἶνε πρὸς τούτοις ἡ μορφὴ αὕτη καὶ ἡ τυπικὴ μορφὴ τῶν Βουλευτηρίων κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὡς δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Λιβανίου IV 1048 (Ἔκφρασις γραφῆς ἐν Βουλευτηρίῳ) ***ἐν δὲ τῇ αὐλῇ τοῦ Βουλευτηρίου, ἡ δέ ἐστιν οὐ μεγάλη μὲν καλὴ δὲ στοῶν ἐν μέσῳ τεσσάρων, ἃς ἐποίουν κίονες.*** Ὡς πρὸς τὰς λεπτομερείας τῆς κατασκευῆς τῶν στοῶν εὑρέθησαν ἱκανὰ μέρη, δι' ὧν δύναται νὰ ἀναπαρασταθῇ ἡ μορφή των, δυστυχῶς οὔτε εἰκόνας, οὔτε σημειώσεις εἰδικωτέρας περὶ τούτων ἔχω. Μόνον τὴν εὕρεσιν ἑνὸς μονολίθου ἀρραβδώτου κίονος ὕψους 3.40 διαμ. κάτω 0.52 καὶ ἄνω 0.45 εὑρεθέντος πλησίον ἑνὸς τῶν βάθρων τῆς πρὸ τῆς προσόψεως στοᾶς, ἐξ οὗ καὶ κατέπεσε, δύναμαι νὰ ἀναφέρω ἐνταῦθα

Εὑρήματα. Τὸ πολυτιμότερον τῶν κινητῶν εὑρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1922 εἶνε τὸ μικρὸν ἀγαλμάτιον τῶν εἰκόνων 12-15 (Ἐθνικὸν Μουσεῖον ἀριθ 3345). Εὑρέθη 2.50 πρὸς ἀνατολὰς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἀντικρὺ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ Γεροντικοῦ κρήνης ἐκτισμένον μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ κάτω εἰς τοῖχον ὑστερωτέρου δωματίου ἐπικολληθέντος εἰς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ Γεροντικοῦ. Ἔχει ὕψος 0.63 καὶ ἵσταται ἐπὶ συμφυοῦς πλινθίδος σχήματος ὄχι κανονικοῦ τραπεζοειδοῦς μὲ κυκλικὴν τὴν πρὸς τὰ ὄπισθεν πλευράν· ὡς στήριγμα ὑπάρχει ἐπὶ τῆς πλινθίδος ἄμορφον, περίπου στρογγύλον ἐξόγκωμα ὕψ. 0.15 συμφυὲς πρὸς τὸν δεξιὸν πόδα τοῦ ἀγαλματίου καὶ διακόπτον ἐν μέρει τὸ ἄκρον τοῦ χλαινιδίου. Ἡ πλινθὶς ἔχει πάχος 0.06 (μῆκος τῆς προσθίας πλευρᾶς 0.255, τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς 0.16, τῆς ἀριστερᾶς 0.265, καὶ κατὰ τὴν βάσιν τοῦ τόξου τῆς ὀπισθίας κυκλικῆς πλευρᾶς 0.31), καὶ ἐστερεοῦτο ἐμπρὸς καὶ κατ' ἀμφοτέρας τὰς πλαγίας πλευρὰς πρὸς παρακειμένας πλάκας διὰ συνδέσμου σχήματος Πῖ, τοῦ ὁποίου σώζονται τὰ ἀνοίγματα τῆς γομφώσεως (ὁρατὰ ἐπὶ τῶν εἰκόνων).

Τὸ ἀγαλμάτιον παριστᾷ ὄχι πλήρως διετῆ παῖδα, ὅστις πρὸ μικροῦ ἀπέκτησε τὴν δύναμιν νὰ βηματίζῃ, κρατοῦντα ὄχι ἄνευ κόπου σφικτὰ ἐπὶ τοῦ στήθους μικρὸν Μελιταῖον κύνα. Φορεῖ ὡς μόνον ἔνδυμα τὸ σύνηθες κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς καὶ Ρωμαϊκοὺς χρόνους, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ παιδὸς Τελεσφόρου φερόμενον παιδικὸν περίβλημα, εἶδος χλαίνης μετὰ συναφοῦς καλύμματος τῆς κεφαλῆς ἔχοντος ὀξεῖαν κορυφήν, κεκομβωμένον ἐνταῦθα διὰ μεγάλου δισκοειδοῦς κομβίου ὑπὸ τὸν λαιμόν. Τὸ ἔνδυμα εἶνε ἀπολύτως ὅμοιον πρὸς μικρὰν ***κάπαν*** ἢ ***καπόταν,*** ὡς ὀνομάζεται σήμερον ὑπὸ τῶν ποιμένων πρὸ πάντων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἀνδρῶν καὶ παίδων, εἰς πλείστας Ἑλληνικὰς πόλεις, ἰδίᾳ δ' ἐν Κρήτῃ φερόμενον· ὅτι εἶνε ἐκ χονδροῦ δυσκάμπτου πως ὑφάσματος δεικνύουσιν αἱ σκληραὶ ὀλίγαι πτυχαὶ τοῦ ὀπισθίου καὶ ἡ ὀλίγον βαρεῖα πτῶσις αὐτοῦ πρὸς τὰ κάτω.

Ἐπὶ τῶν ἀρχαίων παραστάσεων[1] φέρεται συνήθως κλειστὸν ἐμπρὸς ἀποκρύπτον καὶ τὰς χεῖρας, καὶ περατοῦται ὁριζοντίως κάτω, φθάνει δὲ μέχρι τῶν ἀστραγάλων ἢ ὀλίγον ἀνωτέρω τούτων ἢ καὶ καλύπτει ἐνίοτε ἐξ ὁλοκλήρου καὶ τοὺς πόδας. Παρὰ τῷ ἀγαλματίῳ ἡμῶν αἱ δύο πτέρυγες τοῦ ἐνδύματος εἶνε ἀναδιπλωμέναι πρὸς τὰ πλάγια, ἀποκαλυπτομένου οὕτω ὅλου τοῦ προσθίου σώματος, ἔφθανεν κάτω μέχρις ἄνωθεν τῶν ἀστραγάλων, ἀλλὰ τὰ ἄκρα αὐτοῦ εἶνε τεθραυσμένα, καὶ μόνον ὀπίσω καὶ παρὰ τὸν δεξιὸν πόδα πλησίον τοῦ στηρίγματος φαίνεται ὀλίγον τὸ κάτω ἄκρον. Τοῦ ἐνδύματος ἔχει θραυσθῆ καὶ ἡ κορυφὴ

[1] Reinach Rep. de la Statuaire II, 469 καὶ 470. Winter. Die ant. Terr. II, 265,1. Πβλ. ὡσαύτως Daremberg. Saglio Dict. ἐν ἄρθρῳ Cucullus εἰκ. 2000 καὶ ἐν ἄρθρῳ Telesphorus σελ. 71.

Εἰκ. 12.

Εἰκ. 13.

Εἰκ. 14.

Εἰκ. 15.

Ἀγαλμάτιον παιδὸς μετὰ κυνὸς ἐκ τοῦ Γεροντικοῦ.

τῆς ***κουκούλλας.*** Τὸ ἀγαλμάτιον ἔχει ἱκανὰς βλάβας, ἔχει φθαρῆ πρὸ πάντων διὰ πολλῶν μικρῶν τραυμάτων ἡ ἐπιδερμίς, ἰδίως τοῦ ἀριστεροῦ ἡμίσεως τοῦ προσώπου, καὶ ὅλη ἡ ἐπιφάνεια ἔχει προσλάβει δυσάρεστον χρῶμα ἀλλοιωθείσης τῆς ὄψεως τοῦ μαρμάρου κηλιδωθέντος πολλαχοῦ ἀνεξιτήλως κατὰ τὴν ἐνοικοδόμησιν εἰς τὸν ὑστερώτερον τοῖχον· λείπουσιν δὲ τοῦ ἀγαλματίου ἡ ρὶς καὶ τὸ ἄνω χεῖλος ἀποκρουσθέντα, καὶ τὰ σκέλη τοῦ κυναρίου.

Ἔχων πολὺ ἀνοικτὰ πρὸς τὰ πλάγια τοὺς μικροὺς παχεῖς πόδας διὰ νὰ ἔχῃ τὴν ποθητὴν ἀσφάλειαν στάσεως προσπαθεῖ ὁ παῖς νὰ σηκώσῃ τὸν πολὺ μεγάλον διὰ τὸ ἴδιον ἀνάστημα καὶ τὴν μετρίαν δύναμιν μικρὸν κύνα, καὶ ἱκανῶς κεκυρτωμένος ὑπὸ τοῦ βάρους καὶ τῆς ὑπὲρ δύναμιν προσπαθείας σφίγγει τοῦτον ἰσχυρῶς δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν ἐπὶ τοῦ στήθους. Μὴ αἰσθανόμενος ἑαυτὸν ἀρκούντως ἀσφαλῆ ὁ κύων μεταξὺ τῶν χειρῶν τοῦ μικροῦ του συντρόφου, καὶ πιεζόμενος δυσαρέστως πατεῖ εἰσέτι μὲ τὸ ἓν τῶν ὀπισθίων σκελῶν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους (τὸ ἄκρον τοῦ ποδὸς διετηρήθη ἐπὶ τῆς πλινθίδος), καὶ διὰ τοῦ ἑτέρου κάμνει κίνησιν ὡς νὰ ἤθελε νὰ ἀπαλλάξῃ τὸ σῶμά του ἠπίως ἀπὸ τῆς περισφίγξεως. Ἡ πρᾶξις προξενεῖ πολλὴν ἡδονὴν εἰς τὸν ἀτάσθαλον μικρὸν καὶ ἐν τῷ προσώπῳ του εἰκονίζεται ὅλη ἡ χαρὰ καὶ ἱκανοποίησις διὰ τὸ μέγα κατόρθωμα.

Παραστάσεις παίδων πιεζόντων ὁπωσδήποτε ἐν παιγνιώδει προθέσει μικρὰ ζῶα, ἢ ἁπλῶς πεζόντων μετὰ τούτων ἦσαν συνήθεις κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ πρὸ πάντων τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους [1], διάσημον δ' ἦτο τὸ ἔργον τοῦ περιφήμου τεχνίτου τῆς 2ας π. Χ. ἑκατονταετηρίδος Βοήθου [2] τὸ παριστῶν παῖδα μετὰ χηναλώπεκος, τοῦ ὁποίου ἀντίγραφα θεωροῦνται διάφορα διασωθέντα μέχρι σήμερον ἀγαλμάτια. Καὶ τὸ Ἐθνικὸν ἡμῶν Μουσεῖον ἔχει πλείστας παραστάσεις εἰς ἀγαλμάτια καὶ πήλινα μὲ τὸ θέμα τοῦτο. Πλεονάζουσιν αἱ παραστάσεις παίδων μετὰ πτηνῶν, αἱ δὲ παραστάσεις παιδίων μετὰ κυναρίου εἶνε σπανιώτεραι, τὸ ἀγαλμάτιον δ' ἡμῶν εἶνε μοναδικὸν ὡς πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐκφράζεται τὸ θέμα τοῦτο. Τὸ ἐν Ἐφημ. Ἀρχ. 1909 εἰκ. 15 σελ. 165 ὑπὸ Σβορώνου δημοσιευόμενον ἀγαλμάτιον παριστᾷ τὸν μικρὸν κύνα πατοῦντα ἐπὶ τοῦ μηροῦ τοῦ παιδὸς καὶ πηδῶντα ἐπὶ τοῦ στήθους του, τὸ δ' ἕτερον ἐξ Ἐπιδαύρου ἀγαλμάτιον τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου παριστᾷ τὸ παιδίον κρατοῦν τὸ κυνάριον ἐν τῇ ἀριστερᾷ. Ἐπὶ τῶν ἐπιτυμβίων ἀναγλύφων, ὅπου τὸ θέμα παιδὸς παίζοντος μετὰ κυνός, ἂν καὶ ἐκεῖ οἱ παῖδες εἶνε συνήθως μεγαλείτεροι, δὲν εἶνε σπάνιον εἰκονίζεται συνήθως ὁ κύων πηδῶν φιλικῶς ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ ὀρθίου παιδός [3].

---

[1] Herzog, Das Kind mit der Fuchsgans ἐν Jahresh. 1903 σελ. 215 ἑξ. Πβλ. καὶ Ἐφημ. Ἀρχ. 1909 σελ. 134 ἑξ. (Σβορῶνος). Reinach Rép. Stat. II ἐπὶ τῶν πιν. 461 - 467.

[2] Pauly. Wissowa RE ἐν λέξει Boëthos σελ. 604.

[3] Conze, Grabrel. Nº CLXXXIX, CXCI κ. ἀ.

Ἐν τῇ συλλήψει τοῦ θέματος ὁ τεχνίτης τοῦ ἀγαλματίου ἐμφορεῖται ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἰδέας, ἥτις ἐκδηλοῦται καὶ εἰς τὴν παράστασιν τοῦ παιδὸς μετὰ χηναλώπεκος τοῦ ἀποδιδομένου σχεδὸν γενικῶς μετὰ τὴν προμνημονευθεῖσαν πραγματείαν τοῦ Herzog εἰς τὸν Βόηθον, καὶ πρὸ πάντων τοῦ ὁμοίως λαμπροῦ ἀγαλματίου παιδὸς μετὰ μεγάλου χηνός [1], ὅπερ συνηθίζετο παλαιότερον νὰ θεωρῆται ὡς τὸ περίφημον ἔργον τοῦ τεχνίτου τούτου [2]. Ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ του νὰ ἐξακολουθήσῃ παίζων μετὰ τοῦ ζώου ὁ μικρὸς ἐγωϊστὴς προσπαθεῖ νὰ συγκρατήσῃ τοῦτο βιαίως ἀδιαφορῶν πρὸς τὸ κακόν, τὸ ὁποῖον τοῦ προξενεῖ, χαίρων δὲ μόνον διότι κατορθώνει νὰ ἐπιβληθῇ. Εἶνε θαυμασιωτέρα ἡ ἐντύπωσις, ἣν προξενεῖ ἡ ἐμφάνισις τῆς πράξεως ταύτης ἐν τῇ ἀπεικονίσει τοῦ καταβάλλοντος τὸν μέγαν χῆνα παιδός, καὶ εἶνε πολὺ ὑπερτέρα ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἀποδιδομένου εἰς τὸν Βόηθον Ἐφεσίου παιδὸς μετὰ χηναλώπεκος, ἀλλ᾽ ἡ εἰκὼν τοῦ ἀγαλματίου ἡμῶν εἶνε μᾶλλον ἐπαγωγὸς διὰ τὴν φυσικωτέραν ἀπόδοσιν καὶ τὴν καλλιτέραν ἐκλογὴν τῆς στιγμῆς τῶν κινήσεων τοῦ μικροῦ καὶ διὰ τὴν μείζονα προσέγγισιν πρὸς τὴν συνήθη πραγματικότητα ἐν τῇ συλλήψει τοῦ θέματος, τοῦθ᾽ ὅπερ καθιστᾷ ἐκ πρώτης ὄψεως κατάδηλον τὴν εἰκονιζομένην πρᾶξιν.

Ἡ καλὴ ἐντύπωσις ἐκ τῆς θέας τοῦ ἀγαλματίου ἡμῶν εἶνε ἀληθές, ὅτι ζημιοῦται ἐκ τῆς κακῆς ὄψεως τῆς ἐπιφανείας καὶ ἐκ τῶν βλαβῶν, τὰς ὁποίας ἔχει ὑποστῇ ἡ ἐπιδερμὶς τοῦ προσώπου, ἀλλ᾽ ἐξουδετεροῖ ταύτην ἡ φυσικὴ ἀλήθεια ἐν τῇ παραστάσει τῶν παιδικῶν μορφῶν πρὸ πάντων εἰς τοὺς γυμνούς, ὡσεὶ ὅλως ἐκ σαρκῶν πόδας, καὶ εἰς τὸ παχὺ ὁλοστρόγγυλον πρόσωπον, καὶ ὁ πληρέστατα πρὸς τὴν παιδικὴν φύσιν ἁρμόζων τρόπος, καθ᾽ ὃν ἀπεδόθη τὸ ἄνοιγμα τῶν σκελῶν, ἡ ἐλαφρὰ κάμψις τούτων καὶ ἡ ἐλαφρὰ κύρτωσις τοῦ σώματος τοῦ προσπαθοῦντος πάσῃ δυνάμει νὰ κρατήσῃ τὸν κύνα, μὴ συνηθίσαντος δ᾽ εἰσέτι τελείως νὰ ὀρθοστατῇ μικροῦ παιδός.

Θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ τὸ ἀγαλμάτιον ἡμῶν πρωτότυπον ἔργον τεχνίτου τινὸς καλοῦ τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων, εἰς τοῦτο δὲ θὰ συνετέλει καὶ ἡ γειτονία τοῦ καλλιτεχνικοῦ κέντρου τῶν χρόνων ἐκείνων, τῶν Τραλλέων, ἀλλ᾽ ἀτέλειαί τινες εἰς τὴν ἐκτέλεσιν, ποιά τις τραχύτης ἐν τῇ ἐκφράσει τοῦ προσώπου, ὁ ἀδέξιος σχηματισμὸς τῆς ἐμφανιζομένης ἐπὶ τοῦ μετώπου ὑπὸ τὴν ***κουκούλλαν*** κόμης, καθιστῶσι πιθανώτερον, ὅτι μᾶλλον ἀντίγραφον Ρωμαϊκῶν χρόνων, τῶν χρόνων ἴσως τῆς μετασκευῆς τοῦ Ἱεροντικοῦ ἐπὶ τῶν ἀμέσων διαδόχων τοῦ Ἀντωνίνου ἔχομεν πρὸ ἡμῶν.

---

[1] Ἐφημ. Ἀρχ. 1909 σελ. 138 εἰκ. 4 καὶ σελ. 139 σημ. 3. Jahresh. 1903 σελ. 224 - 225.

[2] Ἡ ἀρχαιοτέρα παράστασις τοῦ θέματος τούτου διὰ τοῦ ἀγαλματίου Ἐθνικοῦ Μουσείου ἀριθ. 2772 (πβλ. Ἐφημ. Ἀρχ. 1909 πίν. 5) δὲν ἔχει δραματικὴν ἔκφρασιν.

Ὅτι τὸ ἀγαλμάτιον ἦτο που ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Γεροντικοῦ ἱδρυμένον καθιστᾷ πολὺ πιθανὸν ἡ εὕρεσις τούτου ἐν αὐτῇ ἐντὸς τοίχου ἐκτισμένου ἐκ λίθων ἀποκλειστικῶς ἐκ τοῦ κτιρίου τοῦ Γεροντικοῦ ληφθέντων· ὅτι δὲ ἡ αὐλὴ αὕτη θὰ ἐκοσμεῖτο ὑπὸ διαφόρων καλλιτεχνημάτων καὶ αὐτονόητον εἶνε καὶ ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος χωρίου τοῦ Λιβανίου δύναται νὰ προσμαρτυρηθῇ.

Ἐκ τῶν λοιπῶν ἀσημάντων ἄλλως κινητῶν εὑρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Γεροντικοῦ σημειοῦμεν μόνον τὰς κατωτέρω ἐπιγραφάς.

Ἀριθ. 1)
Ἰουλίαν Ἰου[. . . θυ
γατέρα Ἰου[λίου Μαΐωρος
ὑπάτου Ἰού[λιος Ἀντω-
νῖνος Πυθ[όδωρος τὴν
αὐτοῦ ἀδε[λφὴν ἐκ δια-
θήκης Ἰου[λίας Ἀντω-
νίας Εὐρυ[δίκης τῆς αὐτοῦ
μη[τρός.

Εὑρέθη ἐντὸς τῆς μεσαίας εἰσόδου, πλησίον τοῦ δαπέδου· εἶνε τοῦ τύπου τῶν κατὰ τὸ 1921 ἀνακαλυφθεισῶν ἐπιγραφῶν (ἀνωτέρω σελ. 69 - 73), ἀλλὰ δὲν ἦτο ἐπὶ βάθρου ὁμοίου πρὸς τὰ ἐκεῖ ἀναφερόμενα, ἀλλ' ἐπὶ τετραγωνικῆς στήλης, ἄρχεται δ' ἀμέσως ὑπὸ τὴν κορυφὴν τῆς στήλης.

Ἀριθ. 2)
Ἀντωνῖν]ον
Σεβαστὸν Εὐσ]εβῆ
Ἰούλιος Ἀντων]ῖνος
Πυθόδωρος ἐκ δι]α
[θήκης κλπ].

Ἐπὶ μικροῦ τεμαχίου ἐκ βάθρου φέροντος ἴσως τὸ ἄγαλμα Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς.

Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ

ΜΑΣΤΑΥΡΑ

Λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς καταστάσεως, ἥτις διεμορφώθη ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ μετὰ τὴν ἀπομάκρυσιν ἐκεῖθεν τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως καὶ τὴν παντελῆ ἐξολόθρευσιν τῶν Μικρασιατῶν Ἑλλήνων, ἥκιστα εὐνοϊκῆς ὄχι μόνον πρὸς ἀρχαιολογικὰς μελέτας ἐν τῷ τόπῳ, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἁπλῆν ἐπίσκεψιν αὐτοῦ, φρονῶ, ὅτι δὲν εἶνε ἀνωφελὴς ἡ δημοσίευσις τῶν ἑπομένων εἰκόνων καὶ σημειώσεων ἐκ Μασταύρων, μικρᾶς ἀρχαίας πόλεως γειτονικῆς πρὸς τὴν Νῦσαν, τῆς ὁποίας ἀπετέλει ποτε ἐξάρτημα, ὡς μαρτυρεῖ τὸ ἀνωτέρω (σελ. 5, 6) δημοσιευθὲν χωρίον τοῦ Στράβωνος. Τὰ Μάσταυρα ἀνεῦρεν ὁ Hamilton $1\,^1/_2$ ὥραν περίπου πρὸς Βορρὰν τοῦ Ναζλῆ ἐντὸς κοιλαδίσκης τινος ὀλίγον ὑψηλὰ ἐπὶ τῆς Μεσωγίδος, ὅτε κατὰ τὸ 1835 - 36 περιηγήθη ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ [1].

Τὴν θέσιν τῶν Μασταύρων ἐπεσκέφθην δὶς ἐπὶ ὀλίγην ὥραν τὸ φθινόπωρον καὶ τὸν χειμῶνα τοῦ 1921 μετὰ τοῦ ἐπιμελητοῦ Ν. Λάσκαρι καὶ τοῦ φωτογράφου Α. Πετρίτση. Ἐπειδὴ ἐσκόπευα νὰ προβῶ ἐν εὐθετωτέρῳ καιρῷ εἰς ἐπιμελεστέραν ἔρευναν τῶν ἐρειπίων, ἠρκέσθην τότε μόνον εἰς ὀλίγας σημειώσεις καὶ τὴν φωτογράφησιν τοῦ τόπου καὶ τῶν φανερῶν λειψάνων τῶν ἀρχαίων κτιρίων. Εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς δημοσιεύσεως τῶν εἰκόνων καὶ σημειώσεών μου ἐνισχύθην καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ὁ v. Diest ἐν τῷ πλειστάκις μνημονευθέντι ἤδη βιβλίῳ Nysa ad Maeandrum, ἔνθα ἐν σελ. 18 - 20 δημοσιεύει πρόχειρον τοπογραφικὸν σχεδιάγραμμα τῆς Μασταυρικῆς χώρας, δίδει εἰδήσεις περὶ τῶν ἐρειπίων τῶν Μασταύρων μὴ συμφωνούσας πρὸς τὴν πραγματικὴν κατάστασιν, εἶνε δὲ δυνατὸν διὰ τούτου νὰ παραπλανηθῶσιν οἱ μέλλοντες ἀρχαιολογικοὶ ἐρευνηταὶ καὶ νὰ μὴ κρίνωσιν ἀξίαν τοῦ κόπου τὴν ἐπίσκεψιν καὶ μελέτην τοῦ τόπου.

Ἐκτενεστέρα ἀρχαιοτέρα μαρτυρία περὶ Μασταύρων εἶνε ἡ παρὰ Στεφάνῳ Βυζαντίῳ (ἐν λέξει ***Μάσταυρα***) ἔχουσα ὡς ἑξῆς: ***Μάσταυρα πόλις Λυδίας ἀπὸ Μᾶς. Μᾶ δὲ τῇ Ῥέᾳ εἵπετο, ἣ παρέδωκε Ζεὺς Διόνυσον τρέφειν· ἐκαλεῖτο δὲ ἡ Ῥέα Μᾶ καὶ ταῦρος αὐτῇ ἐθύετο παρὰ Λυδοῖς, ἀφ' ἧς ἡ πόλις· ποταμὸς δὲ [διὰ] μέσης τῆς πόλεως ῥεῖ Χρυσαόρας*** (Χρυσορρόας) ***λεγόμενος· τὸ ἐθνικὸν Μασταυρεὺς ὡς Πηγασεὺς*** (Πηδασεύς)· ***εἴρηται καὶ Μασταυρίτης.***

---

[1] Ἰδὲ Halmiton, Researches in Asia Minor, Pontus aud Armenia Vol. I. Dictionnary of Greek and Roman Geography ἐν λέξει. Πλὴν τῶν Λυδικῶν τούτων Μασταύρων ὑπῆρχον πόλεις μὲ τὴν ὀνομασίαν Μάσταυρον ἢ Μάσταυρα καὶ ἀλλαχοῦ.

Ὁ Στράβων περιορίζεται νὰ ἀναφέρῃ μόνον τὰ Μάσταυρα ὡς ***κατοικίαν*** τῆς Νύσης (πβλ. ἀνωτέρω σελ. 1 σημ. 2).

Τὸ ὄνομα τῆς πόλεως ἐχρησίμευσεν εἰς εὐφυὲς σκωπτικὸν ἐπίγραμμα τοῦ Ἀμμιανοῦ [1].

Νομίσματα τῆς πόλεως Μασταύρων ἐκ τῶν χρόνων τῶν αὐτοκρατόρων Τιβερίου μέχρι τοῦ Οὐαλεριανοῦ φέρουσι τὴν εἰκόνα ἐπιτοπίου ἥρωος ἐν βραχεῖ χιτῶνι μὲ τὸν διπλοῦν πέλεκυν ἐν τῇ δεξιᾷ, τὸν Ἀπόλλωνα, ὅστις προσονομάζεται ***Σώζων,*** τὴν Δήμητρα, τὸν Διόνυσον, τὴν τρίμορφον Ἑκάτην, τὴν Λητώ, τὴν Σελήνην ἐπὶ ἅρματος, καὶ τὴν ἐπιγραφὴν ***Μασταυρειτῶν*** (ἢ ***Μασταυριτῶν,*** Brit. Mus. Coins. Lydia LXIII - IV καὶ σελ. 156 ἑξ., πίν. XVII 1 - 5), πρὸς τούτοις δ' εὑρίσκονται ἐπὶ τούτων καὶ ὀλίγα ὀνόματα δημοσίων λειτουργῶν (Brit. Mus. ἔ. ἀ. LXXIII).

Τὸ ἐθνικὸν ***Μασταυριτῶν*** ἀπαντᾷ καὶ ἐπὶ ἐπιγραφῶν τῆς Νύσης (CIG, 2943 ***ἱερέως Ρώμης καὶ αὐτοκράτορος Καίσαρος Σεβαστοῦ Ἡρακλείδου τοῦ Ἡρακλείδου Μασταυρείτου...*** πβλ. Hiller v. Gartringen ἐν Nysa ad M. σελ. 64), καὶ ἐπὶ ἐπιγραφῶν αὐτῶν τῶν Μασταύρων (Le Bas III, ἀριθ. 1663[c] ***Μασταυρειτῶν ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος καὶ ἡ γερουσία,*** καὶ ἀριθ. 1664=κατωτέρω σελ. 257 ***τῇ κρατίστῃ βουλῇ Μασταυρειτῶν.***

Ἐπὶ τῶν Ρωμαίων τὰ Μάσταυρα μετὰ τῶν Βριούλων ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Πλινίου (V, 31. Ramsay Hist. Geogr. σελ. 118) ὡς ἀποτελέσαντα πόλεις τῆς ἐπαρχίας Ἀσίας ὑπὸ τὴν ***διοίκησιν*** Ἐφέσου.

Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἀπαντῶσιν ὡς ἕδρα ἐπισκόπου ὑπαγομένου εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἀσίας (ἀνωτ. σελ. 5, 14), ἅπαξ δὲ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Καισαρείας καὶ Καππαδοκίας (Notit. 13), καὶ ἀναφέρονται πάντοτε κατὰ τάξιν πρὸ τῆς Ἐπισκοπῆς Νύσης. Ἐν τῷ Συνεκδήμῳ τοῦ Ἱεροκλέους τὰ Μάσταυρα καταλέγονται μεταξὺ τῶν πόλεων τῆς ἐπαρχίας Ἀσίας (Ramsay Histor. Geogr. σελ. 104).

Ὀνόματα ἐπισκόπων τῶν Μασταύρων ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῶν Συνόδων ἔχομεν τὰ ἀκόλουθα. 1) ***Θεοδόσιος*** τῆς 1ης ἐν Ἐφέσῳ οἰκουμενικῆς συνόδου. 2) ***Σαβάτιος*** τῆς 4ης ἐν Χαλκιδόνι. 3) ***Θεοδόσιος*** τῆς 6ης οἰκουμενικῆς συνόδου. 4) ***Κωνσταντῖνος*** τῆς 2ας ἐν Νικαίᾳ (Lequien I. 704).

Ὁ Hamilton (ἔ. ἀ. σελ. 531 καὶ ἑξ.) εἶδε καὶ ἀνέφερε [2] πάντα σχεδὸν τὰ σῳζόμενα ἐρείπια τῶν Μασταύρων ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν v. Diest, ὅστις οὐδὲν

---

[1] Anthol. Pal. XI, 230. ***Μασταύρων ἀφελὼν δύο γράμματα, Μᾶρκε, τὰ πρῶτα, / ἄξιος εἶ πολλῶν τῶν ὑπολειπομένων.***

[2] ... aud soon reached the modern village of Mastaura, containing fifteen or twenty Houses, situated in a narrow ravine, amidst the sand-hills which skirt the base of mount Messogis ... About a mile above the village we reached some old walls aud vaulted substructions, buried amidst the luxuriant foliage of evergreen oaks aud olives; here i dismounted, and, passing through an arch, found myself in a circular enclosure, overgrown with trees, the extent of which was not much more 100 feet in diameter; it was probably a theatre or amphitheatre. Other arches and substructions occured in the

ἀξιόλογον ἐρείπιον εὗρε νὰ σημειώσῃ [1]. Εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ Hamilton πολὺ ὀλίγα νέα πράγματα ἔχομεν νὰ προσθέσωμεν ἡμεῖς. Ὁ Pocogue, ὁ Leake, ὁ Texier δὲν ἐπεσκέφθησαν τὴν θέσιν.

Διὰ μέσου τῶν ἐρειπίων (Εἰκ. 1) τῆς κεντρικῆς ὁδοῦ τοῦ ***Ναζλῆ παζάρι,*** ἢ ***ἐπάνω Ναζλῆ*** [2], τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ ὡραιοτέρου ἄλλοτε τμήματος τοῦ Ναζλίου, τὴν ὁποίαν ὁ Ἕλλην διοικητὴς δι' ἐπιπόνου ἐργασίας εἶχε κατωρθώσει νὰ καταστήσῃ ἐκ νέου διαβατὴν μετὰ τὴν πυρπόλησιν καὶ τὴν κατερειπίωσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀποχωρούντων τῷ 1918 πρὸ τῶν προελαυνόντων στρατευμάτων τῆς Ἑλληνικῆς στρατιωτικῆς κατοχῆς, βαίνοντες πρὸς ἀνατολὰς συναντῶμεν ὀλίγον μετὰ τὴν ἔξοδον ἐκ τοῦ οἰκοδομημένου μέρους τῆς πόλεως τὴν εὐρεῖαν κοίτην ἀβαθοῦς χειμάρρου· εἶνε τὸ τελευταῖον τμῆμα τοῦ Μάσταυρο τσάϊ, τοῦ Χρυσορρόα τῶν ἀρχαίων Μασταύρων. Ἐκεῖ στρέφεται πρὸς Βορρᾶν βαίνουσα ἐπί τι διάστημα παραλλήλως πρὸς τὸν ποταμίσκον ἡ χωρικὴ ὁδὸς πρὸς τὸ Τουρκικὸν χωρίον Μάσταυρο· κρύπτεται κατόπιν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐντὸς τῶν ἐλαιοφύτων ἀμμωδῶν λοφίσκων, οἱ ὁποῖοι, ὅπως καὶ πανταχοῦ σχεδὸν παρὰ τὰς πρὸς τὴν Μαιανδρικὴν πεδιάδα ὑπωρείας τῆς Μεσωγίδος, ὑπάρχουσι πυκνοὶ πρὸς Βορρᾶν καὶ ἀνατολὰς τῆς περιοχῆς τοῦ Ναζλίου μέχρι τοῦ συμπαγοῦς ὄγκου τοῦ ὄρους

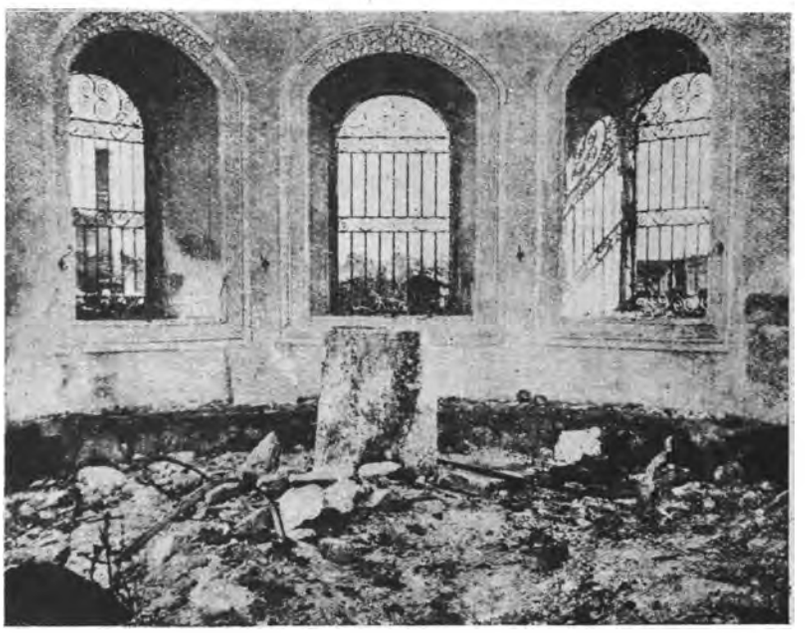
---

vicinity, aud to the east of the ravine was an arched and well built vault of Hellenic bloks, nearly burried beneath the fallen ground, aud concealed by brashwood aud brambles, a small opening only being visible, through which i crawled in. On the summit of the overhanging lifty ridge, only accessible by a laborious ascent amidst ilex shrubs aud other underwood, were more remains of walls of the same style aud character as those below, apparently marking the site of the acropolis.

[1] Nysa ad M. σελ. 19.. fand ich nur einzelne Nysa-Bögen .. die mir ebensogut zur Stützung oder als Keller von darüber errichteten Gebäuden gedient zu haben scheinen als zur Anlage von Terrassenkulturen... Den einzigen von mir entdeckten Grundriss eines Gebäudes bilden die Mauern auf einem am westlichen Thalrande steil ansteigenden Bergkegel auf seinem ovalflachen Gipfel ragt ein malerisches Kastell.

[2] Τὸ Ναζλῆ ἀπετελεῖτο ἐκ δύο μεγάλων τμημάτων (πβλ. Παντελῆ Κοντογιάννη Γεωγραφ. Μικρᾶς Ἀσίας σελ. 343) ἀπεχόντων περὶ τὰ 20 λεπτὰ περίπου ἀπ' ἀλλήλων καὶ χωριζομένων διὰ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς· τὸ νοτίως τῆς γραμμῆς μεγαλείτερον τμῆμα ἦτο τὸ παλαιότερον, καὶ κατῳκεῖτο σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ὑπὸ Τούρκων· ἡ παλαιότης τῶν οἰκοδομῶν καὶ ἡ ἀνατολικὴ ὄψις τῆς πόλεως μὲ τὸ πλῆθος τῶν παλαιῶν Τζαμίων καθίστων τὸ τμῆμα τοῦτο μᾶλλον ἐνδιαφέρον εἰς τὸν ξένον ἐπισκέπτην. Τὸ βορείως τῆς σιδηρομικῆς γραμμῆς τμῆμα κατῳκεῖτο σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ ὀλιγωτέρων Ἀρμενίων· μεγαλοπρεπεῖς, δημόσιαι (τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος) καὶ ἰδιωτικαὶ οἰκοδομαὶ καθίστων τοῦτο ἐκ τῶν ὡραιοτέρων πόλεων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας· ὅπως ἄλλως τε καὶ πανταχοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀλλ' ἰδίως ἐνταῦθα καὶ ἐν Αἰδινίῳ ἐγίνετο τὰ μάλιστα καταφανὴς ἡ διαφορὰ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἐντοπίων Τούρκων καὶ τῶν Ἑλλήνων· διὰ τοῦτο καὶ ὁ φανατισμὸς καὶ ἡ ἀγριότης τὴν ὁποίαν ἐπέδειξαν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν ἐκ θεμελίων καταστροφὴν τῶν δύο τούτων πόλεων ὑπερέβη πᾶσαν ἄλλην καταστροφὴν κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ σχεδίου τῆς ἐκριζώσεως τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας διὰ τῆς ἐξαφανίσεως τῶν κατοικιῶν των. Μόνον ἡ καταστροφὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ τμήματος τῆς Σμύρνης μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως εἶνε ἀνάλογος εἰς ἀγριότητα ἐκτελέσεως. Παντὸς ἄλλου ἐθνικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος προεῖχε παρὰ τοῖς Τούρκοις τὸ αἴσθημα τοῦ φθόνου.

χαμηλοὶ ἀμμώδεις λοφίσκοι κεκαλυμμένοι ὑπὸ ἐλαιοδένδρων. Εἶνε χαρακτηριστικὴ τῆς ὅλης παρορείου χώρας τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ μεσαίου Μαιανδρικοῦ πεδίου ἡ ἐξωτικὴ ὄψις τὴν ὁποίαν προσδίδουσιν εἰς τὸν τόπον, ὁρώμενον μάλιστα ἐξ ἀποστάσεως, οἱ λοφίσκοι οὗτοι διὰ τῶν παραδόξων μορφῶν αὐτῶν μὲ τὰς ὀξείας, ἰδιοτρόπους κορυφὰς καὶ τὰς ἀποτομωτάτας χασματώδεις πλευράς, αἵτινες σχηματίζονται ἐκ τῆς διαβρώσεως ὑπὸ τῶν βροχῶν καὶ τῆς ἐξολισθήσεως τμημάτων τῆς ἐπιφανείας. Μετὰ $^3/_4$ τῆς ὥρας περίπου, ἀφοῦ ὑπερβῶμεν τὴν ἄλυσον

Εἰκ. 1. Τὸ ἱερὸν τῆς κεντρικῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας Ναζλῆ μετὰ τὴν πυρπόλησιν ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἡ ὀρθία βάσις τῆς Ἁγίας Τραπέζης εἶνε ἀρχαῖος ἐνεπίγραφος κίων.

τῶν ἀμμωδῶν λοφίσκων εἰσερχόμεθα εἰς μικρὰν κοιλάδα διαρρεομένην ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ χειμάρρου Μάσταυρο τσάϊ· ἀπέναντι ἡμῶν ἔχομεν πλέον τμήματα τῆς ὑψηλοτέρας Μεσωγίδος. Ὀλίγοι πλινθόκτιστοι οἰκίσκοι καὶ καλύβαι καὶ ἐπὶ τῶν δύο ὀχθῶν τοῦ χειμάρρου, ἐν τῷ μέσῳ τῆς κοιλαδίσκης ἀποτελοῦσι τὸ νέον Τουρκικὸν χωρίον Μάσταυρο (Εἰκ. 2), τὸ ὁποῖον διατηρῆσαν παραδόξως τὴν ὀνομασίαν ἔδωκε καὶ εἰς τὸν χείμαρρον τὸ ὄνομα. Δι' ἀτραποῦ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπὶ τῆς κοίτης τοῦ ποταμοῦ, ὅστις διέρχεται ἐνταῦθα διὰ στενῆς κοιλάδος κλειομένης ἀμφοτέρωθεν ὑπὸ ὑψηλῶν συμπαγῶν προεξοχῶν τῆς Μεσωγίδος καταφύτων ὑπὸ ἐλαιῶν καὶ ἄλλων δένδρων, φθάνομεν μετὰ ἡμίσειαν περίπου ὥραν εἰς τὰ ἐρείπια τῶν ἀρχαίων Μασταύρων.

Ἡ πόλις ἔκειτο ἐντὸς μικροῦ σχετικῶς κοιλώματος κλειομένου πάντοθεν σχεδὸν ὑπὸ ὑψηλοτέρων ὄγκων καὶ χωριζομένου εἰς δύο τμήματα διὰ τοῦ ποταμίσκου Χρυσορρόα (τοῦ Μάσταυρο τσάϊ), ὅστις ρέων κατὰ βορειονοτίαν διεύθυνσιν διὰ μέσου τοῦ κοιλώματος θὰ ἐχώριζεν ἄλλοτε εἰς δύο τμήματα τὴν ἀρχαίαν πόλιν συμφώνως πρὸς τὴν ἀκριβῆ παρατήρησιν τοῦ Στεφάνου Βυζαντίου. Τὰ ὁρατὰ σήμερον ἐρείπια εὑρίσκονται πάντα ἐπὶ τοῦ δυσμικῶς τοῦ χειμάρρου τμήματος.

Ἡ κοίτη τοῦ ποταμοῦ εἶνε ἱκανῶς χαμηλοτέρα τοῦ ἐδάφους τῆς ἀρχαίας πόλεως, φαίνεται δ' ὅτι εἰς ἀνάλημμα τῆς πρὸς τὸ δυσμικὸν τμῆμα τῆς πόλεως

Εἰκ. 2. Τὸ χωρίον Μάσταυρο.

ὄχθης τούτου ἐχρησίμευσεν ἰσχυρότατον τεῖχος, τοῦ ὁποίου φαίνονται εἰς διάφορα σημεῖα πολλὰ τμήματα (Εἰκ. 3) δεικνύοντα ἀσφαλῶς, ὅτι ἐσυνεχίζετο καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ παρὰ τὴν πόλιν ροῦ τοῦ ποταμοῦ· εἶνε ἐκ μικρῶν λίθων καὶ ἀσβέστου ἐκτισμένον καὶ ὑποστηρίζεται κατὰ πυκνὰ διαστήματα ὑπὸ ἰσχυρῶν ἀντηρίδων· ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς του ἐνθυμίζει πολὺ τὸ τεῖχος τῆς Νύσης (ἀνωτέρω σελ. 19 εἰκ. 11), καὶ εἶνε ἴσως καὶ τοῦτο ἔργον τῶν τελευταίων Ρωμαϊκῶν ἢ τῶν ἀρχαιοτέρων Βυζαντινῶν χρόνων.

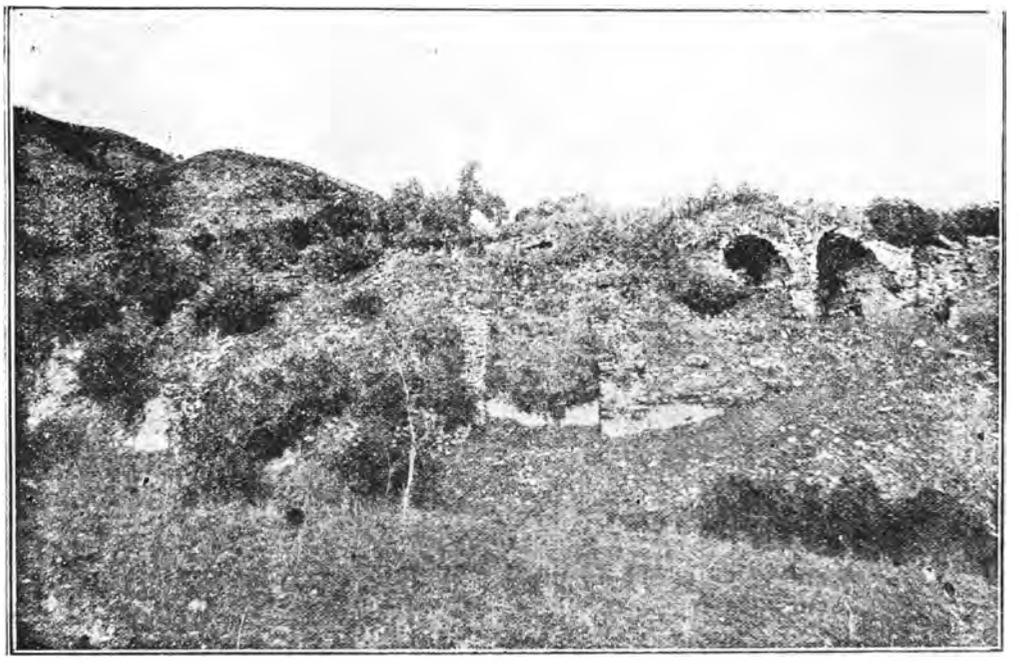
Ὀπίσω τοῦ τείχους τούτου εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων μόνον μέτρων σῴζεται ἀκόμη ὑψηλὸς τοῖχος μεγάλου δημοσίου οἰκοδομήματος Ρωμαϊκῶν χρόνων, τῆς συνήθους τοιχοδομίας ἐκ μικρῶν λίθων καὶ ἀσβέστου, προϋποτιθεμένου ὅτι ἡ ἐπι-

φάνεια θὰ ἐκαλύπτετο δι' ἐπενδύσεως ἐκ κονιάματος ἢ μαρμαρίνων πλακῶν· ἱκανὸν μέρος αὐτοῦ καλύπτεται ὑπὸ ἐπιχώσεως· ὁρατὰ εἶνε ἐπ' αὐτοῦ δύο μεγάλα τοξωτὰ ἀνοίγματα, εἴσοδος πιθανώτατα (τὸ ὑψηλότερον μέρος τοῦ τοίχου φαίνεται δεξιὰ ἐπὶ τῆς εἰκόνος 3 ὑπεράνω τῶν κορυφῶν τῶν δένδρων). Δὲν ἐσημείωσα οὐδὲν χαρακτηριστικὸν ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηριζόμενος νὰ τολμήσῃ τις ὑπόθεσιν περὶ τοῦ εἴδους τοῦ οἰκοδομήματος· τὴν μεγαλειτέραν πιθανότητα θὰ εἶχεν ἡ γνώμη, ὅτι εἶνε λείψανον γυμνασίου· εἰς ὑποστήριξιν ταύτης δύναταί τις νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν τυχαίαν ἴσως, ὁμοιότητα τοῦ σῳζομένου τμήματος τοῦ τοίχου πρὸς

Εἰκ. 3. Λείψανα ἀναλήμματος ὄχθης Χρυσορρόα.

σῳζόμενον μέρος τοίχου τοῦ γυμνασίου Νύσης (Nysa ad M. σελ. 45 εἰκ. 17) καὶ τοῦ τοίχου μὲ τὰ τρία τοξωτὰ ἀνοίγματα (Οὔτς γκιὸζ) τοῦ γυμνασίου τῶν Τράλλεων (Ath. Mitt. 1893 σελ. 397). Εἰς ἀπόστασιν ὄχι μεγαλειτέραν τῶν 100 μέτρων (ὅσον δύναμαι ἐκ μνήμης νὰ ὑπολογίσω) ὑπάρχουσιν ἱκανὰ ἐρείπια στρογγύλου ἀμφιθεατρικοῦ κτιρίου μετρίου μεγέθους (καταμέτρησιν δὲν ἔκαμα, οὐδὲ πρόχειρον· ἀλλὰ καθ' ὑπολογισμὸν τὸ κτίριον δὲν θὰ ἰσοῦτο κατὰ τὸ μέγεθος οὐδὲ πρὸς τὸ ἥμισυ τοῦ ἀμφιθεάτρου τῆς Περγάμου). Φανερὰ εἶνε τὰ τρία τέταρτα περίπου τοῦ μεγάλου κυκλικοῦ κτίσματος (Εἰκ. 4), τὸ ὁποῖον περιέκλειε τὸν κύκλον τῆς ὀρχήστρας καὶ ἐχρησίμευε πρὸς ὑποστήριξιν καὶ τοποθέτησιν τῶν ἐδωλίων· ἀποτελεῖται τοῦτο ἐκ σειρᾶς μεγάλων, πολὺ ὑψηλῶν ἐν κύκλῳ συνεχομένων καμαρῶν, τῶν ὁποίων ἡ στέγη φέρεται πλαγίως κεκλιμένη πρὸς τὸ ἐσωτερικόν, διὰ νὰ σχη-

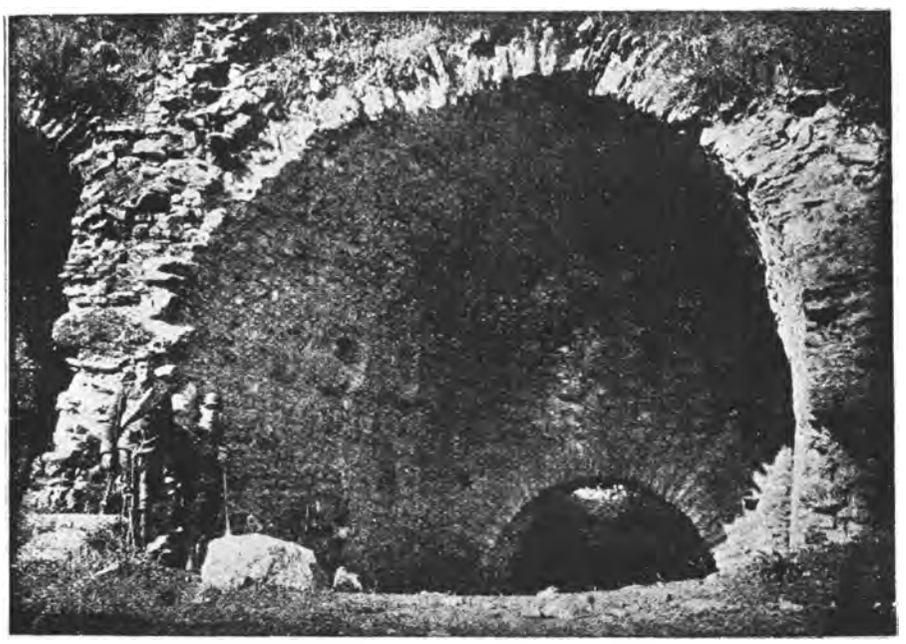
Εἰκ. 4. Ἐρείπια ἀμφιθεάτρου Μασταύρων.

Εἰκ. 5. Καμάραι ἀμφιθεάτρου Μασταύρων.

ματισθῇ ἄνω ἡ ἀναγκαία πρὸς τοποθέτησιν τῶν ἐδωλίων πλαγία ἐπιφάνεια. Ἐπὶ τῆς εἰκόνος 5 καὶ 6 φαίνεται εὐτυχῶς ὁπωσδήποτε σαφῶς ὁ τρόπος τῆς οἰκοδομῆς.

Ἀπὸ κοινοῦ στερεωτάτου ποδὸς ἐκ μικρῶν λίθων καὶ ἀσβέστου ἐκτισμένου, ἐγείρεται πρὸς ἀμφοτέρας τὰς διευθύνσεις τὸ τοξοειδὲς κάλυμμα τῶν γειτονικῶν καμαρῶν κατεσκευασμένον τοῦτο ἐξ ἐπιπέδων, λεπτῶν σχετικῶς, μετρίως μόνον, ἢ οὐδόλως ἐξειργασμένων πλακῶν. Ἐπὶ τῶν αὐτῶν εἰκόνων δύναται νὰ παρατηρηθῇ κάπως καὶ ἡ πρὸς τὰ ἔσω κλίσις τῆς στέγης τῆς καμάρας. Ὅπως ἐνδυναμώνεται ἡ στέγη αὕτη πρὸς μεγαλειτέραν στερεότητα, διηρεῖτο ἐν τῷ μέσῳ διὰ παχέως τοίχου, τοῦ ὁποίου ὡς βάσις ἐχρησίμευεν ἰσχυρόν, ἀνοικτὸν τόξον μετ' ἰδιαιτέρας ἐπιμελείας ἐκ καλῶς κατειργασμένων πλακῶν ἐκτισμένον (φαίνεται καὶ

Εἰκ. 6. Ἐσωτερικὸν καμάρας ἀμφιθεάτρου Μασταύρων.

τοῦτο καλῶς ἐπὶ τῆς εἰκόνος 6)· διὰ τῆς ὀπῆς, ἡ ὁποία φαίνεται λευκὴ κάτωθεν τῆς κορυφῆς τοῦ τόξου τούτου ἐπὶ τῆς εἰκόνος, καὶ εὑρίσκεται ἐν τῇ πραγματικότητι περίπου ἐπὶ τοῦ πρὸς τὰ ἔσω ἄκρου τῆς καμάρας εἰσχωρεῖ τις σήμερον εἰς τὸν χῶρον τῆς ὀρχήστρας.

Ὡς δύναται νὰ παρατηρηθῇ ἐπὶ τῆς εἰκόνος 4 ἀριστερά, καὶ ἐπὶ τῆς εἰκόνος 5 δεξιά, σῴζονται πολλαχοῦ καὶ οἱ τοῖχοι, οἱ ὁποῖοι ἀπέκρυπτον ἐξωτερικῶς τὰ ἀνοίγματα τῶν καμαρῶν· στηρίζονται οὗτοι δι' ἰσχυρῶν ἀντηρίδων· παρὰ τὴν πλευρὰν τοῦ ἀμφιθεάτρου, ἥτις διακρίνεται μετὰ τῶν καλυπτήρων τούτων τοίχων ἐπὶ τῆς εἰκόνος 4 ὑπάρχει ἡ κοίτη ρύακος, ὅστις ἕνεκα τῆς ἰσχυρᾶς κλίσεως τοῦ ἐδάφους θὰ εἶνε πολὺ ὁρμητικὸς μετὰ βροχήν, οὗτος δὲ δὲν ἀφῆκε νὰ σωρευθῇ καὶ ἐκεῖ ἡ ἐπίχωσις, καὶ διὰ τοῦτο κατὰ τὸ σημεῖον ἐκεῖνο εἶνε εἰς

τὸ μέγιστον ὕψος ὁρατὸν τὸ ἐρείπιον τοῦ κτιρίου. Ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς διακρίνεται ἀρκούντως ἡ καλύπτουσα πιθανῶς σῳζόμενα ἐδώλια κεκλιμένη ἐπιφάνεια καὶ σημειοῦται μόλις ὁ κύκλος τῆς ὀρχήστρας· ἀλλ' ἡ ἐπίχωσις εἶνε πολὺ μεγάλη, ὑπερύψηλαι δὲ γηραιαὶ ἐλαῖαι κατέχουσι πυκνῶς τὴν ἔκτασιν τῆς ὀρχήστρας. Κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν ἡμῶν ἡ ὀρχήστρα καὶ τὸ ὅλον εὔχρηστον μέρος τοῦ κτιρίου ἐχρησίμευεν ὡς μάνδρα προβάτων εἰς Τοῦρκον ποιμένα στήσαντα τὴν πρόχειρον ἐκ χονδρῶν ταπήτων σκηνήν· του κάτωθεν τῶν ἐλαιῶν (Εἰκ. 7).

Εἰκ. 7. Σκηνὴ ποιμενικὴ ἐπὶ τῆς ὀρχήστρας τοῦ ἀμφιθεάτρου Μασταύρων.

Ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ, ὅπου δὲν εἶνε σήμερον ὁρατὰ ἐρείπια, ὑψοῦνται ἐν συνεχείᾳ λίαν ἀπότομα βουνά, μεμονωμέναι κορυφαὶ τῆς Μεσωγίδος (Εἰκ. 8)· ἐπὶ ἑνὸς τούτων φαίνονται τὰ τείχη μεσαιωνικοῦ κατὰ τὴν μακρόθεν ἐντύπωσιν φρουρίου· εἶνε τὸ Eskia Kalé, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ὁ v. Diest, ἀλλ' εἶνε πολὺ ἀμφίβολον, ὅτι ἔχει δίκαιον χαρακτηρίζων τοῦτο ὡς τὴν ἀκρόπολιν [1] τῶν Μασταύρων· νομίζω, ὅτι ἡ θέσις εἶνε ὑπερβολικῶς ἀπομεμακρυσμένη τῶν λοιπῶν ἐρειπίων, καὶ ἡ πρόσοδος πρὸς ταύτην θὰ ἦτο λίαν δύσκολος, ἂν καὶ πρέ-

[1] Καὶ τὰ ἐρείπια τὰ ὁποῖα ὁ Hamilton ἔ. ἀ. ἀποδίδει εἰς τὴν αὐτὴν ἀκρόπολιν δὲν ἠδυνήθην ἐγὼ νὰ ἐπανεύρω.

πει νὰ ὁμολογηθῇ, ὅτι δὲν δύναταί τις νὰ ὑπολογίσῃ πολὺ ἐπὶ τῆς σημερινῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους, ὅταν θέλῃ νὰ ἀναπαραστήσῃ τὴν ἀρχαίαν κατάστασιν· εἰς τὰ ἀμμώδη βουνά, ὅπως εἶνε καὶ αἱ παραφυάδες τῆς Μεσωγίδος, αἱ παραμορφοῦσαι τὴν ὄψιν διαβρώσεις καὶ ἐξολισθήσεις εἶνε τεράστιαι· γνωστὸν μαρτύριον τούτου ὡς πρὸς τὴν ριζικὴν μεταμόρφωσιν ἀρχαίων τοποθεσιῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ εἶνε πρὸ πάντων ἡ ἀκρόπολις τῶν Σάρδεων.

Ἐπὶ τοῦ ὡς ἄνω φρουρίου δὲν ἀνήλθομεν ἡμεῖς, διότι εἰς Μάσταυρα μετέβημεν μετὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Σαγγαρίου, ὁπότε εἶχεν ἀρχίσει ἡ δράσις τῶν

Εἰκ. 8. Κορυφαὶ ἀνατολικῶς Χρυσορρόα.

Τσετῶν, αἱ δὲ διαδόσεις περὶ ὑπάρξεως τούτων καὶ ἐπὶ τῆς Μεσωγίδος ἐδέσμευον τὴν ἐλευθερίαν τῶν κινήσεων ἡμῶν, καὶ εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ μὴ ἀπομακρυνώμεθα πολὺ τῶν συνοδευόντων ἡμᾶς στρατιωτῶν, οὐδὲ καὶ τὰς γειτονικὰς πρὸς τὰ ἐρείπια τῶν Μασταύρων θέσεις κατωρθώσαμεν νὰ ἐξετάσωμεν. Ἐπὶ τῶν πλαγίων τῶν βουνῶν, τὰ ὁποῖα, ὡς εἴπομεν ἤδη, παρακολουθοῦσιν ἑκατέρωθεν τὴν κοίτην τοῦ ποταμίσκου ἀπὸ τοῦ χωρίου Μάσταυρο μέχρι τῶν ἐρειπίων φαίνονται μακρόθεν τὰ ἀνοίγματα καμαρῶν, προφανῶς τάφων ὁμοίων πρὸς τοὺς περιγραφέντας ἀνωτέρω σελ. 15 - 16 τάφους τῆς Νύσης.

Ἐντὸς τοῦ κήπου τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων κρημνισθείσης ἐκκλησίας τοῦ Ναζλῆ (ἀνωτέρω εἰκ. 1) ἀνεῦρον καὶ ἐφρόντισα νὰ μεταφερθῇ εἰς Σμύρνην, ὅπου κατετέθη ἐν τῇ παρὰ τὸ διοικητήριον συλλογῇ ἡ ἐπιτύμβιος ἐπιγραφὴ Le

Bas-Waddington 1664, σπουδαία διὰ τὴν μνημόνευσιν τῆς κρατίστης βουλῆς τῶν Μασταυρειτῶν. Ὡς δεικνύει ἡ ἐνταῦθα δημοσιευομένη εἰκὼν (Εἰκ. 9) ταύτης, εἶνε χαραγμένη ἐπὶ μιᾶς πλευρᾶς σαρκοφάγου ἐντὸς δέλτου τὴν ὁποίαν κρατεῖ ἑκατέρωθεν ἀνάγλυπτος Ἔρως· ἄνωθεν τῆς δέλτου διάφοροι καρποί. Ἐν Κάτω Ναζλῆ ἐπί τινος κρήνης πλησίον τοῦ παλαιοῦ Τζαμίου ἀνεύρομεν καὶ τὴν

Εἰκ. 9. Ἐπιτύμβιος ἐπιγραφὴ ἐκ Μασταύρων.

ὁμοίως ἐπιτύμβιον ἐπιγραφὴν CJG 2951. Εἶνε καὶ αὕτη χαραγμένη ἐντὸς δέλτου ἐπὶ τῆς πλευρᾶς σαρκοφάγου· ἑκατέρωθεν τῆς δέλτου εἶνε προτομὴ λίαν κακότεχνος ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἐντὸς στεφάνου ἐκ καρπῶν, ἀπὸ τοῦ ὁποίου κρέμαται πρὸς τὰ κάτω σταφυλή. Τὸ ὄνομα τοῦ θανόντος Μελιτινιανοῦ ἦτο προφανῶς Τρῖστος (Τρίστου χρηστοῦ ἀντὶ ***Τρὶς*** κλ. τοῦ δημοσιευθέντος ἀντιγράφου).

Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ

ΝΑΟΠΟΙΟΙ ΚΑΙ ΕΣΣΗΝΕΣ

Ἡ ἐνεπίγραφος στήλη, τὴν ὁποίαν εὗρεν ἐντετειχισμένην ἐν μεταγενεστέρῳ κτίσματι κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς πρὸς ἀποκάλυψιν τῆς ἐν Ἐφέσῳ περιπύστου ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ ἐδημοσίευσεν ὁ συνάδελφος κ. Γ. Σωτηρίου ἀνωτέρω ἐν σελ. 113 μετ' εἰκόνος 28 καὶ βραχέος ὑπομνήματος, προέρχεται πάντως, ὅπως καὶ ὁ Σωτηρίου ὀρθῶς λέγει, ἐκ τοῦ περὶ τὸ Ἀρτεμίσιον χώρου, ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ ἄλλο ὑλικόν, ληφθὲν διὰ τὰς οἰκοδομικὰς ἀνάγκας τῶν τε ὑστέρων Ρωμαίων καὶ τῶν Βυζαντίνων, ἀνευρέθη κατὰ περιόδους ἐν ταῖς διαφόροις ἀνασκαφικαῖς ἐργασίαις τῆς Ἐφέσου καὶ δὴ καὶ ἐν ταῖς τελευταίαις Ἑλληνικαῖς ἐρεύναις.

Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι κεχαραγμένη ἐπὶ τῆς στήλης διὰ γραμμάτων ἐπιμεμελημένων τοῦ 2ου μ. Χ. αἰῶνος, ὕψους 0.80 περίπου, σῴζεται δὲ κάτω πλήρης μέχρι τέλους, ἀλλὰ στερεῖται μικροῦ, πιθανῶς, μέρους τῆς ἀρχῆς αὐτῆς.

Ἡ μεταγραφὴ τοῦ σῳζομένου κειμένου τῆς στήλης ἔχει ὡς ἑξῆς·

Σ \ — ∧ Ψ Γ
φιλοσέβαστος ν[ε
οποιὸς αὐθαίρετ[ος,
φιλοτείμως τὴν
ἀρχὴν ἐπιτελέσας
μετὰ καὶ τοῦ ἀδελ-
φοῦ Διογένους.
Ἀγαθῇ Τύχῃ.
Εὐχαρι]στῶ σοι, Κυρία
Ἄρτεμι, Τ(ιβέριος) Φλ(άουιος) Ἀσκληπιόδωρος, νεοποιὸς
αὐθαίρετος, ἐκτελέσας
τὰς δύο ἐσσηνίας εὐσεβῶς καὶ φιλοτείμως
σὺν καὶ Φλ(αουίᾳ) Φοίβῃ τῇ θυγατρί μου καὶ τῷ συμήνῳ μου Αὐρ(ηλίῳ) Ἐπαγάθῳ
καὶ νυκτοφυλακήσας
τὰς δύο νυκτοφυλακὰς
ἐκ τῶν ἰδί[ων,
μετέχων καὶ τῆς φι[λοσεβάστου γερουσίας, φυ(λῆς) Ἀντωνι⟨νι⟩ανῆς, χι(λιαστὺν) Παιανιεύς.

Καὶ ἐν τῷ ἀπολεσθέντι ἀνωτέρῳ τεμαχίῳ τῆς ἐπιγραφῆς φαίνεται ὅτι ὁ αὐτὸς Τίτος Φλάουιος Ἀσκληπιόδωρος ἐμνημονεύετο ὡς φιλοτίμως ἐπιτελέσας τὴν ἀρχὴν τῆς νεοποιΐας μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ Διογένους πρότερον. Ἔπειτα ἀκολουθεῖ ἐν τῇ στήλῃ ἡ δευτέρα, ἡ καὶ πλήρως σῳζομένη, αἰτία τῆς εἰς τὴν Ἄρτεμιν ἀναθέσεως ἤτοι ἡ εὐχαριστία ἐπὶ τῇ εὐτυχεῖ ἐκτελέσει ἄλλης ἱερατικῆς ἀρχῆς, τῆς ***ἐσσηνίας,*** ὡς καὶ ἐπὶ τῇ ***νυκτοφυλακῇ*** ἐν τῷ τεμένει τῆς Ἐφεσίας θεοῦ.

Πρὶν εἰσέλθω εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς ἐπιγραφῆς, παρατηρῶ ὅτι τὰ προωνύμια τοῦ Ἀσκληπιοδώρου Τίτος Φλάουιος, τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ τὸ διὰ τὸν πατέρα τεθὲν ὄνομα Φλαουία, ἰδίᾳ δὲ τὸ ἐν τέλει τῆς ἐπιγραφῆς μνημονευόμενον ὄνομα φυλῆς ***Ἀντωνινιανῆς,*** ὅπως πρέπει νὰ ἀναπληρωθῇ τὸ ἐλλιπῶς κεχαραγμένον ***Ἀντωνιανῆς,*** πείθουσιν ὅτι ὁ Ἀσκληπιόδωρος ἔζησεν μετὰ τοὺς χρόνους τῶν Φλαουίων αὐτοκρατόρων, πάντως δὲ μετὰ τὴν ὀνομασίαν τῆς Ἀντωνινιανῆς φυλῆς πρὸς τιμὴν τῶν Ἀντωνίνων, τοῦ τε Ἀντωνίνου τοῦ εὐσεβοῦς καὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου (138 - 180 μ. Χ.) ἤτοι περὶ τὰ τέλη τοῦ 2ου μ. Χ. αἰῶνος.

Ἀντωνινιανὴ φυλὴ ἀπαντᾷ καὶ ἐν ἄλλῃ ἐπιγραφῇ ἐξ Ἐφέσου δημοσιευθείσῃ ἐν (Forschungen in) Ephesos II σελ. 168 ἀριθ. 50. Ὁ Benndorf ἐν Ephesos I σελ. 31 ἐθεώρει ἀμφίβολον τὴν σύγχρονον ὕπαρξιν τῶν φυλῶν Ἀδριανῆς καὶ Ἀντωνινιανῆς, ἀλλ' ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα τιμητικὴ ἐπὶ βάθρου ἀνδριάντος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀντωνίνου τοῦ εὐσεβοῦς ἐπιγραφὴ ἐν τῷ ὑπὸ στοιχεῖον c ἀντιγράφῳ αὐτῆς ἀναφέρει ὡς ἀναθέσασαν τὴν Ἀδριανὴν φυλήν, ἐν ᾧ ἐν ἄλλῳ ἀντιτύπῳ, τῷ ὑπὸ στοιχεῖον d, ἀναθέτει ἕνα τῶν ἀνδριάντων ἡ Ἀντωνινιανή.

Αἱ πέντε ἀρχικαὶ φυλαὶ τῆς Ἐφέσου κατὰ γενετικὴν σειρὰν ἦσαν 1) ἡ τῶν ***Ἐφεσίων,*** 2) ἡ τῶν ***Τηΐων,*** 3) ἡ τῶν ***Καρηναίων,*** αἱ ἐκ τῶν ἐπηλύδων, τῶν κληθέντων ὑπὸ τῶν Ἐφεσίων εἰς βοήθειαν κατὰ τῶν Ἀνδρόκλου παίδων, σχηματισθεῖσαι, 4) ἡ τῶν ***Βεμβιναίων*** ἀπὸ τῶν ἐκ τῆς Ἀργείας Βεμβίνης ἐποίκων καὶ 5) ἡ τῶν ***Εὐωνύμων*** ἀπὸ τῶν ἐκ τῆς Ἀττικῆς Εὐωνύμου καταγομένων κατοίκων τῆς Ἐφέσου. Πρβ. Στράβωνος XIV 1,20 σελ. 640. Στέφ. Βυζάντ. ἐν λ. Βέννα, ἔνθα ὁ Hicks B(ritish) M(useum Ancient Greek) Inscr. III ἀριθ. DXVIII διορθοῖ εἰς ***Βέμβινα,*** ὁ δὲ Heberdey εἰσάγει τὸν ἐξ ἐπιγραφῶν γνωστὸν τύπον ***Βένβινα*** Ephesos I 30 σημ. 6. Dittenberger Syll I^3 353 σημ. 5 — Ephesos I 29 - 31. Τὸ ὄνομα ***Βέννα,*** τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ καὶ ἐν Θράκῃ, ἔχει δὲ καὶ τύπον ***Βείνη,*** ὁ Fick Vorgr. Ortsn. 22 ἀνάγει εἰς ρίζαν ΒένF - ΒένFος. Ὁ δὲ Kannengiesser ἐν Klio XI 1911, 32. 43 σχετίζει καὶ πρὸς Ἐτρουσκικά. Πρβ. καὶ τὸ Κρητικὸν ***Βήνη.***

Ἐπὶ Αὐγούστου προσετέθη ἕκτη φυλὴ ἡ κληθεῖσα ***Σεβαστή.*** Εἶτα δὲ ἀναφαίνονται ἡ ***Ἀδριανὴ*** καὶ ἡ ***Ἀντωνινιανὴ*** μετὰ τοὺς οἰκείους αὐτοκράτορας καὶ εἰς τιμὴν αὐτῶν κατασταθεῖσαι, εἴτε κατὰ λόγον αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ

εἴτε καὶ μετὰ νέαν κατανομὴν τῶν εἰς τὰς παλαιὰς φυλὰς ἀνηκουσῶν χιλιαστύων, ἁπλῶς πρὸς δημιουργίαν νέας φυλῆς γενομένην (Ephesos II 169). Πρβ. Szanto Abh. Wien. Akad. (144) 1901, V, 59, Wilamowitz Ber. Berl. Akad. 1906, 65, Bürchner ἐν RE² V 2785. 2798, νεωστὶ δὲ Jos. Keil Die ephesischen Chiliastyen ἐν Jahreshefte XVI 1913, 245 καὶ Busolt Griech. Staatskunde 118 σημ. 8.

Ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ πρώτου μέρους τῆς ἐπιγραφῆς ὁ Τίτος Φλάουιος Ἀσκληπιόδωρος ἢ ἄλλος τις ἐχρημάτισε ***νεοποιὸς αὐθαίρετος*** μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ Διογένους καὶ ἀπονέμει εὐχαριστίαν ἐπὶ τῇ φιλοτίμῳ ἐπιτελέσει τῆς ***ἀρχῆς*** ταύτης. Τοιαύτας εὐχαριστίας νεοποιῶν τῆς Ἐφέσου ἔχομεν καὶ ἄλλας ἐξ ἐπιγραφῶν γνωστάς, συνήγαγε δὲ τὰς πλείστας ὁ Hiks ἐν B(ritish) M(useum Ancient Greek) Inscriptions τόμ. III, 2 σελ. 80 ἑ.

Ἀλλὰ πρὶν ἐξετάσωμεν τὰ κατὰ τὴν ἐν Ἐφέσῳ ναοποιίαν εἶναι ἀνάγκη πρὸς πληρεστέραν ταύτης κατανόησιν νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἱστορικὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ἀρχῆς ταύτης ἔν τε τῇ ἠπειρωτικῇ καὶ τῇ νησιωτικῇ καὶ τῇ Μικρασιατικῇ Ἑλλάδι.

ΔΙΚΑΙΟΔΟΣΙΑ ΤΩΝ ΝΑΟΠΟΙΩΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Τὸ ἐν τῇ Μικρασιατικῇ κυρίως Ἑλλάδι μεγίστην λαβὸν ἐπίδοσιν ἀρχεῖον τῶν ἀλλαχοῦ μὲν ***ναοποιῶν,*** ἀλλαχοῦ δὲ ***νεοποιῶν*** ἢ ***νεωποιῶν*** ἢ ***ναποῶν*** καλουμένων ἀρχόντων εἶχε ποικίλα ἐν ἑκάστῳ τόπῳ καθήκοντα, τῶν ὁποίων ἡ σημασία καὶ ἐν τῷ ἐλαχίστῳ αὐτῶν περιορισμῷ, δὲν ἦτο δευτερεύουσα καὶ ἀναξία λόγου.

Ἡ ἐτυμολογικὴ ἀρχὴ τῆς λέξεως ναοποιὸς - νεωποίης - ναποὸς - ναπόας, δηλοῖ ὅτι ἡ ἐξουσία τῶν ναοποιῶν ἦτο τὸ πρῶτον καθαρῶς τεχνική, περιωρίζετο δὲ εἰς ὅσα καθήκοντα ἐπέβαλλεν ἡ κατασκευὴ τῶν ναῶν καὶ ἡ διοίκησις ταύτης μετὰ πάντων τῶν συναφῶν αὐτῇ ζητημάτων, ἰδίᾳ δὲ ἡ δευτέρα αὕτη, ἡ ὁποία ἀπῄτει πρόσωπα οὐχὶ ἀσήμαντα καὶ τυχαῖα, ἀλλ' ἀπολαύοντα ἐκτιμήσεως καὶ δυνάμενα νὰ ἔχωσι κῦρος ἐπαρκές, ὅπως ἀσκήσωσι τὸ ἐποπτικὸν καὶ ἐξελεγκτικὸν αὐτῶν ἔργον μετ' ἀκλονήτου ἐπιβολῆς. Τὸ διὰ τὴν οἰκοδομίαν τῶν ναῶν συγκροτηθὲν τὸ πρῶτον συμβούλιον τοῦτο τῶν «ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτρόπων» παρέμενεν ἐνιαχοῦ καὶ μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς κυρίως οἰκοδομικῆς ἐργασίας, τοῦτο μὲν πρὸς ἐκπλήρωσιν ὁμοίας, ἀλλὰ μᾶλλον περιωρισμένης ἀποστολῆς ἐπιδιορθώσεων καὶ συμπληρώσεων τοῦ ναοῦ, τοῦτο δὲ κατ' ἐπέκτασιν τῆς προηγηθείσης δικαιοδοσίας καὶ πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς οὐχὶ δυσκόλως ἐκ τῶν πρώτων ἐκείνων καθηκόντων καὶ τῆς κτηθείσης πείρας γεννωμένης διαχειριστικῆς καθ' ὅλου καὶ τοῦ ναοῦ διοικητικῆς ἐξουσίας. Ἡ τοιαύτη τῆς ναοποιΐας ἐξέλιξις οὔτε πανταχοῦ οὔτε πάντοτε συνετελέσθη κατὰ τὸν αὐτὸν προοδευτικὸν τρόπον, ἀλλὰ ποὺ μὲν παρέμεινε στάσιμος, ποὺ δὲ ἀνεπτύχθη κατὰ λόγον τῶν τε περιστάσεων καὶ τοῦ περιβάλλοντος. Ἡ σημασία τῶν ναῶν καὶ ἡ σπουδαιότης τῆς ἐν αὐτοῖς τελουμένης λατρείας, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ὁ βαθμὸς τῆς κυριαρχίας τῶν ἱερῶν τούτων ἐπὶ τοῦ περιβάλλοντος κόσμου, μάλιστα δὲ ἐν τόποις σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς ἐξέχουσάν τινα λατρείαν ἀφιερωμένοις, ἦσαν εὐλόγως παράγοντες ἀναπτύξεως τῆς ἐξουσίας παντὸς ἐκ τοῦ κύρους τοῦ λατρευομένου θεοῦ καὶ τὸ ἴδιον

αὐτοῦ κῦρος ἀντλοῦντος θρησκευτικοῦ ἢ ἐκκλησιαστικοῦ ἄρχοντος. Ὅταν δὲ λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἐξήσκουν τὰ μεγάλα θρησκευτικὰ κέντρα ἐπὶ τὸν ὅλον ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν βίον ἔν τε τῇ ἠπειρωτικῇ καὶ τῇ νησιωτικῇ Ἑλλάδι, οὐχὶ δὲ ὀλιγώτερον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ δὴ καὶ ἐν τοῖς μεταγενεστέροις Ἑλληνικοῖς καὶ Ρωμαϊκοῖς χρόνοις, δύναται εὐκόλως νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν ἐπίδοσιν τῶν ἀρχαίων θρησκευτικῶν ἀξιωμάτων ἐν τῇ ποικιλωτάτῃ αὐτῶν ἐκφάνσει.

Α. ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΛΛΑΣ

1. Δελφοί.

Ἐν Δελφοῖς οἱ ναοποιοὶ ἀπετέλουν πολυμελέστατον διεθνὲς ἢ οἰκουμενικὸν συμβούλιον, συγκείμενον πιθανώτατα ἐκ πεντήκοντα τοὐλάχιστον μελῶν, ἐκλεγομένων μεταξὺ ἐπιφανεστάτων ἀνδρῶν ὑφ' ἑκάστης τῶν εἰς τὸ Δελφικὸν ἱερὸν συντελουσῶν πολιτειῶν οὐχὶ ἄνευ τῆς οὐσιαστικῆς ἐπιδράσεως τοῦ συνεδρίου τῶν Ἀμφικτιόνων. Τὸ συνέδριον τοῦτο δὲν ἦτο πρόσκαιρον μέχρις ἀποπερατώσεως τῆς οἰκοδομίας τοῦ μεγάλου ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἕνεκα τοῦ ὁποίου ἱδρύθη, ἀλλὰ παρέμενεν ὡς μόνιμός τις καὶ τακτικὴ ἀρχή, καθ' ὡρισμένα χρονικὰ διαστήματα ἀνανεουμένη, ὅπως ἔδειξεν ὁ Bourguet προσαγαγὼν καὶ τὰ ἐπιγραφικὰ μαρτύρια ἐν τῷ BCH XX 1896, 197 ἑ. 221 ἑ. XXVII 1903, 49 ἑ. καὶ Administration financière du sanctuaire pythique au IV siècle avant J-Chr. (1905) 65 ἑ. Κεραμόπουλλος Τοπογραφ. Δελφ. 29 ἑ. — Ἔργον αὐτῶν ἦτο ἡ ἐποπτεία τῆς οἰκοδομίας τοῦ ναοῦ καὶ ἡ μετὰ τὸ πέρας ταύτης συντήρησις τοῦ οἰκοδομήματος. Κατὰ δὲ τὰ ἔτη 346-336 π. Χ. μαρτυρεῖται ἡ ἐπέκτασις τῆς φροντίδος τῶν Δελφικῶν ναοποιῶν καὶ ἐπὶ ἄλλα ἱερὰ κτίσματα τοῦ τε Δελφικοῦ καὶ τοῦ Πυλαίου ἱεροῦ (Dittenb. Syll.[3] I, 237 σημ. 1. 243, 43. 245, 46).

Ὅτι τὸ μέγα συμβούλιον τῶν Δελφικῶν ναοποιῶν ἀπετελεῖτο ἐκ μελῶν ἐκλεγομένων ὑφ' ἑκάστης τῶν ἀντιπροσωπευομένων ἐν Δελφοῖς πολιτειῶν ἤκασεν ὁ Bourguet ἐν BCH 1896, 223, ἐπειδὴ ὅμως, ὅπως ἐξάγεται ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν, οὔτε ὁ ἀριθμὸς τῶν θέσεων ἑκάστης πόλεως φαίνεται παγίως καθωρισμένος, ἀλλὰ κυμαινόμενος, οὔτε ἡ αὐτὴ πόλις πάντοτε ἀντιπροσωπεύεται, εἶναι ἐνδεδειγμένως πιθανωτέρα ἡ εἰκασία τοῦ Dittenberger (Syll[2]. I, 140_3 καὶ Syll.[3] I, 237 σελ. 329) ὅτι τὴν ἐκλογὴν τῶν ναοποιῶν ἐπετέλει ἐν Δελφοῖς αὐτὸ τὸ Ἀμφικτιονικὸν συνέδριον μὴ δεσμευόμενον ὑπὸ περιορισμῶν, ἀλλ' ἀποβλέπον ἁπλῶς εἰς τὰ ἁρμοδιώτατα πρὸς τὸ ἀξίωμα πρόσωπα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπῆρξέ ποτε καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος καὶ διακεκριμένοι ἄνδρες ὡς οἱ ἱστοριογράφοι Μήδειος ὁ Λαρισαῖος, ὁ οἰκεῖος τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ φίλος τοῦ Ἀντιγόνου καὶ τοῦ Δημητρίου, καὶ ὁ Μεγαρεὺς Διευχίδας, ὁ Ἐπιτέλης ὁ Ἀθηναῖος ὁ ὁποῖος φαίνεται ἰδιαιτέρως ἀσχοληθεὶς περὶ τὰ θρησκευτικὰ πράγματα, ὁ Βοιωτάρχης Ἀβαιόκριτος καὶ πολλοὶ ἴσως ἄλλοι ἐπιφανεῖς ἄνδρες, ἄγνωστοι νῦν εἰς ἡμᾶς διὰ τὸ ἐλλιπὲς τῆς παραδόσεως [1].

---

[1] Ἐκ τῆς ὀρθῆς ἐν μέρει ἀντιρρήσεως τοῦ Dittenberger ἀφορμώμενος ὁ Bourguet κατέληξεν ἐν Admin. financière 71 σημ. 3 εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ὑφ' ἑκάστης πόλεως ἢ ὁμάδος πόλεων γινομένη ἐκλογὴ δὲν ἦτο ἀπηλλαγμένη τῆς ἐμμέσου, ἀλλ' οὐσιαστικῆς καὶ σημαντικῆς ἐπεμβάσεως τοῦ συνεδρίου τῶν Ἀμφικτιόνων.

Περὶ τῆς παρουσίας τοῦ βασιλέως Φιλίππου τῆς Μακεδονίας μεταξὺ τῶν ναοποιῶν, ὡς ὀρθῶς εἶχεν εἰκάσει ὁ Bourguet, ἐξέφρασε δισταγμοὺς ὁ Br. Keil Hermes XXXII 1897, 413, ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος. Πρβ. Dittenb. Syll.[3] I, 237_3. Bourguet Adm. fin. 75 σημ. 1.

Ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῆς δικαιοδοσίας αὐτῶν οἱ Δελφικοὶ ναοποιοὶ διὰ τὸ ἀδύνατον τῆς ἑκάστοτε παραστάσεως τῆς ὁλομελείας τοῦ συνεδρίου αὐτῶν ἐν Δελφοῖς πρὸς διεξαγωγὴν τῆς τρεχούσης ὑπηρεσίας, προέβαινον εἰς τὸν καθορισμὸν μηνιαίου ἀντιπροσώπου ἐκ τοῦ συνόλου αὐτῶν λαμβανομένου, τοῦ ***ἐπιμηνιεύοντος,*** ὅστις μετὰ τοῦ Δελφοῦ ναοποιοῦ ἐξετέλει τὰς ἀποφάσεις τῆς ὁλομελείας καὶ διεξῆγε τὰ τυχὸν παρουσιαζόμενα δευτερεύοντα ὑπηρεσιακὰ ζητήματα. Ἡ ὁλομέλεια συνήρχετο εἰς δύο συνόδους, τὴν ἐαρινὴν καὶ τὴν φθινοπωρινὴν πυλαίαν, προηδρεύετο δὲ ὑπὸ τριῶν ναοποιῶν, οὐχὶ ἑκάστοτε τῶν αὐτῶν, οἵτινες ἐκαλοῦντο ***προστατεύοντες.*** Περὶ τῶν λεπτομερειῶν καὶ τῶν ἀβεβαίων σημείων ἰδὲ Bourguet Admin. fin. 76 - 83.

Τὸ οἰκοδόμημα ἔνθα συνήρχοντο καὶ ἤδρευον τοὐλάχιστον ἀπὸ τοῦ 328 οἱ ναοποιοὶ ἐν Δελφοῖς ἐκαλεῖτο ***ναοποίιον*** οὐχὶ ναοποιίον (Bourguet AF 76. 196) ὅπως ἔχομεν ἐν Ἀθήναις ***θεσμοθέσιον, στρατήγιον*** (AE 1910, 407 μετὰ τῶν παραπομπῶν), ***ἀγορανόμιον, παρασίτιον*** κατὰ τὸν Ἀθήναιον VI 235 d, κἄ, ἐν Δήλῳ τὸ ***ἱεροποίιον*** καὶ ***ἱεροπόϊον*** (IG XI, II 287, 42. 49), τὸ ***νεωκόριον τὸ ἐν Ἀρτεμισίῳ*** (Homolle Archives int. sacr. **LXXII** 48 - 52. IG XI, II 287, 44. Courby BCH (45) 1921, 227 Ziebarth Bursian's Jahresber. Bd 193 III 1922 σελ. 62) τὸ ***περιπόλιον*** ἐν Λαγίνῃ τῆς Καρίας Hatzfeld BCH 44 1920, 85, ἀριθ. 17, 7. 8 σελ. 90, 10 - 93, 10). Πρβ. καὶ ὅσα ἐκ παπύρων συνεκέντρωσε παραδείγματα ὁ Mayser Grammatik der griech. Papyri aus der Ptolemäerzeit 430, λήγοντα εἰς - ίον μετὰ παραλλήλου τύπου εἰς - εῖον ἢ καὶ ἄνευ τούτου, ***ἀποδόχιον, ἱπποτρόφιον, χαλκωρύχιον, ἐλαιούργιον, ὑποδόχιον, ἀρτοκόπιον*** παρὰ Dittenb. OGI I 117, 19 (113/2 π. Χ.) μετὰ παραλλήλου τύπου εἰς -εῖον, ἄνευ δὲ παραλλήλου τύπου εἰς -εῖον τὰ ἑξῆς: ***σκευοφυλάκιον, χορτοβόλιον, τελώνιον, ἀγορανόμιον, θρυοπώλιον, χηνοβόσκιον.*** Ἄλλα παραδείγματα AE 1922, 41[a]. 108[a] (Λεονάρδος).

Τοιοῦτο ἦτο ἐν περιλήψει τὸ οἰκουμενικὸν συμβούλιον τῶν ἐν Δελφοῖς ναοποιῶν, τὸ ὁποῖον φαίνεται ἱδρυθὲν τῷ 369 π. Χ. ἤτοι τέσσαρα ἔτη μετὰ τὴν ἐν ἔτει 373 π. Χ. καταστροφὴν τοῦ ναοῦ (Homolle BCH XX 1896, 679) καὶ τοῦ ὁποίου ἴσως ἔχομεν τὸν καταστατικὸν νόμον ἐν τῷ λίαν ἐλλιπεῖ ἀμφικτιονικῷ ψηφίσματι, τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσε πρῶτος ὁ καὶ εἰκάσας τὴν σημασίαν αὐτοῦ ταύτην Bourguet Admin. fin. 67 σημ. 4.

Προέταξα τὰ κατὰ τοὺς ἐν Δελφοῖς ναοποιοὺς οὐχὶ μόνον διὰ τὴν οἰκουμενικὴν ἢ διεθνῆ, συμφώνως πρὸς τὴν τότε ἀντίληψιν, σημασίαν τοῦ συμβουλίου τούτου οὐδὲ μόνον, διότι πληρέστερον γνωρίζομεν τὰ κατ' αὐτό, ἀλλὰ καὶ διότι εἶναι τὸ ἀρχαιότατον ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο ἀρχεῖον, ἐξ ὅσων γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Ἀκριβῶς δὲ διὰ τὴν ἀρχαιότητα αὐτοῦ ταύτην καὶ διὰ τὸ κῦρος τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ, τό τε θρησκευτικὸν καὶ τὸ πολιτικόν, ἐπὶ ὁλοκλήρου τοῦ τότε κόσμου, θεωρῶ πιθανώτατον ὅτι τὸ συμβούλιον τῶν ἐν Δελφοῖς ναοποιῶν ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἱδρύωνται ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις καὶ τὰ ἄλλα τοπικῆς σημασίας καὶ δικαιοδοσίας ὁμώνυμα συμβούλια, τὰ καὶ διάφορον ὑποστάντα ἑκασταχοῦ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος τὴν ἐξέλιξιν. (Πρβ. κατωτέρω τὰ περὶ τῶν ἐν Μικρασίᾳ ναοποιῶν).

Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως, ὡς ἔμμεσος χρονολογικὴ ἔνδειξις, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς Πολιτικοῖς Η(Ζ) 1322 b ἀγνοεῖ τὴν ὕπαρξιν τῶν ναοποιῶν, τῶν τε Δελφικῶν καὶ τῶν ἄλλων, περιορίζεται δὲ εἰς τὰ ἑξῆς: ***Ἄλλο δ' εἶδος ἐπιμελείας ἡ περὶ τοὺς θεούς, οἷον ἱερεῖς τε καὶ ἐπιμεληταὶ τῶν περὶ τὰ ἱερὰ τοῦ σῴζεσθαί τε τὰ ὑπάρχοντα καὶ ἀνορθοῦσθαι τὰ πίπτοντα τῶν οἰκοδομημάτων καὶ τῶν ἄλλων ὅσα τέτακται πρὸς τοὺς θεούς. Συμβαί-***

νει δὲ τὴν ἐπιμέλειαν ταύτην ἐνιαχοῦ μὲν εἶναι μίαν οἷον ἐν ταῖς μικραῖς πόλεσιν, ἐνιαχοῦ δὲ πολλὰς καὶ κεχωρισμένας τῆς ἱερωσύνης οἷον ἱεροποιοὺς καὶ ναοφύλακας καὶ ταμίας τῶν ἱερῶν χρημάτων.

Ἐγράφησαν ἄρα ταῦτα ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸ τοῦ 369 π. Χ., διότι δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ συγγραφεὺς θὰ παρέλειπε νὰ ἀναφέρῃ τὸ ὄνομα τῆς σημαντικωτάτης ταύτης συναρχίας τῶν ναοποιῶν.

2. Λεβάδεια.

Συγγενεῖς κατ' οὐσίαν, ἀλλὰ τοπικῆς ὅλως σημασίας καὶ προελεύσεως εἶναι οἱ ναοποιοὶ τῆς ***Λεβαδείας.***

Τὴν ὕπαρξιν τοῦ συμβουλίου τούτου γινώσκομεν ἐκ τῶν ἐκ Λεβαδείας ἐπιγραφῶν:

1) IG VII 3073. 3074. 3075. 3076.

2) BCH XX 1896, 318 (A. de Ridder - A. Choisy).

3) Ath. Mitt. XXII 1897, 179 (Ad. Wilhelm).

Παραπέμπω δὲ ἐκτὸς τούτων καὶ εἰς τὰς συστηματικὰς περὶ αὐτῶν ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἰδίᾳ ἀπόψεως πραγματείας τοῦ E. Fabricius De architectura graeca commentationes epigraphicae (1881) 15 ἑ. καὶ τοῦ H. Lattermann Griechische Bauinschriften (1908) 81 ἑ., ἀπὸ δὲ νομικῆς ἀπόψεως εἰς τὴν διδακτικήν, καίπερ ἀπὸ περιωρισμένου ἀκόμη ὑλικοῦ ἀντλοῦσαν, ἐργασίαν τοῦ Dareste Sur les enteprises des travaux publics chez les Grecs ἐν Annuaire de l'Assoc. ét. grecq. XI 1877, 107 - 117. Τούτων τῶν ἐπιγραφῶν ἡ IG VII 3073 νῦν καὶ παρὰ Dittenb. Syll³ III 972.

Πᾶσαι αἱ ἐκ Λεβαδείας ἐπιγραφαὶ αὗται ἀνήκουσι κατὰ κοινὴν ἐκδοχὴν εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον, τὴν ὁποίαν ὁ μὲν Fabricius ἔθεσεν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Δ' τοῦ Ἐπιφανοῦς τῆς Συρίας (175 - 164 π. Χ.), ὁ δὲ Wilhelm περιώρισεν εἰς τὰ ἔτη 175 - 171 π. Χ. Ὀλίγῳ νεωτέραν θεωρεῖ ὁ Lattermann 82. 91 τὴν δευτέραν ἐπιγραφήν, στηριζόμενος εἰς τὴν βραχυλογίαν αὐτῆς ἐν τῇ διατυπώσει τῶν διατάξεων, νομίζει δὲ ὅτι δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν οἰκοδομίαν τοῦ αὐτοῦ ναοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου ἀσχολεῖται ἡ πρώτη μεγάλη ἐπιγραφὴ IG VII 3073 καὶ ἀπὸ τοῦ ὁποίου εἶναι ἀμέσως ἀντιληπταὶ οὐσιώδεις ἀρχιτεκτονικαὶ διαφοραί, οἷα ἡ διὰ τὸ ἐξωτερικὸν ἡμικύκλιον (ἁψῖδα) ἔλλειψις περιστάσεως καὶ ἡ διὰ τὴν ἄμεσον ἐπὶ τῆς εὐθυντηρίας τοποθέτησιν τῶν ὀρθοστατῶν ἔλλειψις ἀναβαθμῶν, ἀλλ' ὅτι πρόκειται περὶ δευτερεύοντος ναοῦ, ἐν σπουδῇ καὶ εἰς ἀναπλήρωσιν τοῦ διὰ τὴν ἔκτασιν αὐτοῦ δυσεκτελέστου καὶ ἀτελοῦς ἀκόμη τότε μεγάλου ναοῦ, ἀνεγερθέντος. (Παράδειγμα ἁψιδοειδοῦς ἀρχαίου ναοῦ ἐκ τῆς μνημειακῆς παραδόσεως γνωστὸν ἀναφέρω τὸ ἐν Κορίνθῳ ὑπὸ τῶν Ἀμερικανῶν ἀνακαλυφθέν, τὸ ὁποῖον ἀνάγεται εἰς τὸν 5ον π. Χ. αἰῶνα Art and Archaeology XIV 1922, 216. Ἀναμιμνήσκω ὡσαύτως τὸν ὑπὸ τοῦ Ἁδριανοῦ κτισθέντα παρὰ τὴν ἐν Ρώμῃ Ἱερὰν ὁδὸν διπλοῦν ναὸν τῆς Ρώμης καὶ τῆς Ἀφροδίτης μετὰ ἁψιδοειδῶν τῶν δύο σηκῶν ἐσωτερικῶς (Durm Baukunst der Etrusker u. Römer 546 εἰκ 620), τὴν βασιλικὴν τοῦ Μαξεντίου ἐν Ρώμῃ (R. Borrmann - J. Neuwirth Geschichte der Baukunst I 299 εἰκ. 236), ἐν μέρει δὲ τὸν ἐν Πομπηΐᾳ ναὸν τῆς Τύχης (Mau Pompeji 118). Πρόδρομοι τούτων ὑπῆρξαν τὰ Apsishäuser τῆς Ὀλυμπίας καὶ τοῦ Θέρμου Dörpfeld AM XXXIII 1908, 188. Noack Ovalhaus und Palast ἰδίᾳ ἀπὸ σελ. 51 κἑ. Γ. Σωτηριάδου Τὰ ἐλλειψοειδῆ κτίσματα τοῦ Θέρμου (1909), συνέχεια δὲ καὶ ἐξέλιξις οἱ ὅμοιοι τύποι τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν).

Ἐκ τῶν Λεβαδειακῶν τούτων ἐπιγραφῶν συνάγομεν ὅτι προκειμένου περὶ κατασκευῆς

ναῶν ἐν Λεβαδείᾳ τὸ μὲν καθαρῶς τεχνικὸν μέρος εἶχεν εὐλόγως ὁ ἀρχιτέκτων, ἀλλὰ τὴν οἰκονομικὴν διοίκησιν καὶ τὴν ἐποπτείαν τῆς ἐκτελέσεως εἶχεν ἄλλη ἀρχή, οὐχὶ ἐξ ἑνός, ἀλλ' ἐκ πλειόνων ἀποτελουμένη προσώπων. Πόσοι ἦσαν οἱ συνάρχοντες οὗτοι δὲν φαίνεται ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν, ἀλλ' εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν, προκειμένου περὶ συμβουλίου τοπικοῦ, θὰ ἠκολούθει τὰ καὶ περὶ ἄλλων συναρχιῶν κρατοῦντα ἐν τῷ τόπῳ καὶ θὰ ἐρρυθμίζετο συμφώνως πρὸς τὴν κατὰ φυλὰς διάκρισιν τῆς πόλεως. Ὅτι ἦσαν πλείονες οἱ ναοποιοὶ τῆς Λεβαδείας φαίνεται σαφῶς ἐκ τῆς μεγάλης ἀρχιτεκτονικῆς συγγραφῆς πρὸς κατασκευὴν τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς Βασιλέως IG VII 3073, 44 ἔνθα ὁρίζεται ὅτι τὰς τυχὸν γεννωμένας ἑκάστοτε διαφωνίας μεταξὺ τῶν ἐργωνῶν τμημάτων τῆς ἐργασίας: ***διακρινοῦσιν οἱ ναοποιοὶ ὀμόσαντες ἐπὶ τῶν ἔργων πλείονες ὄντες τῶν ἡμίσεων, τὰ δὲ ἐπικριθέντα κύρια ἔστω.*** Ὡς πρὸς τὴν ἀναγκαίαν παρουσίαν πλειόνων τοῦ ἡμίσεος ὁ Hiller Dittenb. Syll³ III 972 σημ. 24 παραβάλλει τὸ γνωστὸν ἐκ τῆς Μυτιληναϊκῆς ἐπιγραφῆς, τῆς περιεχούσης συνθήκην Μυτιληναίων καὶ Φωκαέων καὶ καθοριζούσης ἐν τέλει τὰ τῆς κοπῆς νομίσματος ὡς καὶ τὸν τρόπον τῆς δίκης τῶν κιβδηλευόντων αὐτό, IG XII 2, 1, 5: ***τὸν δὲ κίρναντα τὸ χρύσιον ὑπόδικον ἔμμεναι τῶι μὲν ἐμ Μυτιλήναι κέρναντι ταῖς ἀρχαῖς παίσαις ταῖς ἐμ Μυτιλήναι πλέας τῶν αἰμισέων· ἐμ Φώκαι δὲ ταῖς ἀρχαῖς παίσαις ταῖς ἐμ Φώκαι πλέας τῶν αἰμισέων.*** Ἄλλο ἐξ ἐπιγραφῶν παράδειγμα καθοριθμοῦ ἐγκύρου ἀπαρτίας ἐκτὸς τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν (Busolt Griech. Staatskunde 446_3) ἀναφέρω τὴν νέαν ἐξ Ἐπιδαύρου ἐπιγραφὴν παρά τε Καββαδίᾳ AE 1918, 132 καὶ Κουγέᾳ AE 1921, 6 καὶ 29, ἥτις ἐν στίχ. 19 λέγει: ***χρηματιζόντωσαν δὲ ὑπὲρ ἥμισυ γενόμενοι, ἂν δ' ἐλάττους συνέλθωσι, μὴ χρηματίζειν·*** πρβ. Dittenb. Syll³ I 265 σημ. 2. — Ὡς πρὸς δὲ τὸν καθορισμὸν ἐγκύρου πλειονοψηφίας ἀναφέρω τὴν συνθήκην τῶν Κνωσίων καὶ Τυλισίων τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰωσ. Χατζηδάκη δημοσιευθεῖσαν AE 1914, 94, ἡ ὁποία ἐν μὲν στήλῃ α στίχ. 6 ἑ. ἔχει: ***σπονδὰς δὲ νεοτέρας μὲ τίθεσθαι μεδ' ἑτέρονς, αἰ μὲ συνδοκοῖ τοῖ πλέθει, συνβάλλεσθαι δὲ τὰν τρίταν αἶσαν τὸς Ἀργείος τᾶν ψάφον,*** ἐν δὲ στήλῃ 6 στίχ. 3: ***αἰ μὲ συνδοκῶι τοῖ πλέθει, συνβάλλεσθαι δὲ τὸνς ἐκ Τυλίσου τᾶν ψάφον τὰν τρίταν αἶσαν.*** Πρβ. Dittenb. Syll³ I 525: ***τάδ' ἔαδε τᾶι πόλε ψαφίδδονσι τριακατίων παριόντων*** (Γόρτυνος 3ου αἰῶνος π. Χ.). Ὡς πρὸς δὲ τὸ ἀνέκκλητον τῆς διαιτητικῆς ἀποφάσεως τῶν ναοποιῶν ἔχομεν ἀνάλογον ἐν τῇ ἐκ Τεγέας ἐπιγραφῇ τοῦ 4ου αἰῶνος π. Χ. IG V 2, 6: ***καὶ ὅ,τι ἂν κρίνωσιν οἱ ἐσδοτῆρες κύριον ἔστω.***

Ὡσαύτως ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῇ Δηλιακῇ ἐπιγραφῇ CIG 2266, 22 (πρβ. Fabricius Hermes XVII 1882, 1. Κουμανούδης ἐν Ἀθηναίῳ IV 1875, 454) ***ἐὰν δὲ πλείονες ἐργῶναι ὦσι καὶ κατὰ μέρη διέλωνται τὰ ἔργα, ἐάν τι ἀμφισβητῶσιν πρὸς ἀλλήλους, διακρινέτωσαν ἐπιστάται ἐν τῷ ἱερῷ καθίσταντες· ὅ,τι δ' ἂν οὗτοι διακρίνωσιν, κύριον ἔστω.***

Ἡ προτελευταία φράσις ***διακρινέτωσαν ἐπιστάται ἐν τῷ ἱερῷ καθίσαντες,*** δι' ἧς καθορίζεται ἡ συνεδρία τῶν ἐπιστατῶν ἐν τῷ ἱερῷ ἤτοι ἐν αὐτῷ τῷ τόπῳ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἔργου, ἔχει τὴν ἀνάλογον αὐτῆς ἐν τῇ ἐκ Λεβαδείας ἐπιγραφῇ, ἔνθα τὸ αὐτὸ πρᾶγμα δηλοῦται διὰ τῆς φράσεως: ***διακρινοῦσιν οἱ ναοποιοὶ ὀμόσαντες ἐπὶ τῶν ἔργων,*** ἐξ οὗ ἐμφαίνεται καὶ ὅτι πρὸ πάσης τοιαύτης διαιτητικῆς διαδικασίας οἱ ναοποιοὶ ὡρκίζοντο καὶ σχετικὸν ὅρκον, ὅτι βεβαίως ἤθελον δικαίως δικάσει. Τοῦτο ἀναμιμνήσκει τὸν ὅρκον, ὅστις ἐδίδετο ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις ***διαιτητῶν*** ἐπὶ τοῦ παρὰ τὴν βασίλειον στοὰν λίθου πρὸ πάσης ἀποφάνσεως διαίτης (Γίλβερτ - Πολίτου Ἀρχαιολογ. δημοσ. βίου τῶν Ἑλλήνων 490 σημ. 4. 491). Ὁ Ἀριστοτέλης ἐν Ἀθην. Πολ. 55,5 ἀναφέρει: ***τὸν λίθον ἐφ' ᾧ τὰ τόμι' ἐστίν, ἐφ' οὗ καὶ οἱ διαι-***

τηται ὀμόσαντες ἀποφαίνονται τὰς διαίτας. Ὁ Lipsius ἐν Attisches Recht und Rechtsverfahren I (1905), 228 σημ. 33 παρατηρεῖ ὅτι τὸ ***ἐφ' οὗ*** ἀναφέρεται εἰς τὸ ***ὀμόσαντες,*** οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὸ ***ἀποφαίνονται,*** διότι ἡ ἀπαγγελία τῆς διαιτητικῆς ἀποφάσεως θὰ ἐγίνετο ἐν τῷ τόπῳ τῶν συνεδριάσεων τῶν διαιτητῶν. Πρβ. καὶ Sandys Aristotle's Constitution of Athens σελ. 217. Τὸ ἐν τῇ Λεβαδειακῇ ἐπιγραφῇ: ***διακρινοῦσιν οἱ ν. ὀμόσαντες ἐπὶ τῶν ἔργων*** θὰ ἠδύνατο μὲν νὰ νοηθῇ καὶ ὡς σημαῖνον μόνον τὴν ἐπὶ τῶν ἔργων ὁρκοδοσίαν, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ τόπου τῶν ἔργων ἐκτέλεσιν τῆς διαδικασίας, ἀλλὰ διὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς Δηλιακῆς ἐπιγραφῆς ***(ἐν τῷ ἱερῷ καθίσαντες)*** καὶ διὰ τὴν ἀνάγκην, ὅπως ἡ διαδικασία καὶ ἡ περὶ τῆς ἀμφισβητήσεως κρίσις γίνεται ἐπ' αὐτῶν τῶν ἀμφισβητουμένων πραγμάτων, εἶναι φανερὸν ὅτι σημαίνει καὶ τὴν ἐπὶ τόπου συνεδρίαν — ὅτε τὸ ***ἐπὶ τῶν ἔργων*** ἀναφέρεται εἴς τε τὸ ***διακρινοῦσιν*** καὶ εἰς τὸ ***ὀμόσαντες.*** Ἡ πρὸ ἑκάστης διαιτησίας ὁρκοδοσία τῶν ναοποιῶν ἦτο ἀναγκαία, διότι οἱ ναοποιοὶ ἄλλης δικαιοδοσίας ἢ ἡ δικαστικὴ ὄντες ἄρχοντες, ἄλλον βεβαίως ἐπὶ τῇ ἀναλήψει τῆς ἀρχῆς θὰ ἔδιδον καὶ ὅρκον, ὥστε ἐπιτρεπόμενοι ἐκτάκτως καὶ τὰ δικαστικῆς φύσεως διαιτητικὰ καθήκοντα, ὤφειλον καὶ τὸν οἰκεῖον τούτοις δικαστικὸν ὅρκον νὰ ὀμόσωσι.

Εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειωθῇ ὅτι περὶ τῶν ἐν ταῖς Λεβαδειακαῖς ἐπιγραφαῖς ἀπαντώντων ναοποιῶν τοῦ Διὸς Βασιλέως ὁ Swoboda Staatsaltertümer 281 σημ. 10 φρονεῖ ὅτι οὗτοι δὲν ἦσαν τοπικοὶ ἐν Λεβαδείᾳ ἄρχοντες, ἀλλὰ γενικοὶ καὶ κοινοὶ ἐκ τοῦ κοινοῦ τῶν Βοιωτῶν ἀπορρέοντες, παρεσύρθη δὲ φαίνεται εἰς τὴν γνώμην ταύτην ἐξ ὅσων ὀρθῶς ἤκασεν ὁ Holleaux παρὰ τῷ Th. Reinach Rev. ét. gr. XII 1899, 86 ἑ. περὶ τοῦ ναοποϊκοῦ καὶ κατοπτικοῦ νόμου στηριζόμενος καὶ εἰς τὴν φράσιν τῆς ἐπιγραφῆς 3073, 157: ***ζημιωθήσεται ὑπὸ τῶν ναοποιῶν καὶ Βοιωταρχῶν.*** Ὅτι ἐν συγκεκροτημένῳ κοινῷ, οἷον τὸ τῶν Βοιωτῶν ἐν τῇ περιόδῳ ἐκείνῃ, ὑπῆρχον κοινοὶ νόμοι ἐφαρμοζόμενοι ἐν ταῖς καθ' ἕκαστον πόλεσι καὶ ρυθμίζοντες τὰ κατὰ τὴν ἐκλογὴν καὶ λειτουργίαν ὡρισμένων ἀρχῶν εἶναι πολὺ φυσικόν, τοιοῦτος δὲ νόμος θὰ ἦτο καὶ ὁ ***ναοποϊκὸς*** καὶ ὁ ***κατοπτικός,*** οἱ ἀναφερόμενοι ἐν 3073, 89: ***τὰ δὲ ἄλλα ὅσα μὴ ἐν τῇ συγγραφῇ γέγραπται κατὰ τὸν κατοπτικὸν νόμον καὶ τὸν ναοποϊκὸν ἔστω*** [1]. Εἶναι δὲ ὡσαύτως εὔλογον ὅτι τὸ Κοινὸν προκειμένου περὶ ἐκτελέσεως μεγάλων θρησκευτικῶν ἔργων δι' ἐρανικῶν ἢ ἄλλων χρημάτων εἶχε λάβει κοινὰ γενικὰ μέτρα, ὥστε καὶ τὰ ἑκασταχοῦ ἐκλεγόμενα πρόσωπα νὰ πληρῶσιν ὡρισμένας ἀξιώσεις καὶ νὰ διαχειρίζωσι τὴν ἀρχὴν καθ' ὡρισμένον, ἐξασφαλίζοντα ταύτην ἀπὸ καταχρήσεων, τρόπον, καὶ ἡ τυχὸν κακὴ διαχείρισις νὰ εὑρίσκῃ ἔλεγχον καὶ τιμωρόν, οὐχὶ δὲ περὶ μόνων τῶν ναοποιῶν προκειμένου, ἀλλὰ καὶ περὶ παντὸς ὁπωσδήποτε εἰς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτῶν ὑπαγομένου. Εἰς ταῦτα πάντως ἀπέβλεπον ὅ τε ναοποϊκὸς ἤτοι ὁ περὶ ἐκτελέσεως «ἐκκλησιαστικῶν» οἰκοδομημάτων νόμος καὶ ὁ ***κατοπτικὸς*** ἤτοι ὁ διέπων τοὺς κατόπτας, ἰδίους ἐν Βοιωτίᾳ ἄρχοντας ἔχοντας οἰκονομικὴν καὶ ἐλεγκτικὴν λογιστικὴν ἐξουσίαν, συμπράττοντας δὲ ἐν τούτῳ τοῖς ναοποιοῖς πρὸς πρόληψιν πάσης λογιστικῆς ἀταξίας καὶ καταχρήσεως. Ἀλλ' ὁ Reinach ἔνθ' ἀνωτ. 88 προβαίνει περαιτέρω καὶ ἄνευ ἄλλου τινὸς τεκμηρίου συμπεραίνει ὅτι οἱ καὶ ἐν Ἀκραιφίῳ καὶ Ὀρχομενῷ καὶ Ὠρωπῷ ἁπαντῶντες κατόπται οὗτοι δὲν ἦσαν τοπικοί, ἀλλὰ τοῦ Κοινοῦ

[1] Παραδείγματα κατονομασίας νόμων κατ' ἄρχοντας καὶ κ.τ.τ. συνέλεξε τελευταῖον ὁ Wilhelm ἐν Neue Beitraege zur griech. Inschriftenkunde II, 41 (Sitz. - Ber. Wien. Akademie 1912), πρόσθες δὲ τοῦτον παρὰ Busolt Gr. Staatsk. 303_8 καὶ 630_1.

ἄρχοντες, ἤτοι οὐχὶ πρὸς τὰς καθ' ἕκαστον πόλεις ἀλλὰ πρὸς τὸ Κοινὸν ὀφείλοντες λόγον τῆς ἀρχῆς αὐτῶν καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἐκλεγόμενοι. Ἀλλὰ μέχρι τοῦ συμπεράσματος τούτου εἶναι πολλῷ μεγαλητέρα ἡ ἀπόστασις ἢ ὥστε νὰ δύναται νὰ ὑπερπηδηθῇ δι' ἑνὸς ἅλματος. Αὐτὴ δὲ αὕτη ἡ διατύπωσις τῆς μνημονευθείσης διατάξεως τῆς μεγάλης Λεβαδειακῆς συγγραφῆς στίχ. 89 ***τὰ δὲ ἄλλα ὅσα μὴ ἐν τῇ συγγραφῇ γέγραπται*** δεικνύει ἐμμέσως ὅτι ὁ ναοποϊκὸς καὶ ὁ κατοπτικὸς νόμος δὲν παρεγνώριζον τὴν αὐτοτέλειαν τῶν συντελουσῶν εἰς τὸ Κοινὸν πόλεων, ἀλλὰ συνεκράτουν τὸ σύνολον χωρὶς νὰ καταπνίγωσι τὰ μέρη. Ἡ δὲ συνοχὴ αὕτη ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ἐν ὡρισμέναις περιπτώσεσι παρουσίας τοῦ Βοιωτάρχου ὡς ὑπερτάτου δικαιοδότου καὶ τὸ Κοινὸν ἐκπροσωποῦντος ἄρχοντος. Εἶναι δὲ ἄξιον προσοχῆς ὅτι ἐν ὑστέρᾳ ἐπιγραφῇ, τοῦ 37 μ. Χ. IG VII 37, 11, ἡ ὁποία περιλαμβάνει τὰς εἰς τὸν Ἐπαμεινώνδαν Ἐπαμεινώνδου ψηφιζομένας διὰ τὰς ἐκτάκτους αὐτοῦ πρὸς τὸ Κοινὸν ὑπηρεσίας τιμάς, ἀναφέρεται ἐν στίχ. 55: ***ἔδοξε τοῖς σύνπασι ναοποιοῖς ἐν τῇ πανηγύρει τῶν Παμβοιωτίων,*** ἐξ οὗ συνάγεται ἀδιάστως ὅτι ἐν τῇ κοινῇ πάντων τῶν Βοιωτῶν πανηγύρει, τοῖς Παμβοιωτίοις, ἐτελέσθη καὶ σύνοδος τῶν ἑκασταχοῦ ναοποιῶν, ἡ ὁποία ἀπεφάσισε καὶ αὐτὴ παρὰ τὰ ἄλλα ἀρχεῖα τὰ μνημονευόμενα ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, νὰ τιμήσῃ τὸν πρὸς τοὺς Ρωμαίους πρεσβεύσαντα Ἐπαμεινώνδαν. Ὅτι ρητῶς ἀναφέρονται ***σύνπαντες ναοποιοί***, δὲν ὀφείλεται βεβαίως εἰς ἁπλῆν ρητορικὴν ἔξαρσιν, ἀλλὰ εἰς τὴν σχέσιν τοῦ τιμωμένου ἀνδρὸς πρὸς τὸ ὅλον Κοινὸν καὶ εἰς τὴν ἀνάγκην, ὅπως διὰ τῆς συμπράξεως συμπάντων τῶν ἑκασταχοῦ ναοποιῶν διαπιστωθῇ ἔτι μᾶλλον ἡ συμμετοχὴ καὶ τῶν ἀντιπροσωπευομένων ὑπ' αὐτῶν ἱερῶν, κατ' ἐπέκτασιν δὲ καὶ τῶν πόλεων, ἐν ταῖς ὁποίαις ταῦτα εὑρίσκοντο, οὕτω δὲ ἡ ἀναγραφὴ τῶν τιμῶν καὶ ἡ ἀνάθεσις τῆς γραπτῆς εἰκόνος τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς νὰ εἶναι κοινὴ τιμὴ καὶ ἀνάθεσις, ἀπαλλάσσουσα ἑκάστην πόλιν ἰδίας ἀναγραφῆς καὶ ἀναθέσεως [1].

Ὁ Fabricius De archit. gr. 36 ᾔκασεν ὅτι, ἐπειδὴ διὰ τὸ μέγεθος τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς Βασιλέως καὶ διὰ τὸ ὑπέρογκον τῆς πρὸς κατασκευὴν αὐτοῦ ἀπαιτουμένης δαπάνης, ἡ Λεβάδεια ἢ καὶ αὐτὸ τὸ Βοιωτικὸν Κοινὸν δὲν θὰ ἦτο ἱκανὸν νὰ παράσχῃ τὰ ἀναγκαῖα χρήματα, εἶναι πιθανὸν ὅτι οἱ Λεβαδεῖς ἢ τὸ Κοινὸν ἄλλως ἐξεῦρον ταῦτα καὶ δὴ καὶ ὅτι πλούσιός τις ἡγεμὼν τῶν χρόνων ἐκείνων, τοιοῦτος δὲ εἶναι ὁ βασιλεὺς τῆς Συρίας Ἀντίοχος ὁ Δ΄ ὁ Ἐπιφανής, προσήνεγκε τὴν δωρεὰν εἰς τὸ Κοινὸν πρὸς ἀνοικοδόμησιν τοῦ ναοῦ. Θὰ ἠδύνατό τις νὰ μνημονεύσῃ καὶ τὸ ἐνεργὸν ἐνδιαφέρον τοῦ αὐτοῦ Ἀντιόχου πρὸς ἀνοικοδόμησιν τοῦ μεγίστου ἐν Ἀθήναις διπτέρου τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς τῷ 174 π. Χ.

Ὁ Wilhelm Ath. Mitt. XXII 1897, 179 ἀναφέρει καὶ τὸ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς Heberdey - Wilhelm Zwei Reisen in Kilikien 108 τεκμήριον τῆς μεγαλοδωρίας τοῦ ἡγεμόνος.

[1] Τοιοῦτον συμβιβασμὸν ἀπέφυγον οἱ Βοιωτοὶ προκειμένου περὶ αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος, εἶχον δὲ ψηφίσει παρὰ τὰς ἄλλας κοινὰς τιμὰς καὶ ἴδιον αὐτοῦ ἀνδριάντα ἐν ἑκάστῃ πόλει τοῦ Κοινοῦ, ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ Ρωμαῖος αὐτοκράτωρ, ἀπαντῶν καὶ εὐχαριστῶν ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιγραφῇ IG VII 2711, 30 ἑ. νὰ διατυπώσῃ τὴν ἀπροσδοκήτως μετριόφρονα αὐτοῦ σύστασιν πρὸς τὸ Κοινόν: ***τῶν ἀνδριάντων, οὓς ἐψηφίσασθέ μοι, τὸ πολὺ πλῆθος, ἐὰν ὑμεῖν δοκῇ, ἀφελόντες ἀρκέσθητε τοῖς Ὀλυμπίασι καὶ Νεμέᾳ καὶ Πυθοῖ καὶ Ἰσθμοῖ τεθησομένοις, ὅπως ..... καὶ ἑαυτοὺς ἧττον ἀναλώμασι βαρύνειτε***. Ὡς πρὸς τὴν λ. ***βαρύνω*** ἀναμιμνήσκω τὴν ἐπιγραφὴν CIG II 3612 (1ον μ. Χ. αἰῶνος), ἔνθα τὸν δι' αὐτῆς τιμώμενον ἐξαίρει τὸ ψήφισμα καὶ ὡς ***ἐν ἅπασιν ἀνεπιβάρητον φυλάξαντα τὴν πόλιν***. Ὡσαύτως ἡ ἐξ Ἰασοῦ τιμητικὴ ἐπιγραφὴ Ἱεροκλέους γ Ἀργαίου JHS IX 1888, 339 ἀριθ. 1 στίχ. 10 ἑ. ἀναγράφει: ***τὸ δὲ εἰς τὰς εἰκόνας καὶ ἀγάλματα καὶ ἀνδριάντας ἀνάλωμα ὑπέσχετο δώσειν ὁ Ἀργαῖος βουλόμενος καὶ ἐν τούτῳ ἀνεπιβάρητον τὸν δῆμον φυλάσσειν***.

Ἀλλὰ καὶ ἂν ἡ δωρεὰ αὕτη τοῦ Ἀντιόχου ἦτο ἀποδεδειγμένη, δὲν εἶναι φανερὸν διατί ἡ ἐν Λεβαδείᾳ οἰκοδομία τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς Βασιλέως θὰ ἦτο τοιαύτης φύσεως Κοινοτικὴ ὑπόθεσις, ὥστε νὰ ἀρνηθῶμεν εἰς τοὺς Λεβαδεῖς τὸ δικαίωμα τῆς ἐν μέτρῳ τινὶ αὐτοτελοῦς καὶ δι' ἰδίων τοπικῶν ἀρχόντων ἐκτελέσεως τοῦ ἔργου, ἔστω καὶ ὑπὸ τὴν ὑποχρέωσιν τηρήσεως γενικῶν τοῦ Κοινοῦ νόμων.

Ὅτι ἐν τῷ τεμαχίῳ Ath. Mitt. ἔνθ' ἀνωτέρω (στίχ. 3. 10) ἡ χρονολόγησις τελεῖται κατ' ἄρχοντας τοῦ Βοιωτικοῦ Κοινοῦ εἶναι πολὺ εὔλογον, ἀλλὰ δυσκόλως δύναται νὰ σημαίνῃ τελείαν διοικητικὴν ἀφομοίωσιν.

Δὲν εἶναι ἄγνωστα τὰ ἐν Λεβαδείᾳ Βασίλεια ὡς μία τῶν μεγάλων κοινῶν βοιωτικῶν ἑορτῶν παρὰ τὰ Παμβοιώτικα ἐν Κορωνείᾳ, τὰ Μεγάλα Δαίδαλα ἐν Πλαταιαῖς κλπ.

3. Ἀκραίφιον.

Καὶ ἐν ἄλλῃ Βοιωτικῇ ἐπιγραφῇ τοῦ 2ου ἢ τοῦ 1ου π. Χ. αἰῶνος ἐξ Ἀκραιφίου BCH IX 1885, 430 = IG VII 2871, μολονότι ἀναφέρεται αὕτη εἰς νικητὰς τῶν Παμβοιωτίων, ἡ χρονολογία καθορίζεται διὰ τοῦ τοπικοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος ***Ἄρχοντος ἐν Ἀκραιφίοις Ἱππονίκου***, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ ἀμέσως ἑπομένη μνεία ***γραμματεύοντος τῶν ναοποιῶν / Μνασάρχου τοῦ Χαρίτωνος, τοῦ δὲ αὐτοῦ / καὶ ἐπιμελητοῦ τῆς πανηγύρεως, οἵδε ἐνίκων κλπ.*** διδάσκει ὅτι καὶ ὁ Μνάσαρχος ἦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, μᾶλλον δὲ βεβαιότητα, οὐχὶ τοῦ Κοινοῦ, ἀλλὰ τοῦ Ἀκραιφίου ἄρχων, οὐχὶ δευτερεύων τις ἢ δημόσιος ὑπηρέτης, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς βεβαίως ναοποιός, ἀφοῦ ἦτο συγχρόνως καὶ ἐπιμελητὴς τῆς πανηγύρεως ἤτοι εἶχε σημαντικώτατον ἀξίωμα ἐν τῇ περιστάσει ἐκείνῃ. Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὁ γραμματεὺς τῶν ναοποιῶν ἐν Ἀκραιφίῳ εἶναι ἐπώνυμος καὶ λαμβάνεται πρὸς ἐκπροσώπησιν τοῦ ὅλου ἀρχείου ἐν ἐπιγραφῇ, ἀναγραφούσῃ Ἀκραιφιεῖς νικητάς. Δὲν εἶναι δὲ ὡς ἐπιμελητὴς τῆς πανηγύρεως ἐπώνυμος, ἀλλ' ὡς γραμματεὺς τῶν ναοποιῶν. διὰ τοῦτο δὲ καὶ προτάσσεται ὁ τίτλος αὐτοῦ οὗτος ἐν τῇ ἀναγραφῇ. Ἄγνωστον εἶναι ἂν ἡ συνένωσις τῶν δύο ἀξιωμάτων ἦτο κανονικὴ ἢ μᾶλλον συμπτωματικὴ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Μνασάρχου. Ἂν ἦτο κανονική, τότε ἢ θὰ ἐνηλλάσσετο ἀπὸ γραμματέως εἰς γραμματέα τῶν διαφόρων τοπικῶν ναοποιϊκῶν ἀρχείων ἢ ἅπαντες οἱ κατὰ τόπους γραμματεῖς ναοποιῶν θὰ ἀπετέλουν ἐν τοῖς Παμβοιωτίοις συμβούλιον ἐνιαῖον πρὸς ἐπιμέλειαν τῆς πανηγύρεως, ὅπερ δὲν φαίνεται πιθανόν. Ἡ εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Ἰτωνίας ἀνάθεσις τῆς στήλης δὲν μνημονεύεται ἐν τῷ σῳζομένῳ μέρει τῆς ἐπιγραφῆς, ἀλλ' ἠκάσθη ὑπὸ τοῦ πρώτου ἐκδότου.

4. Τάναγρα.

Κατὰ τὴν ἐν Λούβρῳ ἀποκειμένην σπουδαίαν ἐπιγραφήν, τὴν ὁποίαν ἐδημοσίευσεν ὁ Théod. Reinach ἐν Rev. ét. grecques XII 1899, 53 ἑ. 71, προκειμένου νὰ οἰκοδομηθῇ ὑπὸ τῶν Ταναγραίων γυναικῶν ἱερὸν τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης καθορίζεται.

11. ***Δεδόχθη τῦ δάμυ, ἐπί κα τὸ ψάφισμα κουρωθείη, ἀρχὰν ἐλέσθη τὸ δᾶ-***
12. ***μον ἐν Fέτια τρία τρῖς ἄνδρας μὴ νεωτέρως τριάκοντα Fετίων· τὰν***
13. ***δὲ ἠρεθεῖσαν κατασκευάττη τὸ ἰαρὸν ἐν πόλι, βωλευωμένως πεδὰ***
14. ***τῶν πολεμάρχων καὶ τῶ ἀρχιτέκτονος· ἢ δὲ κά τινος τόπος ἢ Fυκία χρή-***
15. ***σιμος ἴει πὸτ τὰν κατασκευὰν τῶ ἰαρῶ, τὺ πολέμαρχοι συυνκαλέσ-***
16. ***σαντες τὸν δᾶμον στασάνθω τιμαιὰς ἕνδεκα ἄνδρας κατ τὸν νόμον***
17. ***τὸν κυνὸν Βοιωτῶν κλπ.***

Ἀντὶ ἄρα ναοποιῶν ἔχομεν ἐν Τανάγρᾳ τὴν ἐκλογὴν μιᾶς τριμελοῦς ἐπιτροπείας, ρητῶς ὀνομαζομένης ***ἀρχῆς,*** ἐξ ἀνδρῶν μὴ νεωτέρων τῶν τριάκοντα ἐτῶν, ὁρίζεται δὲ ἡ διάρκεια τῆς ἀρχῆς ταύτης τριετής, ὅση περίπου προϋπελογίζετο καὶ ἡ διάρκεια τῆς οἰκοδομίας τοῦ ἱεροῦ. Ἂν ἡ κατασκευὴ τοῦ ἱεροῦ παρετείνετο, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη τοῦ ἱεροῦ θὰ ἀνενεοῦτο μέχρις ἀποπερατώσεως τοῦ ἔργου. Οἱ τρεῖς οὗτοι ἄνδρες δὲν ἦσαν ἀπόλυτοι κύριοι, ἀλλ' ἐβουλεύοντο μετὰ τῶν πολεμάρχων καὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος, λαμβανομένου δ' ὅμως ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ πολέμαρχοι περὶ ἄλλα κυρίως ἠσχολοῦντο, δὲν ἦσαν δὲ καὶ μακροτέρας διαρκείας ἄρχοντες, εἶναι προφανὲς ὅτι τὸ οὐσιαστικὸν τῆς διαχειρίσεως τῆς ὅλης ἐπιτροπείας τμῆμα ἦσαν οἱ τρεῖς ἄνδρες, οἱ ὁποῖοι μετὰ τῆς τεχνικῆς τοῦ ἀρχιτέκτονος ἀρωγῆς διεξῆγον τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην. Εἰς τοῦτο δὲ ἀπέβλεπε καὶ ἡ μακροτέρα διάρκεια τῆς ἀρχῆς αὐτῶν, ὅπως ἡ πρόοδος τοῦ ἔργου μὴ πάσχῃ ἐκ τῆς ἀνὰ μικρὰ χρονικὰ διαστήματα ἐναλλαγῆς προσώπων.

Καὶ ἐν Τανάγρᾳ δέ, ὡς ἐκ τοῦ στίχ. 14 κἑ. φαίνεται, προκειμένου περὶ ἀπαλλοτριώσεως τόπου ἢ οἰκίας τινὸς χρησίμου πρὸς τὴν κατασκευὴν τοῦ ἱεροῦ ἤτοι κειμένης ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ ἀνεγερθησομένου ἱεροῦ καὶ ἀπαλλοτριωτέας διὰ λόγους δημοσίας ἀνάγκης ἢ ὠφελείας, ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον, καλεῖται ὁ δῆμος ὁ Ταναγραίων, ἵνα μετὰ πρόσκλησιν τῶν πολεμάρχων προβῇ εἰς τὴν κατάστασιν ἕνδεκα ***τιματῶν*** ἤτοι ἐκτιμητῶν, οἵτινες ἀποτελοῦντες τὸ jury d'expropriation, κατὰ τὴν προσφυᾶ ἀπόδοσιν τοῦ Reinach, θὰ καθορίσωσι τὰ τῆς ἀπαλλοτριώσεως ***κατὰ τὸν νόμον τὸν κυνὸν Βοιωτῶν.*** Καὶ ἐνταῦθα ἄρα ἔχομεν προσαρμογὴν τῶν Ταναγραίων πρὸς οἰκεῖον γενικὸν νόμον τοῦ Βοιωτικοῦ Κοινοῦ, ἀλλὰ παρατηροῦμεν ὅτι τὰ καθ' ἕκαστον καὶ ἡ σύστασις τοῦ συμβουλίου τούτου ἐπαφίενται εἰς τὸν δῆμον τῶν Ταναγραίων ἄνευ ἀναμίξεως τοῦ Κοινοῦ ὡς κυριάρχου παράγοντος.

Ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς ἐπιγραφῆς, ἔνθα σῴζεται μέρος τῆς ἀναγραφῆς τῶν «ἀναθημάτων» ἤτοι εἰσφορῶν εἰς εἴδη τῶν Ταναγραίων γυναικῶν, ἀναφέρονται ταῦτα κατ' ἄρχοντας ἐπωνύμους ἐπιγρ. Β΄ (= Rev. ét. gr. αὐτ. σελ. 74 ἑ.) 1 ***Εὐαέθλω ἄρχοντος,*** 19 ***Ἀμούνταο ἄρχοντος,*** 26 ***Νίκωνος ἄρχοντος,*** οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι ἄρχοντες τοῦ Κοινοῦ, ἀλλὰ τῆς Τανάγρας, ὅπως ἐκ τοῦ συνόλου φαίνεται. Μετὰ τὴν μνείαν τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος ἀναγράφονται οἱ ἱεράρχαι καὶ δὴ ἐπὶ μὲν τοῦ Εὐαέθλω κεῖται: ***ἱαραρχιόντων Ἀσωποκρίτω Κλιωνίω, --λονος Καφισοδοτίω, γραμματίδδοντος Διοδώρω Πεδαγενείω ἀνέθιαν*** κλπ., ἐπὶ δὲ τοῦ ἄρχοντος Ἀμούνταο ἀναγράφεται: ***ἱαραρχιόντων Θωρακίδαο Ματρωνίω, Σαμίαο Δαμαρετίω ἐπάνθετα χιτώνια*** κλπ. ἄνευ μνείας γραμματέως, ἐπὶ ἄρχοντος δὲ Νίκωνος ἀναφέρεται: ***ἱαραρχιόντων Εὐγίτονος Τυχωνίω Τιμίναο Φρουνωνίω, γραμματίδδοντος Φρούνωνος Τιμίναο.***

Οἱ ἱεράρχαι οὗτοι ἦσαν βεβαίως αὐτοὶ οἱ τοῦ ὑπὸ κατασκευὴν ἱεροῦ τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης, παρατηρῶ δὲ ὅτι ἀναφέρονται ἐν τῇ πρώτῃ καὶ τῇ τρίτῃ περιπτώσει ἀνὰ τρεῖς ἄνδρας, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ δύο μόνοι ἐλλείποντος τοῦ γραμματέως δι' ἄγνωστον λόγον. Θεωρῶ πιθανὸν ὅτι καὶ ὁ γραμματεὺς ἦτο εἷς τῶν ἱεραρχῶν, οὕτω δὲ ἔχομεν ἀρχεῖον ἐκ τριῶν ἀνδρῶν. Ἀλλὰ καὶ τὸ ψήφισμα ὁρίζει ἐν στίχ. 11 ἑ. ***ἀρχὰν ἑλέσθη τὸν δᾶμον ἐν Γέτια τρία τρῖς ἄνδρας,*** ἡ δὲ ***ἀρχὴ*** αὕτη τοῦ ***ἱαροῦ,*** τίνας ἄλλους ἠδύνατο νὰ περιλαμβάνῃ ἢ αὐτοὺς τοὺς ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει μνημονευομένους ρητῶς ***ἱαράρχας,*** οἱ ὁποῖοι εἶναι ὁμοίως τρεῖς; Θὰ ἦτο δὲ καὶ ἄλλως παράδοξον, ἂν οἱ τρεῖς ἐκεῖνοι ἄνδρες οἱ ἐκλεγόμενοι διὰ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς κατασκευῆς τοῦ ἱεροῦ καὶ ἔχοντες τὴν ὅλην διαχείρισιν τοῦ ἔργου δὲν ἐδέχοντο καὶ τὰ εἰς εἶδος ἀναθήματα, τὰ ὁποῖα ἐκποιούμενα θὰ ἀπετέλουν σημαντικὸν οἰκονομικὸν πόρον πρὸς

οἰκοδομίαν τοῦ ἱεροῦ [1]. Διὰ τοῦτο δὲ νομίζω ὅτι ἐν τῷ προηγουμένῳ τῶν ἀναγραφῶν μέρει τῆς ἐπιγραφῆς, ἔχομεν αὐτὸ τὸ καταστατικὸν ψήφισμα τῶν Ταναγραίων ἱεραρχῶν τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης, πρὸς δὲ τούτοις καὶ σύμπτωσιν ναοποιῶν καὶ ἱεραρχῶν ἤτοι τὴν ὑπὸ τῶν ἱεραρχῶν ἐκτέλεσιν τῶν ἀλλαχοῦ εἰς ναοποιοὺς ἀνατιθεμένων καθηκόντων. Ὁ Reinach, τὸν ὁποῖον διέφυγεν ἡ ἐν τῇ ἐκ Τανάγρας ἐπιγραφῇ ταυτότης τῶν τριῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν ἱεραρχῶν, συμπεραίνει ὅτι ἡ δικαιοδοσία τῶν ἱεραρχῶν ἐξετείνετο ἐπὶ πάντας τοὺς ναοὺς τῆς πόλεως, ἐνῷ πράγματι ἕκαστος ναὸς φαίνεται ὅτι εἶχεν ἰδίαν ἀρχὰν ἱαροῦ ἤτοι ἰδίους ἱαράρχας.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν τῷ σῳζομένῳ μέρει τῶν ἀναγραφῶν τῶν ἀναθημάτων οἱ ἱεράρχαι ἀναφέρονται κατ' ἄρχοντα, ὥστε εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ δεχθῶμεν, ἐπειδὴ ἡ διάρκεια τῆς ἀρχῆς ἱεροῦ ἐν τῷ ψηφίσματι ὁρίζεται τριετής, ἢ ὅτι οἱ ἀναφερόμενοι ἐνιαύσιοι ἐπώνυμοι ἄρχοντες δὲν εἶναι κατ' ἐνιαύσιον τάξιν ἀναγεγραμμένοι, ἀλλὰ σχετίζονται μόνον πρὸς ἓν τῶν ἐτῶν τῶν ἱεραρχῶν, ὅπερ δὲν φαίνεται πιθανὸν διὰ τὰ γεννώμενα οὕτω ἀνεξήγητα κενὰ τῶν εἰσφορῶν καὶ ἀναθημάτων ἢ, ὅπερ πιθανώτατον, ὅτι μετὰ τὴν πρώτην ἢ τὰς πρώτας τριετίας τῆς ἀρχῆς ἱεροῦ, οἱ ἱεράρχαι οὗτοι, προαχθέντος ἢ καὶ συντελεσθέντος τοῦ οἰκοδομικοῦ ἔργου, κατέστησαν καὶ αὐτοὶ ἐνιαύσιοι ὡς καὶ αἱ ἄλλαι ἀρχαὶ τῆς πόλεως. Δὲν ἔχομεν δὲ ἐξ αὐτῆς τῆς ἐπιγραφῆς κώλυμα πρὸς τοιαύτην ἐκδοχήν, διότι δὲν σῴζεται τὸ πρῶτον μέρος τῶν ἀναγραφῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ πρῶτα ἔτη τῆς κατασκευῆς τοῦ ἱεροῦ, ἀλλὰ τὸ ὕστερον.

Ἄλλα παραδείγματα ἱεραρχῶν ἐξ ἄλλων Βοιωτικῶν πόλεων συνέλεξεν καὶ ὁ Reinach ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 89 καὶ ὁ Swoboda Staatsaltertümer 287 σημ. 6-9, 324 (Φωκίδος). Boeckh εἰς CIG I σελ. 731 b. Jamot BCH XIX 1895, 375. Ἀπαντῶσι δὲ 1) δύο ἱεράρχαι ἐν Ὀρχομενῷ IG VII 3200. 3215. 2) τρεῖς ἐν Ἀκραιφίῳ IG VII 4156. 4157· πρβ. Holleaux BCH XIV 1890, 4. 3) πέντε ἐν Θεσπιαῖς BCH XIX 375 ἀριθ. 28. 4) εἷς ἐν Θήβαις IG VII 2421. 2423 καὶ 5) εἷς ἐν Χαιρωνείᾳ IG VII 3331 ἑ. Ὡς προϊστάμενοι τῶν ναῶν καθίστανται συχνάκις οἱ ἱεράρχαι καὶ ἐπώνυμοι ἢ μνημονεύονται ἐν ταῖς ἀπελευθερώσεσιν ἐκείναις, αἱ ὁποῖαι ἐτελοῦντο ὑπὸ τύπον καθιερώσεως τοῦ ἀπελευθερουμένου εἰς θεόν τινα (Swoboda αὐτ. 287_8, μετὰ τῶν σχετικῶν παραπομπῶν). Ὅτι ἕκαστος ναὸς εἶχεν ἴδιον συμβούλιον ἱεραρχῶν παρετήρησε καὶ ὁ Dittenberger ἐν Syll² 752_1, (παρελείφθη ἐν Syll³).

Καθ' ὅλου ἡ ἀρχὴ αὕτη τῶν ἱεραρχῶν ἀντιστοιχεῖ μὲν ἐν τῇ φύσει τῆς δικαιοδοσίας αὐτῆς πρὸς τὴν τῶν ἐν Δήλῳ ἱεροποιῶν, τοὺς ὁποίους μνημονεύει ὁ Reinach αὐτ. 89, ἀλλὰ πρέπει νὰ διακριθῇ ἐκείνης κατὰ τὴν ἐφ' ἓν μόνον ἱερὸν ἔκτασιν [2].

---

[1] Ἀνάλογόν τινα δικαιοδοσίαν εἶχον οἱ ναοποιοὶ τῆς Ἀφροδισιάδος CIG 2824, 17.

[2] Σημειωτέον ὅτι ὅπως ἔχομεν ἐν Τανάγρᾳ ***ἀρχὰν*** πρὸς κατασκευὴν τοῦ ἱεροῦ, οὕτως ἔχομεν καὶ ἐν ἄλλαις Βοιωτικαῖς πόλεσι τὴν λ. ἀρχὰ πρὸς δηλωσιν ἐκτάκτου ἄρχοντος ἢ καὶ συναρχίας ἐκτάκτων ἀρχόντων ἢ ἐκτάκτου καὶ προσωρινῆς δικαιοδοσίας τακτικῶν ἀρχόντων. Καὶ οἱ ἀποτελοῦντες ἔκτακτον ***ἀρχὰν*** ἠδύναντο νὰ φέρωσι τὸν τίτλον τοῦ ***ἄρχοντος***. Οὕτω π. χ. ἐν ἐπιγραφαῖς ἐκ Πτῴου δημοσιευθείσαις ὑπὸ τοῦ Holleaux BCH XIV 1890 σελ. 2 ἀριθ. 1, 4 ἀναφέρεται: ***ἄρχοντος ἐπὶ τὸ ἄγα[λμα] / Ξενοφίλω Θεομνάστω.*** Σελ. 6 ἀριθ. 6: ***Ἀρχὰ ἐπ[ὶ τὸ ἄγαλμα.*** Σελ. 182 ἀριθ. XIX, 19: ***τῇ κατασταθείσῃ ἀρχῇ ἐπὶ τὴν τῶν ἀγαλμάτων ἐπαγάνωσιν καὶ Θεραπείαν.*** Αὐτόθι στίχ. 21: ***τῇ κατασταθείσῃ ἀρχῇ ἐπὶ τὴν τῶν κλινῶν κατασκευήν.*** Ὡσαύτως ἐν ἐπιγραφῇ ἐξ Ὀρχομενοῦ IG IV 3170 (Larfeld Sylloge inscr. Boeotic. ἀριθ. 35, 1 = Holleaux ἔνθ' ἀνωτ. 2) κεῖται: ***ἀσταθεῖσα ἀρχὰ ἐπὶ τὸν ὁρισμόν.*** Ἐν ἐπιγραφῇ ἐξ Ὠρωποῦ IG IV 303 (Br. Mus. Inscr. II CIX, 48 = Holleaux ἔνθ' ἀνωτ.) κεῖται: ***ἡ ἀρχὴ ἡ αἱρεθεῖσα.*** Παραδείγματα ***ἐπιστατῶν*** ἢ ἑνὸς μόνου ἐπιστάτου ἐπιτεταμμένου τὴν φροντίδα ἀνεγέρσεως μνημείων τιμητικῶν συνέλεξεν ὁ Wilhelm Jahreshefte (17) 1914, 43 ἑ.

5. Θῆβαι.

Ἐξ ἄλλων Βοιωτικῶν πόλεων γινώσκομεν ναοποιὸν ἕνα ἐν Θήβαις ἐκ τῆς πολὺ ἐλλιποῦς ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς, ὑστάτων ἴσως ἑλληνικῶν χρόνων, IG VII 2481: ***Αἰολίων / [τοῖς θεοῖς καὶ τῇ (;)] πόλει / [ἐπὶ Ἀριστογε]ίτον[ο]ς ναο[ποιοῦ].*** Ἂν αἱ συμπληρώσεις εἶναι ὀρθαί, ἐπειδὴ εἷς ναοποιὸς φαίνεται ἀνεπαρκής, εἶναι πιθανώτατον ὅτι, ὅπως καὶ ἀλλαχοῦ συμβαίνει, καὶ ἐνταῦθα πρόκειται περὶ προϊσταμένου τῆς συναρχίας λαμβανομένου ὡς ἐπωνύμου.

6. Μέγαρα.

Ὡσαύτως μνημονεύω ἐνταῦθα καὶ ἐπιγραφὴν ἐκ ***Μεγάρων*** τοῦ 141 μ. Χ., τὴν ὁποίαν ἐδημοσίευσε μετ' ἄλλων ὁ Fraenkel ἐν Sitzungsber. Berl. Akad. 1903, 91 κατὰ τὸ ἐν τῷ «Ἡμερολογίῳ τοῦ 1835» εὑρισκόμενον ἀντίγραφον. Ὁ λίθος ἀναφέρεται εἰς θίασον τοῦ Διονύσου ἐν Μεγάροις, τὸ δὲ κείμενον τοῦ ψηφίσματος συμπληρωθὲν ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ἀγαθῇ τύχῃ
ἔτους ΒΟΡ′ μηνὸς [. . . . . ἔδο-
ξεν τῇ συνόδῳ τ[ῶν θιασωτῶν Διο-
νύσου· εἶναι Διονύ[σου θιάσῳ Ἀντίπα-
τρον τὸν ναοπ[οιὸν καὶ διὰ βίου ἱε-
ρέα, ἀπολελύσ[θω δὲ τῆς ἄλλης ὑπη-
ρεσίας καὶ ἀ]τελὴς ἔστω καὶ ἀλειτούρ-
γητος.

Μολονότι δὲν πρόκειται περὶ ἐπιγραφῆς δημοσίας φύσεως, ἀλλὰ περὶ ἐγγράφου ἰδιωτικοῦ σωματείου, Διονυσιακοῦ θιάσου, ἐν τούτοις παρατηροῦμεν ὅτι, ὅπως καὶ ἐν ἄλλοις πολλοῖς σημείοις, οὕτω καὶ ἐν τούτῳ ἡ ὀργάνωσις τῶν ἀρχαίων συλλόγων παρηκολούθει τῷ πολιτικῷ προτύπῳ ἑκάστου τόπου, οὕτω δὲ οἱ ἐν Μεγάροις θιασῶται τοῦ Διονύσου παρὰ τὰς ἄλλας αὐτῶν ἀρχὰς ἔχουσι καὶ ναοποιόν. Ὅτι ὁ Ἀντίπατρος πρὶν ἢ τιμηθῇ διὰ τῆς διὰ βίου ἱερωσύνης τοῦ θιάσου καὶ ἀπαλλαγῇ πάσης ἄλλης ὑπηρεσίας καὶ εἰσφορᾶς καὶ λειτουργίας εἶχε κατασκευάσει τὸν ναὸν τοῦ θιάσου, συνάγει ὁ Poland Griech. Vereinswesen 338 σημ. τρίτη ἐκ μόνης τῆς λ. ***ναοποιόν***. Δὲν φαίνεται ὅμως πιθανόν, ὅτι ἐν περιπτώσει ἀνεγέρσεως τοῦ θιασωτικοῦ ἱεροῦ ὑπὸ τοῦ Ἀντιπάτρου, τὸ πρᾶγμα θὰ ἐξεφράζετο μετὰ λιτότητος, ἡ ὁποία καὶ ἐν ἄλλῃ μὲν προγενεστέρᾳ ἐποχῇ θὰ ἦτο δύσκολος, ἀλλ' ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἐπιγραφῆς τῶν Μεγάρων καθίσταται σχεδὸν ἀδύνατος. Διὰ τοῦτο φαίνεται ὅτι ὁ Ἀντίπατρος εἶχε τὸ ἀξίωμα τοῦ ***ναοποιοῦ*** τοῦ θιάσου ἤτοι τοῦ οἰκονομικοῦ διαχειριστοῦ τοῦ ἱεροῦ, δι' ἔκτακτον δέ τινα αἰτίαν καθίσταται καὶ ἰσόβιος ἱερεύς. Ἐν τῷ δημοσίῳ βίῳ γνωστὸν ὅτι δὲν ἦσαν συμβιβαστὰ δύο διαφόρου φύσεως ἀξιώματα οἷον τὸ καθαρῶς ἱερατικὸν καὶ τὸ διοικητικόν, διακρίνει δὲ ταῦτα αὐστηρῶς ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς Πολιτικοῖς ἔνθ' ἀνωτ., ἀλλὰ πολὺ διδακτικὴ εἶναι ἐν προκειμένῳ ἡ παραβολὴ πρὸς τὰ ἐν Δελφοῖς συμβαίνοντα ἀπὸ τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνος. Καὶ ἐκεῖ, ὡς ἦκασεν εὐστόχως ὁ Homolle ἐν BCH XXII 1896, 631 ἡ ἐξέλιξις τῆς ἀρχῆς τῶν δύο Δελφῶν! ναοποιῶν ἔφερεν ἐν ὑστέροις χρόνοις εἰς σύμπτωσιν πρὸς τὴν διπλῆν Δελφικὴν ἱερωσύνην. Καὶ ὁ Bourguet Adm. fin. 109 καίπερ διστάζων, δι' οὓς ἀναφέρει λόγους, νὰ δεχθῇ ὡς ἀποδεδειγμένον τὸ πρᾶγμα δὲν προβαίνει μέχρις ἀπορρίψεως τῆς πιθανῆς ταύτης σκέψεως.

7. Ἀθῆναι.

Αἱ Ἀθῆναι, ἀπὸ μακροῦ ἤδη μέγας πολιτικὸς ὀργανισμός, εἶχον καὶ ἐν τῷ τρόπῳ τῆς ἐκτελέσεως τῶν τε δημοσίων ἔργων καθόλου καὶ τῶν θρησκευτικῶν ἰδίᾳ ἐσχηματισμένην τὴν διαδικασίαν, ἐνέμειναν δὲ ἐν τῇ ὁρολογίᾳ αὐτῶν ἀνεπηρέαστοι.

Τὴν ἔννοιαν τοῦ ***ποιεῖν*** ἐν τῇ ὀνομασίᾳ τῶν ἐποπτικῶν καὶ διοικητικῶν κυρίως ἐπιτροπειῶν ἢ ἀρχῶν, ἐν ᾧ οὐσιαστικῶς ἡ ποίησις ἢ κατασκευὴ τῶν ἔργων ἀνῆκεν εἰς τοὺς τεχνικούς, ἔχομεν ἐν Ἀθήναις ἐν πολλοῖς τοῦ διοικητικοῦ δικαίου ὅροις, εἶναι δὲ γνωστοὶ ὡς τοιαῦται διοικητικαὶ καὶ διαχειριστικαὶ δημοσίων ἔργων ἀρχαὶ ***οἱ τειχοποιοί, οἱ ταφροποιοί, οἱ ὁδοποιοί, οἱ τριηροποιοὶ*** κλπ., τῶν ὁποίων ἡ ἀσχολία εἶναι ἐξ αὐτῶν τῶν λέξεων σαφὴς ἄνευ ἀνάγκης ἄλλης ἑρμηνείας.

Ἐν ἄλλαις παρὰ ταύτας περιπτώσεσιν αἱ διοικητικαὶ δημοσίων ἔργων ἀρχαὶ ἄλλα ἔφερον ὀνόματα, συνηθεστάτη δὲ εἶναι ἡ ἐπωνυμία ***ἐπιστάται,*** ἡ ὁποία εἶναι πάντως προσφυεστέρα πρὸς δήλωσιν τῆς δικαιοδοσίας τῆς ἀρχῆς [1].

Ἡ δικαιοδοσία τῶν ἐκτάκτων τούτων ἀρχόντων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν τῶν τακτικῶν ἀρχόντων, ἦτο καὶ χρονικῶς περιωρισμένη, διαρκοῦσα ἐφ' ὅσον καὶ ὁ δι' ὃν κατεστάθησαν οὗτοι λόγος ἐξηκολούθει νὰ ὑπάρχῃ. Ἠδύνατο ἄρα ἡ ἔκτακτος αὕτη ἐπιμελητεία ἢ ἐπιστασία νὰ παραμένῃ καὶ ἐπὶ πλείονα ἔτη, ἂν ἀπήτει τοῦτο ἡ ἀνάγκη (πρβ. προχείρως Hermann - Thumser Lehrbuch der griech. Altertümer I, 2 σελ. 598). Περὶ δὲ τοῦ Παρθενῶνος ἰδίᾳ εἶναι ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν γνωστὸν ὅτι ἡ ἐπιτροπεία ἢ τὸ collegium τῶν ἐπιστατῶν, ἀποτελούμενον ἐκ δέκα τὸ πολὺ ἢ καὶ ὀλιγωτέρων προσώπων, δὲν ἀνενεοῦτο ὁλόκληρον καθ' ἕκαστον ἔτος, ἀλλ' ἐν μέρει, κατὰ τοιοῦτον δὲ τρόπον, ὥστε νὰ μὴ μείνῃ ἡ αὐτὴ σύνθεσις αὐτοῦ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν ἔργων (Cavaignac LXVI), νὰ συμβιβάζεται δὲ οὕτω ἡ πρὸς τὸ συμφέρον αὐτοῦ τοῦ ἔργου ἀναγκαία συνέχεια τῆς ἐποπτικῆς ἀρχῆς πρὸς τὴν ἐκ τῆς μακροτέρας πως δράσεως, μάλιστα δὲ ἐν δημοκρατικῇ χώρᾳ, γεννωμένην τριβὴν τῶν προσώπων.

Οἱ ἐπιστάται οὗτοι ἢ ἐπιμεληταὶ δημοσίων ἔργων ἦσαν αἱρετοί, ἡ δὲ ἐκλογὴ ἐγίνετο διὰ τῶν φυλῶν, κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν ὁποίων, προκειμένου περὶ ἔργου τινὸς ὑπὸ τοῦ συνόλου ἱδρυομένου, ἐκανονίζετο συνήθως, εἰ καὶ οὐχὶ πάντοτε, καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπείας (Hermann - Thumser I 2, 603). Τὸ ζήτημα τῆς τεχνικῆς ἐμπειρίας ἦτο λελυμένον διὰ τῆς ἐν τοῖς τοιούτοις συμβουλίοις ἀνεξαιρέτου παρουσίας τοῦ ἀρχιτέκτονος ***(Ἀρχιτέκτων ἐπὶ τὰ ἱερὰ*** καὶ ***ἀρχιτέκτων ὁ ἀεὶ καθιστάμενος)*** [2].

[1] IG I 284 - 331 τοῦ Παρθενῶνος ἰδίᾳ IG I 300 - 311· Cavaignac Études sur l'histoire financière d'Athènes (1908) Introd. XLVIII ἑ. W. Bannier Die attischen Rechnungsurkunden ἐν Rhein. Museum (61) 1906, 202. (63) 1908, 423. (65) 1910, 1. (66) 1911, 38. Ὑπῆρχον δὲ ἐπιστάται: 1) πρὸς ἀνίδρυσιν ἀγαλμάτων θεῶν IG I 298, 318 — Δελτίον Ἀρχαιολ. 1889, 6 ἀριθ. 1. 2) πρὸς κατασκευὴν ἱερῶν κ. ἄλλ. δημοσίων οἰκοδομημάτων οἷον Παρθενῶνος, Ἐρεχθείου, Προπυλαίων, Σκευοθήκης, τειχῶν τοῦ Πειραιῶς (IG II 830), Ἐλευσῖνος· 3) ἐπιστάται τῶν Πομπείων (IG I 320) καὶ 4) ἐπιστάται πρὸς δοκιμασίαν τῶν συντελεσθέντων ἔργων οἱ καὶ εἰδικῶς καλούμενοι ***δοκιμασταὶ*** IG I 794 c, 76 ἑ.

[2] Πρβ. Schoemann - Lipsius Griech. Altertümer I, 465 μετὰ σημ. 4. Γίλβερτ - Πολίτου ΑΔΒ 328. Ὁ Γίλβερτ σημ. 4 ἀναφέρει ὅτι οἱ ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς μνημονευόμενοι ἑκάστοτε ἀριθμοὶ ἐπιστατῶν ποικίλλουσι κατὰ τὰ διάφορα ἔργα. Οὕτως ἔχομεν τρεῖς ἐπιστάτας τοῦ νεὼ κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ Ἐρεχθείου μεθ' ἑνὸς ἀρχιτέκτονος καὶ ἑνὸς γραμματέως περὶ τὸ 409, IG I 322, ἁπλῶς δὲ ἐπιστάτας τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου μετὰ γραμματέως IG I 298 καὶ BCH XIII 1889, 172 μεθ' ἑπτὰ ταμιῶν.

Ἀλλ' ἄλλης τινὸς ἐν Ἀθήναις θρησκευτικῆς ἀρχῆς τὸ ὄνομα εἶναι ἄξιον σημειώσεως, τὸ τῶν ***ἱεροποιῶν*** [1].

Ἱεροποιῶν διακρίνονται πλείονες συναρχίαι· 1) ***ἱεροποιοὶ οἱ ἐπὶ τὰ ἐκθύματα*** ἤτοι δέκα κληρωτοὶ ἄνδρες, εἷς ἐξ ἑκάστης φυλῆς, πρὸς τέλεσιν ωρισμένων θυσιῶν (Ἀριστ. ΑΠ 54,6).

2) ***Ἱεροποιοὶ οἱ κατ' ἐνιαυτόν,*** δέκα ὁμοίως κληρωτοὶ ἄνδρες πρὸς τέλεσιν θυσιῶν τινων καὶ διοίκησιν τῶν πεντετηρίδων πλὴν τῶν μεγάλων Παναθηναίων, τὰ ὁποῖα διῴκουν οἱ ἀθλοθέται (Ἀριστ. ΑΠ 54,7. 60,1).

3) ***Ἱεροποιοὶ Ἐλευσινόθεν*** τοῦ 5ου αἰῶνος, οἱ ὁποῖοι ἐν τῷ 4ῳ π. Χ. αἰῶνι ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ τῶν ***ἐπιστατῶν Ἐλευσινόθεν*** καὶ τῶν ***ταμιῶν τοῖν θεοῖν*** ὡς καὶ τῶν ***ἐκ βουλῆς ἱεροποιῶν,*** ἔργον δ' εἶχον τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἀπαρχῆς (ΑΕ 1910, 16).

4) Ἱεροποιοὶ ἐκτάκτως ἐκλεγόμενοι ἐπὶ τὴν διοίκησιν ἑορτῶν.

5) Ἱεροποιοὶ καθιστάμενοι ἐφ' ὡρισμένους θεοὺς καὶ τοὺς ναοὺς αὐτῶν, ἔχοντες δὲ μετὰ τῶν οἰκείων ἐπιστατῶν καὶ ταμιῶν τὴν διοίκησιν τῆς περιουσίας τῶν ἱερῶν ἐκείνων. Ἡ σημασία τῆς τάξεως ταύτης τῶν ἱεροποιῶν ἐμειώθη σημαντικῶς μετὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ κοινοῦ ταμείου τῶν ἄλλων θεῶν, πλὴν δηλ. τῶν ἱερῶν χρημάτων τῆς Ἀθηνᾶς (Schömann - Lipsius 452 ἑ., 466).

Ἐκ τῆς συνοπτικῆς ταύτης ἀναγραφῆς τῶν ἔργων τῶν διαφόρων ἱεροποιῶν εἶναι φανερὸν ὅτι εἶχον μέν τινες ἐξ αὐτῶν θυτικὰ καθήκοντα, ἀλλ' ἄλλοι εἶχον πολλῷ εὐρυτέραν δικαιοδοσίαν, μία δὲ τάξις αὐτῶν, ἡ τελευταία, εἶχε καθαρῶς διοικητικὴν καὶ διαχειριστικὴν ἐξουσίαν, οἵαν εὑρίσκομεν ἐν πλείσταις πόλεσι παρὰ τοῖς μονιμοποιηθεῖσι μετὰ τὴν οἰκοδομίαν τῶν ἱερῶν ναοποιοῖς. Δὲν ἦτο δὲ ἡ τάξις αὕτη ἡ νεωτάτη, ἀλλ' ἦτο, φαίνεται, παλαιοτέρα, ὑποκύψασα ἤδη ἐν τῷ 5ῳ αἰῶνι εἰς νέον ὀργανισμὸν κοινῆς διαχειρίσεως ἱερῶν χρημάτων

Τοιαύτην κύμανσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν τῆς συναρχίας καὶ δὴ καὶ ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ συμβουλίῳ ἔχομεν καὶ ἐν Δελφοῖς ἐν τῇ συναρχίᾳ τῶν ναοποιῶν, ὡς εἴδομεν, ἀλλὰ ἡ τοιαύτη ἀνωμαλία εἶχεν ἄλλους ἐκεῖ λόγους, κυριώτατον δὲ τὴν κύμανσιν τοῦ ἀριθμοῦ Ἀμφικτιονικῶν πόλεων, εἰς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ τὸ χασματῶδες τῆς παραδόσεως. Οὐχὶ τυχαία φαίνεται ἡ διαφορὰ περὶ τὴν σύνθεσιν παρομοίας ἐπιτροπείας ἐν Δήλῳ ἔνθα τῷ 279 π. Χ. κατ'ἐπιγραφὴν δημοσιευθεῖσαν ἐκτενῶς ὑπὸ τοῦ Homolle ἐν BCH XIV 1890, 393 ἐν μὲν στίχ. 44, 46, 48, 52, 54 κ. ἄλλ. ἀναφέρονται ***ἐπιμεληταὶ*** ἐν πληθυντικῷ, ἐν δὲ στίχ. 58 καὶ 60 εἰς μόνος ἐπιμελητής, φαίνεται δὲ ὅτι ἡ κύμανσις αὕτη τοῦ ἀριθμοῦ μεταξὺ τριῶν καὶ ἑνὸς ἐπιμελητοῦ εἶχε σχέσιν πρὸς τὴν ἔκτασιν τῆς δαπάνης τοῦ ὑπὸ κατασκευὴν τμήματος (Homolle αὐτ. 463). Δὲν φαίνεται δ' ὅμως ὅτι πρόκειται περὶ πραγματικῆς ἐλαττώσεως τοῦ ἀρχικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπιμελητῶν, ἀφοῦ οὗτοι ἐξελέγοντο ἐπὶ τὸ σύνολον ἔργου τινός, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ τοῦ ἀναγκαίου ἀριθμοῦ παρουσίας ἐν δευτερευούσαις περιπτώσεσι, ὅτε εἰς μόνος ἐπιμελητὴς ἤρκει νὰ διεξαγάγῃ μετὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος τὴν πρὸς τοὺς ἱεροποιοὺς εἰσήγησιν.

[1] Περὶ τῆς δικαιοδοσίας τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο διαφόρων ἐν Ἀθήναις τακτικῶν καὶ ἐκτάκτων ἀρχῶν ὡς καὶ διὰ τὰς περὶ αὐτῶν πηγὰς παραπέμπω προχείρως εἰς Γίλβερτ-Πολίτου ΔΒΕ 326. Schömann-Lipsius Griech. Altert. I 466. II 389 σημ. 3. Steugel Griech. Kultusaltertümer..... καὶ τὸ περιληπτικὸν ἄρθρον τοῦ Oehler ἐν Pauly RE² VIII, 1583 ἑ. Περὶ τῶν ἱεροποιῶν ὡς ἐκτάκτως ἢ τακτικῶς δι' ἑορτήν τινα καθισταμένης ἐπιτροπείας ἰδίᾳ, ὡς γνωστόν, ὁ Schoell ἐν Sitz. Ber. der bayr. Akademie 1887, 9 ἑ. Περὶ τῶν ἱεροποιῶν τῶν ἐπὶ τὰ ἐκθύματα καὶ τῶν κατ' ἐνιαυτὸν ὁ Πολίτης Εἰσαγωγ. μαθήμ. εἰς τὴν Ἀριστοτέλους Ἀθην. Πολιτείαν (1894) 42 ἑ. Περὶ τῶν ***ἱεροποιῶν ἐκ βουλῆς*** ὁ Ziehen Rhein. Museum (51) 1896. 220-223, Leges graecorum sacrae 19 ἀριθ. 4. Οἰκονόμος Ἀρχ. Ἐφ. 1910, 16. A. Elter Ein athenisches Gesetz über die eleusinische Aparche 34. 36. Dittenberger Syll³ I 200. W. Bannier Die athenischen Gesetze über die eleusinische Zwangsaparche Berl. phil. Wochenschr. 1915, 1230. Foucart Les grands mystères d'Eleusis 76 ἑ.

τῶν ἄλλων θεῶν διὰ τῶν κοινῶν ταμιῶν καὶ τῶν ἐπιστατῶν. Διὰ τοῦτο νομίζω ὅτι ἐν τῇ τάξει ταύτῃ τῶν ἐν Ἀθήναις ἱεροποιῶν ἔχομεν λείψανον τῆς ἐν παλαιοτέροις χρόνοις τῶν Ἀθηνῶν δικαιοδοσίας τῶν ἀρχόντων τούτων, οἱ ὁποῖοι, ὅπως καὶ οἱ ναοποιοί, ἦσαν ἀρχῆθεν ἐπιμεληταὶ τῆς οἰκοδομίας ἱεροῦ τινος, ἱεροῦ ποιηταί, διατηρούμενοι ἑκάστοτε μετὰ τὸ πέρας τῆς οἰκοδομίας ὡς διοικητικοὶ τοῦ ἱεροῦ προϊστάμενοι. Σὺν τῷ χρόνῳ καὶ ἄλλοτε ἄλλως τὰ ἀρχῆθεν κοινῇ αὐτοῖς ἀποκείμενα ἔργα τῆς τε διοικήσεως καὶ τῆς τελέσεως τῶν θυσιῶν τοῦ ἱεροῦ ἀπεσχίσθησαν, ἔν τισι δὲ περιπτώσεσι τὰ διοικητικὰ ἀπῄτουν καὶ ἑτέρους ἄρχοντας, προσετέθησαν δὲ οἱ ἐπιστάται, οἵτινες μετά τινα χρόνον ἐπεκράτησαν μόνοι αὐτοί. Ἐν ἄλλαις δὲ περιπτώσεσι παρέμειναν οἱ ἱεροποιοὶ μόνον ὡς ἱεροθύται. Ἐν τέλει καθίσταντο καὶ ὡς γενικοὶ ἄρχοντες τοῦ δήμου ἱεροποιοί, μόνον τὰ καθήκοντα ταῦτα ἔχοντες, ἀποσβεσθείσης τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν σημασίας καὶ προελεύσεως. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ συνήθως διδομένη ἑρμηνεία τῆς λέξεως ἱεροποιὸς ὡς Opferbesorger, τοῦ πρώτου συνθετικοῦ ***ἱερὸν*** λαμβανομένου ὡς δηλοῦντος τὸ ἱερεῖον ἢ πᾶν πρὸς τὰς ἱεροθυτικὰς ταύτας πράξεις σχετικὸν ἔργον, ἀνταποκρίνεται μὲν ἔν τισι πρὸς τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς ἐξελιχθείσης δικαιοδοσίας τῶν ἱεροποιῶν, ἀλλ' εἶναι πάντως ἐσφαλμένη καὶ ἀπομακρύνει ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῆς σημασίας, ἡ ὁποία διδάσκει ἡμᾶς τὴν ἀρχικὴν δικαιοδοσίαν τῆς ἀρχῆς ταύτης καὶ ἐν Ἀθήναις. Οὕτω δὲ ἑρμηνεύεται, διατί ἡ πρώτη τάξις τῶν ἱεροποιῶν ἐκλήθη ***ἱεροποιοὶ ἐπὶ τὰ ἐκθύματα.*** Ἂν ἡ λ. ἱεροποιοὶ ἐδήλου ἀρχῆθεν τοὺς τελοῦντας θυσίας ἄνδρας, θὰ ἦτο ὅλως περιττὴ ἡ προσθήκη ***ἐπὶ τὰ ἐκθύματα,*** ἅτε ἀφόρητον ἀποτελοῦσα ταυτολογίαν.

Ὅτε οἱ ἱεροποιοὶ σὺν τῷ χρόνῳ ἄλλα ἐπετράπησαν ἔργα, ἱδρύθη ἐν Ἀθήναις ἰδία ἀρχὴ ἐπισκευῆς τῶν ἱερῶν οἰκοδομημάτων ***οἱ ἐπισκευασταὶ ἱερῶν,*** περὶ ὧν παραδίδει ὁ μὲν Ἀριστοτέλης Ἀθην. Πολ. 50: ***κληροῦνται δὲ καὶ ἱερῶν ἐπισκευασταὶ δέκα ἄνδρες, οἳ λαμβάνοντες τριάκοντα μνᾶς παρὰ τῶν ἀποδεκτῶν ἐπισκευάζουσι τὰ μάλιστα δεόμενα τῶν ἱερῶν,*** ὁ δὲ Ἀθήναιος Δειπνοσ. VI 235d: ***Ὅτι δὲ καὶ ἀρχεῖον ἦν αὐτῶν*** (δηλ. τῶν παρασίτων ἐν Ἀθήναις) ***ἐν τῷ αὐτῷ νόμῳ τάδε γέγραπται «εἰς τὴν ἐπισκευὴν τοῦ νεὼ [τοῦ ἀρχείου] καὶ τοῦ παρασιτίου καὶ τῆς οἰκίας τῆς ἱερᾶς διδόναι τὸ ἀργύριον ὁπόσου ἂν οἱ τῶν ἱερῶν ἐπισκευασταὶ μισθώσωσιν». Ἐκ τούτου δῆλόν ἐστιν ὅτι ἐν ᾧ τὰς ἀπαρχὰς ἐτίθεσαν τοῦ ἱεροῦ σίτου οἱ παράσιτοι, τοῦτο παρασίτιον προσηγορεύετο.***

Τοιαύτη πάντως θὰ ἦτο ἡ προέλευσις καὶ τῆς ***ἐν Δήλῳ*** ὁμωνύμου ἀρχῆς τῶν ***ἱεροποιῶν,*** τῶν ὁποίων ἡ δικαιοδοσία ἦτο κυριώτατα διοικητικὴ καὶ διαχειριστική, διετηρήθη δὲ ὡς τοιαύτη ἐπὶ μακρότατον, ἅτε εὑρισκομένη ἀνεπηρέαστος ἐν περιβάλλοντι καθαρῶς ἱερατικῷ, ἀπηλλαγμένῳ τοῦ κινδύνου ἀφομοιώσεως, ἀπορροφήσεως ἢ καὶ προσαρμογῆς πρὸς τὴν γενικὴν καὶ ἑκάστοτε ἐξελισσομένην τάξιν εὐρυτέρου πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ. Ὡσαύτως καὶ ἐν Θάσῳ IG XII 8 264, 14 ὁ ***ἱεροποιὸς*** ἀναγράφει ψηφίσματα εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἡρακλέους.

Ὁ Wilamowitz Aristoteles und Athen I 215 σημ. 55 παρατηρεῖ ὀρθότατα ὅτι ἡ ὑπὸ τῆς πολιτείας ἀνάληψις τοῦ βάρους τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκοδομίας εἶναι ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τῆς ὑπὸ τοῦ κράτους διοικήσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ διαθέσεως τῶν εἰσοδημάτων αὐτῆς. Ἐφ' ὅσον οἱ θεοὶ εἶχον ἰδίαν περιουσίαν, ἠδύναντο αὐτοὶ οἱ ἴδιοι νὰ φροντίζωσι καὶ περὶ τῶν οἰκοδομημάτων αὐτῶν. Ἀμφότερα δὲ ἰσχύουσι περὶ τῶν ***ἄλλων θεῶν,*** ἐκείνων δηλαδή, οἱ ὁποῖοι δὲν περιλαμβάνονται οὔτε εἰς τοὺς ἰδίας προτιμήσεως τυγχάνοντας, οἷα π. χ. ἡ Ἀθηνᾶ καὶ ἡ Ἐλευσινιακὴ δυάς, οὔτε εἰς τοὺς δημοτελεῖς. Τὸ συμπέρασμα ἄρα ὅτι οἱ τῶν ἱερῶν ἐπισκευασταὶ δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ εἶναι ἀρχαιότεροι

τοῦ ταμείου τῶν ἄλλων θεῶν, εἶναι εὔλογον, ἀλλὰ τότε μόνον θὰ ἦτο καὶ ἀναγκαῖον, ἂν οἱ ἱερῶν ἐπισκευασταὶ διεχείριζον μόνα τὰ εἰς αὐτοὺς χορηγούμενα ὑπὸ τῶν ἀποδεκτῶν χρήματα. Ἀλλ' ὁ νόμος τοῦ βασιλέως καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου ἔνθ' ἀνωτέρω (VI 235d) παραδιδόμενα δηλοῦσι σαφῶς ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἀπολύτου συγκεντρώσεως τῆς περιουσιακῆς διοικήσεως εἰς χεῖρας τῆς πολιτείας, ἀλλὰ μόνον περὶ ἐποπτικῆς ἐξουσίας τοῦ κράτους ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν περιουσιῶν. Ἀλλὰ τίνες ἦσαν οἱ πρὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν ἱερῶν ἐπισκευαστῶν ἄρχοντες οἱ ἐπιτετραμμένοι τὴν οἰκονομικὴν καὶ οἰκοδομικὴν διοίκησιν τῶν ἱερῶν οἰκοδομημάτων δὲν λέγει ὁ Wilamowitz, διότι ἴσως καὶ αὐτὸς ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι οἱ περὶ ταῦτα ἀσχοληθέντες, θεωρεῖ τοὺς ἱεροποιοὺς ὡς Opfermänner (Arist. u. Athen I 228) ἀποβλέπων εἰς τὸ κατ' ἐξοχὴν ἱεροθυτικὸν αὐτῶν ἔργον ἐν τῇ Ἀθηναίων πολιτείᾳ, ὅπερ εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ὁ Ἀριστοτέλης (Πρβ. καὶ Stengel Kultusaltertümer[3] (1920) 49 ἑ.). Ἐν τούτοις οἱ ἐν Ἀθήναις ἱεροποιοὶ ἔχουσιν ἐν τῷ συνόλῳ παρὰ τὰς ἱεροπραξίας τὰς καθαρῶς θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος καὶ καθήκοντα καθαρῶς οἰκονομικῆς καὶ διαχειριστικῆς φύσεως, οἷα ἀπαντῶσιν ἀλλαχοῦ παρ' ἄρχουσι διοικητικῆς δικαιοδοσίας, ἔνθα ἡ πολιτειακὴ συγκέντρωσις καὶ ἡ κατ' εἶδος κατανομὴ τῶν ἐξουσιῶν δὲν εἶχε διὰ τὴν μικροτέραν ἐκεῖ ἔκτασιν προβῆ ὅσον ἐν Ἀθήναις. Καὶ ἡ ἐν τῷ ψηφίσματι τοῦ 434 π. Χ. IG I 32, 18 περὶ τῶν ***ἱεροποιῶν τοῖν θεοῖν***, τοὺς ὁποίους ὁ Ziehen Rhein. Mus. (51) 1896, 224 θεωρεῖ διαφόρους τῶν ***ἱεροποιῶν Ἐλευσινόθεν***, διάταξις: ***παρὰ δὲ τῶν νῦν ταμιῶν καὶ τῶν ἐπιστατῶν καὶ τῶν ἱεροποιῶν τῶν ἐν τοῖς ἱεροῖς, οἳ νῦν διαχειρίζουσιν***, δεικνύει ὅτι οἱ ἱεροποιοὶ οὗτοι διατηροῦσι ἀκόμη ζῶσαν τὴν διοικητικὴν αὐτῶν φύσιν.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπὸ διαφόρων συναρχιῶν ἱεροποιῶν ὡς ἐπιτροπειῶν ἑορταστικῶν, ἐκτάκτως καὶ ἐπὶ ῥητῷ ἔργῳ ὑπὸ τῆς βουλῆς καθισταμένων, τέλεσις τῶν πεντετηρίδων καὶ ἄλλων ἑορτῶν, οἷον μικρῶν Παναθηναίων, Ἡφαιστείων, κλπ. εἶναι λείψανα τῆς περιόδου ἐκείνης, καθ' ἣν οἱ ἱεροποιοὶ ἦσαν οὐχὶ ἱερῶν ***θυσιῶν*** ποιηταί, ἀλλ' ἱερῶν ***κτισμάτων*** ποιηταί, ὅμοιοι πρὸς τοὺς ναοποιοὺς καὶ τοὺς ὁμοίους αὐτοῖς ἄρχοντας, οἱ ὁποῖοι διατηρηθέντες ἐνιαχοῦ μετὰ τὸ πέρας τοῦ κυρίου αὐτῶν ἔργου, ἐφ' ᾧ καὶ εἶχον κατασταθῆ ἤτοι τοῦ διαχειριστικοῦ καὶ διοικητικοῦ τῆς οἰκοδομίας ἱεροῦ τινος, ὡς οἰκονομικοὶ τοῦ ἱεροῦ ἐπιστάται, δὲν συμμετέβαλον μετὰ τῆς δικαιοδοσίας καὶ τὸ ὄνομα. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὅτε ἡ πολιτεία ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ συγκεντρώσῃ τὴν οἰκονομικὴν διαχείρισιν τῶν ἱερῶν ἐκείνων, ἅτινα ἐτέλουν καὶ ἑορτάς, γενικὴν λαβούσας διὰ τὴν πόλιν σημασίαν, τῶν ἑορτῶν τούτων τὴν ἐπιμέλειαν, ἡ ὁποία πρότερον θὰ ἦτο πάντως ἐπιτετραμμένη εἰς τοὺς ἰδίους ἑκάστου ἱεροῦ προϊσταμένους, ἀπέσχισεν ἀπὸ τῆς ἄλλης οἰκονομικῆς διοικήσεως καὶ ἀφῆκε μόνην αὐτὴν εἰς τοὺς ἱεροποιούς, οἱ ὁποῖοι ἐξελέγοντο νῦν ὑπὸ τῆς βουλῆς μετὰ τῆς περιωρισμένης ταύτης ἑορταστικῆς δικαιοδοσίας, καὶ δὴ καὶ ἐπὶ πάσας τὰς ἑορτὰς συλλήβδην, οὐχὶ δὲ ἐφ' ἑκάστην ῥητῶς, ἐφαρμοσθέντος καὶ ἐνταῦθα τοῦ συγκεντρωτικοῦ πνεύματος.

Ἀναμιμνήσκω δὲ καὶ τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν χωρίον τῶν Ἀριστοτέλους Πολιτικ. Η(Ζ) 1322[6], ἔνθα διακρινομένων τῶν ἱερέων ἀπὸ τῶν ἐπιμελητῶν τῶν περὶ τὰ ἱερά, ῥητῶς λέγεται: ***συμβαίνει δὲ τὴν ἐπιμέλειαν ταύτην ἐνιαχοῦ μὲν εἶναι μίαν οἷον ἐν μικραῖς πόλεσιν, ἐνιαχοῦ δὲ πολλὰς καὶ κεχωρισμένας τῆς ἱερωσύνης οἷον ἱεροποιοὺς καὶ ναοφύλακας κλπ.*** Ὥστε σαφῶς ὁ Ἀριστοτέλης γενικῶς ὁμιλῶν περιλαμβάνει τοὺς ***ἱεροποιοὺς*** εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπιμελείας τῶν περὶ τὰ ἱερὰ ἤτοι τὰς ἐχούσας τὴν οἰκονομικὴν διοίκησιν τῶν ἱερῶν ἱδρυμάτων, ἄνευ τινος διαστολῆς τῶν Ἀθηναϊκῶν ὁμωνύμων ἀρχόντων.

Ἀθηναῖοι ναοποιοί.

Εἶναι ἄξιον πολλῆς προσοχῆς χωρίον τι τῆς Ἀριστοτέλους Ρητορικῆς I 14, διότι μόνον αὐτὸ ἀναφέρει περὶ ***ναοποιῶν ἐν Ἀθήναις*** (παραπέμπει μόνος ὁ Sandys Aristotle's Constit. of Athens σελ. 195 σημ. εἰς κεφ. 50,1). ***Ἀδίκημα δὲ μεῖζον, ὅσῳ ἂν ἀπὸ μείζονος ᾖ ἀδικίας· διὸ καὶ τὰ ἐλάχιστα μέγιστα, οἷον ὁ Μελανώπου Καλλίστρατος κατηγόρει, ὅτι παρελογίσατο τρία ἡμιωβέλια ἱερὰ τοὺς ναοποιούς· ἐπὶ δικαιοσύνης δὲ τοὐναντίον. Ἔστι δὲ ταῦτα ἐκ τοῦ ἐνυπάρχειν τῇ δυνάμει· ὁ γὰρ τρία ἡμιωβέλια ἱερὰ κλέψας κἂν ὁτιοῦν ἀδικήσειεν.*** Ὅτι πρόκειται περὶ Ἀθηναίων ναοποιῶν φαίνεται ἐκ τῶν ἀναφερομένων προσώπων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μὲν Μελάνωπος Λάχητος Αἰξωνεὺς εἶναι γνωστὸς ὡς ἀκμάσας κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Δημοσθένους Ἀθηναῖος ῥήτωρ, πρεσβεύσας ποτὲ πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ τὸν βασιλέα Μαύσσωλλον (Ξενοφ. Ἑλλην. 6, 3, 2 Δημοσθ. XXIV προοίμ. Πλουτ. Δημοσθ. 13 κἄ. πρβ. Kirchner Prosop. Attica II 60 ἀριθ. 9788), ὁ δὲ Καλλίστρατος εἶναι ὁ υἱὸς τοῦ Καλλικράτους Ἀφιδναῖος, ὁ ῥήτωρ καὶ δημαγωγὸς καὶ δημηγόρος ἐπικαλούμενος παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι, τοῦ ὁποίου ὁ Πλούταρχος 6. Δημοσθ. 5 ἐγκωμιάζει τὴν ρητορικὴν δύναμιν ***ἀνθοῦντος τότε μάλιστα τῇ δόξῃ*** (ἴδε τὰς πηγὰς παρὰ Kirchner PA I 541 ἀριθ. 8157). Ὁ Καλλίστρατος ὑπῆρξεν ἀρχηγὸς τοῦ ἐν Ἀθήναις ἀντιθηβαϊκοῦ κόμματος, ἐγένετο δὲ στρατηγὸς τῷ 377 π. Χ. μετὰ τοῦ Τιμοθέου καὶ τοῦ Χαβρίου (Διοδ. Σικελ. 15, 29). Τοῦ Καλλιστράτου πολιτικὸν ἀντίπαλον λέγει τὸν Μελάνωπον ὁ Πλούταρχος Δημοσθ. 13, 2: ***καὶ Μελάνωπος ἀντιπολιτευόμενος Καλλιστράτῳ καὶ πολλάκις ὑπ' αὐτοῦ χρήμασι μετατιθέμενος εἰώθει λέγειν πρὸς τὸν δῆμον «ὁ μὲν ἀνὴρ ἐχθρός, τὸ δὲ τῆς πόλεως νικάτω συμφέρον»***. Κατὰ ταῦτα τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναφερόμενον ἐπεισόδιον τοῦ παραλογισμοῦ τῶν τριῶν ἡμιωβελίων θὰ συνέβη ἐν Ἀθήναις ἐντὸς τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος. Ὁ Sandys διὰ βραχυτάτων ταυτίζει τοὺς ἀναφερομένους ναοποιοὺς πρὸς τοὺς ***ἱερῶν ἐπισκευαστάς***, διότι καὶ οὗτοι διεχείριζον μικρὰ ποσά. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐξάγεται ἐκ τοῦ χωρίου τῆς Ρητορικῆς. Ἐκεῖ ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει τὴν μικροπρέπειαν τοῦ Μελανώπου. Τὸ μόνον ἐπιχείρημα τῆς ταυτίσεως θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι ὅτι οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ἀναφέρονται παρ' Ἀριστοτέλει ναοποιοὶ καὶ δὴ καὶ ὡς τακτὴ Ἀττικὴ ἀρχή. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀσφαλές, διότι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ πρόκειται περὶ ἐκτάκτως ποτὲ ἐν Ἀθήναις ὑπαρξάσης ναοποιίας, ἡ ὁποία παρῆλθεν ἄλλως ὅλως ἀπαρατήρητος.

Δὲν εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ μετὰ θαυμαστῆς ἀκριβείας περὶ τὰ διάφορα πολιτεύματα καὶ τὴν ὀργάνωσιν αὐτῶν ἀσχοληθείς, συγχέει τὰ ὀνόματα τῶν διαφόρων ἀρχόντων καὶ ὑποβάλλει εἰς τὰς Ἀθήνας ἀνύπαρκτον ἀρχήν, τοσούτῳ δὲ μᾶλλον, καθ' ὅσον πρόκειται καὶ περὶ ἐπεισοδίου συμβάντος ἐν Ἀθήναις μεταξὺ γνωστοτάτων προσώπων τοῦ τότε πολιτικοῦ κόσμου. Διὰ τοῦτο νομίζω ὅτι οἱ ἐν τῷ ἀνεκδότῳ περὶ Μελανώπου καὶ Καλλιστράτου ἀναφερόμενοι ναοποιοὶ ὄντως καὶ ταυτωνύμως ὑπῆρξαν ἐν Ἀθήναις, πρόκειται δὲ καὶ ἐνταῦθα περὶ ὁμοίας ἀρχῆς, ἡ ὁποία ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ δύο Ἀττικῶν λίθων IG II 5 1054g 1057b, ἦτο δέ, ὡς παρετήρησεν ἤδη ὁ Bruno Keil Anonymus Argentin. 24, ἐπιτετραμμένη τὴν ἐκτέλεσιν ἱεροῦ τινος οἰκοδομήματος ἐν Δήλῳ [1].

---

[1] Ὁ Bourguet Adm. financ. 106 σημ. 1, τὸν ὁποῖον διέφυγε τὸ χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους, βεβαιοῖ ὅτι τὸ ὄνομα ***ναοποιός*** δὲν ἀνευρίσκεται ἐν Ἀθήναις. Εἰς τὸν Lattermann GB. 73 σημ. ὀφείλεται καὶ ἡ ἐν τοῖς Ἀττικοῖς λίθοις ἀποκατάστασις τοῦ τύπου ***νΔοποιός*** ἀντὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Lolling παραναγνωσθέντος ***νΕωποιός***.

Κατὰ τὴν εὔστοχον ἑρμηνείαν τοῦ Lattermann Griech. Bauinschr. 64 ἑ. ἀμφότερα τὰ τεμάχια ἀνήκουσιν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐργοδοτικὴν προκήρυξιν, τὸ δὲ ἔργον, περὶ οὗ πρόκειται, εἶναι αὐτὴ ἡ λεγομένη Στοὰ τῶν Ταύρων, περὶ τῆς ὁποίας ἤκασαν τελευταῖον ὁ Σβορῶνος καὶ ὁ Couchoud BCH, XLV 1921, 270 ἑ. ὅτι ἦτο οἰκοδόμημα πρὸς φύλαξιν τῆς ἱερᾶς τριήρους. Ἡ γραφὴ τοῦ λίθου ἀνάγεται εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος, ὄντως δὲ ἡ Δῆλος ὑπήγετο ὑπὸ τὸ κράτος τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ 338 - 315 π. Χ.

Συνδυάζοντες ἄρα τὴν πληροφορίαν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τὸ ἐπιγραφικὸν μαρτύριον δυνάμεθα μετ' ἀσφαλείας νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ ἐν Ἀθήναις ὑπῆρξαν ***ναοποιοί***, οὐχὶ δ' ὅμως ὡς ἐσωτερικὴ Ἀττικὴ ἀρχή, ἀλλὰ μετὰ δικαιοδοσίας ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν, ἐκτάκτως ἱδρυθεῖσα καὶ οὐχὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον διαρκέσασα. Εἶναι ὅμως ζήτημα, ἂν οἱ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναφερόμενοι ναοποιοὶ εἶναι οἱ αὐτοὶ πρὸς τοὺς ἐν τῇ Ἀττικῇ ἐπιγραφῇ 1054 g + 1057 b, διότι ἡ διαφορὰ τῶν χρόνων δὲν εἶναι συμβιβαστή, δεδομένου ὅτι ὁ μὲν Καλλίστρατος ἀπέθανε καταδικασθεὶς ὑπὸ τῆς πόλεως εἰς θάνατον τῷ 355 περίπου, ὁ δὲ Μελάνωπος ἐπρέσβευσε μὲν τῷ 355 π. Χ. πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Καρίας Μαύσσωλλον, φέρεται δὲ ὡς ῥήτωρ ψηφίσματος Ἀττικοῦ τῶν χρόνων 368 - 353 π. Χ. Ἔχομεν ἄρα ἐκτὸς τῆς Δηλιακῆς καὶ ἄλλην προτέραν ναοποιίαν ἐν Ἀθήναις ἐν τῷ προτέρῳ ἡμίσει τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος. Ἐὰν δὲ δεχθῶμεν ὅτι ὁ τίτλος τῆς ἀρχῆς ταύτης εἰσήχθη εἰς Ἀθήνας κατ' ἐπίδρασιν τῆς Δελφικῆς, ἡ ὁποία ἱδρύθη τῷ 369 π. Χ., τότε ἡ προτέρα ἐκ τῶν πηγῶν γνωστὴ Ἀθηναϊκὴ ναοποιία πρέπει νὰ τεθῇ μεταξὺ 368 καὶ 355 π. Χ. περίπου, ὅτε, ὡς εἶπον, ἀπέθανεν ὁ Καλλίστρατος.

Ἀλλ' ἐπειδὴ ἄλλη τις ἐπ' ἐξωτερικὰ ἔργα ναοποιία δὲν εἶναι ἐκ τῶν πηγῶν γνωστὴ ὡς ὑπάρξασα ἐν Ἀθήναις, εἶναι δ' ὅμως καὶ δι' ἐπιγραφικῶν μαρτυρίων μεμαρτυρημένη ἡ καὶ ἄλλως εὐλογωτάτη τῶν Ἀθηνῶν συμμετοχὴ εἰς τὸ Πανελλήνιον συνέδριον τῶν ἐν Δελφοῖς ναοποιῶν, θεωρῶ πιθανώτατον ὅτι οἱ παρ' Ἀριστοτέλει ἐν τῇ Ρητορικῇ ἀναφερόμενοι ναοποιοὶ εἶναι αὐτοὶ οἱ ὑπὸ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἐκλεγόμενοι ναοποιοὶ ὡς ἀντιπρόσωποι αὐτῆς ἐν τῷ συνεδρίῳ ἐκείνῳ. Εἶναι δὲ ἐπίσης γνωστὸν ὅτι οἱ ναοποιοὶ ἐκεῖνοι εἶχον καὶ δικαίωμα ἐνεργείας ἐράνων ἐν ταῖς καθ' ἕκαστον πόλεσιν πρὸς ἀνοικοδόμησιν τοῦ Δελφικοῦ ναοῦ· διὸ καὶ ἐκαλοῦντο ***ἀργυρολόγοι***. Κατὰ τὴν ἐξάσκησιν ἄρα ταύτης αὐτῶν τῆς δικαιοδοσίας φαίνεται ὅτι συνέβη τὸ ἐπεισόδιον τοῦ παραλογισμοῦ τῶν τριῶν ἡμιωβελίων ἐκ μέρους τοῦ Μελανώπου. Οὕτω δὲ ἑρμηνεύεται καὶ διατί ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ ἂν ἀκόμη δεχθῶμεν ὅτι ἐγίνωσκε τοὺς Δελφικοὺς ναοποιούς, ἐν τῇ Ἀθηναίων Πολιτείᾳ, ἔνθα μόνον περὶ τακτῶν ἀρχόντων αὐτῆς πραγματεύεται, οὐδένα περὶ τῶν ναοποιῶν τῶν εἰς Δελφοὺς ἀποστελλομένων ποιεῖται λόγον, καθ' ὅσον οὗτοι δὲν περιελαμβάνοντο εἰς τὴν καθωρισμένην καὶ καθεστηκυῖαν τάξιν τῶν ἐν Ἀθήναις ἀρχῶν. Ἀθηναῖοι ναοποιοὶ μνημονεύονται ἐν ταῖς Δελφικαῖς ἀναγραφαῖς ναοποιῶν Dittenberger Sylloge[3] I 237, 25. 238, 11 καὶ ἐν τῷ ὑπὲρ τοῦ Ἀθηναίου ναοποιοῦ Ἐπιτέλους τοῦ Σωνόμου Δελφικῷ προξενικῷ ψηφίσματι τοῦ 324 π. Χ. Dittenberger Syll.[3] I, 308. (Πρβ. νεωστὶ καὶ P. Cloché BCH XLIV 1920, 312 ἑ.). Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ ἴσως λόγον δὲν μνημονεύει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τοὺς εἰς Δῆλον ἀποστελλομένους ναοποιούς, τοὺς ὁποίους, ἀποθανὼν ἐν ἔτει 322, δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι δὲν ἐπρόφθασε νὰ γνωρίσῃ.

[1] Ἡ δικαιοδοσία τῶν ναοποιῶν τούτων, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς μνημονευθείσης Ἀττικῆς ἐπιγραφῆς IG II 5, 1054 g, δὲν διέφερε τῆς ἄλλως γνωστῆς δικαιοδοσίας ὁμοειδῶν ἀρχῶν. Καὶ οὗτοι ἀποτελοῦσι συμβούλιον μετὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος προκειμένου περὶ τεχνικῶν ζητημάτων, τοῦ ἀρχιτέκτονος ἔχοντος, ἐννοεῖται, ἀπεριόριστον τὴν τεχνικὴν διεύθυνσιν τῶν συμφώ-

νως πρὸς τὰς συγγραφὰς ἐκτελεστέων ἐργασιῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ μόνου ***κελεύοντος*** καὶ ***τάσσοντος*** περὶ τῶν τεχνικῶν λεπτομερειῶν. Οὕτω π. χ. ἐν στίχ. 2: ***ἐὰν δὲ εἰργασμένοι ὦσι δοκιμάσει ὁ ἀρχιτέκτων ἐν τῶι ἱερῶι — ἐν Δήλωι.***

5: ***τετρᾶναι δὲ κλπ. ὡς ἂν ὁ ἀρχιτέκτων κελεύηι.***

11: ***ὅ,τι ἂν τάξει ὁ ἀρχιτέκτων.***

16: ***ποιήσας ἅπαντα δόκιμα κατὰ τὴν συγγραφὴν ἀποδειξάτω τοῖς ναοποιοῖς καὶ τῷ ἀρχιτέκτονι.*** Πρόκειται περὶ τῆς ὁριστικῆς παραλαβῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ἦτο ἀναγκαία ἡ παρουσία καὶ τῶν διοικητικῶν προϊσταμένων, τῶν ναοποιῶν. Ἀπὸ δὲ τοῦ σημείου τούτου ἄρχεται ἡ διοικητικὴ δικαιοδοσία τῶν ναοποιῶν, οἱ ὁποῖοι, ***ἐὰν*** (ὁ μισθωσάμενος) ***μὴ ποιήσει ἐν τῶι χρόνωι δόκιμα κατὰ τὴν συγγραφὴν*** ἐπιβάλλουσιν αὐτῷ πρόστιμον (***ἀποτινέτω Δ δραχμὰς τῆς ἡμέρας ἑκάστης*** ἤτοι δι' ἑκάστην ὑπερημερίαν πέραν τῆς τεταγμένης προθεσμίας) καὶ προβαίνουσιν αὐτοὶ εἰς τὴν εἴσπραξιν τοῦ προστίμου παρὰ τοῦ ἐργώνου ἢ, αὐτοῦ ἀρνουμένου, παρὰ τῶν ἐγγυητῶν αὐτοῦ στίχ. 19: ***εἰσπραττόντων δὲ αὐτὸν καὶ τοὺς ἐγγυητὰς οἱ ναοποιοὶ τοῦτο τὸ ἀργύριον καὶ τἆλλα ποιούντων καθάπερ τοῖς ἄλλοις μισθωταῖς καὶ ἐγγυηταῖς τῶν ἔργων ἐν τῆι συγγραφῆι γέγραπται.***

Καὶ ἐνταῦθα, ὅπως καὶ ἀνωτέρω προκειμένου περὶ τῶν Λεβαδειακῶν ναοποιῶν, τῶν Τεγεατικῶν ἐσδοτήρων, τῶν Δηλιακῶν ἐπιστατῶν εἴδομεν, ἐν περιπτώσει διαφωνίας τῶν διαφόρων ἐπὶ μέρους ἐργωνῶν πρὸς ἀλλήλους ὁρίζεται ἐν στίχ. 23 ἑ. ***ἐὰν δέ τι ἀντιλέγωσιν οἱ μεμισθωμένοι πρὸς ἀλλήλους περὶ τῶν ἔργων κρινοῦσιν οἱ ναοποιοί.*** Ἕνεκα τοῦ ἀμέσως ἔπειτα ὑπάρχοντος κενοῦ τῆς ἐπιγραφῆς δὲν μανθάνομεν, ἂν ἡ διαιτητικὴ αὕτη διαδικασία ἐτελεῖτο, ὅπως καὶ ἀλλαχοῦ, ἐπὶ τόπου. Ἐπειδὴ ἐν τούτοις τὸ κενὸν δέκα ἑπτὰ γραμμάτων εἶναι μικρόν, πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὰ ἔπειτα ἀκολουθοῦντα λείψανα γραμμάτων δὲν εἶναι ἐνδεικτικὰ λέξεων τοιαύτης ἐννοίας, εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ διακριτικὴ αὕτη ἐξουσία τῶν ναοποιῶν, δὲν καθωρίζετο λεπτομερέστερον.

Β. ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ

Πρὶν ἐγκαταλίπωμεν τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα θὰ ἐξετάσωμεν ἐπὶ βραχὺ τὴν ἐν Πελοποννήσῳ κρατοῦσαν ἐν τῇ ἐκδόσει ἱερῶν ἔργων καὶ ἐν τῇ οἰκονομικῇ διοικήσει τῆς κατασκευῆς αὐτῶν ὀνομασίαν τῶν οἰκείων ἀρχόντων.

1. Τεγέα.

Πασίγνωστος εἶναι ἡ διὰ τῆς Τεγεατικῆς ἐπιγραφῆς IG V 2, 6 μεμαρτυρημένη ἔκτακτος ἀρχὴ τῶν ***ἐσδοτήρων,*** ἔχουσα περιωρισμένην μὲν χρονικῶς τὴν δικαιοδοσίαν ἤτοι μέχρις ἀποπερατώσεως τοῦ ἔργου, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἔκτασιν οὐχὶ πολὺ διαφέρουσαν τῶν ἄλλων ἀλλοθεν γνωστῶν ὁμοίων ἀρχῶν (πρβ. Dareste αὐτ. 111. 113 ἑ.). ***Ἐκδοτῆρες*** ὡς τακτὴ ἀρχὴ ἐν Σπάρτῃ IGV 1, 4, 13. 5, 11· πρβ. Swoboda Klio XII 1912, 40 σημ. 1.

2. Ἐπίδαυρος.

Γραμματικῶς συγγενὴς καὶ οὐσιαστικῶς οὐχὶ ἀφισταμένη τῆς ἀρχῆς τῶν ναοποιῶν εἶναι ἡ ἐκ τῆς ἀπὸ πάσης ἀπόψεως σπουδαιοτάτης οἰκοδομικῆς ἐπιγραφῆς τῆς Θόλου τῆς ***Ἐπιδαύρου*** IG IV 1485 γνωστὴ ὁμοειδὴς ἀρχὴ τῶν ***θυμελοποιῶν.*** Ἡ λεπτομερὴς καὶ εὐρεῖα ἀνάλυσις τῆς ἐπιγραφῆς ὑπὸ τοῦ Bruno Keil Athen. Mitt. XX 1895, 34 κἑ. 35. 36. 54 μετὰ

σημ. 2 (πρβ. Καββαδία Ἱερὸν Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ 237, 2 Holwerda Rh. Mus. (59) 1904, 532 ἑ.) διευκολύνει τὴν παρεξέτασιν τῆς ἀρχῆς ταύτης.

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι τὸ οἰκοδομικὸν συμβούλιον τῆς ἀνεγέρσεως τῆς Θόλου φέρει διάφορα ὀνόματα κατὰ τὰς διαφόρους διαδοχικὰς περιόδους τῆς κατασκευῆς τοῦ οἰκοδομήματος. Οὕτω ἐν τῷ μέρει I τῆς ἐπιγραφῆς ἡ ἀρχὴ αὕτη καλεῖται ***ἐγδοτῆρες*** A 4 ἤ, ὡς ἐν B 26, ***ἐγδοτῆρες,*** ἐν μέρει II στίχ. 100. 115. 118 καὶ 120 ***θυμελοποῖαι,*** ἐν δὲ τῷ μέρει III κατ' ἄλλον τύπον ***θυμελοποιοί.*** Ἔκ τε τῆς συμπτώσεως τῶν ἀναφερομένων κυρίων ὀνομάτων καὶ ἐκ τῆς ταυτότητος τῶν καθηκόντων ἐγδοτήρων καὶ θυμελοποιῶν συνάγεται ἀσφαλῶς ὅτι ἡ ἀρχὴ ἦτο μία δι' ὅλης τῆς οἰκοδομίας τῆς Θυμέλης - Θόλου, μόνον τὸ ὄνομα μεταβαλοῦσα, ἴσως διότι, ἄλλου τινὸς οἰκοδομήματος ἀνεγειρομένου ὕστερον ἐν τῷ Ἱερῷ, παρίστατο ἡ ἀνάγκη διακρίσεως, ἥτις καὶ ἐπετεύχθη διὰ τοῦ θυμελοποῖαι (— θυμελοποιοί) ἐν ἀντιθέσει πρὸς ***θεατροποίας, ναοποίας*** κ.τ.τ., ὡς ὀρθῶς ἤκασεν ὁ Doerpfeld παρὰ τῷ Keil αὐτ. 34. Σημειῶ δὲ ὅτι ἡ διαδοχὴ τῶν τύπων ***θυμελοποίης - θυμελοποιὸς*** συνετελέσθη ἐνταῦθα, ὡς καὶ ἐν Μ. Ἀσίᾳ, ἔνθα τὸ ***νεωποίης*** προηγήθη, ὡς θὰ ἴδωμεν, τοῦ ***νεοποιός***. Περὶ τοῦ τύπου εἰς -ης ἀντὶ -ὸς πραγματεύεται ὁ E. Fränkel Glotta I 1907, 284 σημ., ἐσφαλμένως δ' ὅμως διδάσκεται ὅτι τὸ ***νεωποίης*** διήκει μόνον αὐτὸ διὰ πασῶν τῶν Ἰωνικῶν ἐπιγραφῶν.

Ἐκ τῆς ἐρεύνης τῶν ὀνομάτων τῶν ἐγδοτήρων ἐπὶ διαφόρων ἱερέων τοῦ Ἱεροῦ συνάγεται ὅτι ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν ἀρχόντων τούτων ἦτο τουλάχιστον ἐννέα, πιθανώτατα δὲ καὶ πλείονες, ὅτι δὲ πρὸς τούτοις δὲν καθίσταντο οὗτοι ἐπὶ ἐνιαύσιον διάστημα, ἀλλ' ἐπὶ μακρότερον χρόνον, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ὀνόματά τινα ἐγδοτήρων ἐπαναλαμβάνονται ἐπὶ ὀκτὼ καὶ ἐπέκεινα ἔτη. Ὁ τρόπος, καθ' ὃν οἱ ἐγδοτῆρες - θυμελοποιοὶ καθίσταντο ἐν Ἐπιδαύρῳ δὲν εἶναι γνωστός. Δὲν ὑπάρχει ἐν τούτοις ἀμφιβολία ὅτι, προκειμένου περὶ ἀρχῆς ἐχούσης εἰδικὴν ὅλως ἀποστολὴν μακροτέρας διαρκείας καὶ φύσιν καθ' ὅλου ἐμπιστευτικήν, ἡ κατάστασις ταύτης θὰ ἐτελεῖτο, ὅπως καὶ ἐν Δήλῳ (BCH XIV 1890, 462) καὶ ἐν Τανάγρᾳ κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ἱεροῦ τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης καὶ ἐν ἄλλαις περιπτώσεσι καθορισμοῦ ὁμοίων ἐκτάκτων εἰδικῶν ἀρχῶν ἢ ἐπιτροπειῶν κατὰ τὴν νεωτέραν ἀντίληψιν, πάντως δι' ἐκλογῆς, οὐχὶ δὲ διὰ κληρώσεως.

Καὶ ἐν Ἐπιδαύρῳ οἱ θυμελοποιοὶ ἔχουσι τὴν ὅλην διοίκησιν τῆς οἰκοδομίας πλὴν τοῦ καθαρῶς τεχνικοῦ μέρους, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εὐλόγως εἰς τὸν ἀρχιτέκτονα. Ἔργα τῶν θυμελοποιῶν εἶναι ἡ ἐπιμέλεια τῆς τηρήσεως τῆς συγγραφῆς τῶν ὑποχρεώσεων ἤτοι τοῦ συμβολαίου τῆς κατασκευῆς. Προβαίνουσι δὲ κατὰ λόγον τῆς προόδου τῶν ἔργων εἰς τὴν ἔκδοσιν μικροτέρων ἐργασιῶν καὶ εἰς τὴν παραλαβὴν προμηθειῶν ἀνηκουσῶν εἰς τὸ ἔργον, παραλαμβάνουσι τὰ ἑκάστοτε περατούμενα τμήματα τοῦ ἔργου, παριστάμενοι κατὰ πλειοψηφίαν μετὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος. Εἶχον δὲ ἴσως καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ὁριστικῆς παραλαβῆς τοῦ συνόλου ἢ ***τῆς ἐσχάτης δοκιμασίας*** κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Λεβαδείας IG VII 3073, 28, μολονότι δὲν εἶναι γνωστόν, ἂν εἶχον μόνοι τὸ δικαίωμα τοῦτο. Ἀλλὰ καὶ ταμιακὰ καθήκοντα εἶχον ἀπ' εὐθείας οἱ θυμελοποιοὶ ἀπέναντι τῶν ὁπωσδήποτε οἰκονομικῶς σχετιζομένων πρὸς τὸ ἐν κατασκευῇ ἔργον. Οὕτω δὲ συγκεντροῦντες ἐν ἑαυτοῖς πᾶσαν διαχειριστικὴν καὶ διοικητικὴν ἐξουσίαν, εἶχον πολλῷ εὐρυτέραν δικαιοδοσίαν ἢ οἱ συγγενεῖς αὐτοῖς ναοποιοὶ τῆς Λεβαδείας, ἢ οἱ ἱεροποιοὶ καὶ οἱ ἐπιμεληταὶ τῆς Δήλου, ἢ οἱ τρεῖς ἄνδρες ἱαράρχαι τῆς Τανάγρας, τῶν ὁποίων ἡ δικαιοδοσία περιωρίζετο διὰ τῆς συμβουλεύσεως τῶν πολεμάρχων, ὡς καὶ ἄλλοι συγγενεῖς ἄρχοντες.

Παρ' ὅλην δ' ὅμως τὴν μεγάλην αὐτῶν ἐξουσίαν οἱ θυμελοποιοὶ τῆς Ἐπιδαύρου δὲν φαίνεται ὅτι κατέστησαν σὺν τῷ χρόνῳ καὶ μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς Θόλου μόνιμος ἀρχὴ ἐπιτετραμμένη τὴν διοίκησιν τοῦ ἱδρύματος, ἀλλὰ τοὐναντίον ἔπαυσαν ἅμα τῇ λήξει τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν.

Ἐν ἄλλῃ ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐπιγραφῇ, IG IV 1492, 25 ἑ., νεωτέρᾳ τῆς τῶν ἀπολογισμῶν τῆς Θόλου, ἡ ἐπὶ τῆς οἰκοδομίας ἱεροῦ τινος ***πὰρ Ἀπόλλωνι,*** δηλ. ἐν τῷ τεμένει τοῦ Μαλλεάτου Ἀπόλλωνος, ἐπιτροπεία φέρει τὸ ἀπὸ ἀπόψεως διατυπώσεως ἄξιον σημειώσεως ὄνομα ***ἐπιστάται τοῦ ναοποήματος τοῦ πὰρ Ἀπόλλωνι.*** ***Ναοπόημα*** δὲ ἐνταῦθα σημαίνει αὐτὸ τὸ ὑπὸ κατασκευὴν ἔργον μᾶλλον ἢ τὴν λειτουργίαν τῶν ἰσοδυνάμων πρὸς ναοποιοὺς ἐπιστατῶν ἤτοι τὴν ***ναοποιίαν,*** ὅπως ἑρμηνεύει ὁ Fränkel: sicut in nostro ναοπόημα habes ναοποιία de ***functione magistratuum*** dictum in lapide delphico BCH (20) 1896 p. 198, 5. Ἀλλ' ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Ἱεροῦ, τῆς ὁποίας τὸ πρὸ τοῦ στίχ. 25 μέρος ἀναφέρεται εἰς τὴν οἰκοδομίαν τοῦ Ἐπιδοτείου, εἶναι καὶ ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως πολύτιμος, διότι ἀναφέρει τοὺς ἐπιστάτας τοῦ ναοποήματος κατὰ φυλάς: ***Ἐπιστάταις τοῦ ναοποήματος τοῦ πὰρ Απόλλωνι, Ὑσμινατᾶν Σωκλεῖ, Ὑλλέων Σωτηρίωνι, Δυμάνων Νικάνδρῳ, Ἀζαντίων Δαμοπείθει, γροφεῖ Ἀλεξικλεῖ, ἐπὶ ἰαρεῦς Ἀριστοκλεῦς, μηνὸς Γάμου, λάμματα πὰρ ἰαρομναμόνων, οἷς ἔγραφε Ἀρχιτέλης, ἐπὶ καταλόγων βουλᾶς*** κλπ. Ἐκ τῆς ἀκριβοῦς ταύτης μνείας τῶν ἐπιστατῶν τοῦ ναοποήματος, ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ οἱ θυμελοποιοὶ καὶ πᾶσα ἄλλη συγγενὴς πρὸς ταύτην συναρχία κατὰ φυλὰς ἐξελέγοντο, ἀπηρτίζοντο δὲ ἐξ ἀριθμοῦ ἀναλόγου πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν Ἐπιδαυρίων φυλῶν ἢ πρὸς πολλαπλάσια τούτου, ὁσάκις παρίστατο ἀνάγκη πολυμελεστέρων συναρχιῶν.

Γ. ΝΗΣΟΙ ΑΙΓΑΙΟΥ

Περὶ τῶν ἐν ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου ναοποιῶν ἔχομεν τὰ ἑξῆς ἐπιγραφικὰ μαρτύρια.

1. Ἀμοργός.

Ἐν Ἀμοργῷ ἀπαντῶσι συχνότατα οἱ ναοποιοὶ ὑπὸ τὸν τύπον ***νεωποῖαι,*** κατὰ δὲ τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ τεκμήρια τὰ καθήκοντα αὐτῶν εἶναι καθαρῶς διοικητικὰ τῆς περιουσίας τῶν ἱερῶν, τῶν ὁποίων ἦσαν, φαίνεται, καὶ ἄλλως ἀνώτατοι προϊστάμενοι, ἀποτελοῦντες συμβούλιον προεδρευόμενον ὑφ' ἑνὸς ἐξ αὐτῶν, λαμβανομένου κατὰ σειρὰν ἐναλλάξ, ἴσως συμφώνως πρὸς τὴν τάξιν τῶν φυλῶν ἢ κατ' ἄλλον τινὰ λόγον, ἀναλόγως πρὸς τὰ περὶ τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν ἐν τῇ νήσῳ ἰσχύοντα, κατὰ τὰ ὁποῖα θὰ ἐρρυθμίζετο καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν τῆς συναρχίας. Οἱ ἐν Ἀμοργῷ νεωποῖαι δὲν ἦσαν ἐνιαῖον συμβούλιον ἐπιτετραμμένον τὴν διαχείρισιν πάντων τῶν ἱερῶν, ἀλλ' ἕκαστον ἱερὸν εἶχε πιθανῶς ἰδίαν ναοποϊκὴν συναρχίαν.

Ὁ ἐξ Ἀρκεσίνης ἱερὸς νόμος τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος, ὁ ἐπιτάσσων ***μὴ ἐξεῖναι κατάγεσθαι εἰς τὸ Ἡραῖον ξένῳ μηδενὶ*** (IG XII 7, 2 = Ditt. Syll.[3] III 981) ἀναφέρει ἐν στίχ. 7 ἑ.: ***ἀναγράψαι δὲ τόδε τὸ ψήφισμα πρὸ τῶν θυρῶν, ἐπιμεληθῆναι δὲ τοὺς νεωποίας,*** ἄνευ πληρεστέρου χαρακτηρισμοῦ τῶν ν. ὡς ἀρχόντων τοῦ Ἡραίου μόνου ἢ πάντων τῶν ἐν Ἀρκεσίνῃ ἢ καθόλου τῶν ἐν Ἀμοργῷ ἱερῶν.

Καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ IG XII 7, 62, ὡσαύτως ἐξ Ἀρκεσίνης προερχομένῃ καὶ εἰς τὸν αὐτὸν 4ον π. Χ. αἰῶνα ἀναγομένῃ (Ditt. Syll.[3] III 963 μετὰ τῶν παραπομπῶν), περιεχούσῃ δὲ τὴν σπουδαιοτάτην διαγραφὴν περὶ τῆς μισθώσεως τῶν κτημάτων τοῦ ***Διὸς τοῦ Τεμενί-***

του, ἀναφέρονται συχνότατα ***νεωποῖαι*** ἀορίστως (στίχ. 2. 6. 16. 25. 27. 28. 30. 31. 34. 39. 42. 45. 51). Ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς ἐπιγραφῆς χαρακτηρίζεται σαφῶς ἡ φύσις τῆς ἐν Ἀρκεσίνῃ ἢ καθόλου ἐν Ἀμοργῷ ναοποιίας. Ἔργα τῶν ναοποιῶν κατὰ ταῦτα εἶναι ἡ ἐκμίσθωσις ἱερῶν κτημάτων ἐπὶ ρητῶς μνημονευομένοις ὅροις τῆς τε ἐνοικιάσεως καὶ τῶν τρόπων τῆς καλλιεργείας, ἐπὶ δὲ τούτοις εὐλόγως καὶ ἡ ἐπίβλεψις τῆς τηρήσεως τῶν μισθωτηρίων συμβολαίων καὶ ἡ ἐν παρισταμένῃ ἀνάγκῃ ἐπιβολὴ προστίμων εἰς τοὺς παραβάτας τῶν ὑφισταμένων συμφωνιῶν. (Πρβ. πρὸς τοῖς ἄνω Dareste - Haussoullier - Reinach Inscript. juridiques σελ. 504. Busolt Griech. Staatsk. 502 σημ. 1) [1].

Ἐκ πάντων τούτων ἐμφαίνεται ἀναμφισβητήτως ἡ εὐρυτάτη διαχειριστικὴ ἐξουσία τῶν ἐν Ἀμοργῷ ναοποιῶν, ἐν οἷς ἱεροῖς ὑπῆρχον τοιοῦτοι ἄρχοντες. Ἀξία δὲ σημειώσεως ὡς ἔνδειξις περὶ τῆς ἔν τισιν ἱεροῖς τῆς νήσου ἐλλείψεως ναοποιῶν εἶναι ἡ ἐκ Μινῴας ἐπιγραφὴ IG XII 7, 237 (τοῦ 1ου π. Χ. αἰῶνος), ἥτις καθορίζει τὰ τῆς ἐκλογῆς ***ἐπιμηνίων*** διὰ τὰ Μητρῷα καὶ ἀναγράφει τὰ διοικητικὰ καὶ διαχειριστικὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καθήκοντα αὐτῶν.

Ἐν τῷ ψηφίσματι προξενίας τῶν χρόνων Ἀντιγόνου τοῦ Δώσωνος (229 - 220 π. Χ.) IG XII 7. 221, 28 οἱ νεωποῖαι ἔχουσι τὴν φροντίδα τῆς ἀναγραφῆς καὶ ἀναφέρονται διὰ τοῦ προεδρεύοντος αὐτῶν: ***ἀναγράψαι δὲ αὐτοῦ τὴν προξενίαν τοὺς νεωποίας τοὺς περὶ Φᾶνον εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Δηλίου καὶ τὸ δαπάνημα δοῦναι ἀπὸ τῶν προσόδων.***

Ἐν IG XII 7. 222, 10 (Μινῴας) κεῖται: ***ἀναγράψαι . . . τοὺς νεωποίας τοὺς περὶ Αἰνησικλῆν εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Δηλίου, ἀναλίσκοντες ἀπὸ τῶν προσόδων τῶν ἱερῶν.*** Περὶ τῆς αἰτιατικῆς εἰς - ες πρβ. Κουμανούδη Λέξ. ἀθησ. 335. 374. Meisterhans GAI[3] 204. AE 1908, 97.

Ἐν δὲ IG XII 7. 223, 10: ***τῆς δὲ ἀναγραφῆς ἐπιμεληθῆναι τοὺς νεωποίας τοὺς περὶ Χαρῖνον.*** Ὡσαύτως 225, 10 (Μινῴας) ἔχει: ***εἰς δὲ τὸ δαπάνημα τοῦτο ὑπηρετῆσαι τοὺς νεωποίας τοὺς περὶ . . .***

Ἡ δὲ ὑπ' ἀριθ. 226, 16 (Μινῴας) ἀναφέρει ἁπλῶς: ***τῆς δὲ ἀναγραφῆς ἐπιμεληθῆναι τοὺς νεωποίας τοὺς περὶ Αἰνησίλεων.***

Ἁπλῶς νεωποῖαι ἀναφέρονται ἐν τῷ ψηφίσματι 388, 29 ἑ. (Μινῴας, ἀρχῶν τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνος): ***ἀναγράψαι δὲ τόδε τὸ ψ. εἰς τὸ ἱ. τοῦ Ἀπόλλ. τοῦ Δηλίου, τῆς δὲ ἀναγραφῆς ἐπιμεληθῆναι τοὺς νεωποίας.*** Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα πιθανώτατα πρόκειται, ὅπως καὶ ἀνωτέρω, περὶ ναοποιῶν τοῦ ἱεροῦ τοῦ Δηλίου Ἀπόλλωνος.

Ἀπὸ τῆς φράσεως ***ἀπὸ τῶν προσόδων*** ἢ ***ἀπὸ τῶν προσόδων τῶν ἱερῶν*** ἀφορμώμενος ὁ Swoboda Wien. Stud. X 1888, 305 πιστεύει ὅτι ἐν ταῖς περιπτώσεσι ταύταις ἡ ἐκ τῶν ἱερῶν χρημάτων γινομένη δαπάνη ἦτο δάνειον πρὸς τὴν ἀποροῦσαν τότε χρημάτων πόλιν Μινῴαν. Στηρίζει δὲ τοῦτο εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὸ αὐτὸ ἱερὸν τοῦ Δηλίου Ἀπόλλωνος ἀναγράφουσι ψηφίσματα καὶ οἱ πρυτάνεις. Ἀλλ' ἔχομεν καὶ ἄλλα, μνημονευθέντα ἤδη παραδείγματα, 225 καὶ 226, καθ' ἃ οἱ ναοποιοὶ ἀναγράφουσι κανονικῶς εἰς τὸ αὐτὸ ἱερὸν ψηφίσματα. Οὐχὶ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ κατὰ τὴν προξενίαν IG XII 7, 224, 2 ἑ. ὁρίζεται: ***δοῦναι δὲ καὶ ξένια τὰ ἐκ τοῦ νόμου ἀπὸ δραχμῶν δέκα τοὺς νεωποίας ἀπὸ τῶν ἱερῶν, ἀναγράψαι δὲ καὶ τὴν προξενίαν εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Δηλίου.*** Ἐνταῦθα δὲ πρέπει νὰ

[1] Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκτυπώσεως λαμβάνω γνῶσιν τοῦ νεωτάτου βιβλίου τοῦ Charles Picard Ephèse et Claros. Paris 1922. Περὶ ναοποιῶν τῆς Ἐφέσου κλπ. ἰδίᾳ σελ. 98 (σημ. 6) κέ.

νοήσωμεν βεβαίως καὶ τὴν δαπάνην τῆς ἀναγραφῆς βαρύνουσαν τὸ ἱερὸν ταμεῖον. Σημειωτέον δ' ὅτι ἡ πρὸς ἀναγραφὴν ψηφισμάτων τάξις σφόδρα κυμαίνεται ἐν Ἀμοργῷ. Π. χ. τὸ ἐκ Μινῴας ψήφισμα IG XII 7, 228 τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνος ἐν στίχ. 24 ἑ. ὁρίζει: ***τῆς δὲ ἀναγραφῆς προνοηθήτω ὁ γραμματεὺς τῆς βουλῆς Κριτόβουλος, τὸ δὲ γενόμενον τέλεσμα δότωσαν οἱ ταμίαι.*** Τὸ ψήφισμα τοῦ 2ου ἢ 1ου π. Χ. αἰῶνος IG αὐτ. 229, 17 ἀναφέρει: ***τῆς δὲ ἀναγραφῆς ἐπιμεληθῆναι τοὺς πρυτάνεις Ἰσίγονον Νικάνορος κλπ.*** Ὡσαύτως τὸ ψήφισμα 231, 42, τῶν αὐτῶν χρόνων, καθορίζει: ***τὸν μὲν γραμματέα τῆς βουλῆς ἀποστεῖλαι τὸ ψήφισμα, τοὺς δὲ ταμίας καταχωρίσαι καὶ τὸ δαπανηθὲν ἀργύριον εἰς τὰ δημόσια γράμματα.*** — Πρὸς τούτοις τὰ ἐξ Αἰγιάλης ψηφίσματα: IG XII 7, 386 τοῦ 3ου αἰῶνος π. Χ. στίχ. 40: ***ἀναγράψαι δὲ τόδε τὸ ψήφισμα εἰς στήλην καὶ στῆσαι εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Πολιάδος, τῆς δὲ ἀναγραφῆς ἐπιμεληθῆναι Ἡγησίστρατον*** (ἤτοι τὸν πατέρα τῶν τιμωμένων, ὅστις καὶ θὰ ἐδαπάνα πιθανῶς διὰ τὴν ἀναγραφήν).

IG XII 7, 387, τιμητικὸν ψήφισμα τῶν χρόνων 200 - 150 π. Χ., στίχ. 22 ἑ.: ***ἀναγράψαι δὲ τόδε τὸ ψήφισμα εἰς στήλην λιθίνην καὶ ἀναθεῖναι εἰς τὸ ἱερὸν τῶι Διὶ τῶι Πολιεῖ καὶ τῆι Ἀθηνᾶι τῆι Πολιάδι· τῆς δὲ ἀναγραφῆς ἐπιμεληθῆναι [Πρ;]αξιφῶντα τὸν ταμίαν.***

IG XII 7, 389 (200 - 150 π. Χ.) στίχ. 39: ***ἀναγράψαι δὲ τόδε τὸ ψήφισμα τὸν μὲν γραμματέα εἰς τὰ δημόσια γράμματα, Κριτόλαον δὲ καὶ Παρμενίωνα εἰς στήλην καὶ στῆσαι τῶν δημοσίων εἰς ὁποῖον ἂν βούληται τόπον.*** Ὅμοιον εἶναι καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 391 τιμητικὸν ψήφισμα. Τὸ δὲ ὑπὲρ Σεραπίωνος ψήφισμα ὑπ' ἀριθ. 392 (τοῦ 1ου π. Χ. αἰῶνος) ἐν στίχ. 19 ὁρίζει: ***τὸ δὲ ψήφισμα τόδε ὁ μὲν γραμματεὺς ἀναγραψάτω εἰς τὰ δημόσια γράμματα, Σεραπίων δὲ εἰς στήλην λιθίνην καὶ στησάτω εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Πολιάδος.*** Ἕνεκα τῆς παντελοῦς σιγῆς τῶν ἐξ Αἰγιάλης λίθων συνάγομεν ὅτι δὲν ὑπῆρχον ναοποιοὶ ἐν Αἰγιάλῃ. Ἡ γενικῶς ἄρα κρατοῦσα ἐν Ἀμοργῷ ἀβεβαιότης περὶ τὴν πρὸς ἀναγραφὴν ἁρμοδιότητα ἀνεξαρτήτως τοῦ εἴδους τῶν ψηφισμάτων δὲν ἐπιτρέπει νὰ ἀκολουθήσωμεν ἀναντιρρήτως τῇ γνώμῃ τοῦ Swoboda, τοσούτῳ δὲ μᾶλλον, καθ' ὅσον παρὰ τὴν ἀναγραφὴν ***ἀπὸ τῶν ἱερῶν προσόδων,*** ἀπαντᾷ καὶ ἀναγραφὴ εἰς βάρος τοῦ Ταμείου τῆς πόλεως. Δὲν δύναται δὲ νὰ ξενίσῃ ἡμᾶς ἡ κύμανσις αὕτη, ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ἀνάλογα ἀπαντῶσι καὶ ἀλλαχοῦ καὶ δὴ καὶ ἐν Μ. Ἀσίᾳ, λόγος δὲ τούτου ἦτο πιθανῶς ὁ καταμερισμὸς τῶν οἰκονομικῶν βαρῶν ἐπ' ἀμφότερα τὰ ταμεῖα, τό τε πολιτικὸν καὶ τὸ ἱερόν.

2. Κῶς.

Ἀφθονώτεραι εἶναι αἱ ἐπιγραφικαὶ πηγαὶ περὶ τῶν ναοποιῶν τῆς ***Κῶ.***

Καὶ ἐνταῦθα ὑπῆρχον πλείονες ναοποιοὶ καλούμενοι ***ναπόαι*** ἢ ***ναποῖαι,*** τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς δὲν εἶναι μὲν γνωστός, ἀλλὰ πάντως θὰ ἦτο κεκανονισμένος πρὸς συντακτικήν τινα βάσιν τοῦ δήμου ἢ τῶν φυλῶν τῆς Κῶ. Ὅτι ἡ συναρχία προηδρεύετο ὑφ' ἑκάστου τῶν μελῶν αὐτῆς κατὰ σειρὰν εἴτε ἐπὶ ἕνα μῆνα εἴτε καὶ ἐπὶ μακρότερον χρονικὸν διάστημα ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ναοποιῶν, ἢ καὶ ὑφ' ἑνὸς ναοποιοῦ, τοῦ αὐτοῦ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἀρχῆς, φαίνεται ἐκ ψηφίσματος τοῦ δήμου τῶν Ἁλασαρνέων περὶ νέας ἀναγραφῆς τῶν ἱερατευκότων ***κατὰ τάξιν πατριασιεὶ*** τοῦ 1ου π. Χ. αἰῶνος παρὰ Herzog SBer. Berlin. Akademie 1901, 483 ἀριθ. 4 = Ziehen LGS 349 ἀριθ. 144 ἔνθα κεῖται: ***Ἐπὶ μονάρχου Ρηγίλλου μηνὸς Ὑακινθίου τετράδι Ἀριστίων Χαιρίπου ὁ ἐν ἀρχᾷ ναπόας εἶπεν κλπ.*** Ὁ ***ἐν ἀρχᾷ ναπόας*** εἶναι ὅ,τι ἀλλαχοῦ ὁ ἐπιμήνιος ἢ ἐπιμηνιεύων ναοποιός, ἐν Δελφοῖς δὲ

οἵ τε προστατεύοντες καὶ ὁ ἐπιμηνιεύων ὁμοῦ. Εἶναι ἐν τούτοις ἀξία προσοχῆς ἡ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ Paton-Hicks Inscr. of Cos 373 τῶν χρόνων τοῦ Νέρωνος: ***Ὁ δᾶμος ὁ Ἁλασαρ/νιτᾶν ἐτίμασε/ Νέρωνα Κλαύδιον / Καίσαρα Δροῦσον Γερμανικὸν διὰ ναποᾶν / τῶν σὺν Ἀττάλου / Εὐριπίδου,*** ἔνθα ὁ Ἄτταλος Εὐριπίδου ἀναφέρεται ὡς ἐπώνυμος τῆς συναρχίας, διότι τοιαύτη ἰδιότης αὐτοῦ προϋποθέτει τὴν προεδρίαν μᾶλλον δι' ὅλης τῆς διαρκείας τῆς ναοποιίας διήκουσαν ἢ χρονικῶς περιωρισμένην [1].

Τὰ ἔργα τῶν ναοποιῶν ἐν Κῷ κατὰ τὰς σῳζομένας ἐπιγραφὰς περιλαμβάνουσι τὴν καθ' ὅλου ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν τῶν ὑπ' αὐτοὺς ἱερῶν ἐν τῇ εὐρυτάτῃ αὐτῆς ἐννοίᾳ. Οὕτως ἐν τῇ μεγάλῃ ἐξ Ἁλασάρνης ἐπιγραφῇ τοῦ τέλους τοῦ 3ου ἢ τῶν ἀρχῶν 2ου π. Χ. αἰῶνος Paton-Hicks Inscr. of Cos 367+368 (ἡ 367 καὶ παρὰ Ziehen LGS 130), προκειμένου νὰ γίνῃ νέα ἀπογραφὴ ***τῶν μετεχόντων τοῦ ἱεροῦ*** ἤτοι τῶν ἐνοριτῶν τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος κατὰ τὴν νεωτερικήν, περίπου ἀντιστοιχοῦσαν τῇ παλαιᾷ ἐννοίᾳ, ἀντίληψιν, μετ' ἀπόφασιν τῶν φυλῶν, ***αἷς μέτεστι τῶν ἱερῶν Ἀπόλλωνος καὶ Ἡρακλεῦς*** προσκαλοῦνται νὰ ἀπογραφῶσι παρὰ τοῖς ναποίαις οἱ μὲν ἐνδημοῦντες αὐτοπροσώπως, οἱ δὲ ἀποδημοῦντες ἤτοι οἱ εὑρισκόμενοι ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, δι' ἀντιπροσώπων (ἐπιτρόπων), ἐκτὸς ἐὰν πρόκειται νὰ ἐπανέλθωσιν ἐντὸς τριμήνου, ὅτε δύνανται καὶ οὗτοι νὰ ἀπογραφῶσιν αὐτοπροσώπως. Ὡσαύτως οἱ ναποῖαι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὑποχρεοῦνται νὰ προκηρύξωσι κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἡρακλείων τὴν ἐπικειμένην ἀπογραφήν, νὰ ἀνανεῶσι δὲ τὴν προκήρυξιν ταύτην καὶ κατὰ τὸν ***Δάλιον*** μῆνα καὶ νὰ ἐπαναλαμβάνωσιν αὐτὴν καὶ νὰ ἀπογράφωσι μέχρι τοῦ πέρατος τῶν πανηγύρεων, νὰ ἔχωσι δὲ ἐκτὸς τοῦ ἱεροῦ καὶ τῶν προφορικῶν τούτων διὰ τοῦ κήρυκος δημοσιεύσεων τῆς προσκλήσεως πρὸς ἀπογραφὴν καὶ ἐγγράφους προκηρύξεις ***(ἐκχθέματα)*** ἐκτεθειμένας ἐν τῇ πόλει, ἰσοδυναμούσας πρὸς τὰς σημερινὰς εἰς δημόσια μέρη τοιχοκολλήσεις καὶ τὰς διὰ τῶν ἐφημερίδων δημοσιεύσεις.

Ὡσαύτως ἔχουσιν οἱ ναποῖαι τῆς Κῶ τὴν ἐποπτείαν τῆς κληρώσεως τῶν ἱερέων. Τὴν πώλησιν τῆς ἱερωσύνης καθ' ὅλου ἔχουσιν ἐν Κῷ κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν Paton-Hicks 32 = SGDI 3671 = Ziehen LGS 136 οἱ στρατηγοί: ***τοὶ στρατηγοὶ ἀποδόσθων τὰν ἱερωσύναν· ὁ δὲ πριάμενος ἀλειτούργητος ἔστω πάσας λειτουργίας.*** Εἰς αὐτοὺς ἀπόκειται ὁμοίως ἡ φροντὶς τῆς ἀναγραφῆς τοῦ ψηφίσματος καὶ ἡ καταβολὴ τῆς πρὸς τοῦτο ἀναγκαίας δαπάνης ***ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων τοῖς θεοῖς χρημάτων.***

Ἴσως δὲ αὐτοὶ εἰσπράττουσι παρὰ τῶν φυλετῶν καὶ τὰς χρηματικὰς καταβολὰς πρὸς ἀναγραφὴν τῶν ψηφισμάτων τούτων, ἂν ἑρμηνεύσωμεν οὕτω μετὰ τοῦ Dubois BCH VI 1882, 266, τὴν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ στίχ. 70 κἑ. φράσιν: ***καὶ τὸς ἀπογραψαμένος καταχρηματιζόντω καθότι καὶ τἄλλα γράμματα χρηματίζοντι.***

Παρέχουσι πρὸς τούτοις εἰς τοὺς οἰκείους ἱερεῖς ἐκ τοῦ ὑπὸ τὴν διαχείρισιν αὐτῶν εὑρισκομένου ταμείου καὶ τὰ πρὸς τέλεσιν ὡρισμένων θυσιῶν ἀπαιτούμενα χρήματα. Paton-Hicks 369 = Ziehen LGS 138, 5 ἑ.: ***διαγραφόντω δὲ τοὶ ναποῖαι τῶι ἀεὶ πριαμένωι τὰν ἱερωσύναν ἐν τῶι μηνὶ Δαλίωι καὶ ἄλλας δραχμὰς εἴκοσι ὥστε θύεν τᾶι Ἀφροδίται αἶγα.*** Ἐκ δὲ τῆς ἐπιγραφῆς Paton-Hicks 28 μανθάνομεν ὅτι προσδιορίζουσι καὶ προκαταβάλλουσι χρήματα εἰς τὴν θυσίαν τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν ἱερέων: ***προδιαγραψάντω τοῖς προστάταις ἐς τὰν ἐπὶ τᾷ τελετᾷ τᾶς ἱερωσύνας θυσίαν.***

---

[1] Τὴν σύνταξιν τῆς ***σὺν*** μετὰ γεν. ὁ Paton ἀποδίδει εἰς ὑστέραν χάραξιν τοῦ: ***τῶν σὺν*** καὶ εἰς ἀμέλειαν τοῦ γράψαντος, ὅπως ἀντικαταστήσῃ ἔπειτα τὴν γενικὴν ***Ἀττάλου*** διὰ τῆς δοτικῆς.

Ὅτι ἐν τῷ τεμαχίῳ νόμου Revue ét. Gr. 1896, 418 ἀριθ. 6: ***-ομένου ἱερέως Υ—/ναποῖαι αἱ μέν κα ὁμολογῶντι ἀπὸ -/ν κα ἔνοχοι ἔωντι· αἱ δὲ κα ἀρνῶνται /-χοντας τῶν ἱερῶν· αἱ δέ κα ὄφλοντι ἀπο/ον,*** ἔχομεν λείψανον τῆς καταστατικῆς ὀργανώσεως τῶν ναοποιῶν τῆς Κῶ ἀναφερόμενον μέρος, εἰκάζει ὁ Paton ἐν τῇ δημοσιεύσει, ἀλλὰ δὲν δύναται τοῦτο ἄλλως νὰ τεκμηριωθῇ. Πρβ. Herzog Koische Forschungen (1899) 134 ἀριθ. 211 καὶ Ziehen LGS 142.

Ὁ Swoboda ἐν Wiener Studien XI 1889 σελ. 67 διατυπώνει τὴν γνώμην ὅτι οἱ ἐν Κῷ ***ναποῖαι*** δὲν ἦσαν, ὅπως ἀλλαχοῦ, ἄρχοντες τῆς πόλεως, ἀλλ' ὑπάλληλοι τῶν φυλῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν εἶδός τι περιωρισμένης ἀριστοκρατίας, εἰς τὴν καταγωγὴν στηριζομένης ἤτοι εὐγενείας — (ὁ Dubois BCH 1884, 260 καλεῖ αὐτὴν aristocratie sacerdotale) — ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἄλλους πολίτας, ἐξελέγοντο δὲ ἐν γενικῇ συνελεύσει τῶν φυλετῶν πασῶν τῶν φυλῶν καὶ εἶχον τὴν διοίκησιν τῶν ναῶν, ὅσοι ἦσαν ἐν τῇ δικαιοδοσίᾳ τῶν φυλῶν. Στήριγμα τῆς εἰκασίας ταύτης τοῦ Swoboda δὲν εὑρίσκεται ἄλλο ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ἢ ὅτι οὗτοι ἐν συνελεύσει τῶν φυλετῶν ἐκτελοῦσι τὴν ἀπογραφὴν ***τῶν μετεχόντων τοῦ ἱεροῦ*** (Paton - Hicks 3678). Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ, ὅπως χαρακτηρισθῶσιν οἱ ναοποιοὶ ὡς ὑπάλληλοι τῶν φυλῶν· διότι ἡ ἀπογραφὴ ἦτο πρᾶξις διοικητικὴ σκοποῦσα τὴν ἀναγραφὴν τῶν μετεχόντων τοῦ ἱεροῦ πρὸς διαφόρους σκοπούς, εἴτε χρηματιστικοὺς εἴτε ἄλλους, οἱ ὁποῖοι δὲν ἦσαν ἐπουσιώδεις ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν οἰκονομικὴν ὑπόστασιν τοῦ ἱεροῦ. Καὶ ἂν δὲ τὰ ἱερὰ ἀνῆκον εἰς τὴν εὐγένειαν τῆς Κῶ, ὅπερ δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀσφαλές, καὶ πάλιν οἱ κατὰ φυλὰς ἐκλεγόμενοι ναοποιοὶ δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι ἀνῆκον εἰς μόνην τὴν εὐγένειαν, διότι εἶναι ἥκιστα πιθανὸν ὅτι ἡ πόλις ἦτο ξένη πρὸς τὴν ὑπόστασιν τῶν ἱερῶν τούτων, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ πρὸς τὴν διοίκησιν αὐτῶν. Τοὐναντίον δὲ παρατηροῦμεν ὅτι ὑπῆρχεν ἄμεσος σχέσις διοικητικὴ μεταξὺ πόλεως καὶ ναοποιῶν, ὅση τοὐλάχιστον ὑπῆρχε καὶ ἀλλαχοῦ, διότι ἡ ἐπιγραφὴ Paton - Hicks 373 ρητῶς λέγει ὅτι ***ὁ δᾶμος ἐτίμασε διὰ ναποᾶν.*** Καὶ ἀλλαχοῦ δέ, ἔνθα οἱ ναοποιοὶ κατὰ φυλὰς ἐξελέγοντο, δὲν θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οὗτοι ἦσαν τῶν φυλῶν ὑπάλληλοι.

3. Νάξος.

Ἐν Νάξῳ κατὰ τὸ μόνον γνωστὸν ἐπιγραφικὸν μαρτύριον IG XII 5, 1016: ***ἄρχοντος Βλάστου τὸ β'/Κερὼ Διογένου ὑπὲρ/τοῦ αὑτῆς Ἑρμέος/ἐπὶ ναποοῦ Φλα. Κίσσου,*** ὁ ναοποιὸς λαμβάνεται ὡς ἐπώνυμος χρονολογίας πρὸς τῷ ἄρχοντι τοῦ τόπου, τοῦτο δὲ καὶ μόνον δεικνύει ὅτι τὸ ἀξίωμα εἶχε μεγάλην σημασίαν ἐν τῷ τόπῳ. Ἄγνωστον μόνον εἶναι ἂν εἷς ἢ πλείονες ἦσαν οἱ ναοποιοί, φαίνεται δ' ὅμως κατ' ἀναλογίαν πρὸς ἀλλαχοῦ κρατοῦντα ὅτι καὶ ἐν Νάξῳ πλείονες ἦσαν οἱ ναοποιοί, ὁ δὲ ἐν τῇ ἀνωτέρω ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενος εἶναι ὁ ἐκπροσωπῶν τὴν συναρχίαν.

4. Πάρος.

Καὶ ἐν Πάρῳ μόνον ὡς ἐπώνυμοι μαρτυροῦνται ***ναποοὶ*** ἢ ***νεοποιοὶ*** ἐν ἀναθηματικαῖς ἐπιγραφαῖς ὑστέρων χρόνων IG XII 5, 173 II. VI: ***ἐπὶ ναποοῦ Αὐρ. Νείκωνος, λαμπαδάρχου Αὐρ. Νείκωνος γ' Ἀσκληπιῷ καὶ Ὑγείᾳ.*** Καί: ***ἐπὶ ναποοῦ Αὐρ. Χρησίμου τοῦ Μάρκου λαμπαδαρχήσαντος Δωροθέου τοῦ Θεοτειμήτου Ἀσκληπιῷ καὶ Ὑγείᾳ.*** Καὶ ἐνταῦθα πιθανῶς οἱ ἀναφερόμενοι ναοποιοὶ εἶναι ἐπώνυμοι συναρχίας, ὅπως καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ IG XII 5, 176 II: ***ἄρχοντος Ἀφθονήτου τοῦ Συνφόρου, νεοποιοῦ Αὐρηλ. Διδύμου τοῦ Ἐλευθέρου, λαμπάδαρχος Αὐρηλ. Νεικηφόρος Νεικηφόρου Ἀσκληπιῷ καὶ Ὑγείᾳ.*** [Τὴν πρώτην τῶν ἐπιγραφῶν ἀναφέρει νῦν καὶ ὁ Picard Ephèse 98,6].

5. Σάμος.

Περὶ τῶν ἐν Σάμῳ ὡς πρὸς τοὺς ναοποιοὺς κρατούντων, ἐπειδὴ τὸ οἰκεῖον μέρος τῶν IG δὲν ἔχει ἀκόμη ἐκδοθῆ καὶ δὲν ὑπάρχει πρὸ ἡμῶν συνηγμένον τὸ ἐπιγραφικὸν ὑλικόν, ἦτο ἀνάγκη συγκεντρώσεως τῶν ἐξ ἐπιγραφῶν τεκμηρίων, ἐλπίζω δὲ ὅτι κατὰ τὴν συναγωγὴν ταύτην δὲν παρεῖδόν τι οὐσιῶδες. Περὶ τῶν Σαμιακῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἄλλων ἀρχαίων μετὰ τῆς παλαιοτέρας βιβλιογραφίας ἀξιόλογος εἶναι ἡ πραγματεία τοῦ Carl Curtius Inschriften und Studien zur Geschichte von Samos (Gymnasialprogramm von Lübeck) 1877, 1-2 μετὰ σημ. Πρβ. Pauly RE² Zweite Reihe IA 2, ἐν λ. Samos ἰδίᾳ ἀπὸ σελ. 2204 (L. Bürchner). Ἐλλιπὲς ὡς πρὸς τοὺς ναοποιούς. Παρεῖδε τὴν Σάμον ὡς καὶ τὴν Νάξον καὶ τὴν Πάρον κἄ. Busolt GSt. 502. [Ὁ Picard Ephèse 98 σημ. 6 μνημονεύει Ath. Mitt. LXIV 1919, 39].

Ναοποιοὺς τῆς Σάμου ἀναφέρουσιν αἱ ἑξῆς ἐπιγραφαί:

1. Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ παρὰ O. Rayet Bulletin de l'École Française σελ. 228 ἀριθ. II, προρρωμαϊκῶν χρόνων κατὰ Fabricius Ath. Mitt. IX 1884, 256.

Δράκων Δράκοντος/Θαλλίτης Σφασυδηίου
Καλλικράτης Καλλιβίου/Καλλικράτης Καλλι-
κράτου/νεωποιήσαντες Ἥρῃ/Θεμιστοκλῆς
Ξενοκράτου/ἐπόει.

2. Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή, προρρωμαϊκῶν καὶ αὕτη χρόνων, παρὰ Fabricius Ath. Mitt. IX 1884, 255, περιέχουσα ἀναγραφὴν ***νεωποιῶν*** τοῦ Ἡραίου, οἱ ὁποῖοι ἀναθέτουσι κοινῇ ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἢ παρ' αὐτὸν ἔργον τι τέχνης. Τὰ ὀνόματα ἦσαν διατεταγμένα εἰς δύο στήλας, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ δευτέρα εἶναι ἡ σῳζομένη.

νεω]ποῖαι/Ἱπποσθένης Φιλίσκου/Λεώγονος
Ἀριστέως/Διονύσιος Μοσχίωνος/Ζηνόδοτος
Μεγακλέους/Φίλιππος Ἱέρωνος/— — ος
Παρμενίσκου / [ἐπόει].

3. Ἀναγραφὴ Σαμίων ναοποιῶν ἐπὶ κίονος, ἐκδεδομένη παρὰ τῷ Ross Inscriptiones Graecae ineditae II σελ. 74 ἀριθ. 191, μνημονευομένη δὲ καὶ παρὰ τῷ Fabricius ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 259. Ἀνήκει εἰς τοὺς Αὐγουστείους χρόνους καὶ περιλαμβάνει κατάλογον ναοποιῶν διαφόρων ἐτῶν εἰς δύο στήλας.

A	B
§ 1. ***Ἐπὶ Ἀντιόχου,***	§ 5. ***ἔτους Δ΄,***
ἔτους ΜΑ΄,	***νεωποίης***
νεωποῖαι·	***εὐσεβὴς***
Εἰσίδωρος	***Προμηθίων***
Σεραπίωνος,	***Νυμφοκλέου[ς].***
Φίλων Χρυσέρμου.	§ 6. ***Ἔτους Ζ΄,***
§ 2. ***Ἔτους Μ καὶ Β΄,***	***νεωποίης***
ἐπὶ Γαΐου	***εὐσεβὴς***
Σκριβωνίου	***Ποσίδεος***
Φιλοποίμενος,	***Σωπάτρου.***

νεωποῖαι·
Εὔτυχος
Ἀρτέμωνος,
Ἀπολλώνιος
Ξενονβρότου,
Μηνόδωρος
Μηνοφίλου τοῦ
Δημητρίου,
Ἀντίπατρος,
Διονύσιος
Μητροβίου, φύ(σει) δὲ
Δαμασωκλῆς
Πυθᾶδος.

§ 3. *Ἔτους ΜΔ΄,*
νεωποίης
εὐσεβὴς
Διόδωρος
Πανκράτου,
νεωποίης
εὐσεβὴς
Ἡρώδης
Ὀνησίωνος.

§ 4. *L. Δ΄ τῆς*
κολωνίας,
νεωποίης
Λεύκιος
Ποπλίου.

§ 7. *Ἔτους Γ΄*
τῆς Καίσα-
ρος νίκης,
νεωποίης
εὐσεβὴς
Δημοκράτης
Ἰσιδώρου.

§ 8. *Ἔτους ΚΘ΄ τῆς τοῦ*
σεβαστοῦ νίκης,
νεωποίης εὐσεβὴς
χιροτονητὸς
Πόπλιος Κορνήλι-
ος Λευκίου υἱὸς Ροῦφος,

§ 9. *νεωποίης*
εὐσεβὴς Λεύκι-
ος Πάπιος Δέ-
κμου υἱός.

§ 10. *Ἔτους ΙΗ΄ τῆς*
Καίσαρος Νί-
κης,
νεωποίης
εὐσεβὴς
Ζήνων.

4. Εἰς τὴν αὐτὴν ἀναγραφὴν τῶν νεωποιῶν τῆς Σάμου φαίνεται ὅτι ἀνήκει καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ W. Vischer Klein. Schriften II 153 ἐ. δημοσιευθὲν ἀπόσπασμα Mommsen Monum. Ancyranum 96 (πρβ. Fabricius Ath. Mitt. 1884, 259) Szanto Sitz. Ber. Wien. Akad. 1901, V, 42 σημ. 1, ὁ ὁποῖος ἀναδημοσιεύει ἐκ τοῦ Vischer τὴν ἐπιγραφὴν μετ' ὀρθοτέρας ἀναγνώσεως τῶν προτελευταίων στίχων, παριδὼν τὴν πληρεστέραν ἀνάγνωσιν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον πρότερον καταλήξει μετ' εὐστόχου χρονολογικοῦ συμπεράσματος ὅ τε Mommsen καὶ ὁ E. Fabricius.

1 · — — *μ* — *κις*
— — — *ας*
νεω]ποίης ἔλα[χεν;
ε]ὐσεβέστατος
5 *Χησιεὺς Στράτ[ων,*
Ἀριστίππου γένος,
Βουπλευράδης.
Ἔτους . . τῆς κολωνίας,
Γάϊος Σκρειβώνιος Ἀνδρονί-
10 *κου ὑὸς Ἡρακλείδης,*
νεωποίης εὐσεβής, ἐφ' ΟΑ (Visch. οὗ) τῇ
Θεᾷ τἀναθέματα ἀπεδόθη.

Ἀξία σημειώσεως εἶναι, ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ Szanto, ἡ ἐν στίχ. 5 διατύπωσις, κατὰ τὴν ὁποίαν προτάσσεται τοῦ κυρίου ὀνόματος ***Στράτων*** τὸ φυλετικὸν ὄνομα ***Χησιεύς***, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ ἡ πρόταξις διὰ τῆς σκέψεως ὅτι δυνατὸν καὶ ὁ ἐπιφερόμενος Γάϊος Σκρειβώνιος νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν αὐτὴν φυλήν, καθ' ὅσον ἀπὸ τοῦ στίχ. 8 ***ἔτους . . κολωνίας*** εἰσάγεται νέον ἔτος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ὁ Σκρειβώνιος. Ἡ ρητὴ ἄρα δήλωσις τῆς φυλῆς τῶν ναοποιῶν ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 4 ἀναγραφῇ εἶναι ἐξαίρεσις, τῆς ὁποίας δὲν φαίνεται ἡ αἰτία. Πολύτιμος δ' ὅμως εἶναι πάντως ἡ ἔννοια τῶν δύο τελευταίων στίχων τῆς ἀναγραφῆς 4, διότι ἐξ αὐτῆς ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς τὸ χωρίον τοῦ Στράβωνος σελ. 637: ***ὧν τρία Μύρωνος ἔργα κολοσσικὰ ἱδρυμένα ἐπὶ μιᾶς βάσεως, ἃ ἦρε μὲν Ἀντώνιος, ἀνέθηκε δὲ πάλιν ὁ Σεβαστὸς Καῖσαρ εἰς τὴν αὐτὴν βάσιν τὰ δύο, τὴν Ἀθηνᾶν καὶ τὸν Ἡρακλέα, τὸν δὲ Δία εἰς τὸ Καπετώλιον μετήνεγκε κατασκευάσας αὐτῷ ναΐσκον,*** ὁ Fabricius ἤκασεν οὐχὶ ἀπιθάνως ὅτι τὸ ἔτος τοῦ Σκρειβωνίου ἀνήκει ἢ εἰς τὴν πρώτην ἐν Σάμῳ ἐπιδημίαν τοῦ Αὐγούστου, εὐθὺς μετὰ τὴν ἐν Ἀκτίῳ ναυμαχίαν, τῷ 31 π. Χ., ἢ εἰς τὴν δευτέραν ἐν ἔτει 21 - 20 π. Χ., οὕτω δὲ ἀπαλλασσόμεθα τῆς εἰκασίας τοῦ Ross ὅτι τὰ ἔτη τῆς ***κολωνίας*** ἀναφέρονται εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Οὐεσπασιανοῦ (69 - 79 μ. Χ.) κατὰ τὸν Σουητώνιον Vespas. 8 μεταβολὴν τῆς Σάμου εἰς provinciam.

Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Mommsen Mon. Ancyranum 96 (πρβ. U. Köhler παρὰ Fabricius αὐτ. 560 σημ.) σφόδρα ἀμφιβάλλει, ἂν ποτε ἡ Σάμος ὑπῆρξε Ρωμαϊκὴ ἀποικία ἤτοι colonia ὑπὸ τὴν Ρωμαϊκὴν αὐτῆς κυριολεξίαν.

5. Ἐπὶ μεγάλης στρογγύλης βάσεως, εὑρεθείσης ἐν τῷ Ἡραίῳ, ὑπάρχει κατὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ M. Schede Ath. Mitt. XLIV 1919, 39 ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή:

Ἔτους οα΄ τῆς ἀπο-
θεώσεως νεοποί-
ης εὐσεβὴς Ὀνή-
σιμος Ὀνησιφόρου
φιληραϊστὴς
φιλοσέβαστος.

Ἡ ἐπιγραφὴ ἀνήκει εἰς τὸ ἔτος 85 μ. Χ., τῆς ἀναφερομένης ἀποθεώσεως οὔσης τοῦ Αὐγούστου (14 μ. Χ.), ὡς ὀρθῶς ἑρμηνεύει ὁ Schede. Ἡ παράθεσις ***φιληραιστὴς*** καὶ ***φιλοσέβαστος*** δεικνύει ὅτι ἡ Θεὰ Ἰουλία Σεβαστὴ εἶχε καταστῆ σύνναος τῆς Ἥρας ἐν ὑστέροις χρόνοις (Ath. Mitt. ἔνθ' ἀνωτέρω = Cagnat IGRR 984. BMC Ionia πίν. 37, 2. 6). Ἡ ἐπιγραφὴ φαίνεται ἀναθηματικὴ τοῦ μνημονευομένου ναοποιοῦ.

Ἐκ τῶν πέντε τούτων Σαμιακῶν πηγῶν συνάγομεν περὶ τῶν ἐν Σάμῳ ναοποιῶν ὅτι οἱ ἄρχοντες οὗτοι, τοὐλάχιστον ἐν τοῖς χρόνοις, ἐκ τῶν ὁποίων προέρχονται αἱ ἡμέτεραι ἐπιγραφαί, ἤτοι ἐν τοῖς ὑστέροις ἑλληνικοῖς χρόνοις, δὲν φαίνεται ὅτι ἦσαν αὐστηρῶς καθωρισμένοι κατ' ἀριθμόν. Διότι ἐν μὲν τῇ πρώτῃ ἐπιγραφῇ ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα τεσσάρων νεωποιῶν, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ, δεδομένου ὅτι αὕτη εἶναι μόνον τὸ ἥμισυ τῆς ἀρχικῆς ἀναγραφῆς, θὰ ἀνεφέροντο πιθανώτατα δέκα νεωποῖαι ἤτοι διπλάσιος ἀριθμὸς τῶν σῳζομένων σήμερον πέντε. Διατί ἐκυμαίνετο ὁ ἀριθμὸς τῶν νεωποιῶν δὲν γινώσκομεν μὲν ἀμέσως, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυσχερὲς νὰ εἰκάσωμεν ὅτι τοῦτο πιθανῶς ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς ἐκτάσεως τῶν ἐκτελεστέων ἔργων. Ἀλλ' ὅ,τι κυρίως εἶναι σημαντικὸν εἶναι ὅτι ἀμφότεροι οἱ γνωστοὶ ἐκ τῶν δύο πρώτων ἐπιγραφῶν ἀριθμοὶ ναοποιῶν, ὅ τε 4 καὶ 10, εἶναι διαιρετοὶ διὰ δύο. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ τῶν ἀλλα-

χοῦ κρατούντων ἐν τῇ συγκροτήσει τῶν ναοποιϊκῶν συναρχιῶν γινώσκομεν ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν τῆς συναρχίας ἐρρυθμίζετο πρὸς τὴν κατὰ φυλὰς σύνταξιν τῶν πολιτῶν, εἶναι πιθανὸν ἢ μᾶλλον βέβαιον ὅτι καὶ ἐν Σάμῳ ὡς βάσις ἐχρησίμευεν ὁ ἀριθμὸς τῶν φυλῶν.

Περὶ τῶν ἐν Σάμῳ φυλῶν ἐξηνέχθησαν ποικίλαι γνῶμαι Καὶ ὁ μὲν Mordtmann κατ' ἐπιγραφὴν τῆς Σαμιακῆς ἀποικίας Περίνθου εἰκάζει ἐν Σάμῳ πέντε φυλὰς (Ath. Mitt. VI 1881, 49 = Rev. Arch. (36, 2) 1878, 303), ὁ δὲ Szanto γράψας διεξοδικῶς περὶ τῶν Ἑλληνικῶν φυλῶν Sitz. Ber. Wien. Akad. 1901, V, 51 ἑ. δέχεται τρεῖς φυλὰς ἐν Σάμῳ ἤτοι Χησίαν, Ἀστυπάλαιαν καὶ Αἰσχριωνίαν, τὰς μὲν δύο πρώτας, ἀσφαλῶς ὀρθῶς, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θεμισταγόρου (Müller FHG IV σελ. 153), τὴν δὲ τρίτην ἐξ ἑρμηνείας τοῦ Ἡροδότου III, 26 (Αἰσχριωνία) καὶ III 39 λέγοντος περὶ τοῦ Πολυκράτους «***ὃς ἔσχε Σάμον ἐπαναστὰς καὶ τὰ μὲν πρῶτα τριχῇ δασάμενος τὴν πόλιν κλπ.***». Τὸ ζήτημα λύει ὁ ὑπὸ τοῦ Wilamowitz ἐν Sitz. Ber. Berlin. Akad. 1904, 918 ἑ. δημοσιευθεὶς σιτωνικὸς ἐκ Σάμου νόμος τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνος, ὁ ὁποῖος ἐν στίχ. 37 ἑ. ὁρίζει: ***ἀποδεικνύτω δὲ ὁ δῆμος καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν ἐν τῇ πρώτῃ τῶν ἀρχαιρεσιῶν μετὰ τὸ καταστῆσαι τὰς χειροτονητὰς ἀρχὰς ἄνδρας δύο, ἐξ ἑκατέρας φυλῆς ἕνα.*** Ὀρθῶς δὲ τονίζει ὁ Wilamowitz σελ. 931 ὅτι ἡ μόνη ἀσφαλὴς μαρτυρία ἦτο ἡ τοῦ Ἐφεσίου Θεμισταγόρου, ἀτόπως δὲ ὑπετιμήθη καὶ συνεπληρώθη ἐκ τοῦ Ἡροδότου, παρὰ τῷ ὁποίῳ ἡ λ. φυλὴ προκειμένου περὶ τῆς Αἰσχριωνίας δὲν κεῖται ἐν τῇ γνωστῇ ἄλλως πολιτειακῇ σημασίᾳ ὡς τεχνικὸς ὅρος, ἀλλὰ δηλοῖ τὸ γένος, τὴν πατριὰν κ.τ.τ. ὡς καὶ ἐν Σπάρτῃ ***φυλὴν Αἰγείδας*** ἐν τῇ αὐτῇ σημασίᾳ τοῦ γένους ἀναφέρει ὁ αὐτὸς Ἡρόδοτος 4, 149 (πρβ. Busolt Griech. Staatsk. 260). Ἀλλ' εἶναι ζήτημα ἂν ἔχει δίκαιον ὁ Wilamowitz συμπεραίνων περαιτέρω ὅτι αἱ δύο Σαμιακαὶ φυλαὶ ***Χησία*** καὶ ***Ἀστυπάλαια,*** ἅτε προελθοῦσαι ἐκ τῆς συνενώσεως δύο πόλεων καὶ πολιτειῶν (Χήσιον Καρικὸν - Ἀστυπάλαια ἡ παλαιὰ Ἑλληνικὴ Σάμος), οὐδεμίαν εἶχον σχέσιν πρὸς τὰς συνήθεις φυλὰς ὡς ὑποδιαιρέσεις πρὸς διοικητικοὺς σκοπούς. Μᾶλλον δὲ φαίνεται πιθανὸν ὅτι καὶ ἐν Σάμῳ, ὅπως καὶ ἀλλαχοῦ, ἡ τῶν φυλῶν ὕπαρξις δὲν ἦτο ἐντελῶς ἀδιάφορος διά τε τὴν διάθεσιν τῶν δημοσίων ὑπουργημάτων καὶ τὸν κανονισμὸν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν τῶν συναρχιῶν. Συνηγορεῖ δὲ ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς ταύτης, νομίζω, αὐτὸς ὁ μνημονευθεὶς Σαμιακὸς νόμος, ὁ ὁποῖος προκειμένου περὶ ἐκλογῆς δύο ἀνδρῶν ρητῶς ὁρίζει ὅτι ὀφείλουσι νὰ ἐκλέξωσιν ***ἐξ ἑκατέρας φυλῆς ἕνα.*** Ἔμμεσον δὲ τοῦ πράγματος ἀπόδειξιν ἔχομεν καὶ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν νεωποιῶν 4 καὶ 10, οἱ ὁποῖοι διαιροῦνται, ὡς εἶπον, διὰ 2 καὶ ἐλαμβάνοντο ἀσφαλῶς κατ' ἴσον ἀριθμὸν ἐξ ἑκατέρας τῶν φυλῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιγραφὴ 3 μετὰ τοῦ τεμαχίου 4 τὰ αὐτὰ ἔμμεσα μαρτύρια παρέχει ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ναοποιῶν πρὸς τὰς δύο φυλὰς καὶ ἐν ὑστέροις χρόνοις. Διότι ἐν τοῖς διαφόροις τμήμασι τῆς ἀναγραφῆς ταύτης ὁ ἀριθμὸς τῶν ναοποιῶν ἔχει ὡς ἑξῆς: Εἷς ναοποιὸς ἐν §§ 4. 5. 6. 7 καὶ 10, δύο ναοποιοὶ ἐν §§ 1. 3 καὶ 8, καὶ πέντε (;) τέλος ναοποιοὶ ἐν § 2. Ἡ § 9 ὀφείλει μᾶλλον νὰ συγχωνευθῇ μετὰ τῆς § 8 διὰ τὴν ἔλλειψιν ἰδίας χρονολογίας, ἡ ὁποία παρατηρεῖται καὶ ἐν § 3. Δυσερμήνευτος βεβαίως παραμένει τότε ἡ ἐν § 3 ἐπανάληψις τοῦ τίτλου: ***νεωποίης εὐσεβὴς*** μετὰ τὸ πρῶτον ὄνομα ἄνευ μεσολαβήσεως ἄλλων λέξεων, αἱ ὁποῖαι θὰ καθίστων ἀναγκαίαν τὴν ἐπανάληψιν, ὅπως συμβαίνει ἐν § 9 ἢ ἀκριβέστερον ἐν τῷ β΄ μέρει τῆς § 8, ὅπου ἡ ἐπανάληψις δικαιολογεῖται διὰ τὴν ἐξαιρετικὴν περίπτωσιν τοῦ ναοποιοῦ Ποπλίου Κορνηλίου Ρούφου ἤτοι διὰ τὸ ***χειροτονητὸν*** αὐτοῦ. Ἐκτὸς ἐὰν δεχθῶμεν καὶ ἐν τῇ § 3 τοιαύτην τινὰ διάκρισιν λανθάνουσαν, κατὰ παραδρομὴν δὲ μὴ δηλωθεῖσαν.

Ἐν τῷ ἀποσπάσματι 4 στίχ. 5 ἔχομεν καὶ ἄμεσον τεκμήριον ὅτι ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν ἡ φυλή, διότι ὁ Στράτων Ἀριστίππου ρητῶς δηλοῦται ὡς ***Χησιεύς***. Δὲν πρόκειται δὲ πάντως περὶ διακρίσεως ἀπὸ ἄλλου ὁμωνύμου, διότι ὁ Στράτων χαρακτηρίζεται ἐπαρκῶς διά τε τοῦ πατρωνυμικοῦ καὶ διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ γένους ἢ τῆς χιλιαστύος ***Βουπλευράδης***. Ὁ ἐπιφερόμενος ἐν νέῳ ἔτει κολωνίας ***Γάϊος Σκρειβώνιος Ἀνδρονίκου*** εἶναι τὸ γένος ***Ἡρακλείδης***. Ἂν, ὅπως νομίζω, ἡ φυλὴ ἐλαμβάνετο ὡς βάσις οὐχὶ μόνον τοῦ ἀριθμοῦ τῶν νεωποιῶν, ὁσάκις ἐπρόκειτο περὶ πλειόνων, ἀλλὰ καὶ τῆς διαδοχῆς αὐτῶν, ὁσάκις ἀνὰ ἕνα ἦρχον, τότε ὁ Γάϊος Σκρειβώνιος θὰ κατήγετο ἐκ δήμου ἢ γένους ἀνήκοντος εἰς τὴν ἑτέραν φυλήν, τὴν Ἀστυπάλαιαν. Τὸ αὐτὸ δὲ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὁσάκις ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν συναρχίας εἶναι περιττός, ὡς ἴσως ἐν § 2, ὅτε ἢ σύμπαντες ἐλαμβάνοντο ἐκ μιᾶς φυλῆς ἢ καὶ πάλιν κατενέμοντο εἰς τὰς δύο φυλάς, ἀλλὰ κατ' ἄνισα μέρη. Ἡ ἀνασυγκρότησις τῶν τηρηθέντων κανόνων θὰ ἦτο βεβαίως νῦν εὐκολωτέρα, ἂν εἴχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν πληρεστέρας ἐκ Σάμου ἀναγραφάς, μάλιστα δὲ ὡς πρὸς τὴν ἀκολουθίαν τῶν χρόνων ἀνελλιπεῖς.

Ὡς πρὸς τὴν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ 3 καὶ 4 παρακολουθοῦσαν τῷ τίτλῳ ***νεωποίης*** χαρακτηριστικὴν προσωνυμίαν ***εὐσεβής***, ἅπαξ δὲ καὶ ***εὐσεβέστατος*** (4, 4), παρατηρῶ ὅτι ἐλλείπει μὲν αὕτη ἐν ταῖς παλαιοτέραις Σαμιακαῖς ἀναγραφαῖς 1 καὶ 2, ἐλλείπει δὲ καὶ ἐν τῇ αὐτῇ 3η ἐπιγραφῇ, ὁσάκις πλείονες νεωποῖαι ἀναγράφονται, ὡς ἐν §§ 1 καὶ 2, ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἐν τῷ ἀρχαιοτέρῳ αὐτῆς μέρει ἤτοι πρὶν κρατήσῃ ἀκόμη ἡ συνήθεια αὕτη.

Ἑνὸς δ' ὅμως νεωποίου τὸ ἐπίθετον ***χ(ε)ιροτονητὸς*** (3 § 8) δὲν εἶναι βεβαίως κοσμητικόν, ἀλλὰ πάντως διακριτικὸν καὶ δὴ καὶ πολιτικῆς ἢ διοικητικῆς ἐννοίας δηλωτικόν. Ὁ Ross ἔνθ' ἀνωτ. ἑρμηνεύει «χειροτόνητος fortasse quod electus quidem fuerat, sed non inierat magistratum», τότε δὲ τὸ χειροτονητὸς θὰ ἀντεστοίχει πρὸς τὸ Ρωμαϊκὸν designatus τὸ Ἑλληνιστὶ λεγόμενον ***ἀποδεδειγμένος*** [1]. Δὲν φαίνεται ἐν τούτοις πιθανὴ ἡ ἑρμηνεία αὕτη τοῦ Ross, νομίζω δὲ μᾶλλον ὅτι ἡ λ. ***χειροτονητὸς*** ἀντὶ τῆς ἀήθους ἐκείνης ἄλλην ἔχει σημασίαν καὶ ἀναφέρεται εἰς αὐτὸν τὸν τρόπον τῆς καταστάσεως τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος Σαμίου ναοποιοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν θὰ κατεστάθη ὅπως καὶ οἱ λοιποὶ συνάδελφοι αὐτοῦ. Ἐκ τῆς λ. χειροτονητὸς συνάγεται ὅτι οἱ ἄλλοι ἐν Σάμῳ ναοποιοὶ δὲν ἦσαν κατὰ κανόνα χειροτονητοί, ἀλλὰ κληρωτοὶ ἐξ ὡρισμένου ἀριθμοῦ ἢ τάξεως, ἢ καὶ ἄλλως αἱρετοὶ διὰ ψηφοφορίας ἀκριβεστέρας ἢ ἡ χειροτονία, ὅτι δὲ τῆς χειροτονίας ἐγίνετο χρῆσις ἐν ἐκτάκτῳ περιπτώσει ἢ ὅτε ἐκλιπόντος τινὸς ἐκ τῆς συναρχίας ἐπεβάλλετο ἡ συντομωτάτη αὐτοῦ ἀναπλήρωσις ἢ ὅτε ἑκουσίως τις προσεφέρετο νὰ ἄρξῃ τὴν ἀρχὴν τοῦ ναοποιοῦ, ἡ ὁποία ἐν ὑστέροις μάλιστα χρόνοις διὰ τὰς συνδεομένας πρὸς ταύτην δαπάνας καταστᾶσα εἶδός τι λειτουργίας, ἰδίᾳ ἐν τῷ Μικρασιατικῷ, ὡς θὰ ἴδωμεν, Ἑλληνισμῷ, δὲν εἶχε συχνοὺς τοὺς οἰκείᾳ βουλήσει καὶ προθύμως πρὸς ταύτην ἀποβλέποντας. Κατὰ ταῦτα νομίζω πιθανώτατον ὅτι καὶ ἐν Σάμῳ ἔχομεν ἐν τῷ χειροτονητῷ νεωποίῃ ἀνάλογόν τι πρὸς τοὺς ἀλλαχοῦ ***αὐτοπροαιρέτους*** ἢ ***αὐτεπαγγέλτους*** ὁμοίους τε καὶ διαφόρους ἄρχοντας, οἱ ὁποῖοι ρητῶς ὡς τοιοῦτοι ὀνομάζονται [2]. Ἀναμιμνήσκω δὲ πρὸς τούτοις ὅτι ὁ ἤδη ἀνωτέρω μνημονευθεὶς σιτωνικὸς ἐκ Σάμου νόμος ἐν Sitz. Ber. Berlin. Akad. 1904 σελ. 919 στίχ. 38 ἀναφέρει ρητῶς ***τὰς χειροτονητὰς ἀρχάς***, τῶν

[1] Πρβ. Σ. Βάση Ρωμαίων πολιτεία 120. 132: ***προαποδεδειγμένοι*** καλοῦνται οἱ ἄρχοντες οὗτοι ὑπὸ τοῦ Δίωνος Κασσίου.

[2] Ὁσάκις περὶ ἀναπληρωματικοῦ ἄρχοντος πρόκειται ὁ ἐκ τῆς Ρωμαίων πολιτείας ἀντίστοιχος ὅρος εἶναι suffectus = ***ἐπικατάστατος*** ἄρχων· Βάση Ρωμ. πολιτ. 122. 209.

ὁποίων ἡ ***κατάστασις*** προηγεῖτο τῶν ***ἀρχαιρεσιῶν.*** Ἐξ ἄλλου δὲ Σαμιακοῦ νόμου, ἱεροῦ τούτου τοῦ 3ου π. Χ. αἰῶνος, περὶ τῆς ἐν τῷ Ἑλικωνίῳ θυσίας, Dittenb. Syll.[3] III 1043, προκειμένου περὶ τῶν ***ἐπιμηνίων*** (ἱεροποιῶν) μανθάνομεν ὅτι καὶ παρ' αὐτοῖς ἐκράτει τοιαύτη τις διάκρισις, διότι μετὰ τοὺς ***ἀποδεικνυμένους ὑπὸ τῶν χιλιαστήρων ἐπιμηνίους*** ἢ τοὺς ἐν ἀπουσίᾳ αὐτῶν καταλειπομένους ὑπ' ἐκείνων ἀντικαταστάτας, ὁ νόμος ἐπάγεται ἐν στίχ. 5 ἑ.: ***ἐὰν δὲ αὐτεπάγγελτοί τινες πείσωσι τοὺς αὐτῶν χιλιαστῆρας, ἐπιμηνιεύειν ἕκαστον τοῖς αὐτοῦ χιλιαστῆρσι. Ἂν δὲ αἱρεθείς τις ἢ αὐτὸς πείσας μὴ ἐπιμηνιεύσῃ, εἰσπραχθήτω δραχμὰς κλπ.*** Ὥστε οἱ ***αὐτεπάγγελτοι πείσαντες*** ἀντιτίθενται πρὸς τοὺς ***αἱρουμένους,*** ἐκεῖνοι ἄρα θὰ ἀπεδεικνύοντο δι' ἁπλουστέρου τρόπου, τοιοῦτος δὲ τρόπος δὲν ὑπολείπεται ἄλλος ἢ ὁ δι' ἀνατάσεως τῶν χειρῶν ἤτοι ἡ χειροτονία.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς καταστάσεως τῶν Σαμίων ναοποιῶν, περὶ δὲ τῆς δικαιοδοσίας αὐτῶν ἀμέσως μὲν δὲν διδάσκουσιν ἡμᾶς αἱ ἐπιγραφαὶ πλέον τοῦ ὅτι ὑπῆρξαν ἄρχοντες τοῦ Ἡραίου, τῶν ὁποίων ἡ ἐξουσία θὰ ἦτο τοὐλάχιστον τοσαύτη, ὅσην ἐπιτρέπει τὸ ὄνομα αὐτῶν, ἔστω καὶ ἐν στενωτάτῃ λαμβανόμενον ἐννοίᾳ, ἐμμέσως δ' ὅμως ἐκ τῶν σῳζομένων ἄλλων πολιτικῶν Σαμιακῶν ἐπιγραφῶν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ὅτι οἱ ναοποιοὶ τῆς Σάμου δὲν εἶχον τὴν φροντίδα τῆς ἀναγραφῆς τῶν ψηφισμάτων ἐν τῷ Ἡραίῳ, οὐδὲ κατέβαλλον τὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενα χρήματα, διότι τὰ ἔργα ταῦτα ἀπέκειντο τοῦτο μὲν εἰς τοὺς πρυτάνεις καὶ τὸν γραμματέα τῆς βουλῆς, τοῦτο δὲ εἰς τὸν ταμίαν. (Πρβ. Curtius Inschriften u. Studien 31. — Fabricius Ath. Mitt. IX 1884, 196). Οὐδὲ ἄλλο μέγα κῦρος φαίνεται ὅτι εἶχον ἀποκτήσει ἐν Σάμῳ οἱ νεωποῖαι οὗτοι, ὥστε π. χ. νὰ καταστῶσι καὶ ἐπώνυμοι. Διὰ τοῦτο ἡ δικαιοδοσία αὐτῶν ἦτο, ὡς εἰκάζω, ἁπλῶς διαχειριστικὴ καὶ περιωρισμένη εἰς τὰ ἀμέσως πρὸς αὐτὸ τὸ οἰκοδόμημα τοῦ ναοῦ σχετιζόμενα καὶ καθαρῶς οἰκονομικῆς φύσεως ζητήματα. Δὲν γινώσκομεν δὲ ἂν οἱ νεωποῖαι οὗτοι ἦσαν καὶ πολὺ παλαιὰ ἐν Σάμῳ ἀρχή, διότι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς κληρουχικῆς ἐξαρτήσεως τῆς νήσου ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν (365 - 352 π. Χ.) καὶ ἐφεξῆς μέχρι τῶν ἀμέσως μετὰ τὸ 324 χρόνων καὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἥρας ἡ διοίκησις ἦτο σύμφωνος πρὸς τὰ Ἀθηναϊκὰ πρότυπα, ἔχομεν δὲ ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Σάμου τοῦ 346/5 π. Χ. μνείαν τῶν ***ταμιῶν*** (τῆς θεοῦ) διαχειριζόντων τὰ τοῦ Ἡραίου ἀναθήματα (Curtius Inschr. u. Studien σελ. 10 ἑ. Köhler Ath. Mitt. VII 1882, 367. Hicks - Hill Greek Histor. Inscr. 114 Γ. Γίλβερτ - Πολίτου ΑΔΒ 575).

Σάμιος ***νεοποιὸς*** ἀναφέρεται καὶ ἐν τῇ παρὰ Σταματιάδῃ Σαμιακὰ (1862), Συλλογὴ ἀριθ. 58, ἐπιγραφῇ: ***Μ. Αὐρ. Τατιανὸν Ζωίλου, τὸν ἐκ προγόνων λειτουργὸν καὶ φιλότιμον νεοποιὸν καὶ ἔνδοξον ἀγωνοθέτην τῶν μεγάλων Σεβαστῶν Ἡραίων κλπ.*** Πρβ. Cagnat IGRR IV, 993.

Ταῦτα περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ναοποιῶν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι[1] καὶ ἐν τῷ νησιωτικῷ κόσμῳ τοῦ Αἰγαίου, ἔνθα ἡ συναρχία, ὁρμηθεῖσα ἀπὸ τῆς διοικήσεως τῆς οἰκοδομίας ναοῦ τινος, ἐξειλίχθη εἰς ἀνωτάτην διοικητικὴν ἀρχὴν τῶν ἱερῶν καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων, καθισταμένην πλέον κανονικῶς ἐπ' αὐτὴν ταύτην τὴν διοίκησιν ἤδη ὑπάρχοντος ναοῦ καὶ ἐπὶ μόνην ταύτην, οὐχὶ δὲ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς οἰκοδομίας αὐτοῦ.

---

[1] Ὁ Landvogt οἰκονόμος 42 κατὰ παραδρομήν τινα ἀποδίδει εἰς τὸν Swoboda Wien. Stud. X 1880, 280 τὴν γνώμην ὅτι καὶ ἐν Ἐλευσῖνι ὑπῆρχον ***νεωποῖαι.*** Ἀλλὰ τοιοῦτοι ἄρχοντες δὲν ἀπαντῶσιν ἐν Ἐλευσῖνι. Ὁ Swoboda λέγει μόνον ὅτι «***οἱ ἐπιστάται Ἐλευσινόθεν*** ἀντεστοίχουν περίπου τοῖς νεωποίαις, καθ' ἣν εἶχον οὗτοι ἀρχικῶς σημασίαν», τοῦτο δὲ ὀρθῶς.

Δ. ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΕΛΛΑΣ

Ἐν τῷ Μικρασιατικῷ Ἑλληνισμῷ, ἔνθα εἶναι ἀφθονώτερα τὰ ἐπιγραφικὰ μαρτύρια, δυνάμεθα ἀκριβέστερον νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἔτι μείζω ἐπίδοσιν, τὴν ὁποίαν ἔσχεν ἡ συναρχία, ἐξαρθεῖσα ἐνιαχοῦ εἰς ὕψιστον ἠθικὸν κῦρος. (Πρβ. Bourguet Adm. fin. 108).

Ὅπως ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι οἱ Δελφοὶ ὑπῆρξαν ἡ ἑστία, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξεπορεύθη ἡ ἐπίδρασις τοῦ ὀνόματος καὶ ἐπὶ τὰς λοιπὰς πόλεις, οὕτω φαίνεται πιθανὸν ὅτι καὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐπιφανές τι θρησκευτικὸν κέντρον, ὑποστὰν αὐτὸ πρῶτον τὴν ἐπίδρασιν τῆς Δελφικῆς ὀργανώσεως, μετεβίβασεν ἔπειτα ὡς ἀπὸ νέας ἑστίας τὴν ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τὰς ἄλλας Μικρασιατικὰς πόλεις.

Τοιοῦτο διάσημον θρησκευτικὸν κέντρον ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἦτο ἡ Ἔφεσος, τῆς ὁποίας ἡ θρησκευτικὴ ἱστορία, ἤδη ἐν προελληνικοῖς χρόνοις ἀρξαμένη, διετέλεσεν ἐπὶ μακρότατον χρόνον μεγίστην ἀσκοῦσα ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον, οὐχὶ δὲ ἀσήμαντον διετήρησε τὸ κῦρος αὐτῆς καὶ ὑπὸ τὸ χριστιανικὸν ἔνδυμα. Μετὰ τὴν ἐν ἔτει 356 π. Χ. διαβόητον πρᾶξιν τοῦ Ἡροστράτου, τὸ ἐν Ἐφέσῳ Ἀρτεμίσιον κατέκειτο ἐπὶ μακρὸν ἐρείπιον, ὅτε δὲ τῷ 334 ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος μετὰ τὴν ἐν Γρανικῷ νίκην θύσας μεγαλοπρεπῶς εὐχαριστήρια τῇ Ἀρτέμιδι προέτεινε τοῖς Ἐφεσίοις νὰ ἀνοικοδομήσῃ αὐτὸς τὸν ναόν, οἱ Ἐφέσιοι ἀπέκρουσαν εὐγενῶς τὴν προσφοράν, προβάλλοντες μὲν ὡς δικαιολογίαν ὅτι δὲν ἥρμοζεν εἰς θεὸν νὰ ἀνεγείρῃ ναὸν εἰς ἄλλον θεόν, ὄντως δὲ ποθοῦντες αὐτοὶ οἱ ἴδιοι νὰ ἀνεγείρωσι τὸ περίφημον ἱερόν.

Κατὰ ταῦτα εἶναι πιθανὸν ὅτι, δόντος ἀφορμὴν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἡ κίνησις πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ Ἀρτεμισίου ἤρξατο ἐν τῷ τελευταίῳ τετάρτῳ τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος, ὅτε ἡ ἐργασία τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ Δελφικοῦ ναοῦ τοῦ ἀδελφοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ἀπόλλωνος ἦτο εἰς πάντας γνωστή, ἡ δὲ ὀργάνωσις τῆς οἰκονομικῆς διοικήσεως τοῦ ἔργου ἦτο φυσικὸν ὅτι θὰ εἶχεν ἐπίδρασίν τινα καὶ ἐπὶ ἄλλας ὁμοίας ἐπιχειρήσεις. Ἀλλ' ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ δὲν ἦτο ἄγνωστος καὶ ἐν παλαιοτέροις χρόνοις ὁ θεσμὸς τῆς ναοποιίας (Ἁλικαρνασσός, Ἰασός).

Οὕτω θὰ συνεστάθη καὶ ἐν Ἐφέσῳ ἡ συναρχία τῶν ναοποιῶν εὐθὺς ἐν ἀρχῇ πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ νέου Ἀρτεμισίου, εἰ καὶ δὲν ἀποκλείεται ὅτι καὶ ἐνταῦθα προϋπῆρξέ ποτε καὶ ἐν τῷ παλαιῷ Ἀρτεμισίῳ. Μετὰ τὸ πέρας τοῦ νέου Ἀρτεμισίου διετηρήθησαν οἱ ναοποιοὶ ὡς συναρχία τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως καὶ τῆς ἄλλης διοικήσεως τοῦ συντελεσθέντος ἱεροῦ. Ὅτι δὲν διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν ἐπιγραφικὰ ἢ ἄλλα μαρτύρια τῆς πρώτης ἐγκαταστάσεως τῆς συναρχίας ταύτης οὐδεμίαν ἔχει σημασίαν, ἐὰν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὸ ἐν πλείστοις σημείοις τῆς περιόδου ἐκείνης καθ' ὅλου ἐλλιπὲς καὶ χασματῶδες τῆς παραδόσεως.

Δὲν εἶναι δ' ὅμως δυνατὸν νὰ μὴ ἐξαρθῇ τὸ γεγονὸς ὅτι, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ***ἐν Ἁλικαρνασσῷ νεωποίης*** καὶ δὴ καὶ ὡς ἐπώνυμος ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἐπωνύμου πολιτικοῦ ἄρχοντος, τοῦ πρυτάνεως, ἀναφέρεται ἤδη πρὸ τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰῶνος π. Χ. ἐν σπουδαιοτάτῳ δημοσίῳ ἐγγράφῳ. Ὡσαύτως δὲ καὶ ***ἐν Ἰασῷ*** ὑπῆρχον ***νεωποῖαι*** ἤδη κατὰ τὸν 4ον π. Χ. αἰῶνα (Ditt. Syll.[3] III 1016).

Ἐκ τούτου εἶναι, τοὐλάχιστον κατὰ τὰς σῳζομένας πηγάς, προφανὲς ὅτι ὁ θεσμὸς τῶν ναοποιῶν ἀνεπτύχθη ἐν πολὺ παλαιοῖς χρόνοις ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐκεῖθεν δὲ ἴσως μετεδόθη εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ δὴ καὶ εἰς τοὺς Δελφούς, ὁπόθεν πάλιν ἐξεπορεύθη ἡ ἐπίδρασις ἐφ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα.

Περὶ τῆς ἐν Ἐφέσῳ ναοποιίας κρίνω σκοπιμώτερον νὰ διαλάβω, ἀφ' οὗ πρῶτον ἐξετάσω τὴν ναοποιίαν ἐν ταῖς ἄλλαις Μικρασιατικαῖς πόλεσιν, ἐν ταῖς ὁποίαις αὕτη ἁπαντᾷ, ἵνα ὀργανικώτερον ἔπειτα συνεχίσωμεν τὸν περὶ τῆς νέας ἐκ τοῦ Θεολόγου ἐπιγραφῆς λόγον.

1. Ἁλικαρνασσός.

Περὶ τῶν ἐν Ἁλικαρνασσῷ ναοποιῶν ἔχομεν τὰς ἑξῆς ἐπιγραφικὰς πηγὰς (πρβ. Busolt Griech. Staatsk. 502_1, μίαν δὲ ἤδη παρὰ Hicks BM Inscr. III, 80).

1) Hicks-Hill Greek Histor. Inscr. 39 ἀριθ. 27 — Dittenb. Syll.[3] I ἀριθ. 45. Συνθήκη Ἁλικαρνασσέων καὶ Σαλμακιτέων καὶ Λυγδάμιος τῶν χρόνων 460-455 π. Χ.

Στίχ. 5 ἑ.: ***ἐπὶ Λέοντος πρυτανεύοντος τοῦ Ὀα(σσ)ά(σσ)ιος καὶ Σαρυ(σ-σ)ώλλου τοῦ Ὀεκυίλω νε[ωπ]οι[οῦ].*** (Κατὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ Th. Reinach ἐν Rev. Ét. Grecq. I 1888, 27).

2) Dittenb. Syll.[3] I 46 (Haussoullier BCH IV 1880, 295. 522. Ἀπὸ νομισματικῆς ἀπόψεως Br. Keil XXIX 1894, 249). Ἀναγραφὴ τῶν ἀγορασάντων ἐκποιηθέντα κτήματα ὀφειλετῶν τῶν θεῶν Ἀπόλλωνος, Ἀθηνᾶς καὶ Παρθένου, ἀναγομένη εἰς τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνος.

Στίχ. 5: ***βεβαιοῦν τοὺς θεοὺς τὸν ἀΐδιον χρόνον, συμβεβαιοῦν δὲ τοὺς νεωποίας τῶν θεῶν τοὺς ἀεὶ ὄντας καὶ ἐξορκίζεσθαι κατὰ ταῦτα.***

3) Dittenb. Syll.[3] III, 1015 (CIG II 2656 = BM Inscr. IV 1, 895). Ἐπιγραφὴ περὶ τῆς ἱερωσύνης τῆς Περγαίας Ἀρτέμιδος τῶν ὑστάτων ἑλληνιστικῶν χρόνων· ἐν στίχ. 1 χρονολογεῖται: ***ἐπὶ νεωποίου Χαρμύλου.*** (Περὶ τῆς Ἀρτέμιδος Περγαίας ἔγραψε νεωστὶ καὶ ὁ B. Pace ἐν Ausonia X 1921, 169-186).

4) Dittenb. Or. graec. inscr. I, 16 (= Haussoullier BCH IV 1880, 400. BM Inscr. IV, 1, 906). Ἐπιγραφὴ περιέχουσα τὴν ὑπὸ Ἀρσινόης τῆς Πτολεμαίου τοῦ Σωτῆρος ἀνίδρυσιν ἱεροῦ Σαράπιδος καὶ Ἴσιδος, τῶν περὶ τὸ 300 π. Χ. χρόνων.

Στίχ. 7: χρονολογεῖται: ***Χαιρήμονος ν(εωποιοῦντος).***

Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς 2 συνάγεται ὅτι οἱ ἐν Ἁλικαρνασσῷ ναοποιοὶ ἦσαν πλείονες, ἀπετέλουν δὲ συναρχίαν, τῆς ὁποίας ἡ δικαιοδοσία ἐπεξετείνετο ἐπὶ πάντας τοὺς θεούς. Ἔνθα εἰς μόνον νεωποίης ἀναφέρεται (ἐπιγρ. 1. 3. 4), φαίνεται ὅτι ὁ ἐπωνύμως λαμβανόμενος νεωποίης οὗτος εἶναι εἴτε ἐναλλασσόμενος εἴτε μόνιμος προϊστάμενος τῆς συναρχίας, ὅπως καὶ ἀλλαχοῦ εἴδομεν ὅτι συμβαίνει. Πόσοι ἦσαν οἱ ἀποτελοῦντες τὴν συναρχίαν δὲν γινώσκομεν, ἀλλὰ δὲν εἶναι δύσκολον νὰ εἰκάσωμεν ὅτι καὶ ἐν Ἁλικαρνασσῷ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ἐρρυθμίζετο κατὰ λόγον τῶν φυλῶν.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἔκτασιν τῆς δικαιοδοσίας τῶν ναοποιῶν τῆς Ἁλικαρνασσοῦ, εἰ καὶ αἱ πηγαὶ ἡμῶν εἶναι πολὺ περιωρισμέναι, δυνάμεθα μετ' ἀσφαλείας νὰ εἴπωμεν ὅτι αὕτη ἐξήρχετο πάντως τῶν ὁρίων δικαιοδοσίας ἁπλῶν διαχειριστικῶν ἀρχῶν, ἀφ' οὗ εὑρίσκομεν τὸν προϊστάμενον τῆς συναρχίας ὡς ἀνώτατον θρησκευτικὸν ἄρχοντα, λαμβανόμενον ἐπωνύμως παρὰ τὸν ἀνώτατον πολιτικὸν ἄρχοντα καὶ δὴ καὶ ἐν χρόνοις ἀρχαιοτάτοις καὶ ἐν ἐγγράφῳ οὐχὶ τυχαίῳ παρέχοντα ἐμμέσως εἰς τὴν συνθήκην καὶ τὸ ἀπὸ τῶν θεῶν κῦρος. Τοῦτο δὲ φαίνεται σαφέστερον ἐν τῇ ἐπιγραφῇ 2, ἔνθα οἱ νεωποῖαι παρίστανται ***συμβεβαιοῦντες*** τοῖς θεοῖς καὶ οἱονεὶ ἐκπροσωποῦντες αὐτούς, ὅπως εἴδομεν ἀνωτέρω σελ. 269 ἐν εἰδικῇ περιπτώσει τῶν ἀπελευθερώσεων ὁμοίως ἀναφερομένους τοὺς Βοιωτοὺς ἱεράρχας.

2. Ἀφροδισιάς.

Δαψιλέστεραι εἶναι αἱ μαρτυρίαι περὶ τῶν ἐν Ἀφροδισιάδι τῆς Καρίας ναοποιῶν. [Πέντε τούτων καὶ παρὰ Picard Ephèse αὐτ.].

Αἱ ἐξ Ἀφροδισιάδος ἐπιγραφαὶ εὑρίσκονται παρὰ Boeckh CIG II 2737-2851 μετὰ τῶν addenda σελ. 1116. CIG IV 8633. Lebas-Waddington Voyage archéologique. Asie Mineure, Inscriptions, III 589-596. 1585-1650. V 1596 bis. G. Perrot Rev. archéol. XXXII 1876, 39 ἑ. P. Paris καὶ M. Holleaux BCH IX 1885, 68 ἑ. XIV, 610 ἑ. Paton JHSt. XX 1899, 73 ἑ. Ramsay Cities and bishoprics of Phrygia ἀριθ. 422. Br. Keil Hermes XXIX 1894, 247. Ἐν τῷ Σμυρναϊκῷ περιοδικῷ ***Ὁμήρῳ*** III 1875, 80 (ἐπιτύμβιοι). Ἄφθονον δὲ καὶ ἐνδιαφέρουσαν ἐπιγραφικὴν ὕλην προσέθηκαν αἱ ἔρευναι τοῦ Paul Gaudin, ταύτην δὲ ἐδημοσίευσεν ὁ Théod. Reinach ἐν Rev. étud. Grecques XIX 1906, 79-150 καὶ 205-298 μετὰ τῆς οἰκείας προγενεστέρας βιβλιογραφίας, εἰς ἣν πρόσθες Hicks BM Inscr. III σελ. 80 καὶ τὸ ἐν Pauly RE² I 2726 ἄρθρον Aphrodisias (Hirschfeld).

1. CIG II 2749.

Στίχ. 1 ἑ.: ***Ἡ Ἀφροδείτη ἐκ τῶν ἰδίων προσόδων τὰς ἀνδριαντοθήκας κατεσκεύασεν καὶ τὰς πυλίδας σὺν τοῖς ἐπιφερομένοις μετέθηκεν καὶ ἀνέ-***

στησεν καὶ ἐλευκούργησεν ἐπιμεληθέντων Ζήνωνος τοῦ Ζήνωνος, Μενάνδρου Ἀπολλωνίου γ΄, Πηλέως Ἐγγενέτορος τοῦ Ἀττάλου, Ἡρακλείδου τοῦ Πίττα, Πελοπίδου τοῦ Εὔνου, νεοποιῶν.

Ὁ Boeckh μεταγράφει τὴν τελευταίαν λέξιν διορθῶν εἰς ***νεΩποιῶν.***

2. CIG II 2768, τιμητικὴ ἐπιγραφὴ ἀνδριάντος.

Στίχ. 2 ἑ.: — — — ***τοῦ Ἀπολλωνίου Ζηνᾶν γενόμενον νεοποιὸν δὶς τῆς θεοῦ Ἀφροδείτης.*** Ὁ Boeckh: ***νεΩποιόν.***

3. CIG II 2782, τιμητικὴ ἐπιγραφὴ ὑπὲρ Μ. Οὐλπίου Καρμινίου Κλαυδιανοῦ, αὐτοκρατωρικῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων.

Στίχ. 15: ***ἀρχιερέα, ταμίαν, ἀρχινεοποιόν, ἱερέα διὰ βίου θεᾶς Ἀφροδίτης, ᾗ ἀνέθηκεν χρήματα εἰς αἰωνίων ἀναθημάτων κατασκευάς.*** Boeckh: ***ἀρχινεΩποιόν.***

4. CIG II 2785, τιμητικὴ ἐπιγραφὴ ὁμοία.

Στίχ. 1 ἑ.: ***Μ. Φλ. Ἀντώνιον Λυσίμαχον, σοφιστήν, ἀρχιερέα, γυμνασίαρχον, στεφανηφόρον, νεοποιόν, ἀγωνοθέτην δι᾽ αἰῶνος Λυσιμαχήων ἀγώνων.*** Ὁ Boeckh μεταγράφει ***νεΩποιῶν.***

5. CIG II 2795, ὁμοία ἐπιγραφὴ τῶν αὐτῶν χρόνων.

ταμίαν, ἀρχινεοποιόν. Boeckh: ***ἀρχινεΩποιόν.***

6. CIG II 2800, ὁμοία ἐπιγραφή.

Στίχ. 1 ἑ.: ***κατὰ τὰ ψηφισθέντα ἐτείμησαν Μᾶρκον Αὐρήλιον Γαιτυλικόν, ἀπελεύθερον καὶ ἐπίτροπον τοῦ Σεβαστοῦ, προτονεοποιὸν τῆς θεοῦ Ἀφροδείτης.*** Ὁ Boeckh ἀναγινώσκει ***πρῶτον νεωποιόν.***

7. CIG II 2811, τιμητικὸν ψήφισμα.

Στίχ. 8 ἑ.: ***τὸν ἐπιτετελεσμένον ἀγῶνα Φιλημονήιον ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Ἀντώνιον Καρμίνιον Πόπλιον Ἀγέλαον ἀρχινεωποιὸν νεωποιῶν τῆς ἐπιφανεστάτης θεοῦ Ἀφροδείτης.***

8. CIG II 2812, ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ Ρωμαϊκῶν χρόνων.

Στίχ. 11 ἑ.: ***ἀγωνοθετούντων τῶν περὶ Ἰούλιον Αὐρήλιον, Ζήλου υἱόν, Χαρίδημον καὶ Ζήλου ἔκγονον, ἀρχιερέων κτιστῶν, σοφιστήν, νεοποιῶν*** [1].

9. CIG II 2824, ἐπιτύμβιος ἐπιγραφὴ Ρωμαϊκῶν χρόνων.

Στίχ. 14: ***εἰ δὲ τὸν ὕσπληγγα οἱ κληρονόμοι μου μετὰ τὸ ἐντεθῆναί με ἐν τῇ σορῷ μὴ ἀσφαλίσονται, ἔστω μου κληρονόμος ἡ θεὰ Ἀφροδείτη. Τοῦτο δὲ ἐκδικήσουσιν οἱ κατὰ καιρὸν νεωποιοί, οἳ ἐπὶ αὐτοῦ ἔστω-***

[1] Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ Χαριδήμου, ἀλλ᾽ ὑπὲρ ἄλλου παιδὸς σταδιονίκου γενομένη, εἶναι καὶ ἡ ἐπιγραφὴ Le Bas-Waddington (III, 2) σελ. 199 ἀριθ. 596. Περὶ ἀμφοτέρων πρβ. O. Liermann Analecta epigraph. et agonistica (1889) 137. 138.

σαν ὑπεύθυνοι. Ἐὰν δέ τις παρὰ τὰ διατεταγμένα ἕτερόν τινα θάψῃ, ἔστω ἐπάρατος καὶ προσαποτεισάτω τῷ ἱερωτάτῳ ταμείῳ δηνάρια . . ., ὧν τὸ τρίτον ἔστω τοῦ ἐκδικήσαντος.

10. CIG II 2826, ἐπιτύμβιον Ρωμαϊκῶν χρόνων.

Στίχ. 12: ***καὶ οὐδὲν ἧττον ἔσται ὑπεύθυνος προστείμῳ τῇ ἱερωτάτῃ θεῷ Ἀφροδείτῃ εἰς κόσμον αὐτῆς δηνάρια . . . ., ποιησαμένων τὴν ἐκδίκησιν τῶν κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν νεοπυῶν.***

11. CIG II 2836 b (Addenda σελ. 1116), ἐπιτύμβιον Ζήνωνος Ρωμαϊκῶν χρόνων, στίχ. 8: ***τοῖς χρυσοφόροις νεωπυοῖς εἰς αἰωνίους διανομὰς ἀργύριον — — καθὼς ἐν τῇ ἀναθέσει δηλοῦται.***

12. CIG II 2837, ἐπιτύμβιον Ρωμαϊκῶν χρόνων, στίχ. 1: — ***Ζήνωνος τοῦ Ζήνωνος τοῦ — — νεοποιοῦ.***

13. CIG II 2848, ἐπιτύμβιον Ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐν ᾧ μνημονεύεται εἴσπραξις προστίμου ὑπὲρ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης διὰ τῶν νεοποιῶν. Ἐν στίχ. 8 ἀναφέρονται ***οἱ νεΟποιοί.*** Πρβ. ἀριθ. 9 καὶ 10.

14. RÉG XIX 1906, 92, ψήφισμα τιμητικὸν ὑπὲρ Διονυσίου, Ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀριθ. 8, 9 ἑ. ***τὰ νῦν ἐπικληθεὶς ὑπὸ τοῦ δήμου καὶ αἱρεθεὶς ἀρχινεοποιὸς κεχειροτόνηται, ἐπεὶ ὁ δῆμος ἀποδεχόμενος τὴν ἐν πᾶσιν τοῦ ἀνδρὸς φιλόπολιν σπουδήν, ἐσομένων ἀρχαιρεσιῶν, ὁμοθυμαδὸν ἐπηνέχθη πάλιν τειμηθῆναι αὐτὸν — — —***

15. RÉG αὐτ. 97 ψήφισμα ὑπὲρ ναοποιοῦ τινος Ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀριθ. 12 στίχ. 4: ***τῶν νεοποιῶν αὐτ. .***

16. RÉG αὐτ. 105 ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ Ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀριθ. 19-20 στίχ. 4 ἑ. ***Ζήνων Ζήνωνος τοῦ Ζήνωνος τοῦ Ἀρτέμωνος τοῦ Αἰνήου νεοποιῶν τὰς Ὥρας ἐκ τῶν ἰδίων ἀνέθηκεν κλπ.***

17. RÉG αὐτ. 133 ἀριθ. 62, τιμητικὴ ἐπιγραφὴ Ρωμαϊκῶν χρόνων, στίχ. 11 ἑ.: ***Διογένης Λυκίδου τοῦ Διογένους νεοποιός.***

18. RÉG αὐτ. 138 ἀριθ. 70 (ἐπὶ σαρκοφάγου Ρωμαϊκῶν χρόνων) a στίχ. 10 (Περείταν Διογένους τοῦ Ἀπολλωνίου Καλλιμήδην) ***νεωποιήσαντά τε μεγαλοπρεπῶς καὶ κοσμίως καὶ ἐπιφανῶς.*** C στίχ. 15 ***καὶ νεοποιήσαντος εὐσεβῶς καὶ φιλοτείμως.***

19. RÉG αὐτ. 140 ὁμοία τιμητικὴ ἐπιγραφὴ ἀριθ. 71 στίχ. 13 ἑ.: (Μᾶρκον Ἀντώνιον Ποπίλιον Ἀνδρόνεικον Φλαβιανὸν) ***τὸν ἀρχινεωποιὸν τῆς θεοῦ Ἀφροδείτης.***

20. RÉG αὐτ. 145 ὁμοία τιμητικὴ ἐπιγραφὴ ἀρ. 77 στ. 3: ***πρωτονεοποιόν.***

21. RÉG αὐτ. 207 ὁμοία τιμητικὴ ἐπιγραφὴ ἀριθ. 85 στ. 2: ***ἀρχινεοποιόν.***

22. RÉG αὐτ. 208, τιμητικὴ ἐπιγραφή, ἀριθ. 86, στίχ. 4: ***καὶ τῷ σεμνοτάτῳ καὶ ἀρχαιοτάτῳ συνεδρίῳ τῶν χρυσοφόρων νεοποιῶν εἰς αἰωνίους κλήρους ἀργύριον κλπ.***

23. RÉG αὐτ. 250, ὁμοία, ἀριθ. 146 στίχ. 11 ἑ.: ***ἀγωνοθετούντων τῶν περὶ Τιβέριον Κλαύδιον Ἀπολλώνιον Βερονεικιανὸν Ἀκάσσωνα νεοποιῶν.***

24. RÉG αὐτ. 251, ὁμοία ὑπ' ἀριθ. 146 bis, στίχ. 4 ἑ.: ***Τιβέριος Κλαύδιος Αὐρήλιος Μουκιανὸς Ἀπολλώνιος Βερεινεικιανὸς ὁ κράτιστος ἀντινεοποιὸς Τιβερίου Κλαυδίου Ἀπολλωνίου κλπ.*** καὶ στίχ. 22 ἑ.: ***Ἀπολλωνίου ἀρχινεοποιοῦντος.*** Σημειῶ ὅτι ἡ λ. ***ἀντινεοποιὸς*** μόνον ἐνταῦθα ἀπαντᾷ τῶν Ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν, δηλοῖ δὲ τὸν ἀντὶ τοῦ Τιβερίου Κλαυδίου Βερονεικιανοῦ Ἀκάσσωνος νεοποιήσαντα ἔγγονον αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ἡ τοιαύτη ἀντικατάστασις δὲν ἀπαντᾷ ἄλλως, φαίνεται ὅτι ἔκτακτός τις λόγος, θάνατος τοῦ πάππου κ.τ.τ., προεκάλεσε τὴν αὐθόρμητον πιθανῶς προσφορὰν τοῦ ἐγγόνου, ὅπως ἀναλάβῃ τὸ βάρος τῆς ναοποιΐας.

25. RÉG αὐτ. 263 ἀριθ. 157 (ἐπιτύμβιος) στίχ. 10: ***τοῖς δὲ νεοποιοῖς τοῖς χρυσοφόροις τοῖς θεᾶς δηνάρια κλπ.***

26. RÉG αὐτ. 275 ἀριθ. 169 (ἐπιτύμβιος) στίχ. 12 ἑ.: ***καὶ προσαποτεισάτω τῇ θεῷ Ἀφροδείτῃ καὶ τοῖς χρυσοφόροις νεοποιοῖς ἀργυρίου κλπ.***

27. Le Bas-Waddington (III 2), σελ. 377 ἀριθ. 1616ᵃ, 3-4: ***Μενεσθεὺς Ἀπολλωνίου τοῦ Μενεσθέως Παπίου Ἰσόβουνος, ἀρχινεοποιὸς θεᾶς Ἀφροδείτης, τὸν συγγενῆ ἐκ τῶν ἰδίων, καθὼς ἀγωνοθετῶν ὑπέσχετο.***

28. Le Bas-Wadd.V ἀρ. 1596 bis: ***δὶς ἀρχινεωποιὸν τῆς θεοῦ Ἀφροδείτης.***

29. BCH IX 1885, 73 ἀριθ. 3, 4′: ***ἀγωνοθετούντων τῶν νεοποιῶν τῶν περὶ Μᾶρκον Ἀντώνιον Σεβηρεῖνον.***

Ἐκ τῶν παρατεθεισῶν πηγῶν συνάγεται ὅτι ἐν Ἀφροδισιάδι ὑπῆρχε συναρχία ναοποιϊκὴ ἀποτελουμένη ἐκ πέντε ναοποιῶν ἤ, κατὰ τὸν ἐπιχωρίως κρατοῦντα τύπον, ***νεοποιῶν,*** διοικούντων τὸ μέγιστον τῶν ἐν τῇ πόλει ἱερῶν ἤτοι τὸν ναὸν τῆς Ἀφροδίτης, ἴσως δὲ μόνον αὐτό, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῆς ὁμοφώνου ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ σιγῆς τῶν ἐπιγραφῶν. Τίς ἡ σχέσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν νεοποιῶν τούτων πρὸς τὰς ἐν Ἀφροδισιάδι φυλὰς δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν, διότι ἀγνοοῦμεν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ φυλῶν. Μόνον ἅπαξ, ἀλλ' ὅλως ἀορίστως, ἀναφέρονται φυλαὶ τῆς Ἀφροδισιάδος (Le Bas-Waddington Inscr. Asie Min. III 1603i. Liebenam Städteverwaltung im röm. Kaiserreiche 220. Szanto Ber. Wien. Akad. 1901, V, 61). Ἐπειδὴ δ' ὅμως ἡ ἀρχαία κατὰ φυλὰς διάκρισις τῶν πόλεων, ἥ τε Ἰωνικὴ εἰς Γελέοντας, Ἀργαδεῖς, Ὁπλητας καὶ Αἰγικορεῖς καὶ ἡ Δωρικὴ εἰς Ὑλλεῖς, Δυμᾶνας καὶ Παμφύλους, οὐχὶ μόνον διετηρήθη ἐν τοῖς Ρωμαϊκοῖς χρόνοις, ἀλλὰ καὶ ἐπεξετάθη διὰ προσθήκης νέων φυλῶν, εἶναι πιθα-

νώτατον ὅτι καὶ ἐν Ἀφροδισιάδι ἐν χρόνοις Ρωμαϊκοῖς ἦσαν πέντε αἱ φυλαί, ὥστε καὶ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὁ ἀριθμὸς τῶν ναοποιῶν νὰ ἀντιστοιχῇ τῷ ἀριθμῷ τῶν φυλῶν. Ἐὰν τυχὸν αἱ φυλαὶ δὲν ἦσαν τοσαῦται, τότε τὸ ἀρχεῖον τῶν ναοποιῶν θὰ ἀπεδεικνύετο ἐναλλὰξ ἐξ ἑκάστης φυλῆς καὶ δὴ καὶ κατὰ τὴν σειρὰν τῆς ἐπισήμου αὐτῶν τάξεως.

Τὸ ἐν Ἀφροδισιάδι ἀρχεῖον τῶν ναοποιῶν προηδρεύετο, ὡς ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν 3. 5. 6. 7. 14. 19. 21. 27 φαίνεται, ὑφ' ἑνὸς τῶν ναοποιῶν, ὅστις καὶ διακρίνεται καλούμενος ***ἀρχινεοποιὸς*** ἢ ***πρωτονεοποιός.*** Ὁ Boeckh ἐν CIG II 2800, περὶ τοῦ πρωτονεοποιὸς προκειμένου, παρατηρεῖ: non ausus sum retinere πρωτονεοποιὸν compositum, διὸ καὶ μεταγράφει: ***πρῶτον νεωποιόν.*** Ἀλλ' ἡ ἀνάλυσις αὕτη δὲν εἶναι ἀναγκαία, ἐὰν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τοὺς ὑστέρους χρόνους τῆς ἐπιγραφῆς, ὅτε τοιαῦται συνθέσεις, μάλιστα ἐν ὀνόμασιν ἀρχόντων, δὲν ἦσαν ἀσυνήθεις· πρβ. π. χ. ***πρωθιερεὺς*** ἐν ἐπιγραφῇ Ὀλοῦντος Κρήτης Cagnat Inscr. Gr. ad res Rom. pertin. I 1001, 8 = BCH XXIV 1900, 236. ***Πρωτελληνοδίκης*** IG XIV, 739 = Herwerden Lexicon suppl. II ἐν λέξει. ***Πρωτόκοσμος*** Κρήτης Ditt. Syll.[3] 524, 3 τοῦ 3ου π. Χ. αἰῶνος = Herwerden II 1267 μετ' ἄλλων παραδειγμάτων ἐξ ἐπιγραφῶν τῆς Λύττου, Ρωμαϊκῶν χρόνων, παρὰ Mariani Museo Italiano ant. class. III, 669. CIG II 2572 τοῦ 108 μ. Χ.' ***Πρωτοκωμήτης*** ἐν παπύρῳ POxyr. 133, 7 κἄ. τοῦ 550 μ. Χ. ***Πρωτοστολιστὴς*** Herwerden ἐν λ. καὶ Mayser Grammatik griech. Papyri 443. ***Πρωτοφύλαξ*** ἐν παπύρῳ, Herwerden ἐν λ. Ἡ σύνθεσις αὕτη ἐπέδωκεν ἔπειτα ἱκανόν, εἶναι δὲ ἰδίᾳ ἐκ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ πασίγνωστα τὰ μετὰ τοῦ ***πρῶτος*** ὡς πρώτου συνθετικοῦ συντεθειμένα ὀνόματα ἀρχόντων οἷον ***πρωτ(ο)ασηκρῆτις, πρωτέκδικος, πρωτευνοῦχος, πρωτοβεστιάριος, πρωτοϊερεὺς*** καὶ ***πρωτοπαπᾶς, πρωτοκαγκελλάριος, πρωτοσπαθάριος, πρωτοσύμβουλος*** καὶ ἄλλα, τὰ ὁποῖα δύναταί τις νὰ ἴδῃ παρά τε τῷ Du Cange καὶ τῷ Sophocles Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods 957 κέ.

Ὁ προϊστάμενος τῆς συναρχίας ἀρχινεοποιὸς ἢ πρωτονεοποιὸς δηλοῦται ἄλλως καὶ διὰ περιφράσεως οἷον π. χ. ἐν CIG II 2812: ***ἀγωνοθετούντων τῶν περὶ Ἰούλιον Αὐρήλιον Χαρίδημον - νεοποιῶν.*** Ἐν δὲ τῇ ἐπιγραφῇ CIG II 2811 ὑπάρχει ἡ σύμφυρτος δήλωσις: ***ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Ἀντώνιον Καρμίνιον Πόπλιον Ἀγέλαον ἀρχινεωποιὸν νεωποιῶν.***

Ἡ ὀρθογραφία τῆς λέξεως ***νεοποιὸς*** εἶναι ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς ἐπιγραφαῖς τῆς Ἀφροδισιάδος, ἡ αὐτὴ διὰ τοῦ Ο, ὁ δὲ Boeckh, ὡς ἐσημείωσα ἤδη, μεταγράφει πανταχοῦ διὰ τοῦ Ω, ἀμφιβάλλω δέ, ἂν ὀρθῶς. Διότι καὶ ἐν ἄλλων Μικρασιατικῶν τόπων ἐπιγραφαῖς, ἔνθα οἱ ἄρχοντες οὗτοι μνημονεύονται, ὁ μὲν πρωτόκλιτος ἰωνικὸς τύπος γράφεται διὰ τοῦ Ω ἤτοι ***νεωποίης,*** ὁ δὲ δευτερόκλιτος διὰ τοῦ Ο ἤτοι ***νεοποιός,*** ἐὰν δέ ποτε ἀπαντᾷ καὶ ὁ κατὰ συνεκδρομὴν

πρὸς τὸ νεωποίης γραφεὶς τύπος ***νεωποιὸς - ἀρχινεΩποιός,*** τοῦτο δὲν θὰ ἐδικαιολόγει τὴν μεταβολὴν τῆς ὀρθογραφίας καὶ ἔνθα αὕτη ἀσφαλῶς μαρτυρεῖται καὶ διὰ πλειόνων παραδειγμάτων κυροῦται. Σφάλμα τοῦ λιθοκόπου προφανῶς τὸ ἐν CIG II 2826 καὶ 2836 b: ***νεωπνοῖς.***

Ἔν τισι τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Ἀφροδισιάδος ἡ συναρχία τῶν ναοποιῶν καλεῖται ***σεμνότατον καὶ ἀρχαιότατον συνέδριον τῶν χρυσοφόρων νεοποιῶν*** ἢ καὶ ἁπλῶς ***χρυσοφόροι νεοποιοί*** [1]. Περὶ τοῦ ***χρυσοφορεῖν,*** ἤτοι τοῦ φέρειν χρυσοῦς στεφάνους ἢ χρυσῆν στολήν, ὡς δικαιώματος ἱερέων καὶ ἀρχόντων τινῶν διέλαβε μὲν πρότερον ὁ Colin BCH XXV 1900, 120, νεωστὶ δὲ διεξοδικώτατα καὶ ἀκριβέστατα ὁ Ad. Wilhelm ἐξ ἀφορμῆς τῆς χρυσοφορίας, ἤτοι τοῦ δικαιώματος τοῦ φέρειν χρυσοῦν δακτύλιον, τοῦ γραμματέως τῶν συνέδρων τῆς Μεσοήνης Ἀριστοκλέους ἐν Jahreshefte XVII 1914, 36 ἑ. Ἐπιγραφαὶ ἀναφερόμεναι εἴς τε τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα ἱερέων ὡρισμένων τινῶν ἱερῶν μνημονεύουσι ρητῶς τὸ δικαίωμα τοῦ φέρειν χρυσοῦς στεφάνους (Inschr. von Priene 174. 201. 202). Ὅτι δὲ ἐν Ἐφέσῳ κατὰ τοὺς ***ἱεροὺς ἀγῶνας*** ἱερεῖς καὶ νικηταὶ εἶχον τὸ δικαίωμα τῆς χρυσοφορίας ἐξάγεται ἐκ τῆς διαθήκης τοῦ Σαλουταρίου (104 μ. Χ.), ἐν τῇ ὁποίᾳ πολλάκις ἀναφέρονται ***οἱ χρυσοφοροῦντες τῇ θεῷ ἱερεῖς καὶ ἱερονῖκαι.*** Διασαφεῖ δὲ τὸ πρᾶγμα ἡ ἐξ Ἐφέσου ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ CIG II 2963 c, τὴν ὁποίαν ἀνέθηκαν ***οἱ τὸν χρυσοῦν κόσμον βαστάζοντες τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος πρὸ πόλεως ἱερεῖς καὶ ἱερονεῖκαι,*** οἱ καὶ ἄλλως συντόμως καλούμενοι ***χρυσοφόροι*** ἢ ***χρυσοφοροῦντες*** (BM Inschr. III σελ. 85 Wilhelm αὐτ. 39, ἔνθα πρόσθες καὶ τὴν ἐπιγραφὴν CIL Suppl. 14195[5]. Ἐν Ἐφέσῳ οἱ χρυσοφόροι ἀποτελοῦσιν ἴδιον σῶμα, κεχωρισμένον ἀπὸ τῶν ναοποιῶν) [2]. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι ἐν πάσαις ταῖς περιπτώσεσι ταύταις ἡ χρυσοφορία τελεῖται χάριν θεοῦ τινος, καὶ ἐὰν μὴ προστίθηται πάντοτε ἡ φράσις ***τῷ θεῷ*** (ἢ ***τοῖς θεοῖς***)· διότι, ὅπως καὶ ὁ Wilhelm παρατηρεῖ, ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ἐκείνου τελεῖται. Θὰ ἦτο δὲ πολὺ διδακτικὸν νὰ παρακολουθήσῃ τις τὴν χρυσοφορίαν καὶ πέραν τῶν κλασσικῶν χρόνων, διότι νομίζω πιθανὸν ὅτι καὶ τῶν Χριστιανῶν ἀρχιερέων ἡ εὐρυτέρα χρυσοφορία κατά τε μίτραν καὶ ἄμφια ἐκεῖθεν ἔχει τὴν πρώτην αὐτῆς ἀφετηρίαν.

Ἡ δικαιοδοσία τῶν ναοποιῶν τῆς Ἀφροδισιάδος φαίνεται ὅτι δὲν ἐξήρχετο τῶν ὁρίων τῆς οἰκονομικῆς διοικήσεως καὶ διαχειρίσεως τῶν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης ὑποθέσεων ἢ καὶ ἄλλων κατὰ τὸ φαινόμενον μὲν ἀφισταμένων, ἔργῳ δέ, ἤτοι οἰκονομικῶς, ἀμέσως συνδεομένων πρὸς αὐτόν.

---

[1] Περὶ τῆς προτιμήσεως τῆς λέξεως ***συνέδριον*** πρὸς δήλωσιν τῶν συναρχιῶν ἔν τε Ἱεραπόλει καὶ ἐν Ἐφέσῳ καὶ ἀλλαχοῦ πρβ. Poland Das griech. Vereinswesen 158.

[2] [Περὶ τῶν ἐν Ἐφέσῳ χρυσοφόρων τελευταῖον καὶ ὁ Picard Ephèse 242 ἑ.].

Τοιαύτης φύσεως ἦτο 1) ἡ ἐπιμέλεια ἔργων δαπάναις τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης ἐκτελουμένων (ἐπιγραφὴ 1).

2) Ἡ ἐπιμέλεια τῶν ἐν Ἀφροδισιάδι τελουμένων ***Φιλημονιείων ἀγώνων,*** προεδρεύοντος αὐτῶν τοῦ καὶ τῆς συναρχίας προϊσταμένου ἀρχινεοποιοῦ, ὅστις ὡς τοιοῦτος, οὐχὶ δὲ ὡς ἐπώνυμος τῆς πόλεως, μνημονεύεται ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς (ἐπιγραφὴ 4). Περὶ τῶν ἐν Ἀφροδισιάδι ἀγώνων πρβ. O. Liermann Analecta epigraphica et agonistica (1889) 86 σημ. 14. 140 § 28. 57.

Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι οἱ νεοποιοὶ ἐπεμελοῦντο καὶ τῶν ἄλλων δύο μεγάλων ἐν Ἀφροδισιάδι ἀγώνων τῶν τε ***Λυσιμαχείων*** καὶ τῶν ***Μεγάλων Γορδιανείων Ἀτταλείων*** τῶν καὶ ***Καπετωλίων*** λεγομένων (CIG II 2758). Ἐκ τῆς λ. ***ἀγωνοθετούντων*** τῆς ἐπιγραφῆς 8 εἶναι πιθανώτατον ὅτι οἱ νεοποιοὶ τῆς Ἀφροδίτης κατέβαλλον ἐκ τοῦ «ἐκκλησιαστικοῦ» ταμείου τὴν δαπάνην τῶν ἀγώνων, καλεῖται δὲ καὶ ***ἱερὸς*** ὁ ἀγὼν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ CIG 2761, ἔνθα τιμᾶται ὁ δῆμος ὁ Ἀπολλωνιατῶν τῶν ἀπὸ Σαλβάκης ὡς συνθύοας ***ἐπὶ τῇ δεδομένῃ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος δωρεᾷ.*** Πρβ. RÉG XIX 1906, 112 ἀριθ. 32.

3) Ἀμέσως μετὰ τῆς διαχειρίσεως τῶν ἱερῶν προσόδων τῆς Ἀφροδίτης συνεδέετο καὶ ἡ εἴσπραξις τῶν νεκροταφειακῶν προστίμων ἐκείνων, ὅσα ἰδίᾳ τῶν ἀποθανόντων βουλήσει εἶχον καθορισθῆ ὡς εἰσπρακτέα ὑπὲρ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης εἴτε ἐξ ὁλοκλήρου εἴτε κατὰ ρητῶς μνημονευόμενον ποσοστὸν (ἐπιγραφὴ 10. 11 καὶ 14).

Περὶ τῶν ἐν ἐπιτυμβίοις ἀναφερομένων προστίμων W. Larfeld Griech. Epigraphik (Müller's Handbuch) (1914) 451 § 265 μετὰ τῶν παραπομπῶν εἰς G. Hirschfeld Über die griech. Grabinschriften, welche Strafen anordnen ἐν Königsberger historisch-philolog. Studien I 1887, 83-144, ἰδίᾳ δὲ 128 ἑ. — O. Treuber Beiträge zur Geschichte der Lykier II: Wesen der Gräberbussen Lykiens, ihr Verhältnis zu den übrigen in griech. Sprache und zu den römischen. Tübingen Progr. 1888. — J. Merkel Über die sogen. Sepulkralmulten ἐν Abhandl. Götting. Juristen-Fakultät für R. Jhering Leipzig 1892. — Br. Keil Über kleinasiat. Grabinschriften ἐν Hermes XLIII 1908, 573 ἑ. — Stemler Griech. Grabinschriften (1909) 66 ἑ. Τούτοις πρόσθες καὶ W. Arkwright Penalties in Lycian epitaphs of Hellenistic and Roman times ἐν JHSt XXXI 1911, 269 ἑ. — Laum Stiftungen in der griech. und röm. Antike (1914) 199. 202.

3. Δίδυμα - Μίλητος.

Περὶ τῆς ὑπάρξεως ναοποιῶν ἐν Διδύμοις κατὰ τὴν περὶ τὰ τέλη τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος ἀρξαμένην ἀνοικοδόμησιν τοῦ μεγάλου ναοῦ τοῦ Διδυμαίου Ἀπόλλωνος μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν καταστροφὴν αὐτοῦ, εἰκάζομεν ἐκ τῆς μνείας ***νεωποιείου*** ἐν

τῇ οἰκείᾳ ἀρχιτεκτονικῇ ἐπιγραφῇ καὶ δὴ καὶ ἐν τῷ τεμαχίῳ, τὸ ὁποῖον δημοσιεύει ὁ Wiegand Sechster vorl. Bericht über die Ausgrabungen in Milet und Didyma (Anhang zu Abhandl. der preuss. Akademie 1908) 39 ἑ. στίχ. 28 ἑ.: ***καὶ τῶν ἄλλων ἔργων, ὧν οἱ ἐγλογισταὶ ἀνενήνοχαν ἐπὶ τὸ νΗωποιεῖον δραχμὰς*** $\overset{\text{B}}{\Pi}\Sigma\text{K}\epsilon\epsilon$ Ἐν σελ. 39 ἀναφέρεται ***νΕωποιεῖον,*** ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν σελ. 41, ὥστε φαίνεται ὅτι τὸ ἐν τῷ κειμένῳ τῆς ἐπιγραφῆς ἐκδοθὲν ***νΗωποιεῖον*** κεῖται κατὰ λάθος ἀντὶ ***νΕωποιεῖον.*** Ὁ Wiegand ἑρμηνεύει ἐν σελ. 41: Das ***νεωποιεῖον*** Z. 29 würde etwa einem heutigen Baubureau entsprechen.

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι, καίπερ ὑπαρχούσης ἐν χρήσει ἐν Διδύμοις τῆς λ. ***νεωποιεῖον*** πρὸς δήλωσιν τοῦ γραφείου τῆς διοικήσεως τῆς οἰκοδομίας τοῦ ναοῦ, αὐτὸς ὁ διοικῶν τὴν οἰκοδομίαν ἄρχων ἐν ἐπιγραφαῖς τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνος δὲν καλεῖται νεωποίης, ἀλλὰ ***ἐπιστάτης τῆς οἰκοδομίας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Διδυμέως*** (Haussoullier Études sur l'histoire de Milet et du Didymeion (1902) 158. 167. 172α. 6. 252). Ἐμμέσως δ' ὅμως δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐκ τῆς ὑπάρξεως τῆς λ. ***νεωποιεῖον,*** ὅτι καὶ ἐν Διδύμοις ὁ διοικῶν τὴν οἰκοδομίαν τοῦ ναοῦ ἄρχων ἐκαλεῖτό ποτε νεωποίης ἢ ὅτι καὶ ὅλον ἀρχεῖον νεωποιῶν διῴκει ποτὲ πρότερον τὰς ἐργασίας ταύτας, ὅτε τὸ πρῶτον ἀνηγέρθη ὁ ναός.

Ναοποιοὶ ἐν Διδύμοις-Μιλήτῳ ἀναφέρονται καὶ ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Wiegand ἐν Siebenter vorl. Bericht über die von den kgl. Museen in Milet und Didyma unternommenen Ausgrabungen (=Abhandl. der preuss. Akad. 1911, Anhang 1-71) σελ. 65 δημοσιευθείσῃ ἐπιγραφῇ III [1]. Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ κεῖται:

Στίχ. 1 ***Αὐτοκράτορα Γάϊον Καίσαρα Γερμανικὸν***
Γερμανικοῦ υἱόν, Θεόν, σεβαστὸν ⊢ νεωποιοὶ οἱ πρώτως νεωποιήσαντες αὐτοῦ,
ἐπὶ ἀρχιερέως Γναίου Οὐεργιλίου Καπίτωνος κλπ.
Στίχ. 10 ***ἐκ τῶν ἰδίων ἀνέθηκαν.***
Πρωτόμαχος Γλύκωνος Ἰουλιεὺς ⊢ Νέων Ἀρτέμωνος Μειλήσιος φιλογάϊος ⊢ Θεόπομπος Θεοπόμπου Ἀσκληπιογένης Περγαμηνὸς ⊢ Σωχάρης Σωχάρους Ἀντιοχεὺς ⊢ Πειθίας Πυθέου Κυζικηνὸς ⊢ Διοκλῆς Μοῖτα Ἀπαμεὺς ⊢ Γλύκων Εὐάρχου Λαοδικεὺς ⊢ Ἱεροκλῆς Ἀρτεμιδώρου Καισαρεὺς ⊢ Δαιμένης Ἀντιγόνου Ἀδραμυττηνὸς ⊢ Πυλάδης Πανταλέοντος Φιλομηλεὺς ⊢ Ἀσπάσιος Ἀριστοκλέους Ἁλικαρνασσεὺς ⊢ Ὀλυμπιανὸς Ποπλίου Ἱερώνυμος Ζμυρναῖος ⊢ Ἕρμιππος Ἑρμίππου Σαρδιανὸς ⊢ οἱ φιλοσέβαστοι ⊢ γραφέντων τῶν ὀνομάτων κατὰ κλῆρον.

[1] [Μνημονεύει νῦν καὶ ὁ Picard Ephèse et Claros 98 σημ. 6].

Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι ἀναθηματικὴ ἀνδριάντος τοῦ αὐτοκράτορος Καλιγόλα (37 - 41 μ. Χ.), ἀνιδρυθέντος ὑπὸ τῶν πρώτων νεωποιῶν τοῦ ναοῦ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐκ τοῦ Δίωνος Κασσίου LIX, 28 εἶναι γνωστὸν ὅτι: ***Γάϊος δὲ ἐν τῇ Ἀσίᾳ τῷ ἔθνει τέμενός τι ἑαυτῷ ἐν Μιλήτῳ τεμενίσαι ἐκέλευσε· ταύτην γὰρ τὴν πόλιν ἐπελέξατο, λόγῳ μὲν εἰπὼν ὅτι τὴν μὲν Ἔφεσον ἡ Ἄρτεμις, τὴν δὲ Πέργαμον ὁ Αὔγουστος, τὴν δὲ Σμύρναν ὁ Τιβέριος προκατειλήφασι, τὸ δὲ ἀληθές, ὅτι τὸν νεών, ὃν οἱ Μιλήσιοι τῷ Ἀπόλλωνι καὶ μέγαν καὶ ὑπερκαλλῆ ἐποίουν, ἰδιώσασθαι ἐπεθύμησε.***

Κατὰ τὸν Κάσσιον Δίωνα ἄρα ὁ Γάϊος Ἰούλιος Καῖσαρ Αὔγουστος Γερμανικός, ὁ ὑπὸ τὸ ἐπωνύμιον Caligula γνωστὸς (W. Liebenam Fasti consulares imperii Romani 104), εἶχε τὴν πρόθεσιν νὰ καθιερώσῃ ἑαυτῷ τὸν ναὸν τοῦ Διδυμαίου Ἀπόλλωνος. Ἀλλ' ἐκ τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης ἐπιγραφῆς συνάγεται ὅτι ἡ πρόθεσις τοῦ Γαΐου δὲν ἐπραγματώθη, ὅτι δὲ ὁ σύλλογος τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν φιλοσεβάστων ἀνήγειρεν ἐν Μιλήτῳ ἐπ' ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος ἴδιον ναόν, ἐξ ἐρανικῶν χρημάτων κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρὸς τοῦτο δαπανήσας. Οὕτω δὲ διακρινομένων τῶν πραγμάτων ἀποδίδεται εἰς τὸν ναὸν τοῦ Γαΐου καὶ ὁ ἐπὶ νομίσματος παριστάμενος ἑξάστυλος ναός, ὁ ὁποῖος πρότερον ἐταυτίζετο, ἕνεκα τῆς παρερμηνείας τοῦ Δίωνος Κασσίου, πρὸς τὸ Διδύμειον, τὸ ἔχον δέκα ἐν τῇ προσόψει κίονας (BMC Ionia 198 ἀριθ. 143. Wiegand αὐτ. 66).

Ἡ ἀναγραφὴ τῶν ***πρώτως νεωποιησάντων*** ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς Μιλήτου εἶναι διδακτική, διότι παρέχει ἡμῖν δέκα τρεῖς ἀντιπροσώπους ἰσαρίθμων κατὰ τὴν Ἀσίαν πόλεων, φιλοσεβάστους, ὡς ρητῶς ἀναφέρεται, καὶ ἐκ κοινῶν χρημάτων ἐπιμεληθέντας τῆς οἰκοδομίας τοῦ ναοῦ τοῦ Γαΐου. Ἄλλων ἑπομένων ἐτῶν αἱ ἀναγραφαὶ θὰ περιεῖχον πιθανώτατα πλείονα ὀνόματα μαρτυροῦντα εὐρυτέραν συμμετοχὴν τῶν Μικρασιατικῶν πόλεων ἐν τῷ κοινῷ ἔργῳ. Τὸ πρᾶγμα ἀναμιμνήσκει καθ' ὅλου τὴν Δελφικὴν ὀργάνωσιν τῶν ναοποιῶν, τῶν ἐκπροσωπούντων πάσας τὰς συντελούσας εἰς τὴν ἀμφικτιονίαν πόλεις. Καὶ ἐν Μιλήτῳ ἔχομεν ναοποϊκὸν ἀρχεῖον, ἐν ᾧ συνεδρεύουσιν ὡς ἔξαρχοι τῶν φιλοσεβάστων πόλεων οἱ ὑπ' αὐτῶν ἀποστελλόμενοι ναοποιοί. Τὸ ζήτημα εἶναι ἂν αἱ διάφοροι συντελοῦσαι πόλεις ἀπέστελλον ἕνα ἢ πλείονας ναοποιοὺς εἰς τὸ συνέδριον ἐκεῖνο, ἡ δὲ ἀπάντησις ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἑρμηνείας τῆς φράσεως ***οἱ πρώτως νεωποιήσαντες,*** διότι στερούμεθα ἐπὶ τοῦ παρόντος πάσης ἄλλης εἰδήσεως περὶ τῆς ὀργανώσεως τῆς διοικήσεως τῆς οἰκοδομίας τοῦ ναοῦ τοῦ Γαΐου. Οἱ πρώτως νεωποιήσαντες ἢ εἶναι οἱ κατὰ πρώτην φορὰν νεωποιήσαντες, ὅτε ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν ὅτι αἱ πόλεις ἀπέστελλον ἀνὰ ἕνα ἀντιπρόσωπον ναοποιόν, ἢ εἶναι οἱ πρωτονεοποιοὶ ἤτοι οἱ προϊστάμενοι τῶν κατὰ πόλεις συμβουλίων ναοποιῶν, οἵτινες μετεῖχον τοῦ ἐν Μιλήτῳ κεντρικοῦ οὕτως εἰπεῖν ἀρχείου, τῶν ὑπολοίπων παραμενόντων ἐν ταῖς

πόλεσιν αὐτῶν πρὸς ἀργυρολογίαν καὶ ἄλλας βοηθητικὰς τοῦ κοινοῦ ἔργου ἀσχολίας. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ ὀργάνωσις θὰ ἦτο καὶ ἐν ταῖς λεπτομερείαις παρεμφερὴς πρὸς τὴν Δελφικήν [1]. Ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἔχομεν ἔνδειξίν τινα περὶ τῆς κατὰ πόλεις ὑπάρξεως πολυμελῶν συναρχιῶν ναοποιῶν, διὰ τοῦτο εἶναι πιθανὸν ὅτι ***οἱ πρώτως νεωποιήσαντες*** ἦσαν οἱ μόνοι ναοποιοὶ ἔν τε ταῖς καθ' ἑκάστην πόλεσι καὶ ἐν τῷ κοινῷ ἐν Μιλήτῳ συνεδρίῳ. Ὅτι δὲ ἐπεκράτει ἰσοτιμία τῶν διαφόρων πόλεων ἐν τῷ κοινῷ τούτῳ ἔργῳ, φαίνεται καὶ ἐκ τῆς φροντίδος, ἥτις καταβάλλεται, ὅπως ἀποφευχθῇ καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς τῆς ἐν τῇ ἀναγραφῇ σειρᾶς τῶν ναοποιῶν ἐνδεχομένη παρεξήγησις καὶ προσβολὴ τῆς φιλοτιμίας τῶν πόλεων, διὸ ρητῶς ἐν τέλει τῆς ἐπιγραφῆς δηλοῦται: ***γραφέντων τῶν ὀνομάτων κατὰ κλῆρον.***

4. Ἰασός.

Καὶ ἐν Ἰασῷ εἶναι ἐπιγραφικῶς μεμαρτυρημένοι οἱ ναοποιοὶ (BM Inscr. III σελ. 80=ἐν τοῖς ἑξῆς ὑπ' ἀριθ. 1-6 πρβ. CIG II 2671. 2673. 2675. 2676. 2677. 2678. Dittenb. Syll.[3] 1016. Swoboda Wiener Studien X 1888, 307. Busolt Griech. Staatsk. 502. Περὶ τῆς Ἰασοῦ καθόλου ὁ Bürchner ἐν Pauly RE[2] IX, σελ. 785 ἑ. 787 (ἐπιγραφαί). Αἱ ἀναφέρουσαι τὰ κατ' αὐτοὺς ἐπιγραφαὶ εἶναι νῦν αἱ ἑξῆς ἐννέα [2]:

1. CIG II 2671, ψήφισμα τιμητικόν.

Στίχ. 22 ἑ.: ***ὅπως δὲ καὶ τὸ ψήφισμα τοῦτο καὶ τὸ παρὰ τῶν Καλυμνίων ἀναγραφῇ ἐν τῷ ἐπιφανεστάτῳ τόπῳ, καθ' ἃ καὶ Καλύμνιοι ἀξιοῦσιν, οἱ νεωποῖαι ἐπιμέλειαν ποιησάσθωσαν, ἵνα ἀναγραφῇ ἀμφότερα τὰ ψηφίσματα ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Διὸς ἢ τῆς Ἀρτέμιδος.***

2. CIG II 2673α, ψήφισμα τιμητικόν.

Στίχ. 4: ***ἐπιμεληθῆναι δὲ τῆς ἀναγραφῆς τὸν νεωποίην.***

3. CIG II 2675, 4 (τιμητικὸν ψήφισμα): ***τὸν δὲ νεωποίην τὸν ἐνεστῶτα ἀναγράψαι τὰ δεδογμένα.***

4. CIG II 2677, 7 (τιμητικὸν ψήφισμα): ***ἀναγράψαι δὲ τὸ ψήφισμα τὸν νεωποίην ἐν τῇ παραστάδι τῇ πρὸ τοῦ ἀρχείου.***

5. CIG II 2678, 9 (τιμητικὸν ψήφισμα ὑπὲρ Καλλίου): ***ἀναγράψαι δὲ τοὺς νεωποίας τὸ ψήφισμα ἐν τῇ ἀγορᾷ.***

6. Ψήφισμα τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου τῶν Ἰασέων περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μισθοῦ δημοσιευθὲν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Haussoullier BCH VIII 1884,

---

[1] Περὶ τῶν ἐν Δελφοῖς ναοποιῶν πρὸς ταῖς ἀνωτέρω σελ. 261 κέ. μνημονευθείσαις πραγματείαις πρβ. καὶ P. Cloché BCH XLIV 1916, 118 ἑ. XL 1920, 312. Bourguet Rev. arch. 1918 I, 231 καὶ Pomtow Klio VI 1906, 100 ἑ. Sokoloff Klio VII 1907, 55.

[2] [Πέντε τούτων νῦν καὶ παρὰ Picard ἔνθ' ἀνωτέρω].

218 έ., εἶτα δὲ τυχὸν νέας διαλήψεως παρὰ τοῦ Hicks JHSt. VIII 1887, 104 έ.

1. *[Ἔδοξε τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ· πρυτάνεων γνώμη]·*
[περὶ ὧν ἐπῆλθον οἱ νεωποῖαι ἐπερωτῶντες]
πῶς δεῖ καὶ πότε τ]ὸ ἐκκ[λησιαστικὸ]ν διδ[όναι,
ὁ δεῖνα Εὐ]θυδήμου, Ἐπικράτης Κρέοντος,
5. *ὁ δεῖνα Ἡρα]κλείτου, Ἱστιαῖος Ἀπολλωνίδου,*
ὁ δεῖνα Μι]ννί(ω)νος, Φο[ρμίων] Ἱεροκλέους,
τοὺς μὲν νεωποί]ας ἑκάστου μηνὸς τῇ νουμηνί[ᾳ
δέχεσθαι] τὸ (καθ)ῆκον ἐκκλησιαστικόν, τοὺς δὲ
ἄλλους] ἑκάστου μηνὸς ἕκτῃ ἱσταμένου καὶ ταῖς ἐκκλη-
10. *σίαις ἐκτιθέναι ἅμα τῇ ἡμέρᾳ κεράμιον μετρητιαῖον*
πλῆρες, τρύπημα ἔχον κυαμιαῖον, ἀπέχον ἀπὸ τῆς γῆς
μέχρι ποδ]ῶν (ἕπ)τὰ (;), ἀφίεσθαι δὲ τὸ ὕδωρ ἅμα τῷ ἡλίῳ ἀν-
ατέλλοντι καὶ τοὺς νεωποίας καθῆσθαι καὶ παρακεῖσθαι ἑκά-
στῳ κιβώτιον ἐσφραγισμένον ὑπὸ τῶν προστατῶν, ἔχον
15. *ἕκαστον τρύπημ]α μῆκος διδάκτυλον, πλάτος διδάκ-*
τυλον [καὶ ἐπιγεγράφθω τῷ κιβωτίῳ τῆς φυλῆς τοὔνομα,
τῶν δὲ εἰσπορευομένων διδότω ἕκαστος πεσσὸν [τῷ
νεωποίῃ τῆς αὐτοῦ φυλῆς ἐπιγράψας τὸ αὐτοῦ ὄνομα
πατρό]θε[ν κατὰ τὸν ν]ό[μο](ν)· ὁ δὲ νεωποίης ἐμβαλλέτω
20. *εἰς τὸ κιβώτιον καὶ καλεί]σθω τὰ ὀνόματα πατρόθεν.*

7. JHS IX 1888, 341 ἀριθ. 3. Ψήφισμα προξενίας Μελησίου Στρομβίχου· ἐν στίχ. 4: ***ἀναγράψαι δὲ τὸ ψήφισμα τοὺς νεωποίας.***

8. JHS IX 1888, 342 ἀριθ. 4. Τιμητικὸν ψήφισμα ὑπὲρ Γλαύκου καὶ Ἀριστονίκου Θεοπρόπου Ἀθηναίων· ἐν στίχ. 8 έ.: ***τὸ δὲ ψήφισμα ἀναγράψαι τοὺς νεωποίας εἰς τὸ Ἀπολλώνιον.***

9. BM Inscr. III, 440 = Dittenb. Syll.[3] III, 1016. Νόμος τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος περὶ τῆς ἱερωσύνης τοῦ Διὸς Μεγίστου. Ἐν στ. 8 έ.: ***τῶν δὲ ἀναθημάτων, ὅσα μὲν ἀργύριόν ἐστιν αὐτῶν ἔστω τοῦ ἱέρεω, τὰ δὲ ἄλλα ἀναθήματα τοῦ θεοῦ ἔστω. Ἐπιμέλεσθαι δὲ τῶν ἀναθημάτων τοὺς νεωποίας κατὰ τὸν νόμον.***

Ἐκ τῶν παρατεθέντων ἐπιγραφικῶν τεκμηρίων συνάγεται ὅτι καὶ ἐν Ἰασῷ οἱ νεωποῖαι ἦσαν πλείονες (ἐπιγρ. 1. 5. 6. 7. 8 καὶ 9), ὅτι δὲ ἦσαν ἓξ δεικνύεται ἐκ τοῦ ψηφίσματος 6. Ἐπειδὴ ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς 2. 3 καὶ 4 ἀναφέρεται εἷς νεωποίης, λαμβανομένου ὑπ᾽ ὄψιν ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ 3 μνημονεύει ***τὸν νεωποίην τὸν ἐνεστῶτα,*** συμπεραίνομεν ὅτι ὁ ἀναφερόμενος εἷς νεωποίης πρέπει νὰ ἑρμηνευθῇ καὶ ἐνταῦθα ὡς ὁ ἑκάστοτε προϊστάμενος τῆς συναρχίας νεωποίης, ὅστις κατὰ

δίμηνον πιθανῶς, ἐνηλλάσσετο, οὕτως ὥστε καὶ οἱ ἓξ νεωποῖαι νὰ προεδρεύωσι διαδοχικῶς τῆς συναρχίας.

Ἐκ τοῦ περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μισθοῦ ψηφίσματος εἶναι πρὸς τούτοις σαφεστάτη ἡ σχέσις τῶν νεωποιῶν πρὸς τὰς ἐν Ἰασῷ φυλάς, ὥστε δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ συναγάγωμεν ὅτι ὁ ἀριθμὸς ἓξ ἀντεστοίχει πρὸς τὰς ἐν Ἰασῷ φυλὰς καὶ ὅτι κατὰ τὸν ἀριθμὸν τούτων ἐκανονίσθη, ὅπως καὶ ἀλλαχοῦ εἴδομεν τοῦτο κανονικῶς συμβαῖνον. Ἂν δὲ στηριχθῶμεν εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 1 ἐπιγραφήν, ἔνθα οἱ νεωποῖαι ἐπιτρέπονται τὴν ἀναγραφὴν τῶν ψηφισμάτων ***ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Διὸς ἢ τῆς Ἀρτέμιδος*** καὶ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν 8, ἔνθα τόπος ἀναγραφῆς εἶναι τὸ ***Ἀπολλώνιον,*** συμπεραίνομεν ὅτι ἐπὶ πλειόνων πάντως ἱερῶν, πιθανῶς δὲ ἐπὶ πάντων τῶν ἐν Ἰασῷ ἱερῶν τὴν διοίκησιν καθίσταντο οἱ ἓξ νεωποῖαι.

Ἡ ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν ἐκφαινομένη δικαιοδοσία τῶν ἐν Ἰασῷ νεωποιῶν τούτων ἦτο ἡ ἀναγραφὴ τῶν ψηφισμάτων ἐν τοῖς ἱεροῖς. Καὶ εἶναι μὲν πάντα τὰ ἐν ταῖς γνωσταῖς ἐπιγραφαῖς ταύταις περιεχόμενα ψηφίσματα τιμητικά, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι καὶ ἂν ἄλλα ἄλλου περιεχομένου ψηφίσματα ἔπρεπε νὰ ἀναγραφῶσιν ἐν ἱεροῖς καὶ τούτων τὴν ἀναγραφὴν θὰ ἐπετρέποντο οἱ νεωποῖαι ὡς ἄρχοντες τῶν ἱερῶν. Ὅτι δὲ οἱ νεωποῖαι τῆς Ἰασοῦ εἶχον γενικῶς τὴν φροντίδα τῆς ἀναγραφῆς παντὸς ψηφίσματος πανταχοῦ, δεικνύουσιν αἱ ἐπιγραφαὶ 4. 5. 7 καὶ 8, τῶν ὁποίων ἡ μὲν πρώτη ὁρίζει: ***ἀναγρ. τὸ ψήφ. ἐν τῇ παραστάδι τῇ πρὸ τοῦ ἀρχείου*** [1], ἡ δὲ δευτέρα λέγει: ***ἀναγράψαι δὲ τοὺς ν. τὸ ψήφ. ἐν τῇ ἀγορᾷ.***

Ἡ ἐπιγραφὴ 8 ἀναφέρει ὡς τόπον ἀναγραφῆς τὸ ***Ἀπολλώνιον.***

Κατὰ τὸν περὶ ἱερωσύνης νόμον (ἐπιγραφὴ 9) ἔργον τῶν Ἰασέων ναοποιῶν ἦτο καὶ ἡ ἐπιμέλεια τῶν εἰς εἶδος ἀναθημάτων τοῦ θεοῦ, ὅπως καὶ ἐν Τανάγρᾳ (ἰαράρχαι) καὶ ἐν Ἀφροδισιάδι κλπ. Ἐκ τούτου δυνάμεθα μετὰ πιθανότητος νὰ συναγάγωμεν ὅτι καὶ πᾶν ἄλλο διαχειριστικὸν ἐκκλησιαστικὸν ἔργον ἐν Ἰασῷ ἀπέκειτο τοῖς ναοποιοῖς.

Ὅτι δ' ὅμως οἱ ἐν Ἰασῷ ναοποιοὶ εἶχον ἀποβῆ ἐξαιρετικοῦ κύρους ἄρχοντες, φαίνεται σαφέστατα ἐκ τοῦ καὶ ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως σπουδαίου ψηφίσματος 6, ἔνθα οὗτοι ἐπιβλέπουσι καὶ ἐξελέγχουσι τοὺς ἐκκλησιάζοντας καὶ δικαιουμένους ἐκκλησιαστικοῦ μισθοῦ πολίτας (Hicks JHSt 1887, 104 ἑ. — Busolt Griech.

---

[1] Ὡς πρὸς τὸ ἀρχεῖον ἀναμιμνήσκω τὰ ἐν Ἐφέσῳ συμβαίνοντα, ἔνθα κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν BM Inscr. 477, 20 (=Dittenb. Syll.[3] 364, 21): ***οἱ δὲ ῥηθέντες γράψαντες εἰς λευκώματα παραδότωσαν τοῖς νεωποίαις θεῖναι ἐπὶ τὸ ἔδεθλον*** ἤτοι τὸν ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος, ὅστις σαφῶς ὑποδηλοῦται ὡς ἀρχεῖον καὶ ἐν BM Inscr. III, 455 = Dittenb. Syll.[3] 354, 9: ***ἀναγράψαι αὐτῷ ταῦτα τοὺς νεωποίας εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος, οὗ καὶ τὰς λοιπὰς πολιτείας ἀναγράφουσι·*** πρβ. Ephesos I, 279 § 18. 19, καὶ καθόλου Wilhelm Beiträge zur gr. Inschriftenk. 235. 267. 277 Ziebarth ἐν Milet III Das Delphinion in Milet (1914) 227 - 9.

Staatskunde 445. 502 σημ. 1). Ὁ Swoboda (ἐν Hermann Lehrbuch κλπ. I, 6 III[6]) Griech. Staatsaltertümer (1913) 151 μετὰ σημ. 9, καίπερ παραπέμπων εἰς τὸν ὀρθῶς νοοῦντα τὴν ἐπιγραφὴν Braudis ἐν Pauly RE[2] V 2171, παρερμηνεύει τὰ πράγματα διδάσκων ὅτι οἱ πρυτάνεις καὶ οἱ νεωποῖαι ἐν Ἰασῷ ἐμισθοδοτοῦντο πρὸς διοίκησιν τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου καὶ πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως ἐν αὐτῇ. Τὰ αὐτὰ δέχεται ὁ Swoboda καὶ ἐν Wiener Studien X 1888, 306 λέγων ὅτι καὶ οἱ νεωποῖαι sebst eine Art von Sold bezogen. Ἡ ἐν στίχ. 7 ἑ. τοῦ ψηφίσματος φράσις: ***τοὺς μὲν νεωποίας ἑκάστου μηνὸς τῇ νουμηνίᾳ δέχεσθαι τὸ καθῆκον ἐκκλησιαστικόν,*** εἰς ἣν φαίνεται ὅτι ἐστηρίχθη ὁ Swoboda, δηλοῖ οὐχὶ ὅτι οἱ νεωποῖαι προετιμῶντο κατὰ τὴν ἀπόληψιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μισθοῦ λαμβάνοντες αὐτὸν ἓξ ἡμέρας πρότερον ἢ οἱ ἄλλοι, ἀλλ' ὅτι ἐλάμβανον τὰ πρὸς διανομὴν χρήματα ἐγκαίρως, ἵνα κανονίσωσι τὰ τῆς πληρωμῆς.

5. Μαγνησία ἐπὶ Μαιάνδρῳ.

Περὶ τῆς Μαγνησίας τῆς ἐπὶ Μαιάνδρῳ ὁ Hicks ἔνθ' ἀνωτέρω μνημονεύει ἓν μόνον παράδειγμα τὸ ἐν CIG II 2917. Σήμερον γινώσκομεν καὶ ἄλλα δύο (πρβ. Busolt Griech. Staatskunde 502 σημ. 2), εἶναι δὲ ἅπαντα τὰ ἑξῆς:

1. Kern Inschriften von Magnesia a. M. ἀριθ. 98, ἐπιγραφὴ ἀναφερομένη εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ Διὸς Σωσιπόλιδος, τῶν ἀρχῶν τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνος (πρβ. P. Stengel ἐν Festschrift für L. Friedländer 420). Ἐν στίχ. 54 κἑ.: ***τὸν δὲ βοῦν ὅταν θύσωσιν*** (οἱ ἱερεῖς) / ***διανεμέτωσαν τοῖς συμπομπεύσασιν, τὸν δὲ κριὸν καὶ τὴν αἶγα καὶ τὸν ἀττηγὸν*** (= τράγον) ***διανεμέτωσαν τῶι τε στεφανη-φό/ρωι καὶ τῆι ἱερείαι καὶ τοῖς πολεμάρχοις καὶ τοῖς προέδροις / καὶ νεω-ποίαις*** κλπ.

2. Kern IvM. 164 (= BCH XVIII 1894, 12 ἀριθ. 12 = Κοντολέων Ἀνέκ-δοτοι Μικρασιαναὶ ἐπιγραφαὶ 46 ἀριθ. 90). Τιμητικὴ ἐπιγραφὴ ὑπὲρ Μοσχίωνος τοῦ Μοσχίωνος (πρβ. Dittenb. Or. Graec. inscr. II 485). Ἐν στίχ. 8 ἑ.: ***παραφυ-λάξαντα καὶ ἀγορανομήσαντα τετράμηνον καὶ νεοποι/ήσαντα καὶ σειτώ-νην γενώμενον κλπ.***

3. Kern IvM. 362 = CIG II 2917. Τιμητικὴ ἐπιγραφή. Ἐν στίχ. 4: ***γραμ-μα[τεὺς τοῦ] / συνεδρί[ου τῶν] νεοποιῶ[ν / χιανοῦ . . / τον μετα.***

Ὁ Kern μεταγράφει ***νε(ω)ποιῶν*** προϋποθέτων ὀνομαστικὴν ***νεωποίης.*** Ἀλλ' ὁ λίθος ἔχων τὸ Ο ἀφορμᾶται ἐκ τύπου ***νεοποιός,*** ὁ ὁποῖος καὶ ἀλλαχοῦ ὑπάρχει καὶ περὶ αὐτῆς τῆς Μαγνησίας εἶναι μεμαρτυρημένος διὰ τῆς ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 2 παρατεθείσης ἐπιγραφῆς (νεοποιήσαντα).

Ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων ἐπιγραφικῶν χωρίων ἐπιτρέπεται νὰ συναγάγωμεν ἀσφαλῶς ὅτι ἐν Μαγνησίᾳ οἱ ***νεωποῖαι ἢ νεοποιοὶ*** ἦσαν πλείονες, ὅτι δὲ τὸ ἑξ

αὐτῶν ἀπαρτιζόμενον ἀρχεῖον ἐκαλεῖτο ***συνέδριον,*** εἶχε δὲ καὶ ἴδιον γραμματέα, πιθανώτερον ἐξ αὐτοῦ τοῦ συνεδρίου λαμβανόμενον ἢ ἔξωθεν. Τίνα τὰ καθήκοντα τῶν Μαγνήτων ναοποιῶν δὲν διδάσκουσιν αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται. Μόνον ἴσως ἡ διατύπωσις ἐν τῇ μεγάλῃ ἐπιγραφῇ Kern 98, 55/6 ***καὶ τοῖς προέδροις καὶ νεωποίαις*** ἄνευ τοῦ ἄρθρου πρὸ τῆς λ. νεωποίαις δηλοῖ ὅτι προήδρευον τῆς ἑορτῆς τοῦ Διὸς Σωσιπόλιδος οἱ νεωποῖαι. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ἐν τούτοις ὅτι περὶ τῆς ἀναγραφῆς τοῦ ψηφίσματος φροντίζουσιν οἱ οἰκονόμοι τῆς πόλεως [1]. Καὶ περὶ ἄλλων ψηφισμάτων ἀναγραφῆς προκειμένου οὐδαμοῦ τῶν σῳζομένων Μαγνησιακῶν ἐπιγραφῶν ἀναφέρονται ὡς περὶ ταύτης φροντίζοντες οἱ ναοποιοί. Κατὰ τοῦτο ἄρα φαίνεται ὅτι ἡ δικαιοδοσία τῶν ἐν Μαγνησίᾳ ναοποιῶν ὑστέρει τῆς τῶν ἀλλαχοῦ ὑπαρχόντων ὁμωνύμων ἀρχόντων, ἦσαν δὲ οὗτοι περιωρισμένοι περὶ τὴν διοίκησιν τῶν τοῦ ναοῦ ὑποθέσεων, ἀλλὰ πάντως ἐν εὐρυτέρᾳ δικαιοδοσίᾳ ἢ ὅσην περιέχει ἡ κυριολεκτικὴ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν ἑρμηνεία καὶ ἡ ἀφορμὴ τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν ἐγκαταστάσεως, τὴν ὁποίαν ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ Kern Inschr. von Magn. Einleitung XII.

Σημείωσις εἰς σελ. 304. Ἐκ παραδρομῆς παρεστάθη ὁ Swoboda διαφωνῶν πρὸς τὸν Brandis RE² V 2171, ὁ ὁποῖος δέχεται τὴν ἄποψιν, καθ' ἣν οἱ νεωποῖαι τῆς Ἰασοῦ ἐλάμβανον μετὰ τῶν πρυτάνεων μισθὸν διὰ τὴν διοίκησιν τῆς ἐκκλησίας καὶ δὴ καὶ μείζονα μισθὸν ἢ οἱ ἄλλοι ἐκκλησιάζοντες. Εἰς τοῦτο ἄγεται ὁ Brandis ἄλλως ἢ ὁ Hicks συμπληρῶν τὴν ἐν τῷ σημείῳ ἐκείνῳ ἐλλιπῆ ἐπιγραφήν. Ἡ συμπλήρωσις τοῦ Brandis ἐν στίχ. 7 καὶ 8 εἶναι: ***τοὺς μὲν [πρυτάνεις κ]αὶ τοὺς [ν]εωποίας ἑκάστου μηνὸς τῇ νουμηνίᾳ [λαβεῖν! δραχμὰς ἑκα]τὸν ὀγδοήκοντα ἐκκλησιαστικόν, τοὺς δ[ὲ ἄλλους τριώβολον (;) ἑκά]στου μηνὸς ἕκτῃ ἱσταμένου.*** Τὴν λέξιν ***ὀγδοήκοντα*** εἶχεν ἤδη ἀναγνώσει, εἰ καὶ διστάζων, καὶ ὁ Haussoullier BCH VIII 218, ἐξέφρασε δὲ τὴν γνώμην ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ὁλικοῦ ἐτησίου ποσοῦ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ. Τὸ ***καθῆκον ἐκκλησιαστικόν,*** οὐχὶ ἄνευ βίας τῶν ἐπιγραφικῶν λειψάνων (ΤΟΣ . . ΔΟΗΚΟΝΤΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ), ἀνέγνωσεν ὁ Hicks. Ὁπωσδήποτε καὶ ἂν ἔχωσιν αἱ συμπληρώσεις, δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι πρόκειται περὶ μισθοῦ τῶν πρυτάνεων καὶ τῶν ναοποιῶν, ἀλλὰ περὶ τοῦ ὁλικοῦ μηνιαίου ποσοῦ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ, τοῦ παρεχομένου αὐτοῖς πρὸς διανομήν, ἀφοῦ ρητῶς ἀναφέρεται ***ἑκάστου μηνός.***

6. Πριήνη.

Περὶ τῆς Πριήνης ἔχομεν νῦν πολλῷ πλείονα στοιχεῖα πέραν τῶν πέντε ἐπιγραφῶν Br. Mus. Inscr. II 413, 18, 415, 31. 35 — 416, 8 — 419, 29. 32 — 420. 72. 74, τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσε καὶ ἐμελέτησεν ὁ Hicks [2]. Πλείονα παραδείγ-

---

[1] Περὶ τοῦ ***οἰκονόμου*** ὁ P. Landvogt Epigraphische Untersuchungen über den οἰκονόμος. Dissert. Strassburg 1908 (= Dissertationes philol. Argentoratenses) πρβ. Ad. Wilhelm παρὰ Busolt Gr. Staatsk. 484_2. 502_1.

[2] [Δύο τούτων καὶ παρὰ Picard Ephèse 98].

ματα μνημονεύει ὁ Busolt Griech. Staatskunde 502 σημ. 1, διαλαμβάνων συντομώτατα περὶ τῶν καθηκόντων τῶν ἐν Πριήνῃ ναοποιῶν. Πάντα τὰ οἰκεῖα ἐπιγραφικὰ μαρτύρια ἀπόκεινται νῦν ἐν τῇ συναγωγῇ τοῦ Hiller von Gärtringen Inschriften von Priene, εἶναι δὲ κατὰ χρονολογικὴν ἀκολουθίαν τὰ ἑξῆς:

1. Inschr. von Pr. 3. Ψήφισμα τοῦ 334/3 π. Χ. ὑπὲρ Μεγαβύζου Μεγαβύζου Ἐφεσίου, στίχ. 9 ἑ. ***στῆσαι δὲ τὸν ἀνδριάντα ἐν τῶι ἱερῶι τῆς Ἀθηνᾶς πρὸ τοῦ μετωπίου τοῦ ναοῦ καὶ στήλην παραστῆσαι τοὺς νομοφύλακας ἀναγράψαντας τόδε τὸ ψήφισμα, τὸ δὲ ἀνάλωμα εἰς τὸν ἀνδριάντα καὶ τὴν στήλην ὑπηρετῆσαι τοὺς νεωποίας Ἄδμητον καὶ [Ἥρ]ᾶδα.*** (Περὶ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ ***Μεγάβυζος*** πρβ. Bernays Die heraklitischen Briefe 106. 155 σημ. 17 καὶ συναγωγὴν χωρίων παρὰ Hemsterhuys εἰς Λουκιανοῦ Τίμωνα 22 = Ephesos I 253 σημ. 4 = Hicks Br. Mus. III σελ. 84. Ἐν τῇ βάσει τῆς Πριήνης I. von Pr. σελ. 148 ἀριθ. 231 γράφεται διὰ τοῦ Ξ, Μεγάβυξος, ὁ δὲ Wilamowitz ἀναμιμνήσκει ***σατράπης - ἐξαιθράπτης,*** ὁ δὲ Hiller ἀντιπροβάλλει τὸ ἐκ Πριήνης χάραγμα Ξεὺς ἀντὶ Ζεὺς = Dittenb. Syll.[3] I 282 = Kretschmer Ath. Mitt. XXI 1896, 432. — Ἀγαλμάτια δὲ Μεγαβύζου παρὰ Hogarth Archaic Artemisia at Ephesus 173 (C. Smith).

2. I. von Pr. 4, ψηφίσματα τοῦ 332/1 καὶ 327/6 π. Χ. ὑπὲρ Ἀπέλλιδος. Στίχ. 56 ἑ. (δεύτερον ψήφισμα) ***τὸ δὲ ψήφισμα τόδε ἀναγράψαι εἰς τὴν στήλην τὴν ἐν τῶι ἱερῶι τῆς Ἀθηνᾶς, ἐν ἧι καὶ τὰ πρότερον κλπ. τὸ δὲ ἀνάλωμα τὸ εἰς τὴν ἀναγραφὴν ὑπηρετῆσαι τὸν νεωποίην Θεογείτονα.*** — Ἐν τῷ προτέρῳ ψηφίσματι, τὸ ὁποῖον ἐστάθη ὡσαύτως ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀθηνᾶς, ὁρίζεται ἀπὸ στίχ. 43 ἑ.: ***τὸ δ' ἀνάλωμα τὸ εἰς τὴν στήλην καὶ τὴν ἀναγραφὴν καὶ τὸν στέφανον ὑπηρετῆσαι τὸν ἐπὶ τῆς διοικήσεως Πυθότιμον ἔσχατον τῆι διχομηνίαι τοῦ μηνὸς Μεταγειτνιῶνος καὶ ἐνεγκεῖν ἐν τῶι λόγωι, ὃν ἀποδίδωσι κλπ.***

Ἡ περὶ τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ χορηγοῦ τῆς δαπάνης διαφορὰ τῶν δύο κατὰ τὸ περιεχόμενον ὁμοίων ψηφισμάτων εἶναι ἀξία σημειώσεως, διότι δεικνύει ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν εἶχεν ἀκόμη παγίως καθορισθῆ.

3. I. von Pr. 8, ψήφισμα τοῦ 328/7 π. Χ. ὑπὲρ δικαστῶν ἐκ Φωκαίας, Χ καὶ Ἀστυπαλαίας.

Στίχ. 45: ***ἀναγράψαι τὸ ψήφισμα τόδε εἰς στήλην λιθίνην καὶ στῆσαι ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀθηνᾶς· τὸ δὲ ἀνάλωμα ὑπηρετῆσαι τὸν νεωποίην.***

Στίχ. 58: ***ὑπηρετῆσαι δὲ καὶ εἰς ταῦτα καὶ εἰς τοὺς στεφάνους τοὺς ἑκάστῳ τῶν δικαστηρίων ἐψηφισμένους τὸν νεωποίην — — Ἀλεξανδρείας δραχμὰς κλπ.***

4. I. von Pr. 17, ψήφισμα ἀμέσως μετὰ τὸ 278 π. Χ., ὅτε ὁ Γαλατικὸς πόλεμος, ὑπὲρ Σωτᾶ.

Στίχ. 49: ***τὸ δὲ ἀνάλωμα τὸ εἰς τὴν στήλην καὶ τὴν ἀναγραφὴν τοῦδε τοῦ ψηφίσματος ὑπηρετησάτω ἐκ τῶν ἱερῶγ χρημάτων ὁ νεωποίης Παμμένης.*** Ἐστάθη ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀθηνᾶς.

5. I. von Pr. 18, ψηφίσματα τῶν χρόνων 270-262 π. Χ. ὑπὲρ Λαρίχου.

Στίχ. 19 (πρῶτον ψήφισμα): ***ἀναγράψαι τόδε τὸ ψήφισμα εἰς στήλην λιθίνηγ καὶ στῆσαι παρὰ τὴν εἰκόνα· τὰ δὲ ἀναλώματα τὰ γενόμενα ὑπηρετεῖν τοὺς οἰκονόμους.***

Στίχ. 31 (ψήφισμα τρίτον): ***δεδόχθαι τῆι βουλῆι καὶ τῶι δήμωι· τὸν νεωποίην Λεωμέδοντα ἀπεγδοῦναι, ὅπως στήλη τε κατασκευασθῆι καὶ ἀναγραφῆι εἰς αὐτὴν τὰ ψηφίσματα τὰ ἐψηφισμένα ὑπὸ τοῦ δήμου ὑπὲρ τιμῶν Λαρίχωι καὶ σταθῆι ἡ στήλη ἐν τῶι ἱερῶι τῆς Ἀθηνᾶς· τὸ δὲ γενόμενον εἰς ταῦτα ἀνάλωμα ὑπηρετῆσαι τὸγ νεωποίηγ καὶ ἀνενεγκεῖν τῆι πόλει ἐλ λόγωι.***

Ὁ νεωποίης Λεωμέδων ἦτο υἱὸς τοῦ τιμωμένου Λαρίχου (τοῦ Β΄), ἐγένετο δὲ καὶ στεφανηφόρος ἐν Πριήνῃ (I. von Pr. 16, 2).

6. I. von Pr. 20-21, ψηφίσματα τῶν χρόνων 270-262 π. Χ. ὑπὲρ Νύμφωνος.

Στίχ. 5: ***στῆσαι εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς, τὸ δὲ ἀνάλωμα ὑπηρετῆσαι τὸ εἰς τὸν στέφανον καὶ εἰς τὴν στήλην καὶ τὴν ἀναγραφὴν τοῦ ψηφίσματος τὸν νεωποίην Ἡρακλεώτην.*** Στίχ. 24: ***ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀθηνᾶς, τὸ δὲ ἀνάλωμα τό τε εἰς τὸν στέφανον καὶ τὴν ἀναγραφὴν τοῦ ψηφίσματος ὑπηρετῆσαι τὸν νεωποίην Κλεότιμον.***

7. I. von Pr. 32, ψήφισμα τιμητικὸν τοῦ 3ου π. Χ. αἰῶνος.

Στίχ. 4: ***ὑπηρετησάτω ὁ νεωποίης Εὔκτι[τος ἀπὸ(;) τῶν] ἐψηφισμένων αὐτοῖς στεφάνωγ καὶ φερέτω ἐλ λόγ[ωι].***

8. I. von Pr. 44, ψήφισμα τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνος εἰς ἀπάντησιν ψηφίσματος Ἀλεξανδρέων Τρωάδος.

Στίχ. 28: ***τὸ δὲ ψήφισμα τὸ παρὰ Ἀλεξανδρέων ἀναγράψαι εἰς στήλην λιθίνην καὶ στῆσαι εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς κλπ.*** Στίχ. 30: ***τῆς δὲ ἀναγραφῆς τῶν ψηφισμάτων καὶ τῆς ἐγδόσεως τῆς στήλης ἐπιμέλειαμ ποιήσασθαι τὸν νεωποιεῖν μέλλοντα Χάρμον ἐπὶ στεφανοφόρου Ἀπόλλωνος καὶ τὸ γενόμενον ἀνάλωμα ἀνενεγκεῖν ἐν λόγωι τῆι πόλει· ἀποστεῖλαι δὲ καὶ ξένιον Νικασαγόραι τῶι παραγεγονότι πρεσβευτῆι τὸ κατὰ τὸν νόμον τὸν νεωποίην Φλέαντα.***

Ἐκ τῆς φράσεως ***τὸν νεωποιεῖν μέλλοντα Χάρμον*** φαίνεται ὅτι τὸ ψήφισμα ἐγένετο περὶ τὸ τέλος τοῦ ἔτους, εἶναι δὲ τοῦτο σαφὲς καὶ ἐκ τοῦ μηνὸς

Μεταγειτνιῶνος, ὅτε ἐγένετο ἡ ἐκκλησία, διότι ὁ Μεταγειτνιὼν εἶναι ὁ δωδέκατος ἐν Πριήνῃ μήν. Ἀνάλογα παραδείγματα προκειμένου περὶ τοῦ ἐν Πριήνῃ οἰκονόμου συνέλεξεν ὁ Landvogt Οἰκονόμος 39: Inschr. v. Priene 107, 45: ***τὸν μέλλοντα οἰκονομεῖν*** ἀνωνύμως. 108, 376: ***τὸν μέλλοντα οἰκονομεῖν Θρασύβουλον.*** 116, 23: ***τὸν μέλλοντα οἰκονομεῖν Μεγάριστον.*** Καὶ τὰ ψηφίσματα ταῦτα, ὅπως καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 44, ἐγένοντο ἐντὸς τοῦ μηνὸς Μεταγειτνιῶνος. Ἔληγεν ἄρα ἡ ἀρχὴ τοῦ τε νεωποίου καὶ τοῦ οἰκονόμου μετὰ τοῦ πέρατος τοῦ ἔτους, δὲν καταλείπεται δὲ ἀμφιβολία ὅτι ἦτο ἐνιαυσία.

9. I. von Pr. 49, ψήφισμα τῶν περὶ τὸ 200 π. Χ. χρόνων.

Στίχ. 5: ***τὸν μὲν νεωποίην Ἐπαμείνονα ποιήσασθαι ἔγδοσιν, ἀναθεῖναι δὲ καὶ τὸ ψήφισμα τὸ παρὰ Χίων τὸ γενόμενον παρ' αὐτὴν τὴν παραστάδα τῆς στοᾶς τῆς διπλῆς τῆς ἐν τῆι ἀγορᾶι, προσαναγράψαι δὲ καὶ τὰ ψηφίσματα τὰ ὑπὲρ τῶν δικαστῶν καὶ τοῦ Χίων δήμου καθάπερ καὶ αὐτοὶ ἠξιώκασι.***

10. I. von Pr. 33, ψήφισμα Ἰασοῦ τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνος ὑπὲρ Πριηνέως δικαστοῦ.

Στίχ. 72: ***τὸν δὲ νεωποίην Ἀναξαγόραν ἀπεγδοῦναι στήλην λιθίνην, εἰς ἣν ἀναγραφήσεται τὰ ψηφίσματα, καὶ ἡ στήλη ἐν τῶι ἱερῶι τῆς Ἀθηνᾶς ἐνδέξια τῆς εἰκόνος τῆς Κώμου τοῦ Τιμοκλείους· δοῦναι δὲ τὸν νεωποίην Ἀναξαγόραν τοῖς πρεσβευταῖς τοῖς παρὰ Ἰασέων ξένια τὰ ἐκ τοῦ νόμου.***

11. I. von Pr. 54, ψήφισμα τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνος.

Στίχ. 67: ***τὸν δὲ νεωποίην Σωσίβιον ἀπεγδοῦναι στήλην λιθίνην, εἰς ἣν ἀναγραφήσεται τὰ ψηφίσματα, τόπον δὲ τῆι στήληι δεδόσθαι ἐν τῶι ἱερῶι τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Πολιάδος ἐγγὺς τῆς στήλης τῆς περιεχούσης τὰς παρὰ τῶν Χίων τιμάς· δοῦναι δὲ τὸν νεωποίην Σωσίβιον τοῖς πρεσβευταῖς τοῖς παρὰ Ἰασέων ξένια τὰ ἐκ τοῦ νόμου.***

12. I. von Pr. 67, ψήφισμα ὑπὲρ Στράτωνος Φρασικλέους Νωρανοῦ, νεωποίου.

Στίχ. 3: ***ἐπαινέσαι Στράτωνα Φρασικλέους Νωρανὸν νεωποίην ἕνεκεν εὐνοίας καὶ προθυμίας, ἣν ἔχων διατελεῖ εἴς τε τὰς τοῦ δήμου .....***

Ὁ Preuner Ath. Mitt. XXVIII 1903, 357, 1 θεωρεῖ τὸ ψήφισμα Σάμιον, νεωστὶ δὲ Ath. Mitt. XXXXVI 1921, 19, παρασυρόμενος ὑπὸ τοῦ Πολυδεύκους Α 84, ἀπιθανώτατα εἰκάζει ὅτι ***νεωποίης*** = ναυπηγὸς καὶ ὅτι ***Νωρανὸς*** δηλοῖ τὸν ἐκ Νώρων τῆς Σαρδοῦς καταγόμενον. Ἀλλ' ἐν πόλει, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἔζη ἡ λ. νεωποίης ἢ νεοποιὸς ὡς δηλωτικὴ σημαντικῆς ἀρχῆς τῆς πολιτείας, ὡς ἐκ τῶν παραλλήλων ἐπιγραφῶν καὶ τῆς Πριήνης καὶ τῆς Σάμου καὶ ἄλλων τόπων ἐμφαίνεται, δὲν ἦτο δυνατὸν εἴτε ὁ εἰσηγητὴς εἴτε ὁ ἀναγραφεὺς τοῦ ψηφίσματος

νὰ μεταχειρισθῇ οὕτως ἁπλῶς τὴν λέξιν πρὸς δήλωσιν ἐννοίας διαφόρου ἢ οἵαν εἶχεν αὕτη κανονικῶς καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ ἦτο ἀντιληπτὴ παρὰ τοῖς ἐπιχωρίοις, οὐδὲ ἦτο δυνατὸν νὰ καταλίπῃ ἀδιόρθωτον τοιοῦτο σφάλμα τοῦ χαράκτου, ἄλλως τε καὶ διότι, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημείωσα, νεωποίης καὶ νεοποιὸς ἐν τῇ πολιτειακῇ γλώσσῃ δὲν διέφερον κατ' ἔννοιαν, ἀλλὰ μόνον κατὰ χρόνους, ἐνιαχοῦ μάλιστα σχεδὸν οὐδὲν ἀπ' ἀλλήλων ἀφισταμένους.

13. I. von Pr. 70, ψήφισμα τῶν περὶ τὸ 100 π. Χ. χρόνων.

Στίχ. 19: ***τὸν δὲ νεωποίην Δημόχαριν ἀ[ναγράψαι*** κλπ. ***εἰς τ]ὸ ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς.***

14. I. von Pr. 80 στίχ. 10: ***τῆς δὲ ἀναγραφῆς ἐπιμεληθῆναι τὸν νεωποίην Πυθότιμον.***

15. I. von Pr. 81, τῶν περὶ τὸ 200 π. Χ. χρόνων.

Στίχ. 17 ἑ.: ***τὸ δὲ ψήφισμα τόδε ἀναγραψάτω ὁ νεωποίης εἰς στήλην λιθίνην καὶ στησάτω ἐν τῶι ἱερῶι τῆς Ἀθηνᾶς.***

16. I. von Pr. 111, ψήφισμα ὑπὲρ Κράτητος τοῦ 1ου π. Χ. αἰῶνος.

Στίχ. 309: ***εἰς δὲ τὸν στέφανον χορηγῆσαι τὸν νεωποίην τῆς πόλεως τὸ ἀνάλωμα, ἐξεῖναι δὲ κ.τ.λ.***

Στίχ. 314: ***ἀναγράψαι δὲ τόδε τὸ ψήφισμα [εἰς τοῖχον τῆς ἱερᾶς στοᾶς, ἵνα δὲ τὸ ἀνάλωμα τὸ εἰς] τὴν ἀναγραφὴν χορηγήσηι ὁ νεωποίης προνοῆσαι, ἵνα διὰ τῆς ἐσομένης ἀναγραφῆς ἥ τε Κράτητος καλοκἀγαθία μηνύηται κ.τ.λ.***

Στίχ. 203: ***...τῆς πόλεως καὶ τῶι νεωποίηι δανεισαμένοις παρὰ τῆς Ἀθηνᾶς.***

17. I. von Pr. 115, ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ 1ου π. Χ. αἰῶνος.

Στίχ. 7: ***οἰκονόμος τε γενόμενος καὶ νεωποίης τῆς πόλεως [..... προσ/όδους ἐπαυξῆσαι.***

18. I. von Pr. 174 = Dittenb. Syll.[3] III, 1003, νόμος περὶ τῆς ἱερωσύνης Διονύσου τοῦ Φλέου τοῦ 2ου πιθανῶς π. Χ. αἰῶνος.

Στίχ. 24 ἑ.: ***ἐὰν δὲ ὑπὲρ ἑξακισχιλίας δραχμὰς εὕρηι ἡ ἱερωσύνη, καὶ ἀτελὴς ἔσται ὁ πριάμενος λαμπαδαρχίας, ἀγωνοθεσίας, ἱπποτροφίας, ἀρχιθεωρίας, γυμνασιαρχίας· ἐὰν δὲ ὑπὲρ μυρίας καὶ δισχιλίας δραχμὰς ἀγοράσηι, ἀτελὴς ἔσται καὶ τριηραρχίας καὶ οἰκονομίας καὶ νεωποΐας καὶ προεισφορᾶς χρημάτων.***

Στίχ. 30 ἑ.: ***καταβαλεῖ δὲ ὁ πριάμενος τῶι νεωπόηι τὸ μὲν ἐπιδέκατον παραχρῆμα, τῆς δὲ λοιπῆς τιμῆς τὸ μὲν ἥμισυ μηνὸς Μεταγειτνιῶνος ἔτους τοῦ αὐτοῦ κλπ.***

19. I. von Pr. 195, νόμος περὶ τῆς λατρείας τῶν Αἰγυπτίων θεῶν.

Στίχ. 4: ***. . . . ὁ νεωπόης εἰς τὴν θυσίαν . . . .***

Στίχ. 18: ***θήσει δὲ ὁ νεωπόης ἀπὸ τοῦ ἐξαιρουμένου μέρους κριθῶν κλπ.***

Στίχ. 20: ***παρεχέτω δὲ ὁ νεωπόης καὶ τὸν Αἰγύπτιον τὸν συντελέσοντα τὴν θυσίαν ἐμπείρως.***

Στίχ. 29: ***τέλεα δὲ λήψεται ὁ ἱερεὺς παρὰ τοῦ νεωποίου καὶ τὸ ἀργύριον.***

20. I. von Pr. 202, πωλήσεις ἱερωσύνης Ποσειδῶνος τοῦ Ἑλικωνίου.

Στίχ. 22: ***Ἔδοξε τῶι δήμωι, γνώμη στρατηγῶν· νεωποίην — — — — μηνὸς Ταυρεῶνος ἐν τῆι νομαίαι ἐκκλησίαι πωλεῖν τὴν ἱερωσύνην τοῦ Ποσειδῶνος τοῦ Ἑλικωνίου*** — — — —

Περὶ τῆς ***νομαίας ἐκκλησίας*** τῆς κατὰ τὸν Αἰσχίνην περὶ τῆς παραπρεσβ. 72 ***τεταγμένης ἐκ τῶν νόμων,*** τῆς ἄλλως καὶ ***ἐννόμου*** ἢ ***νομίμου*** ἢ ***κυρίας*** ἢ ***κυρίας νομαίας*** καλουμένης πρβ. Busolt Griech. Staatsk. 447 σημ. 1.

Ἐκ τῶν ἀναγραφεισῶν ἀνωτέρω ἐπιγραφῶν τῆς Πριήνης συνάγεται ὅτι οἱ κατὰ τὸν ἐπιχωρίως κρατοῦντα Ἰωνικὸν τύπον καλούμενοι ***νεωποῖαι*** ἢ ***νεωπόαι*** τῆς πόλεως ταύτης ἐν μὲν τοῖς ἀρχαιοτέροις χρόνοις ἦσαν ἴσως πλείονες ἢ τοὐλάχιστον δύο (ἐπιγρ. 1 τοῦ 334/3 π. Χ. Ἐκ τοῦ ἐν στίχ. 2 τῆς ἐπιγραφῆς μνημονευομένου μηνὸς Μεταγειτνιῶνος ὁ Landvogt δέχεται ὅτι ὁ Ἄδμητος εἶναι ὁ παλαιός, ὁ δὲ Ἡρ]ᾶς—κατὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ Crönert Syll.[3] I 282—ὁ νέος ναοποιός), ἐν δὲ τοῖς μετέπειτα μόνον ἁπλοῖ, διότι οὐδεμία τῶν ὑπολοίπων ἐπιγραφῶν ἀναφέρει νεωποίας ἐν πληθυντικῷ. Καὶ θὰ ἠδυνάμεθα μὲν βεβαίως νὰ εἰκάσωμεν ὅτι καὶ ἐν Πριήνῃ ὁ ἑκάστοτε μνημονευόμενος εἷς ναοποιὸς εἶναι ὁ προϊστάμενος τῆς συναρχίας, κατὰ τὰς ἄλλοθεν γνωστὰς ἀναλογίας, ἀλλὰ πρῶτον διὰ τὸ ἀνεξαίρετον τῆς καθ' ἑνικὸν μνείας καὶ δεύτερον διὰ τὰς ἐκφράσεις ***νεωποίης τῆς πόλεως*** (ἐπιγρ. 16. 17) καὶ ***τὸν νεωποιεῖν μέλλοντα Χάρμον*** (ἐπιγρ. 8) εἶναι μᾶλλον πιθανὸν ὅτι ἡ ἐν Πριήνῃ ναοποιΐα ἦτο ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις ἑνὸς ἀνδρὸς ἀρχή, οἵα ἦτο ἐν τῇ αὐτῇ Πριήνῃ καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ ***οἰκονόμου*** (Landvogt 40. 41). Δὲν δύναται δὲ νὰ ἀπατήσῃ ἡμᾶς ἡ ἐπιγραφὴ 6, ἔνθα δύο διάφοροι ***νεωποῖαι*** ἀναφέρονται, διότι ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη περιλαμβάνει ψηφίσματα διαφόρων ἐτῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιγραφὴ 8 δὲν ἀντίκειται πρὸς τοιαύτην ἐκδοχήν, διότι ναὶ μὲν ἀναφέρει καὶ αὕτη διαδοχικῶς δύο ναοποιούς, ἀλλ' εἶναι ἐξ αὐτῆς τῆς ἐν αὐτῇ διατυπώσεως σαφὲς ὅτι οἱ δύο ἐκεῖνοι ναοποιοὶ δὲν εἶναι σύγχρονοι ἤτοι συνάρχοντες, ἀλλ' ὅτι ὁ μὲν Φλέας ἦτο ἀκόμη ἐν ἀρχῇ κατὰ τὴν ψήφισιν τοῦ ψηφίσματος, διὸ καὶ παραγγέλλεται νὰ ἀποστείλῃ τὸ κατὰ τὸν νόμον ξένιον τῷ παρευρισκομένῳ τότε ἐν Πριήνῃ πρεσβευτῇ τῶν Ἀλεξανδρέων Νικασαγόρᾳ, ὁ δὲ

νεωποιεῖν μέλλων Χάρμος ἐπρόκειτο νὰ διαδεχθῇ τὸν Φλέαντα ἐν τῇ ἀρχῇ, διὸ καὶ ἀνατίθεται αὐτῷ ἡ περαιτέρω φροντὶς τῆς ἀναγραφῆς τῶν ψηφισμάτων, τὴν ὁποίαν δὲν προελάμβανε νὰ ἐκτελέσῃ ὁ Φλέας.

Ἐὰν δὲ δεχθῶμεν ὅτι ἦσαν μὲν οἱ ναοποιοὶ τῆς Πριήνης πλείονες, προΐστατο δὲ αὐτῶν ἑκάστοτε εἷς, τότε ὀφείλομεν κατ' ἀνάγκην νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ προεδρία τῆς συναρχίας περιήρχετο ἀπὸ ναοποιοῦ εἰς ναοποιὸν κατὰ μῆνα ἢ κατ' ἄλλο τακτὸν χρονικὸν διάστημα, ἐξαρτώμενον ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν τῆς συναρχίας καὶ καθωρισμένον οὕτως, ὥστε πάντες οἱ ναοποιοὶ νὰ προεδρεύωσι διαδοχικῶς τῆς συναρχίας. Καὶ δὲν θὰ εἴχομεν μὲν τούτου ἄμεσον ἐκ Πριήνης μαρτυρίαν, ἀλλὰ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ στηρίξωμεν τὴν εἰκασίαν εἰς τὰ ἐν Ἐφέσῳ ὡς πρὸς τοὺς ναοποιοὺς κρατοῦντα. Κατ' ἐκεῖνα δὲ θὰ ἡρμηνεύομεν τότε καὶ τὴν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ 1 σύγχρονον παρουσίαν δύο ναοποιῶν, ὡς δεικνύουσαν ὅτι ἐν παλαιοτέροις χρόνοις δύο τῶν ναοποιῶν ἐξεπροσώπουν ἑκάστοτε τὴν συναρχίαν ἐν τῇ ἐκτελέσει τῆς ὑπηρεσίας (πρβ. π. χ. τοὺς ἐν Δελφοῖς ***προστατεύοντας*** κλπ.) κατὰ τακτὰ χρονικὰ διαστήματα ἐναλλασσόμενοι. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει θὰ ἴσχυε καὶ ἐν Πριήνῃ προσαρμογὴ τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν φυλῶν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν φαίνεται πιθανόν. Περὶ τῆς χρονικῆς διαρκείας τῆς ἀρχῆς τῶν ἐν Πριήνῃ ναοποιῶν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐκ τῶν ἐπιγραφικῶν πηγῶν, ὅτι αὕτη ἦτο ἐνιαυσία.

Ὡς πρὸς τὴν φύσιν τῆς ναοποιίας τῆς Πριήνης πολύτιμος εἶναι ἡ μαρτυρία τῆς ἐπιγραφῆς 18 ἤτοι τῆς περὶ τῆς ἱερωσύνης Διονύσου τοῦ Φλέου διαγραφῆς, ἔνθα ἡ ναοποιία ρητῶς ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν λειτουργιῶν καὶ δὴ καὶ μεταξὺ τῶν λειτουργιῶν πρώτης οὕτως εἰπεῖν τάξεως. Διότι ὁ μὲν ὠνούμενος τὴν ἱερωσύνην τοῦ Διονύσου ἀντὶ τιμήματος κυμαινομένου μεταξὺ ἑξακισχιλίων καὶ δωδεκακισχιλίων δραχμῶν κηρύσσεται ***ἀτελὴς*** ἤτοι ἀπηλλαγμένος τῆς ὑποχρεώσεως νὰ ἄρξῃ τὰς λειτουργικὰς ἀρχὰς τῆς λαμπαδαρχίας, τῆς ἀγωνοθεσίας, τῆς ἱπποτροφίας, τῆς ἀρχιθεωρίας καὶ τῆς γυμνασιαρχίας, ὁ δὲ καταβάλλων διὰ τὴν εἰρημένην ἱερωσύνην πλείονας τῶν 12κισχιλίων δραχμῶν ἀπαλλάσσεται τῶν βαρῶν ἀνωτέρων, ὡς καὶ ἐξ αὐτοῦ τούτου φαίνεται, λειτουργικῶν ἀξιωμάτων οἷα ἦσαν ἡ τριηραρχία, ἡ οἰκονομία, ἡ ναοποιΐα καὶ ἡ προεισφορὰ χρημάτων.

Καὶ περὶ μὲν τῆς Πριήνης ρητῶς κατὰ ταῦτα μαρτυρεῖται ὁ λειτουργικὸς χαρακτὴρ τῆς ναοποιΐας, περὶ δὲ ἄλλων τόπων ἐμμέσως ἐξάγεται ὅτι καὶ ἐν ἐκείνοις κατὰ τοὺς ὑστέρους τοὐλάχιστον χρόνους, ἡ ναοποιΐα ὡς λειτουργία ὀφείλει νὰ νοηθῇ, τοῦτο δὲ θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ἐν τῷ περὶ τῶν Ἐφεσίων ναοποιῶν λόγῳ.

Ἡ δικαιοδοσία τῶν Πριηνέων ναοποιῶν, ὅπως αὕτη διὰ τῶν ἐπιγραφῶν παρίσταται, ἀφωρμᾶτο μὲν ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, τοῦ κυριωτάτου τῶν ἐν τῇ

πόλει ἱερῶν, εἶναι δ' ὅμως πιθανώτατον ὅτι ἐξετείνετο ἐπὶ πάντα τὰ ἱερὰ αὐτῆς. Τὸ πρᾶγμα εἶναι ἐμφανές, τοῦτο μὲν ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἄρχοντος, ὅστις καλεῖται ***νεωποίης τῆς πόλεως,*** οὐχὶ δὲ νεωποίης τῆς Ἀθηνᾶς, τοῦτο δὲ ἐκ τῶν πωλήσεων τῆς ἱερωσύνης τοῦ Διονύσου τοῦ Φλέου, καὶ τοῦ Ποσειδῶνος τοῦ Ἑλικωνίου, οἵτινες ἔχοντες ἴδιον ἱερέα θὰ εἶχον καὶ ἴδιον ἱερόν, ὡσαύτως δὲ ἐκ τοῦ ἱεροῦ νόμου περὶ τῆς λατρείας τῶν Αἰγυπτίων θεῶν (ἐπιγραφὴ 19), οἵτινες ὁμοίως θὰ εἶχον ἴδιον ἱερόν.

Ὡς πρὸς δὲ τὸ περιεχόμενον τῆς δικαιοδοσίας τῶν ναοποιῶν τῆς Πριήνης, ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν συνάγεται μετ' ἀσφαλείας ὅτι εἰς τὰ καθήκοντα αὐτῶν περιελαμβάνετο ἡ ἀναγραφὴ τῶν τιμητικῶν ψηφισμάτων οὐχὶ μόνον ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος, ἔνθα τὸ πλεῖστον αὐτῶν, διὰ τὸ ἐπιφανέστατον τοῦ τόπου, ἀνιδρύοντο, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς πόλεως καὶ δὴ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀγορᾷ (ἐπιγρ. 9), τὴν ὁποίαν ἄλλως θὰ ἐνόμιζέ τις ὡς ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς πολιτικοὺς ἄρχοντας ἀνήκουσαν. Εἰς τὴν ἐπέκτασιν ταύτην, τὴν ὁποίαν εὕρομεν καὶ ἐν Ἰασῷ (ἐπιγρ. 4. 5. 7 καὶ 8), ἀναμφισβητήτως συνετέλεσε τό τε ἀπὸ τῶν θεῶν κῦρος καὶ ἡ πλειστάκις παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐκφαινομένη ἐπιθυμία, ὅπως καὶ αἱ προξενίαι καὶ τὰ τιμητικὰ ψηφίσματα, ἐνίοτε δὲ καὶ αἱ ἀπελευθερώσεις τῶν δούλων, περιβάλλωνται διὰ τῆς τοιαύτης ἐμμέσου ἐπινεύσεως τοῦ θείου, ἰδίᾳ δὲ τοῦ πολιούχου θεοῦ. Οὐχὶ ἄρα μόνος ὁ τόπος τῆς ἀναγραφῆς τοῦ ψηφίσματος, ἀλλὰ καὶ ὁ χαρακτὴρ αὐτοῦ παρεῖχε τοῖς ναοποιοῖς τὸ δικαίωμα τῆς περὶ τῆς ἀναγραφῆς φροντίδος. Προστίθεται δὲ εἰς ταῦτα καὶ ἡ δαπάνη, ἥτις κατεβάλλετο, εἰ καὶ οὐχὶ πάντοτε, ἐκ τοῦ ἱεροῦ ταμείου (ἐπιγρ. 4: ***ὑπηρετησάτω ἐκ τῶν ἱερῶν χρημάτων ὁ νεωποίης Παμμένης***). Ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλαις ἐπιγραφαῖς (3. 6. 8. 9. 10. 11. 16) ***ὑπηρετῶν τὸ ἀνάλωμα*** ὁ ναοποιὸς πάντως ἐκ τῶν ἱερῶν χρημάτων θὰ ἐλάμβανεν αὐτό. Ὅτι δὲ δὲν εἶναι ὁ λόγος τῆς δαπάνης ὁ παρέχων τῷ ναοποιῷ τὸ δικαίωμα τῆς ἐπιμελείας τῆς ἀναγραφῆς, φαίνεται ἐκ τῶν περιπτώσεων ἐκείνων, ἐν αἷς ὁ ναοποιὸς ἔχει τὴν φροντίδα τῆς ἀναγραφῆς, εἰ καὶ ἡ δαπάνη καταβάλλεται οὐχὶ ἐκ τῶν ἱερῶν χρημάτων, ἀλλ' ἄλλοθεν καὶ ὑπ' ἄλλου ἄρχοντος, οἷον ἐν ἐπιγραφῇ 2, ἔνθα τὴν δαπάνην εἴς τε στήλην καὶ ἀναγραφὴν καὶ στέφανον χορηγεῖ ***ὁ ἐπὶ τῆς διοικήσεως*** ἤτοι ὁ οἰκονομικὸς ἄρχων ***Πυθότιμος.*** Μόνον ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ τῶν οἰκείων ἐπιγραφῶν (ἀριθ. 1) παρέχουσι μὲν τὸ ἀνάλωμα οἱ νεωποῖαι, ἀναγράφουσι δ' ὅμως καὶ ἱδρύουσι τὴν στήλην ***οἱ νομοφύλακες.*** Ἀλλὰ τοῦτο φαίνεται λείψανον παλαιοτέρας ὀργανώσεως, ἥτις δὲν ἐπέζησεν ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις.

Ἐκ τῆς ἐν μόνῃ τῇ ἐπιγραφῇ 16 (Priene 111, 203) ἀπαντώσης φράσεως ——— ***τῆς πόλεως καὶ τῶι νεωποίηι δανεισαμένοις παρὰ τῆς Ἀθηνᾶς*** ὁ Busolt Gr. St. 502_1 (κατὰ τὸν Swoboda Über griechische Schatzverwal-

tung, Wiener Studien X 1888, 306 καὶ τὸν Landvogt Epigr. Unters. über den οἰκονόμος 42) συνάγει ὅτι αἱ ὑπὸ τῶν Πριηνέων ναοποιῶν ὑπὲρ τῆς πόλεως καταβαλλόμεναι δαπάναι ἦσαν πᾶσαι ***προκαταβολαὶ*** ἐν εἴδει δανείου χορηγούμεναι εἰς τὴν πόλιν ἐκ τοῦ ταμείου τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἀπολαμβανόμεναι μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ναοποιοῦ ὑποβολὴν τοῦ λογαριασμοῦ τῆς γενομένης δαπάνης. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι ἴσχυε καὶ περὶ πάσης ἄλλης δαπάνης πρὸς ἀναγραφὴν τῶν τιμητικῶν ψηφισμάτων, ἔνθα δὲν ἐγίνετο ρητὴ μνεία τῆς ἀπολήψεως τῶν δαπανηθέντων: ***ἀνενεγκεῖν τῇ πόλει ἐλ λόγῳ,*** ὡς ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς 3. 5. 15. 16. 20 δηλοῦται. Διότι ἐν ἄλλαις ἐπιγραφαῖς (ἀριθ. 4. 6. 9. 10. 11. 14. 15), εἰς τὴν ἀναγραφὴν τιμητικῶν ψηφισμάτων ἐπίσης ἀναφερομέναις, δὲν γίνεταί που λόγος περὶ ὑποβολῆς λογαριασμοῦ εἰς τὴν πόλιν. Οὐδεὶς δὲ δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἀποδόσεως προκειμένου περὶ τῶν ἑκάστοτε ἀναφερομένων ὡς ὑπὸ τοῦ ναοποιοῦ διδομένων ***κατὰ τὸν νόμον ξενίων,*** διότι δὲν μνημονεύεταί που τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Πριήνης οὐδὲ ἄλλως ὑποδηλοῦται ἐν αὐταῖς τοιοῦτο πρᾶγμα.

Περὶ τῆς σχέσεως τοῦ οἰκονόμου τῆς πόλεως πρὸς τὸν ναοποιὸν ὁ Landvogt ἔνθ' ἀνωτέρω 42. 43. 44. Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τῆς πόλεως ἵσταται ὁ ***οἰκονόμος,*** ἐπὶ κεφαλῆς δὲ τῶν ἐκκλησιαστικῶν οἰκονομικῶν ὁ ***νεωποίης.*** Ἀνώτατος οἰκονομικὸς ἄρχων, ὑπὲρ ἀμφοτέρους ἱστάμενος, ἦτο ***ὁ ἐπὶ τῆς διοικήσεως*** πολιτικὸς ἄρχων, ὅστις ἀπαντᾷ ἐν Πριήνῃ ἤδη περὶ τὸ 330 π. Χ. Κατὰ Μικρασιατικὰ δὲ πρότυπα νομίζεται ὅτι ἱδρύθη καὶ ἡ ἐν Ἀθήναις δμώνυμος ἀρχὴ ἑνὸς ἢ πλειόνων ***ἐπὶ τῇ διοικήσει ἀρχόντων.***

Ἄλλα ἔργα τῶν ναοποιῶν τῆς Πριήνης, ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ εἰδικοῦ αὐτῶν ἀξιώματος ἀπορρέοντα, εἶναι: ἡ πώλησις τῆς ἱερωσύνης διαφόρων ἐν Πριήνῃ ἱερῶν, τῶν ὁποίων μεμαρτυρημένη εἶναι ἡ ἱερωσύνη τοῦ Διονύσου τοῦ Φλέου καὶ ἡ τοῦ Ποσειδῶνος τοῦ Ἑλικωνίου (ἐπιγρ. 18. 20) καὶ τέλος ἡ διαγραφὴ τῆς λατρείας ἄλλων θεῶν οἷον τῶν Αἰγυπτίων, ὡς διδάσκει ἡ ἐπιγραφὴ 19 = Priene 195, ἐν τῇ ὁποίᾳ πάλιν ἐκφαίνεται ἡ κυριαρχοῦσα διοικητικὴ ἁρμοδιότης τοῦ ναοποιοῦ, παρέχοντος πρὸς ἄλλοις καὶ τὰ εἰς τὴν θυσίαν ἀναγκαιοῦντα χρηματικὰ μέσα καὶ πρόσωπα, εἰς βάρος βεβαίως τοῦ κοινοῦ ἱεροῦ ταμείου. Ἡ τοιαύτη καὶ ἡ λοιπὴ δικαιοδοσία τῶν ναοποιῶν τάσσει αὐτοὺς εἰς τὴν θέσιν τῶν σημερινῶν περίπου ὑπουργῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν.

Ἀξία ἰδίας προσοχῆς εἶναι ἡ ἐπιγραφὴ 17, τοῦ 1ου π. Χ., ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀναφέρεται ἄγνωστος Πριηνεὺς ὡς: ***οἰκονόμος τε γενόμενος καὶ νεωποίης τῆς πόλεως*** καὶ ὡς συντελέσας: ***τὰς προσόδους ἐπαυξῆσαι,*** διότι ἐκ ταύτης ὁ Landvogt συνήγαγεν ὅτι ἐν τῷ 1ῳ π. Χ. εἶχεν ἤδη ἐπέλθει συγχώνευσις τῶν δύο ἀξιωμάτων ἐν ἑνὶ προσώπῳ ἤτοι ὅτι ἐπετρέπετο τότε ἐν Πριήνῃ ἡ cumulatio τῶν δύο ἐξουσιῶν. Εἰ καὶ δὲν ἀποκλείεται τοῦτο, δὲν εἶναι ἐν τούτοις πρὸς τοῦτο ἐπαρκὲς

τὸ μόνον μνημονευθὲν τεκμήριον, διότι δὲν εἶναι καὶ ἀναντιλέκτως σαφές. Κατὰ τὸ γράμμα τῆς ἐπιγραφῆς δὲν εἶναι ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ ἦρξεν ὁ Πριηνεὺς ἐκεῖνος τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν νεωποιίαν συγχρόνως, ἀλλὰ δυνατὸν νὰ συνέβη τοῦτο κατὰ χρόνους κεχωρισμένους. Ὅτι καλεῖται καὶ ὁ νεωποίης χαρακτηριστικῶς ***νεωποίης τῆς πόλεως,*** ἴσως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ξενίσῃ, διότι, ὅπως ὁ οἰκονόμος, οὕτω καὶ ὁ νεωποίης τῆς Πριήνης ἐπὶ τὰ ἱερὰ συμπάσης τῆς πόλεως, ὡς εἴδομεν, καθίστατο.

7. Σάρδεις.

Τὴν ὕπαρξιν ναοποιῶν ἐν Σάρδεσι διδάσκει ἡ οὐχὶ πρὸ μακροῦ ἐν ταῖς Ἀμερικανικαῖς ἀνασκαφαῖς τῶν Σάρδεων εὑρεθεῖσα, ἀπὸ πάσης δὲ ἀπόψεως ἀξιόλογος ***συγγραφὴ ὑποθήκης*** ἐν μορφῇ ***πράσεως ἐπὶ λύσει*** τοῦ 200 περίπου π. Χ., τὴν ὁποίαν ἐδημοσίευσαν ὁ W. H. Buckler καὶ ὁ D. M. Robinson ἐν Amer. Journal of Archaeology XVI 1912, 11 ἑ. [1].

Περὶ βραδυτέρας ἢ ἡ ἐν AJA προταθεῖσα χρονολογήσεως τῆς ἐπιγραφῆς ἔγραψεν ὁ Wilamowitz ἐν Gött. gel. Anz. 1914, 89 σημ. καὶ ὁ Wilhelm ἐν Jahreshefte XVII 1914, 78. Ὁ Sir W. Ramsay καὶ ὁ B. Haussoullier ὡσαύτως χρονολογοῦσι τὴν ἐπιγραφὴν εἰς τοὺς περὶ τὸ 200 π. Χ. χρόνους (ἐν ἐπιστολῇ)· πρβ. Sardis I, 1 (1904-1914). Leyden 1922 σελ. 52 σημ. 2.

Ἐν col. I στίχ. 2 ἑ. (AJA αὐτ. σελ. 12) κεῖται:

ἐπειδὴ νῦν οἱ νεωποῖαι τὸ χρυσίον τῆς παρακαταθήκης τὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἀπαιτοῦσι παρ' ἐμοῦ, ἐγὼ δὲ οὐκ ἔχω [πόθεν ἀποδώσω αὐτοῖς κλπ.

Ἐν δὲ col. II στίχ. 6 (AJA αὐτ. σελ. 13):

καὶ οἱ νεωποιοὶ (sic) ***ὑπὲρ τούτων ἐκδικαιούσθων καὶ κρινέσθωσαν πρὸς [τοὺς ἀντιποιουμένους***
ὡς ἂν βούλωνται καὶ ἐγὼ Μνησίμαχος καὶ οἱ ἐμοὶ ἔκγονοι ἀποτείσομεν [εἰς τὸ Ἀρτέμιδος κλπ.

Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην δὲν μαρτυροῦνται μόνον ἁπλῶς ἐν Σάρδεσιν, οἱ ***νεωποῖαι*** ἢ ***νεωποιοί,*** κατ' ἀμφοτέρους τοὺς τύπους ἀναφερόμενοι, ἀλλὰ παρέχεται ἡ εὐκαιρία νὰ διαπιστωθῇ περαιτέρω καὶ ἡ δικαιοδοσία αὐτῶν ἐν τῇ οἰκονομικῇ διοικήσει τῆς εἰς τὸ μέγα καὶ σημαντικὸν ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος ἀνηκούσης περιουσίας.

---

[1] [Πρβ. νῦν καὶ Picard Ephèse 98(6)].

Καὶ ἐν Σάρδεσιν, ὅπως καὶ ἀλλαχοῦ εἴδομεν τοῦτο συμβαῖνον, οἱ ναοποιοὶ εἶναι ἀνώτατοι οἰκονομικοὶ ἄρχοντες τοῦ ἱεροῦ, ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ φύσεως τῆς ἀρχῆς αὐτῶν ὁρμώμενοι παρέχουσιν ἐκ τῶν ἱερῶν χρημάτων καὶ δάνεια εἰς ἰδιώτας ἐπὶ ὑποθήκῃ ἐν μορφῇ πράσεως ἐπὶ λύσει. Ἐὰν δὲ τυχαίως μόνον τοῦτο μαρτυρεῖται περὶ τῆς δικαιοδοσίας τῶν ναοποιῶν τῶν Σάρδεων, δὲν εἶναι τολμηρὸν νὰ εἰκάσωμεν ὅτι καὶ πᾶσα ἄλλη πρᾶξις εἰς τὴν διαχείρισιν καὶ αὔξησιν τῆς ἱερᾶς περιουσίας ἀναγομένη, εἰς αὐτοὺς θὰ ἀπέκειτο, μάλιστα δὲ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἔνθα ἡ διοίκησις τῶν ἱερῶν προσόδων ἦτο τελειότατα ὠργανωμένη.

Τὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ ἱερά, μάλιστα δὲ τὰ σημαντικὰ ἐξ αὐτῶν μετὰ τῶν μεγάλων αὐτῶν περιουσιῶν, ἐν τῇ διαχειρίσει τῆς περιουσίας αὐτῶν καὶ ἀπὸ τῆς ἐπιθυμίας εἴτε νὰ διευκολύνωσιν εἴτε νὰ κερδήσωσιν, ἐξειλίχθησαν σὺν τῷ χρόνῳ εἰς πιστωτικὰ τρόπον τινὰ ἱδρύματα (πρβ. AJA ἔνθ' ἀνωτ. 59.=BCH XIV 1890, 438 (Δήλου). W. Otto Priester und Tempel im hellenist. Aegypten I 318 ἑ. [Mitteis Savigny Zeitschr. Rom. Abt. XIX 1898, 198 ἑ.]. Büchsenschütz Besitz und Erwerb im griech. Altertum 506 ἑ. Ephesos I 261. 279). Ὁ Preisigke Girowesen im griech. Aegypten (1910) 7 παρατηρεῖ ὀρθῶς περὶ τῶν Πτολεμαϊκῶν ναῶν ὅτι ἔχουσι μὲν καὶ οὗτοι τραπέζας, ἀλλ' αἱ τράπεζαι αὗται δὲν εἶναι ἱεραὶ ἢ τῶν ναῶν ***τράπεζαι*** ἐν τῇ κυρίᾳ τῆς λέξεως σημασίᾳ, ἀλλὰ μόνον ***ταμεῖα*** τῶν ναῶν, τὰ ὁποῖα ἤσκουν τὴν οἰκονομικὴν διοίκησιν τοῦ ναοῦ ὡς νομικοῦ προσώπου. Ἂν τὰ ταμεῖα ταῦτα ἐξετέλουν καὶ τραπεζιτικὰς πράξεις δὲν εἶναι γνωστὸν (πρβ. Preisigke καὶ σελ. 39).

8. Τέως.

Περὶ τῆς ὑπάρξεως ναοποιῶν ἐν Τέῳ ἔχομεν μίαν μόνον ἐπιγραφικὴν μαρτυρίαν CIG II 3062 ὑστέρων Ἑλληνικῶν χρόνων, καὶ ταύτην δ' ὅμως οὐχὶ ἀπολύτως ἀσφαλῆ.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἐκδοθεῖσα τὸ πρῶτον κατὰ κακὸν ἀντίγραφον ὑπὸ τοῦ Pococke Inscr. ant. II p. 20 n. 1, ἐξεδόθη ἐκ νέου κατ' ἐκεῖνον ὑπὸ τοῦ Boeckh μετ' ἀποπειρῶν ἀποκαταστάσεως τοῦ παραναγνωσθέντος ὑπὸ τοῦ Pococke ὀρθοῦ κειμένου. Ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Pococke παραδεδομένῳ κειμένῳ στίχῳ 4 κεῖται: ΕΩΠΟΙΣΕΦΕΙΚΙΟΝΑΕ, ὁ δὲ Boeckh ἀναγινώσκει: ***ν]εωποι[[οῖ]]ς ?*** — εἰκόνα[ς?

Τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιγραφῆς, ἀναφερομένης εἰς τελετὰς τοῦ Διονύσου [1] ἐν Τέῳ, δὲν ἀντίκειται βεβαίως εἰς τὴν ἐνδεχομένην μνείαν ***νεωποιῶν*** ἐν αὐτῇ, ἀλλὰ πᾶσα περαιτέρω εἰκασία περὶ τῶν ναοποιῶν τούτων καθίσταται ἀδύνατος

[1] [Εἰς τὸν Boeckh στηριζόμενος δέχεται τὴν ὕπαρξιν ναοποιῶν τοῦ ἐν Τέῳ ***Σητανείου Διονύσου*** ὁ Picard Ephèse $98_{,6}$· πρβ. καὶ $406_{,5}$. $686_{,3}$ μετὰ τῶν παραπομπῶν. Περὶ τοῦ Σητανείου Διονύσου καὶ ὁ Höfer ἐν Roscher Mythol. Lex. IV 784].

διὰ τὸ ἀβέβαιον τῆς μαρτυρίας, τοσούτῳ δὲ μᾶλλον, καθ' ὅσον ὁ Waddington δημοσιεύων ἐκ νέου τὴν ἐπιγραφὴν μετ' ἰδίαν ἀνάγνωσιν παρὰ Le Bas Voyage III, 2 σελ. 90 ἀριθ. 50 ἀποκαθιστᾷ τὸν στίχ. 4 ὡς: ***φιλανθ]ρώποις ἐφεικτὸν λε[*** — — —, φαίνεται δὲ τοῦτο πιθανώτατον.

9. Ἔφεσος.

Αἱ περὶ τῆς ἐν Ἐφέσῳ ναοποιίας ἐπιγραφικαὶ πηγαὶ εἶναι ἄφθονοι, ὀφείλονται δὲ εἰς τὴν συστηματικὴν καὶ μακρὰν ἐξερεύνησιν, τῆς ὁποίας ἔτυχεν ἡ Ἔφεσος παρά τε τῶν Ἄγγλων ἐν τῷ Ἀρτεμισίῳ καὶ παρὰ τῶν Αὐστριακῶν ἰδίᾳ καὶ ἐν μείζονι ἐκτάσει ἐν τῇ Ἑλληνιστικῇ πόλει.

Μετὰ τὰς ἐργασίας τοῦ Wood, ὅστις ἀπεθησαύρισε πρὸς ἄλλοις καὶ τὰς ἐπιγραφὰς ἐν ταῖς Discoveries at Ephesus, ἡ κυρία συναγωγὴ τῶν Ἐφεσιακῶν ἐπιγραφῶν ἀπόκειται κατ' ἔκδοσιν τοῦ Hicks ἐν τῷ 3ῳ τόμῳ τῶν Ancient Greek Inscriptions τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου, πολύτιμον δὲ ταύτης συμπλήρωμα εἶναι αἱ ἐν τῷ 2ῳ τόμῳ τῶν Forschungen in Ephesos (1912) δημοσιευθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Heberdey ἐπιγραφαί, αἱ ἐκ τοῦ θεάτρου προερχόμεναι καὶ ἐν πολλοῖς συμπληροῦσαι τὰς πρότερον ὑπὸ τοῦ Hicks ἐκδοθείσας. Εἰς ταύτας προστίθενται καὶ ἄλλαι σποραδικῶς δημοσιευθεῖσαι ἐν τοῖς Jahreshefte τοῦ ἐν Βιέννῃ Αὐστριακοῦ ἀρχαιολογικοῦ καθιδρύματος. Βοηθήματα πρὸς ἐξέτασιν τῆς ἐν Ἐφέσῳ ναοποιίας εἶναι πρὸς τῇ ἀνωτέρω ἐν σελ. 260 μνημονευθείσῃ ἀνασκοπήσει τοῦ Hicks BM Inscr. III 80 καὶ τὰ εἰς τὰς οἰκείας ἐπιγραφὰς τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου ὑπομνήματα αὐτοῦ, πρὸς δὲ τούτοις αἱ ἐν τοῖς παραρτήμασι τῶν Forschungen in Ephesos II ἀναγραφαὶ τῶν ἐπιγραφικῶν μαρτυρίων περὶ τῶν διαφόρων ἀρχόντων τοῦ ἱεροῦ. Τινὲς τῶν ἐπιγραφῶν εὑρίσκονται καὶ παρὰ Le Bas-Waddington Voyage de l'Asie Mineure, Inscriptions. [Πρόσθες νῦν καὶ Picard Ephèse 98-103].

Ἐπειδὴ τὸ πλῆθος τῶν ἐξ ἐπιγραφῶν τεκμηρίων περὶ τῶν ναοποιῶν τῆς Ἐφέσου εἶναι μέγα, διὰ δὲ τὸ ταυτόσημον σχεδὸν τοῦ περιεχομένου τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν ἡ ἐπανάληψις τῶν οἰκείων ἐπιγραφικῶν χωρίων ἐνταῦθα θὰ ἀπέβαινεν ἀνιαρά, χωρὶς νὰ εἶναι ἀναγκαία, ὅσον αἱ προηγούμεναι ἄλλων τόπων ἐπιγραφικαὶ ἀναγραφαί, κρίνω προτιμότερον νὰ παραθέσω πρῶτον ἀριθμητικῶς ὅσας συνεκέντρωσα πηγάς, νὰ εἰσέλθω δὲ μετὰ ταῦτα εἰς τὴν συστηματικὴν περὶ τῶν Ἐφεσίων ναοποιῶν ἐξέτασιν.

Πηγαί: BM Inscr. III 448,20 (306-302 π. Χ.). ***450,***9 (302 π. Χ.). ***451,***4 (300 π. Χ.). ***452,*** 4 (302 π. Χ.). ***453*** + ***453ª,*** 15 (300 π. Χ.). ***454,***5. ***455,***8. ***458,***6. ***461,***2. ***465,***5. ***467,***4. ***471,***3. ***477,***20. ***481*** (ψηφίσματα ὑπὲρ Γ. Οὐιβ. Σαλουταρίου 104 μ. Χ., συχνὴ μνεία νεοποιῶν) = Ephesos II ἀριθ. ***27,*** 48. 94. 146. 209. 269. 299. 423. 544. 560 πρβ. ***28ᵇ,*** 22. ***511*** = Ephesos II

ἀριθ. 47, 2 (χρ. Δομιτιανοῦ, 81-96 μ. Χ.). ***514;*** (χρ. Μ. Αὐρηλίου Ἀντωνίνου 161-180 μ. Χ.). ***566. 567. 568. 569. 570. 570a. 521. 575,*** 4. 10. ***578a. b. 578c. 579a. 579b. 582b,*** 6. ***589a. 590a. 590b.***

Ephesos II: 4, 14. ***5,*** 12. ***8,*** 5. ***9,*** 4. ***27*** (BM Inscr. 481). ***28b,*** 22. ***29,*** 18. Σελ. 106=Wood Discov. in Ephesus, inscr. from the August. ἀριθ. 11. ***83c.***

Le Bas-Waddington Voyage archéol. III, 2 σελ. 67 ἀριθ. ***152***=CIG II 2982· ἀριθ. ***155***=CIG II 2985· σελ. 68 ἀριθ. ***161***=CIG II 2987.

Ὄνομα καὶ ἵδρυσις τῆς ἀρχῆς. Ὁ τύπος τοῦ ὀνόματος τῶν Ἐφεσίων ναοποιῶν κυμαίνεται, καθ' ἃ ἤδη παρετήρησε καὶ ὁ Hicks BMI III σελ. 80, ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς, τούτων δὲ αἱ μὲν ἀρχαιότεραι παρέχουσι τὸν τύπον ***νεωποίης,*** ὅστις εἶναι ὁ ἀρχέγονος Πανιώνιος, (***BMI*** 448. 450. 451. 452. 453a. 454. 455. 458. 461. 465. 467. 471. 477. ***Ephesos II*** 4. 5. 8. 9), αἱ δὲ νεώτεραι, αἱ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τοὺς Ρωμαίους κατὰ τὸ πλεῖστον ἀναγόμεναι, παρέχουσι τὸν τύπον ***νεοποιός,*** ὅστις καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Μ. Ἀσίας ἐν τοῖς ὑστέροις ἐκείνοις χρόνοις, ὡς εἴδομεν, κρατεῖ (***BMI*** 481. 511. 514. 566. 567. 568. 569. 570. 570a. 571. 575. 578c. 579a. b. 582. 588. 589a;. 590a. b. ***Ephesos II*** 27. 28b. 47. 83c. Σελ. 106. ***Le Bas-Waddington*** 152). Ἀναλόγως τῶν χρόνων κανονίζεται ἡ ὀρθογραφία καὶ τοῦ ρήματος ***νεωποιῶ*** ἢ ***νεοποιῶ.*** Ἐν τοῖς ὑστέροις δ' ὅμως χρόνοις παρὰ τὸ συνηθέστερον ***νεοποιῶ*** ἀπαντᾷ καὶ ὁ τύπος ***νεωποιῶ,*** πρὸς δὲ τούτοις καὶ ***νεωποῶ.***

Πότε ἱδρύθη ἡ ἀρχὴ τῶν νεωποιῶν ἐν Ἐφέσῳ δὲν γινώσκομεν. Διότι ἀναφέρεται μὲν αὕτη τὸ πρῶτον ἐν ἐπιγραφαῖς τοῦ τέλους τοῦ 4ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου π. Χ. αἰῶνος, ἀλλ' ἐπειδὴ στερούμεθα σχετικῶν προγενεστέρων ἐπιγραφικῶν μνημείων, δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν μετ' ἀσφαλείας ὡς χρονικὴν ἀφετηρίαν τῶν ἀρχόντων τούτων τοὺς ὑστέρους ἐκείνους χρόνους. Τοὐναντίον εἶναι πιθανώτατον ὅτι καὶ ἐν Ἐφέσῳ, ὑπῆρχον οἱ ***νεωποῖαι*** καὶ ἐν πολλῷ προγενεστέροις χρόνοις. Ἐνισχύει δὲ τὴν πιθανότητα ταύτην ἡ ἐν Ἁλικαρνασσῷ ἤδη ἐν τῷ προτέρῳ ἡμίσει τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνος ἀσφαλῶς μεμαρτυρημένη, ὡς ἀνωτέρω εἴδομεν, ὕπαρξις νεωποιῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν Μιλήτῳ-Διδύμοις καὶ ἡ ἐν Ἰασῷ, ἴσως δὲ καὶ ἡ ἐν Σάρδεσι ναοποιία, ἦσαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, μετὰ τὰ ἀνωτέρω εἰρημένα, πολὺ ἀρχαῖαι.

Διὰ ταῦτα κρίνω πιθανὸν ὅτι ἐν Ἐφέσῳ κατεστάθησαν τὸ πρῶτον νεωποῖαι, ὅτε παρέστη ἡ ἀνάγκη τῆς εἰς τὴν Ἐφεσίαν θεὰν οἰκοδομίας μεγάλου ναοῦ ἤτοι τοῦ πρώτου μεγάλου ἀρχαϊκοῦ ναοῦ, ὁ ὁποῖος διεδέχθη τὸ πανάρχαιον μικρὸν ἱερὸν καὶ προηγήθη τοῦ μεγαλοπρεποῦς διπτέρου τοῦ Χερσίφρονος καὶ τοῦ Μεταγένους τοῦ 6ου π. Χ. αἰῶνος (Περὶ τῶν περιόδων τοῦ Ἀρτεμισίου πρβ. D.G. Hogarth Excavations at Ephesus. The archaic Artemisia (London 1908), 1ἑ. 52ἑ.

σύνοψιν δὲ παρὰ J. Keil Ephesos, ein Führer durch die Ruinenstätte und ihre Geschichte (Wien 1915) 31-35). Καὶ ἐν τῷ 6ῳ αἰῶνι ***νεωποῖαι*** θὰ εἶχον τὴν ἐποπτείαν τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ ναοῦ, ἴσως δὲ τότε ἀνεπτύχθη περισσότερον καὶ ὠργανώθη ἡ συναρχία αὕτη· ἀλλ' οὐδὲν διεσώθη μαρτύριον ἐκ τῆς περιόδου ἐκείνης. Διὰ τοῦτο δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ γινώσκωμεν καὶ ἂν διετηρήθη ἡ ναοποιία μετὰ τὸ πέρας τῆς οἰκοδομίας τοῦ ναοῦ ὡς διοικητικὴ ἀρχή, ὥστε ἡ ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις ἐμφάνισις αὐτῆς νὰ μὴ εἶναι ἀναβίωσις, ἀλλὰ συνέχεια. Ὅτι δ' ὅμως ἡ ἐν Δελφοῖς ναοποιία συνετέλεσεν ὁπωσδήποτε εἴτε εἰς ἐπίρρωσιν εἴτε, ὅπερ πιθανώτερον, εἰς ἀναβίωσιν καὶ τῆς ἐν Ἐφέσῳ ναοποιίας δὲν εἶναι οὐδόλως τολμηρὸν νὰ εἰκάσῃ τις (πρβ. ἀνωτέρω σελ. 288).

Ἀριθμὸς τῶν ναοποιῶν. Καὶ ἐν Ἐφέσῳ, καθ' ἃ καὶ ἀλλαχοῦ πλὴν τῆς Ἰριήνης, ἡ ἀρχὴ τῆς ναοποιίας δὲν ἦτο ἑνὸς μόνου, ἀλλὰ πλειόνων ἀνδρῶν ἀρχή. Βάσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν συναρχόντων ἦτο καὶ ἐνταῦθα ὁ ἀριθμὸς τῶν φυλῶν τῆς Ἐφέσου ἤτοι τῶν πέντε ἀρχικῶν (Ἐφεσέων, Τηΐων, Καρηναίων, Βεμβιναίων, Εὐωνύμων) καὶ τῶν ἑκάστοτε προστιθεμένων πρὸς τιμὴν διαφόρων Ρωμαίων αὐτοκρατόρων· πρβ. ἀνωτέρω σελ. 259 ἑ. — Πλήρη ἀναγραφὴν ναοποιῶν κατὰ φυλὰς παρέχει ἡ ἐπιγραφὴ BMI III 578a-b. Ἀναφέρονται ἓξ φυλαί: Ἐφεσέων, Σεβαστή, Τηΐων, Καρηναίων, Εὐωνυμέων καὶ Βεμβεναίων καὶ ἀνὰ δύο ναοποιοὺς ἐξ ἑκάστης. Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει ὡς ἑξῆς: ***Ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος ἐτείμησαν τοὺς νεωποιήσαντας ἐπὶ πρυτάνεως — — — Δημητρίου ἐνιαυτῷ. Φυλῆς Ἐφεσέων· Δημήτριος Μηνοφίλου τοῦ Τρύφωνος Βορεύς, Θόας Δρακοντομένους Οἴνωψ. Σεβαστῆς· Ἀλέξανδρος Σωκλήους τοῦ Ἀλεξάνδρου Λαβάνδηος, Πυθίων Περιγένους τοῦ Ἐχάνδρου Σιεύς. Τήϊοι· — — — — ας Ἑρμολάου Ἐχεπτολεμεύς. Καρηναῖοι· Εὐσέβης Δεικαίου Πεῖος, Τρύφων Τρύφωνος τοῦ Νεικαγόρου Χηλώνιος. Εὐώνυμοι· Ἡράκλειτος Ἡρακλείτου τοῦ Ἀπολλωνίου Γλαύκης, Ἀπελλᾶς Μηνοδότου Πολύκλης. Βεμβεναῖοι· Πρεσβέων Τειμοθέου Αἰγώτεος,*** [ἐλλείπει τὸ ὄνομα ἑνὸς ναοποιοῦ].

Ἄλλη ἀναγραφὴ ναοποιῶν, ἀλλ' οὐχὶ πλήρης αὕτη, εἶναι ἡ BM Inscript. 579b, ἥτις ἔχει τὴν ἑξῆς, διαφέρουσάν πως τῆς ἄλλης, διατύπωσιν: ***Ἀγαθῇ τύχῃ· Οἵδε ἐνεποίησαν σὺν καὶ τοῖς συνάρχουσιν αὐθαίρετοι· πρυτάνεως — — — Οὐσκωνία Ἀν — — —, ἱερατευούσης Λα — — ανῆς, ἱεροκήρυκος Μάρκου. Κράτερος Ποπλίου φυ(λῆς) Καρηνέων — — — Ἐφεσέων χι(λιαστὺν) Λεβέδιος, [ἓκ;]μηνοι γενόμενοι καὶ δωδεκαταῖοι, ἁγνῶς καὶ δικαίως ἐκτελέσαντες τὴν ἀρχήν.*** Ἡ συμπλήρωσις ***ἕκμηνοι*** ὀφείλεται εἰς τὸν Hicks, ἀλλ' ἴσως εἶναι πιθανώτερον νὰ συμπληρώσωμεν ***σύμμηνοι.***

Ἀναγραφὴν ναοποιῶν περιέχει καὶ ἡ παρὰ Boeckh CIG II 2982 = Le Bas-Waddington 152 ἑξῆς ἐπιγραφή: ***Οἵδε ἐνεποίησαν αὐθαίρετοι ἐπὶ πρυτάνεως***

Τιβερίου Κλαυδίου Διοδώρου Ρωμύλου, ἱερατευούσης Κλαυδίας, Οὐαλεριανοῦ θυγατρός, Βαλεριανῆς, ἱεροκηρυκεύοντος — —.

Ὡσαύτως ἡ ἐπιγραφὴ BMI 590 ἐν μὲν τῷ πρώτῳ αὐτῆς μέρει a περιέχει εὐχαριστίας ναοποιῶν ἀνὰ ἕνα, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ b εὐχαριστίας πάντων ὁμοῦ τῶν συναρξάντων ναοποιῶν. Ἀλλὰ τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον συμπεπληρωμένον συμφώνως πρὸς τὴν διάταξιν τῶν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ BMI 578a - b φυλῶν.

Δὲν ἀπομένει ἄρα ἀμφιβολία ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ναοποιῶν ἐρρυθμίζετο πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν φυλῶν, ἦσαν δὲ οὗτοι δώδεκα, ὅτε αἱ φυλαὶ ἦσαν ἕξ, θὰ ἦσαν δὲ δέκα, ὅτε αἱ φυλαὶ ἦσαν ἀκόμη πέντε, πλείονες δὲ ὅτε αὗται ἦσαν πλείονες.

Διάρκεια καὶ ὀργάνωσις. Ὅτι ἡ ἀρχὴ ἦτο ἐνιαυσία, τοὐλάχιστον κατὰ τοὺς χρόνους τῶν εἰρημένων ἐπιγραφῶν, ἐμφαίνεται ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς τιμητικῆς ἐπιγραφῆς 578: ***Ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος ἐτείμησαν τοὺς νεοποιήσαντας ἐπὶ πρυτάνεως κλπ. ἐνιαυτῷ.*** Τὸ αὐτὸ ἐξάγεται καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς 579b, ἔνθα πάλιν ἐν ἀρχῇ μὲν ἀναφέρεται ὁ ἐνιαύσιος πρύτανις, ἐν τέλει δὲ δηλοῦται ὅτι οἱ ναοποιοὶ ἐξετέλεσαν τὴν ἀρχὴν ***[σύμ;]μηνοι γενόμενοι καὶ δωδεκαταῖοι*** ἤτοι ἐντὸς ἑνὸς ἔτους. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ δὲν ἀναγράφονται πάντες οἱ ναοποιοὶ ὀνομαστί, ἀλλὰ μόνον δύο, εἷς ἐκ τῆς φυλῆς Καρηναίων καὶ εἷς ἐκ τῆς φυλῆς Ἐφεσέων, τῶν ὑπολοίπων δέκα δηλουμένων ἐν ἀρχῇ διὰ τῆς φράσεως ***οἵδε ἐνεοποίησαν σὺν καὶ τοῖς συνάρχουσιν αὐθαίρετοι.*** Τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ CIG 2892, διότι καὶ ἐνταῦθα περὶ ***αὐθαιρέτων*** πρόκειται, ὡς καὶ ἐν τῇ προηγουμένῃ.

Πρὸς διευκόλυνσιν τῆς διεξαγωγῆς τῆς ἐργασίας αὐτοῦ τὸ ἀρχεῖον τῶν ναοποιῶν κατενέμετο εἰς μηνιαίας ἐπιτροπείας ἐκ δύο μελῶν, τοῦτο δὲ ἐξάγεται ἔκ τινων ἐπιγραφῶν τῆς Ἐφέσου, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρουσι τοιούτους συμμήνους ναοποιοὺς ἀνὰ δύο. BMI III 579a: ***Ἀγαθῇ Τύχῃ. Εὐχαριστῶ τῇ Ἀρτέμιδι Στεφάνου Συνέτου μετὰ καὶ τοῦ υἱοῦ Στεφάνου καὶ τοῦ συνμήνου μου Πο(πλίου) Αἰλίου Πλουτογένους.*** BMI 586a, 5. Εἰς ταύτας προστίθεται καὶ ἡ νέα ἐκ τοῦ Θεολόγου ἐπιγραφὴ ἡ ἐν στίχ. 5 ἀναφέρουσα ὅτι ὁ αὐθαίρετος νεοποιὸς ἐπετέλεσε τὴν ἀρχὴν ***μετὰ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ Διογένους,*** ἐν δὲ στίχ. 16 ἑ. μνημονεύουσα ***σύμηνον Αὐρ(ήλιον) Ἐπάγαθον.*** Ὁ Hicks μὴ ἐννοήσας τὴν λέξιν ***σύμμηνος*** καὶ μεταγράφων αὐτὴν μετὰ κεφαλαίου τοῦ ἀρχικοῦ: ***Σύμμηνος,*** κατασκευάζει κύριον ὄνομα, ἀναγκάζεται δὲ διὰ τοῦτο καὶ νὰ συμπληρώνῃ ἐσφαλμένως τὰ ἐλλείποντα, ὡς ἐν 579α, γράφων: ***καὶ τοῦ Συνμήνου το]ῦ Πο. Αἰλίου Πλουτογένους*** καὶ ἐν 589α στίχ. 4 ἑ. γράφων: ***Λουκία καὶ Μελίτῃ/ [σὺν καὶ τῷ υἱῷ Σ]υνμήνῳ μου κλπ.*** καὶ ἐν στίχ. 8 ***σὺν καὶ . . . Συνμή]νῳ τῷ υἱῷ αὐτοῦ*** ἀντὶ ἄλλου κυρίου ὀνόματος λήγοντος εἰς -νος.

Οἱ ***σύμμηνοι*** οὗτοι ναοποιοὶ τῆς Ἐφέσου ἀναμιμνήσκουσι τοὺς ***ἐπιμηνιεύοντας*** τῶν Δελφῶν [1]. Ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Καρικῆς Ἀφροδισιάδος παρὰ Paris-Holleaux ἐν BCH IX 1885 σελ. 69 στίχ. 41 κεῖται πρὸς δήλωσιν τοῦ συνάρχοντος ἡ λ. ***σύντροφος (Προνοησαμένου τῆς ἀναστάσεως τοῦ ἀνδριάντος Ἀντιδωρίδου τοῦ ἱεροῦ θεᾶς Ἀφροδείτης, τοῦ συντρόφου αὐτοῦ).***

Ἂν οἱ σύμμηνοι οὗτοι ναοποιοὶ τῆς Ἐφέσου ἐκληροῦντο ἰδιαιτέρως διὰ τὴν μηνιαίαν αὐτῶν ταύτην ὑπηρεσίαν ἢ ἦσαν δι' αὐτῆς τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν ἐκλογῆς καὶ ἐπὶ τὴν μηνιαίαν ἐναλλαγὴν καθωρισμένοι ἤτοι ἂν ἦσαν οἱ δύο ἐξ ἑκάστης φυλῆς ἐκλεγόμενοι καὶ ὡς σύμμηνοι προκαθωρισμένοι, δὲν εἶναι γνωστόν. Ἡ ἐπιγραφὴ BM 579b ἀναφέρει δύο ναοποιοὺς ἐκ διαφόρων φυλῶν καὶ δὴ καὶ οὐχὶ τακτικούς, ἀλλ' αὐθαιρέτους. Ἐὰν ἡ συμπλήρωσίς μου ***σύμμηνοι*** ἀντὶ ***ἔκμηνοι*** εἶναι, ὡς νομίζω, ὀρθή, τότε οἱ δύο σύμμηνοι τῆς Ἐφέσου ἐλαμβάνοντο ἐκ διαφόρων φυλῶν. Ὅτι δὲ ἡ πιθανωτάτη συμπλήρωσις εἶναι ***σύμμηνοι,*** ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι οὗτοι ***ἐνεποίησαν σὺν καὶ τοῖς συνάρχουσιν*** ἤτοι δηλοῦνται ὡς ἐκπροσωποῦντες τὴν ὅλην συναρχίαν.

Διδακτικωτέρα εἶναι ἡ μακροτάτη ἐπιγραφὴ ἡ περιέχουσα τὴν δωρεὰν τοῦ Γ. Οὐιβίου Σαλουταρίου τὴν γενομένην τῷ 104 μ. Χ. (BMI III 481. — Ephesos II 127 ἑ., ἀριθ. 27. (Πρβ. 28[6]. 29). — Laum Stiftungen in der gr. und röm. Antike II 82 ἀριθ. 74. = CIL III suppl. ἀριθ. 14195 (4-9) σελ. 2316, 25 κἑ. R. Heberdey Jahreshefte II 1899, Beibl. 43 ἑ. Ephesos II, 188 κἑ.). Ἐν στίχ. 268 ἑ. τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης λέγεται: ***δμοίως δώσει ἀπὸ τοῦ προγεγραμμένου τόκου κατὰ πᾶσαν νόμιμον ἐκκλησίαν δυσὶν νεοποιοῖς καὶ σκηπτούχοις*** κλπ. Δύο ἄρα νεοποιοὶ λαμβάνονται πρὸς ἐκπροσώπησιν τῆς συναρχίας. Ἐπειδὴ δὲ ***πᾶσα νόμιμος ἐκκλησία*** (πρβ. Brandis ἐν Pauly RE[2] V, 2165) εἶναι ἡ ἐντὸς ὡρισμένων ἐκ τῶν προτέρων χρονικῶν διαστημάτων, μηνῶν ἢ πρυτανειῶν, συνερχομένη ἑκάστοτε τακτικὴ τοῦ δήμου συνέλευσις, ὀφείλομεν ἀναγκαίως νὰ συμπε-

---

[1] Ἀνάλογοι πρὸς τοὺς συμμήνους τούτους, ἀλλ' ὡς αὐτοτελεῖς ἄρχοντες γνωστοὶ ἔν τε ταῖς νήσοις καὶ Μικρασιατικῇ Ἑλλάδι, εἶναι ***οἱ ἐπιμήνιοι*** οἱ διοικητικὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔχοντες καθήκοντα, τοὺς ὁποίους ἤδη ὁ Ἡσύχιος ὀρθῶς παραβάλλει πρὸς τοὺς ἱεροποιοὺς (Ziehen LGS 301 ἀριθ. 115, πρβ. 98 μετὰ τῶν οἰκείων παραπομπῶν). Τὴν καταγωγὴν τοῦ ὀνόματος ἀνάγουσιν οἱ περὶ τῶν ἐπιμηνίων γράψαντες εἰς τὰς ἐπιμηνίους θυσίας, τῶν ὁποίων τὴν φροντίδα θὰ εἶχον ἀρχῆθεν οἱ ἄρχοντες οὗτοι, οἱ ἔπειτα καὶ ἐπ' ἄλλας σημαντικωτέρας ἑορτὰς καθιστάμενοι. Μοὶ φαίνεται ἐν τούτοις πιθανώτερον ὅτι τὸ ὄνομα μᾶλλον αὐτοτελῶς ἀνεπτύχθη καὶ κεῖται κατ' ἔλλειψιν τοῦ οὐσιαστικοῦ ἱεροποιὸς ἢ ἄλλου τινὸς συγγενοῦς, ὅπως ὑπάρχουσιν ἐν Δελφοῖς ***ἐπιμηνιεύοντες ναοποιοὶ*** καὶ ἔπειτα ἁπλῶς ***ἐπιμηνιεύοντες,*** ἐν Ἐφέσῳ ***σύμμηνοι νεοποιοὶ*** καὶ ἁπλῶς ***σύμμηνοι*** κ.τ.τ. ***Ἐπιμηνίους*** ἐξ Ἐρετρίας ἐν ἀναγραφῇ ἐφήβων δημοσιεύει ὁ Παππαδάκης ἐν Ἀρχ. Δελτ. 1915, 171 στίχ. 33, νοῶν ἱεροποιοὺς σελ. 173 ἢ προβούλους σελ. 174. Περὶ τῶν ἐπιμηνίων πολιτικῶν ἀρχόντων ἤτοι τῶν ἐπιμηνίων τμημάτων τῆς βουλῆς τῶν διοικούντων ἐξ ἐπιτροπῆς τὰ ἔργα τῆς βουλῆς ἐν Ἴστρῳ, Λαμψάκῳ, Νάσῳ (Ἑκατοννήσοις) καὶ Σμύρνῃ πρβ. τελευταῖον καὶ Busolt Gr. Staatsk. 477_3 μετὰ τῶν οἰκείων παραπομπῶν καὶ Szanto ἐν Pauly RE[2] VI, 178.

ράνωμεν ὅτι καὶ οἱ πρὸς ταύτην ἀντιστοιχοῦντες ***δύο νεοποιοὶ*** ἐπὶ ἀνάλογον χρονικὸν διάστημα θὰ ἦρχον ἤτοι ἐπὶ ἕνα μῆνα, ἐνισχυόμεθα δ' ἐν ταύτῃ τῇ ἐκδοχῇ διὰ τῆς λ. ***σύμμηνος,*** τὴν ὁποίαν ἄλλοθεν ἐξεύρομεν. Οὕτω δὲ ἑρμηνεύεται καὶ ἡ ἑκάστοτε κατὰ πᾶσαν νόμιμον ἐκκλησίαν, ἤτοι κατὰ μῆνα, καταβολὴ τοῦ ἐκ τῶν τόκων τῆς δωρεᾶς τοῦ Σαλουταρίου ἀναλογοῦντος ποσοστοῦ ἢ δωδεκατημορίου, διότι λόγῳ μὲν ἦρχον πάντες οἱ ναοποιοὶ καθ' ὅλον τὸ ἔτος, ἔργῳ δ' ὅμως διεξῆγον τὴν ὑπηρεσίαν μόνοι δύο ἐξ αὐτῶν κατὰ μῆνα. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ναοποιοὶ ἦσαν δώδεκα ἢ καὶ ὀλιγώτεροι ἢ καὶ περισσότεροι ἀναλόγως τοῦ ἑκάστοτε ὑφισταμένου ἀριθμοῦ τῶν φυλῶν, ἡ δυὰς τῶν συμμήνων κατ' ἀνάγκην θὰ ἐπανήρχετο εἰς τὸ ἐπιμήνιον ἔργον καὶ δευτέραν φοράν. Ἄγνωστον μόνον παραμένει, ἂν ἐπανήρχετο ἡ δυὰς μετὰ τῆς αὐτῆς συνθέσεως ἤτοι ἐκ τῶν αὐτῶν προσώπων ἀποτελουμένη ἢ διάφορον ἔχουσα τὸν ἕτερον τῶν ναοποιῶν. (Ὁ Picard αὐτ. 102 δέχεται «deux pour deux mois»).

Δύο νεοποιοὶ ἀναφέρονται πιθανῶς ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιγραφῇ καὶ ἐν στίχ. 48: ***(συνεπιμελουμένων καὶ) δ[ύ]ο νε[οποι]ῶ[ν καὶ τοῦ σκηπτούχου*** κλπ. Ὡσαύτως κατὰ συμπλήρωσιν καὶ ἐν στίχ. 94. Ἐν δὲ στίχ. 543 ἑ. κεῖται: ***παρόντων δύο νεοποιῶν καὶ σκηπτούχου.*** Τέλος ἐν στίχ. 560 ὁρίζεται: ***ἐκ τῶν νεοποιῶν δύο καὶ οἱ ἱερονεῖκαι καὶ σκηπτοῦχος καὶ φύλακοι καὶ πάλιν ἀποφερέτωσαν*** (ἐνν. τὰς εἰκόνας) ***εἰς τὸ ἱερὸν*** κλπ. Ἁπλῶς δὲ ***νεοποιοὶ*** ἀναφέρονται ἐν στίχ. 146. 209. 299 καὶ 423. Καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ Ephesos II ἀριθ. 28b, ἥτις εἶναι ἀντίγραφον μέρους τῆς αὐτῆς δωρεᾶς τοῦ Σαλουταρίου, ἐν στίχ. 22 κεῖται: ***καθιέρωσε δὲ καὶ τοῖς ἐφήβοις καὶ νεοποιοῖς καὶ ἱερείᾳ καὶ σκηπτούχῳ καὶ ὑμνῳδοῖς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος δηνάρια*** κλπ.

Τὸ σύνολον τῶν Ἐφεσίων ναοποιῶν καλεῖται ἢ ἁπλῶς ***οἱ νεωποῖαι*** ἢ ***οἱ νεοποιοὶ*** ἢ ***τὸ συνέδριον τῶν νεωποιῶν.*** Τὸ τελευταῖον τοῦτο κεῖται ἐν Ephesos II ἀριθ. 83[c] καὶ CIL III suppl. 14195[5] ἐν διγλώσσῳ ἀναθηματικῇ ἐπιγραφῇ ἐπὶ μιᾶς τῶν βάσεων τῶν ἀναθημάτων τοῦ Γαΐου Οὐιβίου Σαλουταρίου. Ἐν τῇ ὀπισθίᾳ ἕδρᾳ τοῦ βάθρου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: ***Σεβαστῆς καὶ συνεδρίου νεωποιῶν καὶ συνεδρίου χρυσοφόρων καὶ συνεδρίου κουρήτων.*** Περὶ τῆς λέξεως συνέδριον ὡς καὶ περὶ τῶν ἰδίαν ἐν Ἐφέσῳ ἀποτελούντων συναρχίαν χρυσοφόρων εἴπομεν ἤδη ἀνωτέρω ἐν τῷ περὶ τῆς ἐν Ἀφροδισιάδι ναοποιίας λόγῳ. Συνέδριον δὲ ναοποιῶν μετ' ἰδίου γραμματέως γινώσκομεν ἤδη καὶ ἐκ Μαγνησίας (σελ. 304).

Ἐκ τῆς προηγουμένης γενικῆς ἀνασκοπήσεως τῶν κατὰ τὰς διαφόρους Ἑλληνικὰς πόλεις ναοποιικῶν ἀρχείων ἐδιδάχθημεν ὅτι τὰ πλεῖστα τούτων εἶχον σύστημά τι διοικήσεως τοῦ συνόλου καὶ ἱεραρχίας ἐν ἑαυτοῖς διὰ τῆς ὑπάρξεως

ἀρχινεοποιῶν ἢ πρωτονεοποιῶν [1] ἢ ἐν ἀρχῇ ναποῶν, προεδρευόντων τοῦ συνόλου ἢ δι' ὅλου τοῦ ἔτους ἢ κατὰ διαδοχήν. Ἐν Ἐφέσῳ δὲν ἔχομεν ἄμεσα ἐπιγραφικὰ μαρτύρια περὶ τοιαύτης τινὸς ἐσωτερικῆς ὀργανώσεως τοῦ συνεδρίου τῶν ναοποιῶν. Ὁ Hicks (BMI III σελ. 80) ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς ἐπιγραφῆς BMI III 578a.6. ***Ἡ βουλὴ [καὶ ὁ δῆμος ἐτείμη]***/[2]***[σα]ν τοὺς ν[εοποιήσαντας***/[3] ***ἐ]πὶ πρυτ[άνεως — — —]*** /[4]***Δημητρίου ἐνιαυτῷ,***/[5] ***φυλῆς Ἐφεσέων*** /[6]***Δημήτριος Μηνοφίλου τοῦ Τρύ***/[7]***φων[ο]ς, Βορεὺς κλπ.,*** ταυτίζων τὸν ἐν στίχ. 4 Δημήτριον πρὸς τὸν ἐν στίχ. 6 Δημήτριον Μηνοφίλου τοῦ Τρύφωνος Β(ω)ρέα, τὸν ἐκ τῆς φυλῆς Ἐφεσέων πρῶτον ἀναγραφόμενον ναοποιόν, ἀποφαίνεται ὅτι, ἐπειδὴ ὁ ἐκ τῆς φυλῆς Ἐφεσέων πρῶτος ναοποιὸς λαμβάνεται ὡς ἐπώνυμος τοῦ ἔτους τῆς συναρχίας ἐν τῇ ἀναγραφῇ ***(Δημητρίου ἐνιαυτῷ),*** εἶναι εὔλογον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ πρῶτος ναοποιὸς τῆς πρώτης φυλῆς τῶν Ἐφεσέων ἦτο ὁ καὶ μονίμως προεδρεύων τοῦ συνεδρίου [2]. Ἀλλὰ τὸ συμπέρασμα τοῦτο, τότε θὰ ἦτο ἀσφαλές, ἐὰν ὁ Δημήτριος τοῦ στίχ. 4 καὶ ὁ Δημήτριος Μηνοφίλου τοῦ στίχ. 6 ἦσαν ὄντως ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον. Διὰ τὴν κατάστασιν δ' ὅμως τῆς ἐπιγραφῆς, τῆς ὁποίας ἐλλείπουσι τὸ τέλος καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν στίχων, δὲν ἔχομεν λόγον τινὰ σοβαρὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι, ὅπως συνεπληρώθησαν οἱ στίχοι εἶναι ἄρτιοι καὶ δὲν χωρεῖ περαιτέρω συμπλήρωσις. Τοὐναντίον ἀποβλέπων εἰς τὰς ἄλλας ἐξ Ἐφέσου ἀναγραφὰς ναοποιῶν, νομίζω ὅτι αἱ γενόμεναι ἐν τῇ ἐπιγραφῇ 578 συμπληρώσεις δὲν εἶναι πλήρεις. Ἐν BMI III 570α ὁ εὐχαριστῶν νεοποιὸς χαρακτηρίζεται ἀπὸ στίχ. 2 κέ. — — ***ος νεοπ[οιὸς ἐν τ/ῇ ἱε]ρᾷ ἐκλησίᾳ (sic) [αἱρεθεὶς?]/ ἐν τῷ ἐπὶ πρυτάνε[ως — — /ου Εὐτυχίωνος Φαύστ[ου*** συμπληρωτέον: ***ἐνιαυτῷ]/ σὺν καὶ τῇ θυγατρί μου κλπ.*** Καὶ ἡ ἐπὶ βάθρου ἀνδριάντος τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ τῶν ναοποιῶν BMI III 528, πληρέστερον Ephesos II σελ. 106 ἀριθ. 18, λέγει: ***οἱ νεοποιήσαντες ἐν τῷ ἐπὶ πρυτάνεως Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀπολλωνίου Πασσαλᾶ τὸ β' ἐνιαυτῷ.***

Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ Ephesos II ἀριθ. 47, 2 (μέρος ἐν BMI III 511) κεῖται: ***Ἀρτέμιδι καὶ αὐτοκράτορι Δομετιανῷ Καίσαρι Σεβαστῷ Γερμανικῷ οἱ νεοποιήσαντες ἐπὶ γραμματέως Τίτου Φλαουίου Νέωνος.*** Ἐπωνύμως ἄρα λαμβάνεται ὁ γραμματεὺς ἀντὶ τοῦ πρυτάνεως.

Ἀναφέρω καὶ τὴν ἐν BMI III 578c εὐχαριστίαν τοῦ ναοποιοῦ Γαΐου Σκαπτίου Φροντείνου, ἐν τέλει τῆς ὁποίας (στίχ. 9 ἑ.) κεῖται ἀντὶ χρονολογίας: ***σπονδοποιοῦντος Θεοπόμπου γ' τοῦ Μενεκράτους ἱεροῦ.*** Ὡσαύτως ἐν BMI III

---

[1] **Εἰς τὰ ἀνωτέρω σελ. 296 μνημονευθέντα μετὰ τοῦ *πρῶτος* σύνθετα πρόσθες καὶ τὸ ἐξ Ἐφεσιακῆς ἐπιγραφῆς BMI III 596b, 6 ἑ. γνωστὸν *πρωτοκούρης* = προϊστάμενος τοῦ συνεδρίου τῶν κουρήτων.**

[2] **[Ὁμοίως νῦν καὶ ὁ Picard αὐτ. 100(5). 101(2)].**

579[6] στίχ. 4 κεῖται: ***πρυ[τάνεως*** — — —. Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ CIG II 2982 = Le Bas-Waddington (III, 2 σελ. 67) ἀριθ. 152 κεῖται ὡσαύτως ἡ κατὰ πρύτανιν χρονολογία: ***οἵδε ἐνεοποίησαν αὐθαίρετοι ἐπὶ πρυτάνεως Τιβερίου Κλαυδίου Διοδώρου Ρωμύλου, ἱερατευούσης Κλαυδίας κλπ.***

Κατὰ ταῦτα ἄρα νομίζω ὅτι καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ 578a-b ὁ στίχος 3 ἢ 2/3 πρέπει νὰ συμπληρωθῇ διὰ τῆς προσθήκης τῶν λ. ***ἐν τῷ*** πρὸ τῆς φράσεως ***ἐπὶ πρυτάνεως*** καὶ νὰ νοηθῇ τὸ ὄνομα ***Δημητρίου*** ὡς λείψανον τῶν ὀνομάτων τοῦ πρυτάνεως, διότι τότε μόνον ἀνακτᾷ ἡ ἐπιγραφὴ τὴν ἀκριβῆ καὶ ἀπρόσκοπτον αὐτῆς διατύπωσιν: ***ἐν τῷ ἐπὶ πρυτάνεως δεῖνος τοῦ Δημητρίου ἐνιαυτῷ.*** Οὕτω χωρίζεται ὁ πρύτανις δεῖνα τοῦ Δημητρίου ἀπὸ τοῦ ναοποιοῦ Δημητρίου τοῦ Μηνοφίλου, πίπτει δὲ καὶ ἡ εἰκασία τοῦ Hicks, ἡ καὶ ὑπὸ τῶν νεωτέρων εὐκόλως ἀποδεκτὴ γενομένη, περὶ τῆς προεδρίας τοῦ συνεδρίου τῶν ναοποιῶν ὡς καὶ τῆς ἐπωνυμίας τοῦ πρώτου Ἐφεσέως ναοποιοῦ.

Ἀξία σημειώσεως εἶναι ἡ καὶ ἀνωτέρω σελ. 319 μνημονευθεῖσα ἐπιγραφὴ BMI 579b, διότι ἀναφέρει δύο ναοποιούς, ἕνα μὲν τῆς φυλῆς Καρηναίων, τὸν δὲ ἄλλον τῆς φυλῆς Ἐφεσέων, οἱ ὁποῖοι ***[ἐνεοποίησαν σὺν] καὶ τοῖς συ[νάρχουσιν αὐ]θαίρετοι,*** κατὰ δὲ τὸν στίχ. 11 κέ. ***[ἔκ]μηνοι γενό[μενοι] καὶ δω[δεκαταῖοι].*** Περὶ τῶν συμπληρώσεων τοῦ Hicks εἶπον ἀνωτέρω, ὅτι δὲν φαίνεται πιθανὴ ἡ πρώτη, ἀντ' αὐτῆς δὲ ἔγραψα ***σύμμηνοι.***

Οἱ ναοποιοὶ τῆς Ἐφέσου, ἀνὰ δύο ἐξ ἑκάστης φυλῆς, ἐξελέγοντο κανονικῶς ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου καὶ δὴ καὶ ὑπὸ τῆς ***ἱερᾶς ἐκκλησίας,*** ἐν οἷς χρόνοις τοὐλάχιστον μαρτυρεῖται τοῦτο ὑπὸ τῶν ἐπιγραφῶν. Πολύτιμος ἐν τούτῳ εἶναι ἡ καὶ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα καὶ συμπληρωθεῖσα ἐπιγραφὴ BMI 570a, 2 ἑ.: ***νεοποιὸς ἐν τῇ ἱερᾷ ἐ[[κ]]κλησίᾳ [αἱρεθείς;] ἐν τῷ ἐπὶ πρυτάνεως — — ου Εὐτυχίωνος Φαύστου [ἐνιαυτῷ].*** Κατὰ τὴν ἱερὰν. ταύτην ἐκκλησίαν ἐγίνετο καὶ ἡ μεταφορὰ τῶν εἰκόνων καὶ τὰ ἄλλα, ὅσα μνημονεύει ἡ περὶ τῆς δωρεᾶς τοῦ Σαλουταρίου ἐπιγραφὴ Ephesos II, 27 στίχ. 48. 94. 543. 560 (πρβ. ἀνωτέρω σελ. 316. 321). Εἶναι δὲ εὔλογον ὅτι κατὰ ταύτην ἐγίνοντο καὶ αἱ ἐκλογαὶ ἀρχόντων συνδεομένων πρὸς τὴν διοίκησιν τοῦ ναοῦ τῆς μεγάλης θεᾶς.

Κατὰ τίνα τρόπον ἐξελέγοντο ἐν Ἐφέσῳ οἱ ναοποιοὶ δὲν εἶναι γνωστόν. Πιθανώτατον εἶναι ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ναοποιία συνεπήγετο καὶ τὴν ἀνάγκην ἀξίας παραστάσεως καὶ δαπανῶν βεβαίως πρὸς τοῦτο, ἡ ἐκλογὴ τῶν καταλλήλων πρὸς τὸ ἀξίωμα ἀνδρῶν ἐπέβαλλεν, ὅπως ὁ κύκλος τῶν προσώπων, τὰ ὁποῖα θὰ εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ δῆμος, εἶναι περιωρισμένος καὶ πληρῶν τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἀξιώματος.

Ὁ Hicks χαρακτηρίζων συντόμως ἐν BMI III σελ. 81 τὴν ἐν Ἐφέσῳ ναοποιίαν ἀποφαίνεται ὅτι, εἰ καὶ αὕτη δὲν ἦτο λειτουργία, ἀλλ' ἀρχὴ κανονική, ἐν

τούτοις οἱ μετερχόμενοι τὴν ναοποιίαν ὤφειλον νὰ εὐμοιρῶσι σημαντικῆς οἰκονομικῆς εὐπορίας. Ἐν τούτῳ ἐνισχύετο ὁ Hicks ὑπὸ τῆς Ἐφεσιακῆς ἐπιγραφῆς BMI 579b καὶ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἀφροδισιάδος Le Bas-Waddington 1596 bis, ἔνθα ἀναφέρονται ***αὐθαίρετοι νεοποιοί.*** Αὐθαίρετοι ναοποιοὶ μνημονεύονται καὶ ἐν τῇ ἐξ Ἐφέσου ἐπιγραφῇ Le Bas-Waddington 152=CIG II 2982. Προστίθεται δὲ νῦν καὶ ἡ νέα ἐκ τοῦ Θεολόγου ἐπιγραφὴ μετὰ τοῦ Τίτου Φλαουίου Ἀσκληπιοδώρου ὡς ***αὐθαιρέτου νεοποιοῦ.***

Ἀλλ' ἡ δήλωσις τοῦ αὐθαιρέτου ἤτοι τοῦ αὐτοπροαιρέτου καὶ ἑκουσίου τῆς ναοποιίας εἶναι ἐπαρκής, ὅπως χαρακτηρίσῃ τὴν ναοποιίαν ὡς λειτουργίαν ἤτοι ἄμισθον ἀρχὴν συνεπαγομένην καὶ οἰκονομικὰ βάρη πρὸς εὐπρόσωπον παράστασιν, διὰ τὰ ὁποῖα ἀκριβῶς φαίνεται ὅτι ἐν ὑστέροις χρόνοις δὲν ὑπῆρχε μεγάλη προθυμία πρὸς ἀνάληψιν αὐτῆς. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἰδίᾳ τονίζεται τοῦτο ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς. Προάγεται δὲ ἔτι μᾶλλον νὰ δεχθῇ τις τοῦτο ὑπὸ τοῦ γεγονότος ὅτι καὶ ἔνθα δὲν ἀναφέρεται τὸ ***αὐθαίρετον,*** ἁπαντῶσιν ἀδελφοὶ καὶ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογενείας συγχρόνως καὶ οὕτως εἰπεῖν ὁμαδικῶς ἐπιτελοῦντα τὴν ναοποιίαν, τοῦτο δὲ δυσκόλως θὰ ἦτο ἐπιτετραμμένον, ἂν προέκειτο περὶ τακτικῆς ἀρχῆς, ἔξω πάσης λειτουργικῆς φύσεως εὑρισκομένης. Πρβ. BMI III 579[a]. 588[b]. 589[a]. Παρὰ ταῦτα ἡ ἄμεσος καὶ ρητὴ ἐκ Πριήνης μαρτυρία περὶ τῆς ναοποιίας ὡς λειτουργίας, τὴν ὁποίαν ἀνωτέρω ἀνέπτυξα, κρατύνει τὴν εἰκασίαν περὶ τῆς λειτουργικῆς φύσεως καὶ τῆς Ἐφεσιακῆς ναοποιίας. Πρβ. καὶ Picard 101.

Ὅτι δὲ ἡ προσθήκη τῆς λ. αὐθαίρετος δὲν εἶναι μόνη αὕτη ἡ χαρακτηρίζουσα τὴν ναοποιίαν ὡς λειτουργίαν, ἀποδεικνύεται καὶ ἐξ ἄλλων ἐπιγραφῶν, ἔνθα ἄλλαι λειτουργίαι, ἀναμφισβητήτως ὡς τοιαῦται γνωσταί, ἰδιαιτέρως τονίζονται διὰ διαφόρων ἐπικουρικῶν τρόπον τινὰ ἐπιθέτων. Οὕτω π. χ. ἐν τῇ ἐκ Κύπρου ἐπιγραφῇ τοῦ ἔτους 29/30 μ. Χ. Dittenb. OGI II 583, 9 κεῖται: ***ὁ φιλόπατρις καὶ πανάρετος καὶ δωρεὰν καὶ αὐθαίρετος γυμνασίαρχος.*** Διὰ τούτου δὲ ἐξαίρεται ὅτι ὁ γυμνασιαρχήσας ἐκεῖνος δὲν ἀνέμεινε νὰ παρακληθῇ πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῆς πόλεως, ἀλλ' αὐθορμήτως προσήνεγκεν εἰς τὴν πατρίδα τὴν γενναιοδωρίαν αὐτοῦ. (Περὶ τῆς γυμνασιαρχίας ὡς λειτουργίας ἐν στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ Oehler ἐν Pauly RE[2] VII 1969 ἑ. 200 ἑ. Busolt Gr. St. 296. 427. 471. 495).

Τὴν αὐτὴν τῷ αὐθαίρετος σημασίαν ἔχει ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς καὶ ἡ λ. ***αὐτεπάγγελτος.*** Χαρακτηριστικὴ δὲ εἶναι ἡ ἐν τῇ καὶ ἀνωτέρω μνημονευθείσῃ σελ. 289 ἐπιγραφῇ τῆς Σάμου Dittenb. Syll.[3] III 1043 = Ziehen LGS 115, 5 διατύπωσις: ***ἐὰν δὲ αὐτεπάγγελτοί τινες πείσωσι τοὺς αὐτῶν χιλιαστῆρας, ἐπιμηνιεύειν ἕκαστον τοῖς αὐτοῦ χιλιαστῆρσι· ἂν δέ, αἱρεθείς τις ἢ αὐτὸς πείσας, μὴ ἐπιμηνιεύσῃ, εἰσπραχθήτω δραχμὰς διακοσίας.*** Πρβ. καὶ τὸ μακρὸν Βοιωτικὸν ψήφισμα ὑπὲρ τοῦ Ἐπαμεινώνδου Ἐπαμεινώνδου IG VII 2711, 101:

αὐτεπάγγελτος ὑπομείνας, ἣν ἄλλοι πολλοὶ καλούμενοι ἠρνήσαντο πρεσβείαν.

Ἀντὶ τοῦ αὐτεπάγγελτος ἀλλαχοῦ ὑπάρχει ἡ φράσις ***ἐξ ἐπαγγελίας*** κ.τ.τ. Πρβ. π. χ. τὰς νεωστὶ δημοσιευθείσας ἐπιγραφὰς τῆς Καρικῆς Λαγίνης παρὰ Hatzfeld BCH XLIV 1920, 72 ἀριθ. 3, 2 ἑ. ***ἱερατεύσαντα ἐξ ἐπανγελίας τρὶς τῆς μεγίστης θεᾶς Ἑκάτης***· σελ. 91 ἀριθ. 22, 3: ***ἱερεὺς ἐπανγειλάμενος τὸ δεύτερον*** (πρβ. 92 ἀριθ. 26)· σελ. 100 ἀριθ. 53: ***κλειδοφόρος ἐξ ἐπανγελίας Καλλινείκη Λεοντιανοῦ*** κ. ἄ.

Ὅτι ἡ ἐν Ἐφέσῳ ναοποιία ἦτο εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς λειτουργία, δὲν δύναται βεβαίως νὰ δειχθῇ ἐκ τῶν ἐπιγραφικῶν πηγῶν. Ὅτι δ' ὅμως καὶ ἂν δὲν ἦτο ἀρχῆθεν ἐξειλίχθη εἰς τοιαύτην, ἐμφαίνεται ἔκ τε τῶν μνημονευθέντων ἐξ ὑστέρων χρόνων τεκμηρίων καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς δωρεᾶς τοῦ Σαλουταρίου. Διότι δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄλλως ἡ σημασία τῆς δωρεᾶς ταύτης καὶ ἡ σκέψις τοῦ δωρητοῦ ὅπως ἔλθῃ ἀρωγὸς πρὸς ἄλλοις καὶ εἰς τὴν ἔνδειαν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου ἢ τὴν ἀπροθυμίαν τῶν ναοποιῶν, παρέχων ἐκ τῶν τόκων τῆς δωρεᾶς αὐτοῦ τὰ ἀναγκαιοῦντα χρηματικὰ μέσα πρὸς λαμπρότερον ἑορτασμὸν τῶν ἑορτῶν τῆς Ἀρτέμιδος.

Ὅτι ἔν τε ἄλλαις ἐπιγραφαῖς καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐκ τοῦ Θεολόγου εὐχαριστίᾳ, στίχ. 5, ἡ ναοποιία καλεῖται ***ἀρχὴ (φιλοτείμως τὴν ἀρχὴν ἐπιτελέσας μετὰ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ Διογένους),*** δὲν πρέπει νὰ παραγάγῃ ἡμᾶς, ὥστε νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς, διότι ἐν τῇ ἀσκήσει τῆς δικαιοδοσίας αὐτῶν οἱ ναοποιοί, παρὰ τὰς λειτουργικὰς τοῦ ἀξιώματος ὑποχρεώσεις, δὲν ἦσαν βεβαίως ἐστερημένοι καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων τακτικῶν ἀρχόντων, ἀκριβῶς πρὸς τελεσφόρον ἄσκησιν τῆς δικαιοδοσίας αὐτῶν. Τοῦτο ἄλλως τε συνέβαινε καὶ ἐν παντὶ λειτουργικῷ ἀξιώματι, πολλῷ δὲ μᾶλλον ἔδει νὰ συμβαίνῃ ἐν τοῖς ἀξιώμασιν ἐκείνοις, τὰ ὁποῖα ἐν τῇ ἐξελίξει αὐτῶν μετέπεσον εἰς λειτουργίας. Μάλιστα δὲ ἐν τῷ ὑστέρῳ Ἑλληνισμῷ καὶ δὴ καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῶν Ἀντωνίνων διὰ τὴν προϊοῦσαν ἀπροθυμίαν τῶν πολιτῶν πρὸς ἀνάληψιν τῶν ἀρχῶν καὶ διὰ τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν πόλεων πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν οἰκονομικῶν ὑποχρεώσεων τῶν ἀρχόντων, ἐπεκράτει τις σύγχυσις περὶ τὴν διάκρισιν τῶν κυρίως ἀρχῶν ἀπὸ τῶν λειτουργιῶν, καθ' ὅσον σχεδὸν πάντα τὰ δημόσια ὑπουργήματα, ἐξαιρουμένων τῶν ἀνωτάτων πολιτικῶν ἀξιωμάτων, τοῦ ***ἄρχοντος*** καὶ ***τοῦ γραμματέως τοῦ δήμου,*** ἠδύναντο νὰ μεταπέσωσι καὶ συνήθως μετέπιπτον εἰς λειτουργικά. Πρβ. περὶ τούτου τὴν πραγματείαν τοῦ Isid. Lévy Etudes sur la vie municipale de l'Asie Mineure ἐν Revue des ét. grecq. XII 1899, 256. Πρὸς δὲ τούτοις V. Chapot La province Romaine proconsulaire d'Asie depuis ses origines jusqu'à la fin du Haut empire (1904) 265 κἑ. W. Liebenam Städteverwaltung im röm. Kaiser-

reich (1906) 417-30. Ἰδίᾳ δὲ τὴν εἰδικὴν μονογραφίαν τοῦ Fr. Oertel Die Liturgie, Studien zur ptolemäischen und kaiserlichen Verwaltung Aegyptens (1917).

Ἡ δικαιοδοσία τῶν Ἐφεσίων ναοποιῶν κατὰ τὰς ἐξ Ἐφέσου ἐπιγραφὰς περιελάμβανε:

α΄) Τὴν ἀναγραφὴν τῶν χορηγούντων πολιτείας ἢ τιμητικῶν ψηφισμάτων ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀρτέμιδος, ὁ ὁποῖος ἦτο τὸ εἰδικὸν πρὸς τοῦτο ἀρχεῖον.

— BMI III 448, ψήφισμα ὑπὲρ Δημητρίου (306-302 π. Χ.), στίχος 20 ἑ. συμπεπληρωμένος ἐν μέρει: ***ἀναγράψαι τοὺς νεωποίας τὰς διδομένας αὐτῷ δωρεάς, ὅπου ἀναγράφουσι καὶ τὰς ἄλλας πολιτείας.***

— BMI III 450, ψήφισμα ὑπὲρ Μάγνητός τινος τοῦ 302 π. Χ. πιθανῶς, στίχ. 9: ***ἀναγράψαι τοὺς νεωποίας τὰ δοθέντα αὐτῷ εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος, οὗ καὶ αἱ λοιπαὶ πολιτεῖαί εἰσιν ἀναγεγραμμέναι.***

— BMI III 451, 4, τιμητικὸν ψήφισμα ὑπὲρ Ἀρριδαίου, τὸ 300 περίπου π. Χ.

— BMI III 452, 4, ψήφισμα ὑπὲρ Ἀρχεστράτου τοῦ στρατηγοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ, περὶ τὸ 302 π. Χ.

— BMI III 453. 453ᵃ, 15, ψήφισμα ὑπὲρ Νικαγόρα τὸ 300 π. Χ.

Ὁμοίως ἐν τοῖς τιμητικοῖς ψηφίσμασι BMI III 454, 5 ἑ. 455, 8. 458, 6, ὡς καὶ ἐν τοῖς ψηφίσμασι παροχῆς πολιτειῶν BMI III 461, 2. 465, 5. 467, 4. 471, 3. Τούτων τὸ ψήφισμα III 455 καὶ παρὰ Dittenb. Syll.³ 354. Τὸ δὲ 447 = Dittenb. Syll.³ 353.

Σημειωτέον ὅτι ἀρχαιότεραί τινες ἐπιγραφαί, εὑρεθεῖσαι ἐν τῇ διπλῇ ἐκκλησίᾳ, ἐν ᾗ ἐγένετο καὶ ἡ ἐν Ἐφέσῳ χριστιανικὴ σύνοδος, δημοσιευθεῖσαι δὲ ὑπὸ τοῦ Keil ἐν Jahreshefte XVI 1913, 231 ἑ. (πρβ. Picard Ephèse 102 σημ. 6), ἀναφέρουσι τοὺς προέδρους τῆς ἐκκλησίας ὡς ἀναγράφοντας τὰς χορηγουμένας πολιτείας. Οἱ πρόεδροι δὲ ἔχουσι τὴν φροντίδα ταύτην καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ Le Bas-Waddington III σελ. 56 ἀριθ. 136, περὶ κηρύξεως πολέμου κατὰ τοῦ Μιθραδάτου (86-85 π. Χ.), ἔνθα πρόκειται περὶ ὁμαδικῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ὑπὸ τῶν λογιστῶν διὰ καθυστέρησιν τῶν φόρων διαγραφέντων πρότερον πολιτῶν (Picard αὐτ. 85). Ἀλλ᾽ ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιπτώσει πρόκειται περὶ ἐκτάκτου καὶ ἐπειγούσης περιστάσεως.

Ἀλλὰ καὶ ἡ περὶ ἐνεχύρων ἐπιγραφὴ III 477 = Dittenb. Syll.³ 364 περιέχει ἐν στίχ. 20 ἑ. τὰ ἑξῆς· ***οἱ δὲ ᾑρημένοι γράψαντες εἰς λευκώματα παραδότωσαν τοῖς νεωποίαις θεῖναι ἐπὶ τὸ ἔδεθλον.*** Ἔδεθλον αὐτὸς ὁ ναός· πρβ. Hicks BMI III σελ. 114. Ephesos I σελ. 279 § 18. 19. (Πρβ. ἀνωτέρω σελ. 303 σημ. 1).

β΄) Κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἄρα ἐπιγραφὴν οἱ Ἐφέσιοι ναοποιοὶ ἦσαν καὶ ἀρχειοφύλακες ἤτοι ἐπόπται τοῦ ἐν τῷ Ἀρτεμισίῳ ἀρχείου, ἔχοντες τὴν ἐπι-

μέλειαν τῆς φυλάξεως καὶ παντὸς ἄλλου «ἐγγράφου» πλὴν ἐκείνων, τῶν ὁποίων ρητῶς αὐτοὶ ἐπετρέποντο τὴν ἀναγραφήν.

γ΄) Ἄλλη σημαντικωτέρα ἐκδήλωσις τῆς φύσεως τῶν ναοποιῶν ὡς ἐκπροσωπούντων τὴν ἀνωτάτην τοῦ Ἀρτεμισίου διοικητικὴν ἀρχὴν εἶναι ὅτι οὗτοι, μετὰ ψήφισμα τῆς γερουσίας καὶ τῶν ἐπικλήτων, ποιοῦνται εἰσήγησιν πρὸς τὴν βουλὴν περὶ ἀπονομῆς τιμῶν πρὸς πρόσωπα, προσενεγκόντα ἐξαιρετικὰς ὑπηρεσίας πρὸς τὴν θεάν.

Μαρτύρια τούτου παρέχουσιν αἱ ἐπιγραφαὶ BM Inscr. III 449 = Dittenb. Syll.[3] 353 στίχ. 1 κἑ.: ***Ἔδοξε τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ· Ἡρογείτων εἶπεν· περὶ ὧν οἱ νεωποῖαι καὶ οἱ κούρητες κατασταθέντες διελέχθησαν τῇ βουλῇ καὶ τὸ ψήφισμα ἤνεγκαν τῆς γερουσίας καὶ τῶν ἐπικλήτων ὑπὲρ Εὐφρονίου πολιτείας, δεδόχθαι τῇ βουλῇ κλπ.*** καὶ BM Inscr. III 470, στίχ. 2 ἑ.: ***καταστα θέντων ἐπὶ τὴμ βουλὴν τῶν νεωποιῶν κατὰ τὸ ψήφισμα τῆς γερουσίας καὶ τῶν ἐπικλήτων ὑπὲρ — — ωνος τοῦ αὐλητοῦ· δεδόχθαι τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ ἐπαινέσαι κλπ.***

Ἡ παρέμβασις τῆς γερουσίας καὶ τῶν ἐπικλήτων δὲν δύναται νὰ ξενίσῃ, ὅταν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ γερουσία τῆς Ἐφέσου ἦτο τὸ ἔχον τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν τῆς διοικήσεως τοῦ Ἀρτεμισίου σῶμα, ὅπως τὸ ἀμφικτιονικὸν συνέδριον ἤσκει τὴν ἐξουσίαν ταύτην διὰ τὸ Δελφικὸν ἱερὸν καὶ ἡ ἐξ Ἀρείου πάγου βουλὴ διὰ τὰ ἐν Δήλῳ (Picard Ephèse et Claros 91 ἑ.). Ἡ γερουσία καὶ οἱ ἐπίκλητοι ἦσαν πρὸς τούτοις τὰ προβουλευτικὰ τρόπον τινὰ σώματα, τὰ ὁποῖα ἐρρύθμιζον τὸ ἔργον τῆς βουλῆς διὰ τῶν πρῶτον ὑπ' αὐτῶν ἐκδιδομένων καὶ εἶτα διὰ τῶν ἁρμοδίων διοικητικῶν τοῦ Ἀρτεμισίου ἀρχόντων εἰσαγομένων εἰς τὴν βουλὴν καὶ τὸν δῆμον ψηφισμάτων. Ἡ «ρύθμισις» αὕτη ἦτο ἔργῳ περιορισμός, τὸν ὁποῖον πιθανῶς εἰσήγαγεν ὁ Λυσίμαχος μετὰ τὴν διὰ τοῦ Πρεπελάου ἐν ἔτει 302/1 γενομένην κατάκτησιν τῆς Ἐφέσου (Picard αὐτ. 75 ἑ. 93. 97. 280. 638. Πρβ. Szanto Pauly RE[2] VI, 118). Τὴν γνώμην ὅτι οἱ ***ἐπίκλητοι*** συνεστάθησαν ὑπὸ τοῦ Λυσιμάχου, ἐξήνεγκε πρῶτος ὁ Droysen Cesch. des Hellenismus III 1, 33, ἀπεδέχθησαν δὲ εἶτα ὁ Guhl Ephesiaca 60, ὁ Feldmann Dissert. Argent. IX 151 κἑ., ἀπέκρουσε δὲ ὁ Dittenberger Syll.[3] 353 σημ. 2. Ὁ Swoboda Griech. Volksbeschlüsse 103 δὲν παραδέχεται ὅτι οἱ ἐπίκλητοι εἶχον οἱανδήποτε προβουλευτικὴν ἁρμοδιότητα. Ὁ Szanto ἔνθ' ἀνωτέρω δέχεται ὅτι ἡ θέσις αὐτῶν ἀπέναντι τῆς βουλῆς δὲν ἦτο παγίως καθωρισμένη, τοῦτο δὲ φαίνεται καὶ τὸ πιθανώτερον. Πρβ. καὶ Daremberg-Saglio DA II 1, 665.

δ΄) Ἔργον τῶν ναοποιῶν τῆς Ἐφέσου, τοὐλάχιστον ἐν οἷς χρόνοις ἐγένετο ἡ δωρεὰ τοῦ Σαλουταρίου (104 μ. Χ.), ἦτο ὡσαύτως ἡ ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν σκηπτούχων ἐπιμέλεια καὶ ἡ διοίκησις τῆς πομπῆς ἀπὸ τοῦ ναοῦ εἰς τὸ θέατρον καὶ

τἀνάπαλιν. Ephesos II ἀριθ. 27, 165 ἑ.: ***ὁμοίως δώσει ἀπὸ τοῦ προγεγραμμένου τόκου κατὰ πᾶσαν νόμιμον ἐκκλησίαν δυσὶν νεοποιοῖς καὶ σκηπτούχοις δη(νάρια)*** — — —, ***ὥστε φέρεσθαι ἐκ τοῦ προνάου εἰς τὸ θέατρον τὰ ἀπεικονίσματα τῆς θεοῦ καὶ τὰς εἰκόνας καὶ αὖ φέρεσθαι αὐτὰ ἐκ τοῦ θεάτρου εἰς τὸν πρόναον αὐθημερόν.*** Αὐτ. στίχ. 253 ἑ.: ***παρόντων δύο νεοποιῶν.***

ε΄) Εἴδομεν ἀνωτέρω προκειμένου περὶ τῶν ναοποιῶν τῶν Δελφῶν, τῆς Πριήνης, τῶν Σάρδεων κλπ. ὅτι καὶ ἡ οἰκονομικὴ διαχείρισις τῶν ναῶν καὶ ἡ ἐκ ταύτης ἐνίοτε ἀναπτυσσομένη τραπεζικὴ τρόπον τινὰ διοίκησις τῶν ἱερῶν χρημάτων, δὲν ἦτο ἀποκεκλεισμένη ἐκ τῆς ναοποιικῆς δικαιοδοσίας, ἦσαν δὲ οὗτοι γενικοὶ διαχειρισταὶ χρημάτων τε καὶ κτημάτων καὶ ἀναθημάτων τῶν ἱερῶν καὶ ὄντως οἰκονομικοὶ ἄρχοντες τῶν ναῶν ὡς νομικῶν προσώπων λαμβανομένων [1]. Ἐν Ἐφέσῳ τοιαύτη τις οἰκονομικὴ δικαιοδοσία τῶν ναοποιῶν ἐμφαίνεται μόνον ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς Ephesos II ἀριθ. 5, τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου π. Χ. αἰῶνος. Κατὰ τὰς συμπληρώσεις τοῦ Heberdey οἱ ναοποιοὶ παρέχουσι τοῖς δύο τιμωμένοις ἀθληταῖς χρήματα πρὸς ἐξακολούθησιν τῆς προπονήσεως αὐτῶν καὶ πρὸς διαμονὴν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ.

Ὁ Picard Rev. de philologie XXXVIII 1913, 79 ἑ. (πρβ. καὶ Ephèse et Claros 102 σημ. 1 - 4), τροποποιῶν τὰς συμπληρώσεις τοῦ Heberdey, καταλήγει εἰς μόνην τὴν καὶ ἐξ ἄλλων ψηφισμάτων γνωστὴν περιωρισμένην δικαιοδοσίαν τῶν ναοποιῶν πρὸς ἀναγραφὴν καὶ ἀνίδρυσιν τῶν ψηφισμάτων, καταλείπει δὲ τὴν οἰκονομικὴν δικαιοδοσίαν εἰς τοὺς ἐσσῆνας, οἱ ὁποῖοι καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ Ephesos II ἀριθ. 1, 10 (περὶ τὸ 286 π. Χ.) φαίνονται ἔχοντες τοιαύτην.

Ἄξιον πάσης προσοχῆς, ὡς δηλωτικὸν τῆς ἐξελίξεως τῆς ναοποιίας τῆς Ἐφέσου ἐν ὑστέροις χρόνοις, εἶναι καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἐν ταῖς ἐπὶ τῇ αἰσίᾳ ἐκτελέσει τῆς ἀρχῆς εὐχαριστίαις, ὧν μία εἶναι καὶ ἡ νέα ἐκ τοῦ Θεολόγου ἐπιγραφή, οἱ ναοποιοὶ ἀναγράφουσιν ἑαυτοὺς καὶ μετὰ διαφόρων ἄλλων τίτλων, οἱ ὁποῖοι δεικνύουσιν αὐτοὺς ὡς ἔχοντας συγχρόνως καὶ ἄλλα ἀξιώματα BM Inscr. III 571, 3: ***νεοποιός, χρυσοφόρος*** — — ***ἱερεύς.*** — BMI III 575, 4: ***γερουσιαστής, νεοποιός, ἀγορανόμος ἁγνός, λιτουργὸς ἔνδοξος.*** Στίχ. 10: ***πατρογέρων, γερουσιαστής, νεοποιὸς*** — — — ***ὀλυμπιονείκης.*** — BMI III 578c, 2 ἑ.: ***Γ. Σκάπτιος Φροντεῖνος, νεοποιός, βουλευτὴς σὺν καὶ τῇ γυναικί μου Ἐρεννίᾳ Αὐτρωνίᾳ ἐσσηνεύσας ἁγνῶς καὶ εὐσεβῶς.*** — CIG II 2987 = Le Bas - Waddington III, 2 ἀριθ. 161 ***Ἄτταλον Ἀσκληπιάδου Πρεῖσκον, φιλοσέβαστον,***

[1] Περὶ τῶν Ἑλληνιστικῶν δημοσίων τραπεζῶν καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τοὺς διαφόρους ναοὺς πρβ. τὴν νεωτάτην διδακτικὴν πραγματείαν τοῦ E. Ziebarth Hellenistische Banken ἐν Zeitschrift für Numismatik XXXIV 1923, 36 ἑ. 178.

ἀρχίατρον διὰ γένους, νεωποιὸν μόνον καὶ πρῶτον, τρίτον βουλευτὴν σὺν πατρὶ καὶ ἀδελφῷ, νεοποιόν, τῷ αὐτῷ ἔτει νεοποιήσαντα σὺν τῷ ἀδελφῷ ὑπὲρ ἐπιμελείας τῆς Ἀντωνιανῆς (sic) ***οὐσίας ὑπὲρ τοῦ πατρὸς Ἀσκληπιάδου μυριάδας δύο ἥμισυ, καθ' ἃ ὑπέσχοντο κλπ.*** Ὁ Waddington συνεπλήρωσε ***Ἀντωνι[[νι]]ανῆς.*** Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι ὁ Ἄτταλος Ἀσκληπιάδης καλεῖται ***νεωποιὸς μόνος καὶ πρῶτος,*** ἐν ᾧ κατωτέρω λέγεται ὅτι ***ἐνεοποίησε σὺν τῷ ἀδελφῷ.*** Σημειωτέα δὲ καὶ ἡ σύνταξις ***νεοποιήσαντα... μυριάδας δύο ἥμισυ*** δηλ. ἐν τῇ νεοποιίᾳ αὐτοῦ καθιερώσαντα ἢ δωρησάμενον μυριάδας δύο ἥμισυ.

Ἐν τῇ τοιαύτῃ ἐξελίξει ἔχομεν καὶ ἄλλα παραδείγματα συντάξεως τοῦ ***νεοποιεῖν*** μετ' ἀντικειμένου ἄλλης ἐννοίας π. χ. BMI III 582b: ***Πό(πλιος) Κορνήλιος νεοπ[οιήσας εὐσεβῶς τὰς ἱερομη?]νίας.*** Ὁ Hicks συμπληροῖ ***ἱερομηνίας*** κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν 588b: ***νεοποιήσας εὐσεβῶς τὰς [ἱερομ]ηνείας,*** ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα πρόκειται περὶ συμπληρώσεως.

Ἡ νέα ἐκ τοῦ Θεολόγου ἐπιγραφὴ ἔχει ἐν στίχ. 11 ἑ.: ***νεοποιὸς αὐθαίρετος, ἐκτελέσας τὰς δύο ἐσσηνίας εὐσεβῶς καὶ φιλοτείμως κλπ.*** Εἰκάζω δὲ ὅτι καὶ ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τοῦ Βρεττανικοῦ μουσείου 582b καὶ 588b δυνάμεθα ὁμοίως νὰ συμπληρώσωμεν ***τὰς δύο ἐσσηνίας*** ἀντὶ τοῦ: ***ἱερομην(ε)ίας.***

Κατὰ ταῦτα φαίνεται ὅτι οἱ ναοποιοὶ τῆς Ἐφέσου ἐν τῷ ἐσχάτῳ Ἑλληνισμῷ, ὅτε τὰ πάντα μετέπεσον εἰς λειτουργίας, ἐπεφορτίζοντο καὶ διὰ τῆς ἐκτελέσεως τῶν καθηκόντων τῶν ἐσσήνων.

ΕΣΣΗΝΕΣ

Οἱ ***ἐσσῆνες*** ἀπαντῶσι μόνον ἐν Ἐφέσῳ, ὑπάρχουσι δὲ περὶ αὐτῶν αἱ ἑξῆς πηγαί: Ὁ Παυσανίας VIII 13, 1 μετὰ τὴν περιγραφὴν τῶν ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ὑμνίας Ἀρτέμιδος τοῦ Ἀρκαδικοῦ Ὀρχομενοῦ κρατούντων ἐπάγεται: ***τοιαῦτα οἶδα ἕτερα ἐνιαυτὸν καὶ οὐ πρόσω Ἐφεσίων ἐπιτηδεύοντας τοὺς τῇ Ἀρτέμιδι ἱστιάτορας τῇ Ἐφεσίᾳ γινομένους, καλουμένους δὲ ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἐσσῆνας.***

Ὁ Μέγας ἐτυμολόγος 383, 30 παραδίδει: ***ἐσσήν· ὁ βασιλεὺς κατ' Ἐφεσίους ἀπὸ μεταφορᾶς τοῦ μελισσῶν βασιλέως.***

Ὁ Καλλίμαχος Ὕμν. εἰς Δία 66: ***οὔ σε θεῶν ἐσσῆνα πάλοι θέσαν, ἔργα δὲ χειρῶν.*** Πρβ. καὶ ἀπόσπασμα 508. ***Μυρμιδόνων ἐσσῆνα.***

Ὁ Ἡσύχιος ἐν λ. ***ἐσσήν· βασιλεύς, ἡγεμών,*** ἐν δὲ λ. ***ἑστιάτωρ· ὁ δειπνίζων, ὁ εἰς εὐφροσύνην καὶ εὐωχίαν καλῶν ἤγουν τροφεύς.*** Πρβ. καὶ ***ἱστιάτωρ = ὁ δειπνίζων.***

Ὁ Σουίδας ἐν λέξει ***ἐσσήν· βασιλεύς· κυρίως τῶν μελισσῶν· ἐσσῆνος ἡ γενική.***

Ὁ Ἡρωδιανὸς (Herodiani technici reliquiae ed. Lentz) τόμ. I σελ. 15, 5: ***ἐσσὴν ὁ οἰκιστὴς «Μυρμιδόνων ἐσσῆνα» Καλλίμαχος.*** Πρβ. καὶ τόμ. II, 923, 8: ***στελλήν*** (?), ***σειρήν, βαλλήν, οὕτως ὁ βασιλεύς, ἐσσὴν ὁ οἰκιστὴς «Μυρμιδόνων ἐσσῆνα» Καλλίμαχος.***

Τὸ Ἐτυμολογικὸν τῆς Γουδέας τοὺς ***ἐσσῆνας*** ἑρμηνεύει ***προβούλους.***

Ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεὺς παρὰ Φιλοστράτῳ Ἀπολλωνίου Τυαν. ἐπιστολ. 65 (ἔκδ. Kayser I 363): ***Τἆλλ' ὑμεῖς ἑστιάτορες μὲν καὶ δαιτυμόνες οὐ μεμπτοὶ*** κλπ.

Ἐκ τῶν Ἐφεσιακῶν ἐπιγραφῶν μνημονεύουσι τοὺς ἐσσῆνας: BM Inscr. III 448, ψήφισμα τῶν χρόνων 306 - 302 π. Χ. ὑπὲρ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ, ἐν στίχ. 5 ἑ.: ***θύειν δὲ καὶ εὐαγγέλια τῇ Ἀρτέμιδι τοὺς ἐσσῆνας καὶ [τὴν ἱέρειαν καὶ τ]ὸν οἰκονόμον.*** (Syll.[3] 352).

III 455, ψήφισμα ὑπὲρ Ἀγαθοκλέους Ἀγήμονος Ροδίου, στίχ. 7 ἑ.: ***ἐπικληρῶσαι δὲ αὐτὸν τοὺς ἐσσῆνας εἰς φυλὴν καὶ χιλιαστύν*** κλπ. (Syll.[3] 354).

III 578c, 6: ***ἐσσηνεύσας ἁγνῶς καὶ εὐσεβῶς.***

Ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ταύταις ὡς καὶ ἐν Ephesos II Inscr. 5, 11. Jahreshefte XVI 1913, σελ. 236 (III b, 13). 237 (III c, 7). 238 (frg e, 6), ἡ διὰ τῶν ἐσσήνων ἐπικλήρωσις τῶν νέων πολιτῶν εἰς φυλὴν καὶ χιλιαστὺν εἶναι ἀσφαλῶς μεμαρτυρημένη ἐπὶ τῶν λίθων. Κατὰ ταύτας δὲ ἔχει ἀναπληρωθῆ ἡ ἐπικλήρωσις καὶ ἐν ἄλλαις ἐπιγραφαῖς.

Περὶ τῶν ἐσσήνων ἐκ τῶν νεωτέρων ἔγραψαν εἴτε ἐν παρέργῳ εἴτε διεξοδικῶς ***C. O. Müller*** Die Dorier I, 392. ***Robert-Tornow*** De apium mellisque apud veteres significatione (1892) σελ. 30 ἑ. — ***Arthur Cook*** The bee in Greek mythology ἐν JHSt XV 1895, 11. ***B. V. Head*** Coinage of Ephesus 8 (ἱέρειαι Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος Μέλισσαι). ***Frazer*** Pausanias description of Greece IV σελ. 223 (ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων βοηθημάτων). ***Hitzig-Blümer*** Pausanias III, 155. ***Pauly*** RE[2] III 431 ἑ., ἰδίᾳ δὲ 446 ἑ. (Olck). ***Gruppe*** Griech. Mythologie 908/9 σημ. 7. 1273 σημ. 4 (1274). 1295 σημ. 1. 1598 σημ. 3 κλπ.

Schœmaum-Lipsius Griech. Altertümer II 434. 442. ***Hicks*** Br. Mus. Inscriptions III σελ. 85.

Babelon Traité des monnaies grecques et romaines II, 1, 275.

B. V. Head Historia numorum[2] 571.

Fr. Bechtel παρὰ Collitz SGDI III2, σελ. 673 ἀριθ. 5593.

Leo Meyer Handbuch der griech. Etymologie τόμ. I σελ. 395 ἑ.

Émile Boisacq Dictionnaire étymologique de la langue grecque σελ. 289 καὶ 1110 (addenda).

Charles Picard Ephèse et Claros 190 κἑ.

Ἐτυμολογία. Ἡ σημασία τοῦ ὀνόματος τῶν ἐσσήνων δὲν εἶναι σαφής, διότι καὶ τὸ ἔτυμον αὐτοῦ δὲν εἶναι βέβαιον. Τὰ χωρία τοῦ Μ. Ἐτυμολογικοῦ καὶ τῶν ἄλλων λεξικογράφων καταλείπουσι τὴν ἐντύπωσιν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι συνέδεον τὴν λέξιν ***ἐσσὴν*** πρὸς τὰς μελίσσας καὶ τὸν ***ἐσ-μόν.*** Ὁ δὲ Bechtel ἐν Collitz SGDI III 2 σελ. 673 ἀριθ. 5593 παραδέχεται ὅτι «ἡ ἐκ τῶν ἀρχαίων χρόνων καταγομένη παραβολὴ πρὸς τὸ ***ἔσμὸς*** εἶναι πρόχειρος καὶ θὰ εἶναι ὀρθή· δύναται δέ τις νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψει τὸ ***ἐσι-*** ἐν τῷ ***Μετεσίλαος, Πορθεσίλαος*** (Fick Curtius' Studien IX, 194)». Εἰς τοῦτο δὲ συνετέλεσε καὶ ἡ ἐν Ἐφέσῳ παρουσία τῶν Μελισσῶν καλουμένων ἱερειῶν τῆς Ἀρτέμιδος (Cook JHSt XV 1895 1-24. Frazer Pausanias IV, 223. Babelon Traité des monnaies II 1, 275).

Ἀλλ' ἄλλοι τῶν νεωτέρων γλωσσολόγων ἐχαρακτήρισαν ἁπλῶς ὡς σκοτεινὸν τὸ ἔτυμον τῆς λέξεως (Leo Meyer Handbuch der griech. Etymologie I, 395), ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀνελλήνιστον (πρβ. ***σωλήν, κηφήν, κωλήν, λειχήν, ἀτταγήν***), ἄλλοι δὲ ὡς παντελῶς ξένον πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ὁ Ehrlich ἐν Kuhn's Zeitschrift τόμ. 42, 316 σημ. 1 δέχεται ***ἐσσὴν*** < ****Γεκιήν:*** Βεδικὸν ***vaçin*** = ἡγεμών. Ὁ Solmsen Beiträge zur griech. Wortforschung I (1909), 138 κἑ. θεωρεῖ τὴν λέξιν ὡς Φρυγικὸν δάνειον, παραβάλλει δὲ πρὸς τὸ ἰνδικὸν sahate = κρατεῖν, νικᾶν, γοτθικὸν sigis = νίκη, ἑλληνικὸν ἔχω. Ὁ Fränkel Geschichte der griechischen nomina agentis II (1912), 52 συντάσσεται τῷ Ehrlich, ἀποκρούει δὲ τὸν Solmsen. Κατὰ τὸν Persson τέλος ἐν Beitræge zur indogermanischen Wortforschung (Uppsala 1912) I 358 ἑ. ***ἐσσὴν*** < *σετιὴν ἡγεμὼν τοῦ ἑσμοῦ *εσσα *σετια: παλ. ἰρλανδικὸν ***saithe*** *satia = γαλατικὸν haid = ἑσμός, ἑλληνικὸν ἵημι — σίσημι σε > ε πρβ. ἑσμός, ἕσις, ἑτός. Πρβ. περὶ πάντων Boisacq Dictionnaire 289 καὶ 1110 (Addenda).

Οἱ ἀρχαῖοι ἐξελάμβανον, φαίνεται, τὴν βασίλισσαν τῶν μελισσῶν ὡς ἄρρενα, ἐκ τούτου δὲ ἀναφέρουσι βασιλεῖς μελισσῶν (Ἀριστοτ. Ἱστορ. περὶ τὰ ζῷα I, 10. V, 10 κἑ. Virgili Georgica IV 21, 68. Robert-Tornow De apium mellîsque apus veteres significatione 30. Frazer Pausanias ἔνθ' ἀνωτ.). Ὅτι δ' ὅμως, τοὐλάχιστον παρὰ τοῖς ἐν Ἐφέσῳ Ἕλλησιν ἡ λέξις ***ἐσσὴν*** ἦτο αἰσθητὴ ὡς δηλωτικὴ τοῦ ἡγεμόνος τοῦ ἑσμοῦ, ἐκτὸς τῆς ρητῆς μαρτυρίας τῶν λεξικογράφων, δείκνυται καὶ ἐκ τῆς ὑπάρξεως ἱερειῶν τῆς Ἀρτέμιδος καλουμένων μελισσῶν καὶ ἐκ τῆς γνωστοτάτης σχέσεως τῆς μελίσσης πρὸς τὴν Ἄρτεμιν, τῆς ὁποίας ἐκείνη ἦτο σύμβολον. Περὶ τῆς μυθολογικῆς σημασίας τῆς μελίσσης ἐν Ἐφέσῳ καὶ ἀλλαχοῦ πρβ. Gruppe Griech. Mythologie ἔνθ' ἀνωτέρω. Ὁ Picard Ephèse 183 ἐκφράζει ἐπιφυλάξεις τινάς, ἀξίας προσοχῆς, ὡς πρὸς τὴν ὕπαρξιν ***Μελισσῶν*** ὡς ἱερειῶν τῆς Ἀρτέμιδος.

Ὁ Dittenberger ἐν Syll.[3] I 352 σημ. 4 φρονεῖ ὅτι, ἐπειδὴ ἡ λ. ἐσσὴν παρὰ

τοῖς ποιηταῖς δηλοῖ τὸν βασιλέα, εἶναι δὲ ἐκ τοῦ Στράβωνος XIV, 633 γνωστὸν ὅτι οἱ τοῦ ἀρχαίου γένους τῶν Βασιλειδῶν ἐν Ἐφέσῳ ἄνδρες μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς βασιλείας διετήρησαν τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἱερῶν, πρόχειρος εἶναι ἡ εἰκασία ὅτι οἱ ἐσσῆνες τῆς Ἐφέσου ἦσαν αὐτοὶ οἱ βασιλεῖδαι, ἀλλὰ τοῦτο δὲν φαίνεται κατὰ τὸν Dittenberger ἐπιβεβαιούμενον ἐκ τῶν πραγμάτων, διότι ὁ Στράβων λέγει ρητῶς ὅτι οὗτοι διετήρησαν τὸ ὄνομα ***βασιλεῖς,*** ἐν ᾧ οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἱερεῖς ἐκαλοῦντο ***ἐσσῆνες,*** τοῦτο δὲ δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι θὰ διέφευγε τὸν Στράβωνα. (Πρβ. Picard Ephèse 190 σημ. 5. Κατὰ παραδρομὴν ἀποδίδεται εἰς τὸν Dittenberger καὶ τὸν Hiller von Gärtringen μόνον ἡ θέσις τῆς εἰκασίας, οὐχὶ δὲ καὶ ἡ ἄρσις αὐτῆς (vix recte, siquidem ille definite βασιλέων appellationem eis mansisse affirmat).

Ἀφοῦ ἡ λατρεία τῆς Ἐφεσίας θεᾶς δὲν εἶναι, ὡς γνωστόν, Ἑλληνικῆς καταγωγῆς ἀλλ' Ἀσιατικῆς, ἥτις προσηρμόσθη πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν θρησκείαν σὺν τῷ χρόνῳ, εὔλογον εἶναι νὰ δεχθῶμεν, ὅπως καὶ ἐγένετο ἤδη παρ' ἄλλων (π. χ. Schœmann - Lipsius Griech. Altertümer ἔνθ' ἀνωτ.), ὅτι ἡ λέξις ***ἐσσὴν*** ὡς καὶ ἡ λ. ***μεγάβυζος*** εἶναι λείψανα τῆς προελληνικῆς ἐκείνης μορφῆς τῆς ἐν Ἐφέσῳ λατρείας, ἔλαβον δὲ ἑλληνικὴν γλωσσικὴν μορφὴν χωρὶς νὰ εἶναι καὶ ὄντως ἑλληνικαί. (Ἀναμιμνήσκω τὴν λέξιν ***βασιλεύς,*** τῆς ὁποίας ὡσαύτως ἀμφισβητεῖται ἡ Ἑλληνικὴ προέλευσις· Cuny Rev. étud. anc. XII 1910, 164. XIV 1912, 262. Debrunner Gött. gel. Anz. 1916, 741. Wackernagel Homer. Untersuchungen (Forsch. zur griech. und latein. Grammatik IV) 209 κέ. = Ernst Kalinka Archiv für Religionswiss. XXI 1922, 20). Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ λέξις ***ἐσσὴν*** καὶ ἄλλως ἐσώθη μεταφορικῶς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς ἐτυμολογία, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησεν ὁ Persson, εἶχε δὲ ὑποδηλώσει ἤδη πρότερον ὁ Bechtel, δὲν εἶναι ἡ μόνη δυνατή, θὰ ἦτο τολμηρὸν νὰ ταχθῇ τις ἀνεπιφυλάκτως ὑπὲρ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως.

Εἶναι δὲ πρὸς τούτοις ἄξιον σημειώσεως ὅτι οἱ περὶ τῶν ζῴων καὶ δὴ καὶ τῶν μελισσῶν γράψαντες, ὅ τε Ἀριστοτέλης Ἱστορ. περὶ τὰ ζῷα Ε 21 σελ. 553a-b. I § 40 σελ. 623b καὶ ὁ Αἰλιανὸς περὶ ζῴων I, 10. V, 10 καὶ ὁ Βεργίλιος Georgic. IV 21. 68, οὐδαμοῦ ἀναφέρουσι τὴν λ. ***ἐσσὴν*** πρὸς δήλωσιν τοῦ ἡγεμόνος τῶν μελισσῶν, ἀλλὰ καλοῦσιν αὐτὸν ἢ ***ἡγεμόνα*** ἢ ***βασιλέα*** ἢ ***regem.*** Δὲν ὑφίστατο ἄρα ἡ λ. ἐσσὴν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ὡς συνήθης λέξις καὶ τεχνικὸς τρόπον τινὰ ὅρος ἐν τῇ ὀνοματολογίᾳ τῶν μελισσῶν, ὥστε νὰ εἰσαχθῇ ἐκεῖθεν εἰς τὴν λατρείαν τῆς Ἐφέσου, ἀλλὰ τοὐναντίον ἀσφαλῶς συνέβη ἤτοι ὁ Καλλίμαχος, ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις (310-240) γράφων, παρέλαβε τὴν λέξιν ἐκ τῆς Ἐφεσίας λατρείας καὶ μετεχειρίσθη αὐτὴν ἐν μεταφορικῇ σημασίᾳ περὶ ἡγεμόνων ἐκτὸς τοῦ θρησκευτικοῦ Ἐφεσιακοῦ κύκλου. Ἐγίνωσκε δὲ βεβαίως ὁ Καλλίμαχος, ὁ ἐν τῇ Πτο-

λεμαϊκῇ αὐλῇ δρῶν καὶ ποιῶν (310-240), καλῶς τὴν Ἔφεσον καὶ τὰ κατ' αὐτήν, διότι καὶ οἱ Πτολεμαῖοι εὑρίσκοντο ἐν στενῇ σχέσει πρὸς αὐτήν, εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἡ Ἔφεσος ἐπί τινα χρονικὴν περίοδον (258-202 π. Χ.), συμπίπτουσαν ἐν μέρει τῇ τοῦ Καλλιμάχου, ἀνῆκεν εἰς τὸ Κράτος τῶν Λαγιδῶν καὶ ἔκοψε Πτολεμαϊκὰ νομίσματα (πρβ. Σβορώνου Τὰ νομίσματα τῶν Πτολεμαίων ⁴ κέ. σμά. Head HN 575).

Δὲν εἶναι ἄρα ἀπίθανον ὅτι οἱ λεξικογράφοι ὁμιλοῦντες περὶ τοῦ ***ἐσσῆνος*** ὡς ἀπὸ μεταφορᾶς ἀπὸ τοῦ κυρίου τῶν μελισσῶν εἰρημένου, ἀντιστρέφουσι τὰ πράγματα καὶ διὰ τὴν παρουσίαν μελισσῶν ἐν τῷ ἱερῷ παρετυμολογοῦντες τὸ ***ἐσσὴν*** ἀπὸ τοῦ ***ἔσμὸς*** μεταφέρουσιν ἀπὸ τῆς λατρείας τὴν λέξιν καὶ εἰς τὴν περὶ τὰ ζῷα ἱστορίαν, ἐξ ἧς, ὡς εἴδομεν, παρά τε Ἀριστοτέλει καὶ Αἰλιανῷ ἐλλείπει.

Ὁ Robert-Tornow καὶ ὁ Cook καὶ ὁ Frazer αὐτ. ἀναφέρουσι τὸ χωρίον τοῦ Φλ. Ἰωσήπου Ἰουδ. ἀρχαιολ. V, 6, ἔνθα λέγεται «***Δεβώρα προφῆτις, μέλισσαν δὲ σημαίνει τοὔνομα***». Ἐκ τούτου ὁρμώμενος δύναταί τις νὰ δεχθῇ ὅτι καὶ ἡ λ. ***ἐσσὴν*** τὴν σημασίαν τοῦ κυρίου ἢ ἡγεμόνος τῶν μελισσῶν εἶχεν οὐχὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ, ἀλλ' ἐν τῇ ξένῃ γλώσσῃ, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει, ὅτι δὲ ἐκεῖθεν προέρχεται καὶ ἡ διὰ τῆς παραδόσεως παρὰ τοῖς λεξικογράφοις διασωθεῖσα σημασία. Πρβ. τὰς ἐτυμολογίας τοῦ Solmsen, τοῦ Frankel, τοῦ Ehrlich κλπ.

Δὲν εἶναι δὲ ἄγνωστος καὶ ἡ ἐν Ἰουδαίᾳ αἵρεσις τῶν ***ἐσσαίων,*** ἥτις ἐν πολλοῖς εἶναι ὁμοία τῇ τάξει τῶν ἐσσήνων, ἰδίᾳ δὲ ἐν ταῖς περὶ ἁγνείας διατάξεσι. Πρβ. Eitrem Opferritus und Voropfer der Griechen und Römer (Kristiania 1915. Videnskapsselskapets Skrifter, hist. filos. Klasse 1914 N° 1) 82 σημ. 2. 94. Ἂν καὶ τὸ ὄνομα εἶναι τοῦ αὐτοῦ ἐτύμου πρὸς τὸ τῶν ἐσσήνων, παραμένει ἄδηλον. Πρβ. Picard Ephèse 236 μετ' ἄλλων παραπομπῶν.

Δικαιοδοσία. Τὸ ἔργον τῶν ἐσσήνων μαρτυρεῖται διεξοδικώτερόν πως ἐν μόνῳ τῷ ἀνωτέρω μνημονευθέντι χωρίῳ τοῦ Παυσανίου VIII, 13, 1, ἔνθα οὗτοι ἑρμηνεύονται ὡς ***ἱστιάτορες*** τῆς Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος, οὐδεὶς δὲ γίνεται λόγος περὶ ἡγεμόνων καὶ μελισσῶν. Ὡς πρὸς τὴν φύσιν τῶν ἐσσήνων ὡς ***ἱστιατόρων*** ἐν τῷ Ἀρτεμισίῳ θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀναμνήσῃ τὰς ἔκ τε τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἀνδανείας (IG V 1390, 30) καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν Μεσσηνιακῶν καὶ Λακωνικῶν ἐπιγραφῶν γνωστὰς ***θοιναρμοστρίας*** (IG V 584. 589. 592, 3. 4. 606. 608. 1511. 1447, 10-12. 1498, 4-11 τύπον ***θυναρμόστρια*** αὐτ. 583. 596 ***σειναρμόστρια*** 229), αἵτινες εἶχον ἱερειῶν κυρίως καθήκοντα. Περὶ τῶν θοιναρμοστριῶν διέλαβεν ὁ M. N. Tod JHSt. XXXII 1912, 104. Ἀνδρῶν παραδείγματα ὡς θοιναρμοστῶν ἢ θοιναρμοστήρων ἐν Ἑλληνικοῖς ἱεροῖς δὲν εἶναι γνωστά. Μόνη δὲ ἀναλογία ἀπομένει ἡ ἐκ τοῦ Ρωμαϊκοῦ δημοσίου βίου γνωστὴ συναρχία τῶν τὰς εὐωχίας τοῖς θεοῖς παρασκευαζόντων ἑπτὰ ἀνδρῶν, τῶν ***VII viri epulones,*** τῶν ἐν τῷ Ἀγκυ

ρανῷ μνημείῳ καλουμένων ἑλληνιστὶ ***ἑπτὰ ἀνδρῶν ἱεροποιῶν*** (Marquardt-Wissowa Römische Staatsverwaltung III 347 ἑ. (ἐν Marquardt-Mommsen's Handbuch). Wissowa Religion und Kultus der Römer[2] 518. Οἰκονόμου Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας 31 ἀριθ. 51). Οἱ epulones οὗτοι ἱδρύθησαν τῷ 196 π. Χ. ἐξ ἀποσχίσεως ἀπὸ τοῦ collegium pontificum πρὸς παρασκευὴν τοῦ epulum Jovis ἢ epulare sacrificium τῶν τε ludi plebeii καί, ἐν τοῖς αὐτοκρατορικοῖς χρόνοις, τῶν ludi Romani. Παρὰ ταῦτα τὰ θεοδαίσια ἢ θεοξένια ἐτελοῦντο καὶ ἄλλαι δημόσιαι ἑστιάσεις εἴτε ἐπ' εὐκαιρίᾳ θρησκευτικῶν ἑορτῶν εἴτε ἐξ ἀφορμῆς ἄλλων δημοσίων πανηγύρεων, ἀσκούσης τῆς συγκλήτου ὅπερ εἶχε ius publice epulandi, καὶ ἐπιμελουμένων περὶ πάντων τούτων τῶν VII viri epulones, οἵτινες ἀπετέλουν ἓν τῶν τριῶν ἀνωτάτων ἐν Ρώμῃ ***ἱερατικῶν*** ἀρχείων.

Πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἱερῶν τούτων ἑστιάσεων, καθ' ἃ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὑπῆρχε καὶ ἐν Ἐφέσῳ ἴδιον οἰκοδόμημα, ***ἑστιατήριον,*** τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευε συγχρόνως καὶ ὡς ἀρχεῖον καὶ «γραφεῖον» τῶν ἑστιατόρων ἐσσήνων. Παρὰ τοῦ Φιλοστράτου βίοι σοφιστ. II, 23, 2 διδασκόμεθα ὅτι ὁ σοφιστὴς Δαμιανός, ζήσας κατὰ τὰ τέλη τοῦ 2ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου μ. Χ. αἰῶνος, ἀνεκαίνισε καὶ ηὔρυνε τὸ ἑστιατήριον τῆς Ἐφέσου. Ἐκ τοῦ προγενεστέρου δὲ ἐκείνου οἰκοδομήματος, φαίνεται ὅτι προέρχονται, κατὰ τὴν δελεαστικὴν εἰκασίαν τοῦ Picard Ephèse 53 κἑ., 279(6) διάφοροι ἐνεπίγραφοι λίθοι πολιτειῶν κ.τ.τ., εὑρεθέντες ἐντετειχισμένοι ἔν τε τῷ ὑστέρῳ προσκηνίῳ τοῦ θεάτρου καὶ ἐν τῇ διπλῇ ἐκκλησίᾳ. Περὶ τῶν ἑστιατηρίων καθόλου Picard Ephèse 54. 194. 302. 724. Frickenhaus Griech. Banketthäuser ἐν arch. Jahrb. XXXII 1917, 144 κἑ. Ἑστιάτορες δὲ ἀναφέρονται καὶ ἐν Λαγίνῃ τῆς Καρίας BCH XLIV 1920, 74. 84. 87 κλπ. = Picard αὐτόθι 64, ἔνθα καὶ περὶ ἀναλόγων συμποσίων ἐν Κλάρῳ· πρβ. καὶ 106. 725.

Καὶ οἱ ἐσσῆνες δέ, οἱ ὡς ἑστιάτορες χαρακτηριζόμενοι ὑπὸ τοῦ Παυσανίου καὶ τοῦ Ἡσυχίου, ἀναφέρονται ἐν τῇ ὑπὲρ Δημητρίου Ἐφεσιακῇ ἐπιγραφῇ (BMI III 448) ὡς θύοντες εὐαγγέλια τῇ Ἀρτέμιδι παρὰ τὴν [ἱέρειαν] καὶ τὸν οἰκονόμον. Πρβ. τὰς ὀρθὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Picard αὐτ. 187. 194 ὡς πρὸς τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἱερείας. Ἀλλ' ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶναι ἡ μόνη μαρτυροῦσα τὰ ἱεροθυτικὰ καθήκοντα τῶν ἐσσήνων. Δὲν εἶναι δ' ὅμως ἀπίθανον ὅτι ἡ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ παρουσία τῶν ἐσσήνων eo ipso σημαίνει τὴν ἐν ταῖς πρὸς τιμὴν τοῦ Δημητρίου ἑορταῖς ἐκτέλεσιν καὶ μεγάλων ἑστιάσεων καὶ εὐωχιῶν, δι' ἃς οἱ ἐσσῆνες ἦσαν οἱ μόνοι ἁρμόδιοι ἄρχοντες. Ἐκ τούτου ἐκφαίνεται ὅτι οἱ Ἐφέσιοι ἰσοθέως ἑώρτασαν τὰς νίκας τοῦ Δημητρίου. Κατὰ ταῦτα ἡ ὑπὸ τῶν ἐσσήνων ἐκτέλεσις θυσίας, δὲν ἦτο, ὡς ὑπολαμβάνεται, ἐκτὸς τῶν συνήθων αὐτῶν ἑστιατορικῶν καθηκόντων. Ἡ παρουσία δὲ τοῦ οἰκονόμου τῆς πόλεως δηλοῖ ἐπαρκῶς ὅτι αἱ διὰ τὰς

θρησκευτικὰς ἑορτὰς δαπάναι κατεβλήθησαν κατ' ἀναλογίαν καὶ ἐκ τοῦ ταμείου τῆς πόλεως.

Ὁ Picard Ephèse 192 φρονεῖ ὅτι κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Αὐγούστου μετεβλήθησαν οἱ ἐσσῆνες εἰς ***ἱερεῖς διὰ γένους*** τῆς Ἀρτέμιδος, οὕτω δὲ δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήσσῃ ἡμᾶς πλέον μετὰ τοῦ Hicks BMI III σελ. 85 ἡ παρουσία τῶν ἱερέων ἐν ὑστέροις χρόνοις. Ἐπειδὴ ἡ λ. ***ἐσσὴν*** ἀπαντᾷ συχνάκις καὶ ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις ἐν ἄλλαις τε ἐπιγραφαῖς καὶ ἐν τῇ νέᾳ ἐκ τοῦ Θεολόγου, εἶναι πρόδηλον ὅτι ἡ ἐσσηνία παρέμεινε καὶ μετέπειτα. Ἀλλὰ δὲν ἐξηγεῖται πῶς ἡ ἐγκατάστασις ἱερέων δὲν κατέστησε περιττοὺς τοὺς ἐσσῆνας, ἐὰν συνέπτιπτον ἐντελῶς τὰ ἔργα αὐτῶν. Εἶναι ἄρα πιθανὸν ὅτι τινὰ μόνον καθήκοντα ἀπεσχίσθησαν ἀπὸ τῶν ἐσσήνων καὶ ἀνελήφθησαν ὑπὸ τῶν ἱερέων, παρέμειναν δὲ ἄλλα τινὰ καθήκοντα μετὰ τοῦ ἀξιώματος ἐν ἰσχύι.

Ὅτι οἱ ἐσσῆνες δὲν μνημονεύονται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ Σαλουταρίου (104 μ. Χ.), δὲν ἔχει, ὡς πρὸς τὴν καθόλου ὕπαρξιν τῶν ἐσσήνων, σημασίαν, διότι οἱ ἐσσῆνες, ὡς γνωστόν, μνημονεύονται καὶ ἐν ἱκαναῖς μετὰ τὸ 104 μ. Χ. ἐπιγραφαῖς. Ἀλλ' ἀναφέρονται ἐν τῇ δωρεᾷ τοῦ Σαλουταρίου ἐκτὸς τῆς ἱερείας τῆς Ἀρτέμιδος (στίχ. 163) καὶ διάφοροι ἱερεῖς (στίχ. 350 ἑ.) κληρούμενοι πρὸς τέλεσιν θυσιῶν τῇ Ἀρτέμιδι κατὰ τὴν γενέσιον αὐτῆς ἡμέραν. Ἐκ τούτου ἄρα δυνάμεθα ἴσως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οἱ ἐσσῆνες δὲν εἶχον πλέον ἱεροθυτικὰ καθήκοντα. Περίεργον εἶναι ἐν πάσῃ περιπτώσει ὅτι δὲν ἀναφέρεται καὶ ὁ ***διὰ γένους ἱερεὺς Ἀρτέμιδος,*** τὸν ὁποῖον εἰσάγει μετ' ὀξυνοίας ὁ Picard 191 εἰς τὴν ἐπιγραφὴν Ephesos II σελ. 106· πρβ. Rev. de philol. XXXVII 1913, 83 ἑ.

Ὅτι οἱ ἐσσῆνες ἐν τοῖς μεταγενεστέροις χρόνοις εἶχον περιωρισμένην τὴν ὑπόστασιν φαίνεται, νομίζω, καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ἐσσηνία τελεῖται τότε ὑπὸ τῶν ναοποιῶν, μεταπεσοῦσα εἰς λειτουργίαν καὶ συγχωνευομένη συχνὰ μετὰ τῆς ὡσαύτως εἰς λειτουργίαν ἐνωρὶς ἐξελιχθείσης ναοποιίας. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὰ ἀξιώματα ταῦτα θὰ ἦσαν συγγενῆ, διὰ νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ cumulatio ἢ μᾶλλον ἡ ὑπὸ τῆς ναοποιίας ἀπορρόφησις τῆς ἐσσηνίας. Καὶ οἱ μὲν ναοποιοὶ εἶχον ἤδη, ὡς εἴδομεν, διοικητικὴν φύσιν, οἱ δὲ ἐσσῆνες φαίνεται ὅτι ἀποβαλόντες σὺν τῷ χρόνῳ τὸ ἱερατικὸν αὐτῶν μέρος, περιωρίσθησαν εἰς τὸ διοικητικὸν τῶν ἱερῶν ἑστιάσεων μόνον, ὥστε νὰ πλησιάσωσι περισσότερον πρὸς τοὺς ναοποιούς.

Διοικητικὰ δὲ καθήκοντα τῶν ἐσσήνων ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν μαρτυρούμενα εἶναι 1) ἡ εἰς φυλὴν καὶ χιλιαστὺν ἐπικλήρωσις τῶν νέων πολιτῶν, ἐξαιρουμένης τῆς ἐν ἐκτάκτῳ περιπτώσει ἀθρόας ἐγγραφῆς πολιτῶν ἢ ἀποκαταστάσεως ἀτίμων, ὅτε ἡ ἐγγραφὴ καὶ ἡ ἐπικλήρωσις ἐγένετο ὑπὸ τῶν προέδρων (Jahreshefte 1913, 231. Waddington-Le Bas ἀριθ. 136 Picard Ephèse 85).

2) Οἰκονομικὴ διαχείρισις φαίνεται ὅτι ἀπέκειτο ἐνίοτε εἰς τοὺς ἐσσῆνας,

ἐὰν στηριχθῶμεν εἰς τὴν ἐπιγραφὴν Ephesos II ἐπιγραφὴ 1 τῶν περὶ τὸ 286 π. Χ. χρόνων (Picard Ephèse 195 σημ. 2). Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην οἱ ἐσσῆνες διαχειρίζουσι τὰς ἐκ τῆς πολιτογραφήσεως εἰσπράξεις (6 μνᾶς κατὰ κεφαλὴν) μετὰ τῶν ***ἐπὶ τοῖς Πριηνικοῖς*** συνέδρων, ἐξ ὀνόματος τῆς Ἀρτέμιδος καὶ φροντίζουσι περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἐκ Πριήνης προσφύγων ἐξορίστων. Πιθανῶς καὶ ἡ ἐπιγραφὴ Ephesos II ἀριθ. 5, τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου π. Χ. αἰῶνος, εἰς τοὺς ἐσσῆνας ἀναθέτει τὰς δαπάνας τῶν δύο ἀθλητῶν (πρβ. ἀνωτέρω σελ. 328).

Ἄξιον ἰδίας προσοχῆς ἐν τούτοις εἶναι ὅτι ὁ Παυσανίας, γράφων κατὰ τὸν 2ον μ. Χ. αἰῶνα, χαρακτηρίζει τοὺς ἐσσῆνας ὡς ἑστιάτορας, ἐκ τῆς ὅλης δὲ διατυπώσεως αὐτοῦ εἶναι προφανὲς ὅτι οἱ ἐσσῆνες καὶ ἐπ᾽ αὐτοῦ ἦσαν ἑστιάτορες. Ἀνέφερον ἤδη ἀνωτέρω τὰς θοιναρμοστρίας καὶ τοὺς VII viros epulones. Καὶ οἱ ἐσσῆνες ὀνομαζόμενοι ἑστιάτορες θὰ εἶχον πάντως τὴν φροντίδα τῆς τελέσεως μεγάλης θυσίας τακτικῆς ἢ καὶ περισσοτέρων τακτικῶν θυσιῶν συνδεομένων πρὸς τὴν Ἄρτεμιν καὶ ἐχουσῶν τὴν μορφὴν θεοδαισίων ἢ θεοξενίων, οἷα συχνάκις ἀναφέρονται ἐν τῇ Ἑλληνικῇ λατρείᾳ (O. Gruppe Gr. Mythol. 730 σημ. 1. E. Cahen Daremberg-Saglio DA V, 205. 211. J. Keil Jahreshefte XVII 1914, 145). Τοῦτο δὲ θὰ ἦτο, φαίνεται, ἀρχῆθεν καὶ τὸ κύριον ἱερατικὸν ἔργον. Ἡ ἔκτασις τῶν ἑστιάσεων τούτων καθιστᾷ πιθανὸν, ὅτι καὶ ἡ τῶν ἐσσήνων ἐκλογὴ μεταξὺ εὐπορούντων θὰ ἐγίνετο, καθὰ καὶ ἡ τῶν ναοποιῶν ἐν ὑστέροις χρόνοις, ἵνα διευκολύνηται ὁ ἐπὶ τὸ μεγαλοπρεπέστερον ἑορτασμὸς τῆς δημοθοινίας ἢ τῶν δημοθοινιῶν τούτων τῆς Ἐφέσου, εἰς ἃς μετέπιπτον συνήθως τὰ θεοδαίσια. Εἶναι δὲ καὶ τοῦτο σημεῖόν τι συγγενείας πρὸς τὰ πομπικὰ καθήκοντα τῶν ναοποιῶν, ὑποπτεύω δέ, ὡς εἶπον ἀνωτέρω, ὅτι ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ συνέβη καὶ ἡ πραγματικὴ σύμπτωσις τῶν δύο ἀξιωμάτων ἄνευ ὁλοσχεροῦς ἀποσβέσεως τοῦ ἑτέρου, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ καὶ ἡ γλωσσικῶς ξενίζουσα ἔκφρασις ***νεοποιῶ τὰς ἐσσηνίας.***

Ἐσσηνία ἄρα κατὰ τοὺς ὑστέρους ἐκείνους χρόνους μετέπεσε νὰ σημαίνῃ παρὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐσσῆνος καὶ αὐτὸ τὸ ὑπὸ τοῦ ἐσσῆνος τελούμενον, αὐτὴν τὴν ἑστίασιν, αἱ δὲ ἑστιάσεις αὗται ἐτελοῦντο, φαίνεται, κατὰ τὴν περίοδον τῶν οἰκείων ἐπιγραφῶν ὑπὸ τῶν Ἐφεσίων ναοποιῶν. Οὕτω νομίζω ὅτι ὀφείλει νὰ ἑρμηνευθῇ καὶ ἡ ἐν τῇ ἐκ τοῦ Θεολόγου ἐπιγραφῇ ἔκφρασις· ***ἐκτελέσας τὰς δύο ἐσσηνίας.*** Ἐπειδὴ δὲ ὑπάρχει τὸ ἄρθρον ***τὰς*** πρὸ τοῦ ***δύο ἐσσηνίας,*** εἶναι ἀνάγκη νὰ νοήσωμεν ὅτι ὁ Ἀσκληπιόδωρος ἐξετέλεσε δύο γνωστὰς καὶ προκαθωρισμένας, κανονικῶς δὲ ἐντὸς τοῦ ἔτους ἐκτελουμένας ἐσσηνίας, οὐχὶ δὲ ὅτι ὑπῆρξε δὶς ἐσσὴν κατὰ δύο διάφορα ἔτη (Picard Ephèse 726 σημ. εἰς σελ. 194_2).

Εἰς τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ἄγομαι καὶ ἐκ τῶν ἄλλων ἐκείνων ἐπιγραφῶν, ἐν αἷς νομίζω ὅτι δύναται νὰ συμπληρωθῇ πιθανώτατα ἡ φράσις ***τὰς δύο ἐσσηνίας,*** ἐξ οὗ ἱκανῶς ἐκφαίνεται ὅτι ***αἱ δύο ἐσσηνίαι*** δὲν ἦτο συμπτωματικός τις, ἀλλ᾽

ἀναπόφευκτος καὶ κατ' ἀνάγκην ἐκτελεστέος ἀριθμὸς «ἐσσηνιῶν». Καὶ ἄλλο τι δὲ ἐνισχύει τὴν εἰκασίαν ταύτην, διότι ἡ ἐκτέλεσις τῶν δύο ἐσσηνιῶν ἀνάγεται εἰς νεοποιὸν ἤτοι εἰς ἄρχοντα, τοῦ ὁποίου εἶναι γνωστὸν τὸ ἐνιαύσιον τῆς ἀρχῆς. Ἡ ἐκτέλεσις ἄρα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συμβῇ ἐκτὸς τοῦ ἔτους τῆς ἀρχῆς, ὥστε νὰ ἔχωμεν τὸ ἄτοπον ἄρχοντος ἐνιαυσίου ἐκτελοῦντος ἄλλην ἀρχήν, ἐπὶ ἓν ἐπὶ πλέον ἔτος πέρα τῆς νομίμου διαρκείας τῆς κυρίας αὐτοῦ ἀρχῆς. Διὰ ταῦτα νομίζω ὅτι αἱ δύο ἐσσηνίαι εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἔτος ἀναφέρονται, ἀφορῶσι δὲ εἰς ἱερὰς ἑστιάσεις τῆς Ἀρτέμιδος.

Ἐκ τῆς ἀρχαίας γλίσχρου ἐπιγραφικῆς παραδόσεως γινώσκομεν ὅτι ἐν Ἐφέσῳ ἐτελοῦντο δύο μεγάλαι σειραὶ ἑορτῶν πρὸς τιμὴν τῆς Ἀρτέμιδος. Περὶ τῶν ἄλλων ἐκ συγγραφέων μαρτυρίων πρβ. Nilsson Griechische Feste 243 ἑ. Picard Ephèse 423 ἑ. Μία, ἡ καὶ κυριωτέρα, ἦτο ἡ κατὰ τὸν μῆνα Ἀρτεμισιῶνα, ὅστις ὅλος ἀνέκειτο τῇ θεᾷ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς ἀπαντήσεως τοῦ ἀνθυπάτου Γαΐου Ποπιλλίου Κάρου Πέδωνος (BMI III 482=Dittenb. Syll.[3] 867) πρὸς τὴν βουλὴν τῶν Ἐφεσίων. Ἐν στίχ. 39 ἑ. κεῖται: ***ἐν ᾧ μηνὶ πανηγύρεις τε καὶ ἱερομηνίαι ἐπιτελοῦνται***· καὶ κατωτέρω στίχ. 49 ***διὸ δεδόχθαι ἱερὸν τὸν μῆνα τὸν Ἀρτεμισιῶνα εἶναι πάσας τὰς ἡμέρας, ἄγεσθαι δὲ ἐπ' αὐταῖς μην[ός τε καὶ] ἔ[τους] τὰς ἑορτὰς καὶ τὴν τῶν Ἀρτεμισίων πανήγυριν καὶ τὰς ἱερομηνίας, ἅτε τοῦ μηνὸς ὅλου ἀνακειμένου τῇ θεῷ.***

Δευτέρα δὲ ἑορτὴ τῆς Ἀρτέμιδος φαίνεται ὅτι ἐτελεῖτο κατὰ τὸν μῆνα Θαργηλιῶνα καὶ δὴ καὶ τὴν 6ην αὐτοῦ ἡμέραν, ὅτε ἑωρτάζοντο τὰ γενέθλια τῆς θεᾶς. Τοῦτο μαρτυρεῖται ὑπὸ τῆς διατάξεως τοῦ Σαλουταρίου (68. 265. 493. 535 κἀ.), ἥτις εἰς τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὁρίζει καὶ τὰς διανομὰς τῶν τόκων τῆς δωρεᾶς αὐτοῦ. Ὁ Σαλουτάριος διατάσσει ἐν στίχ. 224 ***ἐν τῷ ἱερῷ ἐν τῷ προνάῳ τῇ γενεσίῳ τῆς μεγίστης θεᾶς Ἀρτέμιδος, ἥτις ἐστὶν μηνὸς Θαργηλιῶνος ἕκτῃ ἱσταμένου τῆς διανομῆς τῆς πέμπτης*** κλπ. (Πρβ. Ephesos I, 281 ἀριθ. 43. 44).

Ὁ Picard Ephèse 323 ἑ. φρονεῖ ὅτι ἡ ἐν τῇ ἀπαντήσει τοῦ Γαΐου Ποπιλίου Κάρου Πέδωνος, τῶν περὶ τὸ 160 μ. Χ. χρόνων, περιγραφομένη ἱερομηνία τοῦ Ἀρτεμισιῶνος μετὰ τῶν οἰκείων ἑορτῶν καὶ πανηγύρεων εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν ἐν τῇ διατάξει τοῦ Σαλουταρίου (104 μ. Χ.) μνημονευομένην συχνάκις ἑορτὴν τῶν γενεθλίων τῆς θεᾶς, ***τῆς γενεσίου*** τῆς Ἀρτέμιδος ***ἡμέρας*** ἤτοι τῶν ἐπὶ τῇ 6ῃ Θαργηλιῶνος τελουμένων ἑορτῶν, δέχεται δ' οὕτω μετάθεσιν τῶν ἑορτῶν, τὰς ὁποίας θεωρεῖ ἐνιαίας, ἀπὸ τοῦ Θαργηλιῶνος εἰς τὸν προηγούμενον μῆνα Ἀρτεμισιῶνα. Ἀλλ' ἡ διατύπωσις τῆς περιεχούσης τὴν ἀπάντησιν τοῦ ἀνθυπάτου τῆς Ἀσίας Κάρου Πέδωνος εἰς τὸ ψήφισμα τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου ἐπιγραφῆς, δὲν παρέχει τόπον πρὸς τοιαύτην ταύτισιν καὶ σκέψιν περὶ μεταθέσεως, διότι ὁμιλεῖ περὶ ὑφισταμένης ἤδη ἐν μηνὶ Ἀρτεμισιῶνι ἑορτῆς, τῆς ὁποίας ἐπιχειρεῖται

φαίνεται, μόνον ὀργάνωσις καὶ ἐπέκτασις καθ' ὅλον τὸν μῆνα, οὐδεὶς δὲ λόγος γίνεται περὶ τῆς γενεσίου ἡμέρας τῆς θεᾶς καὶ περὶ τῶν συναφῶν αὐτῇ ἑορτῶν καὶ πανηγύρεων ὡς μετατιθεμένων ἢ συγχωνευομένων πρὸς τὰς ἑορτὰς τοῦ Ἀρτεμισιῶνος. Καὶ ὁ Nilsson Griech. Feste 247 θεωρεῖ τὴν 6ην Θαργηλιῶνος ὡς κεχωρισμένην ἑορτὴν παρὰ τὰς τοῦ Ἀρτεμισιῶνος. Ἡ δὲ διάταξις τοῦ Σαλουταρίου ἡ εἰς τὰς ἑορτὰς τῶν γενεθλίων ἄφθονα παρέχουσα τὰ χρηματικὰ μέσα δεικνύει ὅτι καὶ αἱ ἑορταὶ αὗται δὲν ἦσαν ἀνάξιαι λόγου. Αἱ δὲ εἰσαγόμεναι εἰς τὸ ψήφισμα τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου συμπληρώσεις BMI III 557: ***μῆν[α ὅλον δι'] ἔ[τους]*** ἢ ὡς ἐν CIG II 2954: ***μην[ὸς διην]ε[κοῦς]*** ἢ ὡς παρὰ Dittenb. Syll.[3] 867 ***μην[ός τε καὶ] ἔ[τους],*** πᾶν ἄλλο ἢ ὡς ἀσφαλεῖς δύνανται νὰ χαρακτηρισθῶσιν, ὥστε νὰ στηριχθῶσιν ἐπ' αὐτῶν ἀκλόνητα συμπεράσματα. Παρὰ δὲ ταῦτα εἶναι δυνατὸν νὰ φαντασθῶμεν ὅτι τόσον εὐκόλως μετέθεσαν οἱ Ἐφέσιοι τὴν ἀπὸ μακροτάτου χρόνου βεβαίως καθ' ὡρισμένην ἡμέραν, τὴν 6ην Θαργηλιῶνος, ἑορταζομένην γενέθλιον ἐπέτειον τῆς θεᾶς εἰς ἄλλην βιαίως καὶ αὐθαιρέτως ληφθεῖσαν ἡμέραν; Ἡ ἐγνωσμένη θρησκευτικὴ συντηρητικότης τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καθιστᾷ ἀπίθανον καὶ δύσκολον τὴν τοιαύτην εἰκασίαν. Ἴσως δὲ πιθανώτερον εἶναι νὰ εἰκάσωμεν ὅτι οἱ Ἐφέσιοι δι' ἀφιερώσεως ὁλοκλήρου τοῦ μηνὸς Ἀρτεμισιῶνος εἰς τὰ Ἀρτεμίσια ἐπλησίασαν μᾶλλον εἰς τὴν 6ην Θαργηλιῶνος, ὥστε αἱ τῆς γενεσίου ἡμέρας ἑορταὶ νὰ δύνανται νὰ ἀποτελῶσι σχεδὸν συνέχειαν τῶν προτέρων, ἄνευ ἀπωλείας τῆς διὰ τῆς παραδόσεως καθιερωμένης αὐτοτελοῦς αὐτῶν συνθέσεως [1]. Ἔχομεν ἄρα δύο σειρὰς ἑορτῶν ἐν Ἐφέσῳ πρὸς τιμὴν τῆς Ἐφεσίας.

Ὅτι ἐγίνοντο ἑστιάσεις εἶναι μὲν καὶ ἄλλοθεν γνωστόν, ἀλλὰ δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀμφισβητήσωμεν καὶ ἐὰν εἴχομεν μόνην τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παυσανίου τοῦ ὀνομάζοντος τοὺς ἐσσῆνας ἑστιάτορας. Ἔχομεν δὲ καὶ ἐπιγραφικὸν τούτου μαρτύριον τὸ ἐν τῇ διατάξει τοῦ Σαλουταρίου χορηγούμενον χρῆμα πρὸς θυσίας (στίχ. 242), ἔτι δὲ καὶ τὴν χορηγίαν τῆς βουλῆς καὶ τῆς γερουσίας (ἐν στίχ. 447) πρὸς ἑορτασμὸν τῆς 6ης Θαργηλιῶνος διὰ ***θυσίας καὶ εὐωχίας.*** Ἦσαν ἄρα αἱ θυσίαι αὗται ὅ,τι καὶ τὸ ἐν Ρώμῃ ὑπὸ τῶν VII viri epulones παρασκευαζόμενον epulare sacrificium Jovis, ὅ,τι καὶ τὰ ἄλλοθεν γνωστά, ὡς εἶπον, Θεοξένια καὶ Θεοδαίσια. — Ἀλλὰ καὶ τῶν Ἀρτεμισίων ἡ σελινοφόρος ἑστίασις καὶ ***δειπνοφορία,*** ἥτις παραδίδεται ὑπὸ τοῦ Μ. Ἐτυμολογικοῦ ἐν λέξει δαιτὶς (πρβ. Heberdey Jahreshefte VII 1904, 210 ἑ. Nilsson Gr. Feste 245 καὶ δαψιλέστατα ὁ Picard Ephèse 312 κἑ.) εἰς τὴν φροντίδα τῶν ἐσσήνων πάντως θὰ ἀπέκειτο, ἀφ' οὗ αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἑστιάτορες τοῦ Ἀρτεμισίου.

[1] Ὀρθῶς ὁ Picard Ephèse 336 (πρβ. Hicks ἐν BMI III 482, 29 ἑ. 605) διακρίνει τὰ ***Ἐφέσεια*** ἀπὸ τῶν ***Ἀρτεμισίων***. Πρβ. καὶ Ephesos II.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλως θὰ ἠδύνατό τις, νομίζω, νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν ὕπαρξιν δύο ἐσσηνιῶν ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Ἡ σπουδαία τῶν χρόνων τοῦ Κομμόδου (180-192 μ. Χ.) ἐπιγραφὴ Ephesos II ἀριθ. 20 = Picard 288, ἡ μνημονεύουσα τὴν διὰ τῆς γενναιοδωρίας τοῦ Τιβερίου Κλαυδίου Νικομήδους ἐπελθοῦσαν ἀνακαίνισιν τῶν καταπεπτωκότων τότε Ἐφεσίων μυστηρίων καὶ εὐωχιῶν καὶ ἑστιάσεων (στίχ. 13 ἑ.), ἀναφέρει ἐν στίχ. 8-11 ὅτι μετὰ τῆς ἀναγεννήσεως ταύτης συνεδέθη καὶ αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος ἡ λατρεία, ἡ ὁποία κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ ὠργανώθη συμφώνως πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Ἀρτέμιδος. Ὅτι ἡ ἐξίσωσις αὕτη πρὸς τὴν λατρείαν τῆς θεᾶς εἶχε προβῆ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ ἡ ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τοῦ αὐτοκράτορος ἑστίασις νὰ ἐκτελῆται ὑπὸ ἰδίων ἐσσήνων ἢ καὶ ὑπὸ τῶν ἐσσήνων τῆς Ἀρτέμιδος, ἀλλ' ὡς αὐτοτελὲς τούτων ἔργον, δὲν δύναται μὲν νὰ δειχθῇ ἄλλοθεν, ἀλλὰ δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὸ ἀπίθανον. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ ἑτέρα τῶν δύο ἐσσηνιῶν τῶν ὑπὸ τοῦ ναοποιοῦ Τ. Φλ. Ἀσκληπιοδώρου ἐκτελουμένων δύναται νὰ ἀναφέρηται εἰς τὴν λατρείαν τοῦ αὐτοκράτορος. Σημειωτέον δὲ ὅτι, ὡς εἶπον, οἱ χρόνοι τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Θεολόγου δὲν ἀπέχουσι πολὺ τοῦ τέλους τοῦ 2ου μ. Χ. αἰῶνος.

Ἡ ἑρμηνεία τῆς διπλῆς ἐσσηνίας ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους μοι παρέχει τὴν κλεῖδα πρὸς ἑρμηνείαν καὶ τῆς ἐν τῇ ἐκ τοῦ Θεολόγου ἐπιγραφῇ ἀπαντώσης φράσεως ***καὶ νυκτοφυλακήσας τὰς δύο νυκτοφυλακὰς ἐκ τῶν ἰδίων,*** ἡ ὁποία ὡσαύτως παρέχει πράγματα ἐκ πρώτης ὄψεως. Ὁ Picard Ephèse 725, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνεκοινώθη ὑπὸ τοῦ Σωτηρίου τὸ περιεχόμενον τῆς ἐκ τοῦ Θεολόγου ἐπιγραφῆς πρὸ τῆς δημοσιεύσεως αὐτῆς, παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἀνέκδοτος ἐπιγραφὴ τοῦ Τ. Φλαουίου Ἀσκληπιοδώρου διδάσκει τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἀξιώματος τοῦ νυκτοφύλακος ἐν Ἐφέσῳ· ἦτο δὲ τοῦτο λειτουργία τις, τὴν ὁποίαν ὁ Τ. Φλαούιος Ἀσκληπιόδωρος καυχᾶται ὅτι δὶς διεξεδίκησεν ἰδίαις δαπάναις. Ἐπειδὴ δὲ ἡ διπλῆ νυκτοφυλακὴ παρατίθεται εἰς τὴν διπλῆν ἐσσηνίαν, αὕτη δὲ ἑρμηνεύεται (σελ. 726 προσθήκη εἰς σελ. 194 σημ. 2) ὡς σημαίνουσα δύο διαφόρων χρόνων ἐσσηνίας καὶ διδάσκουσα ὅτι ἐν τοῖς αὐτοκρατορικοῖς χρόνοις τὸ ἄξίωμα τοῦ ἐσσῆνος ἦτο δυνατὸν νὰ περιβληθῇ τις πλεονάκις, εἶναι σαφὲς ὅτι καὶ αἱ δύο νυκτοφυλακαὶ ἐξελήφθησαν ὅτι ἀνήκουσιν εἰς δύο διαφόρους περιόδους ἀρχῆς τοῦ νυκτοφύλακος. — Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἰσχύει ὅ,τι ἀνωτέρω εἶπον περὶ τῆς προτάξεως τοῦ ἄρθρου ἐν τῇ φράσει: ***τὰς δύο ἐσσηνίας,*** δὲν ἔχω δὲ ἀμφιβολίαν ὅτι καὶ ***αἱ*** δύο νυκτοφυλακαὶ ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἠσκήθησαν, καθ' ἃ καὶ αἱ δύο ἐσσηνίαι. Διὰ τὴν ὁμοίαν σημασίαν τοῦ ἄρθρου παραπέμπω π. χ. καὶ εἰς τὴν ἐκ Σιδύμων ἐπιγραφὴν ὑστέρων Ρωμαϊκῶν χρόνων, νῦν ἐν Tituli Asiae minoris II 1 σελ. 70 ἀριθ. 189, α, 1: ***τὴν ἀξιολογωτάτην καὶ σεμνοτάτην, φιλόπολιν καὶ φιλάγαθον Λυκιάρχισσαν Μ(αρκίαν) Αὐρηλίαν Χρυσίον τὴν καὶ Νεμε-***

σοῦν κλπ. στίχ. 8 ***τελέσασαν τῇ πατρίδι ἱερωσύνην Σεβαστῶν καὶ τὰς δύο τῶν νέων γυμνασιαρχίας καὶ τὰς λούσεις.***

Πρὸς ἑρμηνείαν τῆς σημασίας τῆς νυκτοφυλακῆς καὶ τῆς ἐκτάσεως τῶν δι' αὐτὴν δαπανῶν, διὰ τὰς ὁποίας ἐπαίρεται ὁ Ἀσκληπιόδωρος, πολύτιμά μοι φαίνονται τὰ χωρία τοῦ Ἀχιλλέως Τατίου VI, 3, 2: ***ἦν δὲ τῆς Ἀρτέμιδος ἱερομηνία καὶ μεθυόντων πάντα μεστά, ὥστε καὶ δι' ὅλης τῆς νυκτὸς τὴν ἀγορὰν ἅπασαν κατεῖχε πλῆθος ἀνθρώπων.*** — VI, 4, 4: ***Τοῦ δὲ Σωσθένους αὐτῷ μηνύσαντος τὰ περὶ Λευκίππης καὶ κατατραγῳδοῦντος αὐτῆς τὸ κάλλος, μεστὸς γενόμενος ἐκ τῶν εἰρημένων ὡσεὶ κάλλους φαντάσματος, φύσει καλοῦ, παννυχίδος οὔσης καὶ ὄντων μεταξὺ τεττάρων σταδίων ἐπὶ τοὺς ἀγρούς, ἠγεῖσθαι κελεύσας, ἐπ' αὐτὴν χωρεῖν ἔμελλεν.*** — IV, 5, 2: ***Ὁ μὲν οὖν νεανίσκος ἔτυχε προηγούμενος καὶ προϊδὼν ἀποφεύγει, μὴ λαβὼν καιρὸν ὑπὸ δέους κἀμοὶ προμηνῦσαι· ἐμὲ δὲ ἰδόντες συλλαμβάνουσι καὶ ὁ Θέρσανδρος βοᾷ καὶ πλῆθος τῶν παννυχιζόντων συνέρρει.***

Ὁ Picard Ephèse 326 μνημονεύων τὸ πρῶτον χωρίον τοῦ Τατίου, δὲν εὑρίσκει πιθανὸν ὅτι τῆς πομπῆς τῶν γενεθλίων τῆς θεᾶς προηγεῖτο παννυχίς, ἀποδίδει δὲ τὸ πρᾶγμα μᾶλλον εἰς ἐφεύρεσιν τοῦ συγγραφέως. Παρὰ ταῦτα ἡ πληροφορία τοῦ Τατίου, τρὶς ἐπαναλαμβανομένη, φαίνεται εἰς τὴν πραγματικότητα στηριζομένη καὶ ἀξία πάσης πίστεως, ἀφοῦ μάλιστα οὐδεμίαν ἄλλην ἀντίθετον εἴδησιν ἔχομεν.

Ἐκτὸς τῆς παννυχίδος τῆς ἑορτῆς τῶν γενεθλίων, ἔχομεν καὶ τὴν παννυχίδα τὴν προηγουμένην τῶν ἐπὶ τοῦ Σολμισσοῦ καὶ τῆς Ὀρτυγίας μυστηρίων τῆς μεγάλης θεᾶς (Picard 297), οὕτω δὲ ἔχομεν δύο παννυχίδας ἱερὰς ἐν Ἐφέσῳ ἀναμιμνῃσκούσας τὰς ἐν μεγάλαις θρησκευτικαῖς χριστιανικαῖς ἑορταῖς τελουμένας ἔτι καὶ νῦν κατανυκτικὰς ***ὁλονυκτίας.*** Τῆς κινήσεως καὶ τῆς συγκεντρώσεως τῶν πιστῶν κατὰ τὰς μεγάλας ταύτας παννυχίδας ἐπιφανεστάτων θρησκευτικῶν κέντρων τῆς ἀρχαιότητος δύναταί τις εὐκόλως νὰ φαντασθῇ τὴν ἔκτασιν. Ἡ δὲ συρροὴ ποικίλων ἀνθρώπων, τὴν ὁποίαν ὡσαύτως κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ σήμερον συμβαίνοντα εἶναι εὔκολον νὰ ἀναπαραστήσῃ τις, καθίστα ἀσφαλῶς ἀναπόδραστον τὴν ἀνάγκην ὀργανώσεως καὶ ἐνισχύσεως τῆς ἱερᾶς ἀστυνομίας πρὸς νυκτερινὴν φρούρησιν τοῦ χώρου τῆς πανηγύρεως καὶ πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως ἐν αὐτῇ. Διδακτικὴ δὲ εἶναι ἐν τούτῳ ἡ 65η ἐπιστολὴ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως, ἡ ὑπὸ τοῦ Φιλοστράτου παραδιδομένη, τῆς ὁποίας μέρος ἐμνημόνευσα ἀνωτέρω διὰ τοὺς ἑστιάτορας-δαιτυμόνας. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ, ἀπευθυνομένῃ ***Ἐφεσίων τοῖς ἐν Ἀρτέμιδι*** λέγεται: ***Ἔθος ὑμῖν ἅπαν ἁγιστείας, ἔθος δὲ βασιλικῆς τιμῆς. Τἆλλ' ὑμεῖς ἑστιάτορες μὲν καὶ δαιτυμόνες οὐ μεμπτοί, μεμπτοὶ δὲ σύνοικοι τῇ θεῷ νύκτας τε καὶ ἡμέρας, ἢ οὐκ ἂν ὁ***

κλέπτης τε καὶ λῃστὴς καὶ ἀνδραποδιστὴς καὶ πᾶς, εἴ τις ἄδικος ἢ ἱερόσυλος, ἢν ὁρμώμενος αὐτόθεν· τὸ γὰρ ἱερὸν τῶν ἀποστερούντων μυχός ἐστιν (Φιλοστράτου Ἀπολλ. Τυαν. ἐπ. ξε΄ (Kayser I 363)). Ἐκ πάντων τούτων δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ συναγάγωμεν ὅτι ἐν Ἐφέσῳ ὑπῆρχεν ὠργανωμένη ***νυκτοφυλακή.*** Ἐν παλαιοτέροις χρόνοις τὴν δαπάνην τῶν κατὰ τὰς δύο παννυχίδας νυκτοφυλακῶν θὰ ἐχορήγει τὸ ἱερὸν ταμεῖον τῆς Ἀρτέμιδος, τὴν δ᾽ ἐποπτείαν θὰ εἶχον ἴσως ἴδιοι νυκτοφύλακες ἢ ἀρχινυκτοφύλακες ἢ καὶ αὐτοὶ οἱ ναοποιοί. Ἐν ὑστέροις χρόνοις, ὅπως δεικνύει ἡ νέα ἐκ τοῦ Θεολόγου ἐπιγραφή, καὶ ἡ ὀργάνωσις αὕτη καὶ ἡ δι᾽ αὐτὴν δαπάνη ἐγένοντο ὑποκείμενον ἐκουσίας παροχῆς ἢ δωρεᾶς εὐσεβῶν πολιτῶν περιβεβλημένων τὸ ὡσαύτως ὑπὸ λειτουργικὴν μορφὴν ὑφιστάμενον ναοποιικὸν ἀξίωμα, τὸ ὁποῖον καθίσταται οὕτω πολυμερέστερον καὶ πολυδαπανώτερον. Οἱ ναοποιοὶ ἐκτὸς τῆς ἐσσηνίας συγκεντροῦσιν ἐν ἑαυτοῖς καὶ τὴν ἐν ταῖς μεγάλαις ἑορταῖς ἱερὰν praefecturam vigilum, αὐτοὶ ἐκ τῶν ἰδίων ἀναλίσκοντες. Ἂν τοῦτο κανονικῶς συνέβαινε δὲν γνωρίζομεν. Διὰ τὴν ἔκτασιν τῆς δαπάνης φαίνεται μᾶλλον πιθανὸν ὅτι τοιαύτη συγκέντρωσις οἰκονομικῶν βαρῶν δὲν θὰ εἶχε συχνοὺς τοὺς ἀντιπροσώπους, διὸ καὶ αἱ σύγχρονοι ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους παροχαὶ τοῦ Τ. Φλαουίου Ἀσκληπιοδώρου ὡς ναοποιοῦ, ἐσσῆνος καὶ νυκτοφύλακος εἶναι ἄξιαι ἰδίας ἐξάρσεως ὡς ἐνδεικτικαὶ οὐχὶ μόνον τῆς εὐσεβείας, ἀλλὰ καὶ τῆς εὐπορίας τοῦ ἀνδρός.

Ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Δήλου τοῦ 250 π. Χ., δημοσιευθείσῃ ὑπὸ τοῦ Homolle ἐν BCH XXVII 1903, 73 στίχ. 80 κεῖται: ***τοῖς νυκτοφυλαξίοις ξύλων τάλαντον.*** Ὁ Herwerden Lexicon 1001 δέχεται ὀνομαστικὴν ***νυκτοφυλάξιον*** = νυκτοφυλακία. Ἐὰν δὲν πρόκηται περὶ παραναγνώσεως ἀντὶ ***νυκτοφύλαξι,*** τότε ***νυκτοφυλάξιον*** ἀπὸ τοῦ νυκτοφύλαξ (ἀντὶ νυκτοφυλάκιον) θὰ εἶναι μᾶλλον ὁ τόπος, ἔνθα διέμενον οἱ νυκτοφύλακες (πρβ. θεσμοθέσιον, ἐλαιοθέσιον κ. ἄ ἀνωτέρω σελ. 262). Ἀλλ᾽ ὁπωσδήποτε καὶ ἂν ἔχῃ τοῦτο, ἀσφαλὲς εἶναι ὅτι καὶ ἐν Δήλῳ ὑπῆρχεν ὠργανωμένη νυκτοφυλακή, ὅπως καὶ ἐν Ἐφέσῳ. Εἶναι δὲ καὶ τοῦτο ἄξιον σημειώσεως παρὰ τὰ ἄλλα γνωστὰ σημεῖα συγγενείας τῶν ἐν Ἐφέσῳ καὶ τῶν ἐν Δήλῳ ἑορτῶν.

Ἐν σχέσει πρὸς νυκτερινὰς ὑπηρεσίας τοῦ ἱεροῦ ἀναμιμνήσκω τὴν ὑπὸ τοῦ Hatzfeld ἐν BCH (44) 1920. 88 δημοσιευθεῖσαν ἐκ τῆς Καρικῆς Λαγίνης ἐπιγραφήν, ἐν ᾗ (στίχ. 6) ἀναφέρονται οἱ ἱερεῖς τῆς Ἑκάτης ὡς ***γυμνασιαρχήσαντες πλείστας ἡμέρας καὶ νύκτας.*** Ὡς πολιτειακὴν δὲ ἀρχὴν γινώσκομεν τοὺς ***νυκτοστρατήγους*** ἢ ***στρατηγοὺς ἐπὶ τὴν νυκτερινὴν στρατηγίαν*** (Τράλλεων)· πρβ. Liebenam Städteverwalt. 288. 358. ***Στρατηγία διὰ νυκτὸς*** ἐν CIG II 2930. 3948. — Γνωστὸς εἶναι ἐκ τοῦ Βυζαντιακοῦ δημοσίου βίου ὁ ***νυκτέπαρχος*** ἢ ***ἔπαρχος τῶν νυκτῶν*** ἢ ***πραίτωρ τοῦ δήμου*** ἢ ***τῶν δήμων*** ἤτοι ὁ ἐκ τοῦ

Ρωμαϊκοῦ δημοσίου βίου γνωστὸς praefectus vigilum. (Sophocles Lexicon σελ. 787 ἐν λ.). Ὑπὸ τοῦ Δίωνος Κασσίου 52, 33, 1 ὁ praefectus vigilum καλεῖται ***ἔπαρχος ὁ νυκτοφυλακῶν (δίκαζε δὲ κλπ. ὅσα ἂν παρά τε... καὶ τῶν ἐπάρχων τοῦ τε τὸν σῖτον ἐπισκοποῦντος καὶ τοῦ νυκτοφυλακοῦντος, ἀφικνῆται). Νυκτερινὸς*** δὲ ***στρατηγὸς*** ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Στράβωνος 17, 1, 12 σελ. 363, 5 ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, τοῦτον δὲ ταυτίζει ὀρθῶς ὁ Sophocles τῷ νυκτεπάρχῳ. Ὅτι εἶναι ὁ αὐτὸς τῷ ἀνωτέρω μνημονευθέντι νυκτοστρατήγῳ καὶ τῷ στρατηγῷ ἐπὶ τὴν νυκτερινὴν στρατηγίαν, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία. ***Νυκτοφύλακες στρατευόμενοι*** εἶναι γνωστοὶ ὡσαύτως ἐξ Ἀλεξανδρείας ὡς καὶ ***ἀρχινυκτοφύλαξ***· πρβ. Hirschfeld Sicherheitspolizei 817. Daremberg-Saglio DA III 1893b.

Ἀναμιμνήσκω δὲ ὅτι καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου, τοῦτο μὲν ὡς πυροσβεστικὴ ὑπηρεσία, τοῦτο δὲ ὡς νυκτερινὴ ἀστυνομία ἢ νυκτοφυλακή, ἱδρυθεῖσαι τῷ 6 μ. Χ. cohortes vigilum, ἐθεωροῦντο ἠθικῶς ἀποτελοῦσαι μέρος τοῦ τακτικοῦ στρατεύματος, εἶχον δ' ἐπὶ κεφαλῆς ἐκ τῆς ἱππάδος τάξεως λαμβανόμενον στρατηγόν, praefectum vigilum (Marquardt Röm. Staatsverwalt. II 484 ἑ.). Ὁ Hirschfeld Die kaiserl. Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian (1905) 282 ἑ. ἀνάγει τὴν ὀργάνωσιν τῶν vigilum εἰς Ἀλεξανδρεωτικὸν πρότυπον. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐκτὸς τοῦ κατὰ Στράβωνα ἔνθ' ἀνωτέρω νυκτερινοῦ στρατηγοῦ, ἀπαντᾷ ἐν παπύροις ἡ λ. νυκτοστράτηγος καὶ διὰ τὴν Αἴγυπτον (πρβ. Herverden Lexicon 1001 ἐν λ.). Πάντως ὅμως δὲν ἦτο μόνον ἡ Ἀλεξάνδρεια ἡ ἔχουσα ὠργανωμένην νυκτοφυλακήν, ἀλλὰ καὶ αἱ Μικρασιατικαὶ πόλεις, ὡς ἀνωτέρω εἴδομεν, καὶ ἡ Δῆλος, ἴσως δὲ καὶ ἄλλοι τόποι, περὶ ὧν δὲν ἐσώθησαν μαρτυρίαι.

Ἐκτὸς τῆς τὸ πρῶτον νῦν μνημονευομένης ***νυκτοφυλακῆς,*** ἀπαντῶσιν ἐν Ἐφέσῳ καὶ ***φύλακοι*** καὶ ***παραφύλακες.***

Φύλακοι ἀναφέρονται ἐν BMI III 481 (διάταξις Σαλουταρίου) στίχ. 400. Ἐν δὲ τῇ ἐπιγραφῇ 588a ἔχομεν τὴν φράσιν: ***τηρήσας δὲ καὶ τὸ ἱερόν,*** τὴν ὁποίαν ὁ Hicks θεωρεῖ ἀναφερομένην εἰς τὰ καθήκοντα ***ναοφύλακος*** (Ἀριστ. Πολιτικ. VI, 8, 19), ἡ ὁποία ὅμως, ἐπειδὴ δὲν ἔχομεν τοιοῦτον ἄρχοντα ἐν Ἐφέσῳ, ἢ πρὸς τοὺς ναοποιοὺς ὀφείλει νὰ συνδεθῇ ἢ πρὸς τοὺς φυλάκους.

Παραφύλαξ μνημονεύεται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ 579a, ὁ δὲ Hicks αὐτόθι σελ. 87 δὲν παρέχει ἀκριβεστέραν τούτου ἑρμηνείαν ἀρκούμενος νὰ συγκεντρώσῃ τὰ ἐξ ἄλλων πόλεων παραδείγματα ὡς καὶ τὸ παρὰ Σουΐδᾳ κείμενον ***δεξιολάβος· παραφύλαξ.*** Τὴν ἀκριβῆ τοῦ πράγματος ἐξέτασιν ὀφείλομεν εἰς τὸν Hirschfeld Die Sicherheitspolizei im röm. Kaiserreiche ἐν Sitz. Ber. Berlin. Akad. 1891, 867 ἑ., ἀπὸ τούτου δὲ ἐξαρτῶνται καὶ πάντες οἱ μεταγενεστέρως γράψαντες. Πρβ. V. Chapot Province d'Asie 260. Liebenam Städteverwaltung 357. (Hirschfeld Verwaltungsbeamt. 252). Daremberg-Saglio DA III 966b. 1553a. 1893b. IV

1469b. Picard Ephèse 106. Κατὰ ταῦτα παραφύλαξ καὶ παραφυλακῖται ἀποτελοῦσι τὸ σῶμα τῆς δημοσίας ἀσφαλείας. Ὁ διοικῶν τὸ σῶμα παραφύλαξ ἀλλαχοῦ καλεῖται καὶ ***ἀρχιπαραφύλαξ***. Κατά τινας δὲ οἱ παραφύλακες ἦσαν βοηθοὶ τῶν νυκτοστρατήγων (Chapot 260 — Cagnat Daremb.-Sagl. DA III 1893b — Picard 106 σημ. 7). Ἐκ τῶν τιμητικῶν ψηφισμάτων ὑπὲρ παραφυλάκων καὶ ἐκ τῆς παραθέσεως τοῦ τίτλου τοῦ παραφύλακος παρ' ἄλλους σημαντικοὺς τίτλους ἐν ἐπιγραφαῖς, δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι οἱ παραφύλακες ἦσαν δευτερεύοντες ἄρχοντες, ἤδη δὲ ὁ Waddington παρὰ Le Bas III, 1693b παραβάλλει αὐτοὺς πρὸς τοὺς ἐν Λυκίᾳ σημαντικοὺς ἄρχοντας ***ἀρχιφύλακας*** ἢ ***ὑποφύλακας***. Πρβ. Dittenberger OGI II 485, 7 Kern I. von Magn. 161. Ἐνιαχοῦ φαίνεται ὅτι ὁ παραφύλαξ ἔχει τὴν ἔννοιαν τοῦ παραφυλακίτης ἢ φυλακίτης· πρβ. ψήφισμα Ἱεραπολιτῶν παρὰ Dittenb. OGI II 527, 4 ἑ.: ***τοὺς παραφύλακας τὸ λοιπὸν ἀπ' ἑαυτῶν ἐν ταῖς κώμαις ποιεῖσθαι ἐπιδημίαν, ἐφ' ᾧ τε μηδὲν ἕτερον αὐτοῖς παρέχειν ἢ μόνον ξύλα καὶ ἄχυρα καὶ μονήν, ἄλλο δὲ μηδὲν μηδενὶ ἄλλῳ ᾧ ἄν ποτε τρόπῳ.*** — Ὡσαύτως πρβ. παρὰ Dittenb. OGI I 338, 17 μνείαν τῶν ἐν Περγάμῳ παραφυλακιτῶν ἐν τῇ διαθήκῃ Ἀττάλου τοῦ Γ΄ (133 π. Χ.). ***Εἰς παραφυλακὴν τῆς πόλεως*** ἐν ἐπιγραφῇ εὑρεθείσῃ ἐν Ἰλίῳ (80 π. Χ.) καὶ ἀναφερομένῃ εἰς τὴν πόλιν τῶν Ποιμανηνῶν παρὰ Dittenb. OGI 443, 2.

Νυκτοφυλακῆς μνείαν δὲν ἠδυνήθην νὰ ἀνεύρω ἄλλην ἐν τῇ ἐπιγραφικῇ ἢ ἄλλῃ παραδόσει περὶ τοῦ δημοσίου βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Ἐκ τοῦ Χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ γινώσκω μνείαν νυκτοφυλακῆς ἐν ἀνεκδότῳ ἀκόμη ἐπιγραφῇ, τὴν ὁποίαν περισυνέλεξα ἐκ τοῦ ἐν Σοοὺκ-σοῦ τῆς Θεσσαλονίκης Ἁγιάσματος τοῦ Ἁγίου Παύλου καὶ κατέθηκα τῷ 1913 εἰς τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν ὑπ' ἀριθ. 67. Μετακομισθεὶς τῷ 1915 ἐκ Θεσσαλονίκης μετ' ἄλλων Βυζαντινῶν ἀρχαίων ἀπόκειται νῦν ὁ λίθος ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις Βυζαντινῷ μουσείῳ. Μῆκος ἔχει 0.49, ὕψος 0.20 καὶ πάχος 0.035, τὸ δὲ ὕψος τῶν γραμμάτων εἶναι 0.028. Ὁ λίθος εἶναι ἐλλιπὴς ἄνω, δεξιὰ καὶ ἀριστερά. Στίχοι σῴζονται πέντε.

Ἡ μεταγραφὴ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἔχει ὡς ἑξῆς:

I^{S} ***μ(ετὰ) ὑ(πατείαν) Φλ(αουίου)*** IOCΠI ***(=Ἰουστινιανοῦ;)***
ἀνε]παύσατο ὁ αὐτὸς θεοφιλ(έστατος) διάκο(νος) Ἀνδρέας
ε ἰνδ(ικτιῶνο)ς ι΄, ἡμ(έρας) γ΄, δ(ε)ὶς μ(ετὰ) τὴν ὑπ(ατείαν) Φλ(αουίων)
Λαμπαδίου
[καὶ Ὀρέστου] τῶν μεγαλοπρ(επεστάτων) π(ατ)ρ(ικίων) † ☧. ***Γέγονεν***
δὲ ὁ αὐτὸς
εἰς προσφ]ιλῆ μνήμην ἀπὸ νυκτοφυλακ(ῆ)ς τῆς εἰρημ(ένης) σεπτ(ῆς)
ἐκκλ(ησίας).

Ὁ προτελευταῖος στίχος ἀπὸ τοῦ φυλλαρίου καὶ ὁ τελευταῖος ὁλόκληρος διαφέρουσί πως τῶν προηγουμένων κατά τε σχῆμα καὶ μέγεθος τῶν γραμμάτων (ἰδίᾳ τοῦ Μ).

Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων, ὡς ἐκ τῆς παρατιθεμένης εἰκόνος φαίνεται, ἀνάγει καθόλου τὴν ἐπιγραφὴν εἰς τοὺς περὶ τὸν Ἰουστινιανὸν χρόνους, δὲν διαφέρει δὲ ἄλλων Ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν τῆς ἐν Ἑλλάδι Ρωμαιοκρατίας. Ἀλλ' ἡ

Ἐπιγραφὴ τοῦ 532 μ. Χ. ἐκ Θεσσαλονίκης.

μνεία τοῦ ***Φλαουίου Λαμπαδίου*** εἶναι πολύτιμον βοήθημα πρὸς ἀκριβῆ χρονολόγησιν τῆς ἐπιγραφῆς.

Ὁ ***Φλάουιος (Ποστούμιος;) Λαμπάδιος*** ὑπῆρξεν ὕπατος τῷ 350 μ. Χ. μετὰ τοῦ ***Ρουφίου Γενναδίου Πρόβου Ὀρέστου.*** Τὰ ἔτη 531 καὶ 532 εἶναι «ἀνύπατα» διά τε τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν. Τὸ 533 πληροῖ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὡς ὕπατος ὁ Ἰουστινιανός, ἐν δὲ τῇ Δύσει καταλείπεται καὶ πάλιν ἄνευ ὑπάτου (et iterum post consulatum Lampadi et Orestis). Τὸ 534 ὀνομάζεται τὸ τέταρτον ὕπατος ὁ Ἰουστινιανὸς διὰ τὴν Ἀνατολήν, διὰ δὲ τὴν Δύσιν ὁ Φλάουιος Δέκιος Παυλῖνος ὁ νεώτερος, ὅστις εἶναι καὶ ὁ τελευταῖος ὕπατος τοῦ δυτικοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους. Πρβ. C.M. Kaufmann Hdbch d. altchr. Epigraphik[2] 43 ἑ.

Τὰς περὶ τοῦ Λαμπαδίου καὶ τοῦ Ὀρέστου ὡς ὑπάτων μαρτυρίας συνεκέντρωσε τελευταῖον ὁ Vaglieri ἐν De Ruggiero Dizionario epigrafico II, 1119 ἑ., τὰς δὲ οὐσιωδεστάτας ἐξ αὐτῶν παραθέτει καὶ ὁ W. Liebenam Fasti consulares imperii romani (1909) 55. Εἰς τὰς μαρτυρίας ταύτας πρέπει νὰ προστεθῶσι καὶ δύο ἐκ τῶν περιχώρων τοῦ Δυρραχίου προερχόμεναι ἐπιγραφαί, τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσεν ὁ Heuzey ἐν Mission archéologique de Macédoine σελ. 386 ἀριθ. 171

καὶ σελ. 390 ἀριθ. 177. Ἡ προτέρα τούτων Λατινικὴ ἀναφέρει: hic situs est Theo[dorus — — —] / cui sep(ulcrum) . . . / ***tempore Lampadii*** / summens. Ἡ δευτέρα Ἑλληνική, ὡσαύτως δὲ ἐπιτύμβιος, λέγει: ***Ἐνθάδε κατάκιτε / ΗΝΟC Ἀλεξανδρεὺς (;) / ὁ τῆς μακαρίας μνή(μης) γε/νάμενος, ἐτελειώθη δὲ / μη(νὸς) Σεπτε(μβ)ρ(ίου) ιζ΄ ἰνδ(ικτιῶνος) ι΄, / ἡμ(έρᾳ) δ΄ μετ(ὰ) τὴν ὑπ(ατείαν) Φˢ Φˢ (Φλαουίων:*** Heuzey) ***Ὀρέστ(ου) / καὶ Λαμπαδίου λαμπρ(οτάτων) [π(ατ)ρ(ικίων)].*** Ἡ 171η καὶ ἐν CIL III 628.

Ἡ ἐπιγραφὴ ἄρα 177 χρονολογεῖται ἀπὸ 17ης Σεπτεμβρίου, ἰνδικτιῶνος 10ης, τῆς ἡμέρας δ΄ δηλούσης ἡμέραν τῆς ἑβδομάδος Τετάρτην, ἀνήκει δὲ εἰς τὸ ἔτος 531 μ. Χ., τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀρχίσει ἐν τῇ ἐνάτῃ ἰνδικτιῶνι, ἀπὸ δὲ τοῦ Σεπτεμβρίου εἰσῆλθεν εἰς τὴν δεκάτην. Εἰς τὴν δεκάτην ἰνδικτιῶνα ἀνήκει καὶ ἡ ἐκ Θεσσαλονίκης ἐπιγραφή. Ἐπειδὴ δὲ ἡ δεκάτη ἰνδικτιών, ὅπως καὶ πᾶσα ἰνδικτιὼν πιθανῶς ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἤρχισε τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 531 καὶ ἔληξε μετὰ τοῦ Αὐγούστου τοῦ 532 (πρβ. Gardthausen Griech. Palæographie II 454 ἑ. 466), ἔχομεν δὲ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τὴν δήλωσιν ***δ(ε)ὶς μετὰ τὴν ὑπατείαν Φλ. Λαμπαδίου*** ἤτοι δύο ἔτη μετὰ τὴν ὑπατείαν τοῦ Λαμπαδίου, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν ὕπατος τῷ 530, εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ ἐν τῇ χρονολογίᾳ τῆς ἐπιγραφῆς ἀναφερόμενός ποτε μὴν περιλαμβάνεται μεταξὺ Ἰανουαρίου καὶ Αὐγούστου τοῦ 532 μ. Χ.

Ἐν ταῖς οἰκείαις μαρτυρίαις ὁ Λαμπάδιος ἔχει προωνύμια: Φλάουιος Ποστούμιος, ὁ δὲ Ὀρέστης τά: Ρούφιος Γεννάδιος Πρόβος, ἅπαξ δὲ κεῖται ***Φλάουιος Ὀρέστης*** ἐν Παρισινῷ παπύρῳ (Wessely Abhandl. Wien. Akad. ἀριθ. 1· πρβ. Προκόπιος Γοτθ. 3, 26. Liebenam αὐτ.).

Ὁ Heuzey τὰς συντομογραφίας Φˢ Φˢ τῆς ἐπιγραφῆς 177 μεταγράφει ***Φ(λαουίων).*** Ἡ αὐτὴ δὲ διπλῆ συντομογραφία ΦΛˢ ΦΛˢ ἁπαντᾷ καὶ ἐν τῇ ἐκ Θεσσαλονίκης ἐπιγραφῇ, ἔνθα μεταγράφοντες ὁμοίως ***Φλαουίων*** ὀφείλομεν νὰ νοήσωμεν μνημονευόμενον ἐν συνεχείᾳ καὶ τὸν δεύτερον ὕπατον Ὀρέστην. Τοῦτο δὲ ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ἐν στίχ. 4 πληθυντικοῦ: ***τῶν μεγαλοπρεπεστάτων πατρικίων,*** δι' οὗ νοοῦνται πάντως οἱ δύο ὕπατοι. Καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ Δυρραχίου ἴσως ἐν τέλει μετὰ τὴν λ. ***λαμπροτάτων*** πρέπει νὰ ἀναπληρωθῇ ὁμοίως ἡ λ. ***πατρικίων.***

Ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἀνωτέρω περὶ τῶν δύο νυκτοφυλακῶν τῆς Ἐφέσου εἰρημένα σημειῶ ὅτι, ὅπως ἡ ἑτέρα τῶν ἐσσηνιῶν, οὕτως βεβαίως καὶ ἡ ἑτέρα τῶν νυκτοφυλακῶν, δύναται νὰ ἀναφέρηται καὶ εἰς παννυχίδα τελουμένην κατὰ μίμησιν τῶν τῆς θεᾶς πρὸς τιμὴν τοῦ αὐτοκράτορος. Τότε δὲ ἡ νυκτοφυλακὴ διὰ πάσας ὁμοῦ τὰς παννυχίδας τῆς Ἀρτέμιδος ὀφείλει νὰ νοηθῇ ἐνιαία, καὶ εἰς ταύτην θὰ ἀναφέρεται ἡ ἄλλη νυκτοφυλακὴ τοῦ Ἀσκληπιοδώρου.

Ἡ ἐκ τοῦ Θεολόγου νέα ἐπιγραφὴ ἀναγράφει ἐν τέλει: ***Φυ(λῆς) Ἀντωνι[[νι]]ανῆς· χι(λιαστὺν) Παιανιεύς.***

Ὁ Keil Jhefte XVI 1913, 247 (πρβ. καὶ Picard αὐτ. 672_4) ἀναφέρει ὅτι τῶν φυλῶν Ἀδριανῆς καὶ Ἀντωνινιανῆς δὲν εἶναι γνωσταὶ χιλιαστύες. Ὄντως δὲ πρώτη νῦν γινωσκομένη χιλιαστὺς τῆς Ἀντωνινιανῆς φυλῆς εἶναι ἡ τῶν Παιανιέων. Τὸ ὄνομα τῆς χιλιαστύος, Ἀττικὸν ὅλως, δεικνύει ὅτι καὶ οἱ Παιανιεῖς, ὅπως καὶ ἄλλαι χιλιαστύες τῆς Ἐφέσου, παλαιὰ φέρουσαι ὀνόματα πρὸς τὴν ἀρχαίαν τοῦ τόπου ἱστορίαν καὶ τὴν τῶν φυλῶν καταγωγὴν συνδεόμενα, ὑπῆρχον βεβαίως πρὸ τῆς συστάσεως τῆς Ἀντωνινιανῆς φυλῆς. Ἡ φυλὴ ἄρα αὕτη συνεκροτήθη ἐξ ὑφισταμένων ἤδη χιλιαστύων γενομένης νέας κατανομῆς πασῶν τῶν χιλιαστύων ἢ δι' ἁπλῆς μεταθέσεως χιλιαστύων ἢ μιᾶς μόνης χιλιαστύος ἐξ ἑκάστης φυλῆς εἰς τὴν νέαν φυλὴν (Heberdey Ephesos II, 169 καὶ ἐνταῦθα ἀνωτέρω σελ. 259 ἑ.). Ὁ τρόπος οὗτος τῆς συγκροτήσεως τῆς Ἀντωνινιανῆς θὰ ἴσχυε καὶ ἐν περιπτώσει ἱδρύσεως οἱασδήποτε ἄλλης νέας φυλῆς, οἷον τῆς Ἀδριανῆς, οὕτω δὲ ἴσως ποριζόμεθα νύξιν περὶ τοῦ τρόπου τῆς συγκροτήσεως τῶν νέων φυλῶν. Ὅτι δὲν ἀπεκλείετο καὶ ἡ ἐν ἀνάγκῃ δημιουργία νέων χιλιαστύων ἐμφαίνεται ἐκ τῶν χιλιαστύων ***Δρουσιεῖς, Κλαυδιεῖς*** καὶ ***Νερωνιεῖς,*** τῶν ὁποίων ἡ μὲν πρώτη ἀσφαλῶς, αἱ δὲ δύο ἄλλαι πιθανώτατα (Keil αὐτ. 247), ἀνήκουσιν εἰς τὴν ***Σεβαστὴν*** φυλήν.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ

Διορθώσεις καὶ προσθῆκαι. Ἐν σελ. ***259*** στίχ. ***23*** γρ. Ἐφεσέων.—Σελ. ***263*** στίχ. ***20*** πρόσθες: F. Chavannes ἐν Daremberg DA II, 1, 704 ἑ. 811 ἑ. ***263, 33*** πρόσθες τὸν ἐν Σαμοθράκῃ δωρικὸν ναὸν Conze-Hauser-Niemann Untersuchungen auf Samothrake I πίν. XI. XVII. σελ. 20. 58 ἑ. (τὴν ὑπενθύμισιν ὀφείλω εἰς τὸν καθηγητὴν κ. Τσούνταν). — ***264, 33*** γρ. καθίσαντες. ***266, 7*** πρόσθες Swoboda Klio XII 1912, 50. Ἄλλως ὁ Foucart παρὰ Le Bas Peloponn. 19-20. BCH IV, 85. VIII, 413. Holleaux BCH XVI 1890, 13. ***267, 10*** γρ. Παμβοιώτια. ***269*** σημ. ***2*** στίχ. ***9*** γρ. ἃ σταθεῖσα, πρόσθες δὲ νέα παραδείγματα ***ἀρχῶν*** παρὰ L. Bizard BCH XLIV 1920, 242, ἰαράρχων σελ. 245 ἀριθ. 6, 2 — ***272*** σημ. ***1*** στίχ. ***3*** γρ. Stengel Griech. Kultusalt. σελ 48. ***291*** Ἁλικαρνασσὸς § 4: πρόσθες νέαν ἐπιγραφὴν ἐν Annuario della scuol. Italiana IV-V 1921-22 (ἐξεδ. 1924), 466 ἀρ. 5, 2. — ***315, 12*** Περὶ τῶν Ἑλληνικῶν τραπεζῶν πρβ. καὶ Beloch Griech. Geschichte II, 349 ἑ. E. Weiss Jahreshefte XVII 1914 Beibl. 259 ἑ ***319, 27*** γρ. Στέφανος Συνέτου. ***343.*** Ἡ ἐκ Θεσσαλονίκης ἐπιγραφὴ προωρίζετο διὰ τὸ 6′ τεῦχος τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Μακεδονίας, ὧν τὸ α′ ἐξεδόθη τῷ 1915. Περὶ τοῦ δικαιώματος τῆς δημοσιεύσεως ἐξέφρασε παραδόξους τινὰς γνώμας ὁ A. Plassart ἐν BCH XLVII 1923, 163-4.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ ΤΟΥ 1921-22

ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΕΝ ΜΙΚΡΑΙ ΑΣΙΑΙ

Ὀλίγον μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐκρίθη ἀναγκαία ἡ ὀργάνωσις ὑπηρεσίας τῶν ἀρχαιοτήτων πρὸς φύλαξιν καὶ συντήρησιν τῶν μνημείων, πρὸς ἐπίβλεψιν καὶ νέαν ρύθμισιν τῶν ἐνιαχοῦ ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς κυβερνήσεως ἢ ξένων ἀρχαιολογικῶν ἀποστολῶν κατηρτισμένων συλλογῶν, πρὸς διάσωσιν καὶ περισυλλογὴν τῶν ὁπουδήποτε τῆς Μικρασιατικῆς χώρας ἐν ὑπαίθρῳ κατεσπαρμένων κινητῶν ἀρχαίων, καὶ τέλος πρὸς ἐκτέλεσιν ἀνασκαφῶν χάριν μελέτης τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν πόλεων τῆς Ἀσίας.

Τὴν διεύθυνσιν τῶν ἔργων τούτων εἶχε μέχρι τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1920 ὁ ἔφορος ἀρχαιοτήτων Γ. Οἰκονόμος, ἀπὸ δὲ τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1921 μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου 1922 ὁ Κ. Κουρουνιώτης, μεθ' οὗ συνειργάζετο ὡς βοηθὸς καὶ ὁ ἐπιμελητὴς Ν. Λάσκαρις. Δημοσιεύομεν ἐνταῦθα βραχεῖαν ἔκθεσιν περὶ τῶν πραχθέντων ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας κατὰ τὸ τριετὲς σχεδὸν διάστημα τῆς δράσεως αὐτῆς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ.

Συντήρησις ἀρχαιολογικῶν χώρων καὶ μουσείων. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ μεγάλου πολέμου οἱ Τοῦρκοι ἐγκατέλιπον ἀφύλακτα εἰς τὴν τύχην αὐτῶν ὄχι μόνον τὰ μεμονωμένως ὑπάρχοντα εἰς διαφόρους πόλεις ἀρχαῖα ἐρείπια, ἀλλὰ καὶ τὰς συστηματικῶς ὑπὸ ξένων ἀρχαιολόγων ἀνεσκαμμένας ἀρχαίας πόλεις, αἵτινες μέχρι τότε ἐφυλάσσοντο ὁπωσοῦν καλῶς χάριν εἰς τὰς φροντίδας τῶν ξένων. Ἕνεκα τῆς παραμελήσεως ταύτης καὶ ἡ φύσις καὶ οἱ ἄνθρωποι εἶχον ἐπιφέρει σπουδαίας βλάβας εἰς τὰ μνημεῖα καὶ τοὺς ἀρχαιολογικοὺς τόπους.

Ἐν ***Ἐφέσῳ*** αἱ ἐν τῇ ἀγορᾷ ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν ἀποτελεσθεῖσαι ἀρχαιολογικαὶ συλλογαὶ κατεστράφησαν καὶ ἐλεηλατήθησαν· πολλὰ τῶν ἐν αὐταῖς γλυπτῶν εὑρέθησαν τεθραυσμένα, πάντα δὲ τὰ ἀπομείναντα ἐκ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν ἀρχαῖα ἔκειντο ἀτάκτως σωρευμένα· πρὸς τούτοις εἶχον ἀφαιρεθῆ ἐκ τοῦ χώρου τῶν ἀνασκαφῶν κίονες καὶ ἄλλα σπουδαῖα ἀρχιτεκτονικὰ μάρμαρα καὶ εἶχον μεταφερθῆ εἰς Σμύρνην κατὰ διαταγὴν τοῦ διοικητοῦ ταύτης, ὅπως χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν οἰκοδομὴν δημοσίου κτιρίου. Ἀλλὰ καὶ ἡ τεραστία βλάστησις ἀγρίων θάμνων καὶ δένδρων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐφέσῳ ὑπὸ τὸν Κορησὸν καὶ ἡ καταπλημμύρησις μεγάλου μέρους ταύτης ἕνεκα τῆς ἐμφράξεως τῶν ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν γενομένων τάφρων πρὸς ἀποχέτευσιν τοῦ ἀφθόνως ἀναβλύζοντος ὕδατος εἶχον καταστήσει σχεδὸν τελείως ἀπρόσιτα τὰ ἐρείπια.

Δι' ἐπιμόνου ἐργασίας καὶ σπουδαίας δαπάνης ἀπεκόπησαν τὰ αὐξηθέντα δένδρα καὶ θάμνοι, καὶ ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τῶν μνημείων καὶ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν ἡ σωρευθεῖσα νέα μεγάλη ἐπίχωσις, ἀποκατεστάθη δ' οὕτω ὑποφερτὴ τάξις πραγμάτων καὶ ἠδύνατό τις πάλιν νὰ ἐπισκέπτηται σχεδὸν ἀνέτως τὰ ἐρείπια τῆς Ἐφέσου. Μόνον ἡ ἀπόφραξις τῶν ἀποστραγγιστικῶν τάφρων δὲν εἶχε γίνη ἀκόμη καὶ τὰ ὕδατα ἐξηκολούθουν νὰ καλύπτωσι τὰ παρὰ τὸν ἀρχαῖον λιμένα ἐρείπια.

Τὰ δωμάτια τῆς ἀρχαίας ἀγορᾶς, ὅπου ἦσαν αἱ ἀρχαιολογικαὶ συλλογαὶ ἐπεσκευάσθησαν καὶ ἐστεγάσθησαν ἐκ νέου, καὶ ἐτοποθετήθησαν ἐντὸς αὐτῶν τὰ ἀπομένοντα ἐν Ἐφέσῳ ὀλίγα κινητὰ ἀρχαῖα.

Καὶ ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ Ἁγιασολοὺκ κατηρτίσθη προχείρως πρὸ τοῦ σχολείου ἀρχαιολογικὴ συλλογή, εἰς τὴν ὁποίαν κατετέθησαν αἱ ἐν ὑπαίθρῳ ἐν τῷ χωρίῳ κατεσπαρμέναι ἐπιγραφαί, καὶ προσετέθησαν ἄλλαι μεγάλαι καὶ σπουδαῖαι ἐπιγραφαὶ προερχόμεναι ἐκ κατακρημνισθέντων στύλων τῶν Καμαρῶν τοῦ Ρωμαϊκοῦ ὑδραγωγείου ἐκ τῶν ἀπέναντι τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ ἀγρῶν. Ἀνωτέρω ἐν τῇ ἐκθέσει του περὶ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ὁ κύριος Σωτηρίου ἀνέφερεν ἤδη τὴν ἵδρυσιν συλλογῆς Βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων ἐντὸς ἐπισκευασθέντος καταλλήλως μικροῦ τζαμίου ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως πρὸ τῆς πύλης τῶν διωγμῶν. Χάριν τῆς φυλάξεως τῶν ἀρχαιοτήτων διωρίσθη εἰδικὸς φύλαξ κατοικῶν ἐντὸς τῶν ἀρχαίων ἐρειπίων, τὴν ἐπιμέλειαν δ' ἐν γένει τῶν ἀρχαιοτήτων εἶχεν ὁ ἀξιόλογος διδάσκαλος τῆς κοινότητος Ἄγγελος Ἀλιβιζάτος.

Ὅμοιαι πρὸς τὰς ἐν Ἐφέσῳ ἐργασίας ἦτο

ἀνάγκη νὰ γίνωσι καὶ ἐν ***Περγάμῳ***. Καὶ ἐκεῖ ὄχι ὀλίγαι καταστροφαὶ εἶχον γίνη κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου· κίονες, ὅσοι ἦσαν ὄρθιοι, εἶχον καταρριφθῆ καὶ θραυσθῆ, ἡ ὀρθομαρμάρωσις καὶ τὸ μαρμάρινον δάπεδον τῆς οἰκίας τοῦ Ἀττάλου κατεστράφησαν τελείως, μάρμαρα δὲ ἱκανὰ ἀφῃρέθησαν ἵνα χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ νέου μεγάλου Τουρκικοῦ σχολείου, χάριν τοῦ ὁποίου εἶχε καταρριφθῆ καὶ ὁ παρὰ τὴν νέαν ἀγορὰν τῆς Περγάμου σῳζόμενος δυτικός, μαρμάρινος κατὰ τὸ πλεῖστον, τοῖχος τῆς μεγάλης Βασιλικῆς (Κιζίλ ἀβλί). Καὶ ἡ βλάστησις δὲ καὶ ἡ ἐκ νέου ἐπισώρευσις ἐπιχώσεως ἐπί τινων μνημείων καὶ ἰδίως τοῦ θεάτρου εἶχον καταστήσῃ ταῦτα δυσπρόσιτα καὶ ἀθέατα κατὰ τὸ πλεῖστον.

Ἀφοῦ ἀπεμακρύνθη καὶ ἐκεῖ ἡ νέα ἐπίχωσις ἐκ τῶν μνημείων καὶ ἀπεκόπησαν οἱ τεραστίως αὐξηθέντες καὶ καλύπτοντες τὰ ἐρείπια θάμνοι ἔγινεν διὰ σοβαρᾶς ἐργασίας ἡ τακτοποίησις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν καὶ ἄλλων μεγάλων λίθων, οἱ ὁποῖοι ἔμενον μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἐπὶ τῶν σπουδαιοτέρων μνημείων καὶ ἐδυσχέραινον τὴν θέαν καὶ τὴν μελέτην τούτων. Ἔγιναν δὲ πρὸς τούτοις μικραὶ ἐργασίαι συντηρήσεως τοῦ τείχους ἐν τῷ Γυμνασίῳ τῶν παίδων καὶ ἐν τῷ ἀνωτέρω τοῦ τεμένους τῆς Δήμητρος [1] ἀναλήμματι.

Αἱ ἐν τῇ κατωτέρᾳ ἀγορᾷ συλλογαὶ ἀρχαιοτήτων δὲν εἶχον πάθη εὐτυχῶς οὐδεμίαν βλάβην ὑπ' ἀνθρώπων, μόνον ἡ ἐγκατάλειψις εἶχεν ἐπιφέρει διὰ τῆς ὑγρασίας φθορὰς εἰς τὰ ὀλίγα μετάλλινα καὶ ἄλλα εὑπαθῆ ἀρχαῖα. Τὸ μεγαλείτερον τῶν χρησιμοποιουμένων χάριν τῶν συλλογῶν δωματίων τῆς δυσμικῆς πλευρᾶς τῆς ἀγορᾶς ἐπεσκευάσθη, καὶ ἀφοῦ διερρυθμίσθη τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ καταλλήλως εἰς μικρὸν μουσεῖον, ἐξετέθησαν ἐν αὐτῷ μουσειακῶς αἱ σπουδαιότεραι ἀρχαιότητες τῆς Περγάμου.

Καὶ ἐν Περγάμῳ διωρίσθησαν δύο φύλακες κατοικοῦντες ἐν τῷ χώρῳ τῶν ἐρειπίων ἐντὸς τῶν ἀνανεωθέντων φυλακείων, ἡ γενικὴ δ' ἐπίβλεψις τῶν ἀρχαιοτήτων εἶχεν ἀνατεθῆ εἰς τὸν ἀρχαιόφιλον Περγαμηνὸν Ἀρτέμ. Κιοσκλήν.

Εἰς τὰς ***Σάρδεις*** ὁ ναὸς οὐδεμίαν εἶχε πάθη σημαντικὴν βλάβην, ἀλλ' ἡ ἀξιόλογος ὑπὸ τῶν Ἀμερικανῶν καταρτισθεῖσα συλλογὴ εἶχε καταστραφῆ καὶ λεηλατηθῆ· τὰ πήλινα ἀγγεῖα ἐξηφανίσθησαν πάντα, ὡς καὶ μικρά τινα γλυπτά, εἷς δὲ ἄριστα σῳζόμενος θαυμάσιος σαρκοφάγος τοῦ τύπου Sidamara εἶχε καταθρυμματισθῆ. Εὐτυχῶς δὲν εἶχον πάθη τι σοβαρὸν αἱ ἐπιγραφαί,

Εἰκ. 1. Ἐπιγραφὴ ἀφιερώσεως εἰς Δία Βασιλικὸν ἐκ Δορυλαίου.

ἐξ ὧν αἱ Λυδικαὶ μετεφέρθησαν εἰς Σμύρνην καὶ κατετέθησαν εἰς τὴν πρὸ τοῦ παρὰ τὸ διοικητήριον μεγάλου Τουρκικοῦ σχολείου συλλογήν. Καὶ εἰς τὰς Σάρδεις εἶχε διορισθῆ φύλαξ ἐκ τοῦ ἐπὶ

[1] Τὸ ἀνάλημμα τοῦτο ἀπειλοῦν κατάπτωσιν, ὡς φαίνεται, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν εἶχεν ὑποστηριχθῆ προχείρως· τὸ ὑποστήριγμα τοῦτο ἀνενεώθη πάλιν, ἀλλ' εἶνε ἀνάγκη διὰ νὰ προληφθῇ ἡ καταστροφή του, νὰ γίνῃ συστηματικὴ ἐργασία ὑποστηρίξεως.

τῆς ἀρχαίας πόλεως κειμένου Τουρκικοῦ χωρίου.

Ἐν ***Πριήνῃ*** ἕνεκα τῆς ἀπουσίας ἀμέσως γειτονευόντων Τούρκων οὐδεμία βλάβη ἔγινεν εἰς τὰ μνημεῖα, ἐπειδὴ δὲ καὶ τὸ ἔδαφος δὲν εὐνοεῖ τὴν ὑπερβολικὴν βλάστησιν, τὰ ἐρείπια ἐφαίνοντο ἐν πολὺ καλῇ καταστάσει. Ἡ ἐντὸς τοῦ Γερμανικοῦ οἰκήματος συλλογὴ δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ λεχθῇ, ἂν ἔπαθέ τι. Ἐν αὐτῇ ἔμενον ἐπιγραφαί τινες, ὀλίγα γλυπτά, ἱκανὰ μικρᾶς ἀξίας πήλινα καὶ μέγα πλῆθος χαλκῶν κατιωμένων τὸ πλεῖστον νομισμάτων. Καὶ ἐκεῖ ἐτοποθετήθη ὡς φύλαξ ὁ ἐκδιωχθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων πρώην φύλαξ Μιλήτου.

Ἐν ***Σμύρνῃ*** ἔγινε μεθοδικωτέρα τοποθέτησις καὶ διαρρύθμισις τῆς ἀρχαιολογικῆς συλλογῆς τῆς Εὐαγγελικῆς σχολῆς, ἐν αὐτῇ δ' εἶχον τοποθετηθῆ καὶ τὰ ἐν τῷ Τουρκικῷ σχολείῳ Ἰδαδιὲ εὑρεθέντα πήλινα πρὸ πάντων ἀρχαῖα, ὧν τινα ἀξιόλογα. Καὶ δι' ἀγορᾶς προσετέθησαν νέα τινα ἀρχαῖα μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀξιόλογος κεφαλὴ τοῦ Τραϊανοῦ πιθανώτατα. Εἶχε πρὸς τούτοις πλουτισθῆ διὰ πολλῶν νέων προσκτημάτων, ἰδίως τῶν Λυδικῶν ἐπιγραφῶν, ὀλίγων γλυπτῶν ἐκ Σαλιχλῆ καὶ ἄλλων ἐκ διαφόρων τόπων γλυπτῶν καὶ ἐπιγραφῶν ἡ ἐν τῷ κήπῳ τοῦ παρὰ τὸ Διοικητήριον Τουρκικοῦ σχολείου συλλογή. Ἐκεῖ κατετέθη ἀγορασθεὶς ἐκ Βουρλῶν παρὰ τῆς οἰκογενείας Σεφεριάδου εἰς λαμπρὸς γραπτὸς σαρκοφάγος ἐκ Κλαζομενῶν ἔχων παραστάσεις ἁρμάτων καὶ ἄλλας ἐπὶ τοῦ χείλους καὶ ἐπὶ τοῦ καλῶς σῳζομένου καλύμματος.

Περισυλλογὴ ἀρχαίων. Ὑπὸ τῶν προϊσταμένων διαφόρων στρατιωτικῶν μονάδων ἐστέλλοντο πρὸς τὴν διοίκησιν τοῦ στρατοῦ καὶ πρὸς τὴν Πολιτικὴν Διοίκησιν εἰδήσεις, ὅτι εἰς πλεῖστα χωρία, ὅπου ἐστάθμευον ἢ διήρχοντο οἱ Ἕλληνες στρατιῶται συνήντων ἐγκαταλελειμμένα ἐν ὑπαίθρῳ ἢ χρησιμοποιούμενα ὑπὸ τῶν χωρικῶν διαφοροτρόπως καὶ ἐκτεθειμένα εἰς καταστροφὴν ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ ἀνάγλυφα καὶ ἐπιγραφάς· τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ σταλῶσιν ὁ διευθύνων τὴν ἀρχαιολογικὴν ὑπηρεσίαν Κ. Κουρουνιώτης μετὰ τῶν ἐπιμελητῶν Ν. Λάσκαρη καὶ Στρ. Παρασκευαΐδη ὅπως περισυλλέξωσι καὶ ἀποστείλωσι τὰ ἀρχαῖα ταῦτα εἰς Σμύρνην, ἵνα κατατεθῶσιν εἰς μέγα Μικρασιατικὸν Μουσεῖον, τοῦ ὁποίου ὁ πυρὴν ὑπῆρχεν ἤδη ἐκεῖ χάρις εἰς τὴν πολύτιμον συλλογὴν τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς. Οἱ ἀνωτέρω ἀρχαιολόγοι διῆλθον ὁλόκληρον τὴν γραμμὴν τῆς παρατάξεως τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, καὶ ἐπεσκέφθησαν πάντα σχεδὸν τὰ παρ' αὐτὴν κείμενα χωρία, ἀπὸ τοῦ Μαιάνδρου (Τσιβρὶλ-Ἰσικλῆ) δι' Οὐσάκ, Ἀφιὸν Καραϊσσάρ, Κιουταχιᾶς, Ἐσκῆ Σεΐρ, Προύσης, μέχρι τῶν Μουδανιῶν ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου· αἱ ὁπωσδήποτε ἀξιόλογοι ἀρχαιότητες, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐσπάνιζον, ὑπεδεικνύοντο ἑκάστοτε εἰς τὴν πλησιεστέραν στρατιωτικὴν ἀρχήν, ἥτις ἀνελάμβανε τὴν φροντίδα τῆς ἀποστολῆς εἰς Σμύρνην· αἱ ἐπιγραφαὶ καὶ τὰ πολὺ μικρᾶς ἀξίας ἀνάγλυφα περιεγράφοντο μόνον καὶ κατελείποντο ἐπὶ τόπου ἀνατιθεμένου εἰς τὰς στρατιωτικὰς ἀρχὰς νὰ ἀσφαλίσωσι ταύτας εἰς δημόσιόν τι κτίριον.

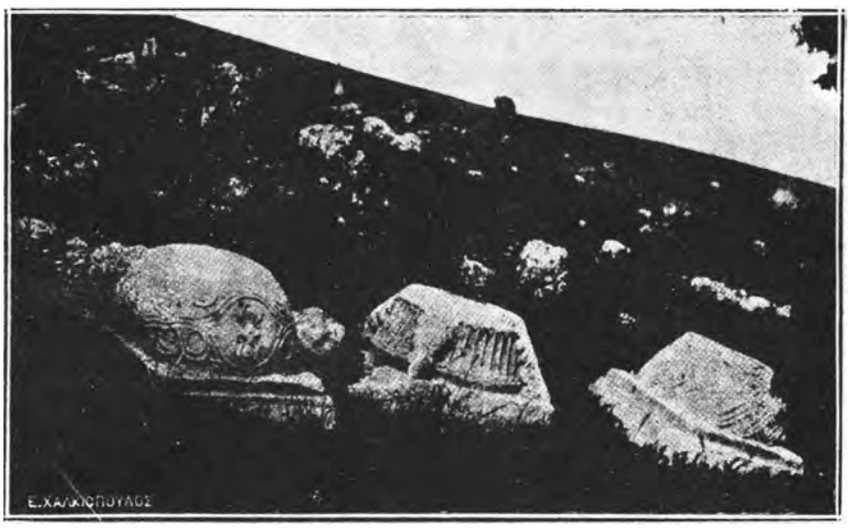
Εἰκ. 2. Βυζαντινὸν ἀνάγλυφον εὑρεθὲν πλησίον τοῦ Μπανάζ.

Τὸ μεγαλείτερον μέρος τῶν εὑρισκομένων ἀρχαιοτήτων ἦσαν ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα καὶ ἐπιγραφαί, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέρη μετ' ἀναγλύπτων κοσμημάτων καὶ ἐπιγραφῶν ἐκ Βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν, καὶ εἶχον ὑποδειχθῆ ἐκ τούτων περὶ τὰ διακό-

σια, καὶ ἀπεστάλησαν τὰ μὲν προερχόμενα ἐκ τῶν περιφερειῶν μεταξὺ Τσιβρίλ, Ἀφιὸν Καραϊσσάρ, Κιουταχιὰ κατ' Αὔγουστον τοῦ 1922 εἰς Σμύρνην, ὅπου ἐφυλάττοντο μέχρι τῆς ἐκκενώσεως ταύτης ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐντὸς μεγάλης στρατιωτικῆς ἀποθήκης παρὰ τὴν Πούνταν, τὰ δὲ προερχόμενα ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Ἐσκῆ Σεΐρ, Σεϊντῆ Γαζῆ, Προύσης εἰς Μουδανιὰ καὶ ἐφυλάττοντο εἰς ἀποθήκην παρὰ τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμόν.

Ἡ ἐκ τῶν ἀρχαιοτήτων τούτων ἀπαρτιζομένη συλλογὴ περιεῖχεν ἄφθονα ἐξαίρετα δείγματα ὅλων τῶν εἰδῶν τῶν Μικρασιατικῶν ἐπιτυμβίων ἀναγλύφων (βωμοειδῆ ἢ ἐν σχήματι ὑψηλῶν τετραγωνικῶν στηλῶν μετ' ἀναγλύφων ἢ ἄνευ τοιούτων εὑρίσκοντο πρὸ πάντων εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς ἀρχαίας Εὐμενείας - Τσιβλίλ, Ἰσικλῆ· θυροειδῆ μετ' ἀναγλύφων οἰκιακῶν καὶ ἀγροτικῶν ἢ ἐπαγγελματικῶν σκευῶν καὶ παραστάσεων ἀγροτικῶν σκηνῶν — πρβλ. Noack ἐν Mitt. 1894 σελ. 315 ἑ. καὶ Mendel ἐν Musée de Brousse σελ. 73 ἑ. — ἐπλεόναζον ἐν τῇ περιφερείᾳ Κιουταχιᾶς, Τσαββὰρ Χισάρ, καὶ Ἐσκῆ Σεΐρ - Δορύλαιον—, ὅπου ὅμως ἀφθονοῦσιν ὁμοίως, ὅπως καὶ ἐν Νακολείᾳ - Σεϊντῆ Γαζῆ, αἱ ἁπλαῖ στῆλαι μὲ μικρὰ ἀνάγλυφα καὶ τὴν ἀφιέρωσιν ***Διῒ βροντῶντι***) (Εἰκ. 1).

Ἀξιολογώτατα ἦσαν ἐπίσης τὰ Βυζαντινά· ἐντὸς τοῦ Τουρκικοῦ νεκροταφείου τοῦ Ἀφιὸν Καραϊσσὰρ συνελέγησαν ἄφθονα ἐπιστύλια βυζαντινῆς ἐκκλησίας μὲ ὡραιότατα ἀνάγλυπτα κοσμήματα καὶ ἐπιγραφάς, τῶν ὁποίων ἀξιοθαύμαστος ἦτο πρὸ πάντων ἡ λεπτότης καὶ ἡ τελειότης τῆς τεχνικῆς ἐκτελέσεως. Δυστυχῶς ἡ ἐπιβεβλημένη σπουδὴ εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀποστολῆς τῶν ἀρχαιολόγων διὰ προβλεπομένας προσεχεῖς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἀπασχόλησιν εἰς ἐπιτόπιον ἀντιγραφὴν πασῶν τῶν ἐπιγραφῶν, οὐδὲ τὴν κατ' ἄλλον τρόπον μελέτην τῶν προωρισμένων νὰ σταλῶσιν εἰς Σμύρνην πραγμάτων, καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ δοθῶσιν ἐνταῦθα περὶ πάντων τούτων πολλαὶ καὶ ἀκριβεῖς πληροφορίαι. Ὡραῖα Βυζαντινὰ γλυπτὰ εὑρίσκοντο καὶ ἔν τινι θέσει πλησίον τοῦ Μπανὰζ (χωρίον μεταξὺ Οὐσὰκ καὶ Τουλοῦ Μπουνὰρ) (Εἰκ. 2), ὅπου εἶνε κατα-

Εἰκ. 3. Κιονόκρανα ἐκ τοῦ χωρίου Χατζίμ.

φανῆ τὰ ἐρείπια μεγάλης ἐκκλησίας· τὸν κτίστην ταύτης μανθάνομεν πιθανῶς ἐκ μαρμαρίνου Βυζαντινοῦ ἀνωφλίου ἐντετειχισμένου εἰς τὴν θύραν, δι' ἧς ἀνήρχοντο εἰς τὸν μιναρὲν τοῦ Τζαμίου τοῦ Μπανὰζ ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ Τζαμίου· ἔχει τοῦτο ὡραῖα ἀνάγλυφα καὶ τὴν ἐπιγραφὴν... ***Ἁμαρτωλὸς Χωνήάτης ὑκοδόμησα τὸν ἅγιον ναὸν τοῦτον.*** Κατὰ πληροφορίας τῶν χωρικῶν οἱ λίθοι τοῦ Τζαμίου των προέρχονται ἐκ τῶν ἐρειπίων τῆς μνημονευθείσης ἐκκλησίας. Ἐκ ταύτης ἐλήφθη καὶ ἀπεστάλη εἰς Σμύρνην ὡραία πλὰξ θωρακείου τέμπλου μὲ ἀνάγλυφον δύο πτηνῶν.

Ὡραῖα βυζαντινὰ γλυπτὰ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ (ἓν θαυμάσιον κιονόκρανον) μετεφέρθησαν ἐπίσης εἰς Σμύρνην ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ ἐπιταφίου μαυσωλείου τοῦ ἔξωθι τοῦ χωρίου Χατζίμ, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Οὐσὰκ - Τσιβρὶλ (Εἰκ. 3). Καὶ ἐκ τοῦ

Ἀρμενικοῦ νεκροταφείου τοῦ Ἐσκῆ Σεΐρ ἀπεστάλη εἰς Μουδανιὰ ἀξιόλογος, ἀρτία καθ' ὅλα, βυζαντινὴ πλὰξ θωρακείου μὲ παράστασιν δύο ἀντωπῶν γρυπῶν.

Ἐντὸς τοῦ Τουρκικοῦ νεκροταφείου τοῦ Ἁγιαζίν, τῆς γνωστῆς θέσεως τῶν σπουδαιοτέρων «Φρυγικῶν» μνημείων ἐπὶ βράχων (J. H. St. III πίν. 26 - 29) εὑρέθη τεμάχιον στύλου τετραγώνου

Εἰκ. 4. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐκ Κιουταχιᾶς. Ἔργον τοῦ λατύπου Εὐγλύφιδος Ὀνησίμου.

ἐκ τοῦ μαλακοῦ πωρώδους λίθου, ἐξ οὗ σύγκεινται οἱ βράχοι τοῦ Ἁγιαζίν, πιθανώτατα ἀποσπασθεὶς ἐκ τῶν στύλων τῆς μεγάλης ἐν τῷ βράχῳ λελαξευμένης βυζαντινῆς ἐκκλησίας (Reber Abh. Bayr. Akad. XXI σελ. 598) ἐπὶ τοῦ στύλου τούτου ὑπάρχει ἀνάγλυπτος κλάδος ἀμπέλου καὶ ἐπιγραφὴ μνημονεύουσα ναὸν τῆς ***Ὑπεραγίας Θεοτόκου,*** ὅστις ἦτο, ὡς φαίνεται, αὐτὸς ὁ ἐν τῷ βράχῳ λελαξευμένος ναός.

Ἐξ Οὐσὰκ ἀπεστάλη πρὸς τούτοις εἰς Σμύρνην μέγας μαρμάρινος λέων, ἄριστα διατηρούμενος, ὅστις ὑπῆρχεν ἔν τινι οἰκίᾳ παρὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν, ἐκ Κιουταχιᾶς δὲ τὸ ὑπὸ Radet en Phrygie σελ. 154 XXIV δημοσιευόμενον ἀναθηματικὸν εἰς τὸν Ἕρμον ἀνάγλυφον ἀγορασθὲν παρά τινι ἀρτοποιῷ ἐν Κιουταχιᾷ. Εἰς Σμύρνην εἶχον σταλῆ πρὸς τούτοις ἐκ Κιουταχιᾶς, ληφθέντα ἐκ τῆς Ἀρμενικῆς ἐκκλησίας, πολὺ ἐνδιαφέροντα ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα, ἔργα τῶν «λατύπων» ***Ἀνδρομάχου, Ζήλα,*** καὶ ***Εὐγλύφιδος Ὀνησίμου*** (Εἰκ. 4) (πβλ. Musée de Brousse σελ. 35 ἑξ.).

Ἂς μνημονευθῇ πρὸς τούτοις ἐνταῦθα διὰ τὸ ἐνδιαφέρον, ὅπερ ἔχει ὡς πρὸς τὴν λιθοξοϊκὴν τέχνην καὶ τὴν βιομηχανίαν μαρμάρου τῶν μ. Χ. Ρωμαϊκῶν χρόνων ἐν τῇ Φρυγικῇ χώρᾳ καὶ ἡ ἀκόλουθος ἐπιγραφὴ εὑρεθεῖσα ἐν τῷ νεκροταφείῳ τοῦ Ἂκ Σοῦ χωρίου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Καράκιοϊ - Προύσης.

Τὸν Δία τῷ Διὶ Νεικό-
στρατος Ρούφου
δῶρον ἔθηκεν
παιδὸς φιλίου
κομίσαντος
Δοκίμηθεν.
Νεικόστρατος Ρούφου καὶ
Ἀσκληπιόδοτος Ἀλεξάν-
δρου κατ' ἐπιταγήν.

Ὑπὸ τῶν προμνημονευθέντων ἀρχαιολόγων ἀνεγράφησαν περὶ τὰς 180 ἐπιγραφάς, τῶν ὁποίων μόνον ὀλίγαι δὲν ἦσαν ἐπιτύμβιοι ὅσαι ἐκ τούτων δὲν εἶνε τυχὸν δι' ἄλλης δημοσιεύσεως γνωσταί, θὰ δημοσιευθῶσι προσεχῶς (Εἰκὼν 5)

Ἀνακαλύψεις νέων σπουδαίων μνημείων ἢ ἀρχαιολογικῶν θέσεων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιδιωχθῶσιν ἢ νὰ γίνωσιν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔργου τῆς περισυλλογῆς ὑπὸ τῶν προμνημονευθέντων ἀρχαιολόγων. Ἐν Δουλγκέρ, ἐπὶ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Κιουταχιᾶς - Ἐσκῆ Σεΐρ, ὅπου εὑρίσκεται μετ' ἄλλων «φρυγικῶν» μνημείων καὶ ἡ περίφημος Ἀρσλὰν Καγιὰ (Ath. Mitt. 1898 σελ. 91) ἀνεκαλύφθη ὑπὸ στρατιωτῶν ἐντὸς χαράδρας 1 ὥραν περίπου πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ χωρίου καὶ περὶ τὰ 600 μ. μακρὰν τῆς θέσεως Τεπὲρ Ὀγλὰν Γκεντὶκ κρυπτομένη ἐντὸς πυκνῶν δένδρων νέα συστὰς τάφων τοῦ τύπου τῶν περιγραφέντων ἐν Ath. Mitt. 1898 σελ. 148.

Ἐν αὐτοῖς ὑπῆρχον ἄνωθεν τῶν ἀρκοσολίων ἐπὶ τοῦ βράχου καλῶς κεχαραγμέναι εὐανάγνωστοι ἐπιγραφαὶ μὲ Ἑλληνικὰ ὀνόματα,

1) Ἀθηνίων ἐποῖκα ἐμαυτῷ
2) Τρόφιμ[ος

καὶ ἄλλαι μὲ ξενικὰ προφανῶς ὀνόματα

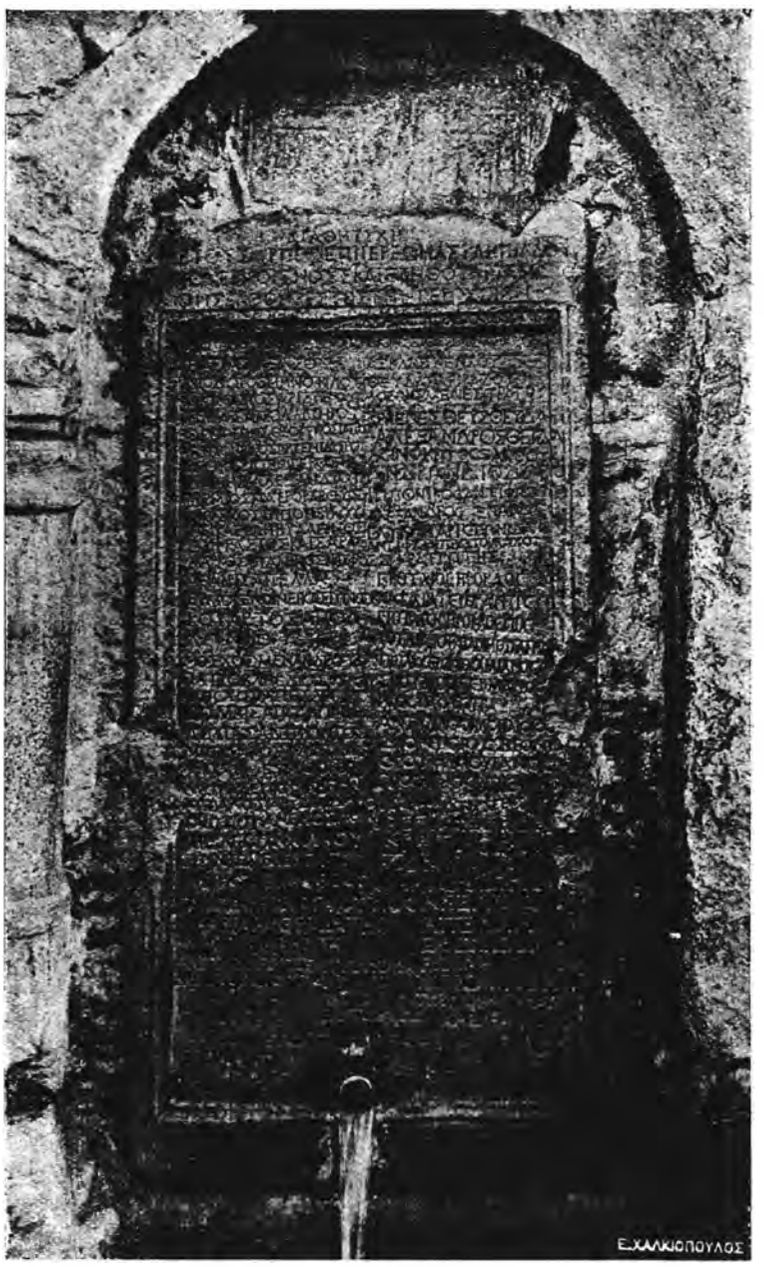
1) Εργατημ
2) Καδευ
3) Κεβα

Ἐπὶ τῆς εἰσόδου ἑνὸς ἐκ τῶν τάφων τούτων ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφὴ

Ε(ἢ Η)ΝΑΡΧΕΟΝΕΧΘΙΕ . ΗΕΠΟΙCΕΜΕΤΡ⌀ΩΝΚΙΤ . .

τῆς ὁποίας τὸ τέλος δύναται ἴσως νὰ ἀναγνωσθῇ

ἐποῖσε με. Τρ[ύ]φων κῖτ[αι.

Εἰκ. 5. Ἐπιγραφὴ γερουσιαστῶν ἐκ Σεβαστῆς, ἐντετειχισμένη εἰς κρήνην τοῦ χωρίου Σεβασλῆ, ὁπόθεν μετεφέρθη εἰς Σμύρνην. (Bull. Corr. Hell. 1883 σελ. 452).

Εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῶν ξένων ἀρχαιολογικῶν ἱδρυμάτων αἱ ὁποῖαι ἔγιναν ἀδείᾳ τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως ἐν Κολοφῶνι ὑπὸ τῶν Ἀμερικανῶν τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀμερικανικῆς ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, ἐν Νοτίῳ ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, εἰς τὰς Σάρδεις ὑπὸ τῆς Ἀμερικανικῆς Ἑταιρείας πρὸς ἀνασκαφὴν τῶν Σάρδεων παρεσχέθη ὑπὸ τῶν Πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχῶν πᾶσα ὑποστήριξις, διηυκολύνθη δὲ παντοιοτρόπως ἡ ἐργασία τούτων ὑπὸ τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας.

Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ

ΕΚΤΥΠΩΣΙΣ: Ι. ΜΑΚΡΗΣ Α.Ε. ΑΘΗΝΑΙ